

TÜRKİYE'DE DERS KİTAPLARI TARİHİ

Mehmet GÜNDÜZ

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI

Proje Koordinatörü

Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ

Yazar

Dr. Mehmet GÜNDÜZ

Dil Uzmanı

Seher Esra AKYOL SAĞDIÇ

Grafik Tasarım Uygulama

Celalettin ŞİŞMAN

ISBN

978-975-11-6643-2

TÜRKİYE'DE DERS KİTAPLARI TARİHİ

ANKARA

2023

Annem, Babam ve Kardeşlerime...

Mehmet GÜNDÜZ

1981 yılında Adıyaman Samsat'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Lisans Programı'ndan 2002'de, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programı'ndan 2004'te, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı'ndan 2007'de, İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Uygulamalı İngilizce-Türkçe Çevirmenlik Önlisans Programı'ndan 2012'de, İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Uygulamalı İspanyolca ve Çevirmenlik Önlisans Programı'ndan 2015'te, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim-Tercümanlık Lisans Programı'ndan 2016'da, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Lisans Programı'ndan ve İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Programı'ndan 2017'de mezun oldu. 2004 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen olarak atandı. Sırasıyla Zeytinburnu Endüstri Meslek Lisesinde, Kadıköy Kemal Atatürk Lisesinde, Fatih Gelenbevi Anadolu Lisesinde ve İstanbul Erkek Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yaptı. Akademik çalışmalarına devam eden Mehmet Gündüz hâlen Talim ve Terbiye Kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır.

TAKDİM

Geçmişten bugüne bilgi önemli bir güç olmuş ve ona sahip toplumları geleceğe taşımıştır. Edindikleri deneyim ve bilgileri farklı yollarla gelecek kuşaklara aktarmak isteyen insanoğlu bunun için pratik yol olarak çeşitli yazı malzemeleri geliştirmiştir. Kitaplarla bu yazı malzemeleri daha kullanışlı hâle gelmiştir. Bilginin taşıyıcıları olarak var oldukları günden bugüne medeniyetlerin gelişiminin temel unsurlarından biri olan kitaplar, geleceğin şekillenmesinde etkili olmakta ve bu değişimden kendileri de etkilenmektedir. Eğitimin en önemli amaçları arasında yer alan bilgi ve tecrübeleri gelecek nesillere aktarma görevi kitaplarla daha kolay hâle gelmiştir. Zamanla eğitimin vazgeçilmez bir unsuru olan kitaplar, eğitim alanındaki gelişmelerle yenilenerek ders kitapları formatına dönüşmüştür. Öğrencilere özel olarak hitap eden ders kitapları onların gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde tasarlanmakta ve düzenlenmektedir. Özellikle ulus devlet yapılanması üzerine bina edilen modern devletlerde farklı yönlerden denetlenip, tasarlanıp, üretilen ders kitapları eğitim öğretimdeki yerini almıştır. Modern devletler istediği tipte vatandaş yetiştirmek için birçok düzenleme yapmıştır. Ders kitaplarından da bu amaçla yararlanan bu devletler, kitap üretim sürecini kısmen veya tamamen kontrolleri altında tutmuşlardır. Bu durum ders kitaplarının farklı yönlerden ele alınmasını, bir kurum kurularak düzenlemeler yapılmasını zorunlu hâle getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyılın başından itibaren yaşanan modernleşme sürecinde modern anlamda ders kitapları da gündeme gelmiştir. Bu süre zarfında ders kitaplarıyla ilgili birçok düzenleme yapılmış ve bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bu düzenleme ve kurumlar Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde de dönüşerek devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında kurulan Talim ve Terbiye Dairesinin önemli uğraş alanlarından biri ders kitaplarıdır. Talim ve Terbiye Kurulu ders kitaplarıyla ilgili olarak birçok düzenleme yapmış ve ders kitaplarının seçimi, basımı, dağıtımı, fiyatlandırılması başta olmak üzere birçok konuda kararlar almıştır.

Türkiye'de ders kitaplarının içerikleri ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu konuda zengin bir literatür oluşmuştur. Ancak ders kitaplarının üretim süreci, basımı, dağıtımı gibi teknik konularla ilgili çok az çalışmadan bahsedilebilir. Elinizdeki bu çalışma, Türkiye'de özellikle son üç asırda ders kitaplarının gelişimlerine daha çok teknik açıdan odaklanan bir eserdir. Bütüncül bir yaklaşımla konunun oldukça ayrıntılı olarak incelendiği bu eser, sahasında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kurul Üyemiz Dr. Mehmet Gündüz'ün hazırlamış olduğu bu eser aynı zamanda zengin kaynakçası ve ekleriyle araştırmacılara katkı sunacaktır.

Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ
Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı
Ankara, 2023

SUNUŞ

On dokuzuncu asır sonunda ideal formuna kavuşan modern devletin ve toplumların inşası insanlık tarihinde eşi benzeri görülme­yen bir medeniyet tecrübesinin zuhuruna sebep oldu. Varlık, bilgi ve değer dünyasını kendinden menkul parametrelerle yeniden inşa eden bu medeniyetin varlığını sürdürmesi “modern eğitim” ve okul sisteminin varlığına merbuttu. Yeni zihniyet, kimlik ve kişilik dünyalarının inşasında bir meşruiyet zemini tesis edebilmek için “okul, öğretmen, müfredat ve ders kitaplarından” müteşekkil bir setin devleti kuran iktidar seçkinleri tekelinde düzenlenmesi gerekli görüldü. Yeni devlet ve toplumların politik ve kimlik tasarımları makbul vatandaşlar üretmek için zaruri idi. Hiçbir şeyin tesadüfe bırakılamayacağı bu süreçte geleceğin nesillerini hâkim ideolojilerin hizmetine sunabilmek için hukuki düzenlemelere eşlik eden eğitim manifestolarını ilkeler hâlinde müfredat sınırlarken bütün ayrıntılar ve şerhler de ders kitapları tarafından iki kapak arasına sıkıştırılıyordu.

Modern zamanlara kadar bugünkü anlamda bir “ders kitabı” kavramsallaştırmasından bahsetmek elbette güç. İktidar/devlet kontrolünde kılı kırk yarararak hazırlanan ve gelenekten çaresizce ilhamlar da taşıyan modern ders kitapları, hâl ve atideki nesil ve

toplumu biçimlendirecek pedagojik ve ideolojik besin tabletleri hâlinde vücut buldu. Modern okulla birlikte ilk örnekleri 1850’lerde görülmeye başlanan ders kitapları aynı tarihlerde Osmanlı’da da kendini gösterdi. 1870’lerden itibaren ders kitaplarının kimler tarafından, nasıl, hangi ilkeler gözetilerek üretileceğine yönelik hukuki ve idari düzenlemeler hızla yapıldı. Modern Türkiye Cumhuriyeti konu ve kavram tercihlerini değiştirse de teknik ve felsefi bakımdan Osmanlı ders kitabı tecrübesinin doğrudan varisi oldu. En önemli görevi ders kitaplarını hazırlamak ve muhtevayı denetlemek şeklinde belirlenerek 1926’da tesis edilen Talim ve Terbiye Dairesi, 1870’te kurulan Meclis-i Kebîr-i Maarif’in devamından ibaretti. Özellikle 1950’lere kadar yeni kurulan devlet, idealindeki nesil ve toplumu yaratabilmekte en etkin yolun bütün ilkelerini kendinin belirlediği resmî/kamusal eğitimden geçtiğini görmüştü ve bu sürecin mayasının ders kitaplarından geçtiğini hemen fark etmişti. Bu sebeple de ders kitaplarının yazımına, dağıtımına ve denetimine oldukça özen ve önem gösterdi. Cumhuriyetin hususiyle ilk otuz yılı devletin yayıncılık sahasına tam anlamıyla el koyduğu dönemdir.

Aslında ders kitaplarının birey, toplum ve devletler üzerindeki etkisi sanıldığından çok daha ötesindedir. Çoğu insanın hayatında erken çocukluk ve ergenlik yılları dışında kitapla yolları kesişmez. Eğitim politikacıları tarafından bilinen bu realite, ders kitaplarını son derece etkin bir mevziye yerleştirir ve muhteva buna göre tayin edilir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın keskin bir şekilde ifade ettiği gibi “Tarih günün emrindedir.” ve ders kitapları “günün sahiplerince” biçimlen(diril)ir. Öyle ki toplumsal ve siyasi hadiselerin iktidar için önem teşkil eden bileşenleri vakit kaybetmeden ders kitaplarında karşılığını bulur.

Bireylerin ve toplumların hayatından merkezî ve derin bir yeri olan ders kitapları üzerine bugüne kadar içerik, söylem analizi ve saymaca(!) türünde çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın Türkiye’de ders kitaplarının teknik ve bürokratik tarihî serüveni

kapsamlı bir araştırmaya mevzu olmamıştır. Bu noktada elinizdeki kitabı hazırlayan Dr. Mehmet Gündüz'ün yaptığı araştırma oldukça takdire şayandır. Doktora tezinde Türk eğitim tarihinde hususi bir yeri olan Maarif Kolejlerinin kuruluş sürecini gün yüzüne çıkaran Dr. Gündüz'ün ders kitaplarına yönelik bu incelemesi, meselenin tarihî ve hukuki boyutlarını bütün veçheleriyle ele alması bakımından bundan sonraki araştırmacılar için bir baş ucu kaynak niteliğindedir. Özellikle ders kitabı konusunun iyice karmaşıklaşmaya başladığı Cumhuriyet Dönemi'ndeki kanunlar, yönetmelikler, uygulamalar ve tartışmaları özgün kaynaklarına dayalı olarak ortaya koyması eğitim tarihi için de ciddi bir katkı olmuştur. Dr. Gündüz'ün çalışması, çoğu insanın hayatında dokunduğu tek kitap olan ders kitaplarının mutfak sürecini okuyuculara göstermektedir. Yetkili mercilerce yarışma, satın alma, bakanlık personeli, özel sektör tarafından hazırlama biçimlerini detaylarıyla anlatmaktadır. Bunun yanında, eğitim sistemi için âdeta bir kara kutu hükmündeki Talim ve Terbiye Dairesinin bürokratik labirentinde ders kitabı hazırlama sürecinin otopsisı resmedilmektedir. Sipariş sürecinde istenen teknik ve içerik niteliklerle birlikte kuruma sunulan kitapların inceleme/panel süreci, kitaplardaki zühuller, eksikler, çarpıtmalar, yanlışlar ve düzeltme talepleriyle ders kitaplarının fiyatlandırılması ve Bakanlıkça tercih aşaması ile okullara dağıtılma biçimleri gibi teknik ve bürokratik meseleler ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Yurt dışındaki okullarda okutulacak ders kitapları hakkında da bilgiler veren Dr. Gündüz'ün çalışmasında kuşkusuz en önemli kısımlardan biri kitabın zengin bibliyografyası ve ekleridir.

Hızlıca dâhil olduğumuz internet çağı ve yapay zekâ helezonunda toplumu, okulu ve bireyi haricî unsurlar yoğun bir şekilde etkiliyor olsa da müfredatı hatta dış unsurların istikametini çoğu kere gönülsüz de olsa bir şekilde yine ders kitapları çizmektedir. Bu durum ders kitaplarının hâlâ bir çıpa vazifesi ifa ettiğini gösterir. Bu sebeple, ders kitaplarının tarihî ve bürokratik süreci üzerinde derinlemesine yapılan

bu araştırma başta Millî Eğitim Bakanlığımız, Talim ve Terbiye Kurulu olmak üzere eğitim tarihî sahasına da anlamlı, değerli ve pragmatik bir rehber hükmündedir.

Kısa bir süre, zorlu ama bir o kadar da mesuliyet şuuruyla Talim ve Terbiye Kurulunda üye sıfatıyla birlikte görev yapma şansına da sahip olduğum Dr. Mehmet Gündüz'ün bir eğitimci bürokrat olarak ders kitapları meselesine hem teorik hem pratik zaviyeden aşk ve şevkle eğilip vazifesini titizlikle yaptığına şahit oldum. Ortaya koyduğu bu çalışma ders kitapları hazırlama sürecinin her bir yetkilisi ve akademik araştırma meraklıları için güvenli bir kaynaktır. Dr. Gündüz'ün öğretmenlik sürecinde öğrencilerine ve mevcut görevinde eğitim bürokrasisine hasbi ve samimi hizmet gayreti yanında ciddi, sabır ve sebat mahsulü bu akademik eseri, ülkemize çok daha üst seviyelerde eserler ve hizmetler kazandırabileceğini vaat etmektedir.

Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ
YTÜ, İstanbul-2023

MUKADDİME

“Oku”makla başlayan insanoğlunun hayatı tanıma serüveni yazmakla gelecek kuşaklara taşınmıştır. Daha önce yazılanlar sonrakilerin okuması olmuştur. Bilginin ve tecrübenin aktarılması çok kısa sürede insanlığı muazzam şekilde geliştirmiş ve medeniyetlerin hızla büyümesine zemin hazırlamıştır. Geçmişten bugüne bilgiyi ve yazıyı elinde tutanlar hem kendi hem de başkalarının geleceğine etki ettiler. Bu aktarımın en önemli nesnesi olan yazılı materyaller zamanla kitaba dönüşmüştür. Var oldukları günden bugüne kitaplar eğitimin vazgeçilmez parçası olmuş ve en yaygın şekliyle ders kitabı olarak öğrencilerle buluşmuştur.

Eğitim çoğu toplumun vazgeçilmez bir parçası olarak var olmaya devam etmektedir. Kamusal ve özel olarak süren eğitim özellikle ulus-devlet sürecinde giderek daha çok devletin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu ilgi zamanla birçok alanda kontrol ve düzenlemeyi getirmiştir. Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıldan itibaren artan merkezileşme eğilimi eğitim sahasında da kendini göstermiş ve bu merkezileşme ders kitaplarına yansımıştır. Ders kitapları üretilmesi, basımı, çoğaltılması, denetimi, fiyatı, içeriği vb. noktalardan gittikçe daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Birçok kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ders kitaplarının Türkiye’de hemen hemen her dönem

gündem konusu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum ders kitaplarıyla ilgili birçok çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu ders içeriği veya dönem bazında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmada ders içerikleri ve ders müfredatı öncelikli konular olarak incelenmediğinden mümkün olduğunca bu konular sınırlı tutulmuş ve eğitim politikalarına da konu çerçevesinde yer verilmiştir. Türkiye’de ders kitaplarının teknik kısmı ile ilgili çalışmaların az olması ve bütüncül bir çalışmanın olmaması bu araştırmanın yapılmasında etkili olmuştur. Ders kitaplarıyla ilgili daha çok teknik süreçlere odaklanan bu çalışmada ders kitaplarının özellikle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden günümüze kadar gelen süreç içerisinde nasıl evrildiği üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında ağırlıklı olarak yükseköğretime kadar olan örgün eğitim kurumlarının ders kitapları ele alınmıştır. Yapılan araştırmalara rağmen bu çalışmada muhakkak eksiklikler olacaktır. Bu konudaki değerli fikirlerinizle katkı sunmanız bizleri mutlu edecektir.

Çalışma kapsamında Devlet Arşivleri, TBMM Zabıt Cerideleri, *Resmî Gazete*, *Tebliğler Dergisi*, dönemin gazete ve dergileri ile konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalar taranmıştır. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı Dönemi ders kitaplarıyla ilgili tarihî süreç içinde yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. İkinci bölümde Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarına değinilmiş ve özellikle ders kitapları çerçevesinde yaşanan gelişmelere, tartışmalara ve düzenlemelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1920’den günümüze ders kitaplarıyla ilgili yaşanan birçok teknik konu üzerinde durulmuştur.

Çalışmaya teşvikleriyle destek olan Millî Eğitim Bakanı Sayın Prof. Dr. Mahmut Özer ile Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Sayın Prof. Dr. Cihad Demirli’ye teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmanın başından sonuna kadar yapmış olduğu değerlendirmelerle çalışmanın şekillenmesinde

önemli rol oynayan ve bu konuda değerli vaktini çekinmeden harcayan Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Mustafa Gündüz'e müteşekkirim. Yetişmemde emeği olan tüm hocalarım ile desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen annem Zeliha Gündüz, babam Memet Gündüz ve tüm aileme şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen Talim ve Terbiye Kurulu Başkan Yardımcıları Sayın Dr. Ahmet İşleyen ve Sayın Dr. Hüseyin Korkut'a, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Zafer Çelik'e, Sayın Murat Karakuş'a, Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Daire Başkanı Sayın Mehmet Salih Canbal'a, Uzman Sayın Mehmet Akif Özdoğan'a ve Dr. Ayhan Öztürk'e teşekkür ederim.

Mehmet Gündüz
Fatih/İstanbul

KISALTMALAR

Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
D	: Devre
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MM	: Millet Meclisi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
nr	: Numara
RP	: Refah Partisi
S	: Sayı
s	: Sayfa
SP	: Saadet Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDH	: Talim ve Terbiye Heyeti
TTH	: Telif ve Tercüme Heyeti
TTK	: Talim ve Terbiye Kurulu
TTKB	: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
ty	: Tarih yok
yy	: Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	6
SUNUŞ	8
MUKADDİME	12
KISALTMALAR.....	15
TABLolar	19
GRAFİK	19
GİRİŞ	20
1. BÖLÜM	59
OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ DERS KİTAPLARI	59
1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI VE DERS KİTAPLARI	60
1.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	61
1.1.2. Medreseler.....	62
1.2. BATILILAŞMA DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI VE DERS KİTAPLARI	72
1.2.1. TANZİMAT DÖNEMİ	76
1.2.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ.....	86
1.2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ	92
1.2.4. OSMANLI DÖNEMİNDE AZINLIK VE YABANCI OKULLAR.....	102
1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE 1775'TEN SONRAKİ DERS KİTAPLARI	114
1.3.1. DERS KİTAPLARININ HAZIRLANMASI.....	115
1.3.2. DERS KİTAPLARININ SEÇİMİ	123
1.3.3. DERS KİTAPLARININ DENETİMİ VE DERS KİTAPLARINA RUHSAT VERİLMESİ.....	125
1.3.4. DERS KİTAPLARININ TEMİNİ.....	133
1.3.5. DERS KİTAPLARININ BASIMI, DAĞITIMI VE FİYATLANDIRILMASI.....	137
2. BÖLÜM	149
CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI VE DERS KİTAPLARI	149
2.1. TBMM HÜKÜMETLERİ VE ATATÜRK DÖNEMİ (1920-1938) ...	150
2.1.1. Ders Kitaplarının Maarif Vekâletince Basılması Meselesi	156
2.1.2. 1928 Millî Eğitim Bütçesi Görüşmeleri ve Ders Kitapları Meselesi	160
2.1.3. Alfabe Değişikliği ve Ders Kitapları	162
2.1.4. Tek Kitap Kanunu ve Mektep Kitapları Sandığı	169
2.1.5. Ders Kitaplarının Basımı, Dağıtımı ve Fiyatıyla İlgili Yaşanan Gelişmeler	184
2.1.6. Atatürk Dönemi Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış	188
2.1.6.1. Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler ve Terimlerin Türkçeleştirilmesi Meselesi	197

2.2.	İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938-1950)	206
2.2.1.	Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler	210
2.2.2.	Terim Meselesi	212
2.2.3.	Tek Kitap Sisteminden Vazgeçilmesi	215
2.3.	DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)	221
2.3.1.	Maarif Kolejlerinde Ders Kitapları	229
2.4.	1960-1980 DÖNEMİ	238
2.5.	1980-2004 DÖNEMİ	258
2.5.1.	Kitap Yazma Seferberliği	265
2.6.	2004 VE SONRASI	273
3.	BÖLÜM	279
	1920'DEN GÜNÜMÜZE DERS KİTAPLARI	279
3.1.	DERS KİTAPLARININ SAĞLANMA BİÇİMLERİ	279
1)	Yarışma Usulü	279
2)	Sipariş Usulü	285
3)	Satın Alma Usulü	288
4)	Bakanlıkça Hazırlama Usulü	288
5)	Özel Kesimce Üretme Usulü	289
6)	Hibe	293
3.2.	YAYINEVLERİ VE BAŞVURU SAHİPLERİNDE ARANAN KRİTERLER	295
3.2.1.	Ders Kitabı Yazarlarıyla İlgili Hususlar	300
3.3.	DERS KİTAPLARINDA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER ..	311
3.4.	DERS KİTAPLARININ HAZIRLANMASI	321
3.4.1.	Öğrenci Çalışma Kitabının Hazırlanması	330
3.4.2.	Öğretmen Kılavuz Kitabının Hazırlanması	333
3.5.	DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ VE YAYIMI	337
3.5.1.	Taslak Ders Kitapları	338
3.5.1.1.	Taslak Ders Kitaplarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ..	339
3.5.1.2.	Taslak Ders Kitaplarının Başkanlığa Teslimi ve İstenen Belgeler	340
3.5.2.	Taslak Ders Kitaplarının İnceleme, Değerlendirme Esas ve Usulleri	343
3.5.2.1.	Ön İnceleme	343
3.5.2.2.	İnceleme Komisyonları, Taslak Kitapların İncelenmesi ve Kurul Üyelerinin Rehberliği	350
3.5.2.3.	Panel Sistemi	361
3.5.2.4.	Puanlama	364
3.5.2.5.	İnceletme ve İnceleme Ücreti, İnceletme Talebinden Vazgeçilmesi	380
3.5.2.6.	Tespitlere İtiraz	387
3.5.3.	Ders Kitaplarının İncelenmesiyle İlgili Yaşanan Tartışmalar ..	390
3.5.4.	Ders Kitaplarının Yayınlanması	399
3.6.	DERS KİTAPLARINDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI	401

3.7.	DERS KİTAPLARININ SEÇİMİ, BASIMI VE DAĞITIMI	405
3.8.	DERS KİTABI FİYATLARI	419
3.8.1.	Bakanlığın Ders Kitabı Fiyatlarını Tespiti ve Fiyat Tespit Komisyonları	419
3.8.2.	Ders Kitabı Fiyatlarına İlişkin Yaşanan Tartışmalar	423
3.9.	DERS KİTAPLARININ OKULLARA DUYURULMASI	443
3.10.	DERS KİTAPLARININ ÜCRETSİZ DAĞITILMASI	447
3.11.	DERS KİTAPLARININ İÇERİĞİYLE İLGİLİ YAŞANAN TARTIŞMALAR	461
3.12.	DERS KİTAPLARI VE EZBERCİLİK	477
3.13.	DERS KİTAPLARININ YAZIM DİLİ VE YABANCI KELİMELELER	480
3.14.	DERS KİTAPLARIYLA İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR	487
3.14.1.	Öğrencilere Aldırılmayacak Kitaplar	487
3.14.2.	Ders Kitaplarının Okutulma Süreleri	490
3.14.3.	Yayımlanan Kitapların Kontrolü ve Güncellenmesi	493
3.14.4.	Ders Kitaplarını Kaynak Gösterme ve Alıntı Yapma	496
3.14.5.	Yazar veya Yayınevi Değişikliği	497
3.14.6.	Uygunluk Kararının İptali	500
3.14.7.	Yabancı ve Azınlık Okulları	501
3.15.	YURTDIŞINDAKİ TÜRK ÖĞRENCİLER İÇİN HAZIRLANAN DERS KİTAPLARI	503
	SONUÇ	508
	KAYNAKÇA	514
	Arşiv Belgeleri	514
	Elektronik Kaynaklar	519
	Gazete ve Dergi Haberleri	520
	Kitaplar	525
	Makaleler	529
	Resmî Yayınlar	534
	Tezler	534
	EKLER	536
	EK-1: 1950-2021 Yılları Arasında Çıkan Ders Kitapları Yönetmelikleri İle İlgili Genel Bir Değerlendirme	536
	EK-2: 1964-2021 Yılları Arasında Ders Kitaplarıyla İlgili Çıkan Yönetmeliklerde Geçen Kavram ve Tanımlar	547

TABLÖLAR

Tablo 1: 1969-1973 Yılları Arasında Yazarlara Ödenen Telif Ücreti	306
Tablo 2: 1974-1979 Yılları Arasında Yazarlara Ödenen Telif Ücreti	308
Tablo 3: Panel Sisteminde Taslak Kitapların Ön İnceleme Durumu (2013-2023).....	349
Tablo 4: Panel Sisteminde Taslak Kitapların İnceleme Durumu (2013-2022).....	379
Tablo 5: Panel Sisteminde Taslak Kitapların İtiraz Durumu (2013-2022)....	389
Tablo 6: Türkiye’de 2003-2022 Döneminde Dağıtılan Ücretsiz Kitaplar	457

GRAFİK

Grafik 1: 2003-2022 Döneminde Öğrenci Başına Düşen Kitap Sayısı	458

GİRİŞ

Duygu ve düşünceler başta olmak üzere insanoğlu ürettiği birçok şeyi kaydetme ve aktarma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanlığın yazı öncesi dönemlerinde mağara resimleri, çeşitli çizimler bunun aracı olmuştur. Zamanla bunların yerini yazı almıştır. Tarihin akışı içinde elde ettiği birikimlerin yok olmasını istemeyen insanoğlunun bu yöndeki kaygısı yazının icadından etkili olmuştur. Sözlüklerde “düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi, yazma işi” olarak tanımlanan yazı Mahmut Bedrettin Yazır tarafından “insanlığın medeniyet hayatında hafıza işlevi gören ve birikimlerle doğan medenileşme sürecinin en önemli unsuru” olarak tanımlanmıştır.¹ Jale Baysal ise yazıyı ağızdan çıkan seslerin, dolayısıyla sözcüklerin, gözle görülebilen, elle dokunulabilen işaretler hâlinde biçimlendirilmesi, kulak ve jest yardımı olmadan belirli değerdeki şekillerin aracılığı ile dilin anlatımını olanaklı kılan biricik araç olarak tanımlamıştır.² Kısaca yazı insanlar için ortak anlam ya da sesleri temsil eden işaret veya simgelere dayalı iletişim sistemi olarak tanımlanabilir.

İnsanlar ortaya çıkışlarından beri hemcinsleri ile iletişim kurabilmek için önce bazı sesler çıkartmış, daha sonra bazı işaret ve semboller kullanarak bunları bazı nesneler üzerine yazmıştır. Doğal olarak yazı ve

1 Mahmut Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981, s. 7.

2 Jale Baysal, Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş, Türkiye Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 18.

yazı malzemelerinin gelişimi yavaş olmuştur. İnsanın çevre içerisinde gelişimi, artık basit ses ve işaretlerle yetinmeksizin, soyut kavram ve düşüncelerin de ifade edilmesini gerektirmiş, bu durum yazı taşıyıcıları ile araç ve gereçlerin varlık nedeni olmuştur.³ İnsanların düşüncelerini şekle dönüştürmesinde özellikle kaya ve mağaralara çizilen desenler önemli rol oynamıştır.

Yazı, gelişen devlet yapısında ve artan ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan karışıklıkları önlemek ve işleri düzene koyma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Madenin kullanılmasının insanlığa yeni olanaklar ve gelişmeler sağladığını düşünen Ekrem Akurgal’a göre bakırı elde edebilme ve karşılığında mamul eşyayı değiştirme isteği ticareti doğurmuştur. Bu da karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiş ve bunun sonucunda yazı ortaya çıkmıştır.⁴ Yakın Doğu’da sıkı ve güçlü bir devlet örgütlenmesinin kurulması, buradaki kültürel gelişmeyi hızlandırmış ve bu durum kutsal krallık ve tapınak bürokrasisinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Erken dönemde Sümer yazısının kullanımı, tapınak yönetiminin elindeydi. Tapınak bürokrasisinin toplumda merkezi bir rol üstlenmesi göz önünde bulundurulduğunda, yazının bu kurumun hizmetine sunulması şaşırtıcı değildir. Tapınak yönetimi o zamanlar yeni bir teknoloji olan yazıyı doğrudan kullanmış ve bu süreçte yazı yoluyla oluşturulan vergi kayıt sistemi devletin vatandaş üzerindeki etkili denetim aracı hâline gelmiştir.⁵ Yazı bazen toplumların sömürülmesinde de araç olarak kullanılmıştır. Örneğin okur-yazar olan Asurlu tüccarlar o dönemde henüz yazıyı kullanmaya başlamamış olan Anadolu kavimlerini sömürmüşlerdir.⁶

Dünyanın farklı yerlerinde geçmişten günümüze var olan birçok dili kullanan insanoğlu bu amaçla farklı yazı sistemleri geliştirmiş ve bu da birçok alfabenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kil tabletlere

3 Nuray Yıldız, Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 2.

4 Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1998, s. 8.

5 Harald Haarmann, Yazının Tarihi, Çev. Öykü Beyza Yılmaz, Runik Kitap, İstanbul 2021, s. 31-32.

6 Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 41.

yazabilmek için uygun özel işaretler icat ederek yazının gelişmesini ilk sağlayanlar Sümerlerdir.⁷ Şimdiye kadar bilinen en erken yazılı belgeler Mezopotamya’da Uruk döneminin sonlarına doğru (MÖ 3200 yılları) ortaya çıkmıştır. Bunlar daha sonraki çiviyazısının öncülleri olarak görülebilecek, resim karakterindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır.⁸ Bu resim-sembollerin tapınaklarda devlet için saklanan tahıl fazlasının ve diğer ürünlerin kayıtlarını tutmak zorunda olan rahipler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.⁹

Çivi yazısı oldukça uzun bir süreçte geliştirilmiştir. Başlangıçta kil tabletler üzerine, ucu üçgen biçiminde kesilmiş bir kamışla, anlatılmak istenen nesnenin resmi çizilmiştir. Bu uygulama zaman içerisinde resim karakterinden uzaklaşarak çivi yazısı biçimine dönüşmüştür.¹⁰ Eski Mısırlılar hem sesçil hem de ideografik karaktere sahip bir yazı sistemi hiyeroglifi kullanırken Kuzey Amerika yerlileri bazen kaya ve ağaçlara kaba hatları ile kazınan, bazen de boyayla kumaş üzerine çizilen bir resim yazısını kullanmışlardır. Yazıdan önce düğümlenen sicimlerin kullanıldığı Çin’de zamanla resim yazısı kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Seslerin konuşmada nesneleri temsil etmesi gibi, resim-sembollerde nesneleri temsil etmekteydi. Ancak resim-sembollerin kullanımının sınırlı olması bunlarda çeşitli değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Yazının giderek daha fazla kullanılmasıyla semboller cisimleri değil yalnızca sesleri temsil etmeye başlamıştır. Böylece bir sembol benzer seslere sahip birçok kelimeyi temsil etmeye başlamıştır. Fakat bu durum tek heceli bir dilde karışıklığa sebep olmuştur. Sorunu çözmek ve belli bir anlama işaret etmek için orijinal sembolün önüne ve arkasına başka semboller yerleştirilmiş ve zamanla semboller

7 Colin A. Ronan, Bilim Tarihi, Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara 2003, s. 30.

8 Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer’de Başlar, Çev: Hamide Koyukan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 13-14; Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 53-54.

9 Colin A. Ronan, Bilim Tarihi, s. 30.

10 Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer’de Başlar, s. 53-54.

11 Carl Faulmann, Yazı Kitabı, Çev. İtir Arda, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

daha stilize olmuş ve yalnızca düz çizgilerden ibaret hâle gelmiştir. Fakat ne çivi yazısı ne de hiyeroglif alfabetik yazı değildir. Bunlar her işaretin bir heceyi temsil ettiği bir cins hece-yazı idi. Alfabetik yazı ilk kez Fenikeliler tarafından kullanılmıştır. Harflerin her birinin tek bir sesi temsil ettiği Fenike alfabesinde harfler birleştiklerinde heceleri oluşturmaktaydılar.¹² Farklı yazı şekilleriyle ilgili birçok örnek sıralanabilir.¹³ Ancak yazı tarihinde genel olarak hece dönemi ve fonetik dönem olmak üzere iki önemli dönemin olduğu söylenebilir.¹⁴

İnsanoğlu yeryüzünde yaklaşık son altı bin yıldan beri yazı yazmakta ve onun icadıyla üzerine yazı yazılacak gereçler ve yazı araçları geliştirmektedir. Yazının icadından sonra ağaç kabukları, ağaç yaprakları, levhalar, kil tabletler, seramik vazo parçaları, topraktan yapılmış kaplar, taşlar, çeşitli madenlerden yapılmış levhalar, keten bezi, fildişi, kemik, hayvan deri ve organları, deniz kabukları, bazı bitki kabukları, sarp kayalar, mermer, evlerin boş duvarları ve kapıları, tahta tabletler, balmumu tabletler, ipek, papirüs (kırtas), parşömen (rakk/rıkk) ve kâğıt gibi üzerine yazı yazmaya yarar pek çok malzeme üzerine yazı yazıldığı bilinmektedir. Kullanılan gereçler doğal şartlar, ulaşılabilirlik veya amaca göre çeşitlilik göstermiştir. Örneğin insanlar uzun süre korunması gereken belgeleri hava şartlarına daha dayanıklı olan gereçler üzerine yazmayı yeğlemişlerdir.¹⁵ İlk başlarda doğada kolayca bulunan ve üzerinde çok fazla işçilik gerektirmeyen mağara duvarları, taşlar, kil tabletler veya kilden elde edilen çanak-çömlek parçaları gibi düz yüzeyli nesneler yazı için kullanmıştır. Ayrıca kolay işlenebilen ve doğada bol bulunan kurşun, bronz ve kalay gibi metaller ile bol bulunan ağaç kabukları ve yaprakları da kullanılmıştır.¹⁶ Zamanla çeşitlenmesine rağmen bu alanda insanoğlu papirüsü, parşömeni ve kâğıdı üç temel yazı gereci olarak kullanmıştır.¹⁷

12 Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, s. 31-32.

13 Carl Faulmann, *Yazı Kitabı*.

14 Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 13.

15 Bedia Demiriş, *Eskiçağ’da Yazı Araç ve Gereçleri*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2002, s. 2; Horst Blanck, *Antikçağda Kitap*, Çev. Zehra Aksu, Dost Kitapevi, Ankara 2000, s. 49-73.

16 Horst Blanck, *Antikçağda Kitap*, s. 49-54.

17 Bedia Demiriş, *Eskiçağ’da Yazı Araç ve Gereçleri*, s. 2.

Papirüs, Parşömen ve Kâğıt

Paripüs milattan önce (MÖ) 3000'li yıllardan itibaren Mısır'da kullanılmaya başlanmış ve buradan dünyanın birçok yerine ihraç edilmiştir. Papirüs aynı adla bilinen ve Nil vadisinde yetişen bitkinin yapraklarından yapılmış ve yazı aracı olmanın yanı sıra halat, örgü, sandalet ve yelken yapımı gibi farklı işlerde de kullanılmıştır.¹⁸ Parirüsten daha dayanıklı bir yazı malzemesi olan parşömen ise (Grekçede pergamené [Bergama işi]) Mısır Kralı V. Ptolomaïos Epiphanes'in (MÖ 210-181) Bergama Kütüphanesi'nin İskenderiye Kütüphanesi'nden daha fazla zenginleşmesini engellemek için Pergamon Krallığı'na yapılan papirüs ihracatını durdurması üzerine Kral II. Eumenes devrinde Bergamalılar tarafından bulunmuştur. Parşömen hem papirüsten daha dayanıklı hem daha esnek bir maddeydi, kazımayı ve silmeyi mümkün kılıyordu. Ancak işlenmesinde yoğun emek istemesi ve yüksek maliyeti sebebiyle yavaş yavaş yaygınlaşmıştır.¹⁹ Parşömenin kullanılmaya başlamasıyla üst üste konarak dikilen yapraklarla bugünkü kitaplara benzeyen görünümde kodeskler elde edilmiştir. Fakat papirüs ve parşömen ne kadar yaygın olurlarsa olsun zamanla yerlerini kâğıda bırakmışlardır.

Kâğıt kelimesi Arapçada genellikle sayfa anlamına gelen varak kelimesiyle ifade edilse de kaynaklarda, Farsçadan geçme kâğıt sözcüğüne sıkça rastlanılmaktadır. Kâğıt sözcüğünün Farsçaya da Çince vasıtasıyla Soğdcadan geldiği sanılmaktadır. Türklere ise Farsçadan Uygurlara geçerek gelmiştir.²⁰ Kâğıt kelimesinin Uygurcada ağaç kabuğu anlamına gelen "kagat" veya "kagas" kelimesinden geldiğini ileri süren kimi araştırmacılar kelimenin Uygurcadan Farsçaya oradan da Arapçaya geçtiğini ileri sürmüşlerdir.²¹ Çin'de keşfedilmekle beraber

18 Georges Jean, Yazı insanlığın Belleği, Çev. Nami Başer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 41.

19 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitapevi, Ankara 2012, s. 16.

20 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 241-242.

21 Jale Baysal, Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş, s. 64.

kâğıt kullanımının yaygınlaşması ve Doğu Akdeniz üzerinden Kuzey Afrika ile Avrupa’ya yayılması Müslümanlar sayesinde olmuştur.²² Kâğıt en ilkel biçimiyle milattan sonra (MS) 105’te Çinliler tarafından üretilmiştir. Çin’de kullanılan kâğıt sonraki dönemlerde Turfan bölgesinde de kullanılmıştır. 751’de Talas Savaşı’nda esir aldıkları kâğıt ustalarından Müslümanlar kâğıt yapımını öğrenmişler ve kâğıt üretimi Müslüman dünyasında hızla yayılmaya başlamıştır. İlk kâğıt imalathaneleri Semerkant’tan sonra Bağdat, Şam, Trablusşam, Hama, Yemen ve Mısır’da kurulmuştur.²³

Papirüs ve parşömenin Müslüman dünyasında temininin güç ve pahalı olması kitabın üretimi ve yaygınlaşmasında önemli bir engel oluşturmaktaydı. Kâğıdın ucuz, pürüzsüz ve hafif olması Müslüman dünyasında yazılı belgelerin hızla artmasına zemin hazırlamıştır. Kâğıt, Müslüman dünyasında imal edilmeye başlamasından sonra yarım asırdan uzun bir süre resmî işlemlere tahsis edilmiş ve ancak IX. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşarak kitap yazımında kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıl sözlü kitaptan yazılı kitaba geçişin dönüm noktası olmuş ve o ana kadar sözlü olarak muhafaza edilen kitaplar yazılı hâle getirildiği gibi, telif faaliyetleri sonucunda da birçok yeni eserler kaleme alınmış ve yazılı kitaplar çoğalmaya başlamıştır.²⁴

Müslümanların İspanya’yı fethinden sonra burada üretilen kâğıt Fransa ve İtalya üzerinden tüm Avrupa’ya ve nihayet buradan da Amerika ve bütün dünyaya yayılmıştır.²⁵ Müslüman tüccarlarla yapılan ticaret sonucunda kâğıt XII. yüzyılda İtalya’ya gelmiştir. Bu dönemde kâğıdın kullanımına yönelik burada bazı yasaklar konmuşsa da kâğıt yeni yazı malzemesi olarak yaygınlaşmaya başlamış ve kâğıt üretimi

22 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, s. 241-242.

23 Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, Türkiye İşbankası Yayınları, Ankara 1971, s. 76.

24 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, s. 117-118.

25 Şinasi Tekin, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları, s. 25-28.

için bazı İtalyan şehirlerinde merkezler kurulmuştur.²⁶ Ayrıca XIV. yüzyılda Rhin bölgesinde kâğıt atölyeleri kurulmuş ve kâğıt matbaanın icadından kısa bir süre önce yaygınlık kazanmıştır.²⁷ Kâğıdın parşömen kadar dayanıklı olmaması, eski alışkanlıklar ve kâğıda karşı olan ön yargılara rağmen kopyalama işlemlerinde kâğıt giderek yaygınlık kazanmış ve matbaanın kullanılmasıyla bu yaygınlık hızlanmıştır.²⁸

Kâğıdın icadı kitap ve kültür tarihinde çok önemli rol oynamış ve kitap sayılarında hızlı bir artış olmuştur. Maliyetlerin düşmesi kitapları çok dar ve çok az zenginin süs malı olmaktan çıkarmış ve daha geniş bir kitlenin okuma aracı olmasına zemin hazırlamıştır.²⁹ Kâğıdın icadı basmanın gelişmesinde de en büyük etkenlerden biri olmuştur. Daha önceleri 2 sayfa parşömen elde etmek için bütün bir keçinin derisini kullanmak gerekiyordu. Örneğin Gutenberg’in bastığı ilk eser 42 satırlı olan İncil 300 sayfaydı ve eğer bu kitabı basmak için parşömen kullanılsaydı bir tek nüsha için 150 keçi gerekecekti. Yine de Gutenberg döneminde kâğıt baskı masrafının yüzde ellisini tutuyordu.³⁰

Kitap

Farklı materyaller üzerine yazılan yazıların en kullanışlı hâlinin kitaplar olduğu söylenebilir. Sözlükte “ciltli veya ciltlessiz olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütünü veya herhangi bir konuda yazılmış eser” olarak tanımlanan kitap kelimesinin kökeni Arapçadır. Arapçada kitâb “toplamak, bir araya getirip dikmek, bağlamak; yazmak, istinsah etmek” anlamlarına gelen بَاتَكَ (ktb) kökünden türemiş masdar olup yazılarak bir araya getirilen bilgilerle bunların yazıldığı materyali ifade eder.³¹ Günümüze ulaşan

26 Lucien Febvre-Henri Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, Çev. Gül Batuş, Avcıol Basın Yayın, İstanbul 2000, s. 13-15.

27 Roland Barthes, *Yazı Üzerine Çeşitlemeler*, Çev. Şule Demirkol, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 78.

28 Lucien Febvre-Henri Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, s. 16.

29 Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi*, s. 77.

30 Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, s. 65.

31 Nebi Bozkurt, “Kitap”, *DİA*, Ankara 2002, C. 26, ss. 120-121. s. 120.

ilk kitap gibi gereçler eski Ön Asya medeniyetlerine ait çivi yazılı tabletlerdir. Bu medeniyetlerden kalan en eski yazılı belgeler Güney Mezopotamya’daki Uruk şehrinde bulunmuştur.³² Birbirine raptedilmiş yapraklardan meydana gelen ilk kitap gibi gereçler ise Mısır’da keşfedilmiş tomarlardır. Ancak Batı dillerinde “kitap” demek olan “bibl” kelimesi papirüsün ihraç edildiği başlıca liman olan Byblos’tan (Biblos, Lübnan’ın Cebâil Limanı) geldiğini söyleyen araştırmacılar da vardır. Bu süreçte Kuzey Avrupa’da da kayın ağacı (akgürgen) levhaları yazı için kullanmışlardır. Nitekim İngilizce “book” ve Almanca “buch” kelimeleri de Germanik dillerden Anglo-Saksonca (eski İngilizce) ile eski Almanca’da “kayın ağacı” demek olan bôc (İng. beech) ve buohhadan (Alm. Buche) gelmektedir. Aynı şekilde ciltlenmiş yazmalar için kullanılan “codex” kelimesi de Latince “ağaç gövdesi” anlamındaki “caudex” dayanmaktadır.³³ Çince de kitabı belirten karakter, ağaç ya da bambu tabletler şeklinde gösterilmektedir.³⁴

Bilgi taşıyıcılarının tür ve biçimlerine bakılmaksızın kitap formunun doğmasına ön ayak olmuş rulo ve kodeks olmak üzere iki farklı biçimden söz edilebilir. Antik Çağ’ın yaygın kitap şekli olan rulonun yatay ve dikey açılan iki türü bulunmaktaydı. Yüzyıllar boyunca kullanılan ve en yaygın kullanımı papirüs ile olan rulo, kodeksten eski dönemlere tarihlenir. Papirüs rulonun adı Latince “volumen”dir. Papirüs yapraklarının birbirlerine yapıştırılması ile oluşturulan rulo kitabın kalitesini iki yazı sütunu arasında yeterince mesafe olması ve yazının rulonun kenarlarına çok yakın olmaması belirlemiştir.³⁵ Kitap yazımında deri rulolarının sadece tek yüzü kullanılıyor iken parşömen rulolarının içe gelen kısmı tercih edilmekle birlikte dış kısmına da yazılabiliyordu. Ruloların uzunluğu bölgelere göre değişiklik gösteriyordu.³⁶ Diğer biçim olan kodeks ise bugünkü kitap formuna daha yakındır. MS II.

32 Cahit Günbattı, Kültepe – Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, s. 27.

33 Nebi Bozkurt, “Kitap”, s. 120.

34 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 12.

35 Horst Blanck, Antikçağda Kitap, s. 86-87.

36 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, s. 128.

ve IV. yüzyılları arasında rulonun yerini adım adım kodeks almıştır. Yapı bakımından kodeksin iki ayrı tipi vardır. Temel biçim olarak da adlandırılabilen ilk tip okul defterlerinin prensibine benzemekte ve çok sayıda kâğıt tabakası ortadan katlanıp, tekrar açılarak üst üste konmakta ve tomarın ortası iğne iplikle dikilmektedir. İkinci tip ise ilk tipin kullanma güçlüklerinin ortadan kaldırabilmek için oluşturulan biçimdir. İç içe konmuş tabakalardan oluşan tek bir tomar yerine, daha az sayıdaki tabakalardan oluşan formaların kullanıldığı, yani bugünün kitabını oluşturan biçimdir.³⁷

Rulodan kodekse geçiş kitap tarihi açısından büyük bir dönüşümdür. Bu dönüşüm matbaanın bulunması ve basılmış kitapların el yazmalarına galip gelmesi kadar önemli sonuçlar doğuran bir olaydır.³⁸ Çünkü bir rulonun incelenmesi pratik değildi; insanın önüne yatay olarak serip açması gerekiyordu ve metnin bir bölümünden diğer bölümüne geçmek güçtü. Kullanımı rahatsızlık vericiydi ve iki elle birden tutmak gerekiyordu, dolayısıyla okurken not almak mümkün değildi. Ancak parşömen kodekslerinin sağlamlığı ve esnekliği ona daha pratik ve daha kullanışlı bir biçim vermeyi sağlıyordu. Taşınabilir bir kitap biçimi onu daha kullanışlı kılıyordu.³⁹

Klasik Yunan'da kitap üzerine bilgilere ender rastlanmakla birlikte ruloların temsilleri MÖ VI. ve V. yüzyıllarda Attika vazolarının üzerinde görülür. Kitapçılık ve kitap dağıtımına ilişkin bilgilere IV. yüzyıldan itibaren daha sık rastlanmaya başlanır.⁴⁰ Bu dönemde birçok kütüphane kurulmuş ve bunlar metinlerin aktarımında temel rol oynamışlardır. Roma Dönemi'nde kitap ve kütüphaneler daha çok yayılmıştır.⁴¹ Antikçağ'da kitapçılık hakkında henüz MÖ V. yüzyıla ait kaynaklarında bilgi verilmesine rağmen, bir eserin yazılmasından kitapçıda satılmasına dek giden evreleri tek tek izleyebilecek kadar somut

37 Horst Blanck, Antikçağda Kitap, s. 99.

38 Horst Blanck, Antikçağda Kitap, 108-109.

39 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 18.

40 Horst Blanck, Antikçağda Kitap, s. 127-128.

41 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 19-23.

verilere ilkin Cicero’da rastlanılır.⁴² MS V. yüzyılda başlayan Cermen istilas, Roma yazmalarının çoğunun kaybına sebep olmuştur.⁴³ Roma İmparatorluğu’nun düşüşü Antik kültürün yok olmasına yol açabilirdi ama Hristiyanlığın gelişimi ve imparatorluğun Doğu’da varlığını sürdürmesi bu kültürü kısmen kurtarmıştır. Özellikle Hristiyanların kitaba ihtiyacı Batı’da kitap ve kütüphanelerin gelişimine zemin hazırlamıştır. 330 yılında başşehirini Konstantinopolis’e taşıyan Constantinus, burada Akademiye kurarak İskenderiye ve Atina’dakilere benzer bir şekilde, metinlerin arşivlendiği ve dağıtıldığı bir merkez oluşturmuştur.⁴⁴

Hristiyan dünyasında kitapçılığın gelişiminde manastırlar önemli rol oynamıştır. Manastır bünyesinde kurulan atölyelerde çok sayıda yazılı materyal üretilmiştir. XII. yüzyılın sonunda ve XIII. yüzyıl boyunca kitabın yapım ve dağıtımında büyük dönüşüm yaşanmış ve büyük manastırlar entelektüel dünyanın merkezi olmaktan çıkmıştır. Şehirlerin gelişimi kitap alanında gelişmeleri tetiklemiştir. Prens saraylarının yaygınlaşması, üst düzey memur ve yargıçlardan oluşan bir dünyanın kurulması ve ticaret yoluyla zenginleşmiş bir burjuvazinin ortaya çıkmaya başlaması kitaba duyulan ihtiyacı artırmıştır. Artık tek kitap koleksiyoncuları manastırlar değildi. Krallık kütüphaneleri IX. Louis’den itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Müslümanların İspanya’yı fethi ile kâğıt Avrupa’ya taşınmış ve bu da yeni bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Haçlı Seferleri ve Mont-Carmel, Fransiskanlar, Dominikanlar ve Aziz Augustinus gibi tarikatlar XIII. yüzyılın entelektüel dünyası üzerinde etkili olmuş ve Hristiyan dünyasının Müslüman dünyası ile etkileşimini artırmıştır. Bu etkileşimin Avrupa’da felsefi düşüncenin gelişimi üzerinde çok büyük etkileri olmuştur. Orta Çağ Batı’sı Müslüman tercüme eserleri sayesinde Yunan Antik Çağı’nın yazarlarıyla tanışmıştır. Dahası Latinlerin 1204 yılında Konstantinopolis’i ele geçirmesi Yunan dünyasıyla doğrudan

42 Horst Blanck, Antikçağda Kitap, s. 134.

43 Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, s. 83.

44 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 24-39.

teması sağlamıştır.⁴⁵ Orta Çağ'ın sonlarına doğru parşömen gittikçe pahalılaşmaya başlamış ve bu yüzden yazma kitapların fiyatları da artmıştır. Bu dönemde yavaş yavaş yazı malzemesi olarak parşömenin yanı sıra kâğıt da kullanılmaya başlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra matbaanın hızla gelişerek yayılması, yazmaların ve bu sanat dalıyla uğraşanların sonu olmuştur. XVI. yüzyıl ise Batı'da artık bir basma kitap asrı olmuştur.⁴⁶

İslam öncesi Arap toplumunda güçlü bir sözlü kültür ve edebiyatın olduğu bilinmektedir. İslam ile birlikte Arap toplumunda özellikle VIII. ve XIII. yüzyıllar arasında yazılı kültür ve edebiyatın da hızlı geliştiği görülmektedir. Johannes Pedersen, Arapça kitaplarının ortaya çıkışını İslam'a borçlu olduklarını ve onlara taşıdıkları karakteri İslam'ın verdiğini söylemiştir.⁴⁷ Ancak bu İslam öncesi dönemde yazılı belge olmadığı anlamına gelmez. Arap Kralı İmruülkays'ın Şam'ın güneydoğusundaki en-Nemâre'de bulunan 328 tarihli mezar taşı Kuzey Arap diliyle yazılmış bilinen en eski kitâbedir. Yine Suriye'nin kuzeyindeki Zebed'de bulunan MS 512 tarihli kitabe bir Süryanice, bir Grekçe, bir de umumiyetle özel isimlerden oluşmuş kısa Arapça olmak üzere toplam üç metinden oluşmaktaydı. İkinci kitabe MS 568 tarihli olup, Şam'ın güneydoğusundaki Lecâ vilayetinde bulunan Harran'da, bugün harap vaziyetteki bir kilisenin ana kapısı üzerindeki pervazda Grekçe tercümesiyle beraber bulunmuştur. Üçüncüsü ise Ümmü'l-Cemâl'de olup diğerleri gibi VI. yüzyıldan kalmadır. Ayrıca günümüze ulaşan en eski şiirler İslam'dan önceki I. yüzyıldan geriye gitmemektedir.⁴⁸ Yine Câhiliye Dönemi şâirlerinden İmru'l-Kays, Züheyr b. Ebû Selmâ, Bişr b. Ebû Hazm, Ubeyd b. el-Ebras, Lebîd, Hâtemu't-Ta'î, ve Nâbiğa gibi şâirlerin dîvânlarında kalem, mehârik ve usûb gibi bazı yazı malzemelerinin geçmesinden sözlü rivayetin hâkim olduğu Câhiliye Dönemi'nde Arapların yazıyı da kullandıkları

45 Albert Labarre, *Kitabın Tarihi*, s. 39-44.

46 Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi*, s. 88-89.

47 Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

48 Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, s. 23-26.

anlaşılmaktadır.⁴⁹ Tüm bunlar Araplar arasında İslam öncesi dönemde yazının bilindiği ve sınırlı da olsa kullanıldığını göstermektedir.

Müslümanlar kitap kelimesini kitap, mektup, kitabe, belge veya yazılı kâğıt parçasını ifade etmek üzere kullanmışlardır. Belirli bir kitaptan, yani en doğru anlamıyla el-Kitâb’dan bahsettiklerinde ise Kur’an-ı Kerim’i kastederler. Kelime olarak “toplamak, okumak, bir araya getirmek” manalarına gelen Kur’an-ı Kerim Müslüman dünyasında kitabın gelişimindeki başat rolü oynar. Nitekim kitap, başka hiçbir dinde İslam dinindeki gibi bir rol oynamamıştır. Kur’ân-ı Kerim kitap terimini Semavî Kitap (Levh-i Mahfuz) kavramı içinde değerlendirmiştir. Zira insanoğluna gönderilen tüm vahiyler Allah katında mevcut olan ve oradan peygamberler aracılığıyla insanların bilgi sahasına parça parça getirilen, ilk yazı diyebileceğimiz bir Semavî Kitap’tan derlenmiş mesajlar olarak kabul edilir ve Semavî Kitap adeta Allah’ın bilgi ve iradesinin tecessüm etmiş ifadesidir. Ayrıca Hesap gününde herkes kendi kitabını yani kaderinin bağlı olduğu kişisel hesap defterini alacaktır.⁵⁰

Orta Çağ Müslüman dünyasında sözlü ve yazılı kitap olmak üzere iki tür kitaptan bahsedilebilir. Bilginin sözlü olarak nakli antik dünyada mevcut ise de bunun sistemli bir hâle getirilmesi İslam medeniyetinde olmuş ve en azından bir dönem için sözlü kitapların çok önemli örnekleri ortaya çıkmıştır. Müslüman dünyasında ilk ortaya çıkan kitap olan Kur’ân-ı Kerim, Vahiy Dönemi’nde her ne kadar bölüm bölüm yazıya geçirilmişse de varlığını bir süre sözlü olarak hatıralarda sürdürmüş ancak Hz. Muhammed’in vefatından sonra fiziki bir yapıya kavuşmuştur. İslam’ın ilk asırlarında Kur’ân-ı Kerim etrafında gelişen ilim dallarında da aynı yol izlenmiştir. İsmail E. Erünsal, yazılı kitabın Müslüman dünyasına geç girmesinin en önemli sebebi olarak Arap yazısının ilk asırda, metinleri sağlıklı bir biçimde aktaracak kadar gelişmemiş olmasını ve bu yüzden yazılı metinlere

49 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, s. 27.

50 Johannes Pedersen, İslam Dünyasında Kitabın Tarihi, s. 29-30.

güvenilmemesini göstermiştir. Tahrifat yanında yazıya geçirilirken yapılabilecek yanlışların uzun süre Müslümanların yazılı metinlere şüpheyle bakmasına sebep olduğunu belirten Erünsal, bu yüzden bir metin yazılı olsa bile hafızalarda da muhafaza edilmesine büyük önem verildiğini ifade etmiştir.⁵¹ Müslüman dünyasında iki kapak arasındaki sayfalarından oluşan ilk kitap, Hz. Ebû Bekir devrinde bir araya getirilen ve Hz. Osman Dönemi’nde çoğaltılan Mushaf’tır. Kitap ve yazıya o kadar büyük önem verilmiştir ki kitapla bağlantılı olarak Müslüman dünyasında birçok meslek ve sanat dalı ortaya çıkmıştır.

İslam dinigelişinden sonraki iki yüzyıl içinde Kuzey Afrika ve Avrupa’dan Çin sınırına kadar yayılmıştır. Bu yayılım sırasında Müslümanlar kâğıt üretimini Çinlilerden öğrenmişler ve onu geniş bir coğrafyaya taşımışlardır. Ayrıca Müslüman ülkelerde kurulan kütüphaneler ve tercüme büroları kitapların gelişiminde mühim rol oynamıştır. Abbasiler Dönemi’nde kurulan Beytü’l-Hikme başta olmak üzere kurulan kurumlar başta Yunan ve Hint olmak üzere kadim bilgilerin korunarak geleceğe taşınmasında kilit rol oynamışlardır. Beytü’l-Hikme’nin zengin bir koleksiyondan oluşan bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Bu kütüphane dışında Müslüman dünyasında birçok zengin kütüphane kurulmuştur.⁵²

Yazıya ve yazılı nesnelerin tamamına “bitik” diyen Türkler ise kitapla İslam öncesinde, Uygurların Budizm’i kabul ettikleri dönemde tanışmışlardır. Türkler oluşturdukları dinî ağırlıklı zengin edebiyatın ürünlerini kitaplar hâlinde kaleme almışlardır.⁵³ Türkler, kaya, taş, kiremit, maşrapa, küp, tabak, silah, süs eşyaları ağaç yaprağı ve kabuğu, ipek parçaları, tahta, bez, kâğıt vb. maddeler üzerine yazmışlardır.⁵⁴ Uygurlardaki yazma kitaplar tomar ve kodeks

51 İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, s. 9-10.

52 İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 26-79.

53 Şinasi Tekin, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları, s. 41-45; Nebi Bozkurt, “Kitap”, ss. 120-121.

54 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem A Yayınları, Ankara 2004, s. 16.

şeklindedir. İlk yazmalarda kullanılan alfabe ise Soğd alfabesidir. Uygur yazmalarının büyük çoğunluğu deri üzerine yazılmıştır. Türk el yazmalarında asıl gelişme İslam dönemi yazmalarında görülür. Türk kütüphanelerindeki en eski yazma kitapların büyük bir kısmı Kur’an-ı Kerim’lerdir. Bu gelişmede Selçuk, Memlûk ve Osmanlı padişah ve sultanlarının büyük rolü olmuştur. İslam-Türk yazmalarının rulo durumundaki bazı hanedan, tarikat, aile ve ilim şecereleriyle takvimler dışındakiler çoğunlukla kodeks şeklindedir. Kitap düzeni ise diğer İslam yazmalarında olduğu gibidir.⁵⁵

Matbaa, Kitap ve Kütüphaneler

Antikçağ’da her kitap kendine özgüydü, çünkü çok sayıda ve özdeş nüshayı istendiği kadar üretebilecek yöntem yoktu. Bu durum metinlerin aktarımında bazı sorunlar oluşturmuş ve bir eserin çeşitli kopyalarında birbirinden farklı değişiklikler görülmesine sebep olmuştur.⁵⁶ Metin ihtiyacı uzun zaman sınırlı kalmış olsa da el yazmalarının tek tek kopyalanması ihtiyacı karşılamıyordu. Bu sorunu çözmek amacıyla çok erken dönemden beri çeşitli yöntemler aranmıştır. Oyma baskı soruna ilk teknik çözümü getirmiştir. Ancak bu yöntem belli bir ilerleme kaydetse de bu uzun ve nazik bir çalışma gerektirmiştir.⁵⁷ Bütün bir sayfa yazıyı tahta kalıplar oyarak basmak Uzakdoğu’da çok eskilerden beri bilinen bir yöntemdi. MÖ II. yüzyılda Hindistan’da kalıp üzerine süslü figürler oyarak kumaş baskı yapılması biliniyordu. Yazıyı çoğaltmak için yapılan bu tür baskının ilk örnekleri MS 769’da Japon İmparatoriçesi Shotoku’nun hazırlatıp Japon tapınaklarına dağıttığı muskaldır. Yine, aynı yöntemle hazırlanmış ilk kitap da MS 868’de hazırlanan Budist metni “Kutsal Sutra”dır. Metalden ayrı ayrı harfler dökerek basma yapmayı ilk kez 1041’de Çinli Pi Çeng’in (Pi-Sheng) denediği ileri sürülmektedir. Ancak 1902-1907 yılları arasında Doğu Türkistan’da Turfan’da yapılan kazılarda tek tek hazırlanmış Uygur

55 Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1971, s. 93-94.

56 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s.17.

57 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 55-62.

harfleri bulunmuştur. Alman bilgini Bossert, bu buluntulara dayanarak Pi Çeng'e örnek olmuş olan ilk basmayı Uygurların buldukları sonucuna varmıştır.⁵⁸ Bossert ayrıca 1241 yılında Altın Orda Devleti kuvvetlerinin Almanya'ya yaptıkları seferlerde bu tekniği oralara götürdüğünü belirtmiştir.⁵⁹

Kültür ve medeniyet seviyesi bakımından tarihte çağdaş milletlere örnek olan Uygurların müteharrik harfli matbaanın keşfine ve tatbikine yeterli her türlü kültür şartlarına, ilim, bilgi ve okuma zeminine sahip olmaları sebebiyle birçok araştırmacı günümüzde kullanılan matbaa mantığıyla kurulan en eski matbaanın Uygurlar tarafından kurulduğunu düşünmektedir.⁶⁰ Ancak oyma baskı yönteminin kullanım açısından esnek olmaması yeni arayışlara zemin hazırlamıştır. İsteğe bağlı bir araya getirilebilen ve aşınmaya karşı dayanıklı bir malzemeden imal edilmiş hareketli harflerin keşfi bu soruna çözüm olmuştur. Tipografinin bu şekilde kullanımı için Gutenberg çok fazla çaba ve zaman harcamıştır.⁶¹ Gutenberg'in matbaa işleri ile uğraştığını bilinmekle beraber bu alanda araştırma yapan tek kişi o değildi.⁶²

Matbaa yazılı materyallerin çoğaltılması bakımından büyük bir dönüşümü simgeler. Elbette bu dönüşüm birden olmamış farklı yerlerde ve zamanlarda bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Matbaanın bulunuşu kültürel, toplumsal, tarihsel ve bilimsel açılardan dünyanın en önemli olaylarından biridir. Matbaa ile kitaplar ucuzlamış, çoğalmış, çok geniş toplulukların kitaplardan yararlanma olanağı doğmuştur. Böylece kitapların getirdiği çeşitli düşüncelerle bireylerin düşünceleri arasında bir aşılama olanağı ortaya çıkmıştır.⁶³ Matbaanın icadı, geniş anlamda her edebî metin özü gereği mümkün olduğunca geniş

58 Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, s. 65-66.

59 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1939, s. 13-15; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 17.

60 İsmet Binark, *Türk Matbaacılığının Tarihçesi Uygurlarda Matbaa*, Türk Kitap Medeniyeti, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s. 10-22.

61 Albert Labarre, *Kitabın Tarihi*, s. 55-62.

62 Lucien Febvre-Henri Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, s. 33-40.

63 Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, s. 63.

bir iletişime ve yayılmaya özlem duyduğundan kitaba bir tamlık ve gerçeklik sağlamıştır.⁶⁴ Matbaanın kullanımı özellikle ticaretin yoğun olduğu ve üniversitelerin bulunduğu kalabalık şehirlerde gelişmiştir.

İlk matbaacılar bastıkları kitaplarda el yazmasının görünümünü korumuşlardır. Yeni tekniğin zorunlulukları basılı kitabı başlangıçtaki modelinden yavaş yavaş uzaklaşmaya yöneltmiş ve yaklaşık bir yüzyıllık gelişim sonucunda, 1530-1550 yıllarına doğru, birkaç ayrıntı hariç bugün bildiğimiz kitap görünümüne varılmıştır. Matbaa ile kitap basımı önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak oranda artmıştır. XV. yüzyıldaki kitap üretimi, yaklaşık 20 milyon nüshadan 30-35 bin baskı idi ve Avrupa o dönemde 100 milyondan fazla baskı görmemiştir. XVI. yüzyılda toplam üretim 150 bin ilâ 200 bin baskı arasındadır ve bu da yaklaşık 200 milyon nüsha demektir. İtalya’da ortaya çıkan hümanizm kitapların gelişiminde yeni bir basamağı teşkil eder. Buna İstanbul’un fethinden sonra İtalya’ya gelen Bizanslıların da katkısı olmuştur. Bu dönemde klasik metinler yaygınlık kazanmıştır. Bu durum özellikle orijinal metinlere doymuş bir pazarı genişleten ve ulusal dillerin geliştiği bir döneme denk gelmiştir. Kitaplar Avrupa’da Reformun yayılmasında da etkili olmuştur. Aynı şekilde Reform karşıtları da kitapları bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Sanayi Devrimi’ne bağlı teknik yenilikler kitap üretiminde XIX. yüzyılda olağanüstü bir büyüme sağlamıştır.⁶⁵

Matbaaların Avrupa’da kapitalist ekonomiye geçiş döneminin başlangıcında birdenbire yaygınlaşırvermesi, kuşkusuz bir rastlantı değildir. Bu dönemde toplumsal yapının gereksinimleri arasındaki yerini alan ve onun temel kurumlarından biri olan matbaalar burjuva sınıfının bir aracı olmuştur. Kâğıdı, matbaayı bulan ve ilk gazeteyi basan Doğu toplumlarında tabandan gelen ve genişleme olanağına sahip bir eylem olmadığından basımevleri yeterince çoğalmamıştır.⁶⁶

64 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 55-62.

65 Albert Labarre, Kitabın Tarihi, s. 68, 77, 82-86, 118.

66 Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. I, ss.68-93, s.68

Kitaplar bilginin yer aldığı kaynaklardan biri olarak tarih boyunca önemli olmuştur. Devletler bilgiye sahip olduklarında iktidarlarını birçok yönden güçlendirebileceklerinin farkında olduklarında yazılı materyallere önem vermişler ve bu materyallerin saklanılabileceği kütüphaneler inşa etmişlerdir. Ayrıca kitapların üretiminin zor olması ve fiyatlarının yüksek olması kitapların korunmasını zorunlu hâle getiriyordu. Bu da kütüphanelerin gelişimini sağlayan sebeplerden biridir. Kitaplar herkesin kullanımına açık değildi. Mezopotamya'da yapılan kazılarda Sümer, Babil ve Asurluların arşiv ve kütüphanelerden kalan birçok tablet bulunmuştur.⁶⁷ MÖ IV. yüzyılın sonlarında kurulan İskenderiye Kütüphanesi, yine Bergama Kütüphanesi dönemin önemli kütüphanelerindendir. Roma Dönemi'nde devlet ve özel şahıslar tarafından kurulan çeşitli kütüphaneler bulunmaktadır. Yine Efes Kütüphanesi bu dönemin önemli kütüphaneleri arasından yer alır. Orta Çağ'da Avrupa kütüphaneleri daha çok kilise ve manastırların içinde kurulmuştur. Rönesans döneminde kitap biriktirmek gereği veya zevki manastırların, kiliselerin sınırını aşip geniş halk topluluklarının da alışkanlıkları arasına girmiştir. Yazılı metinlere büyük hürmet gösteren ve önem veren Müslümanlar ise oldukça büyük kütüphaneler kurmuşlardır. Irak, Mısır, Endülüs başta olmak üzere Müslüman topraklarında önemli kütüphaneler kurulmuştur. Abbasiler, Selçuklular, Fatımiler, Osmanlılar gibi Müslüman devletlerde birçok kütüphane kurulmuştur.⁶⁸ İlk üç asırdaki özel kütüphanelerin fonksiyonunu çok zengin koleksiyonlara sahip saray, Beytül-Hikme, dâru-ilm ve medrese kütüphaneleri devralmıştır. Orta Çağ Müslüman dünyasında matbaa olmamasına rağmen kitapların çoğaltılmasında ve yayılmasında hiçbir sıkıntı çekilmemiştir. Çünkü verrâklar, müstemlîler, müstensihler ve talebeler birer matbaa gibi çalışmış ve bu sayede yüzbinlerce ciltlik koleksiyonlara sahip kütüphanelerin kurulması mümkün olabilmıştır.⁶⁹ Örneğin Bağdat'taki Beytül-Hikme'de bu dönemde iki milyon eser

67 Albert Labarre, *Kitabın Tarihi*, s. 13; Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, s. 526-527.

68 Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi*, s. 261-272.

69 İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, s. 23.

bulunmaktaydı.⁷⁰ Kendine özgü yapıları olan kütüphanelerden isteyen herkes yararlanabiliyordu. Uzaktan gelen bilim adamlarına gece kalacak yer temin ediliyor ve isteyenlere rehinle kitap ödünç verebiliyordu. Türk kütüphaneciliğinin tarihsel kökleri Orta Çağ İslam uygarlığına kadar geriye gider. İslam öncesi dönemde Uygur Türklerinden kalma çok zengin yazmaların varlığını bilinmesine rağmen bu dönem henüz aydınlatılamamıştır. Köklü bir kütüphane geleneğinin olduğu Türkiye’de ise önce Selçuklular, sonra Beylikler, daha sonra Osmanlılar aralıksız kütüphane kurma gayretlerini sürdürmüşlerdir.⁷¹

Daha fazla kitaba sahip olmak bazen devletler arasında mücadele alanlarından biri bile olmuştur. Kitaplara bu kadar önem verenler olduğu gibi bunları kendileri için tehdit olarak algılayanlar da olmuştur.⁷² Endülüs’te İspanyolların, İslam’ın doğu vilayetlerinde Moğolların yıkımları buna örnek verilebilir.⁷³ Kitap ve kütüphanelerin gelişimi eğitim ve ders kitaplarının gelişimini de etkilememiştir. Tarih boyunca insanlar öğrendikleri bilgi ve tecrübeleri çeşitli ortam ve araçlarla gelecek nesillere aktarma ihtiyacı duymuşlardır. Bu ihtiyaç çeşitli eğitim ortamlarının ve çeşitli eğitim araç ve gereçlerinin doğmasına sebep olmuştur.

Ders Kitapları, Eğitim ve İktidar

İnsanlar var olduklarından beri edindikleri tecrübeleri gelecek nesillere aktarma ihtiyacı içinde olmuştur. Yazı öncesi dönemde insanlar tecrübelerini daha çok sözlü olarak aktarmaktaydılar. Ancak bu bilginin zaman içerisinde değişmesine veya kaybolmasına yol açabiliyordu. İnsanların kaydetme ve geleceğe aktarma ihtiyacı yazı ve yazı malzemelerinin icadlarına zemin hazırlamıştır. Yazının keşfi bilginin aktarımında insanoğluna muazzam bir kazanım sağlamış ve bu

70 Tahir Harîmi Balcıoğlu, Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler, s. 535.

71 Jale Baysal, Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş, s. 50-52.

72 Tarih boyunca kütüphanelerin gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Nuray Yıldız, Antikçağ Kütüphaneleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

73 Necip Asım, Kitap, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2020, s. 103.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kazanım yazının eğitimde kullanılmasıyla daha da güçlü hâle gelmiştir. Yazının icadından sonra çeşitli yazılı materyaller ders araç ve gereci olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu materyallerden bilginin taşıyıcıları kitaplar zamanla eğitimde önemli yer tutmaya başlamıştır. Tarihî kayıtlar yazının keşfinden sonra ders kitaplarının çeşitli biçimlerde mevcut olduğunu göstermiştir. Bu açıdan eğitim öğretimin en önemli araçlarından biri olan ders kitaplarının tarihi okullar kadar eskiye gider. Resmî eğitim kadar evrensel ve neredeyse eski olan ders kitapları, yüzyıllardır öğretime yardımcı olmak için kullanılmıştır.

Eğitimde istenen hedeflerin gerçekleşmesi için gerekli olan uyarıcıların düzenlenmesi ve uygulanması gereklidir. Eğitim sisteminde hedeflere ulaşabilmek öğretim yöntemleri, ortam, zaman, araç gereç ve öğretim materyali gibi değişkenler dikkate alınır. Bu açıdan öğretim materyalleri hedeflere ulaşılmasında önemli yer tutar. Öğretim materyalleri içerisinde en çok kullanılan araçların başında ise ders kitapları gelir. Ders kitapları eğitim öğretim etkinliklerinin tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır.

“Ders kitabı nedir?” sorusuna genel geçer bir cevap vermek zordur. Bu durum ders kitabı ile ilgili çeşitli tanımların yapılmasına sebep olmuştur. Her şeyden önce ders kitapları bireysel yazarların yaratıcılığının ve hayal gücünün ürünü değildir. Ders kitapları, bir okul sistemi için standart müfredatı geliştiren herhangi bir otorite tarafından belirlenen standartlara göre yazmak üzere işe alınan yazarlar veya yayınevleri tarafından yazılır. Önce müfredat belirlenir, sonra ders kitapları için bir dizi belirtim geliştirilir ve bu belirtilimler daha sonra ya kitap geliştirme ve üretim için bir devlet ders kitabı ajansına teslim edilir ya da ders kitabı geliştirme için özel sektör yayıncılarından yararlanılır. Ders kitapları bir toplumun on yıllar veya yüzyıllar boyunca oluşturduğu gelenekleri yansıtır, bireyin benlik saygısını geliştirmeye katkıda bulunur ancak aynı zamanda her toplumun sınırlarını da belirler. C. Stray ders kitabını “belirli bir bilgi alanının pedagojik ya da didaktik bir versiyonunu vermek

üzere dizayn edilmiş bir kitap” olarak tanımlarken R. L. Venezky “hem kültürel bir eser hem de taşıyıcı bir müfredat olarak” düşünmüştür.⁷⁴ Alain Choppin ders kitabını toplumun kendisini yansıtmak istediği çoğu zaman idealize edilen imajın yeniden yansıtıldığı ayna olarak tanımlamıştır. Ona göre yansıtılan görüntü zorunlu olarak şematik ve bazen modası geçmiş olsa bile ders kitabı yaptığı ve göstermediği şeylerle bir dönemin bilgi durumunu ve bir toplumun temel yönleri ile klişelerini ortaya koymaktadır.⁷⁵

UNESCO’nun hazırlamış olduğu bir yayında ders kitabı “belirli bir konuda seçilmiş materyalin, belirli bir öğrenme ve öğretme durumunu tatmin edecek yazılı biçimde sistematik olarak özümsemek üzere düzenlendiği bir okul kitabı” olarak açıklanmıştır.⁷⁶ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise ders kitabı herhangi bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hazırlanmış, Talim ve Terbiye Kurulunca (TTK) örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulması uygun bulunan basılı veya dijital ortamdaki kitap ve ekleri veya model prototipi olarak tanımlanmıştır.⁷⁷ Ders kitaplarının resmî ideolojinin yansıdığı başlıca kaynaklar arasında yer aldığını belirten Mehmet Ö. Alkan, resmî ideolojiyi “devlet aygıtını elinde tutan elitlerin veya seçkinlerin devlet aygıtını kendilerini meşrulaştırmak, varlıklarını sürdürmek, kendilerine yönelik itaati sağlamak için ürettikleri, çoğunlukla gevşek, pragmatik, irrasyonel, eklektik ve sistematik nitelikli değerler bütünü” olarak tanımlamıştır.⁷⁸

Yazının icadından sonraki süreçte okullarda kil tabletler, tomarlar, papirüsler, parşömenler ve seri üretim kitaplar gibi çeşitli materyaller kullanılmıştır. Tarihte bilinen en eski okullara da yazının icat edildiği

74 İrfan Davut Çam, *Eğitim ve İdeoloji: II. Meşrutiyet Dönemi’nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar (1908-1922)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019, s. 257.

75 Alain Choppin, *Les Manuels Scolaires: Histoire et Actualité*, Hachette Éducation, Paris 1992, s. 19.

76 A. J. Loveridge (Editör), *Preparing Textbook Manuscripts*, UNESCO, Paris 1970, s. 9

77 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

78 Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12(2008), s. 12.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Mezopotamya’da rastlanılmaktadır. Sümerlerde okul, yazının icadı ve gelişiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uruk şehrinde bulunan tabletlerin arasında okuma ve alıştırma yapma amaçlı sözcük listelerde vardı. Bu da MÖ 3000’lerde bazı yazmanların öğretme ve öğrenme üstüne düşünmüş olduklarını göstermektedir. İzleyen yüzyıllardaki ilerleme yavaş olsa da yapılan kazılarda MÖ 2500’lerden kalma çok sayıda “ders kitabı” çıkarılmıştır. Ayrıca kazılarda MÖ II. binyılın I. yarısına tarihlenen öğrencilerin günlük okul ödevlerinin parçası olarak hazırladıkları her türden alıştırma ile dolu yüzlerce uygulama tableti çıkarılmıştır.⁷⁹

Antik Yunan, Roma, Çin, Hindistan, Mısır ve diğer erken toplumlarda kullanılan ders kitaplarının kayıtları vardır. Aristoteles, eğitim süreçleri için çok sayıda ders kitabı yazmıştır. Antik Yunan, Helenistik ve Roma’da çocuklar genellikle 6-7 yaşlarına geldiklerinde okula başlamışlardır. Öğrenciler yazma derslerine başlamadan önce alfabeyi öğrenmek zorundaydılar. Bu dönemde kullanılan araç-gereçler öğrencilerin gelir durumlarına göre değişiklik göstermiş ve ahşap veya fildişinden yontulmuş harfler aracılığıyla alfabeyi öğrenmişlerdir. İlkokulda yazmayı ve temel matematiği öğrenen öğrencilerden imkânları olanlar üst basamak eğitim kurumu olan gymnasionlara devam etmiş ve burada derslerde genelde şair ve yazarların eserlerini işlemişlerdir. Başta Homeros’un eserleri olmak üzere tragedyacılar, özellikle de Euripides, komedya şairleri Aristopbanes ve tercihen Menandros Attika hatibi Demosthenes ile eski lirik şairler Alkman, Sappho ve Pindaros gibi şairlerin eserleri işlenmiştir. Zamanla derslerde klasik yazarların da belli eserleri tercih edilmiştir. Örneğin Homeros’un İlyada’sı ya da Aiskhylos ve Sophokles’in yedişer tragedyası gibi. Roma’da ise ağırlıklı olarak Latin edebiyatı işlenmiştir. Hitabet sanatına MÖ V. yüzyıldan itibaren ve tüm Yunan-Roma Antik Çağı boyunca çok önem verilmiştir. Bu dönemde toplumda önemli bir rol oynamak isteyenlerin mutlaka hitabet eğitimi alması gerekiyordu. Aristoteles, Cicero, Quintilianus,

79 Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer’de Başlar, s. 21-27.

Gorgias, Antiphon ve İsokrates gibi ünlü kişiler hitabet sanatına dair çok sayıda eser ve rehber kitap yazmışlardır.⁸⁰

Müslümanlar eğitime büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi’nde Mescid-i Nebevî’nin giriş kısmında Medine’de evi ve kalabilecek yakınları olmayan sahabelerin barınması için yapılan *Suffe* önemli bir eğitim kurumudur. Ashâb-ı Suffe’nin eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Hz. Muhammed (s.a.v.) Suffe’de dersler vermiştir. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur’an okumayı öğretmek üzere Ubâde b. Sâmit gibi hocalar tayin etmiştir.⁸¹ Dört halife devrinde ve özellikle Hz. Ömer zamanında okullar yaygınlaşmıştır. Erken sayılabilecek bir devirde camilerin yanında müstakil mekteplerin yapıldığını söylemek mümkünse de mekteplerin hepsinin ilk dönemlerden itibaren özel bir binaya sahip olduklarını söylemek zordur. Bu yüzden hocalar çoğu zaman mescitlerde ders halkaları kurmuşlardır. Mektebe giden çocuklar yanlarında yazı yazacakları bir levha götürmüşler ve bu levhaları su dolu bir kaba daldırıp ıslattıkları bir bezle silmişlerdir. Bu su, silinen yazılara hürmeten deniz, kuyu veya bir akarsuya ya da çiğnenmeyecek şekilde temiz bir çukura dökülmüştür. Bu mekteplerde uygulanan program daha çok Kur’an-ı Kerim etrafında şekillenmiştir. Uygulanan ders müfredatında genellikle okuma-yazma, gramer, Kur’an-ı Kerim, hadis, şiir ve matematik gibi dersler yer almıştır.⁸² Abbâsîler devrinde bu okullara *küttâb* Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi’nde *sıbyan mektebi* denilmiştir.⁸³

Müslüman dünyasında zamanla ortaya çıkan Bağdat, Horasan, Kahire, Endülüs gibi önemli kültür havzalarında eğitim öğretim faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmekte ve buralarda birçok âlimin yetiştiği bilinmektedir. İslam âleminin yetiştirdiği Hârizmî, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Ebü’l-Kâsım ez-Zehrâvî, İdrîsî, Gazzâlî gibi Müslüman

80 Horst Blanck, *Antikçağda Kitap*, s. 39-46; Stephen Pierce Duggan, *A Student’s Textbook in the History Of Education*, D. Appleton and Company, 1916, s. 23, 56.

81 Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 469-470.

82 Nebi Bozkurt, “Mektep”, *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 5-6.

83 Cahit Baltacı, “Osmanlılar’da Mektep”, *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 6.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

âlimlerin felsefe, tıp, coğrafya ve edebiyat alanlarında yazdıkları eserler, İspanya’da Tuleytula ve İşbîliye, İtalya’da Salerno’da kurulan tercüme merkezlerinde Avrupa dillerine çevrilerek okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁴

Ders kitapları, XV. yüzyılda matbaanın icadından sonra daha yaygın hâle gelen bir eğitim aracıdır. XV. yüzyılda hareketli tipte matbaalar icat edilmesiyle kitaplar artık hızlı ve kolay bir şekilde çoğaltılabilmektedir. Bundan önce, ders kitapları nadirdi ve yalnızca azınlık, genellikle varlıklı insanlar için mevcuttu. Bu nadirlik, kısmen bu kitapların el yapımı ve pahalı olmasından kaynaklanıyordu. Kitlesele kitap üretme yeteneği, okullaşmayı çok daha fazla insana açmış ve kitaplara yönelik artan bir talep döngüsü oluşturmuştur. XVI. yüzyıla kadar bilinen en eski ders kitapları, eğitim ve bilim adamlarının ortak dili olan Latinceye yazılmıştır. Bu ders kitapları muhtemelen öğrencilerin Latinceyi öğrenmelerine yardımcı olmak için geliştirilmiştir.⁸⁵ Kültürde eğitim önem kazandıkça, öğretmenlere yardımcı olacak eğitim materyalleri üretme dürtüsü de oluşmuştur. Sadece seçkinler için eğitim değil, eşitlikçi eğitime yardımcı olmak için standartlaştırılmış metinler üretilmeye başlandı ve ders kitapları kısa sürede güvenilir bilgilerin kaynağı hâline geldi.

Amerika Birleşik Devletleri’nde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çoğu ders kitabının amacı öğrencilere dinî bilgileri aktarmaktı. Bu dönem ders kitapları daha çok Amerikan kolonileri için erken okuma eğitimi ve teolojiye yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Fakat erken dönem ders kitabı kullanımının bir dezavantajı, ders kitaplarında 1850’lere kadar öğrenci etkinlikleri için neredeyse hiçbir önerinin olmamasıydı.⁸⁶ Sömürgecilik döneminde ders kitapları genelde sömürgeci devletler tarafından ana vatandan ithal edilmiştir. Ancak ülkeler

84 Rıza Kurtuluş, “Avrupa”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 152.

85 Nancy J. Ellsworth, Carolyn N. Hedley, Anthony N. Baratta, *Literacy: A redefinition*, Lawrence Erlbaum Associates, Philadelphia, 1994.

86 “The Invention of the Science Textbook”, <https://blogs.ubc.ca/etec540sept12/2012/10/27/1494/>, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2022.

bağımsızlıklarını kazandıklarında ve ulus hâline geldiklerinde ders kitaplarını yeni gerçekliklerini yansıtacak şekilde değiştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere’den bağımsızlığını kazandığında yerel ders kitapları yazmaya başlamıştır. Benzer şekilde Latin Amerika ülkeleri de İspanya ve Portekiz’den bağımsızlıklarını kazandıklarında Avrupa kökenli ders kitaplarını yerel olarak üretilen versiyonlarıyla değiştirmeye başlamışlardır. 1940’ların sonundan 1960’lara kadar Afrika ve Asya’daki büyük dekolonizasyon dalgası sırasında, o zamanlar yeni bağımsız olan uluslar, ders kitaplarını bağımsız statülerini yansıtacak şekilde değiştirmeye çalışmışlardır. Yakın dönemde eski Sovyetler Birliği’nin ve Yugoslavya’nın dağılması ve eski uydu devletleri üzerindeki egemenliğinin çökmesiyle birlikte, yeni ulusal gerçeklikleri ve özlemleri yansıtmak için ders kitaplarını değiştiren bir başka dalga daha yaşanmıştır.⁸⁷

Oldukça uzun bir süre boyunca, ders kitapları yaşa göre farklılaştırılmamıştır. Bu durum her sınıf düzeyine bireysel olarak ulaşmaya çalışmak zorunda kalan alt sınıflardan üst sınıflara kadar öğrencilerle çalışmak zorunda kalabilecek bir öğretmen yerine, daha büyük öğrencilerin daha küçüklere yardım etmesine olanak vermiştir. Ancak zaman geçtikçe ders kitabı eğitim sistemine daha da yerleşmiştir. Ders kitapları, XIX. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla özellikle Kuzey Batı Avrupa’da zorunlu eğitimin ortaya çıkması ile eğitim öğretimin sürecinin önemli unsurlarından biri olmuştur. XIX. ve XX. yüzyıl boyunca ders kitapları esas olarak müfredatı öğretmek için statik bir araç olarak kullanılmıştır. Bugüne gelindiğinde çoklu zekâ, öğrenmenin kişiselleştirilmesi ile öğrenme için evrensel tasarım gibi pedagojik araştırmalardaki birçok ilerlemenin tam tersine, mevcut birçok başka öğrenme materyali olmasına ve önceden belirlenmiş bir sunum stiline ve bilgi tabanına sahip olmasına rağmen ders kitapları öğretmenlerin büyük çoğunluğunun hâlâ temel öğretim kaynakları

87 Daniel Tanner, School Textbooks In The United States, <https://www.encyclopedia.com/history/united-states-and-canada/us-history/textbooks>. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.

olarak ders kitabına güvenmeye devam ettiğini göstermektedir.⁸⁸ Özellikle mesleğe yeni başlayan deneyimsiz öğretmenler ya da ders planlaması için yeterli zamanı olmayanlar ders kitaplarını daha çok kullanmaktadırlar. Öğretmenlerin ders kitaplarını kullanmaları üzerine yapılan onlarca yıllık araştırma, ezici çoğunluğun ders kitaplarını özellikle de beş veya altı ders alanından sorumlu olan ilkokul düzeyindeki öğretmenlerin ana müfredat rehberi ve ders planlarının kaynağı olarak kullandığını göstermektedir.⁸⁹ Leslie E. Sheldon kendi sınıf materyallerini geliştirmenin öğretmenler için son derece zor ve meşakkatli bir süreç olmasının, sınırlı zaman ve dış baskılardan dolayı birçok öğretmenin ders kitaplarını yoğun olarak kullandığına inanmaktadır.⁹⁰

Ders kitaplarının geniş kitlelere hitap etmesi daha çok ulus-devlet zamanının bir olgusudur. Modern döneme gelindiğinde özellikle matbaanın keşfi ve yaygınlaşmasından sonra kamusal eğitim ve öğretim ortaya çıkmıştır. Bu kamusal eğitim ve öğretim de modern devletin kontrol ettiği bir alan hâline gelmiştir. Böylece ders kitapları daha çok önem kazanmıştır. Bilginin gelecek nesillere aktarmanın en önemli merkezleri özellikle ulus-devlet sürecinden sonra okullar olmuştur. Okullar iktidarların projelerini toplumsal tabana kolaylıkla yayabileceği, ideolojisini ve bakış açısını aktarabileceği alanlar olduğundan devletler buraları çoğu zaman ideolojik aygıt olarak kullanılmış ve ders kitapları da bunun önemli araçlarından biri olmuştur. İletişim şebekeleri ve iktidar ilişkilerinin düzenli ve uyumlu sistemler oluşturduğu bloklardan bahseden Michel Foucault, okulu bu bloklardan biri olarak değerlendirmiştir. Okulun mekânsal düzeni, burada düzenlenen çeşitli etkinlikler, okulun iç işleyişini yönlendiren ayrıntılı düzenlemeleri, sınırları belirlenmiş işleri, hayatını o kurumda

88 <http://www.summaryplanet.com/summary/History-of-Textbook.html>. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.

89 Harriet Tyson, "Overcoming Structural Barriers to Good Textbooks", National Education Goals Panel, Washington, DC, 1997. <https://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/tyson.htm>. Erişim Tarihi: 11 Kasım 2022.

90 Leslie E. Sheldon, "Evaluating English Language Teaching Textbooks and Materials" *ELT Journal*, 1988, 42 (4), ss. 237-246.

geçiren ya da orada birbirleriyle karşılaşan çeşitli bireyler; bütün bunlar, bir kapasite-iletişim-iktidar bloku meydana getirirler. Burada, yeteneklerin ya da davranış biçimlerinin öğrenilmesini ve edinilmesini sağlayan faaliyetler, bir dizi düzenlenmiş dersler, sorular ve cevaplar, emirler, öğütler, kodlanmış itaat göstergeleri gibi iletişim aracılığıyla, ayrıca bir dizi dışa kapatma, gözetleme, ödüllendirme ve cezalandırma, hiyerarşi piramidi gibi iktidar süreçleri aracılığıyla geliştirilir.⁹¹ Böylelikle okul mekânı öğreten bir makine olarak, ama aynı zamanda gözetken, hiyerarşik hâle getiren, ödüllendiren bir makine olarak işlev görmeye başlar.⁹² Nitekim Foucault, hastaneleri, yurtları, eğitim kurumlarını, fabrikaları, atölyeleri ve hapishaneleri, XIX. başında yerleştirilmiş, disiplinleriyle sanayi ve kapitalist toplumun işleyiş koşullarını oluşturan iktidarın toplumsal parçaları olarak ele almıştır.⁹³ Klâsik dönemde görevlerini sürekli ve ilerlemeci olarak örgütlendiği bir program dâhilinde yerine getiren okullar modern çağda, temel görevlerini zihinsel disiplin, biçimsel kurallara uyma ve yönetmelikleri uygulama şeklinde yerine getirmektedir.⁹⁴

İktidar ve bilgi arasındaki karşılıklı ilişkiyi özellikle vurgulayan Foucault, iktidarın sürekliliğinin yapılandırılan bilginin sürekliliği ve geçerliliği ile sağlandığını ileri sürmektedir.⁹⁵ İktidar, varlığını sürdürebilmek için varoluş biçimini meşrulaştıracak doğruluk rejimine gereksinim duyar. Bu gereksinimi karşılamak için iktidar bilgi üreterek kendinibesler.⁹⁶ İktidar, okulu ve ders kitaplarını bireyi

91 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s. 71

92 Muhsin Hesapçıoğlu, Michel Foucault hakkında. Foucault, Psikoloji ve Ruhsal Hastalık, Birey Yayınları, İstanbul 2000, s. 8-11.

93 Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

94 İlknur Şentürk, Selahattin Turan, “Foucault’un İktidar Analizi Bağlamında Eğitim Yönetimine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2012, C. 18, S. 2, ss: 243-272, s. 262.

95 Michel Foucault, *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003, s. 35.

96 Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, s. 244.

şekillendirmenin bir aracı olarak kullanır.⁹⁷ Bu açıdan sadece pedagojik araçlar olmayan ders kitapları bir halkın belirli bir vizyonunu, onların tarihini ve dünyadaki konumunu, değerlerini ve özlemlerini yansıtan yoğun politik belgelerdir. Bu yüzden dünyanın hemen her yerinde, ders kitapları üzerindeki anlaşmazlıklar yaygın, hararetli ve çözülmesi oldukça zordur. Bu tartışmalar resmî olarak müfredat içeriği üzerinde olsa da, ders kitapları temelde müfredatı taşıdığından, argümanlar metinlerin kendilerine odaklanma eğilimindedir. Bu da içeriğin nasıl olması yönünde tartışmalara sebep olmaktadır.⁹⁸

Okul çağındaki hemen her çocuğun almak ve okumak durumunda olduğu eğitsel araçlardan biri olan ders kitapları geniş bir kitleye hitap eder. Bu yüzden çoğunlukla siyasi iktidarlar okullarda okutulacak ders kitaplarının seçiminde, okutulacak derslerin belirlenmesinde önemli rol oynarlar ve eğitimi sıkı bir kontrol altına almaya gayret ederler.⁹⁹ Ders kitapları sadece öğretme ve öğrenme nesneleri değil, belirli bir grubun vizyonunu yansıtan içeriği barındıran politik belgelerdir. Coğrafi olarak belli sınırlara hitap eden ders kitapları Etienne Copeaux'un dediği gibi bu sebepten ilgili devletin çizdiği sınırların dışına çıkmaz ya da çok sınırlı bir şekilde çıkarlar. Bu açıdan ders kitapları yaygın, ama kapalı başka dillere çok az çevrilen ve daha çok üretildiği ülkenin görüntüsünü dışarıya nasıl yansıtacağı kaygısından uzak bir söyleme sahiptir.¹⁰⁰ Bunun yanında ders kitaplarında ortak bilgi, ortak geçmiş, ortak değerler dünyası ve toplumda ortak aidiyet duygusu geliştirilmeye çalışılır. Radikal değişim ve dönüşüm dönemlerinde ders kitapları ve yazımı daha fazla önem kazanmaktadır. Ders kitapları bu dönemlerde rejimin

97 Michel Foucault, Entellektüelin Siyasi İşlevi, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınbay- Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 107.

98 Daniel Tanner, School Textbooks In The United States, <https://www.encyclopedia.com/history/united-states-and-canada/us-history/textbooks>. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.

99 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 11-12.

100 Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk- İslâm Sentezine (1931-1993), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 3.

değerlerini ve görüşlerini yansıtmaları bakımından içeriği itibarıyla siyasallaşır ve bu siyasal mesajı öğrencilere aktararak toplumsal zemin arar.¹⁰¹ Rejimler ders kitaplarını ideolojik bir meşrulaştırıcı olarak kullanabilmektedir. Nitekim Türk eğitim sisteminde egemen olan en temel ideolojilerden biri olan milliyetçilik hemen hemen her partinin ve bakanın söyleminde yer almaktadır. Çoğu kişiyi etkileme potansiyeli taşıyan ders kitapları da bu özelliklerinden dolayı siyasal iktidarların hemen hemen her dönem ilgisini çekmiştir.

İktidarların ders kitaplarıyla kurdukları ideolojik ilişkiler, eğitimin politik yanının en büyük göstergelerinden biridir. Siyasal iktidarlar ders kitaplarını oluştururken etkin rol oynarlar ve rolünü paylaşmama konusunda da oldukça isteksizdiler. Çünkü iktidarlar ders kitapları aracılığıyla yeni bir meşruiyet oluşturmak ya da meşruiyetin güçlendirilmesini hedeflemektedirler. Ancak müfredat ve ders kitaplarında ifade edilen meşru karakter özellikleri, düşünme biçimleri ve gizli müfredat olarak okuldaki hiyerarşik sosyal ilişkiler ne kadar bütünlüklü olursa olsun, öğrencilerin bunları anlamlandırması okulun şartları başta olmak üzere öğretmenlerin rolü ve öğrencilerin içinde bulundukları şartlarla birlikte anlam kazanacaktır. Çünkü farklı konular, farklı okumalara ve hatta karşı okumalara yol açabilir. “Ayrıca, makro düzeyde eğitim politikalarının, eğitimin amaçlarının ve ders kitapları aracılığıyla aktarılabilecek değer ve normların belirlenmesi de tek taraflı bir süreç olmaktan çok, toplumdaki farklı gruplar arasındaki bir çatışma ve mücadele konusudur. Ancak, bu mücadele içinde yer alan grupların ne oranda temsil edilebileceklerini veya hangi gruplara ait değer ve normların hâkim olacağını belirleyen şey de sahip oldukları güçtür.”¹⁰²

101 Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, Kemal H. Karpat (der); Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 77.

102 Esin Ertürk, Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 12.

Dünyanın her yerinde okul ders kitapları kültürel bilginin okullarda nasıl meşrulaştırıldığı, sunulduğu, öğretildiği ve değerlendirildiği konusunda değerli bilgiler sağlar. Hemen hemen her yerde devlet onaylı müfredata dayanmaktadır. Bu bağlamda, belirli bir toplum ve özellikle siyasi seçkinleri tarafından tanımlanan bilgi ve değerleri, gelecek nesillere aktarmaya uygun ve temel olarak yansıtır. Ders kitapları zorunlu olarak oldukça seçici bir yapıya sahip olma eğiliminde olduklarından veya resmî onay izleklerine tabi olduklarından sahip oldukları bilgi ve yorumlar büyük ölçüde meşru ve yetkilendirilmiş görünmektedir. Ders kitaplarının geniş dağılımını ve prensipte devletin mührünü taşıdıklarını düşünürsek, siyasi etki ve sosyal yönlendirme araçları olarak alakaları ortaya çıkar. Şüphesiz, çoğulculuğa yönelik nispeten açık sistemlerden küçük ve güçlü bir eliten eğitim politikasını kontrol ettiği ve tanımladığı yetkili yapılara kadar uzanan çeşitli eğitim sistemleri arasında bu konuda büyük farklılıklar vardır. Ders kitapları yalnızca saf verileri veya değerden bağımsız bilgileri değil, aynı zamanda toplumlar veya egemen seçkinleri tarafından neyin “bilmeye değer” olarak kabul edildiğine ve bu bilginin nasıl taşınması gerektiğine dair ipuçlarını içeren kodları da taşır ve iletir. Toplumlar değerler ve normlara ilişkin fikirleri, özellikle ders kitapları aracılığıyla aktarılır. Ders kitapları neredeyse her devlete küreselleşmeye yönelik çok sayıda eğilime rağmen hâlâ esas olarak ulus-devlet tarafından yapılandırılan bilgi yoluyla kimlik inşasının merkezî kaynakları olarak hizmet etmektedir. Tarih, matematik ya da biyoloji ders kitaplarının tümü, kanonlaştırma (azizleştirme) eğiliminde olan seçici bilgi içerirler ve hepsi bilgiyi ya ilgili ya da vazgeçilebilir olarak sınıflandırılır. Özellikle tarih, coğrafya ve sosyal bilgiler kitapları genellikle kolektif kimliklerin daha hassas konularına odaklanarak aidiyet ve ait olmama ile ilgili temel tanımlama araçları olarak hizmet ederler. Sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarının yazarları tarafından neyin dâhil edilip neyin atlanacağı ya da neyin vurgulanıp neyin işlenmeden bırakılacağı konusunda yaptıkları seçimler, her zaman ulusal geçmişin nasıl hatırlanması ve onunla bağlantılı olması gerektiğini yansıtır. Bu

nedenle, hiçbir zaman politik ve ideolojik düşüncelerden tamamen özgür olamazlar. Bu nedenle, ders kitaplarının, üzerinde yorum gücü ve kültürel otorite ve nihayetinde meşru bilgiyi tanımlama ve aktarma hakkının müzakere edildiği ve uğrunda savaşıldığı “çatışma alanları” olması şaşırtıcı değildir.¹⁰³ Nitekim toplumsal, ekonomik, kültürel, tarihsel, psikolojik, eğitim ve politika gibi birçok bağlam ders kitaplarının üretim süreci üzerinden etkilidir. Bu etki ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi aynı ülkede dönemden döneme de farklılık gösterir.

Bilgi aktardığı ve aynı zamanda bir toplumun hafızasını güçlendirdiği, iç içe geçmiş çoğul geleneklerini düzenlediği, mirasını sorguladığı ve nasıl bir gelecek sorusuna ışık tuttuğu için ders kitabı özel bir statüye sahiptir. Ders kitapları politik, ahlaki, dinî, estetik ve ideolojik hedeflere, çoğu zaman örtük olarak itaat eden ama aynı zamanda belirli bir idealleştirme yaratma riski altında olsa bile bir toplumu yansıtan bir değerler vektörüdür. Ders kitabını, özellikle içeriğinden kolayca etkilenebilecek genç okuyucular için yazıldığından, bir güç aracını temsil eden bir araç olarak görmek önemlidir. Bu içerik, bir dereceye kadar pedagojik, ideolojik, bilimsel olduğu kadar resmî siyasi söylemi de yansıtmaktadır. Bu nedenle, ders kitapları seçici hafızanın iletildiği yerler olarak genellikle hararetle tartışma konusu olur. Ders kitapları piyasa değeri dikkate alındığında ekonomik, belirli bir toplum imajını sunduklarından sosyal, belirli bir bilgiyi ifade ettikleri için bilimsel ve millî eğitim kurumları tarafından onaylandıkları için siyasi gibi farklı güçlerin kesiştiği noktada yer alırlar.¹⁰⁴ Müfredatın görünür, somut ve pratik tezahürü olan ders kitapları “çocuklara büyüklerinin onlardan

103 Simone Lässig, “Textbooks and Beyond: Educational Media in Context(s)”, *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, Volume 1, Issue 1, Spring 2009, s. 1–20; Michael W. Apple ve Linda K. Christian-Smith, *The Politics of the Textbook*, Routledge, New York, 1991, s. 3–4.

104 Mireille Estivalèzes, “Teaching about Islam in the History Curriculum and in Textbooks in France”, *Journal of Educational Media, Memory & Society* Vol. 3, No. 1, Special Issue: Teaching about Islam and the Muslim World. Textbook and Real Curriculum Spring 2011, s. 48–49.

bilmelerini istediklerini söyler.”¹⁰⁵ Bundan dolayı ders kitaplarının ilk, orta ve lise sınıflarda ne öğretildiği ve nasıl öğretildiği üzerinde muazzam bir etkisi vardır. Bunlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ilköğretim düzeyinde sınıf eğitiminin belkemiğidir.¹⁰⁶

Ders kitaplarının yazımı, özellikle de sosyal bilimler alanındaki ders kitaplarının yazımı, dünyanın birçok ülkesinde sorun teşkil etmektedir. Bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyine pek bağlı kalmadan yaşanmaktadır. 1700’lerden itibaren üç yüz yılı aşkın bir süredir Almanya’daki Müslümanlarla ilgili eğitim bilgisi, dört özelliğin yer aldığı bir özetle sunulabilir: “Müslümanlar yalan söylüyor, Müslümanlar saldırgandır, Müslümanlar tehdit ediyor ve Müslümanlar Avrupalıları meşru bir şekilde kendilerini savunmaya zorluyorlar”. Eski kilise algılarından miras alınan bu düşünceler ulus-devlet ve Avrupa uygarlığı efsanesini inşa etmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak Müslümanlar, tahayyül edilen bu grubun tam antitezi olan, tersine çevrilmiş Avrupalılar hâline geldiler. Haçlı Seferleri hikâyesi Arapları, Türkleri, Moğolları ve Tatarları ayırım gözetmeksizin “bize” arkadan saldıran bir kurt sürüsü olarak ders kitaplarına yansıtıldı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kısmen zayıflamakla birlikte bu geleneksel anlatı Türk konuk işçilerin çocuklarının algılanan ötekiliğini yorumlamak için ana referans olarak kullanılmaya devam etti. 2000’den sonra bu anlatının pek işe yaramadığının farkına varıldı ve 2002 yılından sonra tarih ders kitaplarında geleneksel İslam algısı zayıflayama başladı.¹⁰⁷ Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ders kitaplarının kendi uluslarını yücelten ve diğerlerini küçük düşüren bir amaca hizmet edecek şekilde tasarlandığı görülmektedir. Bu açıdan ders kitapları ülkelerin kendi ulus bilinçlerini oluşturmalarında bir araç olarak kullanılmıştır.

105 Veronika Kalmus, “What do pupils and textbooks do with each other?: Methodological problems of research on socialization through educational media”, *Journal of Curriculum Studies*, 2004, 36(3), ss. 469-485.

106 Kahlid Mahmood, “The Process of Textbook Approval: A Critical Analysis”, *Bulletin of Education & Research* June 2006, Vol. 28, No. 1, s. 4.

107 Gerdien Jonker, “Caught in a Nutshell: “Islam” and the Rise of History Textbooks in Germany (1700-2005)” *Journal of Educational Media, Memory & Society* Vol. 3, No. 1, Special Issue: Teaching about Islam and the Muslim World. Textbook and Real Curriculum (Spring 2011), s. 61-80.

Benzer bir konu farklı ülkelerin ders kitaplarına farklı şekillerde yansıyabilmektedir. Örneğin Hindistan ve Pakistan, İngiltere’den bağımsızlıklarını kazandıkları 1947’den beri sorunlu bir ilişki vardır. Her iki ülke arasındaki gergin ilişkiler İngiliz Hindistan’ının Hindistan ve Pakistan olarak bölünmesine sebep oldu. Bunu birkaç isyan, savaş ve bunun sonucunda Bangladeş’in Pakistan’dan ayrılması izlemiştir. Her iki ülkedeki tarih ders kitapları, 1947’deki bölünme için farklı nedenler sunmuşlardır. Pakistan ders kitapları önce Hinduların saldırdığını iddia ederek ayaklanmalardan Hindistan’ı sorumlu tutarken Hint ders kitapları her iki tarafın da suçlu olduğunu öne sürmüştür. Her iki ülkede de basılan tarih ders kitapları 1965 savaşında da zafer kazandığını iddia etmiştir. Pakistan ders kitapları, Pakistan ordusunun elinde bir dizi yenilgiye uğrayan Hindistan’ın “merhamet için yalvardığını” ve “Birleşmiş Milletlere koştuğunu” iddia etmiştir. Hint ders kitapları ise BM’nin düşmanlıkların sona ermesini istemesinden önce Hindistan’ın Pakistan’daki Lahor’a neredeyse ulaştığını ileri sürmüştür. Daha sonra Bangladeş’in Pakistan’dan ayrılması üzerine, Pakistan ders kitapları Hindistan’ı Bangladeş Kurtuluş Savaşı sırasında Bangladeş’i desteklemekle suçlamıştır. Hint ders kitapları ise Pakistan’ı Bangladeşlilere saldırmakla suçlamış ve Hindistan’ın yalnızca özgürlük için savaşan bir grup insana yardım ettiğini iddia etmiştir.¹⁰⁸

Ders kitaplarının yazımının siyasal olaylardan doğrudan etkilendiğinin bir örneği de Irak’ta görülmektedir. Burada ulus-devlet inşa etme sürecinde ders kitaplarından nasıl faydalandığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Saddam Hüseyin’in tüm okul kitaplarının Baas Partisi perspektifinden yeniden yazılmasını emrettiği 1973’ten beri, Irak’ta çocuklara ABD’nin şeytani işgalci olduğu, Irak’ın tüm savaşlarda galip geldiği ve Saddam Hüseyin’in tek başına Arap dünyasını açgözlü siyonizme karşı savunduğu öğretilmiştir. Ancak Irak işgalinden sonra ders kitaplarında ABD’nin etkisiyle değişiklikler yapılmıştır. Eğitim

108 <https://listverse.com/2019/06/11/10-times-governments-edited-textbooks-to-rewrite-history/>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Bakanlığı, Amerika, Şiiler ve Sünniler, Kürtler, Kuveytliler, Yahudiler ve İranlılar da dâhil olmak üzere “tartışmalı” sayılan tüm bölümleri kitaplardan çıkarmıştır. Müfredat değişikliği için ABD’li yetkililer, eski bir Iraklı profesör ve Hollanda’da ders veren akademisyen Fuad Hüseyin’i işe almıştır. Fuad Hüseyin’in kitap değişikliği ile söyledikleri dikkat çekicidir: “Baas partisine karşı olduklarını söyleyen öğretmenler bile hâlâ yirmi yıllık Baas partisi eğitiminin ürünleridir. Çoğu durumda Baas partisi propagandasını ortadan kaldırmak istiyorlar, ancak bunun yerine ne koyacaklarını bilmiyorlar. Tarihin başka bir versiyonunu bilmiyorlar. Hüseyin, “Metni kolayca değiştirebiliriz ama zor olan, öğretmenlerin kültürünü değiştirmek olacak.” demiştir.¹⁰⁹ Joanna Wojdon Polonya’da ki matematik, fen, fizik, kimya, biyoloji, coğrafya, tarih, Lehçe ve yabancı dil eğitimi dâhil yaklaşık bin ders kitabı üzerinde yaptığı çalışmada ders kitaplarının komünist rejimi telkin etmek için kullanıldığını ortaya koymuştur.¹¹⁰

Ders kitaplarına alınanlar kadar alınmayanlar da önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Amerikalılara “Vietnam Savaşı, kölelik, sivil haklar mücadelesi veya Kızılderililere karşı savaşlar hakkında ne öğretilmelidir” konusu tartışmalara sebep olmuştur. Slobodan Miloseviç iktidardayken Sırp tarih ders kitaplarının editörlüğünü yapmış, kitapları propagandayla doldurmuş ve diğer ulusları sebepsiz yere Sırbistan’dan nefret etmekle suçlamıştır. 2001’de yeni Sırp hükûmeti tarih kitaplarından kendisine yapılan tüm atıfları kaldırmıştır. Yeni Sırp tarih ders kitapları, birbiriyle yakından bağlantılı birkaç olayı anlatmasına rağmen, Miloseviç’in adını anmaktan kaçınmıştır.¹¹¹

Avrupa ülkelerinde görülen bu düzenlemelerin bir örneğini de Asya’da görmek mümkündür. 2015 Güney Kore’de hükûmetin yeni bir tarih ders kitabı yazma girişimi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

109 <https://www.theguardian.com/education/2003/nov/25/schools.schoolsworldwide>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

110 Joanna Wojdon, *Textbooks as Propaganda*, Routledge, New York, 2018.

111 Vesna Peric Zimonjic, “Serbs remove Milosevic’s name from school textbooks”, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/serbs-remove-milosevic-s-name-from-school-textbooks-9260785.html>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Güney Kore’de tüm taraflar, genç Güney Korelilerin Kuzey Kore’de neler olup bittiğine dair fikir sahibi olmasını kabul etmiş, ancak öğrencilere sınırın diğer tarafındaki hayatın nasıl tasvir edileceği “Komşularını düşman olarak mı yoksa kurban olarak mı göstermeliler? Objektiflik mümkün mü?” gibi konular tartışmalara sebep olmuştur. Muhafazakârlar, mevcut ders kitaplarını yazan liberal akademisyenlerin Kuzey Kore diktatörlüğünün daha karanlık yönlerini görmezden gelme eğiliminde olduğunu söylerken liberaller ise muhafazakârları Kuzey Kore’yi “şeytanlaştırmak” istemekle suçlamışlardır.¹¹² 2015 yılında Tayvan hükûmetinin lise tarih ders kitaplarını düzenlemeye ve ulusun tarihini yeniden yazmaya çalışmasının ardından Tayvan’da bir dizi protesto patlak vermiştir. Düzenlemeler, Tayvan’ı Çin ile yeniden birleştirmeye yönelik uzun vadeli bir planın parçası olarak kabul edilerek eleştirilmiştir.¹¹³ 2017 yılında Japon hükûmetinin ortaokul tarih kitaplarını düzenlemesi tartışmalara yol açmıştır. Yapılan düzenlemede 1937 Nanjing Katliamı sırasında öldürülen 300.000 Çinli ile Japonya’nın II. Dünya Savaşı sırasında fuhuşa zorladığı 400.000 Koreli ve Çinli kadına yönelik bilgileri kitaplardan çıkarmıştır.¹¹⁴

Ders kitaplarının ve öğretim materyallerinin diğer uluslara yönelik tutumları şekillendirmedeki ve uluslararası anlayış veya yanlış anlama geliştirmedeki önemi uzun zamandır kabul edilmektedir. Ders kitaplarının önemi ve geleceği şekillendirmesindeki rolünün farkına varılması ders kitapları üzerinde daha çok durulmasına zemin hazırlamıştır. Kalıp yargılar ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele çerçevesinde geçmişten beri bir dizi çalışma yapılmaktadır. Bu amaçla yapılan çalışmaları Napolyon Savaşları sonrasına kadar geriye götürmek mümkündür. 1889’da toplanan Evrensel Barış Konferansı’nda ders

112 Donald Kirk, “Op-Ed: A textbook war divides South Korea”, <https://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-1022-kirk-south-korea-textbook-controversy-20151022-story.html> Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

113 Grace Tsoi, “Taiwan Has Its Own Textbook Controversy Brewing”, <https://foreignpolicy.com/2015/07/21/taiwan-textbook-controversy-china-independence-history/>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

114 <https://www.dw.com/en/japans-nationalist-school-books-teach-a-different-view-of-history/a-40092325>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

kitaplarının savaşın doğası ve nedenleri hakkındaki yanlış fikirlerden arındırılması gündeme gelmiş ve konferansta ders kitaplarında askerî meselelere ve savaşa ayrılan yer miktarının radikal bir şekilde azaltılması tavsiye edilmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu çalışmalar durma noktasına gelmiştir. Ancak savaşın sonuçlarından biri, uluslararası nefret ve anlayış eksikliğinin kısmen okul ders kitaplarında bulunan şovenizmden kaynaklandığına dair yaygın inanç oluşmuştur. Bu da savaştan kısa bir süre sonra ders kitabı revizyonunu gündeme getirmiştir. 1919'dan itibaren, dünyanın dört bir yanında eğitimci ve tarihçi grupları, ders kitaplarından nefret uyandıran tüm pasajların kaldırılmasını savunmuştur. 1930'a gelindiğinde çoğu ülkede ders kitabı sorunu açıkça kabul edilmiştir. Özetle, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda eğitimle veya barışın korunmasıyla ilgilenen bireyler ve ulusal örgütler, özellikle tarihle ilgili olanlar olmak üzere ders kitaplarının gözden geçirilmesi için bir kampanya başlattılar. Milletler Cemiyeti de bu konuda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı bu çalışmaları büyük oranda akamete uğratmıştır. Savaş sonrasında özellikle yenilen ülkelerin ders kitaplarında yer alan milliyetçi, faşist ve çatışmacı söylemlerin çıkarılması için Müttefik ülkeler harekete geçmiştir. Örneğin Almanya'da işgalci yetkililerin yönlendirmesi altında genellikle yetkin Alman akademisyenlerle iş birliği içinde çalışarak kapsamlı ders kitabı revizyonları gerçekleştirilmiştir. Geçmişte kullanılan kitaplar, Nazizm, militarizm veya aşırı milliyetçiliği destekleyen materyaller içerip içermediklerini belirlemek için incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ders kitaplarının kullanımı daha sonra ya yasaklanmış ya da onaylanmıştır. Benzer düzeltmeler İtalya ve Japonya'da da yaşanmıştır.¹¹⁵

UNESCO'nun kurulmasıyla birlikte ders kitapları, halklar ve insanlar arasındaki yakınlaşmayı ve dolayısıyla evrensel barışı destekler bir içeriği yansıtması gerektiği zemininde gündeme getirilmiş ve

115 UNESCO, A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding, Paris 1949, s. 9-69.

bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. 1946’da ilk UNESCO Genel Konferansı, Uluslararası Anlayış Geliştirmeye Yardımcı Olarak Ders Kitaplarının ve Öğretim Materyallerinin İyileştirilmesi Programını oluşturan bir kararı kabul etti. Bu program çerçevesinde ilk kez uluslararası anlayışı geliştirmek amacıyla ders kitaplarının gözden geçirilmesi ve yazılması için bir dizi kriter sunan *A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding* 1949’da yayınlanmıştır. 1974’te UNESCO Genel Konferansı’nda uluslararası anlayış, iş birliği, barış için eğitim, insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili eğitime ilişkin Tavsiye Kararını kabul etmiştir. Bu karar Avrupa, Latin Amerika ve Afrika’da yeni bir dizi uluslararası ders kitabı istişaresini başlattı. 1988’de Alman UNESCO Komisyonu ile iş birliği içinde Georg Eckert Enstitüsünde düzenlenen bir konferansta müfredat ve ders kitaplarında insanlığın karşı karşıya olduğu başlıca sorunların sunumuna ilişkin kriterleri belirlenmiştir. 1992 yılında Georg Eckert Enstitüsü’nde UNESCO’nun sorumluluğu altında bir odak kurum olarak Uluslararası Ders Kitabı Araştırma Ağı’nın kurulmasını önerilmiştir. Ders kitapları konusunda Avrupa Konseyi de bazı çalışmalar yapmıştır. Avrupa Konseyi, ders kitabı yazarları, yayıncılar ve öğretmenler için bir dizi faydalı kitapçık yayınlamıştır.¹¹⁶

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere bakıldığında ders kitaplarının her zaman önemli bir eğitim aracı olduğu görülmektedir. Her toplum gelecekte nasıl bir nesil yetiştirmek istiyorsa ders kitaplarını da ona göre tasarlamaktadır. Bu açıdan ders kitapları, sadece bilgi aktarmakla kalmamakta, bir toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da belleklere kazımaya çalışmaktadır.¹¹⁷ Örneğin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte ilk değişen konuların başında ders kitapları gelir. Nitekim 3 Mart 1924’te *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*’nun yürürlüğe girmesiyle ders

116 Falk Pingel, UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Georg Eckert Institute For International Textbook Research, Paris/Braunschweig 2010, s. 12-15.

117 Niyazi Kaya, Türkiye’de Coğrafya Eğitimi: Öğretim Programı, Öğretmen Eğitimi ve Ders Kitapları Boyutu, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 257-258.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

müfredatı gözden geçirilmiş ve yeni rejimin istekleri çerçevesinde yeniden tasarlanmıştır. Azınlık ve yabancı okullar doğrudan Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve tarih, coğrafya, yurt bilgisi dersleri zorunlu kılınmıştır.

Tanzimat Dönemi'nden bu yana okullarda okutulacak ders kitaplarını denetleme hakkını devlet daima kendi elinde tutmuş ve devletin yetkili kurulları tarafından kabul edilmeyen hiçbir kitap okullarda ders kitabı olarak okutulmamıştır. Ancak devlet denetiminin yetersiz kaldığı durumlar olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı derslerde ve okul hayatının her cephesinde Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim sisteminde tespit edilen gaye ve esasları gerçekleştirmeye çaba göstermiştir. CHP programının ulusal eğitim kısmında saptanmış esaslara bakıldığında 1936 İlkokul programının bunları gerçekleştirmeye imkân verecek şekilde düzenlendiği görülür.¹¹⁸ Müfredatta özellikle 1950'lere kadar ders kitaplarında ve okul hayatında öğrencinin cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci olarak yetişmesine azami derecede önem verilmiştir.¹¹⁹ 1936 İlkokul programında Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim kısmında tespit edilmiş olan esasların okullarda nasıl uygulanacağı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Her ders programının başında o dersin başlıca hedefleri tespit edilerek her dersin öğretiminde öğretmen tarafından dikkate alınacak önemli noktalar açıklanmıştır.¹²⁰

Ders kitaplarının dönemin politik kaygılarında etkilendiğinin bir örneği olarak II. Abdülhamid örnek olarak verilebilir. 1923-1976 yılları arasında ortaöğretim tarih ders kitaplarında II. Abdülhamid hakkında olumsuz bir imaj çizilirken 1976 yılında yazılan ders kitaplarında daha olumlu bir imaj çizilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde II. Abdülhamid'in İslam birliğini sağlama gayreti pek dikkate alınmayıp, daha çok iç politikaya yönelik bir söylem olarak değerlendirilirken,

118 Hayrünisa Alp, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936), Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2017, s. 88.

119 Türker Alkan, Siyasal Toplumsallaşma, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 93.

120 Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İlkokul Programı, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

bugüne gelindiğinde Batı emperyalizmine karşı mücadelenin ve Osmanlı Devleti’ni tekrar güçlenmesi için benimsenen bir düşünce olarak sunulmuştur.¹²¹ Ders kitaplarında benzer bir yaklaşımın İslam ve Hz. Muhammed’e yönelik olarak da sergilendiği görülür.¹²² Türkiye’de darbe sonrasında ders kitaplarına yapılan müdahaleler de bu konuda başka bir örneği oluşturmaktadır. Darbe sonrası ders kitaplarında, 27 Mayıs 1960 bir darbe değil bir “devrim” olarak sunulmuş, devr-i sabık yapılarak Demokrat Parti (DP) iktidarının olumsuz özellikleri vurgulanmış ve ordunun olumlu özellikleri yüceltilerek bu yolla darbe meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.¹²³

Ders kitapları geçmişten günümüze yaşanan tüm değişimlere rağmen eğitim ve öğretimin en temel kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir. Eğitimde eşitliği sağlamada önemli rol oynadığı düşünülen ders kitapları öğrencileri bireysel hızlarıyla öğrenmeye teşvik etmesi, ders tekrarını sağlaması, öğretmenin planlama ve ders takibi yapmalarını kolaylaştırması bakımından önemini korumaktadır. Dersin ana hatlarını vererek öğrencilere sunulacak içeriğin sınırı ve derinliği konusunda öğretmenin karar vermesine yardımcı olan ders kitapları öğretmene dersleri planlamada, benimsenecek öğretim yöntemlerinde ve kullanılacak öğretim yardımcılarında fikir vermektedir. Ayrıca ders kitaplarında izlenen mantıksal ve psikolojik sıra, öğretmenin konuyu düzenli ve sistematik bir şekilde sunmasına ve öğretmenin ders anlatırken zaman kazanmasına ve öğretmenin daha verimli çalışmasına yardımcı olmaktadır. Öğretmenin öğrenciye anlattığı dersi tamamlayıcı özelliği olan ders kitapları öğretmenlerin materyal geliştirmelerine kılavuzluk etmekte ve onların müfredat programlarını bütüncül bir şekilde uygulamalarını sağlar. Ders

121 Eray Alaca, “Türkiye’de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim(Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği”, *OPUS*, C. 8, S. 14, Nisan 2018, s. 570-571.

122 Yusuf Ziya Aktaş ve Uğur Ünal, “1931-1977 Yılları Arasında Türkiye’de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı”, *JRES*, 5(2), 2018, s. 63.

123 Abdulkirim Şen, “Değişim ve Devamlılık: Türkiye’de Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Asker-Sivil İlişkileri ve Darbeler (1950-2012)”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2018, 14(3), s. 1106-1107.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitapları, öğrencilerin ilgi ve merakını uyandırabilecek somut ayrıntıları bilimsel ve yoğun bir şekilde tanımladığından, öğrenciler arasında doğru çalışma tutumunu geliştirmeye yardımcı olur. Ayrıca öğrenciler arasında kendi kendine çalışmayı ve bağımsız çalışmayı teşvik eder. Ders kitapları, sınıfta öğretilen dersleri gözden geçirmek ve özetlemek için önemli bir materyal kaynağı sağlar. Bu nedenle ders kitabı öğretimde bir yardımcı olarak kullanılmalı ama öğretimin yerini almamalıdır. Ülkenin her yerine ulaştırılması daha kolay olduğu için ders kitapları verilen eğitimin standartlaştırılmasına yardımcı olur. Öğrencilerin derse olan ilgilerini artırmada önemli bir araç olan ders kitapları öğrencinin sorumluluk duygusunun gelişimine katkı sunar. Öğrenciye ders süreci dışında birçok soru yapısını ve bu soruların çözüm yollarındaki çeşitliliği görme imkânı veren ders kitapları öğrencinin ders ile ilgili hazır bulunuşluğunu artırır. Öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarından kaynaklanan farkın kapatılmasında öğrencilere yardımcı olur. Öğrenciler ders kitapları sayesinde dersi bütüncül bir şekilde öğrenme ve konular arasında anlamlı bağlantılar kurmayı öğrenir. Öğrencilere öğrenilen bilgileri tekrar etme ve pekiştirme imkânı sunan ders kitapları birçok materyale göre hazırlanması daha ucuz olduğundan maddi açıdan uygundur. Birçok materyalle uyumlu bir şekilde kullanılabilen ders kitapları bilgiyi sistematik bir biçimde sunar.¹²⁴ Ayrıca öğrencinin kendi hızıyla öğrenmesinde yardımcı olan ders kitapları öğrencinin istediği zaman başvurabileceği kaynaklardır.

124 Tayyip Duman-Melek Çakmak "Ders Kitaplarının Nitelikleri" (Ed.) Küçükahmet, L. Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Nobel Yayınları, Ankara 2004; Özcan Demirel-Kasım Kiroğlu (Ed.) Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi, Pegem Akademi; Ankara 2005; Abdurrahman Kılıç-Serdal Seven, Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi, Pegem Akademi, Ankara 2002; Erdal Ceyhan - Birol Yigit, Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi. Anı Yayıncılık, Ankara 2005.

1. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ DERS KİTAPLARI

Osmanlı Devleti’nde eğitim kurumları zaman içerisinde birçok önemli değişim yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren önemli eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler ülkenin genişlemesine paralel olarak gelişmiş ve sayıları artmıştır. Osmanlı Devleti’nin siyasal, ekonomik vb. alanlarda yaşadığı sorunlara çözüm olarak ilk eğitimin düşünülmesi bu alanda birçok düzenleme yapılmasına zemin hazırlamıştır. Eğitim alanındaki değişim ilk askerî eğitim kurumlarında görülmüştür. Ancak bu değişim kolay ve kısa sürede olmamıştır. Askerî alandaki düzenlemeleri diğer alanlardaki düzenlemeler takip etmiştir. Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle de XIX. yüzyılda farklı alanlarda birçok düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerin bir kısmı doğrudan eğitim alanı ile ilgiliyken bir kısmı dolaylı olarak eğitimi etkilemiştir. Bu durum birçok sahada yeni kurumların doğmasını zorunlu hâle getirmiştir. XVIII. ve özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde eğitim sahasında yaşanan değişimler çoğu açıdan Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan düzenlemelerin nüvesini teşkil etse de Osmanlı Devleti’nin yaklaşımı ile özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi’nin yaklaşımı birbirinden farklıdır. Bu açıdan Osmanlı Devleti Dönemi’nde eğitim ve ders kitaplarının ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI VE DERS KİTAPLARI

Osmanlı Devleti’nde “klasik dönem” denildiğinde devletin imparatorluk hâline gelmesinden ilk modernleşme çalışmalarının başladığı döneme kadar olan zaman aralığı kastedilir. Klasik Dönem’de medreseler ve sıbyan mektepleri başta olmak üzere, Enderun Mektebi ve farklı seviyelerdeki askerî okullar gibi örgün eğitim kurumları ile camiler, mescitler, tekke, zaviye, ribat, kervansaray, kütüphaneler, sahaflar, ahi teşkilatları, loncalar, âlim ve devlet adamlarının ev, konak ve sarayları ile kahvehaneler gibi yaygın eğitim kurumları akla gelir. Bu kurumlar kuruldukları zaman, bulundukları bölge ve toplumlara göre amaç, idari örgütlenme, mimari yapı, öğretim elemanı ve öğrenci, öğretim yöntemi vb. bakımlardan farklılıklar göstermiştir.¹²⁵ Farklı düzey ve amaçlarla eğitim veren bu kurumlarda ders kitapları ve eğitim biçimleri birbirinden farklıdır. Zamanla bu okullarda ders kitapları ve eğitim şekillerinde de değişiklikler olmuştur. Osmanlı Devleti’nde Arapça, Farsça, Türkçe başta olmak üzere Fransızca, Ermenice, Rumca gibi farklı dillerde basılmış ve ders kitabı olarak okutulan birçok kitap bulunmaktaydı.¹²⁶

XVII. yüzyıla kadar klasik Osmanlı eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri, medreseler, tekke ve zaviyeler ve Enderun mektebi eğitim hizmetlerini din ağırlıklı, sınırlı bir tarzda ve serbestçe sağlıyordu. Eğitimin toplumsal bir yaygınlığı olmadığı gibi, derin bir devlet kontrolü ya da baskısı da söz konusu değildi. Toplumda sınıf atlamanın en kolay yolu da bu kurumlarda okuyabilmektir. Enderun, devlet yönetimine nitelikli personelin yetişmesini sağlarken medreseler dinî sahada insan yetiştiriyordu.¹²⁷

125 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774), Eğitim Tarihi, Ed. Mehmet Şişman, AÜ Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2019, s. 109; Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 45.

126 Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2, s. 13-16.

127 Mustafa Gündüz, Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, Lotus Yayınevi, Ankara 2010, s. 19-20.

1.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim düzeyindeki eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerinin idaresiyle şeyhülislâmlar ve müftüler ilgilenmiştir. Bu mekteplerin devletçe düzenlenmiş bir öğretim programı bulunmamaktaydı.¹²⁸ Osmanlılar sıbyan mektepleri için “dârü’tta’lîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi çeşitli isimler kullanmışlardır. Ancak Osmanlılarda XIX. yüzyılda mektep kelimesi bütün öğretim kurumlarını içine alacak bir genişlik kazanmıştır.¹²⁹

Kur’an-ı Kerim ve ilmihalin temel olduğu Osmanlı sıbyan mekteplerinde zamanla *Türkçe İnşâ, Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe-i Vehbi, Sübha-i Sıbyân*, Birgivi’nin *Risâle*’si ve ahlâk risâleleri okutulmuştur. Ayrıca hat ve kitâbet öğretilmeye başlanmıştır. II. Mahmud ile beraber eğitimin, bireyin kimliğini inşa eden yönüne verilen önem artmış ve bu bağlamda çeşitli politikalar üretilmiştir. Bu dönemde ilkokul zorunlu hâle getirilmeye çalışılmıştır. 1838 yılında *Meclis-i Umuru Nafia* tarafından daha önce ferman edildiği hâlde hayata geçirilmeyen sıbyan mekteplerindeki yetersizliğin ve kalitesizliğin giderilmesi için mekteplerde reformların yapılması ve bütün eğitim kurumlarının tek bir çatı altında birleştirilmesine yönelik projeler ortaya atıldı.¹³⁰

1846’da dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde elifbâ, Kur’an-ı Kerim, ilmihal, tecvid, Türkçe, muhtasar ahlâk-ı memdûha risâleleri okutulmuş, lugat, sülûs ve nesih yazıları öğretilmiştir. Çocuklar genelde 4-5 yaşlarında *bed’i besmele cemiyeti* veya âmin alayı denen hocası, ailesi, mektep ve mahalle çocuklarının katıldığı ilahili ve yürüyüşlü bir törenle okula başlardı.¹³¹ Bu okullarda eğitim ve öğretim araçlarının başında ders kitapları geliyordu.

128 Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 37, S: 1, 1997, s. 414.

129 Cahit Baltacı, “Osmanlılar’da Mektep”, s. 6.

130 Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, s. 982-983.

131 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 79.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Sivil okullar için yazılan ilk ders kitabı olarak genellikle Sadık Rıfat Paşa’nın Sıbyân mektepleri için hazırlanmış olduğu *Ahlâk Risâlesi* (İstanbul, 1847) adlı eser kabul edilir. Bu dönemin bir diğer önemli eseri geleneksel okuma yöntemini değiştirmeyi amaçlayan Kayserili Mehmed Rüşdi’nin *Nuhbetü’l-etfâri* (1853) adlı eserdir. Kitapta Arapçanın yanında Osmanlı Türkçesinin okuma-yazma kuralları ile yazı türleri de verilmiştir.¹³² 1847 ve 1848 yıllarında sıbyan mekteplerine *Birgivî Risâlesi*, İlm-i Hâl risâlesi ve Tecvîd risâlesi gönderilmiştir.¹³³ Ders kitapları arasındaki Ahlâk risâleleri, sıbyan mekteplerine demirbaş olarak verilmiştir.¹³⁴

Belli bir plan, program ve düzenden mahrum olduğu için Tanzimat Dönemi’ne gelindiğinde eleştirilmeye başlanan sıbyan mektepleriyle ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1864’te *Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime* adlı bir komisyon kurulmuş ve dört yıl sonra da bir nizamname hazırlanmıştır. Ayrıca 1860’lardan sonra devlet kontrolünde, planlı ve programlı, devlet okullarından yetişmiş öğretmenlerin görev aldığı, ilköğretim düzeyinde “ibtidaî mektep” adında yeni okullar açmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelindiğinde geleneksel sıbyan mekteplerinin sayısı azalmış ve Cumhuriyetin ilanı sonrasında bu okullara son verilmiştir. İbtida-i mektepler ilköğretim adıyla geliştirilmiştir.¹³⁵

1.1.2. Medreseler

İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medreseler Osmanlılar Dönemi’nde de mimari özellikleri, fizikî şartları, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler kaydetmiştir. Osmanlılar Dönemi’nde medreseler orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine denk gelen, İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam

132 Arzu M. Nurdoğan, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2014: 3 (2), s. 85.

133 BOA. İD. 7370, H. 18.4.1263/5.4.1847.

134 BOA. İ. Meclis-i Vala, Nr. 2036. H. 29.6.1263/14.6.1847.

135 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774), s. 115.

ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımaktadır. Medreseler esas itibariyle bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, mali kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları çerçevesinde yapılmıştır. Ancak konu toplum eğitimini ilgilendirdiği için bu kurumlarda devletin daima sıkı bir denetimi olmuştur. Medrese eğitiminin temel unsurunu müderrisler oluşturmuştur. Osmanlı sisteminde talebelerin hangi medresede okuduğu değil hangi hocalardan ders aldığı önemliydi. Özellikle icâzetnâmelerde hoca silsilesine vurgu yapılırdı.¹³⁶ Osmanlılarda devlet tarafından zorunlu kılınan ve tüm medreseler tarafından takip edilen bir müfredatın varlığından bahsetmek zordur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, değişenin konu değil kitap olduğudur. Osmanlı medreselerinde, önceki dönemlerden devralınan, metin-hoca-öğrenci denkleminde göre kurulan bir yapı bulunduğundan ders adından ziyade, kitap ve kitabın içeriğinin belirlediği bir müfredattan bahsedilebilir.¹³⁷

Osmanlı Devleti’nin örgün eğitim kurumlarından olan medreseler şimdiki gibi sınıf üzerine değil okunan kitap üzerine taksim edilmiştir. Medreselerde derslerde belirli kitaplar takip edilmiştir.¹³⁸ Kısacası medresede sınıf geçme değil, kitap bitirme esastı. Öğrenci bir kitabı kendi seviyesindeki grupla okumaya başlar ve öğrenme düzeyine göre, belli bir süre sonra bitirirdi. Hocaları tarafından sözlü ya da yazılı sınava alınan öğrencilerden başarılı olanlar bir üst kitaba geçerken diğerleri kitabı yeniden okurlardı. Öğrencinin kitabı okuması için belli bir süre sınırlaması yoktu. Ayrıca öğrenci aynı anda farklı kitapları da okuyabilirdi.¹³⁹ Burada öğrencinin kişisel gayreti ve becerisi ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı Klasik Dönemi’nde medreseler, öğrettikleri ilim bakımından Hâric Medreseleri ve Dâhil Medreseleri iki ana kategoriye ayrılmıştır.

136 Mehmet İpşirli, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 327-330.

137 Şükran Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S.12, 2008, ss. 593-609, s. 594.

138 Mehmet İpşirli, “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulema”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 34-85.

139 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)”, s. 121.

Birçok eyalet merkezinde bulunan Hâric Medreselerinde temel İslami ilimlere giriş yapabilmek için gerekli olan Arapça ve kısmen Farsça gramer, retorik, mantık, astronomi, geometri, belagat gibi dersler öğretilmiştir. Temel İslami ilimlerin ileri düzeyde okutulduğu Dâhil Medreselerinde ise giriş düzeyinde *Hidâye*, orta düzeyde Zemahşerî'nin *Telvîh*'inden *Usul-i Fıkıh*, ileri düzeyde de yine Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinden Kur'an-ı Kerim tefsiri okunmuştur. Dâhil Medreselerinin üstünde ise Fatih'in kurduğu Tetimme ya da Sahn-ı Seman Medreseleri yer alıyordu.¹⁴⁰ Tetimme Medreselerinde mantıktan Şemsiye şerhinden başlanarak belagattan Şerhi Miftah ile *Muhtasar Meanî*, *Mutavvel*, usûl-i fıkıhtan Sad'rüşşeria'nın *Tavzih*'i ve bunun şerhi *Telvih*, Kelâmda Şerhi Tecrid ile Sadeddin Teftazani'nin *Telhis Şerhi* ve Kadı Beyzavi'nin *Tevali* kitabıyla İsfihani'nin yazdığı şerh okutulmuştur. Sahn-ı Seman Medreselerinde öğrenciye *Keşşaf Tefsiri*, kelâmdan Seyyidi Şerif'in *Mevakıf Şerhi*, usûl-i fıkıhtan Şirazlı Kadı Aduleyci'nin *Muhtasar Münteha* adlı şerhi, fıkıhtan Ömer Merginani'nin *Hidayesi* ile bunun Bayburdlı Ekmelüttin tarafından yapılan şerhi okutulurdu. Süleymaniye Medreselerinde ise hadis, usûl-i hadis, tıp, tabiyat, riyaziye ve heyet okutulmuştur.¹⁴¹

Fatih Sultan Mehmed devrinde medreselerde köklü değişimler yapılmıştır. Bu dönemde medreseler medresedeki hocaların ve talebelerin aldıkları maaşa göre aşağıdan yukarıya doğru Hâşiye-i Tecrid Medreseleri, Miftah Medreseleri, Kırklı Medreseler, Hâric Medreseleri, Dâhil Medreseleri, Sahn-ı Semân Medreseleri ve Altmışlı Medreseler olarak sıralanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ise Osmanlı medreselerinin en üst düzeyini teşkil eden Darüşşifa, Darüttıp ve Darülhadis gibi ihtisas medreseleri kurulmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda felsefe, matematik, mühendislik, tıp gibi teknik konular Osmanlı medreselerinde okutulmaktaydı. Zamanla medreselerde bu konuların neden ve nasıl gerilediği meselesi üzerinde en çok

140 Mustafa Gündüz, "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)", s. 119.

141 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 99-100.

durulan konulardan biridir. Yine tarih, coğrafya, Türk edebiyatı ve Fars edebiyatı ayrı ders olarak medreselerde yer almadığı hâlde birçok Osmanlı medrese hocasının bu alanlarda eser verdiği bilinmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman’ın 1565 tarihli fermanında buyurduğu Osmanlı medreseleri programında 39 başlıkta 12 adet tefsir kitabı, 12 adet hadis kitabı, 5 adet fıkıh usûlü kitabı, 7 adet fîrû u fıkıh kitabı -böylece toplamda 12 adet fıkıh kitabı oluyor- ve 3 adet Arapça sözlüğün adı geçmiştir. Burada dikkati çeken ilk şey gramer, sentaks veya mantık gibi hazırlık niteliğindeki derslerle ve teoloji (kelam) gibi medrese programının orta seviyesine ait olduğunu bildiğimiz derslerle ilgili kitapların olmayışdır.¹⁴²

Tanzimat Dönemi’nde medreselerin ıslahı devlet tarafından hiç ele alınmamış, şeyhülislâmlığın da bu yönde bir girişimi olmamıştır. Medreselerin kaderine terk edildiği bu dönemde vakıf gelirlerine devlet tarafından el konulması bu kurumların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bu durum medreselerin hem maddi hem de siyasi açıdan tercih edilme özelliklerini kaybetmesine sebep olmuştur. Tanzimat reformcuları, bu dönemde ulemâ ve medreseler karşlarına alacak tavır ve davranışlarda bulunmamaya özen göstermişlerse de yeni müesseselere söz konusu imkânların tanınmasıyla medreseleri fonksiyonel olarak etkisizleştirerek tabii seyri içerisinde marjinal bir konuma itmişlerdir.¹⁴³

II. Meşrutiyet’ten sonra medrese programında değişiklikler olmuş medreselerin yeni programlarına ulûmü riyaziye ve tabiiye, tarih, coğrafya ve Farîsi dersleri konulmuş ve hafif bir şekilde Türkçe de programa girmiştir. Fakat Türkçe olarak ancak Osmanî, inşa ve

142 Shahab Ahmed-Nenad Filipovic, “Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman’ın 1565 (973) Tarihli Fermanı’nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı”, Haz. Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, ss. 121-163, (Orijinali: “The Sultan’s Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a Ferman of Qanuni I Süleyman, Dated 973/1565”, *Studia Islamica*, V. 98/99, (2004), pp. 183-218).

143 Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 249-250.

belagati osmaniye dersleri görülmüştür.¹⁴⁴ Bu bağlamda 1910 yılında çıkarılan *Medaris-i İlmiye Nizamnamesi* ile medreselere Fatih ve Kanuni dönemlerinde olduğu gibi pozitif bilimlerden olan “matematik, geometri, fizik, kimya, astronomi, kozmografya, tarih, coğrafya, Farsça” gibi daha önce çıkartılan ve bazı dönemlerde okutulmasına dahi gerek duyulmayan yeni dersler eklenmiştir.¹⁴⁵ 16 Mart 1914 yılında şeyhülislamlık görevine getirilen Mustafa Hayri Efendi öncülüğünde çıkarılan *Islah-ı Medaris Nizamnamesi* ile de İstanbul’da bulunan medreseler Darü’l Hilafeti’l Aliyye medresesi adı ile pilot bölge olarak tekrardan düzenlendi. Daha sonraları ise Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de 1917 yılında daha önce Mustafa Hayri Efendi’nin çıkarmış olduğu yeniliklere ek olarak yeni bir nizamname yayınladı.¹⁴⁶

Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar genellikle daha önce büyük İslam âlimleri tarafından yazılmış otorite kabul edilen eserlerdi. Bunlar genellikle Osmanlı öncesi dönemde yazılmış eserler olmakla birlikte, içlerinde Molla Fenârî’nin *Fusûlü’l-bedâyi*, Molla Hüsrev’in *Dürer ve Gurer, Mirkâtü’l-vusûl* ile bunun şerhi *Mir’âtü’l-usûl*’ü, Molla Gürânî’nin *Gayetü’l-emânî* ve Ebussuud’un *İrşâdu akli’s-selîm* tefsirleri, Birgivî’nin nahivden *Avâmil* ve *İzhâr* kitapları, İbrahim Halebî’nin *Mülteka’l-ebhur*’u gibi Osmanlı âlimleri tarafından yazılanları da vardı. Bunlardan ayrı olarak Osmanlı âlimleri tarafından önceki eserlere yazılan şerh ve haşiyeler de doğrudan ders kitabı veya yardımcı kitap olarak medreselerde takip edilmiştir.¹⁴⁷ Müderrisler yeni kitap yazmak konusunda genellikle çekimser kalmışlarsa da klasik ve otorite sayılan kitaplara bol miktarda, özetleme, şerh, haşiyeye, tahşiyeye ve talik gibi açıklayıcı, geliştirici aynı zamanda eleştirel metinler yazmışlardır. Bu ilave metinler de yeni orijinal kitaplar kadar anlamlı ve yeni bilgilerle doludur.¹⁴⁸

144 Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, s. 121-122.

145 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 284-285.

146 Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, s. 986-987.

147 Mehmet İpşirli, Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulema, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 34-85

148 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)”, s. 121.

Medresede okutulan temel kaynaklar Arapça olduğu için, Arapça öğrenmek şarttı. Buna karşın dersler Türkçe okunur, eğitim Türkçe yapılmıştır. Arapçanın ve Farsçanın iyi öğrenilebilmesi için birçok klasik eser dil öğretimi amacıyla talebeler arasında okunmuştur. Klasik Şark edebiyat ve ahlak dünyasının temel eserlerinden Keykavus’un *Kabusnâme*’si, Sadi’nin *Gülistan* ve *Bostan*’ı Osmanlı medreselerinde uzun süre okutulmuştur. Ayrıca Amasyalı Hüseyinoğlu Ali’nin 1453’te yazdığı *Tarîkü’l Edeb* ve Ispartalı Kınalızâde Ali’nin 1564’te yazdığı *Ahlâk-ı Âlâi* adlı eserler yüzyıllarca bütün medreselerde okutulmuştur.¹⁴⁹

Öğretim müddeti en fazla iki yıl olan Hâşiye-i Tecdîd Medreselerinde (Yirmili Medreseler) belagatta *Mutavvel*, kelâmda *Hâşiye-i Tecdîd*, fıkıhta *Şerh-i Ferâiz* okutulmuştur. Ancak talebelerin bu ilimleri anlayabilmeleri için, daha önce sarfdan *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *Izzî*, *Merah*; nahivden *Avâmil*, *İzhâr*, *Kâfiye*, *Kavâidü’l-İ’râb* şerhi ve *Muğni’l-lebib* gibi gramer kitapları; *Şerh-i Şemsiyye*, *Şerh-i Tavâlî*, *Şerb-i Metali* ve *Şerh-i İsagoci* gibi mantık kitaplarını tamamen veya kısmen okumuş olmaları gerekmektedir. Tahsil müddetinin 2 ay - 2 yıl arasında değiştiği Miftâh Medreselerinde (Otuzlu Medreseler) fıkıhta *Tenkîh* ve *Tavzîh*, belagatta *Şerh-i Miftâh*, kelâmda *Hâşiye-i Tecdîd* ve hadiste *Mesâbih* okutulmuştur. Tahsil müddetinin en fazla iki veya üç yıl olduğu Kırklı Medreselerde belagatta *Miftâbu’l-ulûm*, usûl-ı fıkıhta Teftâzânî’nin *Tavzih*’i, fıkıhta Ubeydullah b. İshâk’ın *Sadrti’ş-şerîa*’sı ve hadiste Begavî’nin *Mesâbih* adlı eseri okutulmuştur. Tahsil müddetinin 5 ay - 1 yıl arasında değiştiği Hâriç Medreselerinde fıkıhta *Hidâye*, kelâmda *Şerh-i Mevâkıf* ve hadiste Begavî’nin *Mesâbih* adlı eserleri okutulmuştur. Tahsil müddetinin bir yıl olduğu Dâhil Medreselerinde fıkıhta *Hidâye*, usûl-i fıkıhta Teftâzânî’nin *Telvîh*, hadiste *Sabîh-i Buhârî* ve tefsirde *Keşşaf* ile *Beyzâvi* okutulmuştur. Tahsil müddetinin 6 ay ile 1 yıl arasında değiştiği Sahn-ı Semân Medreselerinde fıkıhta *Hidâye*, usûl-i fıkıhta *Telvîh* ve *Şerb-i Adud*, hadiste *Sabîh-i Buhârî*,

149 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)”, s. 127.

tefsirde ise *Keşşâf ve Beyzâvî* okutulmuştur. Tahsil müddetinin bir yıl olduğu Altmışlı Medreselerde ise fıkıhta *Hidâye* ve Seyyid Şerîf’in *Şerb-i Ferâiz*’ı, kelâmda *Şerb-i Mevâkîf*, hadiste *Sahîh-i Buhârî*, tefsirde *Keşşâf* ve usûl-i fıkıhta *Telvîh* adlı eserler okutulmuştur.¹⁵⁰

Osmanlı medreselerinde dinî ilimler ağırlıkta olmasına rağmen, müsbet bilimler de okutulmuştur. Fizik konuları “tabîyyât”, “ilm-i tabîi”, “ilm-i hikmet-i tabîi” ya da “doğa felsefesi” adı altında incelenmekteydi.¹⁵¹ XV. yüzyılda Fatih medreselerinde ulûm-i tabîiye adıyla bir ders okutulduğu bilinmektedir. Doğal olarak burada fizikte okutulan dersler Aristoteles fiziğidir.¹⁵² Osmanlı medreselerinde okutulan mantık kitaplarının önemli bir kısmı Osmanlı öncesi döneme aittir. Osmanlı öncesinde gerek Selçuklular ve gerekse Beylikler Dönemi medreselerinde okutulan mantık kitaplarında konular tasavvurat ve tasdikât şeklinde iki temel başlık altında toplanmıştır. Medreselerde al-Ebherî’nin (öl. M. 1265) Îsagucî’si, Kaavini al Kâtibi’nin (öl. 1253) *al-Şemsiyye*’si, al-Umevi’nin (öl. 1283) *Metalin’l-Envar*’ı ile al-Semerkandî’nin (öl. M 1032) *Kıstas*’ı en çok okutulan eserlerdendi.¹⁵³ Ebherî’nin *er-Risâletü’l-Esîriyye fi’l-mantık* adıyla da tanınan eseri özet bir şekilde klasik mantığın bütün konularını içermekte ve bundan dolayı da medreselerde okutulan ilk ders kitabı olma özelliğini kazanmış, çeşitli şerh ve hâşiyeleri yapılmıştır.¹⁵⁴

Osmanlılarda özellikle Fatih Sultan Mehmed Dönemi’ne kadar daha ciddi olmakla birlikte, orijinal mantık teliflerinin ortaya koyulduğu görülmektedir. Osmanlı mantıkçılarının en önemlilerinden birisi yüzü aşkın eseri olan Molla Fenârî’dir. Onun mantıkla ilgili *Kitabu’l-Mantık*, *Burhan* veya *al-Fevaidu’l Fenariye* ve Şerh-i Şemsiyye adıyla üç önemli

150 Ahmet Turan Arslan, “XVI. Asır Osmanlı İlmi Hayatına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 43-44.

151 Hüseyin Gazi Topdemir, “Osmanlılarda Fizik Çalışmaları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 446.

152 Yavuz Unat, “Osmanlı Teknolojisine Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 652.

153 Abdulkuddûs Bingöl, “Osmanlılarda Mantık Bilimi İçeri, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 233.

154 Abdulkuddûs Bingöl, “Îsâgüci”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 488-489.

eseri vardır. Bu alanda XV. yüzyılda Hızır Bey (öl. 1458) ve onun iki ünlü öğrencisi Hayalî Bey (öl. 1470) ve Hocaşâde (öl. 1487) zikredebilir. XVI. yüzyılda, eserleri ile mantık alanında Kara Davut ve Taş Köprüşâde adlarından daha çok söz ettiren şahsiyetlerdir. Kara Davut’un (ö. 1541) *Haşiye âlâ’t-Tasavvurat*, *Haşiye âlâ’t-Tasdikat*, *Hâşiye-i Şerh-i Metali* ve *Haşiye âlâ Şerh’ş-Şemiyye* adlı eserleri mantıkla ilgilidir. XVIII. yüzyılda Yanyalı Hoca Muhammed Es’ad Efendi’nin de mantık alanında önemli çalışmaları vardır. Fakat Gelenbevî İsmail Efendi (öl. 1791) bir tarafa bırakılacak olursa XV. yüzyıldan itibaren Tanzimat’a kadar orijinal telifler görmek pek mümkün değildir. Hatta XVI. yüzyıldan itibaren hızla gelişen Batı’daki yeni bilim ve mantık anlayışından izlere rastlamak da mümkün olamamaktadır.¹⁵⁵

Osmanlı matematikçileri, geometrik ve analitik hesap alanlarında kendilerinden önceki İslam matematikçilerinin mevcut birikimlerini tevarüs etmişlerdir. Orhan Bey zamanında, muhtemelen 1331 yılında kurulan İznik Medresesi’nin müderrisleri Dâvûd-i Kayserî, Tâceddin el-Kerderî ve Alâeddin Esved gibi âlimler eliyle başlayan Osmanlı eğitim, öğretim ve telif hareketi Selçuklular devrinin oluşturduğu birikim üzerine inşa edilmiş ve o zeminde geliştirilmiştir.¹⁵⁶ Osmanlı matematiği açısından önem taşıyan Cemşîd el-Kâşî’nin *Miftâhu’l-hisâb* adlı eseri ileri seviyede ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu yüzden hem medreselerde yetişen öğrenciler üzerinde, hem de Osmanlı mimarisi üzerinde büyük bir etki yapmıştır.¹⁵⁷ Osmanlı medreselerinde okutulan Teftâzânî’nin *Şerhu’l-Makâsıd*’ı ve Cürçânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf*’ı gibi kelâm kitaplarında hesaplara ilgili bölümlerin yer alması, din ilimleriyle meşgul olanların da konuya ilgi duymalarını sağlamıştır.¹⁵⁸

Osmanlı medrese, mektep ve konaklarda hendese alanında Kadızâde’nin *Şerhu Eşkâlî’t-te’sîs*’i, Nasîrüddîn-i Tûsî’nin *Tahrîru usûli’l-hendese*’si,

155 Abdulkuddûs Bingöl, *Osmanlılarda Mantık Bilimi İçeriği, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları*, s. 234-236.

156 İhsan Fazlıoğlu, “Hesap (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 246-247.

157 İhsan Fazlıoğlu, “Hendese (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 201.

158 İhsan Fazlıoğlu, “Hesap (Osmanlı Dönemi)”, s. 246.

Apollonios’un *Kônika*’sı gibi eserler ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁵⁹ Ayrıca hesap ders kitabı olarak Muhammed b. Muhammed *es-Secâvendî’nin et-Tecnîs fi’l-hisâb*’ı, Nizâmeddin en-Nîsâbü’rî’nin *eş-Şemsiyye fi’l-hisâb*’ı, İbnü’l-Havvâm’ın *el-Fevâ’idü’l-Bahâ’iyye fi’l-kavâ’idi’l-hisâbiyye*’si, Kemâleddin el-Fârisî’nin *Esâsü’l-kavâ’id fi usûli’l-Fevâ’id* adlı şerhi, İbnü’l-Hâim’in eserleri ve özellikle *Nüzhetü’l-hüssâb fi ‘ilmi’l-hisâb*, *el-Lüma’fi’l-hisâb* ve *el-Ma’ûne fi’l-hisâbi’l-hevâ’î*, İbnü’l-Bennâ’nın *Telhîsu a’mâli’l-hisâb*’ı ve bunun İbnü’l-Mecdî tarafından *Hâvi’l-lübâb fi şerhi Telhîsi a’mâli’l-hisâb* adıyla yapılan şerhi ve Kalesâdî’nin *Keşfü’l-cilbâb’an’ilmi’l-hisâb*’ı okutulmuştur. İstanbul’un fethinden sonra ise Ali Kuşçu’nun *er-Risâletü’l-Muhammediyye*’si Osmanlı medreselerinde orta seviyede ders kitabı olarak ilgi görmeye başlamıştır.¹⁶⁰

Ali Kuşçu’nun hem torunu hem de talebesi Mahmut Mirem Çelebi’nin, *Düsturül’amel ve Tashihülcetvel*, *Risaletül-fethiye Şerhi*, *Risale Firub’ulmücip*, *Risaletülcamia*, *Risaletülmukantarât* adlı eserleri riyazat ve heyetin gelişmesine katkı sunmuştur. *Basite kaideleri*, *İlmülhesap*, *Yeni Zeyci Osmani* adlı eserler ise Takıyyüddin Errasid’in (ö. 1585) başlıca eserleridir.¹⁶¹ XVII. yüzyılın başlarından itibaren *er-Risâletü’l-Muhammediyye*’nin yerini Bahâeddin *el-Âmilî’nin Hulâsatü’l-hisâb*’ı almış, daha üst seviyede bu eserin Ömer b. Ahmed el-Mâî el-Çullî, Ramazan b. Ebû Hüreyre el-Cezerî ve Abdürrahim b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Mar’âşî şerhleri okutulmuştur.¹⁶² Farklı alanlardaki çalışmalarıyla önemli ilim adamlarından biri olan Gelenbevi İsmail Efendi matematik alanında *Hesabülkûsur*, *Cedavilülensap*, *Müsellesat*, *Kitabülmerasit*, *Risale firub’ulmücip* gibi önemli eserler kaleme almıştır. Gelenbevi doğu tarzında kitap yazan Türk matematikçilerin sonuncusudur.¹⁶³

159 İhsan Fazlıoğlu, “Hendese (Osmanlı Dönemi)”, s. 201-202.

160 İhsan Fazlıoğlu, “Hesap (Osmanlı Dönemi)”, s. 246.

161 Mehmet H. Oryan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Matematik Bilimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 383-390.

162 İhsan Fazlıoğlu, “Hesap (Osmanlı Dönemi)”, s. 246.

163 Mehmet H. Oryan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Matematik Bilimi”, s. 383-390.

XX. başlarında medreselerde gerçekleştirilen ıslahat hareketleri Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kurumun ders kitaplarıyla Meclis-i Mesâlih-i Talebe ilgilenmiştir. Bu kurumun adına ilk kez 1296 senesi Salnâmesinde (1879) rastlanılmaktadır. Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin her türlü eğitim öğretim işiyle ilgilenen Meclis-i Mesâlih-i Talebe bu medresenin ders programlarını hazırlanmış ve burada okutulacak dersler ile kitaplarını belirlemiştir.¹⁶⁴ Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin tüm kısımları için Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi Dönemi’nde müfredat programı ve ders kitapları listesi hazırlanarak yayımlanmıştır.¹⁶⁵ Bunun için 22 Ekim-15 Kasım 1914 tarihleri arasında gerçekleştirilen toplantılarda derslerde okutulacak kitaplar da belirlenmiştir.¹⁶⁶ 1914-1915 öğretim yılının sonunda eğitim-öğretimde bir yılını dolduran Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi’nin ders programı ve ders kitaplarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Programa dâhil edilen derslerin sınıf düzeyine uygunluğu, seçilen ders kitaplarının içerik açısından yeterliliği, piyasada yeterli miktarda basılı nüshalarının bulunup bulunmadığına dikkat edilmiştir. Belirlenen kitabın piyasada bulunmaması hâlinde müderris ve muallimler ders ile ilgili hazırladıkları notları bir hafta önce idareye teslim etmeleri gerekiyordu. Gerekli kontrollerden sonra uygun bulunan ders notları çoğaltılarak öğrencilere dağıtılmıştır.¹⁶⁷

164 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), MMTD, nr. 2202, b.a.

165 Hasan Yıldız, “Osmanlı Medrese Eğitim Sisteminde Karar Organı: Meclis-i Mesâlih-i Talebe ve Müfredât Programlarını Hazırlama Sürecindeki Rolü (II Meşrutiyet Dönemi Örneği)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/2, 2018, s. 264.

166 İMMA, MMTD, nr. 2202, s. 2b-12b; MMTMMV, nr. 2072, s. 23-47; İMMA, MMTMMV, nr. 2066, s. 12, 14.

167 İMMA, MMTMMV, nr. 2066, s. 140, 285. Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV); Akt: Hasan Yıldız, “Osmanlı Medrese Eğitim Sisteminde Karar Organı: Meclis-i Mesâlih-i Talebe ve Müfredât Programlarını Hazırlama Sürecindeki Rolü (II Meşrutiyet Dönemi Örneği)”, s. 266-267.

1.2. BATILILAŞMA DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI VE DERS KİTAPLARI

Osmanlı Devleti’nin özellikle XVIII. yüzyılda savaşlarda yenilgi ile çıkması askerî eğitimi etkilemiş ve bu alanda yeni okulların açılmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı donanmasının 1768-1774 Savaşı’nda Çeşme Limanı’nda Ruslar tarafından yakılması yeni bir donanmanın inşa edilmesini gerektirmiştir. Bu donanmaya mühendis yetiştirmek amacıyla 1776’da daha çok matematik ve savaş tekniğiyle ilgili derslerin verildiği Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn açılmıştır. Ayrıca 1795’te ise kara kuvvetleri içim subay, topçu ve askerî mühendisi yetiştirmek için Mühendishane-i Berri-i Hümayûn açılmıştır.

Fransız İhtilali sonrasında toplumsal düzenin sağlanması ve Avrupa’daki yeniliklerin daha rahat takip edilmesi için yeni eğitim kurumlarının önemi artmıştır. Bu amaçla ilk olarak yeni askerî okullar açılmıştır. Fakat bu süreçte geleneksel eğitim kurumlarının varlığını koruması yeni eğitim kurumları ile bu kurumlar arasında rekabet yaşanmasına sebep olmuştur. Yeni açılan okullarda Avrupa’dan getirilen kitaplar okutulurken ve Avrupa’dan getirilen hocalar ders verirken geleneksel eğitim kurumlarında dinî ağırlıklı eğitim gün geçtikçe artarak devam etmiştir.¹⁶⁸ 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordunun ihtiyacı olan hekimleri, veterinerleri, piyade ve süvari subaylarını yetiştirmek üzere Şehzadebaşı’nda Tulumacıbaşı konağında 14 Mart 1827’de Tıbhane-ı Amire ve 1834’de Maçka’da Mekteb-i Harbiye açılmıştır. Tıbhane’de dersler, gerekli Türkçe kitaplar hazırlanıncaya kadar Fransızca okutulmuştur.

Osmanlı’da XIX. yüzyılın sonlarından itibaren eğitim reformlarının hız kazandığı görülür. İlk eğitim, yeni işlevsel seçkinlerin üretimi (ve yeniden üretimi) sorunu olarak görülmüşken, devletin genişlemesi ve milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte yavaş yavaş cehaletin kendisi modernleşme önünde bir engel ve ortadan kaldırılması gereken

¹⁶⁸ Mustafa Gündüz, Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, s. 19-20.

bir problem olarak görülmeye başlanmıştır. Filizlenen bürokrasi, gelişen endüstri, makineleşme, zorunlu askerlik ve sağlık reformları, işlevsel seçkinlerin yüksek eğitiminin yanı sıra, daha geniş insan kitlelerinin eğitimi gerektirmiştir. Ancak bu durum, devlet katındaki savunucularının beklemedikleri bir biçimde, halkın eğitimi ve yeni eğitimli elitlerin ortaya çıkmasıyla beraber, devrimci fikirlerin yayılımına ve siyasal bilince sahip bir karşı-elitin doğmasına yol açmıştır.¹⁶⁹

Tanzimat’a kadar açılan Batı tarzı okullarda çeşitli ders kitapları okutulmuştur. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun’un coğrafya ders kitaplarının okutulduğunu ilk eğitim kurumu olduğunu söylenebilir. Okul 1821’de yandığı için okulun ilk ders programlarına ulaşılmasa da okul matbaasında coğrafya konusunda basılan eserler bulunması coğrafya dersinin okutulduğunu göstermektedir. Sultan II. Mahmud Dönemi’nde ilköğrenim zorunlu hâle getirilmesinden sonra diğer alanlarda olduğu gibi coğrafya alanında da ders kitaplarına büyük ağırlık verilmiştir. Ancak ders kitapları hazırlanırken önemli ölçüde kısaltmalara gidilmiş olması ve ezbercilik coğrafya ilmindeki gelişmeleri uzun yıllar geciktirmiştir.¹⁷⁰ Mühendishanede okutulan ve ders kitaplarının ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek eserler Mehmed Raif Efendi’nin Londra’da sefaret kâtibiyken Fransızca olarak yazdığı *Îcâletü’l-Coğrafyası* (1803-4), Hüseyin Rıfkı Efendi’nin *El-Medhal fi’l-Coğrafya’sı* (1830-31) ve Muhammed Enveri’nin *Coğrafya Risalesi* ve *Coğrafya* (1856) adlı kitaplarıdır. Bu eserler Avrupa dillerindeki eserler tercüme edilerek hazırlanmıştır. Mehmed Raif Efendi esere kendisinden bir sene önce basılan *Cedid Atlas* tercümesini eklemiş ve 1804 yılında basmıştır. Bu eser aynı zamanda ülkeler coğrafyası hakkında yazılmış

169 Benjamin C. Fortna, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi”, Haz. Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, ss. 228-263, s.229 (Orijinali: Benjamin C. Fortna, “Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire,” *Die Welt des Islams*, 41/1(2001), s. 1-31).

170 Ramazan Özey, “Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 328; Didem Sevtap Kaya, “Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.17, S. 33, 2019, s. 289.

ilk ders kitabı olarak da kabul edilebilir. Hüseyin Rıfkı Tamani’nin eserlerinden biri olan *El-Medhal fi’l-Coğrafya* (1830-31) tabii ve matematik coğrafyadan bahsetmektedir. Hüseyin Rıfkı tarafından ders kitabı mahiyetinde yazılan eserler mühendishane tarafından satın alınarak uzun yıllar coğrafya dersinde okutulmuştur. Muhammed Enveri’nin *Coğrafya* adlı eseri de Harbiye ve Mühendishânede okutulmuştur.¹⁷¹

Doğrudan doğruya modern kimyadan söz edilen ilk kitap ve modern kimyaya ilişkin ilk basılı metin Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyû’nun ikinci baş hocası olan Hoca İshak Efendi’nin *Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye* adlı kitabıdır. Türkiye’de basılan ilk kimya kitabı ise Derviş Paşanın *Usul-i Kimya* adını taşıyan anorganik kimya kitabıdır.¹⁷²

XIX. yüzyılda Mühendishâne-i Hümâyûn başhocalığında bulunmuş matematikçilerden Seyyid Ali Paşa’nın (ö. 1262/1846) *Kutû-i Mahrûtiyyât* adlı eseri de önemlidir. XVIII. yüzyılda Kalfazade İsmail Efendi logaritma alanındaki önemli çalışmalar yapmıştır. Yine Mühendishane’de yirmi sene Başhoca olarak çalışan Hüseyin Rıfkı Tamânî Efendi’nin Matematik ile ilgili *Tercüme-i Usûlü’l-hendese*, *Mecmûatü’l-mühendisîn* ve *Telhîsü’l-eşkâl* adlı önemli eserleri bulunmaktadır. Hüseyin Rıfkı’nın, özellikle matematik alanında yazdığı eserler birçok defa basılmış ve ders kitabı olarak uzun yıllar mühendishanede okutulmuştur.¹⁷³ Aynı kurumda çalışmış olan Hoca İshak Efendi’nin *Mecmûa-i Ulûm-ı Riyâziyye* adlı eseri zamanına göre çok mükemmel bir genel ve uygulamalı matematik dersleri külliyyatıdır.¹⁷⁴ Batı matematiğinin Osmanlıda yayılmasında etkili olan Vidinli Tevfik Paşa *Linear Algebra*, *Usulü Cebre Zeyil*, *Cebriala*, *Mibanik* ve *Cebri hattı* gibi önemli eserler vermiştir.¹⁷⁵ Kısacası XIX. yüzyılda yoğunlaşan

171 Didem Sevtap Kaya, “Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü”, s. 291.

172 Emre Dölen, “Modern Kimyanın Türkiye’ye Girişi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 461-470.

173 İhsan Fazlıoğlu, “Hendese (Osmanlı Dönemi)”, s. 206-207.

174 İhsan Fazlıoğlu, “Hesap (Osmanlı Dönemi)”, s. 251.

175 Mehmet H. Oryan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Matematik Bilimi”, s. 383-390.

modernleşme hareketine paralel olarak mühendishânelerde veya modern tarzda eğitim veren diğer okullarda okutulmak amacıyla pek çok tercüme, telif veya derleme hendese kitabı kaleme alınmıştır.¹⁷⁶

176 İhsan Fazlıoğlu, “Hendese (Osmanlı Dönemi)”, s. 207.

1.2.1. TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat ile bürokraside, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda modernleşmenin gereği olarak bir dizi yenileşme yaşanmıştır. Eğitim bu yeniliklerin hayata geçirilebilmesi için bir aygıt düşünülmüştür. Bu durum eğitimde ciddi değişimlere sebep olmuştur. Özellikle yeni açılan asker ve tıp okullarında okutulan dersler ve yabancı eğitimciler, Osmanlı üst düzey toplumunda yavaş yavaş zihni bir değişim meydana getirmiştir. Bu değişimin içeriği Avrupa kaynaklı rasyonel düşünme, laik, materyalist ve pozitivist felsefe idi. Bu dönemde eğitim teşkilatları yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca yeni usullerde eğitim ve öğretim programları, yeni öğretim araç ve gereçlerinin eğitime dâhil edilmesi, disiplin, ders kitapları, kaynaklar, öğretim süresinin değişimi, eğilim dili, yabancı dil öğretimi ve öğretmen yetiştirilmesi ile ilgili değişimler yaşanmıştır.¹⁷⁷

Tanzimat’la devlet ve halk arası ilişkilerin yeni değerler ve kurumlar doğrultusunda istenen (modern) bir forma kavuşturulabilmesi için öncelikle bürokrasi, yeni bir ordu, beşeri kanunlar, basın, laik okullar ve temsiliyet esasına dayalı bir yönetim/siyaset düzenlemesine girişilmiştir. Bu yeni hayat formunun teorisi ve başlangıç pratiği devlet eliyle, devlet için yaratılacak olan aydınlara yaptırılmak istenmiştir. Tanzimat’la başlayan “eğitim düalizmi ve garabeti” modernleşmeye yönelik fragmental ve monolitik algı ve kavrayışların oluşmasında önde gelen faktörlerden biri olduğu gibi, aydın meselesinde de başı çekmiştir.¹⁷⁸ İsmet Özel’e göre Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan dönemde aydınları verimsizliğe, dermeçatmalığa mahkûm eden gerçek etken eğitim ve kültür kurumlarındaki istikrarsızlıktır.¹⁷⁹

II. Mahmud Dönemi’nde, 1824 yılında, ilköğretim zorunlu hâle getirilmişse bu karar uygulanamamıştır. 1838’de kurulan *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* eğitimi konusunu etraflıca ele almış ve aynı yıl *Mekâtib-i*

177 Mustafa Gündüz, Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, s. 21, 104.

178 Mustafa Gündüz, Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, s. 14-15,

179 İsmet Özel, “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, *TCTA*, C. I, s.66.

Rüşdiyye Nezâreti kurulmuştur. 1839’da ise devlet memuru yetiştirmek amacıyla *Mekteb-i Maârif-i Adliyye* ve *Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye* açılmış ve Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir.¹⁸⁰ Tanzimat Fermanı’nda doğrudan doğruya eğitimle ilgili bir düzenleme bulunmamakla birlikte ortaya çıkan ortam eğitimi de etkilemiştir. Çünkü fermanın ilanında sonra ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği anlaşılmış ve eğitim kurumlarının iyileştirilmesi adeta devletin kurtuluşu olarak görülmüştür.

Reformların hızla yapılmasını isteyen Sultan Abdülmecid’in istediği üzerine 1845 yılında *Muvakkat Meclis-i Maârif* kurulmuştur. Bu meclis 1846’da sıbyan ve rüşdiye mektepleriyle dârülfünundan meydana gelen, üç kademeli bir eğitim sistemi kurulmasını teklif etmiştir.¹⁸¹ Bunun üzerine bu projeyi hayata geçirmek için bir danışma ve karar organı niteliğinde ve Osmanlı Devleti’nde maarif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ilk kuruluş olan *Meclis-i Maârif-i Umûmiyye* ile bu meclisin kararlarını uygulayacak *Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti* kurulmuştur.¹⁸²

XIX. yüzyıldan itibaren eğitimin yaygınlaşması ve kitlesel boyutlara ulaşması, devletlerin ders kitaplarına olan ilgilerini de artırmıştır. Tanzimat Dönemi’nden önce modern anlamda ders kitaplarından bahsetmek zordur. Tanzimat’tan itibaren sivil nitelikteki okullar için de ders kitapları hazırlama teşebbüslerine başlanmıştır. Tanzimat’tan sonra açılan rüşdiye, idâdî, sultani gibi okullarda birçok ders kitabı okutulmuştur. 1851’de kurulması düşünülen dârülfünun öğrencilerinin ve halkın ihtiyacı olan telif ve tercüme eserleri hazırlamak için *Encümen-i Dâniş* adıyla bir ilim heyeti oluşturulmuştur.¹⁸³ Meclis-i Maârif tarafından telif veya tercümesine gerek duyulan kitapların

180 Ali Akyıldız, “Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, Ankara 2003, C. 27, s. 273; Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 300-301.

181 Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 228-230.

182 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, s. 301.

183 Ali Akyıldız, “Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti”, s. 273.

encümene havale edilip burada üyelerden birisine oy çokluğuyla sipâriş edilmesi planlanmıştı. Encümen bir kitabın telif veya tercümesine gerek duyduğunda, bu konuda Meclis-i Maârifin iznine başvuracak ve düzenlediği mazbataları meclise havale edilmesi düşünülmüştür.¹⁸⁴ Osmanlı Devleti’nde ders kitaplarının hazırlanmasında önemli yer tutan Encümenin ilk toplantılarından itibaren tarih, coğrafya, riyâziye, iktisat ve tabiat ilimleri gibi çeşitli bilgi sahalarına ait eserlerin hazırlanması üyelere ve diğer şahıslara ısmarlanmıştır. Encümen-i Dâniş’in en müsbet ve neticeye ulaşmış çalışması, Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı on iki ciltlik *Târîh-i Cevdet*’tir.¹⁸⁵ Encümen-i Dâniş bünyesinde 1850’de kurulmuş olan Dârülmaârif’in programlarını düzenlemek ve bunlara ait sade bir dille yazılmış ders kitaplarını hazırlamak üzere Encümen-i Dâniş’te bir bölüm kurulmuştur. Bezmiâlem Vâlide Sultan bu okulun ders kitaplarının basılması için bir matbaa kurmuştur.¹⁸⁶ Bu okulu rüşdiye mekteplerini bitirip kurulması düşünülen darülfünuna gitmek isteyen öğrencilerin devam edeceği özel bir okul durumuna getirmeye çalışan okul müdürü Kemâl Efendi, Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatte dersleri kolaylaştıracak bazı âlet ve kitapların tedârik ve tercüme ettirilmesi işleriyle ilgilenmiş ve dönüşte ders kitâplarının bastırılması için Avrupa’dan litografya makinesi getirmiştir.¹⁸⁷ 1862 yılında iyi niyetli teşebbüs ve hazırlıklara rağmen Encümen-i Dâniş kendisinden beklenen görevi tam olarak yerine getiremediğinden ve bürokratların iltimas ile siyasi çekişmelerinden dolayı ortadan kalkmıştır.¹⁸⁸

Kırım Savaşı sonrasındaki ortamda Osmanlı Devleti Islâhat Fermanı’nı ilan etmek zorunda kalmıştır. Eğitim ve öğretimi hususunda Müslümanlar için yeni bir şey getirmeyen ferman gayrimüslimlere

184 Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), s. 244.

185 Abdullah Uçman, “Encümen-i Dâniş”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 176-178.

186 M. Hüdayi Şentürk, “Dârülmaârif”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 548-549.

187 Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), s. 239-240.

188 Ali Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 62.

kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı ve Müslüman okullarına giriş serbestisi getirmiştir. Bu hükümlerin kabulünden sonra Osmanlı Devleti’nde kültür, eğitim, öğretim, siyasî kanaat ve düşünce yönünden hızlı bir parçalanmaya doğru gitmiştir. 1856’da Müslüman, Rum, Katolik, Protestan Ermeni ve Yahudi olmak üzere birer üyeden oluşan *Meclis-i Muhtelit-i Maarif* kurulmuştur. Maarif meselelerinin giderek önem kazanması üzerine 17 Mart 1857’de *Maârif-i Umûmiye Nezâreti* kurulmuştur. Bir ay sonrada Mekatib-i Umumiye Nezareti, *Maarif-i Umumiye Nezareti Müsteşarlığı* adıyla sisteme dâhil edilmiştir.¹⁸⁹ *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*’nin kurulmasıyla yeni nezâret eğitimin tek temsilcisi konumuna gelmiş ve eğitim büyük oranda merkezileşmiştir. Bu durum ders kitaplarına da yansımıştır.

Tanzimat Dönemi’nin önemli gelişmelerinden bir diğeri de 1857 yılında yürürlüğe giren *Basmahaneler Nizamnamesi*’dir. Bu nizamname ile yayınlanacak kitapların Maârif Nezareti’nde kurulan Maârif Encümeni’nce verilecek ruhsattan sonra yayınlanabileceği kararlaştırılmıştır.¹⁹⁰ Ancak okul sayılarındaki belirsizlik kitap basımını da olumsuz etkilemiştir. Bu dönem mektep kitapçıları gazetelerdeki ilanlara bakarak ibtidai mektepler için satılacak ümidiyle binlerce nüsha kitap bastırmışlar fakat daha sonra bu kitapların ellerinde kalması yüzünden kitapları içeren fihristler hazırlayarak gazetelerde açıldığı belirtilen bu mekteplere göndermişlerdir. Ancak bu okulların çoğunun yerinde olmadığı veya hocası bulunmadığından posta idaresi kitapçılara fihristlerini tek tek iade etmiştir.¹⁹¹ Bu dönemde, 4 Mayıs 1861’de, kurulan Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye’nin gayelerinden biri de “kitap telif ve tercümesi ve umuma ders i’tâsı, velhâsıl her türlü vesâit-i mümkün ile memâlik-i mahrûse-i şâhânede intişâr-ı ulûm ve fûnûna sa’y ü ikdâm” etmektir.¹⁹²

189 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.66-68; Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), s. 248.

190 Teyfur Erdoğan, “Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilatı-II”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, C. 52, s. 265.

191 Tüccarzade İbrahim Hilmi, Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz, Felaketlerimizin Esbabı, Dersaadet 1329, s. 26-27.

192 Mecmûa-i Fünûn I, İstanbul 1279, s. 14-15.

Meclis-i Muhtelit-i Maarif’in kurulmasıyla yeni meclis ile Meclis-i Maarif arasında işlevsel bir bölünme meydana geldi. Bunun üzerine 10 Şubat 1864’te ikisi de lağvedilerek İslam’a dair kitapların incelenmesiyle ilgilenen *Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime* ve bütün tebaanın çocuklarının eğitimiyle ilgilenen *Mekâtib-i Rüşdiyye ve İlmiyye* adıyla iki komisyondan oluşan ve nâzırın başkanlığında bulunan yeni bir *Maârif-i Umûmiyye Heyeti* oluşturulmuştur. Bir yıl sonra ise okulların ve halkın ihtiyacı olan kitapları tercüme etmekle görevli *Tercüme Cemiyeti* kurulmuştur.¹⁹³ *Maârif-i Umûmiyye Heyeti* bünyesinde ki *Dâire-i Makâtib-i Mahsûse*’nin görevi İslam dinî ve Şariat üzerine yazılmış kitapları incelemek ve kontrol etmektir. *Dâire-i Makâtib-i Umumi*’nin görevi ise tüm öğrencilerin eğitimiyle ilgili düzenlemeleri yapmaktır.¹⁹⁴

1 Eylül 1869’da ise *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi* yayımlanmıştır. Buna göre maarif teşkilatı *Maârif-i Umûmiye Nezareti*, *Meclis-i Kebîr-i Maârif* (*Dâire-i İlmiye* ve *Dâire-i İdare*), *Tahrirat Kalemî* ve *Muhasebe Kaleminden* oluşmuştur. *Nizâmnâme* göre yerli ve yabancı üyelerden oluşan *Dâire-i İlmiye* bir başkanın idaresi altında haftada iki defa toplanacaktı. Dairenin görevleri arasında bütün okullar için lüzumlu kitapları, küçük kitapları (risaleleri) hazırlatmak, çeşitli bilimler üzerine Türkçe kitapları zamanında ve sırasıyla telif ve tercüme ettirmek ile telif ve tercüme edilen kitapları inceleyip onayladıktan sonra sağlayacağı fayda ve menfaatlere göre müellif ve tercüme edenlere verilecek mükâfat miktarını tespit etmek vardı. *Dâire-i İdare* görevleri arasında ise İstanbul’da ve yakınlarında bulunan okulları ve bütün Osmanlı memleketlerinde bulunan okullar, kitaplıklar, müzeler ve basımevleri ile maarif meclislerini gözetmek vardı. Yine *nizâmnâme* ile kurulan Vilâyetler Maarif Meclisleri’nin görevleri arasında vilâyet içinde bulunan bütün okullarla kitaplıklar ve basımevleri ve bunlara

193 Ali Akyıldız, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, s. 273.

194 Ali Cevad, *Muhtasar Târîh-i İslâm*. İstanbul 1308, s. 82-84; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, s. 70.

benzer kuruluşları gözetmek bulunmaktaydı.¹⁹⁵ Maarifi Umumiye’nin yayınlanmasının sebeplerinden biri “okutturulacak ulûmu fûnuna dair bizde mevcut olmıyan kütüp ve resailin lisanı osmanîye nakil ve tercümesi” olarak belirtilmiş ve “kitapsız fen tahsilinin imkânı olamıyacağı ve bilfarz nizamnamei mezkûrun havi olduğu bazı ulûm ve fûnunu cedide hakkında mevcut olan fransızca kitaplar emri tedrise kâfi denilse bile” her milletin maaâifte kendi lisanında yazpmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁹⁶ Maârifte kanunlaştırma hareketinin en önemli belgesi olan Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi incelendiğinde eğitimle ilgili birçok konu yanında ders kitapları ile bu kitapların seçimi ve basılmasına dair kararlar alınmıştır. Bu durum ders kitaplarının merkezileşmesi ve denetimi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti’nde Meclis-i Kebîr-i Maârifin kuruluşuna kadar eğitim programlarını geliştirerek zamana uygun program ve kitapların hazırlanması ve kontrolü görevleri ile doğrudan sorumlu tutulmuş tek bir kurum bulunmamaktadır.¹⁹⁷ Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı olarak ibtidailere farklı dillerden ders kitapları telif ve tercüme etmek üzere Telif ve Tercüme Heyeti kurulmuştur.¹⁹⁸ *Maarif Nizamnamesi* (1869) ile özellikle Telif ve Tercüme Nizam-nâmesi (1870) modern anlamda ders kitaplarının basılmasında ve batı dillerinden daha fazla çeviri yapılmasında önemli etkenlerden olmuştur.¹⁹⁹

Telif ve Tercüme Nizam-nâmesi kitapları yarışma ile yazdırılanlar, sipariş olunmadığı hâlde dışarıdan sunulanlar ve ücreti karşılığında yazılanlar olmak üzere üç kategoride sınıflandırmıştır. Yarışmaya konulacak kitapların şartlarının yılda dört kez gazeteler veya özel evrakla ilan edileceği, yarışmada ilk üçe girenlere ödül verileceği belirtilmiştir. Sipariş olunmadığı hâlde dışarıdan sunulan kitaplar genel

195 Reşat Özalp-Aydoğan Ataüinal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 571-574; Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı, İstanbul 1338.

196 Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 63.

197 Uğur Ünal, Meclis-i Kebîr-i Maârif, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 1.

198 *Tedrisat*, S. 20, 15 Mayıs 1912, s. 1-8.

199 *Düstur*, Cüz-i Sani, 1289/1872-1873, s. 231-244; Arzu M. Nurdoğan, Modernleşme Döneminde Osmanlı’da İlköğretim, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017, s.387-389.

ve ders kitapları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Okullara mahsus kitaplar ise okullarda kullanılması tavsiye edilenler, okullarda bulunması tavsiye edilenler ve okullarda kullanılmasına ruhsat verilenler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mekteplerde kullanılacak kitaplarda birincilik terkinin altına “işbu kitabın mekteplerde istimali meclisi mezkûr tarafından tavsiye olunur” ve ikincilik terkinin altına “işbu kitap mekâtipte ısttmal olunmak üzere meclisi mezkûr tarafından tahsin olunmuştur” ve üçüncülük terkinin altına “mekteplerde istimaline meclisi mezkûr tarafından ruhsat verilmiştir” ibarelerinin yazılması gerekiyordu. Nizamnamede sıbyan mektepleri için müsabakaya konan elifba, ahlâk risalesi, fezaili filiye risalesi, kavaidi Türkiye, coğrafya, tarihi Osmanî, inşa risalesi, edebiyatı manzume, şevazzı imlâ, malûmatı nafia ve yazı meşki ders kitapların nasıl ve şekilde yazılacağı açıklanmıştır. Bunların nasıl olması hakkında her biri için ayrı ayrı izahat verilmiş ve telif hakları da tespit edilmiştir. Genellike yüz sayfa olacak olan bu kitaplar verilecek ödül miktarı da açıklanmıştır.²⁰⁰

Genel olarak bakıldığında Tanzimat öncesinde modern anlamda okul ders kitaplarından bahsetmek zordur. Kurân-ı Kerim’den bölümler, Elifbâ Cüzü ve Birgivî Mehmed Efendi’nin yaygın olarak okutulan ilk okuma kitabı mahalle mekteplerinde okutulan temel eserlerdi. Eğitimde kullanılan ilk basılı metinler genellikle küçük Farsça-Osmanlıca ve Arapça-Osmanlıca sözlükler, gramer kitapları ve ilmiyeler ile bazıları yabancı dillerden çevrilen ve Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn ve Mekteb-i Harbiye gibi askerî meslek okullarında okutulan teknik kitaplardı.²⁰¹ Bu dönemde Sadık Rifat Paşa 1842 yılında sıbyan mektebi talebelerine yönelik olarak sade bir dille kaleme aldığı *Ahlâk Risâlesi*’ni tamamlamıştır.²⁰² Sadık Rifat Paşa eserinin başında “işbu Risâle-i Ahlâkiye sıbyana nasihat-i peder suretinde bir eserdir.” diyerek çocuklara baba nasihati şeklinde yazdığını açıklamıştır.²⁰³

200 Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 69-77.

201 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 237-238.

202 Ali Akyıldız, “Sadık Rifat Paşa”, *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 400-401.

203 Rifat Paşa, Risâle-i ahlâk, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Litografya Destgâhı, İstanbul 1263, s. 4.

Tanzimat Dönemi’nde devletin eğitim üzerinde ağırlığını ve denetimini artırdığı bu dönemde ders kitaplarının yazımı, seçimi, basılması ve dağıtımı gibi birçok konusunun devletin gündeminde giderek daha çok yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde derslerde yeni araç gereç kullanımına ve yeni öğretim yöntemlerine başvurulmuştur. Modern anlamda ders kitaplarının bu dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Tanzimat Dönemi’nde modern anlamda ilk ders kitaplarının tasarlanmış ve yazılmış olmakla birlikte bu dönemde belli bir standarttan bahsetmek oldukça güçtür. Tanzimat Dönemi genel barındırdığı ruhu çerçevesinde ikiliklerin görüldüğü dönemdir. Bu durum aynı şekilde ders kitapları için de geçerlidir. Tanzimat Dönemi hem modern hem de klasik anlamda ders kitaplarının aynı anda okutulduğu bir dönemdir. Tanzimat Dönemi sonrasında ders kitaplarında giderek bir ihtisaslaşmanın olduğu görülmektedir.

Tanzimat Dönemi’nin önemli eğitim kurumlarından olan ve ilk örneği 1847’de Davutpaşa’da açılan rüşdiyelerde okutulmak için; *Muhtasar Coğrafya*, *Usûl-i Coğrafya*, *Mebâdi-i Coğrafya* gibi risaleler Fransızcadan tercüme edilmiştir.²⁰⁴ Sultan Abdülaziz Dönemi’nde ise coğrafya ders kitapları hazırlanmasına devam edilmiştir. 1871’de Abdurrahman Paşazade Abdulhalim’in *Coğrafya-i Kebir*, 1875’de Şirvanlı Ahmet Hamdi’nin *Usul-i Coğrafya-i Kebir* adlı eserleri yayınlanmıştır.²⁰⁵ Encümen-i Dâniş’in ikinci başkanı olan Hayrullah Efendi’nin (1818-1866) 1849’da yazdığı *Mesâil-i Hikmet* adlı eser ise rüşdiyelere yeni konulan fizik müfredatını karşılamak için kaleme alınmış bir ders kitabıdır. Bu eser daha sonra orta öğretimde yazılan kitaplara örnek teşkil etmiştir. Eser öğrencinin konuları rahatça kavrayabilmesi için soru-cevap tarzında düzenlenmiştir.²⁰⁶

Ulusçuluk ve ulus devletlerin ön plan çıktığı XIX. yüzyılda tarih derslerinin önemi giderek artmış ve bu durum tarih yazımı ile tarih

204 Cevdet Türkay, Osmanlı Türklerinde Coğrafya, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1999, s. 61-62.

205 Ramazan Özey, “Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi”, s. 328.

206 Ömer Faruk Akün, “Hayrullah Efendi”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 71.

ders kitaplarına da yansımıştır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde de bu durumun etkilerini görmek mümkündür. Tanzimat’tan sonra devlet okulu ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmeye başlanmıştır. 1869’daki *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* her seviyede tarih öğretimini Resmî ders programına koyarak ülkenin her yerinde uygulanmak üzere kurumsallaştırmıştır.²⁰⁷

Tanzimat Dönemi’nde Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) rüşdiyelerde Osmanlı tarihinin okutulması için sahasında hazırlanmış ilk ders kitabı olan *Fezleke-i Târîh-i Osmânî* adlı eseri kaleme almıştır.²⁰⁸ İstanbul okullarında okutulan ilk Osmanlı tarihi ders kitabı olan bu eser Osmanlı padişahlarını, övgülere yer vermeksizin, dönemlerindeki olayları özetleyen ve bir imparatorluğun anatomisini içeren özgün bir eserdir.²⁰⁹ Bu dönemde Ahmed Vefik Paşa’nın 1863’de Darülfünun’da verdiği tarih felsefesi dersleri ile *Hikmet-i Tarih* adıyla verdiği umumî tarih dersi dikkat çekicidir. 1869 tarihli *Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi*’nde ilköğretimden yükseköğretime kadar tüm eğitim kademelerindeki okullarda tarih derslerine yer verilmiştir. Bu dersler sıbyan mekteplerinde *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, rüşdiyelerde *Tarih-i Umûmî* ve *Tarih-i Osmanî*, kız rüşdiyelerinde *Muhtasar Tarih ve Coğrafya*, idadîlerde *Tarih-i Umûmî*, sultanîlerde *Tarih*, Dârülmuallim rüşdiye şubesinde ise *Tarih-i Umûmî* adıyla okutulmuştur.²¹⁰ 1873 yılında Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin girişimleriyle açılan Dârüşşafakada tarih-i Osmanî ve tarih-i umûmî dersleri okutulmuştur. Tanzimat Dönemi’nin ileri gelen eğitimcilerinden Selim Sabit Efendi 1873’te yayınladığı *Rehnüma-yı Muallimîn* adlı eserinde tarih öğretiminden bahsetmiştir.

207 Betül Başaran Alpuga, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları” *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 263.

208 Ömer Faruk Akün, “Ahmed Vefik Paşa”, *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 151.

209 Necdet Sakaoğlu, “Ahmed Vefik Paşa” *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, C. 1, s. 134.

210 Mesut Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, Ocak-2012, s. 3-6.

İmamzâde Esad Efendi’nin (ö. 1851) Türkçe bir ilmihal olan *Dürr-i Yektâ* adlı eseri İstanbul’da 1243, 1256, 1260, 1284, 1288, 1294, 1306, 1308, 1318, 1328, 1339 tarihlerinde defalarca basılmış ve rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eser üzerinde bazı düzeltmelerden sonra *Musahhah Dürr-i Yektâ* adıyla da basılmıştır.²¹¹ Yine bu dönemde Cevdet Paşa (1823-1895) her derecedeki okullar için yeni ders kitaplarının hazırlanması için çalışmış ve modern metotlara göre Türkçe ders kitapları hazırlamıştır.²¹² 1873’te, Rodos’a sürülen Ahmet Midhat Efendi ise burada *Medrese-i Süleymâniyye* adıyla bir okul kurmuş, burada ders vermiş ve ders kitaplarını yazmıştır.²¹³ Hoca Tahsin (1811-1881) ve Mahmud Nedim ise ziraat alanında ders kitabı olarak *Usûl-i Fenn-i Felâhet-Kimyâ-yı Zirâat* (İstanbul 1291) adlı eseri yazmışlardır.²¹⁴ Cevad Paşa (1851-1900) tarafından yazılan *Ma’lûmâtü’l-kâfiye fî memâliki’l-Osmâniyye* adlı eser Sultan Abdülaziz zamanında askerî idâdide ders kitabı olarak okutulmuştur.²¹⁵ Bu dönemde Türkiye’de ilk tercüme zooloji ders kitabı olan Louis Figuiert’in *İlm-i Hayvânât* adlı eser basılmıştır. Yine bu alanda yazılan ilk telif zooloji kitabı da Miralay Macarlı Abdullah Bey’in Fransızca yazdığı ve muavini Miralay Ali Râşid Bey’in Türkçe’ye çevirdiği *Fenn-i Hayvânât-ı Tıbbiye* (1876) adlı eseridir.²¹⁶

211 Recep Cici, “İmamzâde Esad Efendi”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 211-212.

212 Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Âkif Aydın, “Cevdet Paşa”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 445.

213 M. Orhan Okay, “Ahmet Midhat Efendi”, *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 100-103.

214 Ömer Faruk Akün, “Hoca Tahsin”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 205.

215 Abdülkadir Özcan, “Cevad Paşa”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 431.

216 Mehmet Faruk Bayraktar, “Hayvan”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 91.

1.2.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Tanzimat Dönemi’yle karşılaştırıldığında II. Abdülhamid Dönemi’nde okulların hem sayı olarak hem de açıldıkları bölgelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. 1876 *Kanun-i Esasî*, öğretimi devletin gözetiminde her Osmanlı için bir hak olarak tanımıştır. Temmuz 1879’da yapılan esaslı bir düzenlemeyle Maarif Nezâreti; mekâtib-i âliye, mekâtib-i rüşdiyye, mekâtib-i sıbyâniyye, telif ve tercüme ve matbaalar olmak üzere beş ana daireye ayrılmıştır.²¹⁷ Bu dönemde ilköğretimin ilk basamağı olan sıbyan mektepleri geliştirilerek *Usul-i Cedid* ile eğitimin yapıldığı ibtidai mekteplere dönüştürülmüştür. II. Abdülhamid devrinde ilköğretim meselesi daha *Kanun-u Esasî* hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir. *Mekâtib-i Sıbyaniye Dâiresi*’nin kurulması artık devletin ilköğretim meselesini ciddi olarak ele aldığını göstermektedir.²¹⁸

II. Abdülhamid Dönemi’nde özellikle idadîler büyük gelişme göstermiş ve Padişah sivil veya askerî alanda eğitimin modern anlamda yapılmasını her zaman ilke olarak vurgulamıştır.²¹⁹ II. Abdülhamid, I. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra Bab-ı âli bürokrasisinin reformcu kanadının iktidarına ve meşrutî yönetime son vermiştir. II. Abdülhamid Dönemi’nde ders kitaplarının içeriklerini sıkı bir şekilde kontrol altına alma kaygısı okul kitaplarının basılması işini hızlandırmıştır. Öğretmenlerin ders kitapları dışına çıkmamalarının dile getirildiği bu dönemde Maârif Nezâreti yeniden yapılandırılmış ve paralelinde ders kitaplarının denetimi için çeşitli gibi özel komisyonlar oluşturulmuştur. Fakat II. Abdülhamid Dönemi’nde Maârif Nezâreti tarafından belirlenen ders kitaplarının ilköğretim kademesindeki okullarda okutulması başarılmıştır.²²⁰

217 Ali Akyıldız, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, s. 274.

218 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 67-70.

219 Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönem Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 47, 2016, s. 382.

220 Arzu M. Nardoğan, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, s. 89-90

1882’de Telif ve Tercüme Dairesinin yerine *Encümen-i Teftiş ve Muayene* adıyla denetim görevi gören bir birim oluşturulmuş, matbaalar dairesi kaldırılmış ve Mekâtib-i Sıbyâniyye Dairesi *Mekâtib-i İbtidâiyye*’ye dönüştürülmüştür. 1886’da ise bütün yabancı okulları kontrol etmekle görevli *Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği* kurulmuştur. 1896’da Encümen-i Teftiş ve Muayene’nin üzerinde ve nâzırın maiyetinde yer alan ikinci bir sansür heyeti olarak *Tedkik-i Müellefât Komisyonu* kurulmuştur. Bu kurum *Encümen-i Teftiş ve Muayene*’den geçen kitapları ikinci kez gözden geçirmiştir.²²¹ 1903’te ise dinî kitapların incelenmesi işi Encümen-i Teftiş ve Muayene’den alınarak yeni kurulan *Kütüb-i Dîniyye ve Şer’iyye Tedkik Heyeti*’ne verilmiştir.²²² Bu durum 1908 yılına kadar böyle devam etmiştir.

Ders kitaplarına müdahalede konusunda II. Meşrutiyet Dönemi yöneticilerine kıyasla II. Abdülhamid daha ılımlı bir yol izlemiştir.²²³ II. Abdülhamid Dönemi’nde Maarif Nezareti merkez teşkilâtının yeniden düzenlenmesi, geliştirilmesi ve son şeklinin verilmesi istikametinde yapılan çalışmalarda realist bir yol takip edilmiştir. Bu dönemde, maarif alanında yapılan en büyük hizmetlerin başında hiç şüphesiz vilâyetlere kadar maarif teşkilâtının ve vasıtalarının yayılması gelmektedir. Tanzimat devrinde bir türlü İstanbul dışına götürülemeyen maarif hizmetleri, 1878’den itibaren ülkenin her köşesine götürülmeye başlanmıştır. II. Abdülhamid Dönemi’nde maarifte reform yapma düşüncesinin yerleştiğini ve yöneticiler arasında bu fikrin savunucularıyla birlikte uygulayıcılarının da var olduğunu görebilir. Ayrıca vilâyetlere, özellikle Türklerle meskûn Anadolu’ya modern eğitim ve öğretimi yaymanın bir zaruret hâline geldiği görülmüştür.²²⁴

221 Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Millî Eğitim Yayınları, Ankara 1964, s. 25.

222 Ali Akyıldız, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, s. 274.

223 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), s. 184.

224 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 36-38.

II. Abdülhamid Dönemi’nde devletin, ders kitaplarının eğitimdeki rolünden etkin bir şekilde yararlandığı söylenebilir. Bu dönemde ders kitaplarının yazımında merkezi denetime ağırlıklı rol biçmesine karşın, bu kitapların tam olarak örnekleştirilmediği görülür. Nitekim padişaha övgüler sunmak ya da kitapların başında besmeleye yer vermek gibi sembolik uygulamalar bile çoğu kez yazarların tercihinin bırakılmıştır.²²⁵ II. Abdülhamid Dönemi ders kitaplarında, yetiştirilmek istenen ideal insan tipinin özelliklerine bakıldığında öncelikle Allah’a, Peygamber’e ve ardından da padişaha kayıtsız şartsız itaat eden bir kişi profili ile karşılaşılır. Ders kitaplarında padişahın nefsi de “kutsal ve sorumsuz” olarak takdim edilmiştir. Tebaanın vazifesi, bu kutsallığı kabul etmek ve padişaha gerekli saygıyı göstermektir. Bu dönem insanının diğer bir özelliği de dindarlıktır. İlme önem veren ve Avrupa’nın ilim ve teknolojiye üstünlüğünü kabul eden bu dönemin insanı Avrupa’nın teknolojisini almakta kendini görevli sayarken Avrupa’nın kılık kıyafetini şiddetle reddetmiştir. Kısacası II. Abdülhamid Dönemi’nin değerler, inançlar ve davranışlar açısından ortaya koyduğu tercih, aslında klasik Osmanlı ahlâkçılarının Ahlâk Risâleleri’nde yer alan geleneksel değerler, inançlar ve davranışlarla büyük ölçüde uyumludur.²²⁶ Bu dönem Tarih ders kitaplarının çoğunda ise bu yaklaşımdan farklı olarak Tanzimat Dönemi’nin modernleştirici reformları Osmanlı Devleti’nin bir tür yeniden doğuşu olarak anlaşılmakta ve kazanan gücünün kaynağı olarak sunulmaktaydı. Bu anlayışa uygun olarak padişah çoğu kez kendini devletin maddi ilerlemesine adanmış bir tür aydınlanmacı hükümdar olarak tasvir edilmiştir.²²⁷

II. Abdülhamid Dönemi’nde tüm okul seviyelerinde nizamî ders kitaplarının okutulması, bu uygulamanın artık yerleştiğini gösterir. Bu dönemde derslerin içeriğini etkin bir şekilde denetleme çabası

225 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) s. 238-239.

226 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), s. 184-187.

227 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 214.

ders kitaplarının yazımını hızlandırmıştır. Bu dönemde de Tanzimat Dönemi’nde başlayan ders kitaplarının denetimi işinin giderek daha da arttığı görülmekte ve bu da II. Abdülhamid’in okul ders kitaplarının okuryazar genç kuşakları toplumsallaştırma sürecindeki rolüne atfettiği büyük önemi göstermektedir. Genel olarak Abdülhamid Dönemi ders kitaplarına bakıldığında bir yandan dinî ve otoriter sosyal değerlere, diğer yandan da dünyevî ve ilerlemeci anlayışa vurgu yaptığını söylenebilir. Yine Osmanlı devlet eğitiminin iki başlı özelliği, yani sosyal disiplinizasyon ve modernizm, okul kitaplarında bu yolla kendini göstermiştir. Selçuk Akşin Somel Abdülhamid Dönemi’nde bu hedeflerin anlamlı bir kavramsal sentezinin yapılamadığını, tutarlı ve bütünsel bir ideolojiye dönüştürülmekte yetersiz kalındığını belirtir. Somel ayrıca bu yetersizliğin II. Abdülhamid devri okul sisteminin en büyük yapısal zaaflarından biri olarak ders kitaplarındaki tutarsızlıklarda ve kopukluklarda kendini gösterdiğini ve eğitimin entelektüel açıdan bir derinlik kazanmasını engellediğini ileri sürmüştür.²²⁸ Abdülhamid devrinde eğitimdeki gelişmelerden biri de Arnavutluk ve Kürdistan gibi gayritürk bölgelerde, Osmanlı Türkçesi’nin ders başlığı olarak müfredatta yer almasına verilen büyük önemdir. Fakat Arapça konuşulan yörelerdeki devlet okullarında Türkçe dil derslerinin müfredatta dâhil edilmediği de görülmektedir.²²⁹

Abdülhamid Dönemi’nde siyasi ve ekonomik alanda birçok zorluk yaşanmasına rağmen bilimsel yönden önemli bir gerileme olmadığı dikkati çekmektedir.²³⁰ Bu dönemde çeşitli coğrafya kitapları yazılmış ve 19 Mayıs 1882’de mekteplerde okutulmak üzere yeni ve daha mükemmel bir coğrafya kitabı hazırlamak için çalışmalar yapılmıştır.²³¹ Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde tarih yazımı ve öğretimi kontrol altına alınmış, ders kitaplarının sipariş, kontrol ve teftişine dikkat

228 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 238-239, 253-254

229 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 21.

230 Ramazan Özey, “Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi”, s. 328.

231 BOA. MF. MKT. 77.48. H. 20.11.1299/03.10.1882.

edilmiştir.²³² Daha çok Osmanlı tarihiyle ilgili konuların okutulduğu bu dönemde dersler İslamcılık düşüncesine de hizmet etmiştir. II. Abdülhamid’in saltanatının başlarında Mizancı Murat, Hakkı Bey, Binbaşı Ali Tevfik Bey *Tarih-i Umûmî* kitabı yazmışlardır. Süleyman Paşa 1876’da yazdığı *Tarih-i Âlem* adlı eserinde Avrupa tarih ders kitaplarını örnek alarak konuları tasnif etmiş ve Türk dünyasına önem vererek yazılan ilk eseri ortaya koymuştur. 1877’de rüşdiyelerde okutulmak üzere Sami, Aziz ve Şevki Beyler *Mira’t-ı Tarih-i Osmanî* adlı eseri kaleme almıştır. Abdurrahman Şeref Bey’in *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye* ve *Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eserleri okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Maarif Salnamesi’ne göre tüm rüşdiye ve idâdîlerde tarih dersi okutulmaktaydı.²³³

II. Abdülhamid Dönemi’nde mekteplerde okutulacak tarih ders kitapları hakkında Padişaha sunulmuş iki raporda bu dönem tarih ders kitaplarının nasıl olması gerektiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. 18 Mart 1893 tarihli ilk rapora göre Osmanlı tarihi, biri rüşdiyelerde diğeri ise idâdîlerde okutulmak üzere iki ayrı ders kitabı olarak ve ilkinin kısa ikincisinin daha ayrıntılı olarak hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Raporda tarihî hakikatlerin romana çevrilmeden bilimsel olarak anlatılması istenmiştir. Kitapların ek kısmına zamanın meşhurlarının hayat hikâyeleri, İslam devletlerinin genel durumunu ve gereken resmî belgeler ile haritalara yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. 27 Nisan 1909 tarihiyle kayıtlı ikinci raporda ise temel eğitimde ders kitaplarının öneminden bahsedildikten sonra ders kitaplarının gerçek olayların araştırılarak akıl ve hikmete uygun şekilde yazıldığı yerler olması gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencinin mektepte öğrendiği şeylerden bazısının pek noksan yahut yanlış olduğunu sonradan idrak etmesi durumunda gerçek bilgisinde dahi tereddüt ve şüphey-

232 Betül Başaran Alpuga, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları”, s. 264.

233 Mesut, Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi, s. 5-9.

düşeceği ve kötü niyetli kimselerin zararlı sözleri ile de çocuğun fikriyatının bozulacağı hatırlatılmıştır. Bunun da çocukta istenmeyen davranışların gelişmesine sebep olabileceğine dikkat çekilmiştir. Eski tarih kitaplarının çoğunun, aralara güzel beyitlerin yerleştirildiği, hikâye tarzında yazılan metinler olarak eleştirildiği raporda kitapların ilim çerçevesinde yazılması istenmiştir. Her iki layihada da Osmanlı tarihi yüzyıllık dilimlere ayrılarak dönemlendirilmiştir. Raporlarda tarih ders kitaplarının, çocukların zihnî dünyasını güçlendirecek ve zihinlerini tarihten istifadeye alıştırarak değerlendirmeleri ihtiva etmesi tavsiye edilmiştir.²³⁴

1893’te Maarif Komisyonu Maarif Nezaretinin müsaadesiyle yeni usullerde ders kitapları bastırmıştır.²³⁵ II. Abdülhamid Dönemi’nde Alman Goltz Paşa Harbiye’nin eğitim sistemini değiştirmiş ve ders kitaplarını yeniden yazdırmıştır.²³⁶ Yine bu dönemde Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuş olan Ali Seydi Bey (1870-1933) birçoğu ders kitabı mahiyetinde olan büyüklü küçüklü doksandan fazla eser kaleme almıştır.²³⁷ Ayrıca Mehmed Atâ Bey’in (1856-1919) hazırlamış olduğu dört ciltlik bir genel edebiyat antolojisi olan İktitâf adlı eseri uzun yıllar orta dereceli okullarda yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur.²³⁸

234 Naim Ürkmez, Mekteplerde Okutulacak Tarih Ders Kitapları Hakkında Sultan II. Abdülhamid’e Sunulmuş İki Rapor, *Turkish History Education Journal*, Spring 2016, 5(1), s. 289-291.

235 Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2, s. 759.

236 Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, s. 117.

237 Mustafa İsmet Uzun, “Ali Seydi Bey”, *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 442-445.

238 Abdülkadir Özcan, “Atâ Bey, Mehmed”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 34.

1.2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

II. Meşrutiyet Dönemi ciddi bir rejim değişikliği ile başlamıştır. Yaklaşık sekiz aylık bir geçiş dönemi sonunda II. Abdülhamid'in iktidarına son verilmiş, Osmanlı yönetim geleneğinde olmayan bir üslupla, devlet yönetimi İttihatçıların eline geçmiştir. İttihatçılar getirdikleri meşrutî idare ile devleti dağılma sürecinden çıkarıp, ülkeyi kalkındırabileceklerine inanıyorlardı.²³⁹ II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan çıkış yolu olarak eğitimin öneminin vurgulandığı ve bu çerçevede XVIII. yüzyıldan bu yana atılmakta olan adımların daha sistematik hâle getirilerek eğitimin daha bütüncül ve kurumsal bir şekilde ele alındığı bir dönem olmuştur.²⁴⁰

İktidarını sağlamlaştırabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutî rejimi pekiştirmek istemiş ve bunun için eğitimi bir araç olarak görmüştür. Bu çerçevede ders kitaplarına devleti kurtarma reçetelerini de aksettirmeyi ihmâl etmemişlerdir. II. Meşrutiyet'in Türkçü aydınları dönemin sorunlarından kurtulmanın yolunu halkın eğitilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi olarak görmüşlerdir. Bu aydınlar bütün isteklerini gerçekleştirebilmek için okullarda okutulan kitapların içeriklerin millî hislerle doldurulmasını ve millî bir his ile yazılmasını önermiştir.²⁴¹

İttihatçılar meşruiyetlerini II. Abdülhamid'in "müstebid, zâlim bir padişah ve meşrutiyet düşmanı" olduğu algısı oluşturma ve ithamları ile meşrutiyet rejiminin mükemmelliği ve ülkenin dağılmasının önüne geçebilmek için tek çare olduğu düşüncesini yayma üzerine kurmaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid Dönemi'nin iki temel dayanağından biri padişah, diğeri ise İslam'dı. Bu iki temel dayanağı değiştiren İttihatçılar öncelikle kimi ders kitaplarının önsözlerinde yer alan

239 Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

240 Fatma Tunç Yaşar, "II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları", *Osmanlı Araştırmaları*, LII (2018), s. 316.

241 Mustafa Gündüz, Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Lotus Yayınevi, Ankara 2010, s. 211, 216.

padişah övgülerini kaldırmıştır.²⁴² Yeni rejim meşruiyet problemiyle yüz yüze olduğundan İttihat ve Terakki yönetimi, mutlakiyet yöneticilerine göre kendi ideolojilerini anlatmaya daha çok ihtiyaç duymuşlardır. Ulaşabilecekleri en kolay kitle öğrenciler, en güçlü araç ise ders kitaplarıydı.²⁴³ Bu bağlamda II. Meşrutiyet Dönemi’nde cumhuriyet rejiminin en gelişmiş ileri bir yönetim şekli olduğu ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Ancak saltanata sıkı sıkıya bağlı olanların ürkütülmemesi için, hanedana eskiden kalmış bir minnet borcunun varlığına da işaret edilmiştir. Yine II. Abdülhamid Dönemi’ne ait 34 ders kitabının 14’ü “besmele” ile başlarken II. Meşrutiyet Dönemi’ne ait 35 ders kitabından ancak 2’sinde “besmele” başladığı görülmektedir.²⁴⁴ Tanzimat’tan sonra ön plana çıkan devletin kurtuluşunun eğitimde görülme düşüncesinin bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Tanzimat’tan sonra ön planda olan Osmanlıcılık düşüncesi ile II. Abdülhamid döneminde ön planda olan İslamcılık düşüncesinin yerine eğitimde Milliyetçilik ve Türkçülük düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde okullarla ve ders kitaplarıyla ilgili yaşanan tartışmalar basına yansımıştır. Mektep kitapları konusunun II. Meşrutiyet Dönem’inde de sorun olduğu haberlerden anlaşılmaktadır. Selânikli Tevfik imzası ile 5 Teşrinievvel 1324 (18 Ekim 1908) tarihinde *Sabah* gazetesinde çıkan yazıda “yeniden bir takım kitaplar yazılıp mevkii intihaba konacak, bunların en iyileri seçilecek, derhal tabolunarak derslerin küşadından evvel şakirdanın yedi istifadesinde bulunacaktı.” kitap meselesine değinilerek beklentinin gerçekleşmediği ifade edilmiştir. Lazım olan birçok ders kitabının öğrenciler tarafından bulunmadığının altını çizen yazar Maarif Nezaretinin bu konuda önlem alması gerektiğini belirtmiştir. Kitapların basım işinin biran önce halledilmesi gerektiğini ifade eden yazar “kitap intihabına

242 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), s. 187-188.

243 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme (Türkiye örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 1999, s. 150.

244 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), s. 187-188.

lüzum yoktur, herkes istediği kitabı münasip gördüğü surette yazar, neşreder, mektep şakirdanı da bunları alır denecek olursa bir ders için her mektepte ayrı ayrı kitap okutulmasından tevellüt edecek” zararlar olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵

Servet-i Fünun düşünce inkılabının gerçekleşmesi için ilk olarak mekteplerin ıslah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Gazete Fransa gibi gelişmiş bir medeniyetin gücünü sadece askerî gücünden değil mekteplerinden aldığını belirtmiştir. Eğer bizde kendimizi cidden kurtarmaya karar verdisek her şeyden önce mekteplere ve maarif programlarına dikkat edilmesi gerektiğini yazan gazete ders kitaplarının seçiminin son derece önemli olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ *Meclis-i Kebîr-i Maârif* dâimî bir encümene dönüştürüldüğü bu dönemde Nezâretin merkez teşkilatı tedrîsât-ı tâliyye, tedrîsât-ı ibtidâiyye, mekâtib-i husûsiyye, tahrirat, muhasebat, sicill-i ahvâl, istatistik, levâzım ve evrak daireleri şekinden yeniden düzenlenmiş ve 1910’da bunlara *Tedrîsât-ı Âliye Dairesi* ilâve edilmiştir. 9 Mart 1912’de yayımlanan bir nizamnâmeyle nezâretin yapısı yeniden düzenlenerek öğretim dairelerinin sayısı âliye, tâliye ve ibtidâiye olarak üçe indirilmiştir.²⁴⁷ 9 Mart 1912 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizamnâme* ile Meclis-i Kebîr-i Maârif “Daimî” ve “Senevî” olmak üzere yeniden iki kısma ayrılmıştır. Dâimî Kısımın görevleri arasında eğitim-öğretim idareleri tarafından verilecek talimat ders cetvelleri ve ders kitaplarını seçmekte vardı.²⁴⁸

Maarif Nezareti II. Meşrutiyet Dönemi’nde okullarda okutulacak kitapların seçimini okul müdürlerine bırakarak kitap konusunda kendi kaidelerini bir kenara iten bir tutum içine girmiştir. Bu dönemde tercüme edilen kitapların denetimini sağlamak, yeni tercüme edilecek kitapların seçimini yapmak ve tercümeleri denetlemek için bir tercüme bürosunun kurulması hususunda İstanbul Maarif Müdürlüğünden

245 Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 150-151.

246 “Mekteplere ve Mektep Kitaplarına Dair”, *Servet-i Fünun*, 9 Ekim 1913, C. 45, S. 1166.

247 Ali Akyıldız, “Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, Ankara 2003, C. 27, s. 274.

248 Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 18-19.

Maarif Nezaretine birtakım teklifler olmuştur.²⁴⁹ 1913 yılı nisan ayında program, kitap, nizam, talimat, kavanin gibi konularda dört ayrı komisyon kurulmuştur.²⁵⁰ Mayıs 1913’te Nezaret teşkilatı içerisinde Meclis-i Kebir-i Maarifte de bazı değişiklikler yapılarak meclis, muamelat-ı cariyeye, tetkik-i kütüp, program, kavanin adlarıyla dört şube olarak yeniden düzenlenmiştir. Tetkik-i kütüp şubesinin görevi ders kitaplarını incelemektir.²⁵¹ Emrullah Efendi Dönemi’nde ilköğretim programlarını değiştirmek ve ders kitaplarının seçimi işini yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuş ve çalışmalara başlanmış ise de devamı getirilememiştir.²⁵²

Balkanlarda yaşanan bozgun sonrasında eğitim alanında bazı düzenlemeler yapılmış ve 6 Ekim 1913 tarihinde ibtidai eğitim sisteminde kayda değer değişiklikler yapan *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkatı* yayımlanmıştır. Kanûn-ı muvakkat bu mekteplerde okutulacak derslere de düzenleme getirmiştir.²⁵³ 1 Temmuz 1914 tarihinde yayınlan *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizâmnâme* ile Meclis-i Kebîr-i Maârifin yapısında yine değişikliğe gidilmiş ve kurum tekli bir yapıya dönüştürmüştür. Meclisin ders cetvelleri ve ders kitaplarını seçme görevi devam etmiştir.²⁵⁴ 1914 yılında yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamnamesi* ile Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi Muallimin ve Memurin ile Teşkilat ve Tedrisat Şubesi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Teşkilat ve Tedrisat Şubesinin görevleri arasında ders cetvellerinin hazırlanması ve değiştirilmesi ile ders kitaplarının seçimi de vardı.²⁵⁵ 1917 yılında kurulan Fenn-i Terbiye Encümeninin ise esas görevi;

249 A. Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 461.

250 A. Teyfur Erdoğan, *Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilatı-I*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara 1996, C. 51, s. 220.

251 BOA. MF MKT. 1185/99. H. 17.06.1331/24.05.1913.

252 Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 109.

253 İrfan Davut Çam, *Eğitim ve İdeoloji*, s. 106-107.

254 Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 22.

255 Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, MEB Yayınları, Ankara 1982, s. 530-535; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, İstanbul 2014, s. 282

öğretmenlerle görüşmeler yaparak son terbiye ve öğretim şekillerini değerlendirmek, çocuk dünyası ile ilgili telif ve tercümesi zaruri olan eserleri vücuda getirmek, millî terbiyenin esaslarını araştırmak ve bir terbiye mecmuası yayınlamaktı.²⁵⁶ 18 Ağustos 1919’da *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizamnamesi*’nde yapılan değişiklikte Meclis-i Kebîr-i Maârifin ders cetvellerinin hazırlanması ve değiştirilmesi ile ders kitaplarının seçimi görevi devam etmiştir.²⁵⁷ Maarif teşkilâtı, Büyük Millet Meclisinin açılması ve 4 Mayıs 1920’de Ankara’da Maarif Vekâletinin kurulmasıyla iki başlı bir görünüme sahip olmuş ve bu durum 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir.²⁵⁸

Osmanlı ibtidâî mekteplerinde okutulan ders kitaplarını çeşitli yönlerden eleştiren Tefvik Nureddin, bu kitapların öncelikle usûl yönünden hatalı olduğunu ve çocuklara göre olmadığını belirtmiştir. Çocuklara okutulmak üzere yazılan kitapların, resim, sayfa düzeni, yazı, sayfa yapısı, kâğıt kalitesi ve cilt yapısı açısından da uygun olmadığı dile getirilmiştir.²⁵⁹ Bu konuya temas eden İbrahim Alaaddin çocuklar için yazılmış kitaplarda estetiğin, inceliğin ve millî hislerin olmamasını ve görsel yönden ilgi çekici olmamasını eleştirmiştir. Ders kitaplarının kâğıtlarının temiz ve beyaz olması gerektiğini ama gözü yormaması gerektiğini dile getiren Alaaddin kitapların baskı kalitesine değinerek harflerin kırık, pek ufak veya lüzumundan fazla büyük bulunmaması ve satırların takibi yoracak derecede uzun bulunmayıp sayfanın büyüklüğü ile orantılı olması gerektiğini söylemiştir.²⁶⁰

II. Abdülhamid Dönemi’nde Avrupa’nın tekniği, ilmi alınmalı; örfü, âdeti, giyimi alınmamalı tezi işlenirken; II. Meşrutiyet Dönemi seçici olmayıp, yalnızca Avrupa’nın üstünlüğü ve medeniliğinin

256 Tedrisat, S. 38, 1 Mayıs 1917, s. 399; Muallim, S. 10, 1 Mayıs 1917, s. 319

257 Uğur Ünal, Meclis-i Kebîr-i Maârif, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 23-24.

258 Ali Akyıldız, “Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, Ankara 2003, C. 27, s. 274.

259 Tefvik Nureddin “Türk İbtidâî Mektep Kitapları”. *Türk Yurdu*, 6 Eylül 1328. C. I. S.22. s. 363.

260 İbrahim Alaaddin “Terbiye-i Bediyye-6”, *Türk Yurdu*, 24 Mayıs 1333. C6. S. 135. s. 99-100

büyüklüğü anlatılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında fertlerde genelleştirilmesi istenen veya istenmeyen davranışlar, II. Abdülhamid Dönemi’nden ayrılmaya başlar. II. Abdülhamid Dönemi’nde hayatı sevmek, doğru olmak, yalan ve hileden uzak durmak, itaatkâr olmak, isyankâr olmamak, fakire yardım etmek, cimrilik etmemek, iyilik yapmak, kötülükten sakınmak, dostluk hukukuna riayet ve kanaatkârlık, herkesin kendi rızkını kazanması, gâsıp olmamak, temizliğe dikkat etmek; bilgili olmak, çalışmak, cehaletten kaçınmak, tembellik etmemek, tutumlu olmak, para kazanmak, dilencilik yapmamak, affetmek, hayvan sevgisi, misafirperverlik, ağlamamak, korkmamak, hırslı olmamak, akrabayı sevmek ve cihat ön plandadır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde ise hayatı sevme, doğru olmak, yalandan uzak durmak, itaatkâr olmak, isyankâr olmamak, iyilik yapmak, fakire yardım etmek, iyilik karşılıksız kalmaz; mertlik, sadelik, kanaatkârlık, şükretmek, çalışmak, tembellik etmemek, temizlik, tutumluluk (tasarrufa riayet), para kazanmak, misafirperverlik, ana-baba sevgisi, vergi vermek, askerlik, ahlâklı olmak, kötülerle arkadaşlık yapmamak, hırsızlık yapmamak, kumar oynamamak, tütün ve içki kullanamamak, inatçılık yapmamak, kavga yapmamak, obur olmamak, kuvvetin kötüye kullanılmaması, başkalarına zarar vermemek, hayvanlara zarar vermemek ön plana çıkan kavram ve davranışlardır.²⁶¹ II. Abdülhamid Dönemi’nde istenen veya istenmeyen davranışlardan cimrilik etmemek, kötülükten sakınmak, dostluk hukukuna riayet, herkesin kendi rızkını kazanması, gâsıp olmamak, bilgili olmak, cehaletten kaçınmak, affetmek, ağlamamak, dilencilik yapmamak, korkmamak, hırslı olmamak, akrabayı sevmek ve cihadın II. Meşrutiyet Dönemi’nde yer almadığı görülmektedir. Bu kavramların yerine ve/veya yeni olarak iyilik karşılıksız kalmaz, mertlik, sadelik, şükretmek, ana-baba sevgisi, vergi vermek, askerlik, ahlâklı olmak, kötülerle arkadaşlık yapmamak, hırsızlık yapmamak, kumar oynamamak, tütün ve içki kullanamamak, inatçılık yapmamak, kavga yapmamak, obur olmamak, kuvvetin kötüye kullanılmaması,

261 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşe (1876-1918), s. 49-68, 138-183.

başkalarına zarar vermemek gibi davranışların ön planda olduğu görülmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Batı tarzı okullarda çeşitli ders kitapları okutulmuştur. Osmanlı Devleti'nde fen bilimlerinin lise ve üniversite seviyesinde yerleşmesine ve yaygınlaşmasına çalışan ilim adamlarının başında Sâlih Zeki başta Âsâr-ı Bâkiye ve *Kāmûs-ı Riyâziyyât* eserleri olmak üzere matematik sahasında cebir, düzlem geometrisi, pratik geometri, ihtimal hesabı, aritmetik, uzay geometri vb. konularda on yedi eser daha vardır. Bunlardan bazıları dönemin lise ve üniversite seviyesinde ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁶² Dört ciltlik tarih ve coğrafya sözlüğü niteliğinde olan *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı* ile *Resimli Fezleke-i Coğrafya-i Umumi* adlı eserler Kolağası Ali Cevad tarafından yazılmıştır.²⁶³ Menemenlizade Tahir Efendi idadîlerin üçüncü yılında okutulan *Mükemmel Coğrafya-yı Osmanî* adlı eseri kaleme almıştır. Ayrıca yazarın *Osmanlı Coğrafyası* adıyla başa bir eseri de vardır.²⁶⁴ Fazlı Necip Selanikli *Mufasssal Coğrafya-yı Umumi* adıyla önemli bir eser kaleme almıştır.²⁶⁵ Ali Tevfik ise Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Mekteb-i İdadî-yi Mülki okulları için *Memaliki Osmaniye Coğrafyası* adlı eseri kaleme almıştır. Abdurrahman Şeref Efendi 1910 yılında yayımlanan *Coğrafya Dersleri* adlı eserini idadî ve rüşdiye mektepleri için hazırlamıştır.²⁶⁶ II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle 1913'lü yıllarda gerek Tefeyyüz ve gerekse Kanaat kitabevleri tarafından çok sayıda coğrafi eseri yayınlanmıştır.²⁶⁷

II. Meşrutiyet Dönemi tarih yazımı açısından yeniden bir canlanış ve tercüme dönemi olmuştur. Tarih öğretimine atfedilen ideolojik faydalar

262 İhsan Fazlıoğlu, Hendese (Osmanlı Dönemi), *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 207; İhsan Fazlıoğlu, Hesap (Osmanlı Dönemi), *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 251.

263 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, İstanbul 1313.

264 Abdullah Uçman, "Mehmed Tâhir, Menemenlizâde", *DİA*, Ankara 2003, s. 534-535.

265 Selanikli Fazlı Necib, *Mufasssal Coğrafya-yı Umumi*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

266 Ali Tevfik, *Memaliki Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1893.

267 Ramazan Özey, "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi", *Osmanlı, Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, C. 8, s. 328. Bu dönemde okutulan coğrafya ders kitapları için bakınız: Didem Sevtap Kaya, "Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü", ss. 287-317.

o dönemdeki veya daha sonraki yayınlardan gözlemlenebilir.²⁶⁸ Ortaya çıkan bu uygun ortamda birçok tarih ders kitabı hazırlanmış, tercüme edilmiş ve tarih öğretim metotları üzerine yazılar yayınlanmıştır. Fakat tarihe Batılıların gözüyle bakma alışkanlığı, özellikle tarih-i umûmî açısından pek fazla değişme olmamıştır. Bu dönemde Salih Zeki Bey ise İzmir İttihat ve Terakki Mektebinde okutulmak üzere *Türk Tarihi* adıyla 32 sayfalık bir kitap yayınlanmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet Dönemi’nde tarih ders ve kitaplarında çeşitlilik gözlenmektedir. Rüşdiye, idâdî ve sultani programlarında Osmanlı tarihi, umûmî tarih ve asr-ı hâzır tarihlerine yer verilmiştir. Bu okullarda okutulmak üzere Ali Reşad, Ali Seydi, Mehmet Şakir, Ahmet Refik (Altınay), A. Nüzhet, Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından çeşitli tarih ders kitapları yayınlanmıştır.²⁶⁹

II. Meşrutiyet Dönemi tarih ders kitaplarındaki ortak nokta Tanzimat’ı takip eden reformların Osmanlı toplumunu değiştirdiği ve Avrupa devletleri arasında hürmete layık bir statü kazandırdığı iddiasıdır. Ayrıca II. Meşrutiyet rejiminin meşruluk problemi vardı, zira geleneksel Osmanlı idare ve hükûmet şeklinin sona erdiğini belirtiyordu. Öyle anlaşıyor ki yeni rejim, Tanzimat reformlarının fikrî doğruluğunu vurgulayarak ve II. Abdülhamid’i despotizmle suçlayarak meşruluk zemini aramıştır. Yeni rejim geleneksel değerleri değiştirmeye ve okulları bu geleneklerden kurtarmaya çalışmış, aynı zamanda ders kitaplarında Tanzimat Dönemi’nin olumlu taraflarını vurgulayarak modernleşme/batılılaşma politikalarını meşrulaştırmak istemiştir. Tanzimat reformları hükûmet seviyesinde eleştirilmesine rağmen modernleşmeye ve Batı medeniyeti ideallerine bağlanmış yeni bir genç insan nesli yetiştirmek, reform programını bekleyen tehlike ve engelleri azaltmanın bir yolu olarak görülmüştür.²⁷⁰

II. Abdülhamid Dönemi ders kitaplarında olduğu kadar 1908’den

268 Betül Başaran Alpuga, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları” s. 264.

269 Mesut Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”, s. 9-15.

270 Betül Başaran Alpuga, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları” s. 265-268.

sonra basılan ders kitapları da Osmanlı hanedanının Orta Asya ve Türk kökenini, Kayı aşiretini ve erken XIII. yüzyılda Horasan’dan Anadolu’ya göçü belirten bir girizgâhla başlamaktadır. 1908’den sonra ders kitaplarının yapısında niteliksel değişiklikler fark edilmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde kaleme alınan tarih ders kitaplarındaki ortak özellikler şöyle sıralanabilir: Saltanat/hanedan övgüsüne son verilmiştir, İmparatorluğun “Türk” karakteri ön plana çıkarılmıştır, Batı ve Doğu dünyası arasındaki bağlantı kurulmuştur, öğrencilere Orta Asya sevgisi kazandırılmaya çalışılmıştır, İmparatorluktaki azınlıkların niyet ve fikirlerine dikkat çekilmiştir, genç nesillere gelecekle ilgili iyimser bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır ve “Türkçü” bir tarih anlayışı öne çıkarılmıştır.²⁷¹ II. Meşrutiyet Dönemi için incelenen ders kitaplarının ortak bir özelliği de Osmanlı medeniyeti ve kurumlarının vurgulanmasıdır.

Fuad Köprülü (1890-1966) Fecr-i Âtî topluluğundan arkadaşı ve sultânîden meslektaşısı olan Şehâbeddin Süleyman ile birlikte, edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir şubesi olarak gören yeni bir anlayışla *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı* isimli ilk lise edebiyat tarihi kitabını yazmışlardır.²⁷² İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946) Maarif Vekâletinin isteği üzerine sultânîlerin dokuzuncu sınıfı için ders kitabı olarak *Mûlahhas İlmi-i Tevhîd* (İstanbul 1338) adlı eseri yazarken devrin tanınmış âlim ve şairlerinden olan Trabzonlu Cûdî Efendi (1863-1926) *Küçük Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* adlı eserini ilk mektepler için ders kitabı olarak yayımlanmıştır.²⁷³ 1914 yılında ise Elmalılı Muhammed Hamdi (1878-1942) Mülkiye Mektebinde okutulmak üzere *İrşâdü’l-ahlâf fî ahkâmî’l-evkâf* adlı ders kitabını yazmıştır.²⁷⁴ Maarif Nazırı Şükrü Bey (24 Ocak 1913-9 Aralık 1917) ibtidai programlarını yenileyerek önemli bir hizmette bulunmuştur. Sultanilerin 5 sınıflı

271 Arzu M. Nurdoğan, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, s. 99.

272 Ömer Faruk Akün, “Mehmed Fuad Köprülü”, *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 474.

273 Mustafa İsmet Uzun, “Cûdî Efendi”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 81-82.

274 Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 62.

ibtidai sınıflarını kapsaması, ibtidai ders kitaplarının yazılıp basılması da bu dönemdedir.²⁷⁵

II. Meşrutiyetle birlikte, ilköğretim okullarında öğretimin mahalli dil olan Arapça ile yapılmasında bir sakınca görülmemiş, fakat mahallinden seçilen Arapça kitapların okullarda okutulabilmesi Maârif Nezâretinin onayına bağlanmıştır.²⁷⁶ 1911’de talebelerinin tamamı Arap olan ibtidai mekteplerinde, dinî ve fenni ders kitaplarının kendi ana dillerinde okutulması talebi olumlu karşılanmıştır.²⁷⁷ Ancak bu okullarda ihtiyaç duyulan Arapça ders kitapların temini sorun olmuştur.²⁷⁸

275 Necdet Sakaoğlu, “İptidailer”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, C. 4, s.189.

276 BOA. MF. İBT. 470/18. 5.01.1331/15.12.1912.

277 BOA. MF. İBT. 331 - 73. H. 15.07.1329/11.08.1911.

278 BOA. MF. İBT. 435 - 84. H. 17.07.1331/22.07.1913.

1.2.4. OSMANLI DÖNEMİNDE AZINLIK VE YABANCI OKULLAR

Kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı Devleti’nin çatısı altında çok farklı millet ve dinlerden topluluklar uzun süre yaşamışlardır. Devletin kurulmasından itibaren Hristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, Keldaniler, Süryaniler, Yezidiler gibi gayrimüslim unsurlar devletin tebaasını oluşturmuştur. Özellikle Balkanların fethinden sonra çok sayıda farklı mezheplerden Hristiyan topluluklar da Osmanlı halkını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti farklı dinlerden olan ve kendi hukuk sistemleri dahi ayrı olan gayrimüslim tebaasına kendi kültürlerini korumak, yaşamak ve yeni nesillere aktarmak konusunda büyük bir özgürlük tanımış, asla onlara müdahale etmemiştir. Osmanlı toplumunu oluşturan gayrimüslim cemaatler kendi kültür, gelenek ve inançlarını çocuklarına öğretebilmek için baştan beri Müslüman okullarına benzer farklı seviyelerde okullar açmıştır. Osmanlı tebaasından olan bu cemaatlerin açtıkları okullara azınlık okulları denir. Yabancı okullar ise Osmanlı Devleti içinde doğrudan bir halk tabanı olmayan yabancı devletlerin farklı amaçlarla açmış oldukları okullardır.²⁷⁹

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed Rumlara ve Galata Latinlerine, inanç ve ibadetlerini sürdürmelerinde, mahalli idarelerinde, gelenek ve göreneklerini uygulamada ve benliklerini korumada birçok hak ve imtiyaz vermiştir. Ermeni ve Yahudilerin de daha sonra yararlandığı bu hak ve imtiyazlardan biri de eğitim öğretimdi. Osmanlı sınırları içinde Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları, denilebilir ki hemen hemen Osmanlı Devleti’nin her döneminde eğitim ve öğretimlerini devam ettirmişlerdir.²⁸⁰

Osmanlı yönetiminin medreseler dışındaki okullar üzerinde denetim kurma ve bazı belirlemeler yapma yönündeki ilk girişimi 1845’te oluşturulan *Meclis-i Maarif-i Umumiye* ile olur. Fakat bu kuruluşun

279 Mustafa Gündüz, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)”, s. 129-130.

280 Ramazan Özey, “Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi”, s. 332.

yabancı ve azınlık okullarına dönük bir amacı bulunmamaktaydı. Gayrimüslim cemaat mekteblerinin hızla çoğalmalarının ve toplumda zararlı faaliyetler yapmalarının önüne geçmek ve bu mektepleri denetim altına almak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. 1857’de Maârif-i Umûmiye Nezâretinin kurulmasıyla azınlık okullarının maârif çatısı altına alınıp denetlemeye tâbi tutulması oldukça önemli bir gelişmedir. Çünkü bu konuda daha önce herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır.²⁸¹ Yabancı okulları ilgilendiren ilk yasal düzenleme ise 1869’da çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*dir. Ancak bu kanun devlete, denetim ve müdahale yetkisi vermiştir. Buna rağmen devlet, çoğu zaman bu yetkisini, çeşitli nedenlerden dolayı kullanamamıştır.²⁸²

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile cemaat mekteblerinin açılması cemaatlere ve yönetimi de ruhani liderlerine bırakılmıştır. 1876’da *Kanun-ı Esasî*’nin yürürlüğe girmesinden ülke genelinde ve özellikle de İstanbul’da mevcut okullarını genişlettikleri, yeni okullar açtıkları görülmektedir. 1881 yılında Maârif Nezâreti, taşrada eğitime yeterince önem verilmeyip ihmal edilmesinin genç Osmanlı kuşaklarını kendi çıkarları ve vizyonlarına uygun biçimde eğiten ve yetiştiren yabancı eğitim kurumlarını güçlendirdiğini düşünmekteydi. Dolayısıyla taşradaki yabancı okulların faaliyetleri, Osmanlı hükûmetinin 1880’lerin başlarında vilayetlerde maârif idareleri kurmak için acele etmesinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur. 1886’da ise müstakil bir daire hâlinde *Mekâtib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği* kurulmuştur.²⁸³

1883’te Sadâret Maârif Nezâretine gönderdiği yazıda devlet okullarının ülke genelinde az sayıda olmasının, hatta bazı yörelerde hiç okul bulunmamasının, yabancı okulların imparatorluğun neredeyse her yanına yayılmasıyla tezat teşkil ettiğini ve devlet okulu yokluğunun

281 Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), s. 249.

282 Bayram Küçüköğlu, Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü, Bugünü ve Yarını), İstanbul 2003, s. 95-96.

283 Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, s. 25.

Müslüman ebeveynleri çocuklarını yabancı okullara göndermeye yönelttiği vurgulamıştır.²⁸⁴ Osmanlı Devleti yabancı okullara Müslüman çocuklarının gönderilmesini önlenmeye çalışmıştır.²⁸⁵ Yabancı okullara ilginin azaltılması için okullarda ihtiyaca göre düzenleme yapılması üzerinde duran Osmanlı Devleti bu amaçla Beyrut'ta bir ticaret mektebi açmayı düşünmüştür.²⁸⁶ İslam ahalinin eğitimle ilgili engelleri aşamamaları sebebiyle yabancıların yönettiği okullara teveccüh göstermelerinin meydana getirdiği -din değiştirmek- gibi sorunlar bağlamında Trablus, Hayfa ve sair yerlerde Müslüman ailelerin çocuklarından bu tür olaylar üzerine sorun üzerinde detaylıca durulmuştur.²⁸⁷ Yabancı okullarda bazen adli olaylar da yaşanmıştır. Örneğin Amerikalı Dr. Matini'nin Mersin'de yaptırmış olduğu İnas Protestan Mektebine almış olduğu bazı kız öğrencileri Amerika'ya kaçırmıştır. Devlet bu tür vakaları önlemek için gayr-ı müslim ve yabancı mekteplere Müslüman çocukların gitmesini önleyecek tedbirler almaya ve bu tür okullarla rekabet edecek nitelikte okullar kurmaya çalışmıştır. Ayrıca bu tür okulların ruhsatsız açılmasına ve yenilerinin yapılmasına engel olunmaya çalışılmıştır.²⁸⁸

Misyoner azınlık ve yabancı okulları II. Abdülhamid Dönemi'nin temel sorunları arasındadır. Aslında asıl mesele 1856'da ilan edilen fermanın sonra büyümeye başlamıştır. Bu dönemde paradoksal biçimde okul sayılarında büyük bir artış gerçekleşmiştir. Bu okulların çoğu ruhsatsız olduğu için kesin sayıları bilinmemekle birlikte 1914'te yabancı okulların sayısı 1.124'ü bulmuştur.²⁸⁹ Maarif Nazırı Zühtü Paşa Protestan okullarının kitap, program ve öğretmenlerini denetleyemediklerini dile getirmektedir. 1898'de Anadolu Genel Islahat Müfettişi Şakir Paşa'da bu okulların zararlı eylemleri hakkına geniş bilgiler vermiştir.²⁹⁰

284 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 254.

285 BOA. MF. MKT. 314.47. H. 24.11.1313/07.05.1896.

286 BOA. Y. PRK. MF. 4.41. H-24.06.1318/19.10.1900.

287 BOA. MVL. 959. 109. H. 29.12.1280/05.06.1864.

288 BOA. MF. MKT. 203.30. H. 22.10.1311/28.04.1894.

289 Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, s. 86, 113.

290 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 222.

1914’e kadar yürürlükte kalan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*’ne göre tüm ilkokullar *Mekâtib-i Umumiye*, azınlık ve yabancı okulları ile özel okulları da *Mekâtib-i Hususiye* adı altında toplanmıştır. Cemaat, yabancı ve Osmanlı girişimcilerinin açabildikleri bu okullarda öğretmenlerin diplomalı olmaları, ders kitaplarının Maarif Nezaretinin onayından geçirilmesi, okullar için ruhsatname alınması zorunluydu. Bununla birlikte özel okulların açılması belli şartlara bağlıydı. 1915’te çıkarılan *Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi* ise yabancı okullarını doğrudan ilgilendiren ilk önemli yönetmelik hükmündedir. Bu yönetmelikle “Türkçenin ve Türkiye tarihi ile coğrafyasının, Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu” getirilmiştir.²⁹¹

Azınlık okullarında okutulan ders kitapları komisyonlar marifetiyle belirlenmiş ve yabancı okullarda ders kitapları genellikle din adamları tarafından yazılmıştır.²⁹² Bu açıdan gerçekte ilk ders kitapları ancak 1850’li yıllardan itibaren ortaya çıkmıştır. Daha önceleri okuma ve yazma öğrenimi esas olarak dua kitapları aracılığıyla yapılmaktaydı.²⁹³ Kasım 1858’de Yanya’daki Hristiyan Milleti mekteblerinde bulunan talebelerin ders kitaplarının basılması için basmahane açılması gündeme gelmiştir.²⁹⁴ 1893 yılından itibaren İstanbul ve Anadolu’daki tüm Ermeni okulları Maarif Komisyonunun denetimi altında aynı öğretim programını uygulamaya başlamışlar; Maarif Komisyonu bu tarihte Maarif Nezaretinden izin alarak yeni ders kitapları da bastırmıştır. Rum Darülfünununda okulun geliri ruhanî ve cismanî otoritelerce karşılanmakta; öğretim programında kullanılan ders kitaplarının ise Patrikhane tarafından seçilmesi ve yine Patrikhane tarafından yayınlanan kitap cetvelinde yer alması gerekmektedir. 1893 yılından itibaren İstanbul ve Anadolu’daki tüm Ermeni okulları Maarif Komisyonu’nun denetimi altında aynı öğretim programını uygulamaya

291 Ahmet Mülayim, “Yabancı Okullar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, C.7, s. 395.

292 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 729-730.

293 Meropi Anastassiadou, “İstanbul’da Yaşayan Rumların Sosyal Hayatında Din”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C. 5, s. 107.

294 BOA. A. MKT. MHM. 147.24. H. 17.04.1275/24.11.1858.

başlamış; Maarif Komisyonu bu tarihte Maarif Nezaretinden izin alarak yeni ders kitapları da bastırmıştır.²⁹⁵

Osmanlı Devleti ders kitapları konusunda hassas davranmıştır. Gerek cemaat gerekse şahıs tarafından kurulacak hususi mekteplere *Maarif Nizamnamesi*'ne uygun olarak resmî ruhsat alınabilmesi için inşaat tamamlandığında istihdam olunacak muallimlerin şahadetnamelerinin tasdikli suretleri ile ders cetvelleri ve okutturulacak kitapların birer nüshasının Nezarete gönderilmesi devlet tarafından istenmiştir.²⁹⁶ II. Abdülhamid Dönemi'nde gayrimüslim cemaat mekteplerinin denetiminde daha hassas davranılmıştır. Örneğin, 1880'de Heybeliada'daki Rum Mektebi hakkında yapılan tahkikatı yetersiz görmüş ve Maarif Nezaretinden bu tür mektebler üzerindeki tahkikatının derinleştirilmesi istemiştir.²⁹⁷

Devlet aleyhine olumsuz tabir ve işaretler içermeyen kitapların okutulmasına izin veren Osmanlı Devleti kanunlara uydukları sürece bu konuda müdahalede bulunmamıştır. 1891'de zararlı içerikleri olmayan Ermeni okullarında okutulmak istenen kitaplara Maarif Nezareti ruhsat vereceğini belirtmiştir.²⁹⁸ Fakat cemaat okulları kanunlara uygun olmayan birçok davranış ve faaliyet içinde olmuşlardır. *Maarif Nizamnamesi* göre okullarda okutulacak ders kitapları inceledikten ve basılmasına ruhsat verilenler basılabilmektedir.²⁹⁹ Fakat bazı okullar ruhsat alınmayan kitaplar için ruhsat almış gibi davranmıştır.³⁰⁰ Bu okullarda devlet aleyhine zararlı içeriklerin bulundurulmaması için maarif müfettişleri söz konusu okulların ders programları ve kütüphanelerinde incelemelerde bulunulmuştur.³⁰¹ Çoğunlukla devletin koyduğu kurallara uymayan gayrimüslim okullar hakkında

295 Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. II, s. 492-493.

296 BOA. MF. İBT. 13.09. H. 25.12.1296/10.12.1879.

297 BOA. Y. A. HUŞ. 163.113. H. 15.03.1297/26.02.1880.

298 BOA. DH. MKT. 1810. 31. H. 08.07.1308/28.02.1890.

299 BOA. BEO. 2524.189287. H. 19.01. 1323/17.04.1903.

300 BOA. Y.MTV. 47. 90. H. 30.05.1308/11.01.1891.

301 BOA. MF. MKT.50.93. H. 26.07.1292/28.08.1875.

gereken tahkikatlar yapılmaya çalışılmıştır. Mesela, Midilli bulunan Hristiyan Mektebi müdür ve muallimlerinin nizam ve usule aykırı olarak ders kitapları okuttukları ve öğrencilere zararlı fikirler telkin etmeye çalıştıklarının haber alınması üzerine söz konusu kişiler hakkında soruşturma açılması istenmiştir.³⁰²

4 Şubat 1890’da Manastır Maarif Müdürlüğü Maarif Nezaretine yazdığı yazıda Manastır Vilayetindeki Rum mekteplerinde okutulan ders kitaplarının sakıncalı olabileceği sebebiyle dikkatle incelenmesi istemiştir.³⁰³ Nitekim yapılan incelemeler sonucunda Manastır Maarif Müdüriyetinden gönderilen ders kitaplarından bazıları sakıncalı bulunarak alıkonulmuş ve Ulahça kitapları da incelenmek üzere Romanya Sefareti Tercümanı Dikran Efendiye gönderilmiştir.³⁰⁴ 1898’de Konya’da bulunan bir gayrimüslim okulunda zararlı içeriği olan bir coğrafya kitabının okutulması yasaklanmış ve ele geçirilen nüshaların imhası istenmiştir.³⁰⁵ 1889’da Erzincan’da bulunan bir Ermeni mektebinin ders programı, ders kitapları ve muallim isimlerinin bildirilmesi istenmiştir.³⁰⁶ 1892’de ise Üsküp’teki Sırp mektebinde Maarif Nezareti ruhsatıyla bastırılmış olsa bile Sırpça yazılmış ders kitaplarının asla okutturulmaması uyarısı yapılmıştır.³⁰⁷ Yine aynı yıl Aydın Vilayeti’nde gayrimüslim ve yabancı mekteplerinde imtihan ve mezuniyet gibi törenlerde yapılacak konuşmaların öncelikle Maarif İdaresinin tasdikinden geçmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁰⁸

Devlet zararlı kitapların kullanılmamasını sağlamak için çok çaba sarf etmiş ve özellikle zararlı eserlerin yabancı okullarda kullanılmasıyla mücadele etmiştir. Yasaklanan kitaplar toplatılıp imha edilmiş, gümrüklerden geçirilmesi yasaklanmış, gümrüklerden geçirilmesine müsaade eden memurlar cezalandırılmış ve/veya kitaplar geldiği

302 BOA. DH. MKT.24.43. H. 18.10.1310/05.05.1893.

303 BOA. MF. MKT. 115/75. H. 13.06.1307/04.02.1890.

304 BOA. MF. MKT. 123/63. H. 14.04.1308/27.11.1890.

305 BOA. DH. MKT. 2090.12. H. 19.03.1316/07.08.1898.

306 BOA. MF. MKT. 112. 64. H. 18.01.1307/14.09.1889.

307 BOA. BEO. 38.28.33. H. 29.12.1309/25.07.1892.

308 BOA. DH. MKT. 2001.69. H. 23.02.1310/16.09.1892.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

yere geri gönderilmiştir. Örneğin 1896'da Konya'daki mektepte Rum ve Ermeni çocuklara okutulan coğrafya kitabının zararlı olduğu anlaşıldığından basımı önlenmiş ve mevcut olanlar da toplatılmıştır.³⁰⁹ Yine 1900 yılında Ortodoks mekteplerinde okutulmak üzere seçilen Sırpça coğrafya ve mantık kitaplarında zararlı içerik bulunmasından dolayı ithali ve basımı yasaklanmıştır.³¹⁰ Kitap basımında muhtemel zararlı içerikleri önlemek bazen yabancı okullar açılmadan gerçekleşmesi muhtemel olan şeylerle ilgili uyarılmış ve mektepte okutulacak kitapların isimleri, ders saatleri ile şahadetname suretleri önceden istenmiştir. Çünkü zararlı kitapların toplatılması kolay bir iş değildi ve bu işle uğraşan devlet görevlilerin zorlandıkları zamanlar olmuştur.

Ders kitaplarında basım yeri, tarihi, ruhsat verilen makam gibi bilgilerin bulunmasını gerekliydi. Bu bilgilerin yer almadığı kitaplara karşı çeşitli önemler alınmıştır. Teftişler sırasında müfettişler özellikle ders kitapları ve programlarının nizamnameye aykırı olmaması, muallim ve muallimelerin hayırhah, güvenilir, erbab-ı namus, şahadetnameyi haiz bulunmaları ve bu şahadetnamelerinin maarif idarelerince tasdik edilmiş olması; program haricinde talebenin zihnini karıştıracak zararlı telkin ve derslerin yapılmasına meydan verilmemesi; bu mekteplerin daima teftiş altında bulundurulması için maarif müfettişleri atanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.³¹¹ 31 Ağustos 1892'de Diyarbakır ve çevresindeki gayrimüslim mekteplerinde okutulan ders kitapları arasında ruhsatname tarih ve numaraları bulunmayanlar ile yurt dışından getirilenler hakkında vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilmiş olan tamime uygun davranılması istenmiştir.³¹² Yine bazı vilayetlerdeki gayrimüslim mekteplerinde okutulan ders kitaplarında basım yeri, tarihi, ruhsat veren makam vb. bilgiler yer almadığı tespit edildiğinden gerekli uyarıların yapılması için 2 Eylül 1892'de bütün

309 BOA. DH. MKT. 2090.12. H. 19.03.1316/07.08.1898.

310 BOA. DH. MKT. 2326.36. H. 30.11.1317/01 Nisan 1900.

311 BOA. BEO. 1280.95.976. H. 02.11.1316/14.03.1899.

312 BOA. MF. MKT. 148.97. H. 07.02.1310/31.12.1892.

Maarif müdürlüklerine yazı yazılmıştır.³¹³ Mayıs 1901’de Nezaret gayrimüslim ve yabancı mekteblerine verilen ruhsatnamelerde okutulacak ders kitaplarının isimleri bulunduğu hâlde, mektebler arasında programların birbirine uymadığı görüldüğünden, bu mekteblerin bağlı bulundukları her mezhebe aid olan mekteblerin programlarının mensubu oldukları patrikhanelerce hazırlanarak Nezaretçe tasdiki istenmiştir.³¹⁴ 1901’de sadrazam tarafından Maarif Nezaretine yazılan bir belgede, Kosova, Edirne, Manastır ve Selanik vilayetlerinde bulunan Bulgar okullarının sürekli teftiş edilmesi, devlet zararına ve kanunlara aykırı uygulamalara izin verilmemesi, ruhsatsız olan Bulgar okullarının Resmî ruhsata bağlanması, yabancı muallim ve muallimelerin şهادetnameli bile olsalar bu mekteplerde istihdam edilmemeleri gibi etkili tedbirlerin alınması için bir daimi Bulgar mektepleri müfettişinin tayin edilmesi istenmiştir. Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de bulunan Bulgar mektepleri teftiş edildiğinde program haricinde kitap okuttukları, zararlı dersler verdikleri, şهادetnamesiz muallim ve muallime çalıştırdıkları ve yabancı muallim çalıştırdıkları anlaşıldığından Adliye Nezareti vasıtasıyla Eksarhaneye gereken tebligatın yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.³¹⁵

Ekim 1904’te Beyoğlu Rum Kız Mektebinde okutulmak istenen *Tarih-i Mukaddes* ve *Dua Kitabı* isimli risalelere ruhsat verilmiştir.³¹⁶ Temmuz 1905’te Rumca kıraat kitabının basılmasına izin verilmiştir.³¹⁷ Yine Ekim 1905’te Rum Mekteplerinin ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında tedris edilmek istenen Rumca Risale Müsveddesinin basılmasına ruhsat verilmiştir.³¹⁸ Haziran 1906’da ise İlm-i Hesab Muallimi Eftatiyanos Efendi tarafından bastırılmak istenen Rumca İlm-i Hesab isimli kitabın yeniden basılmasına ruhsat verilmiştir.³¹⁹

313 BOA. MF. MKT. 148.123. H. 09.02.1310/02.09.1892.

314 BOA. MF. MKT. 559.5. H. 29.01.1319/18.05.1901.

315 BOA. MF. MKT. 566.4. H. 12.03.1319/29.06.1901.

316 BOA. MF. MKT. 807.3. H. 23.07.1322/03.10.1904.

317 BOA. MF. MKT. 873.18. H. 25.05.1323/27.08.1905.

318 BOA. MF. MKT. 889.39. H. 18.08.1323/18.10.1905.

319 BOA. MF. MKT. 936.31. H. 26.04.1324/19.06.1906.

Şubat 1907'de de Rum mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan *Elifba-i Osmani, Kıraat ve Muhtasar Sarfı-ı Türki* adlı kitapların basımına ruhsat verilmiştir.³²⁰ Mart 1907'de Tankaran isimli Ermenice ders kitabının basılmasına izin verilmiştir.³²¹

Bazen okullarda ruhsat alınmadığı hâlde kitapların okutulduğu olmuştur. Bu konuda Maarif Nezareti bazı önlemler almıştır. Temmuz 1881'de Diyarbakır'da Ermeni mekteplerinde okutturulmak üzere ruhsatsız olarak bastırıldığı anlaşılan ders kitaplarının inceleme sonucunda zararlı olması sebebiyle gümrükten geçişine izin verilmemiştir.³²² Ekim 1890'da Manastır Rus mekteplerinde okutulan ve üzerinde Yunan arması olan bazı ders kitaplarının siyaseten mahzurlu olması sebebiyle toplanmasına karar verilmiştir.³²³ Haziran 1902'de yabancılara ait mektep eytamhane ve ibadethanelerin her biri için ayrı ayrı olmak üzere, mektep ise tedris edilecek derslerin ve bu derslere ait kitapların ve talim heyetinin şahadetnamelerin taşra vali ve Maarif İdaresinden merkezde Nezaretten ruhsat ve tasdikname alınması gerektiğinden, Eskişehir Demiryolunda müstahdem memur ve müstahdemininden Alman çocukları için açılacak mektep için de aynı yolun takip edilmesi istenmiştir.³²⁴ 13 Şubat 1905'te Kratova köylerinde açılan Bulgar ibtidai mekteplerinde okutulması teklif edilen ders kitaplarının muhtevası zararlı görülerek reddedilmiştir.³²⁵ Ders kitaplarının denetimi konusunda Maarif Nezareti bazen Maarif müdürlüklerine tavsiyelerde bulunmuştur.³²⁶ 1908'de Kırkkilise Bulgar Rüşdiye Mektebinde ruhsat haricinde ders kitapları okutulduğunun tespit edilmesi üzerine sorumlular hakkında soruşturma açılmıştır.³²⁷ 1909'da Osmanlılar aleyhinde ibareler bulunan Omiros Odisea adlı kitabın, Yunanistan okullarında okutulduğu gibi Osmanlı ülkesindeki

320 BOA. MF. MKT. 975.54. H. 19.12.1324/03.02.1907.

321 BOA. MF. MKT. 983.57. H. 27.01.1325/12.03.1907.

322 BOA. MF. MKT. 67.66. H. 07.09.1298/03.08.1881.

323 BOA. MF. MKT. 122.38. H. 08.03.1308/22.10.1890.

324 BOA. MF. MKT. 635.8. H. 08.03.1320/15.06.1902.

325 BOA. MF. MKT. 832. 2. H. 08.12.1322/13.02.1905.

326 BOA. MF. MKT. 835.48. H. 27.12.1332/16.11.1914.

327 BOA. MF. MKT. 1034.16. H. 04.12.1325/08.01.1908.

Rum mekteplerinde de ders kitabı kabul edilip açıkça satıldığı, bunu Maarifin yasaklanması gerektiği kolluk kuvvetlerince istenmiştir.³²⁸ 1914’de Galata Rum Mektebinde okutulan ve yasaklandığı önceden bildirilmiş olan Lesson de France adlı kitabın adı geçen mekteb muallimi Hacı Yorgi Efendi tarafından tab ve ihzar edildiği anlaşılamadığından soruşturma sona erdirilmiştir. Bakanlık bu gibi kitapların kullanılmasına fırsat verilmemesini istemiştir.³²⁹ Nitekim yabancı devletlerin himayesinde kurulan okullara ait kitaplar konusunda sansür memurlarının hassasiyet göstermesi istenmiştir.³³⁰ Maârif müdürlerinin önemli bir kısmının yüksel eğitim mezunu olmamaları ve dolayısıyla da başlıca Avrupa dillerini bilmemeleri, yabancı kurumların müfredatının ve ders kitaplarının etkili bir şekilde denetlenmesinin önündeki engellerden biriydi.³³¹

Uygun görülen ders kitaplarının ithaline devlet izin vermiştir. İstanbul ve taşra Protestan okullarını Amerika’dan gelen misyoner müdürler yönetmekteydiler. Misyonerler ise öğretim kadrolarında mutlaka yer aldıkları bu okullarda öğretim dili İngilizceydi ve bu nedenle ders kitapları da Amerika’dan getirilmiştir.³³² İstanbul Amerikan Kız Teoloji Okulu’nda okutulan ders kitapları arasında Frederick Emerson’ın *The North American Arithmetic* (Kuzey Amerika Aritmetiği), *System of Natural Sciences* (Doğa Bilimleri Sistemi), Thomas C. Upham’ın *Intellectual Philosophy* (Fikri Felsefe), Amerika Risale Cemiyeti’nin hazırladığı *Memoir of Mary Lothrop* (Mary Lothrop’un Hatıratı), Thomas Hopkins’ın *Child’s Book on the Soul* (Ruh Hakkında Çocuk Kitabı), John Bunyan’ın *The Pilgrim Progress* (Hacıların İlerlemesi), Francis Wayland’ın *Moral Science* (Ahlak Bilimi), yazar Todd’un *Questions Book* (Sorular Kitabı) bulunuyordu.³³³ Uygun

328 BOA. ZB. 335.93. R. 21.05.1325/02.07.1907.

329 BOA. MF. MKT. 1198.9. H. 22.06.1332/22.05.1914.

330 BOA. MF. MKT. 248.65 H. 15.08.1312/18.08.1894.

331 BOA. YMTV 53.108. H. 27.011309/02.09.1891.

332 Necdet Sakaoğlu, “Protestan Okulları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, C. 6, s. 288.

333 Ayşe Aksu, “İstanbul Amerikan Kız Teoloji Okulu”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C. 9, s. 185.

görölmeyen ders kitaplarının ithaline ise devlet izin vermemiştir.³³⁴ Ders kitabı olarak yurtdışından gönderilen kitapların belirtilmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde ders kitabı olduğu hâlde normal kitap gibi yurda sokulmak istenen ders kitaplarının gümrükten geçişine izin verilmemiştir. Ekim 1904'te Londra'dan Urfa'da Marin Erutyan adlı bir kadına gelen kabartma yazılı kitabın âmâlara ait bir ders kitabı olduğundan ve içindekiler belirlenemediğinden iade edilmiştir.³³⁵

Zararlı içerik taşımayan ders kitaplarının kullanılmasına izin veren Osmanlı Devleti bu kitaplardan vergi almamıştır. 23 Ekim 1900'de taşra Ermeni mektepleri için sipariş olunan ders kitapları ve kırtasiye malzemelerinin gümrük Resmînden muaf tutulmuştur.³³⁶ Osmanlı arşivinde yabancı okullara gelen kitapların gümrük vergisinden muaf tutulduğunu gösteren onlarca belge bulunmaktadır. Ancak bazı tüccarlar ders kitapları dışındaki diğer kitapları da gümrükten vergisiz geçirerek devleti zarara uğratmışlardır. Bu konuda devlet çeşitli önemler almış ve bu davranışta bulunanlardan kaçırılan vergileri tahsil etmiştir.³³⁷ Devlet ayrıca okullara tarafından istenen kitapları göndermiştir. 1873 yılında Selanik'de Yahudiler tarafından açılan mektebin öğrencileri için istenen *Elifba* cüzü, *Risale-i Ahlak*, *Terbiyetul-Etfal*, *Muhtasar Münşeat* ve *Zübdetu l-Lügat* isimli ders kitapları gönderilmiştir.³³⁸

Yabancı okulların izin almadan binalarını değiştirmeleri yasak olmasına rağmen bunun aksine davranan okullar olmuştur. Kadıköy Yel Değirmeni'nde bulunan Musevi Mektebi izinsiz olarak Haydarpaşa'ya taşınmış, zabitanın ikazı üzerine tekrar Kadıköy'de başka bir haneye nakledilmiştir.³³⁹ Yabancı okulların mesul müdür atamaları zorunluydu. Bu konuda çeşitli önemler alan Osmanlı

334 BOA. Y. EE. KP. 16.1522. H. 09.03.1320/

335 BOA. MF. MKT. 808.29. H. 28.07.1322/08.10.1904.

336 BOA. DH. TMIK. M. 95. 62. H. 28.06.1318/23.10.1900.

337 BOA. MF. MKT. 373-48. H. 06.06.1315/2.11.1897.

338 BOA. MF. MKT. 15.53. H. 18.10.1290/09.12.1873.

339 BOA. MF. MKT. 938.7. H. 08.05.1324/30.06.1906.

Devleti Birinci Dünya Savaşı’nda savaştığı ülkelerin vatandaşlarının yabancı okullara mesul müdür olarak atanmasını yasaklamıştır.³⁴⁰ Yine kapitülasyonların kaldırılması sebebiyle eğitim sahasında verilen imtiyazların bir kısmının kaldırılarak tüm yabancı okulların yapılan mesul müdür atamalarının kanun gereği olduğu, Yedikule’de İtalyan Dominiken Rahiplerine ait mektebe el konularak Darüleytam Şubesi yapıldığı ve eşyalarının Madam Henriyet de Salvador’a teslim edildiği, İtalyan Hükûmetinin okulla ilgili müracaatı üzerine Roma Sefaretinden İtalya’daki yabancı okulların statüsü ile ilgili bilgi alınmıştır.³⁴¹

Yabancı okullarda Türkçe öğretimi verilmesi gerekiyordu. Ancak bu okullarda Türkçe öğretimi yapılmadığında okulların kapatılacağına yönelik atılan bazı iddiaların doğru olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. 1894 yılında Suriye’deki yabancı ve gayrimüslim okullarında Türkçe eğitim verilmediği takdirde okulların kapatılacağı bilgisinin doğru olmadığı, müdürlere sadece Osmanlıca öğretmeni atamaları gerektiğinin söylendiğinin Amerika Sefaretine bildirilmiştir.³⁴² Aynı durum yabancı dilde eğitim yapan devlet okullarında da geçerliydi. Mekteb-i Sultanîde (Galatasaray Lisesi) Fransızca öğretimine özgü derslerden başka diğer derslerin Türkçe okutulması gerekiyordu. Fakat 19 Haziran 1875 tarihli belgede buna aykırı davranıldığı tespit edilmesi üzerine Fransızca dersleri dışındaki bütün derslerin Türkçe okutulması ve bunun için gerekli olan ders kitaplarının Türkçeye çevrilmesi istenmiştir.³⁴³

340 BOA. MF. MKT. 1207.17. H. 11.05.1333/27.03.1915.

341 BOA. MF. MKT. 1207.17. H. 30.05.1333/15.04.1915.

342 BOA. HR. TH. 157.77. H. 21.12.1312/15.06.1895.

343 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, İstanbul 2014, s. 155

1.3. OSMANLI DEVLETİ’NDE 1775’TEN SONRAKİ DERS KİTAPLARI

Devletler veya ders kitabı yazarları, belirledikleri kalıp ya da kalıplarda çocukları yetiştirmek isteyebilir fakat bu o dönemde yetişen çocukların zorunlu olarak bu kalıp içerisinde yetişeceği anlamına gelmez. Nitekim Benjamin C. Fortna, Osmanlı’nın son döneminde benzer eğitim modelinden ve sürecinden geçen kişilere dair yaptığı otobiyografik çalışmasında tek tip insan yetişmediğinin altını çizmektedir. Ona göre yeni eğitim programları ile hedefler belirlenmiş olabilir ancak bu sürece dâhil olan öğrencilerin bunu nasıl tecrübe ettiği ve bu bağlamda müfredat programlarındaki değişikliklerin öğrencilerin dünya görüşünü nasıl etkilediği de önem arz etmektedir. Fortna, otobiyografiler üzerinden yaptığı çalışmasında aynı ya da benzer eğitim süreçlerini tecrübe ettikleri hâlde çok farklı dünya görüşlerine sahip bireylerin yetiştiğini göstermektedir.³⁴⁴

XIX. yüzyılda eğitim kurumlarının büyük toplum kitleleri arasında yayılması, Osmanlı yetkililerinin ülke içindeki eğitimin şekli ve içeriği konusunda endişelerini artırmıştır. Bu ortamda ders kitapları giderek önemli bir mesele hâline gelmiştir. Tanzimat Dönemi’nde ilköğretimin modernleşmesi sürecinde, ders kitaplarının hazırlanması ve bunların merkez tarafından düzenlenmesi meselesi hep gündemde olmuştur. Tanzimat’tan itibaren sivil nitelikteki okullar için de ders kitapları hazırlama teşebbüslerine başlanmıştır.³⁴⁵

344 Benjamin C. Fortna, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi”, ss. 228-263.

345 Arzu M. Nurdoğan, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, s. 85.

1.3.1. DERS KİTAPLARININ HAZIRLANMASI

Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ders kitaplarının Tanzimat Dönemi’nde üretildiği görülmektedir. Bu dönemde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir parçası olmak üzere telif ve tercüme yoluyla ders kitapları, kaynak ve yardımcı kitaplar hazırlanmıştır. Bu kitapları sadece cemiyet kullanmamış diğer okullarında istifadesine sunmuştur. Cemiyet bastırdığı ders kitaplarının bir kısmını padişaha hediye ederek bundan sağlanan 80.000 kuruş yardımıyla muhacirlerin harap ettiği okul binasını onarmıştır.³⁴⁶ Okulun muallimlerinden bazıları Dârüşşafaka’da okutulmakta olan ders kitaplarını ya kendileri hazırlıyorlar ya da Fransızcadan Osmanlı Türkçesine tercüme ediyorlardı.³⁴⁷

Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi ile sıbyân mektepleri için çağın gereklerine uygun, çocukları yormayacak, bıkırtmayacak, açık ve sade cümleleri ihtiva eden modern ders kitaplarının hazırlanması planlanmıştır.³⁴⁸ Bu plan doğrultusunda 14 Mayıs 1870 tarihinde 13 maddelik *Telif ve Tercüme Nizamnamesi* yayımlanmıştır. Nizamnamede yazılacak kitapların taşımaları gereken genel nitelikler sıralanmıştır; kitapların mümkün olduğu kadar açık ve sade bir dille yazılması ve öğrencileri özendirici olması istenmiştir. Telif ve Tercüme Nizamnâmesi ile ibtidai mekteplere ait ders kitapları yazdırılması işinin bir şartname ile tespit edilmesi ve gazetelerde yayımlanarak müsabaka yoluyla kitap yazdırılması hükmü getirilmiştir.³⁴⁹ Nizamname sonuna eklenen bir beyannamede sıbyân mekteplerinde okutulacak ahlâk risâlesi, coğrafya, edebiyât-ı manzume, elifba, fazâil-i fi’iyye risâlesi, inşâ risâlesi, kavâid-i Türkiyye, ma’lûmât-ı nâfia, meşk mecmuası, şevâzz-ı imlâ ve kitapları târih-i Osmânî ders kitaplarının içeriğine, hacmine,

346 Halis Ayhan-Hakkı Maviş, “Dârüşşafaka”, *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 7-9.

347 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s. 79.

348 Reşat Özalp-Aydoğan Ataunal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, s. 549-552.

349 *Düstur*, Birinci Tertip, C. II, s. 231-244; Reşat Özalp-Aydoğan Ataunal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, s. 8; Reşat Özalp, Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), s. 198-199.

yarışmada verilecek ödül miktarına ve telif süreleri açıklanmıştır.³⁵⁰ Ders kitaplarının telif ve tercümesine ülke çapında büyük bir ilgi gösterilmiş olsa da 1870’lerin sonuna kadar geleneksel ve modern tarzdaki kitapların birlikte yayınlanmaya devam ettiği görülmektedir.³⁵¹

Telif Veyahut Tercüme Olunacak Kitaplara Dair Nizamnamesi’ne göre kitaplar müsabaka, sipariş olunmadığı hâlde dışarıdan alınan ve sipariş olmak üzere kısma ayrılmıştır. Nizamname müsabakata konulan kitapların beyânname ve şartlarını Muharrem’den itibaren senede dört defa gazeteler veyahut evrak-ı mahsûsa ile ilân edilmesi öngörmüştür. Kitapların birinci, ikinci ve üçüncülerine ödül verilmesi kararlaştırılmıştır. Yarışmada kimse dereceye giren kimse olmadığında ancak yayınlanmasında fayda görülen kitapların yazarlarına teşvik ikramiyesi verilmiştir. Müsabakata konulan kitapların müellif veyahut mütercimlerinin kim olduğu gizli tutulmuştur. İnceleme sırasında yazarın kimliğinin gizli kalmasına dikkat edilmiş ve kitapların birbirinden ayrılması için kitaplara çeşitli ibareler yazılmıştır. Ayrıca yazarlardan kendi mühür ve imzasıyla bu hususa dair yazacağı tezkereyi bir zarf içine koyması ve kitabın üzerine yazdığı ibâreyi işbu zarfın üzerine yazması istenmiştir. Yazarların isimlerinin gizli kalmasına son derece önem verildiğinden kasten veya sehven yazarın ismi anlaşıldığında kitabı reddedilmiştir. Yarışmanın sonunda dereceye giremeyen kitapların yazarlarının isimleri de gizli tutulmuştur. Müsabakaya girecek kitapların belirtilen tarihlerde Daire-i İlmiye başkâtibine teslim edilmesi gerekiyordu. Zamanında teslim edilmemiş kitapların başvurusu kabul edilmemiştir. Başvurusu yapılan kitaplar ile yazarın bildirildiği gizli ibare özel bir deftere kaydedilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda kabul edilen kitapların yazarlarına verilecek ödülün tarihi gazeteler aracılığıyla ilan edilmiştir.³⁵²

350 “Te’lif ve Terceme Nizâmname’si”, (H. 12.02.1287/14.05.1870), *Düstûr*, Tertib-i Evvel, C. 2a, ss. 231-244.

351 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınları, Ankara 1973, s. 176-177.

352 Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, s. 199-200.

Nizamname sipariş olunmadığı hâlde dışarıdan alınan kitapları okul ve genel olarak iki kısma, mekteb kitaplarını ise üç kısma ayırmıştır. Birincisi okullara tavsiye olunan kitaplardır ki bunlara birincilik ödülü verilmesi öngörülmüştür. İkincisi mekteblerde kullanılmak üzere tahsis olunan kitaplardır ki bunlara ikincilik ödülü verilecekti. Üçüncüsü mekteblerde kullanılmasına ruhsat verilen kitaplardır ki bunların müellifleri övgüye mazhar olacaklardır. Sipariş olunacak kitapların ise Meclis-i Maarife gösterdikleri örneğin kabul edilmesiyle yazma işine başlayacakları ve zamanında teslim edilmeyen kitapların reddedileceği belirtilmiştir. Kitap yazarlarına veya tercümanlara kitapların nasıl ve ne şekilde yazılıp veya tercüme edileceğine dair şartname verilmiştir. Bu şekilde yazılan veya tercüme edilen kitapların telif hakkı Maarif Nezareti tarafından satın alınmış ve kitap yazarına veya tercümanına kitap basıldığında 15 nüsha verilmiştir.³⁵³

Telif Veyahut Tercüme Olunacak Kitaplara Dair Nizamnamesi’ne göre mekteplerde kullanılacak kitaplarda mükâfat-ı ulâ terkinin altına “İşbu kitabın mekteplerde istimalinine meclis-i mezkûr tarafından tavsiye olunur” ve mükâfat-ı saniye tekibinin altına “İşbu kitap mekâtipte istimal olunmak üzere meclis-i mezkûr tarafından tahsin olunmuştur” ve zikr-i cemil terkinin altına “Mekteplerde istimaline meclis-i mezkûr tarafından ruhsat verilmiştir” ibareleri eklenmek zorundaydı. Mükâfat kazanan kitapların müellif ve mütercimlerinin isimleri ve ol babda verilen kararın tarihi ve mükâfatın miktarı mükâfat defterine kaydedilmiştir.³⁵⁴

1870 yılındaki *Mekatib-i Sıbyan İçin Müsabakata Vaz’olunacak Kitapların Suret-i Tertibi ve Şeraitini Şamil Beyannamelerde* kitapların nasıl olması gerektiği oldukça ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre elifba kitaplarının öğrenme usullerine uygun olması, uygun resimlerin kullanılması, derslerin kolaydan zora olacak şekilde düzenlenmesi istenmiştir. Kitapların 6 ay içinde öğrencinin okumayı

353 Reşat Özalp, Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), s. 201-202.

354 Reşat Özalp, Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), s. 203.

öğreneceği şekilde sade bir dille hazırlanmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve kitabının 100 sayfa olması istenmiştir. Ahlak risalesi, fezâil-i fi'liye risalesi, Kavaid-i Türkiye, coğrafya, Tarih-i Osmani, inşâ risalesi, edebiyat manzume, şevâzz-ı imlâ, malûmat-ı nâfia ve meşk mecması ders kitaplarının nasıl olması gerektiği ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Kitapların yazımı için yazarlara 4 ay süre verilmiştir. Yazarlara kitaplarının girdiği dereceye göre 3.000 ile 5.000 kuruş ödül verileceği belirtilmiştir.³⁵⁵

Ülkede sayıları giderek artan okulların ihtiyaç duyduğu ders kitaplarının yazılmasını teşvik amacıyla Maârif Nezareti birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri, yazarların yazdıkları kitaplardan uygun olanlarının yazarın maddi durumunun elverişli olmaması durumunda Matbaa-i Âmirede bedava basılmasıydı.³⁵⁶ 19 Şubat 1876'da rüşdiyelerde okutulan 25 formalık *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*'nin 3000 nüshası için Adliye Birinci Hukuk Başmümeyyizi Şevki Efendi ile her forması 21 kuruş 13 paradan olmak üzere bir anlaşma yapılmıştır.³⁵⁷ Alınan diğer tedbirler ise yazarları ödüllendirmesi ve tercüme heyetinin oluşturulmasıydı. Bu dönemde ibtidai mektepler için Türkçe ders kitapları yazarların ödüllendirileceği belirtilmiştir.³⁵⁸ Cemiyetin ilk çalışmalarından biri Ahmed Hilmi tarafından tercüme edilen 12 ciltlik *Târih-i Umûmî*'nin birinci cildinin rüşdiyelerde ders kitabı olmak üzere hazırlanmasıdır.³⁵⁹ Bu dönemdeki diğer önemli bir düzenleme 11 Eylül 1872 tarihli *Kitap Tab'ı Hakkında Nizamname*'dir. Bu nizamnamede, yazarların aleyhine olan kitap basımındaki tekel kaldırılmış ve herkesin istediği kitabı bastırabileceği hükmü getirilmiştir.³⁶⁰

355 Reşat Özalp, Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), s. 204-210.

356 Arzu M. Nardoğan, Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 416.

357 BOA. İ.DH. Nr. 60482. H. 23.01.1293/19.2.1876.

358 BOA. BEO., Ayniyât Def., Nr. 1069, s. 25. H. 01.01.1287/02.4.1870.

359 BOA. BEO., Ayniyât Def., Nr. 1069, s. 58. H. 07.11.1290/28.12.1873.

360 Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2004, S. 5, s. 93.

Çoğu zaman öğretmenler kendi tecrübeleri çerçevesinde ders kitabı yazmışlardır. Ayrıca kitap yazımında çeşitli kaynaklardan yararlanılmış ve tercümeler yapılmıştır. Örneğin Osmanlı’da ilk coğrafya ders kitabı olarak anılan Mehmed Raif Efendi tarafından yazılan ve 1803-4 basılan *İcâletü’l-Coğrafiyye* adlı eser Fransızca bazı eserlerden derlenerek yazılmıştır. 7 Haziran 1875 tarihinde ise yabancı dil bilen bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için bir kitabın hazırlanmasına karar vermiştir.³⁶¹ Bazen kitap yazarları ve katkıda bulunanlar çeşitli ödüllerle taltif edilmişlerdir. 1871’de Edirne *İdadisi*’nde coğrafya hocalığı yapan Ahmed Saib Efendi’ye hazırladığı coğrafya kitabından dolayı nişan verilmiştir.³⁶²

II. Abdülhamid Dönemi’nde ders kitaplarının başında besmele bulunması ve devrin padişahının övülmesi şartları aranmamış, bu konuda yazarlar serbest bırakılmıştır. Yine bu dönemde ders kitabı yazarları zihniyet itibariyle homojen bir yapı teşkil etmemekteydi. Nitekim 1876-1908 dönemi ders kitaplarının büyük bir çoğunluğu ön sözleri dışında padişaktan söz etmemektedir.³⁶³ Ders kitaplarında bu dönemde puntolara dikkat edildiği görülmektedir. 1901 yılında, ibtidâilerde okutulan ders kitaplarının küçük puntolu harflerle basılmasının öğrencilerin göz sağlığı için zararlı olacağı konusunda Maârif Nezâretine müfettişler ve Kosova Maârif Müdürü tarafından bilgi verilmiştir. Nezâret, bunun üzerine gereken tedbiri almıştır.³⁶⁴

Tedrisât-ı İbtidâiyye Dâiresi 1913 yılında yeni ders kitaplarının hazırlanması için çalışmalara başlamıştır. Öncelikte okutulmakta olan ders kitapları incelenmiştir. Yeni ibtidai programa uygun ders kitaplarının yazılması, kitapların seçilmesi ile fiyatlarının belirlenmesi için alanında uzman kişilerden oluşacak komisyonun tespiti konusu *Meclis-i Kebîr-i Maârif*e havale edilmiştir. *Tedkîk-i Kütüb Encümeni*

361 BOA. MF. MKT. 28-76. H. 03.05.1292/07.06.1875.

362 BOA. İ. DH. 642/44666. H. 18.09.1288/01.12.1871.

363 Nuri Doğan, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşe (1876-1918), s. 16-18, 23.

364 BOA. MF. İBT. 95.41. H. 08.11.1318/27.2.1901.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

ders kitaplarının incelenmesi ve seçilmesiyle ilgilenmiştir. Encümende yapılan toplantılar sonrasında ibtidailerde okutulacak ders kitapları mevcutlar arasından seçilmiştir. Yeni ibtidai mektep müfredat programının içeriğine uygun olarak 1914 yılında yeni ders kitapları hazırlanmıştır. Kitapları yayımlanan yazarlara ödül verilmiş ve bu kitaplar 5 yıllığına ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Kitaplarda değişikli yapılması gerektiğinde yazarlar bu değişiklikleri yapmak zorundaydı.³⁶⁵

Kitap hazırlanmasının bir diğer yolu ise müsabaka idi. Yarışma için Nezaret şartname hazırlanmış ve yarışmaya giren eserler bu şartnameye göre komisyonlar aracılığıyla incelenmiştir. Değerlendirme sonucunda rapor düzenlenmiştir.³⁶⁶ Mekatib-i İbtidaiyede okutulmak üzere 1914 yılında Darülfünun Umumi Müdürü Salih Zeki Beyefendi'nin *Hendese Dersleri* isimli eseri ile Menteşe sabık Maarif Müfettişi Mustafa Nuri Beyin İbtidai Hendese isimli eseri arasında birincilik müsabakası tayin edilmiştir.³⁶⁷ 30 Temmuz 1914'te çıkarılan nizamnameyle Maarif Nezaretinin merkez teşkilatına Telif ve Tercüme Dairesi dâhil edilmiştir. *Telif ve Tercüme Dairesi* birçok ders kitabını incelemesinin yanı sıra, birçok ilmi eseri de telif ve tercüme ederek eğitim-öğretim hayatımıza kazandırmıştır. Okutulacak ders kitaplarının seçimi ise *Meclis-i Kebir-i Maarife* bırakılmıştır.³⁶⁸

Kabul edilen kitaplar özel matbaalarda ve Matbaa-i Amirede bastırılmıştır. Maârif Nezâreti tarafından ders kitaplarının belli standartlarda ve nitelikte olmasını istediğinden 29 Ağustos 1914 tarihinde *Tedrîsât-ı İbtidâiyye Dâiresinde* bu amaçla bir talimatname yayımlamıştır. Bu talimatname ile ders kitaplarının basımı sırasında yazarların uymak zorunda oldukları şartlar belirlenmiştir. Böylelikle yazarların kitaplarını hazırlarken ve basarken hangi ağırlıktaki hangi

365 İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s. 127-129.

366 BOA. MF. İBT. 517.170. H. 13.11.1332/03.10.1914.

367 BOA. MF. İBT. 513.55. H. 08.10.1332/30.08.1914.

368 Didem Sevtap Kaya, "Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü", s. 296.

kâğıda kullanacakları, nasıl ciltleyecekleri, metinde hangi puntoları kullanmaları gerektiği, kitaplarının forma sayısı ile dikkat edilecek imla ve terimler açıklanmıştır.³⁶⁹ Ders kitaplarının tertibinde yabancı ülkelerden de yararlanılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Maarif Nezareti ibtidai ve özellikle köy okulları için hazırlayacağı ders kitapları için siyasi yakınlıktan dolayı Almanya ve Avusturya’da okullarında okutulan ders kitaplarını örnek almak istemiştir. Bu amaçla Mayıs 1915’te bu ülkelerde bulunan Osmanlı elçileri aracılığıyla bu kitaplar temin etmeye çalışmıştır.³⁷⁰

Programlarını belirlediği derslerin kitaplarının belli esaslar çerçevesinde hazırlanmalarını ve sunulmaları isteyen Maârif Nezâreti bu amaçla 14 Ekim 1915 tarihinde *Mekâtibde Tedris Edilecek Kitapların Sûret-i Tedkîk ve Kabulüne Dair Talimatname* adıyla yeni bir talimatname hazırlanmıştır.³⁷¹ Buna göre mekteplerde okutulmak üzere hazırlanan ders kitaplarının her yılın kânûn-ı sâni (ocak) ayında Maârif Nezâretine dilekçeyle üzerinde yazarın ismin yazılı olduğu bir zarfın içinde sunulması gerekiyordu. Zamanında başvurusu yapılan kitaplar şubat ve mart aylarında Telif ve Tercüme Dairesi tarafından incelenmiştir. Yazarın kapalı olarak teslim ettiği zarflar ilgili heyetin huzurunda açılmıştır. Kitapları inceleyen görevli üyeler kitabın basılıp basılmayacağına dair hazırladıkları ayrıntılı raporu Telif ve Tercüme Dairesi Müdüriyetine teslim etmişlerdir. Telif ve Tercüme Heyeti ise bu raporları inceleyerek sonucu ayrı ayrı mazbatalarla Maârif Nezâretine bildirmiştir. Kitap hakkındaki değerlendirmeler ayrıca yazarına da bildirilmiştir. Kesin olarak reddedilen eserlere ait dilekçeler bir sonraki ders yılı kapsamında toplanan heyet tarafından incelenmiştir. Eserlerinde değişiklik yapması istenen yazarlar ise 15 gün içinde bu değişiklikleri yapmakla ve eserlerini tekrar Telif ve Tercüme Dairesine sunmakla mükellefi. 15 gün içinde yapılan değerlendirmede kitaplar ret veya kabul edilmiştir. Mekteplerde

369 İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s. 128-129.

370 BOA, MF. MKT. 1209.8. H. 05.07.1333/19.05.1915.

371 İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s. 130.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

okutulması uygun görülmüş ders kitaplarının sıra numarasını içeren sayfalar Telif ve Tercüme Heyeti tarafından mühürlenmiştir. Kabul edilen fakat henüz basılmamış ders kitaplarının yazarları eserlerini nisan ayında Maârif Nezâretinden aldıktan sonra 15 Temmuz'a kadar basmak ve onay için tekrar Telif ve Tercüme Heyetine başvurmak zorundaydı. Kabul edilen ders kitaplarından 5 adet nüsha Maârif Nezâretine teslim edilmek zorundaydı. Ders kitapları 5 yıllığına kabul edilmiş ve ders kitabı cetveline eklenmiştir.³⁷²

Nezaret ders kitabı olmayan derslerde öğretmenlerin hazırladıkları notları okul idaresince onaylandıktan sonra derslerde kullanmalarına izin verilmiştir.³⁷³ Mart 1904'te Nezaret tarafından Darüşşafaka'da öğrencilere okutulması uygun bulunmayan ders kitaplarının yerine muallimlerce yazılıp müdür tarafından tetkik edilen ders kitaplarının okutulması istenmiştir.³⁷⁴ Dersi olduğu hâlde kitabı olmayan dersler için Nezarat yazarlardan kitap yazımını isteyebilmiştir. Ağustos 1914'te Bakanlık Darulmualliminde okutulan İktisad-ı Zirai dersine mahsus kitap olmadığı ve bu yüzden notlarından istifade edilen Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi İktisad-ı Zirai Muallimi Mehmed Ali Bey'e teklifte bulunmuştur.³⁷⁵ Yazarlar farklı kurumlardan çalışan kişilerden de olabilmiştir. Kasım 1911'de Çanakkale'de bulunan Mesudiye Zırhlısı İkinci Süvarisi Kolağası Mehmed Ali Bey tarafından tertib edilen İlk Hendese isimli kitabın nezaretin ders programına alınması için incelenmesi ve neticenin bildirilmesi için Darulmuallimin Müdüriyetine gönderilmiştir.³⁷⁶

372 BOA. MF. MK. B. 211.85.1 (t.y); BOA. MF. MKB. 211.85.2. R. 01.08.1331/14.10.1915. Akt: İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s.130-131.

373 BOA. MF. MKT. 669.17. H. 13.07.1320/16.10.1902.

374 BOA. MF. MKT. 769.34. H. 29.12.1321/17.04.1904.

375 BOA. MF. İBT. 512.47. H. 25.09.1332/17.04.1914.

376 BOA. MF. İBT. 349.62. H. 02.12.1329/24.11.1911.

1.3.2. DERS KİTAPLARININ SEÇİMİ

Okullarda okutulacak ders kitaplarının isimlerinin yer aldığı cetveller Bakanlık tarafından hazırlanarak okullara gönderilmiştir. Bazen bu listelerin ders yılı başlamadan Nezaretçe gönderilmesi talep edilmiştir.³⁷⁷ Nisan 1909’da gelecek sene okutulacak kitapların mekatib-i rüşdiye mullimleri tarafından seçilmesi Bakanlık tarafından uygun görülmüş ve belirlenen günlerde her ders mualliminin saat birde Ayasofya Rüşdiye Mektebinde hazır bulunmaları istenmiştir.³⁷⁸

1872’de rüşdiye mekteplerinde okutturulmak üzere *Hikmet-i Tabiiye* ve *Tarih-i Tabii* kitaplarının her vilayete gönderilmiş ve öğrenciler sınavlarda bu derslerden sorumlu tutulmuştur.³⁷⁹ Aynı yıl bu okullar için *Tacü’t-Tevarih*, *Nişancı Tarihi*, *Türkçe Emsal* kitapları satın alınmıştır.³⁸⁰ 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye ile idadilerin tarih dersleri için Maliye Nezareti hukuk müşavirlerinden Mahmud Esad Efendi’nin *Tarih-i İslam* adlı kitabı Bakanlık tarafından kabul edilmiş ve taşra maarif müdürlüklerine bildirilmiştir.³⁸¹ Aynı yıl idadilerde okutulması yasaklanan *Zübtedü’l-Kasas* adlı tarih kitabının ilk cildinin yerine Mahmud Esad Efendi’nin *Tarih-i İslam* adlı kitabının, ikinci cildinin yerine de Abdurrahman Efendi’nin *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı kitabının okutulmasına karar verilmiştir.³⁸² Yine Maarif-i Umumiye Nezareti Aralık 1901’de Diyarbakır Maarif Müdürlüğünden diğer idadi mekteplerinde olduğu gibi Diyarbakır İdadisinin ikinci, dördüncü ve beşinci sınıflarında Maliye Nezareti Hukuk Müşaviri Mahmud Esad Efendi’nin telif ettiği *Tarih-i İslam* eserinin, üçüncü sınıfında da Abdurrahman Efendi’nin telif ettiği *Fezleke-i Tarih-i Osmani* eserinin okutturulmasını istemiştir.³⁸³

377 BOA. MF. İBT. 517.11. H. 07.11.1332/27.09.1914.

378 BOA. MF. İBT. 240.33. H. 02.08.1327/19.08.1909.

379 BOA. MF. MKT. 1.2. H. 02.04.1289/09.06.1872.

380 BOA. MF. MKT. 2.38. H. 24.04.1289/01.07.1872.

381 BOA. MF. MKT. 491.22. H. 07.11.1317/09.03.1900.

382 BOA. MF. MKT. 498.38. H. 23.12.1317/24.09.1900.

383 BOA. MF. MKT. 594.24. H. 28.08.1319/10.12.1901.

1909'da Nezaret tarafından Darülmuallimin-i İbtidai birinci ve ikinci yılları için seçilen kitapların isimlerini gösteren pusula gönderilmiş, üçüncü senesi için ise yeni açılacak olan Darülmuallimlerde dersler uygulamalı olarak verileceğinden kitap seçimine gerek görülmediği belirtilmiştir.³⁸⁴ Aynı tarihte ibtidai tahsilin mecburi olduğu kanun gereği olduğu hatırlatılarak mektebe devam etmeyen çocukların anne ve babaları hakkında gereken muamelelerin mektep müdürlerince yapılması istenmiş ve ibtidai mektebler ders tarifnamesi gereğince muallimlerin istedikleri kitabı okutmakta serbest bırakıldıkları belirtilmiştir.³⁸⁵

1911 yılında beden eğitimi dersleri İsveç Jimnastik usulünce yapılmaya başlanmıştır. Umum mekatib-i idadiye, sultaniye ve darulmualliminler ile numune rüşdiye mekteplerinde terbiye-i bedeniye dersleri *Terbiyevi-i İsveç Jimnastikleri* adlı kitaba göre yapılacağı kararlaştırılmış ve bu amaçla okullara bu kitap gönderilmiştir.³⁸⁶ Bakanlık bu konunun takipçisi olmuş, derslerin *Terbiyevi-i İsveç Jimnastikleri*'ne uygun şekilde yapılmasını istemiştir.³⁸⁷ Talebelere kitap listeleri dışında kitaplar okutulması yasaklanmıştır. Fakat bazı okullarda ders kitapları listesinde yer almayan kitapların okutulduğu olmuştur. Böyle davrananlar hakkında okul müdürlerinden gereken hassasiyetleri göstermeleri ve ilgili kişiler hakkında inceleme başlatılması istenmiştir.³⁸⁸ Ayrıca muallimlerin de Maarif Nezareti veya Maarif Müdürlüğünden izin almadan, yazdıkları kitapları okullarda satıp okutmalarına izin verilmemiştir.³⁸⁹

384 BOA. MF. İBT. 248.3. H. 13.10.1327/28.10.1909.

385 BOA. MF. İBT. 251.19. H. 17.11.1327/30.11.1909.

386 BOA. MF. İBT. 348.42. H. 21.11.1329/13.11.1911; MF. İBT. 348-81. H. 24.11.1329/16.11.1911.

387 BOA. MF. İBT. 354.74. H. 07.01.1330/28.12.1911.

388 BOA. MF. İMF. 69.79. H. 21.06.1333/04.06.1915.

389 BOA. MF. İMF. 138.18. H. 11.01.1335/07.11.1916.

1.3.3. DERS KİTAPLARININ DENETİMİ VE DERS KİTAPLARINA RUHSAT VERİLMESİ

XIX. yüzyılda dünyada ve Osmanlı Devleti’nde yaşanan ulus devlet tartışmaları ders kitaplarının denetimini daha da önemli hâle getirmiştir. Bu açıdan devletin merkezileşmesine paralel olarak ders kitaplarının da devlet tarafından daha çok denetlenmesi yoluna gidilmiştir. 1864 yılında *Maârif Umûmîye Nezaretinin* altında *Daire-i Mekâtib-i Mahsûsa* kurularak ders kitaplarının incelenmesi ve devlete muhalif yayınların engellenmesi amaçlanmıştır. 1864’te nezaret bünyesinde ders kitaplarının denetimi için *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti ile Tedkik-i Müellefat Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonun kontrol edip onaylamadığı kitapların yayınlanmamasına karar verilmiştir.

1872 *Matbaa Nizamnamesi* ile devletin kitap basımındaki kontrolü daha da artmıştır. Zararlı yayınları basan matbaalara para ve kapatma cezaları getirilmiştir. *Maarif Nizamnamesi* gereğince Osmanlı veya yabancı devlet tebaasından şahıslar ile cemaatler tarafından açılacak mekteplerde okutulacak dersler, kitaplar ve istihdam olunacak muallimlere ruhsat verme işinin *Meclis-i Kebir-i Maarifçe* taşralarda ise mahalli *Maarif İdaresince* yürütülmüştür.³⁹⁰ Devlet ders kitaplarını zaman zaman kontrol etme ihtiyacı duymuştur. Okullarda okutulacak ders kitaplarının incelenmesi için komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlara çeşitli eğitim kurumlarda çalışan eğitimciler görevlendirilmiştir.³⁹¹ Mekatib-i ibtidaiye ve rüşdiyede okutulan ders kitaplarının seçiminin Meclis-i Maarif veya Maarif Nezaretinin teşkil edeceği bir komisyon tarafından yapılması istenmiştir.³⁹² 1875 yılında Meclis-i Maârif ders kitaplarını incelendikten ve kitaba ruhsat verildikten sonra kitaplardan bir nüsha Nezârette arşivlenmiştir. Böylelikle Nezâret gerekli gördüğünde bu nüsha üzerinden denetim

390 BOA. MF. İBT. 7.31. H. 05.11.1292/03.12.1875.

391 BOA. MF. İBT. 508.41. H. 21.08.1332/15.07.1914; MF. İBT. 509.7. H. 25.08.1332/19.07.1914.

392 BOA. MF. MKT.1186 - 49. H. 04.06.1331/11.05.1913.

yapabilmiştir. Örneğin Nezaret, Edirne Maârif Müdüriyetinden Bulgarca Elifbâ, Mebde-i Ta’lîm-i Sıbyân ve Harf kitaplarının okullarda okutulmadan önce birer nüshasını istenmiştir.³⁹³ Yine aynı şekilde 14 Kasım 1876’da Askerî Rüşdiye mekteplerinde okutulan ders kitaplarından birer nüshasıyla ders cetvelinin gönderilmesi, bu mekteplerin adet ve yerleriyle talebe sayılarının bildirilmesi istenmiştir.³⁹⁴

II. Abdülhamid Dönemi’nde ders kitaplarının hazırlanmasına, denetimine ve hatta zaman zaman yasaklanmasına büyük bir mesai harcanmıştır. Kitap basımı Maarif Nezaretinin iznine bağlıydı ve kitapların üstüne “Maarif Nezaret-i Celîlesinin ruhsatnamesine haizdir.” yazılmak zorunluydu. Zararlı görülen kitapların basımına ise izin verilmemiştir.³⁹⁵ Bu dönemde ders kitaplarının içeriklerini sıkı bir şekilde kontrol edilmesi ders kitaplarının basımını geliştiren bir unsur olmuştur. Ayrıca öğretmenlerden ders kitaplarının dışına çıkmaları istenmiştir. Bu çerçevede 1864’te Maârif Nezâreti yeniden yapılandırılmıştır.³⁹⁶ 1879 yılında ise Maarif Nezaretinde *Telif ve Tercüme Dairesi* kurulmuştur. Bu kurum kitapların basım öncesi denetlenmesini Meclis-i Maarif yerine, Telif ve Tercüme Dairesi yapmaya başlamıştır. Telif ve Tercüme Dairesi’nin çalışmaları incelendiğinde, kitap sahibinin bir dilekçe ile Maarif Nezaretine müracaat ederek kitabın basılması ve yayımlanması için ruhsatname talep ettiği görülmektedir. Telif ve Tercüme Dairesi basılması istenen kitap veya risalenin içeriğinde zararlı bir şey bulunmadığını inceledikten sonra uygun olması hâlinde kitabın basılması için geçici ruhsatname vermiştir. Geçici ruhsatnameden sonra gerekli diğer incelemelerden sonra kitabın yayımlanması için ruhsatname verilmiştir.³⁹⁷

393 BOA. MF. MKB. 25.129. H. 12.07.1302/27.4.1885.

394 BOA. MF. MKT. 44.109, H. 26.10.1293/14.11.1876.

395 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 234.

396 Arzu M. Nurdoğan, II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi, s. 89.

397 Fatmagül Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, s. 96.

30 Aralık 1881’de Telif ve Tercüme Dairesi ile Matbaalar İdaresi birleşerek *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti* adını almıştır. Basılması istenen kitabın ruhsatı için bir dilekçe ile Maarif Nezaretine müracaat edilmiş, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti, kitabı inceledikten sonra verilen geçici ruhsatname ile kitap basılabilmektedir. Daha sonra yayımlanması için de ayrıca ruhsatname verilmekte ve kitapların dağıtımı yapılmaktadır. Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti, kitapların basılmadan önce incelemesini sürdürürken 1892 yılında Maarif Nezaretinde *Tedkik-i Müellefat Komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyon inceleme yaparken, Encümen-i Teftiş üyelerinin kitabın sahibi ile görüşmesi yasaklanmıştır. Komisyonun incelemesinden geçen kitaplar ile ilgili verilen kararların uygulaması ise, Encümen-i Teftiş tarafından yerine getirilmiştir.³⁹⁸ Ders kitaplarının denetimi için Aralık 1902’de *Kütüb-i Dinîyye ve Şer’iyye Tedkik Heyeti* adlı mekanizmalar oluşturulmuştur.³⁹⁹ Bu gelişmeler dikkate alındığında, II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı Devleti’nin, ders kitaplarının eğitimdeki rolünden etkin bir şekilde yararlandığı söylenebilir.

Hazırlanan kitabın uygun bulunması hâlinde basımına ve ders kitabı olarak kullanılmasına izin verilmiştir. İçerik ve özellik bakımından beğenilen eserler, masrafları devlet tarafından karşılanarak çoğaltılmış ve okulların taleplerine göre yurdun çeşitli bölgelerine gönderilmiştir. Okullar kitaplara ya da diğer araç gereçlere ihtiyaç duyduğunda bu konudaki taleplerini devlete iletmışlerdir.⁴⁰⁰ Örneğin 30 Eylül 1873’te Kolağası Şevket Bey tarafından hazırlanan *Coğrafya Risalesi* ve atlasın rüşdiyeler için satın alınmasına karar verilmiştir.⁴⁰¹ Kitaplar beğenilmezse ya da içinde zararlı bölüm bulunursa eserlere ruhsat verilmediği olmuştur. Bazen zararlı bölümlerin düzeltilmesi ruhsat için yeterli olabilmiştir. Mekteplerde kitapların denetimine özel bir önem verilmiştir. Ders kitaplarının basım aşaması,

398 Fatmagül Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, s. 95-96.

399 İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s. 97.

400 Didem Sevtap Kaya, “Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü”, s. 294.

401 BOA. MKT. MHM. 465.47.

mekteblere gönderilmesinin ne şekilde yapılacağı talimatnamelerde belirtilmiştir.⁴⁰² Maârif Nezâreti, ilköğretim okullarındaki ders kitaplarının denetimlerine adlarından başlayarak konu dağılımına, benimsenen üslup ve formata kadar uzanan geniş bir perspektifte özen göstermiştir. 1895 yılında Encümen-i Teftiş ve Muâyene incelediği bazı kitaplarla ilgili tuttuğu raporunda kitaplarda bulunan hatalar ve düzeltme önerilerini Maârif Nâzırına sunmuştur.⁴⁰³

Ekim 1900'de Bakanlık tarafından İzmir'deki Darülrifan Mektebi ders nazırı Mehmed Şeref ve Fransızca Muallimi Mülazım Selim Sırrı Efendilerin yazdığı Çocuklara Mürebbi adlı kitaba basım ruhsatı verilmiştir.⁴⁰⁴ Aynı okulda Ders Nazırı Mehmed Şeref Efendi'nin tertip edip tab ve neşretmek istediği *Sarf-ı Osmani* adlı kitaba ruhsat verilmiştir.⁴⁰⁵ 17 Mart 1903 tarihinde Feridiye Matbaasında basılmış olan ilm-i eşya ders kitapları ile *Musahhah Vezâif-i Etfal* isimli kitabın idadilerde okutulmasına izin verilmiştir.⁴⁰⁶ Kasım 1903'te Mercan İdadisi Kitabet Muallimi Ali Şeydi Efendi'nin *Kitabet Dersleri* adlı kitabının basılmasına izin verilmiştir.⁴⁰⁷ Aralık 1904'te *Mükkemmel Lisani Osmani* isimli Osmanlıca ders kitabının basılmasına ruhsat verilmiştir.⁴⁰⁸ Mayıs 1905'te Mekteb-i Sultani Müdürü Abdurrahman Şeref Efendi tarafından hazırlanan *Mekatib-i Rüşdiye Birinci Senesine Mahsus Coğrafya Dersleri* isimli kitabın basılmasına ruhsat verilmiştir.⁴⁰⁹ Temmuz 1905'te Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından Darüşşafaka'ya ait *Muhtasar Kavaid, Hesab, Maksud, Telhissü'n-Nahv, Emsile-i Cedide, Tekmiletü'l-Bina ve Amal-ı Hamse* isimli kitapların basılmasına ruhsat verilmiştir.⁴¹⁰ Yine Darüşşafakanın ikinci sınıfına mahsus İlmihal-i Sağir isimli kitabın yeniden basılmasına ruhsat

402 BOA. MF. İMF.67.76. H. 07.06.1333/22.04.1915.

403 BOA. MF. İBT. 65.89. H. 10.04.1315/07.09.1897.

404 BOA. MF. MKT. 528.43. H.13.06.1318/08.10.1900.

405 BOA. MF. MKT. 530.3. H. 15.06.1318/10.10.1900.

406 BOA. MF. MKT. 691.17. H. 17.12.1320/17.03.1903.

407 BOA. MF. MKT. 740.35. H. 11.07.1321/03.10.1903.

408 BOA. MF. MKT. 821.63. H. 21.10.1322/29.12.1904.

409 BOA. MF. MKT. 855.24. H. 12.03.1323/17.05.1905.

410 BOA. MF. MKT. 873. 23. H. 26.05.1323/29.07.1905.

verilmiştir.⁴¹¹ Eylül 1905’te yeni ders yılında okutulacak kitapların tab ettirilmesi için ruhsatnameleri ile sahiplerine verilmiştir. Aynı yıl yeni ders programları için seçilmiş olan kitapların fiyatları belirlenerek İbtidaiye İdaresi’ne gönderilmiştir.⁴¹² Mevcut kitaplardan baskısı biten kitaplara yeniden basım için izin verilmiştir. 1874 yılının başında Seraskerlik Kâtiplerinden İsmail Semi Efendi’nin *Nasihâtü’l-Hükema* adıyla tercüme ettiği kitabın basımı için ruhsat verilmiştir.⁴¹³ Benzer şekilde Eylül 1904’te Rum Mekteblerinde okutulan *Talim-i Lisan-ı Osmani* adlı ders kitabının tekrar basımına ruhsat verilmiştir.⁴¹⁴ Eylül 1907’de Mekteb-i Saadet Ders Nazırı Mehmed Şerif Efendi tarafından yazılan *Elifba-yı Fransevi ve Kıraat* adlı eserin yayınlanmasına izin verilmiştir.⁴¹⁵ 5 Ekim 1913 tarihli dilekçesinde Tedkîk-i Kütüb ve Program Encümeni Müsteşarı Midhat Bey büyük emeklerle hazırladığını belirterek *Kıraat ve İmlâ Lügat Dersleri, Yeni Usûl Sarf ve Nahv-i Osmânî, Yeni Usûl Tahrîr ve Kitâbet Dersleri, Haritalı ve Resimli Târih-i İslâm, Ma’lûmât-ı Medeniye Dersleri ile Mücemmel Târîh-i Umûmî Dersleri* adlı kitaplarının bütün ilköğretim okullarında okutulması için Nezâretten izin istemiştir. Nezâret tarafından yapılan inceleme sonucunda söz konusu kitaplara izin verilmiştir.⁴¹⁶

Ruhsat verilmeyen bazı ders kitapları düzeltilmek üzere yazarına iade edilmiştir. Temmuz 1906’da *Kıraetü’l-Müteallim fi-Ravzati’l-Hüküm* adlı eser düzeltilmek üzere sahibine iade edilmiştir.⁴¹⁷ Aynı konuda okutulan bir kitap varsa yeni kitaba ruhsat verilmediği de olmuştur. 1896 yılında idadi mekteplerinde nebatat, hayvanat ve madeniyat dersleri için Esad Efendi’nin *Tarih-i Tabii* adlı kitabı kabul edildiğinden Remzi Efendi’nin *Nebatat* adlı kitabı kabul edilmemiştir.⁴¹⁸

411 BOA. MF. MKT. 874.23. H. 29.05.1323/01.08.1905.

412 BOA. MF. İBT. 166.70. H. 05.07.1323/05.09.1905; MF. İBT. 166-86. H. 06.07.1323/06.09.1905.

413 BOA. MF. MKT. 16.75. H. 16.11.1290/05.01.1874.

414 BOA. MF. MKT. 803.19. H. 03.07.1322/13.09.1904.

415 BOA. MF. MKT. 1015.2. H. 29.07.1325/07.09.1907.

416 BOA. MF. VRK. 37.38. H. 26.12.1331/26.11.1913.

417 BOA. MF. MKT. 939.64. H. 17.05.1324/09.07.1906.

418 BOA. MF. MKT. 345.11. H. 11.07.1314/16.12.1896.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti hassasiyetle yaklaştığı ders kitapları üzerinde belirleyici birtakım kararlar almıştır. Kitapların denetimi için birtakım mekanizmalar oluşturmuş ve okullarda gerekli denetimlerden geçen ve kabul edilen ders kitaplarının okutulmasına dikkat edilmiştir.⁴¹⁹ Her ne kadar matbaalar devlet kontrolünde olsa da matbaa sahiplerinin de basacakları kitabı seçme ya da basmak istedikleri kitabın devlet kontrolünden geçip ruhsat alabilmesi konusunda etkili oldukları bilinmektedir. Matbaacıların bakanlık çalışanlarının yazar olarak göstermek gibi bakanlık çalışanlarıyla kurmuş oldukları ilişkiler kitap basımını etkileyebiliyordu. Nitekim matbaaların basmak istemediği kitaplar okullarda okutulamıyordu. Öğretmenlerin istediği kitabı seçme hakkı olsa da matbaanın istediği eserleri basması ve okullara baskısı olan eserlerin gönderilmesi bu hakkın gerektiği şekilde kullanılamadığı durumlar oluşturmaktaydı.⁴²⁰

Resmî mekteplerde okutulan kitaplar Maarif Nezaretince mühürlendikten sonra taşraya gönderilmiş ve sahte mühür taşıyan kitapların geçişine izin verilmemiştir.⁴²¹ Devlet bazı kitapçıların Nezaretçe mühürlenmesi icap eden ders kitaplarını bazı mükellefiyetlerden kaçmak maksadıyla mühürsüz olarak taşra kitapçılarına sevk ettikleri üzerine böyle kitapların satın alınmaması için tebligat göndermiştir.⁴²² 28 Ekim 1920'te Teftiş Dâiresi, Kanâat ve Tefeyyüz Kütüphaneleri tarafından basılan kitap cetvellerine Maârif Nezâretinin kabul etmediği birtakım kitapların eklendiğini tespit etmiş ve bu yolla halk ile öğrencilerin kandırıldığı belirtilmiştir. Bazı kitapçıların ise kitapları belirlenen fiyattan daha yükseğe öğrencilere sattığı Teftiş Dâiresi tarafından saptanmıştır. Bu konuda tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerini uyaran Teftiş Dâiresi bundan sonraki yanlışlıklarda müdür ve öğretmenlerin sorumlu tutulmasını istemiştir.

419 İrfan Davut Çam, *Eğitim ve İdeoloji*, s. 258.

420 Didem Sevtap Kaya, "Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü", s. 296.

421 BOA. DH. MKT. 2136.64. H. 05.07.1316/19.11.1898.

422 BOA. MF. MKT. 526.14. H. 18.05.1318/13.09.1900.

Bunun üzerine1 Kasım 1920’de Maârif Nezâreti İstanbul Maârif Müdürlüğünden bütün okul idarelerini konu hakkında uyarması ve gereken denetimlerin yapılmasını istemiştir.⁴²³

Mühür uygulamasının kaldırılması konusundan kitapçılar talepte bulunmuşlardır. Ancak bu talep 4 Haziran 1905’te reddedilmiştir.⁴²⁴ Mühürsüz ders kitaplarına el konulması emrinin kitapçı dükkânlarına şümulü olmadığı, talebelerin mühürsüz kitap kullanmamaları konusunda ikna edilmesi istenmiştir.⁴²⁵ 1894’te Erzurum İdadisi tarih muallimi Asaf Bey’in okuttuğu ders kitabındaki sakıncalı kısımlardan dolayı azline gerek görülmemiş sadece sakıncalı kısımların kitaptan çıkartılmasına karar verilmiştir.⁴²⁶ Eylül 1904’te mekteplerde okutulan kitapların çoğunda nezaret mührü olmamasından dolayı kitapçılar kitaplarını mühürletmeleri konusunda uyarılmıştır.⁴²⁷ Okullarda okutulmayan ders kitaplarından mühürsüz olanlara engel olunmaya çalışılmıştır.⁴²⁸ Hocaların onaylanmayan ders kitaplarını okutmaları yasaktı. Marmaris Rüşdiyesi muallimliği vekâletinde bulunan Faik Efendi’nin program harici kitaplarla ders verdiği ihbar edilmesi üzerine Mayıs 1907’de bu duruma mani olunması ve tekrarında azledileceğinin adı geçen muallime iletilmesi hususu Aydın Maarif Müdürlüğüne bildirilmiştir.⁴²⁹

II. Meşrutiyet Dönemi’nde de ders kitaplarının denetimine gereken özen gösterilmiştir. 1914’te yayınlanan *Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatname*’de ders kitaplarıyla ilgili olarak, Nezaretçe kabul ve tavsiye edilmiş olan ders kitapları dışında kitap okutturulmasının yasaklandığı belirtilmiş ve onaylanmış ders kitaplarının vaktinde okullara ulaştırılmasına gayret edilmesi

423 BOA. MF. İBT. 710.22. H. 09.041339/20.12.1920.

424 BOA. MF. MKT. 860-59. H. 30.03.1323/04.06.1905.

425 BOA. MF. MKT. 977.11. H. 26.12.1324/10.02.1907.

426 BOA. MF. MKT. 228-36. H. 24.03.1312/25.09.1894.

427 BOA. MF. İBT. 151.2. H. 05.07.1322/15.09.1904.

428 BOA. MF. MKT. 658.26. H. 09.06.1320/13.09.1902.

429 BOA. MF. İBT. 189.74. H. 21.03.1325/04.05.1907.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

istenmiştir.⁴³⁰ Osmanlı Arşivinde Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi kısmında ders kitaplarının basımına ruhsat verildiği ya da verilmediği veya zararlı görülerek bazı kitapların toplatıldığına dair birçok evrak bulunmaktadır. Diğer yandan talimatnamelerde oldukça şeffaf ve objektif görünen ders kitabı basım sürecinin uygulamada bazı problemler barındırdığı yine Maarif Nezaretine yapılan itiraz başvurularının görülmektedir.⁴³¹

430 BOA. DH. İD. 11.15. H. 20.02.1339/03.11.1920.

431 Fatma Tunç Yaşar, "II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları", s. 316-318.

1.3.4. DERS KİTAPLARININ TEMİNİ

Osmanlı devletinde ders kitaplarının temini için gelen taleplere cevap verilmiş ve kitaplar gönderilmiştir. 1857 yılından itibaren gönderilen kitap, risâle, harita ve cetvellere dair yerel maarif idarelerindeki saymanlar tarafından iki defter tutulmuştur. İlk deftere merkezden gelen araç-gereçler, ikincisine bunların satış ve tahsilât işlemleri kaydedilmiştir.⁴³² Öğretmenler tarafından maarif meclislerine ihtiyaç olarak bildirilen ders kitapları 1860’lardan itibaren senet karşılığında vilâyet maarif meclisleri aracılığıyla dağıtılmıştır. Ayrıca yıpranmış, eskimiş kitap ve haritalar onarılmıştır.⁴³³

Üsküp’ten Kosova Maarif Müdürü Abdullah Efendi’nin, açılacak rüşdiye mektebi talebesine lazım olacak ders kitaplarının temini için başvuruda bulunmuştur.⁴³⁴ Devlet Siroz Mekteb-i Rüşdiyesi için, Edirne ve Tuna vilayetlerindeki rüşdiyeleri için, Sinop ve Halep Rüşdiye Mekteblerince istenen ders kitaplarını ile Debre sancağı sıbyan mektepleri için istenen cüz ve ders kitaplarını göndermiştir.⁴³⁵ Yine Ereğli Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencileri için istenen *Medhal-i Kavaid*, *Vazaif-i Etfal* ve *Muğni’l-Kitab* isimli ders kitaplarının fiyatlarını gösteren bir varakayla birlikte gönderilmiştir.⁴³⁶ 1873 yılında Niğbolu Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencileri için istenen kitap ve risalelerden *Nasihatü’l Hükema ve Avamil* ile Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika haritaları, Akçaşehir Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencileri için istenen *Nasihatü’l- Hükema*, *Muhtasar Münşaat* ve *Mebadi-i Coğrafya* kitapları ile Edirne, Erzurum ve Konya Vilayetleriyle Zabtiye Nezareti ve İzmid Mutasarrıflığına yeniden düzenlenen coğrafya risalesiyle atlası gönderilmiştir.⁴³⁷ Öğretimden kaldırılan ders kitapları ise isteyenlere satılmıştır. 9 Mart

432 BOA. İ.DH.Nr.60374.H.18.05.1293/10.06.1876; MF.VRK.14.116.H.11.12.1313/24.05.1896.

433 BOA. BEO. Ayniyât Def. Nr. 1069, s. 2. H. 09.07.1283/17.11.1866.

434 BOA. TFR. I. ŞKT. 12/1152, H. 17.03.1321/13.06.1903.

435 BOA. MF. MKT. 2.24. H. 21.04.1289/28.06.1872; MF. MKT. 1.127.H. 13.04.1289/20.06.1872; MF. MKT. 14.16. H. 21.08.1290/14.10.1873; MF. MKT. 9.22. H. 02.01.1290/02.02.1873.

436 BOA. MF. MKT. 15.49. H. 18.10.1290/09.12.1873.

437 BOA. MF. MKT. 15.109.H.25.10.1290/16.12.1873; MF. MKT.15.139.H.25.10.1290/16.12.1873; MF. MKT. 16.20. H. 02.11.1290/22.12.1873.

1873 tarihli belgede Gelibolu Mekteb-i Rüşdiyesinde öğretimden kaldırılmış kitap ve risalelerden başka *Lütfiye-i Vehbi*, *Kafiye* ve *Zübdetü'l-Lügat*'ın isteyenlere satılarak parasının gönderilmesi ve Şurutu's-Salat ile *Eyyühe'l-Veled*'in öğrencilere okutulması ve diğer kitapların da mekteplerde kullanılması istenmiştir.⁴³⁸

Okutulmakta olan bazı ders kitaplarında eksiklikler tespit edildiğinde yerine Meclis-i Maarif tarafından yeni kitaplar tespit edilebilmekteydi. 1873 yılında Dersaadet rüşdiye mekteplerinde, bazı hususların eksik olduğu tespit edilen Nişancı Mehmed Paşa Tarihi yerine *Meclis-i Maarif Fezleke-i Tarih-i Osmani* okutulması yönünde karar almıştır.⁴³⁹ Bazen okullar tarafından istenen kitaplardan elde mevcut olmayan kitaplar yerine benzerleri gönderilmiştir. 1873 yılında Manastır Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencileri için istenen fakat Maarif Kütüphanesinde mevcudu bulunmayan *Tarih-i Umumi*'nin yerine *Nişancı Tarihi* isimli ders kitabı gönderilmiştir.⁴⁴⁰ Benzer şekilde 1874 yılında Kerameddin Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencileri için istenen *Mebadi-i Coğrafya* adlı kitabın mevcudu olmadığından onun yerine *Muhtasar Coğrafya* risalesi gönderilmiştir.⁴⁴¹ Bazen okullar ders cetvelinde bulunmayan kitapları Maarif Nezaretinden isteyebiliyorlardı. Bu durumda Nezaret okullardan ders cetvellerinin dışına çıkmamaları konusunda uyarılmıştır. 1874 yılında Kıbrıs Mekteb-i Rüşdiyesi için istenen Farsça *Baharistan* ve *Talmak* adlı kitapların rüşdiye müfredatından olmaması sebebiyle mektep muallimleri ders cetveli ve nizamname dışına çıkmamaları konusunda uyarılmıştır.⁴⁴² Bazen de okullar kendilerine daha önce gönderilen ders kitaplarını yeniden isteyebilmişlerdir. Durumun tespiti hâlinde kitabın daha önce gönderildiği kitap isteyen okula bildirilmiştir.⁴⁴³ Basımı devam eden kitaplar Nezaretten istendiğinde Nezaret bu kitapların baskıları

438 BOA. MF. MKT. 9.92. H. 09.01.1290/09.03.1873.

439 BOA. MF. MKT. 11.22. H. 14.04.1290/11.06.1873.

440 BOA. MF. MKT. 15.51. H. 18.10.1290/09.12.1873.

441 BOA. MF. MKT. 21.23. H. 08.10.1291/18.11.1874.

442 BOA. MF. MKT. 22.151. H. 10.11.1291/20.11.1874.

443 BOA. MF. MKT. 25.108. H. 11.01.1292/17.02.1875.

tamamladığında isteyen okullara gönderileceğini bildirmiştir. Aralık 1898’de Nezaret, Maarif Nezareti Mektupçusu Sırrı Beyin telif ettiği *Tarih-i Umumi* adlı ders kitabının basımı tamamlandığında Midilli İdadisine gönderileceğini bildirmiştir.⁴⁴⁴

Maarif Kütüphanesinde mevcudu kalmayan kitapların satın alınması için gerekli para Nezaretçe karşılanmıştır. Haziran 1875’te Maarif Kütüphanesinde mevcudu kalmayan hesap risalesinin satın alınabilmesi için gerekli olan paranın Maarif Veznesince ödenmesi hususunun Maliye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir.⁴⁴⁵ Eylül 1914’te Mekatib-i ibtidaiye talebelerine ziraat dersinde rehber olmak üzere Çiftçi Çocuğu isimli kitaptan beş yüz nüshanın Urfa Maarif Müfettişliğinden talep edildiğinden bahisle talepte bulunacak diğer yerlere de verilmek üzere bin nüsha kitabın gönderilmesi Nezaret tarafından Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyasetine bildirilmiştir.⁴⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği günlerde eğitim hizmetlerinin sürmesi için devlet elinden gelini yapmış hatta bu konuda ki işlerin yapılmasını hızlandırmıştır. Ekim 1917’de ders araç ve gereçleri ile çeşitli kitaplar satın almak üzere Almanya’ya gidecek olan Selanik Bonmarşesi sahiplerinden İbrahim Fahir Efendi’nin gidiş muamelelerinin hızlandırılması istenmiştir.⁴⁴⁷

Basılan bir eser Nezaret tarafından okullarda okutulmak üzere tavsiye edilebilmiştir. Aralık 1908’de Nezaret Mercan Mekteb-i İdadisi Kozmoğrafya, Cebir ve Makine Muallimi Hasib Bey’in idadi mektebi talebeleri için yazdığı İlm-i Heyet isimli kitabın bütün idadi mektepler ile talebelerine tavsiye etmiştir.⁴⁴⁸ Mart 1910’da Dersaadet ve taşra mekatib-i idadisinde gösterilen tarih-i tabii tatbikatı adlı ders için Mercan İdadisi Müdürü Kemal Bey’in yazdığı kitap tavsiye edilmiştir.⁴⁴⁹ Mayıs 1911’de Hüdavendigâr Vilayeti Maarif Müfettişi Hakkı Efendi

444 BOA. MF. MKT. 431.16. H. 17.08.1316/31.12.1898.

445 BOA. MF. MKT. 28.125. H. 10.05.1292/09.11.1894.

446 BOA. MF. İBT. 517.49. H. 10.11.1332/30.09.1914.

447 BOA. MF. MKT. 1231.14. H. 12.01.1336/28.11.1917.

448 BOA. MF. MKT. 1086.17. H. 19.11.1326/13.12.1908.

449 BOA. MF. MKT. 1150.11.H. 09.03.1328/23.10.1890.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

tarafından yazılan *Usul-i Tenkit* adlı kitabın inşa ve kitabet derslerinde okutulması mekatib-i idadiye muallimlerine tavsiye edilmiştir.⁴⁵⁰ Ekim 1914’te İbtidai mekteblerin ilk devresi için Salih Zeki Efendi ile Hamazasb Haki Efendi’nin müşterek olarak yazdığı *Hesab Dersleri* isimli eserin birinci, ikinci ve üçüncü sınıflara mahsus olan kısımlarının yardımcı kitap olarak okutulması, Mehmed İzzet Bey’in telif ettiği *Yeni İlmi Hesab* isimli eserinin okutulması ve Mustafa Nuri Bey’in ibtidai mekteblerin beşinci ve altıncı sınıflarına mahsus olarak telif ettiği İbtidai Hesab isimli eserin mekteplerde okutulması Nezaretçe kabul edilmiştir.⁴⁵¹

Ders programlarında yapılan değişiklikler sonrasında yeni ders kitaplarının okutulması icap etmiştir. Ancak ders kitaplarının hazırlanması ve basılması uzun zaman aldığından yeni kitaplar basılıncaya kadar eski ders kitapları okutulmuştur. Temmuz 1913’te *Maarif-i Umumiye Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu*’nun yürürlüğe girmesiyle yeni programlar içerisinde bulunan derslerin yeni kitaplar seçilene kadar eski kitaplarla devam etmesinin ve kitapların tedarik edilmesinin İstanbul Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Nezaret eski kitaplar seçilirken kitapların yeni programla örtüşmesine dikkat edilmesini istemiştir.⁴⁵²

450 BOA. MF. İBT. 326.40. H. 02.06.1329/31.05.1911.

451 BOA. MF. İBT. 517.73. H. 13.11.1332/3.10.1914.

452 BOA. MF. İBT. 439.12. H. 01.08.1331/06.07.1913; MF. İBT. 468-80. H. 29.12.1331/30.10.1913.

1.3.5. DERS KİTAPLARININ BASIMI, DAĞITIMI VE FİYATLANDIRILMASI

Osmanlı Devleti’nde özellikle Müslümanlara ait okullarda okutulan ders kitapları uzun süre el yazması şeklindeydi. Matbaanın Osmanlı Devleti’nde ilk zamanlar daha çok gayrimüslimler arasında daha sonra da Müslüman ahalisi arasında yayıldığı bilinmektedir. Matbaanın giderek yaygınlaşması okul kitaplarının da burada basılmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti’nde ilk matbaa II. Bayezid’in izniyle 1494’de İstanbul’da Yahudiler tarafından kurulmuştur. 1496’da Yahudiler Selanik’te başka bir matbaa daha kurmuşlardır.⁴⁵³ Daha sonra 1567’de Ermeniler, 1627’de ise Rumlar ilk matbaalarını kurdular. İlk Türk matbaası ise matbaacılık işine fiilen 1719 yılı civarında girişmiş olan İbrahim Müteferrika ile sadâret mektûbî halifelerinden Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Efendi tarafından uzun uğraşlar sonucunda 1727’de kurulmuştur.⁴⁵⁴ Mehmed Said memuriyet hayatında yükselip işlerinin yoğunlaşmasıyla matbaacılıktan ayrılmıştır.⁴⁵⁵ Burada daha çok tarih kitapları ile sözlükler basılmıştır.⁴⁵⁶ Bu dönemde devletin bu matbaanın kurulma ve işletme teşebbüsüne göstermiş olduğu manevî kolaylığın yanı sıra, maddî desteğinin de olduğu görülmektedir.⁴⁵⁷ Müslümanların bastıkları ilk kitap medrese öğrencilerinin çok kullandığı bir sözlük olan ve Cevherî tarafından kaleme alınan çok değerli *Vankulu* adlı eserdir. Dolayısıyla ilk basılan eserin bir ders kitabı olduğu söylenebilir. Bu da Müteferrika’nın, basacağı ilk kitabı seçerken ne kadar isabetli davrandığı göstermektedir. Böylece medrese öğrencilerinin bu eseri ucuz edininip yararlanmaları

453 Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, s. 69. Bazı araştırmacılar Yahudilerin İstanbul’da kurdukları matbaanın kuruluş tarihini 1493, Selanikte kurdukları matbaanın kuruluş tarihini ise 1494 olarak vermiştir (Alp Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 21).

454 Orhan Salih, “Müteferrika Matbaası”, *Müteferrika Sergisi’21*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 26-30; Erhan Afyoncu, “İbrâhim Müteferrika”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 21, ss. 324-327.

455 Erhan Afyoncu, “Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşa”, *Müteferrika Sergisi’21*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 46-48.

456 Alp Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, s. 31-64.

457 İsmet Binark, *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975, s. 83.

amaçlanmış ve fiyatı buna göre belirlenmiştir. Kitabın fiyatı yine de kaçınılmaz olarak çok yüksek olmuşsa da ilgililerin okul kitaplarını ticari kazanç konusu yapmamışlardır.⁴⁵⁸ İbrahim Müteferrika 1730 yılında tam beş kitap basmıştır. Fakat 1730 Patrona Halil İsyanı’ndan sonra matbaacılık faaliyetlerine yaklaşık iki yıl ara veren Müteferrika, 1732 yılında üç yeni kitap basmıştır. Bürokrasi ve diplomasideki görevlerinden dolayı altı yıldan fazla bir duraklamadan sonra matbaada 1741’de Naima Tarihi zeyilleri basılmıştır. Müteferrika’nın ölümüne kadar 17 kitap (23 cilt) basmıştır.⁴⁵⁹ İbrâhim Müteferrika’nın vefatından sonra matbaanın işletme izni, Rumeli kadılarından İbrâhim Efendi ile Anadolu kadılarında Ahmed Efendi’ye verilmiştir.⁴⁶⁰

Bu matbaanın devamı olan Raşid Efendi matbaasında 1784-85’te İzzî Tarihi ile kimi araştırmacılar tarafından Osmanlı Devleti’nde basılan ilk ders kitabı olarak kabul edilen İ’rabü’l-Kâfiye adlı eser basılmıştır.⁴⁶¹ 1792-1794 arasında Fransız Mareşal Sebastien de Prestre de Vauban’dan (1633-1707) çevrilen *Fenn-i Lağım* ve *Usul-i Harbiyye* ile Bernard Forest de Belidor’dan çevrilen *Fenn-i Harb* adlı kitaplarda basılmıştır.⁴⁶² Bir ara İbrahim Müteferrika’nın artık çalıştırılmayan matbaasını satın almak isteyen Fransa Elçiliği, bu isteğini elde edemeyince Fransa’dan baskı makineleriyle matbaa araç gereçleri getirterek tahminen 1785’te kendi basımevini kurmuştur. Bu matbaada bazı ders kitaplarının basıldığı bilinmektedir.⁴⁶³

XVIII. yüzyılın sonlarında askerî teknolojiyi aktarmak ve öğretmek amacıyla 1776’da Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun ile 1795’te

458 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 130.

459 Orhan Salih, “Müteferrika Matbaası”, *Müteferrika Sergisi*’21, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 26-30; Aladar V. Simonfy, İbrahim Müteferrika, Çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, yy. 1945.

460 Ahmed Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988, s. 168.

461 Hasan R. Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Yenilik Basımevi C.I, İstanbul 1970, s. 118.

462 Emre Dölen, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Bilimsel Literatürü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 63.

463 Alp Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 65-66.

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun kurulmuştur. 1777’de ise Mühendishâne Matbaası kurulmuştur. Bu matbaada 1778’de *Logaritma Cetveli*, *Humbara Cetveli* ve *Usûl-i Hendese* adlı kitaplar basılmıştır. Bu matbaada 1806 yılına kadar beş tane kadar geometri ve trigonometri kitabı basılmış ve bunlardan bir bölümünün de ikinci baskıları yapılmıştır. Bilimsel ve teknik nitelikteki kitaplar basılan kitaplar içinde azınlıkta kaldıkları gibi, bunlar yalnız ders kitabı olarak düşünüldüklerinden genellikle 100 adet dolayından basılmışlar ve öğrencilere geri alınmak üzere verilmişlerdir.⁴⁶⁴

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayunda ders kitaplarının basımı oldukça önemliydi. Burada okutulan ders kitaplarında çeşitli çizelgeler ve geometrik şekiller içermesinden ötürü bunların hatasız çoğaltılmasının en iyi biçimde basılması hâlinde gerçekleşebileceği ve derslerle ilgili olarak hazırlanacak telif ve tercüme eserlerin de ayrıca daha ucuz şekilde talebenin istifadesine sunulacağı düşüncesiyle 1797’de okulda bir matbaa açılmıştır.⁴⁶⁵ Mühendishane matbaasında Mühendishane’de ders kitabı olarak kullanılmak üzere Hüseyin Rıfkı Efendi’nin *Telhîsü’l-eşkâl* (1801), *İmtihânü’l-mühendisîn* (1802), *Telhîsü’l-eşkâl (Fenn-i Lağım Risâlesi)* (1805-1806) ve *Mecmûatü’l-mühendisîn* (1805-1806) adlı eserleri ile İngiliz asıllı mühtedi mühendis Selim ile birlikte John Bonnycastle’den tercüme ettikleri Öklides Hendesesi *Usûl-i Hendese* ve *Müsellesât* (1805-1806) adlı eser basılmıştır. Ayrıca Gelenbevî İsmâil Efendi’nin *Müsellesât Risâlesi* (1805-1806) adlı eseri Ayıntabî Ahmet Asım Efendi’nin tercümesi olan *Burhân-ı Kâtı*, Hayatî’nin *Tuhfe Şerhi*, Şeyhlislam Esat Efendi’nin *Lehçetü’l-Lügat* ile *Tuhfe-i Vehbi* burada basılmıştır.⁴⁶⁶

Üçüncü Türk matbaası 1802 yılında Üsküdar Kitaphane Hanında açılmıştır. Darü’t-Tıbaatü’l Âmire adıyla kurulan bu matbaa daha

464 Emre Dölen, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Bilimsel Literatürü”, s. 63.

465 Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *DİA*, İstanbul, 2006, C. 31, s. 516.

466 Kemal Beydilli, “İstanbul Matbaaları (1453-1839)”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 561-564; Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1939, s. 27.

çok Üsküdar Matbaası adıyla bilinmektedir. Üsküdar Matbaası açılınca hemen Mühendihane Matbaasının kapanmadığı, ikisinin de aynı zamanda işledikleri; birincisinin ders kitaplarına, ikincisinin de genel yayınlara tahsis edildiği düşünülmektedir.⁴⁶⁷ Bu matbaa daha sonra II. Mahmud'un emriyle 1831'de Beyazıt'ta Kaptan İbrahim Paşa Camii bitişiğindeki Kaptan Paşa Hamamına taşınmıştır. Aynı yıl *Takvim-i Vekayi* gazetesini yayımlamak üzere Takvimhane-i Âmire adıyla bir matbaa kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Kısa bir süre sonra bu matbaalar tek çatı altında birleştirilmiştir.⁴⁶⁸

1840-1850'li yıllarda İstanbul sahaflarının siparişi üzerine neşredilen divan ve medrese ders kitapları genelde 1.200 adet ve sadece çok aranan sarf ve nahiv el kitaplarından 2.400 nüsha basılmıştır.⁴⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde ilk basılan eserler devletin devlet memurlarını eğitmek, kültürlerini artırmak için seçtiği eserlerdi. 1840'larda devletin basım alanındaki tekeli kalktı ve bundan sonra hususî şahısların seçtiği eserler basılmaya başlandı. Bu konuda çok erken dönemde devlet sansürü de mevcuttu. Bu şartlar içinde 1840'larda ve 1850'lerde basılan eserler içinde hâlâ edebî ve ondan sonra dinî konuların başta geldiği görülür. Bu gelişme, o zamana kadar nadir bulunan ve pahalı olan bazı dinî eserler için çok daha geniş bir yayılma alanı oluşturdu.⁴⁷⁰ Bu dönemde 1832'de Kayol, 1835'te Harbiye Mektebi, 1839'da Babı Seraskerî, 1840'ta Ceridei Havadis, 1846'da Mektebi Tıbbiyei Adliye, 1849'da istihkâm alayları litografya, 1850'de Valde Mektebi, 1851'de Darülmaarif litografya matbaaları ile Uncu Halil Ağa Matbaası faaliyet gösteren başlıca matbaalardı. Bu matbaalardan mühim bir kısmının mektep matbaası olması ve birisinin de münhasıran mektep kitapları tabile uğraşması bu devrede daha ziyade ders kitapları basımına ehemmiyet verildiğini göstermektedir.⁴⁷¹

467 Server R. İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 29.

468 Alp Kabacalı, Türk Kitap Tarihi, s. 76-79.

469 Orhan Salih (Orlin Sabev), İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 302.

470 Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C. I, s. 51.

471 Server R. İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 38 -39.

1854 yılında tüm matbaalara devletten ruhsat almadan herhangi bir basım faaliyetinde bulunamama şartı getirilmiştir. Buna rağmen ruhsatsız matbaaların çoğalması ve ellerine geçen şeyleri basmaya devam etmeleri bir takım tedbirler alınmasını gerektirmiştir. 1856 yılında ise matbaalara Takvimhâne Nezaretinin kontrolünde kitap basma hakkı verilmiştir. 1857’de yayınlanan *Matbaa Nizamnamesi* ile de kitap basımının denetlenmesi Meclis-i Maarife devredilmiştir. Nizamname bugün için oldukça olumlu sayılabilecek bir düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Nizamnamede, kitap yazarlarını ödüllendirmek ve teşvik etmek amacıyla yazarlara ömür boyu imtiyaz hakkı tanınmıştır.⁴⁷²

1862 yılında Takvimhane ve Tabihane Nezaretleri *Takvim-i Vekayi*’nin düzenli olarak yayınlanması ve Tabihane-i Âmirenin düzenli ve iyi yönetilmesi için Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlanmıştır. 1863’te Bâb-ı Hümayun içindeki daha önce bir yangın sonucunda boşaltılan eski Maliye dairesinin arkasında büyük bir bina (bugünkü Millî Eğitim Basımevi) yapılarak içine matbaa araç gereçleri yerleştirilmiştir.⁴⁷³

İlk Türk matbaasının kuruluşundan I. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen dönemde basım alanında yaşanan gelişmelere genel olarak bakıldığında yayınlarının çoğunun başta medreseler ve sıbyan mekteplerine ders kitabı olduğu görülür. İslami ilimler, Arapça ve Farsça sözlükler, divan edebiyatı, tarih, askerlik, roman ve tiyatro eserleri, yeni açılan okullar için çıkarılan fen, tıp, matematik, kimya, coğrafya kitapları ile halk için masallar ve uygulamaya yönelik öğretici halk kitapları bu dönemde basılan başlıca eserlerdi.⁴⁷⁴ İbrahim Müteferrika Matbaasında basılan kitapların çoğunda Fransa’dan gelen kâğıtlar kullanılmıştır. Bununla birlikte 1744’te Yalova’da, III. Selim Dönemi’nde Kâğıthane’de açılan kâğıt fabrikaları kısa sürede kapanmıştır. 1804- 1832 arasında çalışan Beykoz Kâğıt Fabrikası da Avrupa kâğıtlarının rekabeti ve yeterli

472 Fatmagül Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, s. 90-93.

473 Alp Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, s. 79-81.

474 Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, s. 83.

ölçüde üretimde bulunamayışı kapanmasına yol açmıştır. 1840'ta üretime geçen İzmir Kâğıt Fabrikası da aynı nedenlerle uzun süre ayakta kalamamıştır. 1893'te İngilizlerle ortak kurulan Beykoz'daki Hamidiye Kâğıt Fabrikası ancak altı ay çalışabilmiştir.⁴⁷⁵

1871 yılında rüşdiye mektepleri için üç bin adet *Emsile* kitabı basılmıştır.⁴⁷⁶ Ayrıca Meclis-i Maarif Azası Artin Efendi tarafından sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere tertip edilen ve çocuklara Türkçe öğretmeye elverişli bulunan Çocuklara Hediye adlı risaleden üç bin nüsha bastırılmıştır.⁴⁷⁷ Ayrıca mekteb-i rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulan *Kavaid-i Osmaniye* ve *Medhal-i Coğrafya* kitaplarının mevcudu kalmadığından Matbaa-i Amirece yeniden basılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁸ Aynı tarihlerde *Sarf-ı Osmani* ile *Medhal-i Coğrafya* adlı risalelerin basılması için izin verilmiştir.⁴⁷⁹ 8 Şubat 1875 tarihinde Selim Sabit Efendi'nin telif ettiği *Elifbâ-yı Osmânî, Muhtasar Târih-i Osmani, Muhtasar Sarf-ı Osmani, Muhtasar Hesab* ve *Muhtasar Coğrafya Risaleleri* ile *Rehriümâ-yı Muallimin* adlı risalelerden beşer bin nüshasının basılması ve neşrine Meclis-i Kebîr-i Maârifçe yapılan incelemeden sonra izin verilmiştir.⁴⁸⁰

Kitapların basılmadan önce bazı prosedürlerin yerine getirilmesi lazımdı. Taşrada müfettişler ile okul müdür ve öğretmenleri bir araya gelerek ihtiyaç duydukları ders kitaplarını tespit etmişlerdir. Ayrıca bu komisyonun ders kitaplarının vilâyet matbaalarında nasıl bastırılacağını tespit ederek bir nüshasını vilâyet merkezlerdeki kitap ambarlarına göndermeleri gerekiyordu.⁴⁸¹ Nezâretin onayı doğrultusunda basılan ders kitaplarının masrafı için maarif meclisleri aracılığıyla mal sandıklarından makbuzla paralar alınmıştır. Bu paralar

475 Alp Kabacalı, Türk Kitap Tarihi, s. 123.

476 BOA. MF. MKT. 21.151. H. 21.10.1291/01.12.1874.

477 BOA. MF. MKT. 22.39. H. 26.10.1291/06.12.1874.

478 BOA. MF. MKT. 28.127. H.10.05.1292/15.06.1875.

479 BOA. MF. MKT. 29.23. H. 17.05.1292/21.06.1875; MF. MKT. 29.38. H. 18.05. 1292/22.06.1875.

480 Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi, Haz. Taceddin Kayaoglu, s. 129-130.

481 BOA. BEO. Ayniyât Def. Nr. 1683, s. 399. H. 17.04.1312/16.10.1894.

daha sonra, satışlardan elde edilecek kâr oranında maarif veznesine geri ödenmiştir.⁴⁸²

22 Ocak 1888 tarihinde 1857 tarihli *Matbaa Nizamnamesi* yürürlükten kaldırılarak yerine yeni bir *Matbaalar Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu nizamname de yürürlükten kaldırılarak II. Abdülhamid devrinin sonuna kadar yürürlükte kalan 30 Kasım 1894 tarihli *Matbaalar ve Kitapçılar Hakkında Nizamname* uygulamaya girmiştir. Bu nizamnamede Maarif Nezaretinin resmî ruhsatı olmadan matbaa sahiplerinin hiçbir kitabı basamayacakları belirtilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti kitap basımı için kendisine yapılan başvuruları üç ay içerisinde olumlu veya olumsuz olarak cevaplamak zorundaydı. Böylelikle II. Abdülhamid Dönemi’nde kitap basımı üzerinde tam bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte fiilen kaldırılan kitap basımındaki denetimin hukuki olarak son bulması ise 29 Temmuz 1909 tarihli *Matbaalar Kanunu* ile olmuştur.⁴⁸³

1840-1860 yılları arasında takip edilen eğitim politikaları çerçevesinde din ve ahlâk ders kitapları vilayetlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. 1847 ve 1848 yıllarında sıbyan mekteplerine *İlm-i Hâl Risâlesi*, *Birgivî Risâlesi* ve *Tecvîd Risâlesi* gönderilmiştir. 1860’ta ise Mustafa Vehbî Efendi Batı Anadolu bölgesinde mahalle mekteplerini ve rüşdiyeleri teftiş ederken yerel okullara *Ahlâk Risâlesi*, *Avâmil*, *Binâ Cüzü*, *Birgivî Risâlesi*, *Elifbâ Cüzü*, *Emsile Cüzü*, *Gülîstan*, *Hesâb Risâlesi*, *İhyâü’l-Veled*, *İlm-i Hâl*, *Kavâid-i Fârisî*, *Maksûd Cüzü*, *Ma’lûmât-ı Nâfia Risâlesi*, *Risâil-i Erbaa*, *Ta’lîm-i Fârisî Tecvîd Şerhi Risâlesi* ve *Tecvîd Risâlesi* dağıtılmıştır.⁴⁸⁴ Yine aynı şekilde Rıfat Paşa’nın *Ahlâk Risâlesi* öğrencilerin yalnızca okulda okuyacağı demirbaş malzeme olarak mahalle mekteplerine gönderilmiştir. 1865 yılında ise Lazistan sancağına yerleştirilen Çerkez göçmenler arasında eğitimi yaygınlaştırmak için önlemler alınırken, padişah bölgedeki mahalle mekteplerine *Elifbâ Cüzü*, *Âmme Cüzü*,

482 BOA. MF. MKB. 23.70. H. 06.011302/26.10.1884.

483 Fatmagül Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, s. 94-95.

484 Arzu M. Nurdoğan, II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi, s. 89.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Tebâreke Cüzü, Emsile Cüzü, Binâ Cüzü, Maksûd Cüzü, İlmi Hâl Risâlesi ve *Tecvîd Risâlesi* gibi kitaplar bağışlamıştır. Müfettişler taşrada ders kitapları dağıtmaya devam etmekle beraber rüşdiyelerde okutulacak ders kitaplarını çoğu kez muallimler atandıkları mektebe giderken şahsen yanlarında taşımak suretiyle nakletmekteydiler.⁴⁸⁵

Kitap ve risâleler, yoksul öğrencilere bedava verilirken diğer öğrencilere Nezâret tarafından belirlenen fiyat üzerinden satılmıştır. 1866 yılından itibaren öğretmenler bedava dağıttığı kitaplar için bir defter tutmaya ve bu defterleri her sene mayıs sonunda incelenmek üzere mutasarrıf ve kaymakamlar aracılığıyla Nezârete göndermeye ve toplanan paraların mal sandıklarına teslim etmeye başlanmıştır.⁴⁸⁶ Büyükçarşıya giden esnaf çıraklarının çarşı açılıncaya kadar zamanlarını boş geçirmek yerine biraz okuma, yazma ve hesap öğretmek ve bazı ahlâkî ve içtimaî esaslar telkin etmek amacıyla 1865'de Dârüşşafaka olarak bilinen Cemiyeti Tedrisiye-i İslâmiye adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyet okula devam edecek öğrencilere ders kitaplarıyla yazı kâğıtlarını ücretsiz temin etmiştir.⁴⁸⁷

Mart 1879'da Priştine Mekteb-i Rüşdiyesi'nde fakir öğrencilere kitapların ücretsiz olarak verilip derslerin bitiminde değeri üç kuruştan fazla olanların geri toplanması ve para ile satılan kitapların ücretlerinin ise mahalli hükûmet vasıtasıyla maarif veznesine gönderilmesi istenmiştir.⁴⁸⁸ Ders programlarının değişmesi sebebiyle kullanılmayan kitaplar öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Nisan 1901'de Nezaret Akka İdadisine yazdığı yazıda ders programının değişmesi sebebiyle kullanılmayan kitapların da ödül dağıtım törenlerinde talebelere verilmesini istemiştir.⁴⁸⁹

Maarif Nezareti Aralık 1905'te rüşdiye ve ibtidai mekteplerinde okutulan ders kitaplarının kitapçılar aracılığı ile satıldığını hatırlatarak

485 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) s. 87, 112.

486 BOA. BEO. Ayniyât Def. Nr. 1069, s. 3. H. 09.07.1283/17.11.1866.

487 Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, s. 487-488.

488 BOA. MF. MKT. 61.60. H. 26.03.1296/20.03.1879.

489 BOA. MF. MKT. 550.16. H. 19.12.1318/09.04.1901.

ders kitaplarının öğretmenler tarafından topluca alınıp dağıtılmasını istemiştir.⁴⁹⁰ Böylelikle ders kitaplarının daha ucuza alınabileceğini hatırlatmıştır. Fakat her öğrencinin kitap alabilecek maddi durumu bulunmuyordu. Bu durumda devlet eldeki imkânlar çerçevesinde bu öğrencilerin desteklenmesi için çaba göstermiş ve ders kitaplarının ücretsiz dağıtımını yapmıştır. 1912 yılında İskenderun Kazâsı Kaymakamı, ibtidâilere devam eden öğrencilerin çoğunun yoksul olmasından dolayı 200 adet *Amelî Küçük Hesâb*, 2000 adet *Eczâ-yı Şerife*, 500 adet *Elifbâ-yı Osmânî*, 500 adet İlk İlm-i Hâl, 500 adet İlm-i Hâl, 500 adet *Kıraat*, 200 adet *Muhtasar Coğrafyâ*, 500 adet *Risâle-i Kırâat*, 400 adet *Rehnümâ-yı Ahlâk*, 400 adet *Sarf-ı Osmânî*, 500 adet *Tecvîd* ve 200 adet *Zihnî Amelî Hesâb* adlı eserlerin Matbaa-i Amire’den karşılıksız gönderilmesini istemiştir.⁴⁹¹

1912’de Çemişgezek kazasına bağlı Başeğrek karyesi ahalisi adına İsmail Hakkı imzalı dilekçe ile fakir talebeler için kitap talep edilmiştir. Bu talebe olumlu karşılık veren Bakanlık isim ve miktarları belirtilen kitap ve risalenin vilayet dâhilindeki ihtiyaç sahibi talebelere dağıtılmak üzere Mamuretülaziz Maarif Müdürlüğüne göndermiştir.⁴⁹² Aynı yıl Dersim sancağındaki ibtidai okullarında okuyan fakir öğrenciler için kitap gönderilmiştir.⁴⁹³ 1913 yılında Hicaz Maarif Müdüriyetinin talebiyle fakir öğrencilere parasız dağıtılmak üzere gönderilen kitapların alınmıştır.⁴⁹⁴ Mekatib-i rüşdiye ve ibtidaiyenin fakir talebelerine dağıtılmak üzere Diyarbakır Maarif Müdüriyetince talep edilen kitaplar ve risalelerin Temmuz 1913’te yerine ulaşmıştır.⁴⁹⁵ Aralık 1913’te ise Kırkkilise Sancağı ibtidai mektepleri fakir talebelerine dağıtılmak üzere kitap ve risalelerin gönderilmiştir.⁴⁹⁶ 1913-1914 eğitim-öğretim yılı başında Yemen vilayeti ibtidai mekteplerindeki fakir öğrenciler için *Ecza-yı Şerife*, *Elifba-yı Osmani*, *Muhtasar Coğrafya*, *Ahlak*,

490 BOA. MF. MKT. 897.21. H. 09.10.1323/07.12.1905.

491 BOA. MF. İBT. 430.77. H. 20.10.1330/02.10.1912.

492 BOA. MF. İBT. 380.30. H. 12.07.1330/27.06.1912.

493 BOA. MF. İBT. 389.39. H. 12.09.1330/25.08.1912.

494 BOA. MF. İBT. 415.7. H. 19.03.1331/26.02.1913.

495 BOA. MF. İBT. 444.15. H. 24.08.1331/29.07.1913.

496 BOA. MF. İBT. 473.35. H. 24.01.1332/23.12.1913.

Ameli Hesab gibi ders kitapları gönderilmiştir.⁴⁹⁷ Yine Hayfa Kazası Rüşdiye Mektebi ikinci sınıf talebelerinden yedi fakir talebenin ders kitaplarının mahallince karşılanmıştır.⁴⁹⁸ Örneklerden de anlaşılacağı üzere eğitim öğretim faaliyetlerinin iyi şekilde yürüyebilmesi için öğrenciler desteklenmiş ve bu konuda ciddi bir emek verilmiştir.

1869 Nizamnamesi ile devlet toprakları içerisinde rüşdiyelerin sayısında da hızlı bir artış meydana gelmiştir. Bu nedenle okulun ihtiyacı olan ders kitapları ile kullanılacak diğer araç gereçlerin temin edilmesi ve dağıtılmasında sorunlar meydana gelmiştir. Maarif Kütüphanesi, özellikle 1872 ile 1884 yılları arasında rüşdiyelerin idari evraklarını ve ders araç gereçlerini gönderen bir merkez olarak kurulmuştur. Eğer ders kitabı Maarif Kütüphanesinin elinde bulunmuyorsa dış kaynaklardan temin edilmekteydi.⁴⁹⁹ Mevcudu bulunmayan ders kitaplarının muadilleri, küre ve haritaların Fransızca olanları da okullara gönderilmekteydi. Örneğin Kerameddin Rüşdiyesinde okutulmak için istenen *Mebadi-i Coğrafya* adlı kitabın baskısı olmadığından yerine *Muhtasar Coğrafya Risalesi* adlı eser gönderilmiştir. Yine Gelibolu İdadi Mektebi için istenilen harita gönderilmiştir. Fakat istenilen küre-i musannanın Türkçesi olmadığından Fransızcası istenirse ücretinin gönderilmesi istenmiştir. Eğitim kurumlarının ihtiyaç duyduğu ders kitapları, küre ve haritalar kurumlara ulaştığında demirbaş listelerine kaydedilmesi ve gönderilen ders araç-gereçlerinin düzgün bir şekilde kullanılması istenmiştir.⁵⁰⁰

Okulların açıldığı dönemde ders kitaplarının basım ve dağıtımını zamanında gerçekleştiremeyeceğine dair endişeler olmuştur. 1913 yılında Diyarbakır ve Halep Maarif müdürlüklerinin kitapların ders yılı başına yetişmesi endişesiyle sordukları soruları üzerine Maarif Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamada ibtidai ve rüşdiye programlarının

497 BOA. MF. İBT. 459.10. H. 12.11.1331/13.10.1913.

498 BOA. MF. MKT. 885. 45. H. 28.07.1323/27.10.1905.

499 Bahri Ata, "Osmanlı imparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, yıl 2009, S. 1, s. 27-30.

500 Didem Sevtap Kaya, "Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü", s. 297-299.

değişmeyeceğinden kitapların yetiyeceği ve değişen idadi programı nedeniyle de okutulacak ders kitaplarının seçilmesi için İstanbul Maarif Müdürlüğüne bağlı ilgili mektep muallimlerinden bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁰¹

Çeşitli öğretim kurumları ihtiyaç duydukları kitapları devlete bildirmişlerdir. Uygun görülen talepler karşılanmış ve mevcutları varsa postayla gönderilmiştir. Örneğin 10 Ekim 1873 tarihinde Sivas ve İşkodra vilayetlerinde bulunan rüşdiye mekteplerinin ihtiyaçları karşılanmıştır. Okullar ihtiyaç duydukları bu malzemeleri aldıklarında demirbaş listelerine kaydetmişlerdir. Devlet gönderdiği malzemelerin düzgün bir şekilde kullanılmasını beklemiştir. Gönderilen harita ve kürelerin en az beş altı yıl süreyle kullanılması istenmiş ve bu süre içinde okullar tekrar istekte bulunursa istekleri reddedilmiştir.⁵⁰² Kitap dağıtımında bazen karışıklık yaşanmıştır. Aralık 1881’de Musul, Sivas ve Dersim vilayetlerindeki rüşdiyelere gönderilen kitap ve risalelere ait karışmış sandıkların ayrılarak ait oldukları yerlere gönderilmiştir.⁵⁰³ Bakanlıktan istenen bazı kitaplar henüz hazır olmadığına Bakanlık tarafından isteyen kuruma durum bildirilmiştir. Suriye Maarif Müdürlüğüne talep edilen ve Mekteb-i idadilerin yedinci sınıfında okutulan *Mecmuatü’z-Zahidin* adlı eserin üçüncü kısmının henüz tamamlanmadığı bildirilmiştir.⁵⁰⁴

Kitap fiyatları baskı masraflarına bağlı olarak belirlenmiş fakat ekonomik istikrarsızlık nedeniyle istikrarlı bir fiyat politikası takip edilememiştir. Ders kitaplarının satış yerleri gazetelerde yayınlanmıştır.⁵⁰⁵ Maârif Nezâreti, öğretmenlerin dışarıya kitap satmasını istememiştir.⁵⁰⁶ Ders kitaplarının fiyatı hazırlanan listelerle

501 BOA. MF. İBT. 424-96. H. 17.05.1331/24.04.1913.

502 Didem Sevtap Yeşiltepe, Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 68-70.

503 BOA. MF. MKT. 72.109. H. 23.01.1299/15.12.1881.

504 BOA. MF. MKT. 288. 58. H. 28.04.1313/09.02.1896.

505 Arzu M. Nurdoğan, Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), s. 419.

506 BOA. MF. İBT. 5.30. H. 29.01.1292 / 07.03.1875.

okul müdürlüklerine gönderilmiştir.⁵⁰⁷ Okul idareleri ders kitaplarının ücretlerini öğrencilerden toplamışlardır. Genelde toplanan paralar vilâyet mal sandıklarına teslim etmiş, bazen de doğrudan maarif veznesine göndermiştir.⁵⁰⁸ Kitapçılarda kitaplara beklediklerinden daha düşük fiyat konulduğunda sorun çıkarmışlardır. Bu durumda fiyatlar yeniden düzenlenebilmiştir. Vakıf mekteplerinde okutulacak kitapların fiyatları Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti ile kitapçılar arasında yapılan pazarlık sonucunda belirlenmiştir.⁵⁰⁹ Okullarda okutulacak kitap ve risâlelerin Matbaa-i Osmaniyyeden satın alınması sözleşme gereği idi. Bu sözleşmeye göre Matbaa-i Osmaniye bastığı her ders kitabının beşte birini okullara ücretsiz vermek zorundaydı.⁵¹⁰

Osmanlı Devleti'nde kitap ticareti önemli bir yer tutar. Fatih Camisi civarında uzun süre kitap ticareti yapıldığı bilinmektedir. Burada daha ziyade dinî ilimlerle ilgili klasik eserler ve medrese öğrencilerinin ihtiyaç duydukları ders kitapları satılmıştır. Jale Baysal'a göre 1727-1876 yılları arasında 3066 kitap basılmıştır.⁵¹¹ XIX. yüzyılda kitap ticareti ile uğraşan sahaf sayınının artışı ve bazı sahafların ders kitabı ve halkın ilgi gösterdiği kitapların ticaretine yoğunlaştığını görülmektedir. Sahaf Ahmed Efendi'nin dükkânında yüzlerce kitabın 20-50 arasında nüshaları bulunmaktaydı. Hüseyin Hilmi Efendi'nin kitaplarının büyük çoğunluğunu ise matbu ders kitapları teşkil etmekteydi.⁵¹² II. Abdülhamid devrinde basımevi sayısında da artış yaşanmış ve bu artış daha çok İstanbul dışında, İstanbul'a uzak vilâyetlerde olmuştur. Bu dönemde de canlı bir kitap ticareti vardır.⁵¹³ Kitap satışı alanından yaşanan rekabet bazı kitapların baskı kalitelerinin kötü olmasına zemin hazırlamıştır.⁵¹⁴

507 BOA. MF. İBT. 255-10. H. 19.12.1327/01.01.1910.

508 BOA. MF. VRK. 9.98. H. 25.11.1293/12.12.1876.

509 İrfan Davut Çam, Eğitim ve İdeoloji, s. 127-128.

510 BOA. MF. MKB. 30.108. H. 04.03.1304/30.11.1886.

511 Jale Baysal, Mütferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul 1968, s. 78-80^.

512 İsmail E. Erünsal, İstanbul'da Kitap Ticareti ve Sahaflar, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 614-632.

513 Meral Alpay, Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 31.

514 BOA. MF. MKB. 30.108. H. 04.03.1304/30.11.1886.

2. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI VE DERS KİTAPLARI

1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edildiği günlerde Bosna Hersek, Bulgaristan ve Girit Osmanlı Devleti’nin elinden çıkan başlıca topraklardır. 1909 yılında 31 Mart Vak’ası ile Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti kendini yeni bir savaşın içinde bulmuştur. Kuzey Afrika’da kalan son toprak parçası Trablusgarp’ta meydana gelen savaş bu bölgenin Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmasına sebep olmuştur. Hemen ardından başlayan Balkan Savaşları’nda ise Rumeli’deki toprakların neredeyse tamamı Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştır. Yine aynı şekilde 1914-1918 yılları arasında devam eden Birinci Dünya Savaşı’nda birçok cephede aynı anda savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti bazı cephelerde başarılar elde etse de savaşın genelinden yenilgiyle çıkmıştır. Savaş sadece maddi alanda kayıplara yol açmamış aynı zamanda Türkiye’nin yetişmiş insan gücünün büyük bir kısmının savaş meydanlarında ölmesine sebep olmuştur. 1918 yılındaki Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen ortadan kalkmış durumdaydı. Antlaşmanın taşıdığı ağır hükümler çerçevesinde kısa sürede Anadolu’nun birçok yeri işgal edilmiştir. Bu işgal hareketlerinin devam ettiği günlerde Anadolu’da yeniden ortaya çıkan Millî Mücadele ruhu 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılması ile yeni bir şekle bürünmüştür. Ağırlıklı olarak güneyde Fransız ve İngilizlere, batıda Yunanlılara karşı verilen

mücadele nihayetinde Lozan Barış Antlaşması'yla sonuçlanmıştır. Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir ortamda 1922 yanında Saltanat kaldırılmış, hemen ardından Cumhuriyet ilan edilmiş ve kısa bir süre sonra da Hilafet lağvedilmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler toplumun değişimi ve dönüşümünde de etkili olmuştur. Bu ortam içerisinde Osmanlı Devleti Dönemi'nde olduğu gibi onun doğal devamı olan Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde de eğitim ülkenin varlığının korunmasının ve kalkınmasının bir aracı olarak düşünülmüştür.

2.1. TBMM HÜKÜMETLERİ VE ATATÜRK DÖNEMİ (1920-1938)

Bu dönemde eğitim alanında medreseler kapatılmış, Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, toplumun sosyal hayatında önemli yer tutan eğitim yönleri de olan tekke ve zaviyeler yasaklanmış, okullarda din dersleri kaldırılmış ve yabancı ve azınlık okulların denetimi noktasında önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca kızların ve erkeklerin bir arada okutulması, Arap alfabesinin kaldırılması gibi laikleşme ile ilgili birçok adım atılmıştır. Bu dönemde açılan imam hatip okulları ile ilahiyat fakülteleri gelişme gösterememiş ve kısa sürede kapanmıştır. Eğitimde maddiyatın giderek ön plana çıktığı bu dönemde CHF Hükûmeti Türklerin İslami kimliğini laik ve millî bir hüviyete bürüyecek kültürel politikalar takip etmiştir. Bu dönemde Yeniden İnşacılık (Kurmancılık) doğrultusunda bir eğitim felsefesi benimsenerek eğitim yoluyla toplum şekillendirilmek istenmiştir. Anayasaya dâhil edilen Atatürk ilkeleri Türk toplumunun ve devletin geleceğini belirleyen unsurlar olarak yerini almış ve eğitim bu hedeflere göre şekillendirilmiştir.⁵¹⁵ Ekonomik ve toplumsal alanda görülen merkezileşmenin eğitim alanında da sürdürülmesine karar verilmiştir. Özellikle 1925'ten itibaren ülkede muhalefetin susturulmaya başlanması ile gelebilecek tepkiler de önlenmiştir. Nitekim eğitimde sonraki dönemlerde CHF'nin 6 umdesi eğitim kurumlarında ve ders kitaplarında yerini almıştır.

515 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 163-169.

6 Mayıs 1920’de TBMM’de Rıza Nur ilk Maarif Vekilli olarak seçilmiş ve yeni hükûmetin eğitim stratejisini, amaç ve ilkelerini belirlemiştir. Millî duyguların geliştirilmesinin ön plana çıktığı I. İcra Vekilleri Heyeti’nin Millî Eğitim programının gayesini Rıza Nur çocuklara verilecek terbiyeyi her manasıyla dinî ve millî bir hâle koymak olarak açıklamıştır. Rıza Nur okulların yeniden düzenlemesini, programların ıslah edilmesini, bilimsel ders kitapları yazılmasını ve Türk diline ait bir sözlük hazırlanmasını da bu gayeler arasında saymıştır.⁵¹⁶

1921 yılında Maarif Vekâleti bünyesinde Telif ve Tercüme Heyeti kurulmuş ve Talim ve Terbiye Dairesi kuruluncaya kadar (1926) çalışmalarını sürdürmüştür. 25 Mart 1921’de yaptığı ilk toplantısında Telif ve Tercüme Heyeti ülkede ilkokulların yaygınlaştırılması, ülke halkına İslam inancının, benliğinin ve menşeyinin öğretilmesi ve yüksek ilimlerin yapılması ve yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Telif ve Tercüme Heyeti, Maarif Heyetinden kendilerine gönderilen eserleri incelemiş, kitap yazarlarına verilecek mükâfatın çeşit ve miktarını belirlemiştir. Kitaplar burada uzmanlar tarafından incelenmiş ve gerekli görüldüğünde dışarıdan uzman temin edebilmiştir. Üyeler arasında uzmanın bulunmadığı hâllerde eser dışarıdan görevlendirilen uzmanlarca incelenmiştir. Oy çokluğuyla kararların alındığı Heyetin onay verdiği eserlerin üzerine “...inci sınıf öğretim programına uygun olup eğitimine izin verilmiştir.” kaydı yazılırdı. İlkokulların programına uygun olmakla beraber, benzerine göre daha iyi olan eserlere yukarıdaki ibare yazılmakla beraber ayrıca para ödülü verilmiştir. İlkokulların programına uygun olmayan ancak okunmasında fayda görülen esere “Başarılı öğrencilere verilmek veya okul kütüphanesinde bulundurulmak üzere takdir olunmuştur.” kaydıyla bir imtiyaz verilmiştir. Ortaokul kitaplarından bazılarını Vekâlet kendi hesabına bastırıp ve eserin sahibine telif hakkı verebilmiştir.⁵¹⁷

516 Nuran Dağlı-Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları, TBMM Yayınları, Ankara 1988, C. 1, s. 4.

517 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022; Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 157-160.

Ülkenin resmî eğitim politikasını belirleyecek unsurlar, II. Meşrutiyet yıllarında planlanan ama ancak 1921’de toplanabilen I. Maârif Kongresi’nde dile getirilmiştir.⁵¹⁸ Bu kongre Sakarya Meydan Muharebesi’nin devam ettiği bir ortamda 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kongre okul ve öğrenci mevcudunu tespit etmek, bu çerçevede yapılması gereken çalışmaları belirlemek ve eğitime millî bir yön vermek amacıyla toplanmıştır.⁵¹⁹ Mustafa Kemal Paşa kongrede millî bir eğitim programının hazırlanmasının, programlardan ve kitaplardan hurafe ve yabancı fikirlerin atılıp, Türk tarihiyle uyumlu bir içeriğin oluşturulmasını vurgulamıştır.⁵²⁰

Eğitimin nasıl olacağı sorusu Türkiye’de uzun süre tartışmalara sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi’nde giderek ön plana çıkan milliyetçilik düşüncesi Cumhuriyet Dönemi’nde de devam etmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu düşüncenin etkisi altında yeni toplum ve devlet düzeni şekillendirmek, millî devlet anlayışının kurulmasına yardımcı olmak ve yerleştirmek için eğitim bir araç olarak kullanılmıştır. Eğitimle ümmetten millete geçişin planlanması ve millî kültür eksenini etrafında milletleşme sürecinin hızlandırılması hedeflenmiştir.⁵²¹ Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, Muasırlaşmak ve İslamlaşmak” olarak ifade ettiği form Cumhuriyet Dönemi’nde Mustafa Kemal Paşa tarafından “Türkleşmek, Muasırlaşmak ve Laikleşmek” olarak yeniden formüle edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı Devleti Dönemi’nde devam eden geleneksel eğitim kurumlarının yasaklanması ve bunların yerine tamamen Batı tarzı eğitim kurumlarının kurulması Türkiye’de pozitivist ve pragmatist bir eğitim anlayışının ön plana çıktığını gösterir. Cumhuriyeti kuran bürokrat seçkinler millî olmadığını düşündükleri ve ezbere dayalı olduğunu iddia ettikleri dine dayalı geleneksel eğitim yerine millî

518 Sena Coşgun Kandal, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV / 2, 2019, s. 393.

519 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022.

520 Recep Yıldız, *Eğitim ve Sosyal Değişme*, s. 155.

521 Recep Yıldız, *Eğitim ve Sosyal Değişme*, s. 157-158

tarih, millî sanat, kısaca topyekûn bir millî kültürün gelişmesine uygun batı tarzı millî bir eğitim üzerinde durmuşlardır.⁵²²

8 Mart 1923 tarihinde dönemin Millî Eğitim Bakanı İsmail Safa tarafından “Umumi Maarif ve Terbiye Programı” veya “Misak-ı Maarif” olarak bilinen bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgede Türk eğitim sisteminin hedefleri milliyetçi, halkçı devrimci, laik cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek, ilköğretimi yaygınlaştırarak herkese okuma yazma öğretmek, dine dayanmayan ahlaki öğretmek, yeni kuşakları başarılı kılacak donanımlarla donatmak olarak sıralandıktan sonra millî eğitimin genel amacı “Türk ulusunu uygarlıkta en ileriye götürmek ve yeni kuşakları Türk olmak onurunun gerektirdiği aşk, irade ve güçte yetiştirmek” olarak açıklanmıştır.⁵²³ 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında toplanan I. Heyet-i İlmiye Toplantısında Millî Eğitim Yürütme Programı, Millî Hars, Türkçeye çevrilecek eserler, Millî Dil ve Edebiyat, Millî Müzik, Millî Tarih Kitaplığı, Millî Büyük Sözlük, Millî Tarih ve Coğrafya Enstitüleri gibi konular ile okul programlarının değiştirilmesi görüşülmüştür.⁵²⁴ Maarif işlerinin birlik ve meslek eğitimde uzmanlaşma çerçevesinde yürütüleceğinin açıklandığı 5 Eylül 1923 tarihli V. İcra Vekilleri Heyeti Programı’nda Maarifin çocukların terbiye ve talimi, halkın terbiye ve talimi ile millî güzidelerin yetişmesi için lazım gelen araçların hazırlanması ve temin etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Programda okulların fiziki şartlarının güçlendirilmesi, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve halk eğitimi üzerinde durulmuş ve eğitimin millî ve çağdaş olacağı belirtilmiştir.⁵²⁵ 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde görülen eğitimdeki çoklu yapı tek bir yapı altında toplanmıştır. Maarif Vekili Vasıf Bey 23 Nisan 1924 tarihinde yapılan II. Heyet-i İlmiye Toplantısının gayesinin okul ders müfredatlarını

522 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 158.

523 Enver Behnan Şapolyo, Atatürk ve Maarif Misakı-Pragmatizm. Türk Kültürü, 1966, 40, 383-394.

524 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf. Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022.

525 Nuran Dağlı-Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları, s. 15-16.

hazırlamak, ders çizelgelerini düzenlemek ve ders kitaplarının içeriğini belirlemek olduğunu söylemiştir. Bu toplantıda, ilköğretim süresinin altı yıldan beş yıla indirilmesi, ilköğretim müfredatının düzenlenmesi, ortaokul ve lise kısımlarının ayrı değerlendirilmesi ve her birinin öğrenim süresinin üç yıl olarak belirlenmesi ve böylece ortaöğretim kurumlarının toplam öğrenim süresinin yedi yıldan altı yıla indirilmesi, öğretmen okullarındaki eğitimin dört yıldan beş yıla çıkarılması, ortaokul, lise ve öğretmen okullarının ders programlarına sosyoloji dersinin eklenmesi ve okutulacak ders kitaplarının yazdırılması gibi kararlar alınmıştır.⁵²⁶ Bu doğrultuda 1924 İlk Mektepler Müfredât Programı ile müfredat programlarında yapılan ilk büyük değişiklik yapılmıştır. Bu programın öncelikli hedefi, Cumhuriyetin kuruluş ilkeleri ile bağdaşmayan ders ve konuların ayıklanması ve yerine Cumhuriyetin değerlerine uygun nitelikteki içerikleri yerleştirilmesidir.⁵²⁷

Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyetinin görevlerini bir esasa bağlamak üzere 1924 yılında *Telif ve Tercüme Heyeti Yönetmeliği*'ni yayınlamıştır. Telif ve Tercüme Heyeti kurulduktan sonra Vekâletçe telif veya tercüme olarak çok sayıda eser bastırılmıştır. Yönetmeliğin yayımlanmasını izleyen 1925 yılında Kurul, “telif ve tercüme edilecek asâr” hakkında bir yönetmelik yayımlayarak çalışmalarını buna göre düzenlemiştir. Telif ve Tercüme Heyeti, okul kitaplarının niteliklerini tespit etmek üzere çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bu maksatla düzenlenen anketten yararlanılarak Vekâletçe “okul kitapları” hakkında bir yönetmelik yayınlamıştır. Bu yönetmelikle ilk, orta ve Darülfünun dışındaki yüksek dereceli okullarla özel okulların ders kitaplarında aranacak genel ve özel nitelikler tespit edilmiştir. Bazı ders kitaplarına öğretmenlerle ilgili bir bölüm konulması hükme bağlanmıştır; her ders için birden fazla kitap bulunması prensibi getirilmiş ve bu kitaplardan

526 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf. Erişim Tarihi 23 Mayıs 2022.

527 Sena Coşgun Kandal, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, s. 393.

öğretimde büyük yarar sağlandığı anlaşılanların “kitap cetveli”nde birinci sırada yer almasına karar verilmiştir. Okul kitapları yönetmeliği ile ayrıca, fen ve teknikle ilgili ders kitaplarının hazırlanmasında belli şartlarla tercüme ve birleştirme; millî kültüre ait ders kitaplarının hazırlanmasında ise telif eser yazdırılması ilke olarak kabul edilmiştir.⁵²⁸ 1924’te toplanan II. Heyet-i İlmiyenin aldığı kararlardan biri de ders kitaplarının yeniden yazdırılmasıdır.

27 Aralık 1925 tarihinde Ankara’da toplanan III. Heyet-i İlmiyede talim ve terbiye işleri ile meşgul olmak üzere bir “Talim ve Terbiye Dairesi” kurulması kararlaştırılmıştır.⁵²⁹ 1926 yılında çıkarılan *Maarif Teşkilatı Kanunu* ile yeni kurulan Türk devletinin eğitim yapısı şekillendirilmiştir. Bu kanunla Talim ve Terbiye Dairesi ve ülkeyi farklı eğitim bölgelerine ayıran Maarif Eminlikleri kurulmuştur. Kanunla Talim ve Terbiye Dairesine ilk ve orta dereceli okullarda okutulmak üzere yazılan kitapları inceleme görevi verilmiştir. Ayrıca Vekâlet adına bastırılması gereken kitaplara karar vermekte dairenin görevleri arasındaydı.⁵³⁰

22 Mart 1926’da Millî Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur. Eğitimle ilgili birçok önemli vazifesi olan bu dairenin önemli görevlerinden biri de ders kitaplarıyla ilgilidir. Daire, ilk ve orta derecedeki mekteplerde okutturulmak üzere yazılan kitapları tetkik ettirmek ve bunların müfredat programına ve terbiyevî şeraite uygun olanlarını kabul ve onaylamakla görevliydi. Ayrıca Bakanlık adına basılması gereken ders kitaplarını belirlemek, öğrenmen kılavuz kitaplarını yazmakta bu dairenin göreviydi.⁵³¹ Talim ve Terbiye Dairesi çeşitli değişiklikler de olsa bu görevini bugünde sürdürmektedir.

Ders kitaplarında özellikle “cumhuriyetçi kuşaklar” yetiştirilmesine

528 Reşat Özalp -Aydoğan Ataüinal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, s. 36

529 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf. Erişim Tarihi 23 Mayıs 2022.

530 Reşat Özalp -Aydoğan Ataüinal, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, s. 47.

531 Server R. İskit, Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, s. 160-164.

hizmet etmesi en başta beklenen faydaydı. Eğitimi millî kimlik anlayışına uygun yeni nesiller yetiştirmek için araç olarak gören yeni rejim bunun için ilk olarak eğitim programlarında köklü değişiklik yapmıştır. Fen bilimleri ile ilgili yeni ders ve programlar hazırlanmış, tarih ve yurt bilgisi derslerine ayrı bir önem verilmiştir.⁵³² Türklerin Osmanlı öncesindeki tarihlerine Orta Asya köklerine daha çok vurgu yapılmıştır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumları bu amaçlara hizmet edecek kurumlar olarak kurulmuştur. 1926 yılında müfredata Askerliğe Hazırlık Dersi’nin konulduğu görülmektedir. Bu alanda yazılan ilk kitap Cemil Tahir Beyin kaleme aldığı *Askerliğe Hazırlık Dersi Birinci Kitap* adlı kitaptır.⁵³³

2.1.1. Ders Kitaplarının Maarif Vekâletince Basılması Meselesi

Mektep Kitaplarının Maarif Vekâletince Basılması Hakkında Kanun lâyihası 22 Nisan 1926’da TBMM’de görüşülmüştür. TBMM’ye yapılan başvuruda ders kitaplarının büyük kısmının öğrencinin ihtiyacına uygun olmadığı ve fiyatlarının da genel olarak çok pahalı olduğu belirtilmiştir. Kanun ile öğrencilere hem iyi hem de ucuz kitap ulaştırmanın amaçlandığı belirtilmiştir.⁵³⁴ Görüşmelerde söz alan Maarif Vekili Mustafa Necati Bey mektep kitaplarının vurguncuların elinde olduğunu ve çok pahalıya mal olduğunu belirterek çıkacak kanunun “Memleketin, çocuk babalarının lehine bir kanun” olduğunu belirtmiştir.⁵³⁵ Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatasında ise ders kitaplarının eğitim için önemli olduğu vurgulanarak mevcut ders kitaplarının çoğunun öğrencilere uygun olmadığı ve fiyatlarının yüksek olduğu belirtilmiştir.⁵³⁶

Genel Kurulda yapılan görüşmelerde “Türkiye Maarifinde mektep

532 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 164-166.

533 Cemil Tahir, Askerliğe Hazırlık Dersi Birinci Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1926.

534 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.187.

535 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.186.

536 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.187.

kitapları bir derttir, hem azami bir derttir.” diyen Antalya Milletvekili Rasih Bey her sene ders kitaplarının sayısının, şeklinin veya yazarının değiştiğini ama kitabın aynı kitap olarak kaldığını söylemiştir. Rasih Bey, kitapların değiştiğinin okulların açılmasından sonra açıklandığı ve bununla öğrencilerin dört ay kitapsız kalmasına sebep olduğunu belirtmiş ve Maarif Vekilinden kitap değiştirme derdine çok esaslı bir çare bulmasını rica etmiştir.⁵³⁷ Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ise özellikle uzmanlık gerektiren Mühendis, Kondüktör ve Dışçı mektebi gibi okullarda okutulan bunlara özel ders kitaplarının başka yerde bulunmadığından bahisle bu okullardaki ders kitaplarının da kanuna dâhil edilmesini istemiştir.⁵³⁸

Kitap meselesinin hakikaten Maarif Vekâletinin ve bilhassa mekteplerin çok dikkatle takip etmeye mecbur olduğu bir mesele hâline geldiğini söyleyen Maarif Vekili Mustafa Necati Bey velilerin asgari 3 lira kitap parası verdiğini, Türkiye’de 500 bin öğrenci olduğu dolayısıyla 1,5 milyon liranın kitaba verildiğini belirtmiştir. “Kitaplar tabii muhtelif ticarethanelerin elindedir. Bu ticarethaneler daimî surette kontrol edilmediğinden kitaplar ihtimal çocuk babalarına çok pahalıya mal oluyor.” diyen Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, hükûmetin elinde çok mükemmel bir matbaası olduğunu, Matbaai Âmire ve Bahriye Matbaasınında Maarif Vekâletine devredildiğini ve bütün mektep kitaplarını basabilecek kapasitesinin olduğunu söylemiştir. Kitapların kaliteli kâğıtlara muntazam şekilde basılacağını söyleyen Vekil böylelikle velilerin daha az para ödeyeceklerini ileri sürmüştür.⁵³⁹ Yapılan görüşmeler sonrasında ders kitaplarıyla ilgili kanun teklifi kabul edilmiştir. Kanuna göre mekteplerde talebeye okutulacak kitapların baskı maliyetinden en fazla %10 karla satılması kararlaştırılmıştır. Satılacak mektep kitap bedelinin bir taraftan bütçe kanunundan diğer taraftan özel bütçeden karşılanması düşünülmüştür.⁵⁴⁰

537 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.188.

538 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.188.

539 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.188-189.

540 TBMM Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1926, D. 2 C. 24, s.209.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Okul kitaplarının devlet tarafından basılması amacıyla 1926 yılında yayınlanan *Mektep Kitaplarının Tabına Dair Kanun*'un uygulamada nasıl olacağını belirlemek üzere *Mektep Kitaplarının Maarif Vekâletinde Tabı Hakkındaki Kanunun Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyen Talimatname*'si yayınlanmıştır. Bu talimatnameyle mektep kitapları için ayrılacak bütçe ve basılacak kitaplara ilişkin karar Talim ve Terbiye Dairesine bırakılmıştır. Ayrıca basılan kitapların maliyet fiyatı üzerine %10 zam koyarak talep doğrultusunda mektep ve maarif idarelerine sattırılacağı ve satılan kitap bedellerinin her ay matbaa müdürlüğü aracılığıyla millî matbaaya gönderileceği karara bağlanmıştır.⁵⁴¹

Talim ve Terbiye Dairesi 16 Mart 1926 tarihinde yaptığı toplantıda liselerin ikinci devre dersleri içinde kitabı yazılmamış olanların kitapları yazdırılması kararı alınmıştır. Alanın uzman kişilerine bu kitapların yazdırılması düşünülmüştür. Mevcut okullarda okutulan kitaplardaki eksikliklerin öğretmenlere sorulması kararlaştırılmıştır. Orta mektep kitapları için ise öğretmenlerle görüşme yapıldıktan sonra karar verileceği belirtilmiştir.⁵⁴²

Talim ve Terbiye Dairesi okullarda okutulmak üzere başvuru kitapları incelemiş, bunları kabul veya reddetmiştir. Örneğin 1926 yılında Ahmed Rasim Bey tarafından iki kısım olarak te'lif edilen *Musahabât-ı Ahlâkiye ve Malumat-ı Medeniye* adındaki eserin müfredat programına uygun olarak kaleme alındığı ve mektep kitapları cetveline eklenmesi kararı alınmıştır.⁵⁴³ Kurul aldığı kararlarla bazı kitapların ders kitabı olarak kabul edilesine bazılarının satın alma ya da bastırılması yoluyla desteklenmesine karar vermiştir. Kurul tarafından alınan bazı kararlar ders kitaplarını inceleyecek kişilere ilişkindir. Bazı kararlarda incelenecek ders kitaplarına ait bilgiler var iken bazı kararlarda genelleme yapılmış ve ders adı ve seviyesi verilerek

541 Hayrünisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat'tan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924–1928)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 128.

542 TTK Karar Defteri, 16 Mart 1926, C. 2, Ankara 1926.

543 TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 103, Ankara 1926.

ilgili ders ve seviyedeki kitapların kimler tarafından inceleneceği belirtilmiştir. Kararlarda orta mektep kitaplarının inceleme işi genel olarak belli kişilere verilmiş veya çeşitli disiplinlere göre farklılık göstermiştir.⁵⁴⁴ Örneğin Talim ve Terbiye Dairesi 15 Nisan 1928’de yaptığı toplantıda Midhad Sadullah ve Nejad Beyler’in *Yazı Defteri*, Ahmed Refik Bey’in *Tarih*, Muallim Kemaleddin Bey’in *Cumhuriyet Elifbası* ile *Yazı Defteri*, Muallim Yusuf Nihad Bey’in *Kıraat Serisi* ve Muallim Osman Nuri Bey’in *Kıraat Serisi* adlı eserlerin incelenmesi için Keçiören Sabık Muallimlerinden Nuriye Hanım’ı her bir kitap için beş lira ücretle görevlendirmiştir.⁵⁴⁵

Talim ve Terbiye Dairesi kitapların fiyatının tespiti hakkında da kararlar almıştır. Daire 29 Temmuz 1926 tarihli toplantısında ilk mekteplerde kabul edilen kitapların peyderpey yayınlanacağını belirttikten sonra Faik Sabri, Esbak Müsteşar Mustafa Şefik, Sabık Müderris Ali Keşad, Osmaniye Matbaası Müdürü, Matbaa-i Amire Müdürü beylerden oluşan bir kominyon kurulduğunu ve komisyonun kitapları inceleyerek “gayet adilane esaslar dâhilinde en kısa bir zamanda” fiyatları tespit edeceğini açıklamıştır.⁵⁴⁶ Kurul kabul edilen ders kitapları bağlamında muhalledat cetvelleri, mekteb listesi kitapları cetveli gibi isimler altında listeler hazırlamış ve hazırlanan bu listeler doğrultusunda Matba-i Amirede bu eserlerin basılması sağlanmıştır.⁵⁴⁷ Böylelikle bir sonraki eğitim yılı başında kitapların haz olması yolunda tedbirler alınmıştır. Bu durum günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Örneğin Talim ve Terbiye Dairesi 17 Şubat 1928’de yaptığı toplantıda “Şimdiye kadar her sene mekteb kitapları listesi geç neşrolunmuş ve sene-i dersiye ihtidasında talebenin eline muntazaman kitapları verilememiştir.” denilerek listelerin Haziran ayında yayınlanacağı

544 Gülay Kırpık-Muhammet Ahmet Tokdemir, Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928), TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 113; TTK Karar Defteri, C. 4, Karar No: 6, 45, 57, 125, 131, 149, 204, Ankara 1928.

545 TTK Karar Defteri, 15 Nisan 1928, C. 4, Karar No: 45, Ankara 1928.

546 TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 164, Ankara 1926.

547 Gülay Kırpık-Muhammet Ahmet Tokdemir, Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928), s. 118.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

belirtilmiş ve kitaplarının I. cetvele girmesini isteyen yazarların en geçe Nisan ayına kadar kitaplarını Talim ve Terbiye Dairesine teslim etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır.⁵⁴⁸

Kurul kararlarında vekâlet namına bastırılan kitapların dağıtımına ilişkin kararlar da alarak kitapların ne kadarının ücretsiz olarak hangi kurumlara verileceği, müellif ve mütercimine ne kadar kitap verileceği gibi hususları kayıt altına almıştır.⁵⁴⁹

2.1.2. 1928 Millî Eğitim Bütçesi Görüşmeleri ve Ders Kitapları Meselesi

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey 1928 Millî Eğitim bütçesi hakkında TBMM'de 22 Nisan 1928'de yaptığı konuşmada devlet matbaası yardımıyla 125 eser bastırdıklarını açıklamıştır. Bu eserlerden bir kısmının doğrudan doğruya öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyici mahiyette, bir kısmının ise mektep kitapları olduğunu belirtmiştir. Matbaada toplam 123.805 mektep kitabının basıldığını ve bunlardan 73.497 âdetinin satıldığını söylemiştir.⁵⁵⁰ “Ne kadar mektep varsa o kadar da elifba kitabı var” diyen Kocaeli Milletvekili Kılıçoğlu Hakkı Bey ise kitaplarda berbat resimler olduğunu ve bu yüzden çocukların bu kitapları okumak istemediklerini ileri sürmüştür. Hakkı Bey, Maarif Vekâletinin bünyesinde bir heyet kurulmasını ve bu heyetin çocukların eline aldıkları zaman seve seve okuyacakları iyi ve bol resimli kitaplar yazmasını istemiştir.⁵⁵¹ Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey bu görüşe karşı çıkarak kitapları tetkik eden, uzun uzadıya araştıran Talim ve Terbiye Dairesinin olduğunu ve bu daireden bir kitap geçmedikçe onun basımı ve mekteplere kabul edilmesine imkân olmadığını hatırlatmıştır. “Talim ve Terbiye Dairesini teşkil eden zevat da bu memleketin ilmen, fennen en müterakki zevatıdır. Bu heyetin

548 TTK Karar Defteri, C. 4, Karar No: 15, Ankara 1928.

549 TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 142, Ankara 1926; TTK Karar Defteri, C. 3, Karar No: 20, 73, Ankara 1927.

550 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1928, D. 3, C. 3, s. 206

551 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1928, D. 3, C. 3, s. 212.

nazarı tetkikinden geçmiş bir kâtip hakkında söz söyleyebilmek için ilmen onlardan yüksek olmak lâzımdır.” diyen Müfit Bey kitapların iyi olduğunu söylemiştir.⁵⁵²

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey şimdiye kadar çıkan eserlerle mukayese edildiğinde yeni basılan mektep kitaplarının basımı, dış görünüşü ve içeriği bakımından daha iyi olduğunu söylemiştir. Kitapların önce Talim ve Terbiye Dairesinden geçtiğini, bu dairenin incelemesinden sonra uzmanlar heyetine gönderildiğini ve onların incelediğini belirtmiştir. Bundan dolayı kitapların bir taraftan telif ve tercümesine bir taraftan da en güzel surette basılmasına çalışıldığından bahsetmiştir. Kitapların mükemmel ve güzel olması gerektiğini belirten Necati Bey, çocuklara kitap verirken ülkenin iktisadi vaziyetini de düşünmeye mecbur olduklarını hatırlatmıştır. “İlkmektep çocuğuna otuz liralık bir kitap aldıramayız” diyen Maarif Vekili “Kitaplarımızın her birini ciltli muntazam çıkarmak, iç sayfadaki yapraklarını gayet güzel parlak kâğıtlara basmak belki doğru olabilir. Fakat mektep çocuğuna parlak kâğıtlara basılmış kitap lâzım değildir.” söylemiştir. Kitapların ülkenin iktisadi şartlarıyla uyumlu olmasını gerektiğini belirten Vekil, “Bizim güzel basılmış kitaplarımız da vardır, fakat çocukların alacağı kitaplar, güzel kâğıtlara basılmış şık ciltli kitaplar olmaz.” demiştir. Herkesin elifba yazması konusundaki eleştirilere de cevap veren Maarif Vekili Mustafa Necati Bey herkesin elifba yazabileceğini ve bunu engelleyemeyeceklerini belirttikten sonra “O elifbalar bize gelir. Talim ve Terbiye Dairesi o elifbalardan hangisi işe yarıyorsa; elifba işinden anlayan zevata gönderirler, onların da tensibi üzerine bunlar mekteplerde çocuklara verilir. Binaenaleyh Talim ve Terbiye Dairesinin tasdik etmediği bir elifbanın okutulmasına imkânı yoktur” demiştir. Eskiden okullarda kitap eksikliği yaşandığını söyleyen Maarif Vekili bugün kitapsız okul ve öğrenci kalmadığını ileri sürmüştür.⁵⁵³ Ders kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından basılması da

552 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1928, D. 3, C. 3, s. 213.

553 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1928, D. 3, C. 3, s. 215.

soruna yeterince çözüm getiremediği tartışmalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Talim ve Terbiye Dairesinin ders kitaplarındaki rolünün bazı milletvekillerince yeterince anlaşılamadığı da görülmektedir.

2.1.3. Alfabe Değişikliği ve Ders Kitapları

Türkler tarih boyunca Göktürk, Uygur, Arap, Mani, Brahmi, Süryani, Ermeni, Grek, Kiril, Latin gibi birçok farklı alfabe kullanmışlardır.⁵⁵⁴ Türklerin İslamiyete girmeleri ile birlikte kullanılmaya başlanan Arap alfabesi yüzyıllarca Türkçenin en yaygın alfabesi olmuştur. Özellikle Osmanlılar zamanında çok büyük bir gelişme gösteren bu yazı bir sanata dönüşmüştür. Arap alfabesinin Türkçeye uymayan özelliklerinin ıslah edilmesi için Osmanlı zamanında girişimler olmuş, hatta Enver Paşa ayrı harfleri esas alan yenilik yapmıştır.⁵⁵⁵

1925 yılında yeni rejimin eğitim politikalarına uygun kitapların basılması için *Mektep Kitapları Talimatnamesi* yayınlanmıştır. Bu talimatname ile ders kitaplarının şekil ve içerik bakımından nasıl olması gerektiği birtakım kurallara bağlanmıştır. Telif ve Tercüme Dairesi, “1925 yılındaki kararlarında harf ve rakamların değişmesi bağlamındaki yapılan tartışmaları medeni bir lisan olan Türkçeye karşı bir hürmetsizlik olarak değerlendirmiştir.”⁵⁵⁶ Ancak 1 Kasım 1928’de Türklerin yüzyıllardan beridir kullanmış olduğu Arap alfabesi yasaklanmış yerine Latin harfleri getirilmiştir. Bir zaman için eski yazıya karşı sert tedbirler alınmıştır. Alfabe değişikliği sosyal hayattan eğitim diline, kitapların yapısına kadar büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir.⁵⁵⁷ Arap harfleriyle kitap basılması yasaklanmıştır. Arap harfli kitapların, Latin harflerle hemen yeniden

554 Talat Tekin, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg Yayınları, Ankara 1997.

555 Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 24-26.

556 TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 40, Ankara 1926; Gülay Kırpık-Muhammet Ahmet Tokdemir, *Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928)*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 181.

557 Erhan Kanbolat, *Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 177-178.

basılmasını sağlamak için de öğretimde kullanılması yasaklanmış fakat araştırma ve incelemelerde kullanılmasına dokunulmamıştır. Piyasadan ve kütüphanelerden kaldırılmaları önerilmemiştir.⁵⁵⁸ Alfabe değişikliği okuma yazma öğretiminin geliştirilmesine hizmet olarak sunulsa da gerçekte geçmişle olan bağın sürdürülememesi amacına da matuftur.⁵⁵⁹ Benzer bir düşünceyi Bernard Lewis’de paylaşır. Ona göre “Yeni yazıyı öğrenip eskisini unutmak suretiyle geçmiş gömülü unutulabilecek ve yalnız yeni Latin harfli Türkçede ifade edilen fikirlere açık yeni bir kuşak yetiştirilecek” ve böylece Osmanlı Devleti’ne karşı bir engel oluşturulacaktır.⁵⁶⁰ Geoffrey Lewis, alfabe değişikliğini “1927 yılında okutulan Nutuk, 1960’ların başında ‘günün diline çevrilmek’ zorunda bırakılmıştır. Başarıya trajedi niteliğini katan yalnız Osmanlı Türkçesinin kayboluşu değil, onun kendi doğal gelişimiyle birlikte Halide Edip Adıvar, Sabahattin Ali, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarların dilinin yitirilişidir.” sözleriyle trajik bir başarı olarak değerlendirmiştir.⁵⁶¹ Jacques Derrida’ da “Türklerin harflerini, Türk tarihini derinden etkileyen harf devrimini, kaybolmuş harflerini, şiddetle değiştirmeye zorlandıkları alfabelerini düşünüyorum.” sözleriyle değişimin trajik yönüne vurgu yapmıştır.⁵⁶² Hüseyin Sadoğlu ise alfabe değişikliğini “Cumhuriyet devrimleri arasında pek azı Kemalizmin ‘Batıcı’ ve ‘ulusçu’ karakterini Latin alfabesi kadar iyi sembolize edebilirdi. Batıcı; çünkü Latin harflerini kabul etmek, hedef olarak gösterilen medenî dünyaya kapıları ardına kadar açmak demektir. Ulusçu; çünkü hiçbir araç Türk toplumunu yüzyıllardır birlikte yaşadığı İslam kaynaklarından ve Arap dindaşlarından bu denli koparıp farklılaştıramazdı.” sözleriyle değerlendirmiştir.⁵⁶³

558 Meral Alpay, Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması, s. 23.

559 Benjamin C. Fortna, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Okumayı Öğrenmek, Çev. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

560 Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 427-428.

561 Geoffrey Lewis, Trajik Başarı: Türk Dil Reformu, Çev. Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 5.

562 Jacques Derrida, “İstanbul Mektubu”, Çev. Elis Simson, Cogito 47-48, (2006): 19-20.

563 Hüseyin Sadoğlu, Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 215.

Alfabe değişikliğinde sonra ders kitapları işi yeni rejim açısından daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Alfabe değişikliğinden sonra yaşanan süreçte eğitim hizmetlerini artırmak ve yeni alfabeyi millete öğretmek amacıyla Millet Mektepleri açılmış ve yeni harflerle basılan ders kitapları okullara parasız olarak gönderilmiştir. Talim ve Terbiye Dairesi alfabe değişikliğinden sonra bu yönde kararlar almıştır.⁵⁶⁴ Talim ve Terbiye Dairesi 1928 yılı içinde yaygın eğitimin bir parçası olabilecek okuma yazma kitaplarının yayınlanmasıyla ilgili birçok karar almıştır. Halk dershaneleri ve Millet Mekteplerinde okutulmak Aka Gündüz Bey'in "Halk İçin Yazı Kitabı" ve Yüksek Muallim Mektebi Fransızca Öğretmeni Kâzım Nâmi(Duru) Bey'in ilk mekteplerin birinci sınıfları için hazırladığı "Türkçe Oku Türkçe Yaz" adlı eseri gibi bir dizi kitap alfabe değişikliğinden sonra yayınlanmıştır.⁵⁶⁵ Talim ve Terbiye Dairesi alfabe değişikliğine hazırlık bağlamında bazı kararlar almıştır. 1 Eylül 1928 tarihinden itibaren Maarif Müdürlükleri merkezinde öğretmenlerin zorunlu olarak katılacağı kurslar açılması planlanmıştır. "Kurslarda kıraat ve imla kaideleriyle birlikte hassaten gayet düzgün, okunaklı ve güzel el yazısı öğretilmesi" istenmiştir. Kursların sonunda bir sınav yapılacak ve "yeni harflerle imla kaidelerini en iyi öğrenmiş olan, en seri ve süslü kıraat yapılmış ve el yazısı en güzel olanlar mekteplerde alfabe ve yeni harflerle kıraat ve imla tedrisâtına memur" edilecekleri belirtilmiştir. Okulların 15 Ekim'de eğitim öğretime başlayacağı hatırlatılarak Türkçe dersleri okumayacak öğrencilerin diğer derslerle ilgilenmesi istenmiştir. Ayrıca öğrencilerin yeni harfleri yeterince öğrenmelerinden sonra Türkçe eğitiminin tamamen yeni harflerle yapılacağı belirtilmiş ve bunun için kıraat kitaplarının hazırlandığı ifade edilmiştir.⁵⁶⁶

Genelde kitapçılar okulların açılmasından önce ders kitaplarını bastırdıklarından 1 Kasım 1928'de alfabe değişikliği kanunlaştığı sırada 1928-1929 eğitim öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının

564 TTK Karar Defteri, C. 4, Karar No: 211, Ankara 1928.

565 Gülay Kırpık-Muhammet Ahmet Tokdemir, Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928), s. 184.

566 TTK Karar Defteri, C. 4, Karar No: 54, Ankara 1928.

çoğu basılmıştı. Maarif Vekâleti tarafından fiyatları belirlenen bu kitapların “Resmî cetveli” devlet matbaasınca basılmış, bütün vilayetlere, kazalara, köylere gönderilmiş ve sipariş edilen kitaplar da pek çok okula teslim edilmişti. Kanunun 5. maddesine göre 1 Ocak 1929’dan itibaren yeni harflerin kullanılması ve basılacak kitapların yeni harflerle basılması zorunlu tutulmuştur. Ayrıca kanunun 9. maddesine göre okullarda eski harflerle basılmış olan ders kitaplarının okutulması yasaklanmıştır. Alfabe değişikliğinden sonra özel yayınevleri makinelerin düzenlenmesi, matbaalara yeni harf sağlanması, dizgicilerin bulunması ve bunların yetiştirilmesi konusunda çok büyük problemlerle karşılaşmışlardır. Arap harfli yayınların yasaklanması diğer kitaplar gibi ders kitapları da yayıncıların elinde kaldığından çoğu bu süreçte zarar etmiştir.⁵⁶⁷

Alfabe değişikliğinden sonra kitap yayını ve basımı işlerinde bazı sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Arap harfleri ile basılan kitaplar yasaklandığı için yeni harflerle kitaplarının basımına ihtiyaç olmuştur. Bu durum basımevlerini, yazarları ve dizgicileri mali anlamda zor durumda bırakmış ve değişiklik lojistik sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Okulların açılma zamanı yaklaştıkça kitap sorunu kendini göstermeye başlamış ve basında sık sık şikâyetler dile getirilmiştir. “Mektep kitapları basan tabilerden bazıları harf inkilâblarından sonra düşer oldukları zarar ve ziyanın tazmini için Maarif Vekâleti aleyhine dava ikamesine karar verdiklerini” aktaran İkdam gazetesi yayıncıların bastıkları kitapları satamamalarından dolayı buhran yaşadığını yazmıştır. Gazete ayrıca kitapçıların çok büyük sıkıntı içinde olduklarını iddia etmiştir. Şark Kitaphanesi ve Maarif Kitaphanesi sahibi Naci Bey ise Vekâletin 1928 yılında kabul ettiği ve okullara gönderdiği listede olduğu hâlde daha sonra yasakladığı kitapların ellerinde kaldığı ve zarar ettiğini belirtmiştir.⁵⁶⁸ Yaşanan sorunları görüşmek üzere Maarif Vekâleti kitapçıları Ankara’ya çağırmıştır.⁵⁶⁹ Yapılan görüşmeler sonrasında Maarif Vekâleti kitapçılara 40 bin lira

⁵⁶⁷ TBMMZC, 1 Kasım 1928, D. 3, C. 5, s. 10-11.

⁵⁶⁸ “Kitap Buhranı”, *İkdam*, 23 Haziran 1929, s.3.

⁵⁶⁹ “Maarif Vekâleti Kitapçıları Ankara’ya Çağırdı”, *İkdam*, 28 Haziran 1929, s.1.

kredi açmayı kabul etmiştir. Vekâlet 1929-1930 eğitim-öğretim yılında müfredat programlarını değiştirilmeyeceğini ve programların değişme durumu olduğunda bunu bir sene evvel kitapçılara bildireceğini belirtmiştir. Kitapçılar orta mekteplerde okutacakları kitapları 20 Temmuz 1929'a kadar bildirmeleri ve her öğretmenin programa dâhil kitaplardan istediğini okutmakta serbest bırakılacağı ifade edilmiştir.⁵⁷⁰ Maarif Vekelati sorunu çözmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da sorunun devam ettiği basında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. Latin harflerinin kabulünden sonra çok az sayıda kitap basıldığını ve bu işte son derece geri kalındığını ileri süren Celal Nuri ders kitapları sorunun bile çözülemediğini söylemiştir. Yazar yarım milyon öğrenci için en az 2,5 milyon kitap basılması gerektiğini ve bu işin özel teşebbüs tarafından başarılabileceğini iddia etmiştir.⁵⁷¹

Alfabe değişikliğinden sonra devlet ders kitaplarının basımına ağırlık vermiştir. Ayrıca Türk Kitapçılığı Limited Şirketi adlı özel bir kuruluş da çok sayıda okul kitabı basmıştır. Devlet Matbaasında yeni harfler döktürmesi ve çok sayıda yeni alfabe bastırması özel yayınevlerinin aleyhine bir durum oluşturmuştur. Bu durumu hükûmete anlatabilmek için yayıncılar çeşitli raporlar hazırlamışlar ve devletten yardım talebinde bulunmuşlardır. Fakat yayıncılar ciddi bir netice alamamışlardır. Matbaacıların aralarında birlik olamaması ve bazılarının kendi şahsi menfaatlerini gözetmesi matbaacıların amaçlarına ulaşmalarını engelleyen faktörler olmuştur.⁵⁷²

Arap harflerle bastığı ders kitaplarının tamamı elinde kalan İbrahim Hilmi (1880-1963) bu yüzden büyük maddî zarara uğramıştır.⁵⁷³ Yaşadıkları sorunlar dönemin basında yer alan kitapçılar sıkıntılarını

570 "Maarif Vekâleti Kitapçılara Kırk Bin Lira Kredi Açmayı Kabul Etti", *İkdam*, 5 Temmuz 1929, s.1.

571 Celal Nuri "Kitap İstihali", *İkdam*, 5 Ağustos 1929, s.3.

572 Niyazi Çiçek-Nurhan Kabakulak, "Harf Devrimi'nin Ardından İstanbul Kitapçılarının Yaşadıkları Zorluklar Nedeniyle Hükûmet'ten Yardım Talepleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/2, 2018, s. 1-18, s.16

573 Nurettin Albayrak, "Çığırçan, İbrahim Hilmi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 286-288.

Hükûmete iletmek için Maarif Vekili ile görüşmüşlerdir.⁵⁷⁴ Kitapçıların yardım talepleri sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Temmuz 1929’da Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey 100 bin TL’lik kredi vaadinde bulunmuştur.⁵⁷⁵ Ancak kitapçıların yardım taleplerinin yılın sonunda henüz karşılanmadığı basından çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. Arap harflerle binlerce mektep kitabını bastıklarını dile getiren kitapçılar alfabe değişikliğinden dolayı okullarda okutulması yasaklanan kitaplardan dolayı 500 bin lira zarar ettiklerini, tek bir nüsha satmadan Latin harfleriyle kitap basmak durumunda kaldıklarını belirterek Maarif Vekâletine tekrar başvurmayı kararlaştırmışlardır.⁵⁷⁶ Fakat altı yayıncından biri kredi verilmesinin doğru olmadığını ileri sürmüştür.⁵⁷⁷ Kitapçıların yaşadıkları sıkıntıların devam ettiği gazete haberlerine yansımaya devam etmiştir. İstanbul matbaacılarının devlet matbaalarının kendilerine verdiği zararı Hükûmetin gündemine taşımaya çalışmışlardır.⁵⁷⁸ *Cumhuriyet* gazetesi yayıncıların içine düştüğü duruma vurgu yaparak devlet matbaasıyla rekabet edemeyen matbaaların batmasının meydana getireceği tehlikeye dikkat çekmiş ve yayıncılara vadedilen kredinin verilmediği dile getirmiştir.⁵⁷⁹ Alfabe değişikliğin ardından hem psikolojik hem de ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenen basımevleri demeçler, haberler, köşe yazıları ve raporlarla hem sıkıntılarını kamuoyuyla paylaşmışlar hem de yetkililere seslerini duyurmak istemişlerdir.⁵⁸⁰ Maarif Vekâleti ise kitapçılara her hususta yardımcı olmak istediğini bildirmiştir. Kitapçıların bu süreçte zararının telafisi için kredi açma ve bir araya gelerek şirket kurmaları Maarif Vekâleti tarafından önerilmiştir. Bu şirket kurulduktan sonra Bakanlık devlet matbaası satış şubelerinin

574 “İstanbul Kitapçıları Hükûmete Bazı Ricalarda Bulundu”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 1 Nisan 1929.

575 “Kitapçılara 45’er bin Liralık Kredi Açılacak”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1929, s.3.

576 “Kitapçıların Zararı: Maarif vekâletine tekrar müracaat etmeyi kararlaştırdılar”, *Vakit*, 27 Aralık 1929, s.3.

577 “Kitapçıların Dertleri: Hükûmetten tazminat isterken aralarında ihtilaf mı çıktı?”, *Vakit*, 1 Ocak 1930, s. 5.

578 “Matbaacıların Şikâyeti”, *Cumhuriyet*, 04 Kasım 1930, s. 3.

579 “Kitapçıların Hali”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1930, s. 1.

580 Niyazi Çiçek- Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar”, *Tarih Dergisi*, Sayı 70 (2019/2), İstanbul 2019, s. 89-115, s. 94.

idaresini bu şirkete devretmeyi planlamıştır.⁵⁸¹ Böylece Kitapçılık Limitet Şirketi 1931 yılında kurulmuştur.

Yayıncıların yaşadığı sorunları görüşmek üzere Maarif Vekâleti İstanbul’daki yedi yayınevi sahibini Ankara’ya davet etmiştir.⁵⁸² Vekâlet sadece ders kitabı basan yayıncılara yardım edeceğini açıklamıştır. Öğrencilerin ucuz şekilde kitaplara ulaşabilmeleri için sabit fiyat koymayı düşünen Vekâlet her öğretmenin programa dâhil kitaplardan istediğini okutabileceğini belirtmiştir. Vekâlet müfredat programları değişmeden en az bir yıl evvel yayınevlerini haberdar edeceğini belirmesine rağmen sorun çözülememiştir.⁵⁸³ İstanbul kitapçılarının bu mücadelesinin 1933 yılına kadar sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde özel yayınevleri üzerinde fiyat ve içerik kontrolünde bulunan Maarif Vekâleti, belirlenen kitaplar dışında kitap okutulmasını yasaklamıştır.⁵⁸⁴ Ancak kitapçılar alfabe değişikliğinin ilk senesinde basılan kitaplara eskisinden fazla fiyat konulduğu ve Maarif Vekâletinin da buna göz yumduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁸⁵ Kitap fiyatları konusunda İstanbul kitapçıları Ankara’ya bir heyet göndermişlerdir.⁵⁸⁶ 29 Eylül 1929’da devlet matbaasında umumî müfettiş Ali Canip Bey’in başkanlığında toplanan Kitaplara Fiyat Koyma Komisyonu fiyatları tespit etmiştir. Ancak belirlenen fiyatlardan memnun olmayan yayıncılar kurulan Kitaplara Fiyat Koyma Komisyonu ile fiyatlar konusunda pazarlık yapmıştır.⁵⁸⁷ Ayrıca durumu görüşmek üzere Maarif Vekili Cemal Bey ile görüşmek üzere Ankara’ya bir heyet göndermişlerdir. Yapılan görüşme sonrası Vekâlet maliyet fiyatını kitaba koyma düşüncesinden vazgeçmiş ve bayi kazancı da dâhil olmak üzere her kitabın maliyet fiyatı

581 “Kitapçılar”, *Vakit*, 3 Nisan 1929, s.1.

582 “Maarif vekâleti kitapçıları Ankaraya çağırdı”, *İkdam*, 28 Haziran 1929, s. 1.

583 “Maarif Vekâleti Kitapçılara Kırk Bin Lira Kredi Açmayı Kabul Etti”, *İkdam*, 5 Temmuz 1929, 11563, s. 1.

584 “Maarif Vekâletinden”, *Hâkimiyeti Millîye*, 14 Nisan 1930, s.2; “Yeni Ders Senesi Münasebetiyle”, *Hâkimiyeti Millîye*, 26 Eylül 1930, s. 2.

585 “Tek Kitap Kanununa Dair: Mektep Kitapları Tabilerinin Bazı Dilekleri”, *Resimli Şark Dergisi*, No: 25, 1933, s. 18.

586 “Kitapçılar Ankara’ya Heyet Gönderiyorlar”, *Milliyet*, 6 Eylül 1929.

587 “Kitap Fiyatları”, *Milliyet*, 30 Eylül 1929, s. 3.

üzerine bir o kadar daha fiyat konup satılmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁸ Tartışmaların devam ettiği bir dönemde komisyonun belirlediği fiyatlar liste hâlinde basmış ve okullar ile kitapçılara dağıtmıştır.⁵⁸⁹ Alfabe değişikliği sonrasında yaşanan gelişmeler devletin yayıncılık alanında ön planda çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1928-1938 döneminde devletin basım alanında giderek hâkim olduğu, özel özel teşebbüsün payının ise azaldığı görülmektedir. Ayrıca kitapların dağıtımı da devlet tarafından yapılmıştır.⁵⁹⁰

2.1.4. Tek Kitap Kanunu ve Mektep Kitapları Sandığı

Maarif Vekâleti Cumhuriyetin ilk yıllarında seçtiği ders kitaplarını serbest basıma bırakmıştır. Tartışmalara zemin hazırlayan bu durum alfabe değişikliği döneminde çok daha fazla gündeme gelmiştir. Alfabe değişikliğinden sonra başlayan kitap sorunu yapılan düzenlemelere rağmen devam etmiştir. Kitapların fiyatları, kitapçılar arasındaki sorunlar, devlet matbaasının yaklaşımı basında yer almaya devam etmiştir. Sühulet kütüphanesi sahibi Semih Lûtfi Bey *Vakit* gazetesine verdiği röportajda yeniden basılan kitapların fiyatının üç sene evvel yapılan bareme göre konulan fiyat olduğunu belirtmiştir. “Hâlbuki bu kitapların çoğu, tekrar basılışlarında hacim ve şekil itibarile değişmiş, küçülmüştür. Meselâ, yazıların puntoları ufalmış, diğer bazı tadilât da yapılmıştır.” diyen Semih Lûtfi Bey, bu itibarla kitapların daha az fiyatla satılması gerektiğini söylemiştir.⁵⁹¹ Bu dönemde Babıâli’de kitapçılık işleriyle meşgul kitapçılar iki kısımdı. Bunlarda bir kısmı bir şirket kurmuş diğerleri şirketleşme yoluna gitmemişlerdir. Kitapçılar arasındaki rekabet birbirlerini kontrol etmelerine yol açmış ve bu durum vatandaş lehine olmuştur. Devlet matbaası konulan not bareminin takipçisi olmuş ancak çoğu zaman kitaplar basılmadan

588 “Kitapçılar Fiatlar Hakkında Maarif Vekaletile Anlaştılar”, *Milliyet* 13 Eylül 1929, s. 3; “Kitapçılar”, *Vakit*, 15 Eylül 1929, s. 2.

589 “Fiatlı Kitap Listeleri Neşredilmiştir”, *Milliyet*, 17 Ekim 1929, s. 5.

590 Mehtap Ay, Gelişim Süreci Açısından Türk Kitap Yayıncılığı ve Kültür Politikamızdaki Yeri, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 45.

591 “Mektep Kitaplarına Neden Fazla Fiat Konuyor”, *Vakit*, 22 Kasım 1932, s. 3.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitap fiyatları tespit edildiği için fiyatlar konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Kitapçı Ahmet Halit Bey, liste çıkacağı sırada kitap hazır olmadığından yeni basılan bir coğrafya kitabına kitapçının fazla fiyat koyduğunu ve durumun anlaşılması üzerine devlet matbaasının fiyatı indirdiği söylemiştir. Gerek Talim ve Terbiye Heyetinin gerek devlet matbaasının her dakika kitapları kontrol ettiklerini ileri süren Ahmet Halit Bey, kitap basma ve fiyatlandırma konusunun en zayıf noktasını tabiler ellerinde olan ve olmayan sebeplerle kitaplarını zamanında basmamaları ve tam Maarif Vekâleti listesini neşredeceği sırada matbaaya vermeleri olarak açıklamıştır.⁵⁹²

Vakit gazetesi mektep kitaplarının basılması ve fiyatlandırılması meselesinin çocuk velileri kadar alâkadar daireler ve yayıncıları hararetle meşgul etmeye devam ettiğini yazmıştır.⁵⁹³ Maarif Vekili Reşit Galip Bey mektep kitapları fiyatlarının tespitinde esas tutulan ve evvelce uzman komisyonca belirlenen cetvelde düzeltilmesi gereken olduğunu söylemiş ve konunun yeniden incelenmesi ve kitap fiyatlarının mümkün olduğu kadar ucuza mal edilmesi için yeni bir komisyon kurmuştur.⁵⁹⁴ Komisyon mektep kitaplarının baskı adetleri, kâğıt, tertip, baskı ücretleri ve telif hakları vs. masrafları tetkik ve tespit etmek için çalışmıştır.⁵⁹⁵ Kitap fiyatlarını inceleyen komisyon incelemelerini 11 Aralık 1932'de bitirmiş ve raporunu Vekâlete göndermiştir.⁵⁹⁶ Kitap fiyatları konusunda hem matbaacılar hem de kitapçılar arasında bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir.⁵⁹⁷ Yayıncıların kendi aralarında anlaşamamaları yetkililerin de dikkat çektiği bir konuydu.⁵⁹⁸ Kitap fiyatları gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Kitapçıların aksine kitapların pahalı olduğunu dile getirenlerde olmuştur.⁵⁹⁹ Matbaacılar da

592 "Mektep Kitaplarının Fiyatı Fazla Değil midir?", *Vakit*, 23 Kasım 1932, s. 8.

593 "Mektep Kitapları: Ucuz mu, pahalı mı?", *Vakit*, 24 Kasım 1932, s. 1-2.

594 "Mektep Kitapları Meselesi", *Vakit*, 25 Kasım 1932, s. 9.

595 "Mektep Kitapları İçin Komisyon", *Vakit*, 1 Aralık 1932, s. 1.

596 "Mektep Kitapları", *Vakit*, 12 Aralık 1932, s. 1; "Kitap komisyonu işini bitirdi", *Milliyet*, 12 Aralık 1932, s. 3.

597 "Mektep kitapları: Yüzde 40 pahalı olduğunu söyleyenler de var", *Milliyet*, 13 Ocak 1933, s. 3.

598 "Maarifte ve Mekteplerde Mektep Kitapları", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1933, s. 2.

599 "Kitapların Pahalılığı Talebinin Teşkilatsızlığındandır", *Vakit*, 3 Aralık 1932, s. 3.

kitapçıların ders kitapların %40-50 oranında indirim yapmaları hâlinde bile %25 kar elde edeceklerini ileri sürmüşlerdir.⁶⁰⁰ Kitapçıların bir kısmında bu görüşe katılmıştır.⁶⁰¹

Ders kitaplarının devlet eliyle basılması hakkında bir anket çalışması yapan *Vakit*, konuyla ilgili birçok haberi sayfalarına taşımıştır. Mektep kitaplarının aynı dersleri okutan muhtelif muallimler tarafından kaleme alındığını söyleyen Resimli Ay Matbaası Müdürü Mecdi Bey kitapların ihtiyaca cevap verecek kıymette olduklarını ve mektep kitaplarının devlet inhisarına götürmenin doğru bir hareket olmadığını belirtmiştir. Kitapçıların kar oranların düşük olduğunu ileri süren Mecdi Bey kitapların devlet eliyle basılması durumunda rekabetin ortadan kalkacağını ve bu durumun vatandaşa için zararlı olacağını anlatmıştır. Devlet matbaasının Türkiye’de adetleri pek az olan orta mektep ve liselerin kitaplarını bastığını ifade eden Mecdi Bey “iki senelik tecrübe göstermiştir ki bunu bile vakti zamanında temin edemiyecek kadar teşkilâtı noksandır” demiştir. Mevcudu 7-8 bin arasında olan ilk mekteplerin kitapların devlet inhisarına alınması durumunda devlet matbaasının teşkilâtını son derece büyütme zaruretinin hâsıl olacağını dile getiren Mecdi Bey bütçe meselesine dikkati çekmiştir.⁶⁰² Kitap yazarlarından Sadrettin Celal Bey ise “her derse ait mutlaka bir müellifin kitabının kabulü icap etmez, iyi tertip ve tanzim edilmiş aynı bir derse ait birkaç kitabın alınıp tab ettirilmesi muvafık ve hatta lâzımdır” demiş ve sınıflarda tek ders kitabı yerine birçok müracaat kitabının kullanılmasının terbiyeciler tarafından tavsiye edildiği söylemiştir.⁶⁰³

Kitapların devlet eliyle basılmasının gündeme gelmesine zemin hazırlayan bu durum üzerine Aralık 1932’de CHP grup toplantılarında ders kitaplarının devlet tarafından basılması kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁴

600 “Matbaacılara Göre Mektep Kitapları Pahalıdır”, *Vakit*, 6 Aralık 1932, s. 3.

601 “Kitapçılar”, *Vakit*, 7 Aralık 1932, s. 5.

602 “Mektep Kitaplarını Hükûmetin Bastırması”, *Vakit*, 25 Kasım 1932, s. 8.

603 “Mektep Kitapları İşi Nasıl Hallolunur?”, *Vakit*, 28 Kasım 1932, s. 9.

604 “Fırka Grubunda Alınan Kararlar”, *Akşam*, 15 Aralık 1932, s. 2.

Yaşanan gelişmeler üzerine İstanbul kitapçılarından Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas, Suhulet Kitaphanesi sahibi Semih Lütfi, Tefeyyüz Kitaphanesi sahibi Parsih, Muallim Ahmet Halit, İbrahim Hilmi Beyler ortak hareket etme kararı almışlar ve Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi’ni canlandırmaya karar vermişlerdir.⁶⁰⁵ Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi kurucularından kitapçı muallim Ahmet Halit Bey ders kitapları basım işinin senelerden beridir bu işle uğraşan kimselerin yapabileceği belirterek kitapçıların günlük masraflarını çıkaramadıklarını ve zarar ettiklerini ileri sürmüştür. Buna rağmen hayatında kitap basmamış hatta dükkânında mektep kitabı satmamış olanların bile mektep kitabı işlerine karıştığını ifade ederek bu durumun sebep olduğu rekabetten dolayı hem kitap basanların hem de satanların para kazanamadığını söylemiştir. Ahmet Halit Bey ayrıca “Mektep kitapları meselesi yalnız sermaye meselesi değil, aynı zamanda ilim, ihtisas ve bilhassa teşkilat meselesidir. Bunu ancak senelerden beri bu işle meşgul olan sermayelerini bu uğurda tehlikeye koyan, Harf Devrimi’ne ve geçen seneki (1932) program değişikliğinde henüz tatmin edilemeyen yüz binlerce liralık zarar görmüş bulunan hakiki mektep kitapçıları yapabilirler. Bu iş açıkça onların haklarıdır.” demiştir.⁶⁰⁶ Şirket ortakları devletin kitap basma işine karışmasına karşı çıkmışlar ve bu konuda gündem oluşturmaya devam etmişlerdir. Devletin ders kitaplarını basma girişimi kitapçıları oldukça tedirgin etmiştir. Kitapçılar mevcut durumda zaten çok kâr elde edemediklerini ileri sürerek bu girişimin olmaması için gayret göstermişlerdir.

Ders kitaplarının pahalılığı incelemek üzere Maarif Vekili Reşit Galip Bey’in riyasetinde bir komisyon kurulmuştur.⁶⁰⁷ Bu komisyon bazı kitapçıları dinlemiştir.⁶⁰⁸ “Mektep Kitapları Pahalı mı, değil mi?” başlığıyla yaptığı haberden kısa bir süre sonra *Cumhuriyet* gazetesi, ders

605 Niyazi Çiçek-Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar”, s. 104.

606 “İlk Mekteplerde Tek Kitap”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1933, s. 2.

607 “Bir Komisyon Kitap İşini Tetkik Ediyor”, *Milliyet*, 1 Aralık 1932, s. 1.

608 “Mektep Kitapları Tetkikatı”, *Milliyet*, 8 Aralık 1932, s. 3.

kitaplarının pahalılığı konusunda “Mektep kitapları pahalıdır!” başlığıyla haber yayımlamıştır.⁶⁰⁹ İlerleyen günlerde mektep kitaplarının pahalı olduğu basına yansımaya devam etmiştir.⁶¹⁰ *Vakit* gazetesi “Mektep kitapları pahalıdır, ucuzlatılabilir” başlığıyla verdiği haberde ders kitaplarının çok pahalı olduğuna vurgu yapmış ve fiyatların indirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁶¹¹ Tartışmaların devam ettiği bu ortamda okul kitaplarının pahalılığı azaltmak amacıyla Maarif Vekâletinde çeşitli çalışmalar yapılmış ve okul kitaplarının Bakanlık tarafından tek başına basılamayacağı kanaati oluşmuş ve kitapçıların aralarında kooperatif kurmalarının desteklenmesi kararı alınmıştır.⁶¹² Ayrıca Tek Kitap Kanunu’yla ilgili İstanbul kitapçıları arasında fikir ayrılıkları da olduğu görülmektedir.⁶¹³ Tek Kitap Kanunu’yla ilgili tartışmaların devam ettiği bir ortamda yirmi kadar kitapçı Kitapçılar Kooperatifini kurmuşlardır.⁶¹⁴ Ayrıca kitapçılar Maarif Vekili Reşit Galip Bey ile görüşmüşlerdir.⁶¹⁵

Kooperatifin İdare Meclisi Başkanı Sudi Bey mekteplere ait kitap işlerinin genel kitapçıların dâhil olabilecekleri bir kooperatife bırakılmasını istemiştir. Sudi Bey “Tek kitap usulüne taraftarız. Çünkü bu, tedrisen daha düzgün olmasını temin edecektir. Bugün 25 kuruşa satılan bir alfabe tek kitap usulü sayesinde 15 kuruşa satılabilecek ve daha iyi yapılabilecektir.” demiştir. Kitapçılardan biri ise Tek Kitap Kanunu’nun öğretmenlerin mesleki gelişimine zarar vereceğini ve bunun öğretmeni belli saatlerde dersini veren bir memura dönüştüreceğini iddia etmiştir.⁶¹⁶ Alfabe değişikliğinden sonra elde kalan Arap harfli eserlerden zarar eden yayınevleri, yeni harfle yaptıkları baskılarda da eski kaliteyi yakalayamamaları,

609 “Mektep Kitapları Pahalı mı, değil mi?” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1932, s. 2; “Mektep kitapları pahalıdır!” *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1932, s. 2.

610 “Mektep Kitapları”, *Milliyet*, 13 Ocak 1933, s. 3.

611 “Mektep kitapları pahalıdır, ucuzlatılabilir”, *Vakit*, 26 Kasım 1932, s. 1.

612 Niyazi Çiçek-Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar”, s. 105-106.

613 “Tek Kitap Usulü ve Kitapçılar”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1933, s. 2.

614 “Kitapçılar Kooperatifi”, *Milliyet*, 5 Mart 1933, s. 5.

615 “Kitap Meselesi”, *Milliyet*, 6 Mart 1933, s. 1.

616 “Kitapçılar Kooperatifi”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1933, s. 2.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

kitap baskılarındaki özensizlik, kalitesizlik ve yüksek kitap fiyatları yüzünden eleştirilmişlerdir. Devlet ilk başlarda matbaalara yardım, yeni harflerin ithalatında gümrük vergisi alınmaması ve posta masraflarının azaltılması şeklinde yardımlarda bulunmuşsa da ders kitabı tedariki eski günlerine dönülememesi üzerine Hükûmet çareyi Tek Kitap Kanunu’nu çıkarmakta bulmuştur.⁶¹⁷

Milliyet gazetesinde yer alan yazısında Burhan Cahit mektep kitapçılarını “Bizim kitapçıları gayrete getiren, yüzlerini güldüren mektep kitaplarıdır. Çünkü mektep kitabının muharriri kanaat sahibidir. Ne verirsen ‘eyvallah’ der.” diyerek sert şekilde eleştirmiştir. Ders kitaplarının kâğıdına, baskısına özen gösterilmediğine ve en adi kâğıdın kullanıldığını yazan Burhan Cahit programa kabul edildikten sonra mektep kitabının peynir ekmek gibi satılmasından “Mektep kitabının satışı için çalışmağa, reklâm yapmağa da lüzum yoktur.” demiştir. Bu durumda herkesin ders kitabı basmak isteyeceğini ileri süren yazar bazı kitapçıların Tebareke cüzü satarak han, hamam sahibi olduklarını belirtmiştir. Maarif Vekâletinin Tek kitap uygulamasını kabul edişinin kitapçıları bu noktadan telâşa düşürdüğünü düşünen yazar “Yüzbinlerce liralık sermayelerin harekete geçmesi ve o nispette sigortalı bir kazancın taksim edilmesi demek olan bu kararda her şeyden evvel millî terbiye ve tedrisin nezaketini gözönünde tutmak lâzımdır.” demiştir. Bugünkü ders kitaplarının yazılış ve basılış itibarile çok geri ve zevksiz olduğunu larını ifade eden Burhan Cahit kitapçılardan ders kitaplarını peynir-ekmek gibi telâkki etmekten vazgeçmeye çağırmıştır. Tek kitap uygulamasının doğru kullanılırsa bir şans olduğunu düşünen yazar kitapçıların algısının değişmesiyle ilmî, edebî eserler basmağa rağbet göstermelerini ümit etmiştir.⁶¹⁸

Okul kitaplarının basım ve dağıtımının özel matbaaların vicdanına bırakmadan Maarif Vekâletinin bütçesine yeni düzenlemeler yapılmışsa

617 Niyazi Çiçek-Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar”, s. 108.

618 Burhan Cahit, “Kitap ve Kitapçılar”, *Milliyet*, 8 Mart 1933, s. 3.

da bu kitap sorununu çözememiştir. Kitap baskılarındaki kalitesizlik, matbaacıların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, satışlarda yapılan kurnazlıklar, dürüst davranılmaması, pahalılık, kitapların okullara zamanında ulaştırılamaması gibi sebeplerden kaynaklanan gecikmeler ile özellikle alfabe değişikliğinden sonra okul kitapları konusunda özel basımevleriyle yaşanan sıkıntılar Hükûmeti bu konuda yeni arayışlara sevk etmiştir.⁶¹⁹ Ayrıca ders kitapları konusunda Maarif Vekâleti ıslaha ihtiyaç duyuyordu.⁶²⁰ 12 Ocak 1933 tarihinde TBMM’ye sunulan *Mektep Kitapları Mütedavil Sermayesine Munzam Tahsisat Kayıt ve Mahsubuna Dair Kanun*’un gerekçesinde 1933-1934 ders yılı için ihtiyacı duyulan kitapların basım masrafları için acil 350 bin liraya ihtiyaç olduğu ve basım işinin 1933 yılı Eylül ayı başında tamamen bitirilmiş olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca mevcut mektep kitapları mütedavil sermayesinin 30-40 bin lira civarında olduğu ve bu parayla ancak lise ders kitaplarının eksikliklerinin tamamlanabileceği belirtilmiştir. Kanun teklifi üzerine TBMM’de tartışmalar yaşanmıştır.

Maarifin en büyük dertlerinden biri mektep kitaplarının vaktinde basılıp, vaktinde yerlerine yetiştirilmemesi meselesi olduğunun altını çizen Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey, çok ıstırap verici sıkıntının önüne geçmek için bazı tedbirler aldıklarını söylemiştir. Bu tedbirlerden bir kısmının acil olmadığını söyleyen Maarif Vekili, devlet matbaasının işletme kredisinin acilen arttırılması gerekliliği üzerinde durmuştur. 1933-1934 ders yılında okutulacak ders kitaplarının mekteplere vaktinde ulaşabilmesi için şimdiden basılması gerektiğini ve kredi ile devlet matbaasının imkânlarının arttırılacağını belirten Reşit Galip Bey kanunun acilen çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶²¹ Ancak İzmir Milletvekili Kitapçı Hüsnü Bey bu teklife karşı çıkmıştır. Devletin matbaa işiyle uğraşmaması gerektiği ve bu işin zaten kitapçılar tarafından başarılı şekilde yapıldığını ileri süren Kitapçı Hüsnü Bey,

619 Niyazi Çiçek-Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar”, s. 98.

620 “Yeni Lâyhalar”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1933, s. 3; “Mektep Kitapları Lâyihası”, *Vakit*, 23 Mart 1933, s. 2.

621 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 6; *Akşam*, 2 Nisan 1933, s. 2.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

devlet matbaasının bu işe karışmasının kitapların maliyetini artırdığını ve bununda fiyatların yükselmesine sebep olduğunu söylemiştir. Kitapçı Hüsnü Bey bir buçuk sene evvel devlet matbaası müdürüne gidip “diğer kitapçılardan %40, %50 indirimle sizden ise %5-10 indirimle alabiliyoruz” demiş ve bu oranı nasıl tespit ettiklerini sormuştur. Matbaa müdürü mektep kitaplarını kaliteli kâğıda bastıklarını söylemiştir. İstenilen kâğıda basılmayan ve tertibinde hatalar görülen kitapların satılmaması ve her hususta denetim hakkının Maarif Vekâletinde olduğunu söyleyen Kitapçı Hüsnü Bey, Bakanlığın neşir, tabı, tevsî işini muvaffakiyetle başaramayan kitapçıların elinden bu haklarını alabileceğini söylemiştir. Kitapçıların gerek duyulduğunda siparişleri yetiştirebilmek için günde 15-20 saat çalıştıklarını ileri süren Kitapçı Hüsnü Bey, devlet matbaasının ise birçok teşkilâtı ve bunun da birçok masrafı olduğunu ve bu masraflarında mektep kitaplarından gelecek gelirle ödendiğini söylemiştir. Kitapçı Hüsnü Bey Devlet matbaasının %5 iskonto ile verdiği için kitapçıların kitaplarını getiremediğini ve çocukları 2-3 ay kitapsız kaldıklarını söylemiştir. “Hâlbuki diğer kitapçılarda iskonto %30-40’tır ve böyle olduğu için kitapçılar onları aldılar” diyen Hüsnü Bey mektep kitapçılarının fazla kazandıklarının doğru olmadığını ileri sürmüştür. Alfabe değişikliğin kitapçılar üzerindeki olumsuz etkisine değinen Hüsnü Bey Türkiye’de kitap okuyanların miktarı çok azaldığını ve “eğer mektep kitapçılarının mektep kitaplarından edindikleri istifade de ellerinden alınacak olursa, bu kabil neşriyat hiç mertebesine inecektir.” demiştir.⁶²²

Ordu Milletvekili Ahmet İhsan Bey, Kitapçı Hüsnü Bey’in söylediklerine karşı çıkmış mektep kitaplarının memleket irfanının istikbali olduğunu söylemiştir. Mektep kitaplarının ailelerin bu dar zamanda aylıklarından ayırdıkları paraların gittiği bir yer olduğunu söyleyen Ahmet İhsan Bey, mektep kitaplarının iyi yazılmış ve iyi basılmış olarak çocukların eline zamanında gitmesinin gelecek nesilleri yetiştirmek için en mühim bir silâh olduğunu dile getirmiştir. “Bu yüzden Maarif Vekâletinin bu

622 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 6-7.

işi eline alması kadar doğru bir hareket düşünülemez” diyen Ahmet İhsan Bey, kitapçıların çıkardıkları kitapların pahalı olduğunu ve iyi basılmadığını ileri sürerek Maarif Vekâletinin himmetiyle, beş altı seneden beri mektep kitaplarındaki bu eksiklik doldurulmaya başlanıldığını ve böyle olmasaydı kitapçıların çıkardığı paçavra gibi kitaplarla bugün piyasanın dolacağını iddia etmiştir. Kitapçıların yalnız irfan hayatıyla alâkadar olmadıklarını ve yazarların kitapçılardan telif haklarını alamadıklarını dile getiren Ahmet İhsan Bey, kitapçıların hususî menfaatlerini umumî irfana feda edemeyeceklerini ileri sürmüştür. Mektep kitaplarını yazan muharrir ve müelliflerin mahrum olduklarını söyleyen milletvekili Avrupa’da olduğu gibi kitabın üzerine konan kıymetin %10’nun yazarlara tahsis edilmesi böylece üç beş kitapçının elinde oyuncak edilmemesini istemiştir.⁶²³

Ankara Milletvekili Aka Gündüz Maarif Vekâletinin TBMM’den Türk mekteplerinin kitaplarını muntazam, yerinde, güzel, iyi, faydalı bir şekilde yetiştirmek için devlet matbaasında teşkilât kurmak için tahsisat istediğini belirttikten sonra burada esas olması gerekenin şahsi değil kamu menfaati olduğunu söylemiştir. Aka Gündüz, “16 milyonluk bir milletin hâlâ kitapsız kalan çocuklarına kitap vermek için ne Hilmi Beyi, ne Ahmet Beyi düşünürüm, ne de onları burada fuzulî müdafaa eden muhterem arkadaşımı düşünürüm. Batsın efendim, üç tanesi, sekiz tanesi, on dokuz tanesi batsın...” demiştir. 31 senedir muharrir olduğunu ve kitapçıların iliğini emdiklerini söyleyen Aka Gündüz, Yeni Türkiye inkılâbında yeni bir kitapçılık ve yeni bir tevzi teşkilâtının Ankara’da tesisini Millî Eğitim Bakanlığından beklediğini söylemiştir.⁶²⁴

Maarif Vekili Reşit Galip Bey Kitapçı Hüsnü Bey’in iddialarına cevap vererek devlet matbaasının pahalılığa sebep olduğu şeklindeki tezine karşı çıkmıştır. Devlet matbaası mektep kitaplarının vaktinde gönderemediği ve yetiştiremediği şeklindeki şikâyetlerine

623 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 8-9.

624 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 9-10.

katıldığını belirten Bakan bu yüzden TBMM'den tahsisat istediklerini söylemiştir. Mektep kitapçıları, mektep kitabı basan ve dağıtan tâbiler kazanmamaları şeklindeki ithamlarına karşı çıkan Galip Bey, kitapçıların, kitap basanların himayesi, kitap basanların korunması hiç şüphe yok ki maarifin esaslı vazifelerinden olduğunu belirterek kanun ile sadece mektep kitapları işini tertibine ve nizamına koymak yolunda tedbir almak istediklerini söylemiştir. Mektep kitaplarını basmanın devlet matbaası belli başlı görevleri arasında olduğunu belirten Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey kaldırılmadığı müddetçe mektep kitaplarını basma vazifesinin devlet matbaasına verilmesini doğal olduğunu, amaçlarının kitapçıların işini bozmak olmadığını ve gelecek sene basılacak kitaplardan en mühim kısmının yine kendi ellerinde kalacağını ifade etmiştir. Hüsnü Bey'in Bakanlık içinde seneye hangi kitabın çıkacağı sırrını gizlice kitapçılara bildirenler olduğu şeklindeki açıklamasına karşı çıkan Reşit Galip Bey işleri kanunlara uygun ve planlı yaptıklarını açıklamıştır. Maarif Vekili kitapçılara ders kitapları hakkında gerekli açıklamaların zamanında yapılacağını “Bundan sonra hiç bir kitapçı: ben sizin kitap değiştirmeniz yüzünden zarara giriyorum deyemiyecektir, çünkü basılan bir kitap üç sene devam edecektir ve üç senenin hitamından bir sene evvel Maarif vekâleti; ben filân kitabı değiştireceğim diye ilân edecektir. Son basılma olmayacaktır.” demiştir.⁶²⁵

Yapılan görüşmeler sonrasında *Mektep Kitapları Mütedavil Sermayesine Munzam Tahsisat Kayıt ve Mahsubuna Dair Kanun* kabul edilmiştir. Kanunla 1926, 1927, 1928, 1929 ve 1931 seneleri bütçelerinden tahsis olunan meblağ ile ilmî ve meslekî kitap ve mecmuaların neşri için 1928, 1929 ve 1930 seneler bütçeleri ile verilen mütedavil sermayeler yine aynı işlerde kullanılmak üzere “Devlet kitaplar mütedavil sermayesi” adı altında birleştirilmiştir. Devlet kitapları mütedavil sermayesi ile basılacak kitapların fiyatları, her nevi masrafları ithal edilmek üzere tespit edilecek maliyetine %30 ilâvesi ile belirlenmiştir. Böylece satışa

625 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 10-11.

çıkarılan kitapların fiyatından %20’e kadar iskonto yapılabilmiştir. Kanunla ayrıca Maarif Vekâletince bastırılacak mektep kitapları masraflarına karşılık olmak üzere Devlet kitapları mütedavil sermayesi nam ve hesabına Hâzinenin kefaleti ile millî bankalardan azamî 350 bin liraya kadar hesabı cariler açtırmak için Maliye Vekâletine izin verilmiştir. Kanun ile 18 Haziran 1927 tarih ve 1087 numaralı kanunun bu kanuna muhalif olan hükümleri ile 24 Nisan 1926 tarih ve 823 numaralı kanun kaldırılmıştır.⁶²⁶

Atatürk Dönemi’nde ders kitaplarıyla ilgili gündeme gelen konulardan biri de Mektep Kitapları Sandığı’dır. Millî Eğitim Bakanlığı dışarıda bastıracağı ders kitaplarının bazı masraflarını karşılamak amacıyla bu sandığı kurmuştur. Hükûmet 16 Nisan 1933’te kanunu sunmaktaki gerekçesini mektep kitaplarının gerek mevzu ve telif gibi ilim ve kültürle alâkalı yönlerden, gerekse kâğıt, basımı ve fiyat gibi iktisadî ve ticarî hâlleri itibarıyla kontrol altında bulundurulmasının önemi üzerinde açıklamıştır. Bu durumun Maarif Vekâletinin işleri arasında daima birinci derecede mühim sayılmış ve kitap kontrolü için birçok tedbir alındığı fakat bütün gayretlere rağmen mektep kitapları meselesinin esaslı bir surette halledilemediği belirtilmiştir. Gazetelerde mektep kitapları hakkında yapılan şikâyetlerin abartılı olmakla beraber bu durumun sahada henüz düzelmemiş cihetler olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Bugünkü kitap siyasetinin daha fazla devam tahammül olunamayacak derecede sakat esaslara dayandığı ve genel memnuniyetsizliğin bundan kaynakladığının belirtildiği gerekçede Millî Eğitim Bakanlığınca mektep kitaplarının şimdiye kadar aşağıdaki usullerle kabul edildiği yazılmıştır:

1. *Mektep kitapları listesine kabulü için sahipleri tarafından Bakanlığa verilen kitapları tetkik ettirerek bunlar hakkında müspet veya menfi bir hüküm vermek,*
2. *Her sene mekteplere kabul edilen kitapların isimlerini resmî bir liste ile yayınlamak,*

626 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 13-14.

3. *Sahipleri tarafından bastırılan kitapların fiyatlarını tespit etmek,*
4. *Basım adetlerinin azlığı dolayısıyla yayımcıların üzerlerine almadıkları lise kitaplarını doğrudan doğruya basmak ve yayınlamak,*
5. *Programlarda yapılan yeni düzenlemelere göre yazarlar numune olacak en iyi kitapları Bakanlık namına basmak ve yayınlamak*

Gerekçede şimdiye kadar uygulanan bu usulden hâsıl olan yegâne iyi neticenin “Mektep kitapları her sene tetkik ve tenkit edile edile keyfiyet itibarı ile bir dereceye kadar düzelmiş ve değerlenmiş” olması söylenmiştir. Yine gerekçede bu iyi neticeye mukabil ortaya şu ehemmiyetli mahzurlar da çıkmıştır:

1. *Bir ders için piyasada makul hadden çok ziyade kitap bulunması. (Mesela bugün 29 alfabe, 13 kıraat kitabı serisi, yedi tarih kitabı serisi vardır).*
2. *Kitapçılar adedi pek çok olan rakip kitaplara karşı ancak, bütün kontrollere rağmen, fena materyal kullanarak yüksek iskonto yapmak suretiyle kitaplarını sürüyorlar ve bu hâl ekseriyetle talebe eline en iyi kitapların değil, daha aşağı kitapların geçmesine sebep oluyor. Çünkü iskonto nispeti ekseriyetle kitabın hakikî değeriyle ters orantılıdır ve bu da yazarların pek az bir telif bedeli almasını sebep oluyor. Bu sebepten yazarlar kitaplarını ıslah ile meşgul olmaya arzu bile duymuyorlar.*
3. *Teklif bedeli ekseriyetle yayıncıların takdiri ile belirlendiği ve hatta çoğu zaman pek düzensiz ve keyfî bir surette parça parça ödendiği için yazarlar çalışmalarının karşılığını tamamıyla alamıyorlar. Bu hâlde kitapların tekemmülüne başlı başına bir mâni teşkil ediyor.*

Bir ders için böyle çok sayıda kitabın piyasada bulunmasının birçok güçlüğü meydana geldiğinin söylendiği gerekçede bazen aynı şehirdeki okullar arasında, bazen de aynı okulun farklı şubeleri arasında farklı kitapların okutulmasının eğitimin istenildiği gibi intizamlı bir birlik üzerinde yürütülmesine engel olduğu bir mektepten başka bir mektebe naklolan öğrencinin yeni kitap almak zorunda olduğu belirtilmiştir. Maarif Vekâletinin inceleme için kendisine verilen kitapları yalnız programa uygunluk, ilmî sıhhat ve pedagojik kıymet yönünden incelendiği ve bu usul baki kaldıkça az çok birbirinin kopyası denecek mahiyette piyasada birçok kitabın bulunmasının tabî ve zaruri olduğu gerekçede açıklanmıştır. Gerekçede “Lise sınıflarında yıllardan beri tatbik edilen tarz, geçen seneden beri tarih ve yurt bilgisi dersleri ile, programları esaslı bir surette değiştirilen orta mekteplerin bir kısmı fennî derslerinin kitapları için de tatbik edilmiş ve çok iyi neticeler alınmıştır.” denilerek kanun tasarısıyla bütün bu tecrübelere dayanılarak hazırlandığı belirtilmiştir. Mektep kitaplarının basım ve dağıtım hizmetinin doğrudan doğruya Maarif Vekâletine ait olduğunu açıklayan tasarının gayeleri şöyle açıklanmıştır:

1. *Mektep kitaplarını doğrudan doğruya bakanlık denetimi altında devletin terbiye ve kültür sistemine en uygun şekilde telif ettirmek,*
2. *Her ders için bir esas kitap kabul etmek suretiyle baskı adedinin çoğalmasını ve netice olarak fiyatlarını asgarî hadde düşmesini temin etmek,*
3. *Yayıncıların takdirine kalan telif bedellerini doğrudan doğruya bakanlığın emri altına alarak kitap yazarlığını teşvik etmek,*
4. *Aynı zamanda da bu hizmetin ifasını kısmen, bazı şartlar dairesinde, kitapçılara terk etmek suretiyle memlekette gelişmeye başlayan kitapçılık ve yayıncılık sanatını teşvik etmek.*

Bu maksatların devlet bütçesinden teminine imkân olmadığı ve esasen buna lüzum da bulunmadığının belirtildiği gerekçede bu açıdan mektep

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitabı işlerinin bu kanun tasarısındaki esaslar çerçevesinde yürütmek için bir hususî sandık tesisi zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Sandığın gelirinin mektep kitaplarından alınacak muayyen hisselerden oluşacağı ve yazarların telif bedellerinin bu hisseden ayrılarak verileceği belirtilmiştir. Gerekçede sandığın gelirinin fazlasıyla mektep kütüphanelerinin takviye edileceği, talebe ve muallim için yardımcı kitapların vücuda getirilmesi için harcanacağı, bu açıdan mekteplerin eğitim ve araştırma hayatına katkı sağlanacağını açıklanmıştır.⁶²⁷

16 Nisan 1933 tarihli Maarif encümeni mazbatasında İnkılâp ve Cumhuriyet neslinin fikir ve ahlâk terbiyesinde en tesirli vasitalardan biri olan ders kitaplarının devlet kontrolüyle ve devlet himayesiyle hem inkılâbın bütün maksatlarına, hem de asrın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yazılması ve bir ticaret malı olmaktan kurtarılmasının zaruri olduğu ve kanunun isabetli olduğu görüşü belirtilmiştir.⁶²⁸

Kanun tasarısına göre ders kitaplarının basım ve dağıtım işi Maarif Vekâletine ait hizmetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu hizmet ya doğrudan doğruya Vekâletçe yapılacak veya müteahhide bırakılacaktır. Müteahhitlerin gereken teminatı göstermeleri ve lâzım gelen teknik alt yapıya sahip olmaları şart koşulmuştur. Her kitap ve kitap serisi için ihale müddeti üç yıl olarak belirlenmiş ve kitapların masraflarının sandıktan karşılanması düşünülmüştür.⁶²⁹ Ancak önerilen kanun maddeleriyle ilgili TBMM'de tartışmalar yaşanmıştır.

Kanunun mektep kitaplarının ucuzluğuyla ilgili olduğunu söyleyen Kitapçı Hüsnü Bey ilk tahsil mecbur olduğu için bilhassa ilk mektep kitaplarının ucuzluğunun temin edilmesi gerektiğini belirtmiş ve 5. maddedeki hükümlerin aynen tatbik edilmesi durumunda mektep kitaplarının daha da pahalılaşacağını ileri sürmüştür. Bu maddede kitapçılardan istenen teminatların maliyetleri artıracaklarını iddia eden

627 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1933, D. 4, C. 16, Ek, s. 1-3.

628 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1933, D. 4, C. 16, Ek, s. 3.

629 "Mektep Kitapları Talimatnamesi", *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 9.

Hüsnü Bey üç sene teminat istenmesini eleştirmiştir.⁶³⁰ Maarif Vekili Reşit Galip Bey hesapların keyfî ve hayalî bir surette konmadığını kitap yazarları, matbaacılar ve kitapçılar nezdinde 6-7 aydan beri bu konu üzerine çalıştıklarını belirtmiştir. Kitapların daha da pahalı olacağı şekildeki endişenin yersiz olduğunu hatta kitapların ucuzlayacağını söyleyen Reşit Galip Bey istedikleri teminatın sebebini mektep kitaplarının bilhassa vaktinde basılması ve yerlerine yetişmesi olarak açıklamıştır.⁶³¹

Tek Kitap Kanunu adıyla bilinen 2259 sayılı *Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmas ile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun* 3 Haziran 1933 tarihinde Mecliste kabul edilmiştir. Kanunla ilk ve orta dereceli okulların kitaplarının basımı ve dağıtımı Maarif Vekâleti üzerinden özel müteşebbislere bırakılmıştır. Müteahhitlerin gereken şartları taşımaları gerekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından müteahhitler olan bu müteşebbisler, kapalı zarf usulü teklif sunarak ihaleye katılabileceklerdi. Mektep kitapları basım ve dağıtım işlerini üstüne almak isteyenler teklif mektupları ile birlikte kitap basma üç bin liralık teminat bedeli veya teminat mektubu vermeleri gerekiyordu. En uygun teklifi verende ihale kalacak, ihaleyi alan firma üç yıl boyunca ülkedeki okul kitaplarını temin edecekti. Bir kitabın üç yıllık okutulma süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Belirtilen yılın sonunda kitap güncellenip değiştirilebilirdi. Telif haklarını satın alan Bakanlık, gerekli gördüğü değişiklik ve eklemeleri yapma yetkisine sahipti. Maarif Vekilliğince bastırılacak kitapların telif hakları ile ikinciden nihayet beşinciye kadar muvaffakiyetli ve değerli eser yazmış olanlara verilecek nakdi mükâfatlar, inceleme ücretleri, müsabaka ve ihale işlerine ait umumî masrafları temin maksadile bir mektep kitapları sandığı kurulmuştur. Sandığın geliri, ders kitaplarının maliyetlerine Maarif Vekilliğince tespit edilecek bir nispet dairesinde ilâve olunacak

630 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1933, D. 4, C. 16, s. 10.

631 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1933, D. 4, C. 16, s. 10-11.

mektep kitapları sandığı hisseleri ile temin edilmiştir. Bu hisse oranı ilk tahsil kitapları için %8, orta tahsil kitapları için %20'yi geçmeyecektir. Sandığın parası Maarif Vekilliği emrine millî bankalardan birine yatırılarak nemalandırılması öngörülmüştür.⁶³²

2.1.5. Ders Kitaplarının Basımı, Dağıtımı ve Fiyatıyla İlgili Yaşanan Gelişmeler

Tek kitap uygulamasından sonra ders kitaplarının okullara zamanında teslim edilmesi konusunda ise bazı sorunlar yaşanmış ve bu durum gazetelere de yansımıştır.⁶³³ Bakanlık yayınladığı kitaplar dışında kitap satan kitapçılara kanuni yaptırım uygulanacağını bildirilmiştir. Bazı kitapçıların fihristlere konmayan eski kitapları da öğrencilere satmaya çalıştıkları anlaşılmıştır.⁶³⁴ Ders kitabı basma işini üzerine alan devlet matbaası okullara zamanında kitap yetiştirme işini başaramamış ve şikâyetlerin devam ettiği basına yansımıştır. Bu yüzden bazı yıllarda özel matbaalara da ihale ile kitap basma işi verilmiştir. Ancak 1933-1934 eğitim öğretim yılının başladığı bir dönemde İstanbul'daki birçok öğrenciye mektep kitaplarının henüz ulaşmadığı basında yer almıştır. Ayrıca 1933-1934 eğitim öğretim yılından itibaren orta mekteplerin birinci sınıfta okutulan yurt bilgisi dersi ve üçüncü sınıfta okutulan yazı dersi kaldırılmış, coğrafya dersi de 1 saatten haftada 2 saate çıkarılmıştır.⁶³⁵ Peyami Safa kitapların yetişmemesi "Hikmetlerin en parlağını Devlet Matbaası buldu ve Kültür Bakanlığına sundu: 'Kitaplar olmasa mektepleri ıslah ederdim' sözleriyle eleştirmiştir. Devlet Matbaasının mektepleri kitapsız bıraktığını hatırlatan Peyami Safa kitabın çocuk eğitimindeki önemine değinerek "Kitaplar olmasa mektepleri ıslah edebileceğini söyleyen Devlet Matbaası daha büyük bir hakikate işaret buyuruyor. Şöyle ki, eskiden, mekteplerde kitap

632 "Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmasına Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun", Kanun Sayısı: 2259, *Resmî Gazete*, 13 Haziran 1933, s. 2426.

633 "Mektep Kitapları Yetişmedi", *Milliyet*, 21 Eylül 1933, s. 3; "Yetişemeyen Mektep Kitapları", *Milliyet*, 22 Eylül 1933, s. 3.

634 "Mekteplerde Okutulmayan Kitapları Satanlar Ceza Görecekler", *Kurun*, 27 Ekim 1936, s. 3.

635 "Ortamektep Dersleri", *Milliyet*, 21 Eylül 1933, s. 3.

okunur, diploma aldıktan sonra hayatta tatbikat yapıldı; şimdi ise mektepte yalnız tatbikat yapılacak ve diploma alındıktan sonra kitap okunacak.” sözleriyle yaşanan durumu eleştirmiştir.⁶³⁶

Kitaplarla ilgili birçok şikâyet gelmeye devam etmiştir. 1935-1936 eğitim öğretim yılının açılmasının üzerinde bir aydan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen öğrencinin eline hiçbir kitap geçmemiştir. “Bilhassa ellerinde kitap nâmına yalnız okuma kitapları bulunması icap eden bir, iki ve üçüncü sınıflarda öğretmenler de, talebeler de müşkül bir durumda kalmışlardır.”⁶³⁷ *Akşam* gazetesinde Bakanlıktan ismi belirtilmeyen bir yetkili henüz yetiştirilemediğinden bahsedilen kitapların ilk mektep birinci sınıfa mahsus okuma kitapları olduğunu, “İlk mektep talebeleri senenin ilk yarısında alfabe okurlar, onu bitirdikten sonra kıraate geçerler. Bu kitapların piyasaya çıkarılmamasının sebebi bundandır. Bunların basılması bitmek üzere bulunduğundan bu ay piyasaya çıkarılacaktır.” diye açıklamada bulunmuştur.⁶³⁸ Fakat bazı yerlerde kitaplar hâlâ bulunmamaktaydı.⁶³⁹ 26 Mayıs 1936 TBMM’de Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmada Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili mektep kitapları meselesinin zamanında halledilemediğini dile getirmiştir. “Körpe dimağlar mektebe yeni başladığı zaman ellerine kitabları verilmezse, beklenen” neticenin alınamayacağını söyleyen Etili, “Bir kitabı yazan, çok muktedir bir zat olabilir. Ancak çocuğun istifade edebileceği kitabı ancak o çocukla uğraşan mektep hocaları yazar” demiştir. Ziya Gevher Etili mektep kitapları satılarının üç yıldan beridir bir düzene kavuşturulamadığını ve mektep kitaplarının zamanında yetiştirilemediğini ifade etmiştir.⁶⁴⁰

1936-1937 eğitim-öğretim yılının açılmasının üzerinde dört ay geçmesine rağmen kitap ulaşmayan yerler vardı.⁶⁴¹ 1937-1938

636 Peyami Safa, “Hayat Karşısında Mektep ve Kitap”, *Tan*, 7 Kasım 1935, s.2.

637 “Mektep Kitapları Yetiştirilecek”, *Tan*, 2 Kasım 1935, s. 2.

638 “Mektep Kitapları”, *Akşam*, 2 Şubat 1936, s. 2.

639 “Karamanda Talebe Hala Kitap Sıkıntısında”, *Son Posta*, 10 Şubat 1936, s. 5.

640 TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1936, D. 5, C. 2, s. 242-243.

641 “Ders Yılının 4’üncü Ayındayız Kitapsız Kalan Mektepler Hala Var”, *Haber*, 9 Ocak 1937, s. 3; “Hala Kitapsız Mektep Var!”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1937, s. 3.

eğitim öğretim yılında okulların açılmasına rağmen ders kitaplarının eksik olması ve neredeyse birinci dönemin sonuna kadar bu işin halledilemeyeceği basına yansımıştır.⁶⁴² 1938’den itibaren Bakanlık kitap sorununa çözüm bulmak için dağıtım işini üzerine almıştır. Diyarbakır, Erzurum’da depolar açan Bakanlık, buralardan toptan ve perakende satış yapmaya başlamıştır. Devlet posta ücretlerinin azaltılması dâhil olmak üzere aldığı bazı önlemlerle kitap sorununun kısmen çözmüştür.⁶⁴³ Maarif Vekili Saffet Arıkan Mayıs ayında yaptığı açıklamada 1938-1939 eğitim-öğretim yılında ders kitaplarının zamanında yetiştirileceğini söylemiştir.⁶⁴⁴ Temmuz ayında *Kurun* gazetesi gelecek senenin ders kitaplarının çoğunun basıldığını yazmıştır. Bakanlık ilkokullar için müsabakaya konulmuş olan ve henüz komisyonda bulunan geometri kitapları hariç “yeni terimlerle hazırlattırılarak bir tetkike tabi tutulduktan sonra neşri icabeden kitabların tadil ve tetkik işlerinin” aylar evvel bitirildiğini açıklamıştır. Kitapların yetiştirilmesi için muayyen bir plana göre basımevinin geceli gündüzlü çalıştığı da belirtilmiştir.⁶⁴⁵ Fakat ilerleyen aylarda okullarda kitap bulma sıkıntısı yaşandığı basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Nisan 1939’da *Son Telgraf* gazetesinde yer alan bir haberde “Mektep kitapları meselesi günün değil, senelerin meselesidir. Bilhassa talebe velilerini üzen mühim bir derd de budur. Filhakika, her sene olduğu gibi içinde bulunduğumuz 1938-39 ders senesi zarfında mektepler arasında büyük bir kitapsızlık derdi kendini göstermiştir.” denilmiştir.⁶⁴⁶ Maarif Vekâletinin her sene çok evvel kitap hazırlamağa başladığı hâlde bir türlü kitapların vaktinde yetiştirilemediğini yazan İkdâm, mekteplerde çocukların kitapsız olarak derslere girip çıktıklarını aktarmıştır.⁶⁴⁷

642 “Mektepler Açıldı, Fakat Okutacak Kitap Yok!”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1937, s. 8.

643 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 181-184.

644 “Bu sene Mektep Kitapları Vaktinde Mahallerine Gönderilecek”, *Haber*, 27 Mayıs 1938, s. 8.

645 “Önümüzdeki Ders Yılı Mektep Kitapları”, *Kurun*, 20 Temmuz 1938, s. 3.

646 “Mektep Kitapları İşi Halledilmeli!”, *Son Telgraf*, 16 Nisan 1939, s. 3.

647 “Kitap İhtiyacı Karşılanmıyor”, *İkdâm Sabah Postası*, 29 Eylül 1939, s. 2; “Bütün Seneler Gibi Yine Kitap Derdi”, *İkdâm Sabah Postası*, 1 Ekim 1939, s. 2.

Bu dönemde yüksek kitap fiyatları da şikâyet konusu olmuştur. Bazı şikâyetlere rağmen Millî Eğitim Bakanlığının bastığı kitapların serbest piyasadaki kitaplardan hem kalite hem de fiyat yönünden avantajlı olduğu söylenebilir. Nitekim kitapların devlet tarafından basılıp satılması kitapların ucuzlamasına zemin hazırlamıştır.⁶⁴⁸ Fakat buna rağmen ders kitabı fiyatlarının velileri oldukça zorlamaya devam etmiştir. Çocuğu için aldığı ilkökul kıraat kitabı için 45 kuruş verdiğini yazan Salahâtin Enis “İlkmekteplerimizde akşama kuru ekmeğine katık yapıp yiyecek bir avuç zeytin tanesini bulamıyan bir kaç bin çocuk olduğunu ve bunların ancak bir takım hayır cemiyetlerinin yardımlarile mekteplerde katıklı bir öğle kahvaltısı yapmakta olduklarını düşünürsek bu yavruları bir tek kitap için 45 kuruş vermeğe” zorlamanın doğru olmadığını söylemiştir. “Maksat, çocuğu okutmaktır. Bu meselede işin lüks tarafa gitmekten ise ucuz ve ameli cihetini iltizam etmek en doğru hareket” olacağını belirten yazar kitap fiyatlarının kontrol edilmesini ve kitapların ucuza satılmasını istemiştir.⁶⁴⁹ *Akşam* gazetesindeki yazısın Orhan Selim de benzer şekil de devlet matbaasının ders kitaplarının baskı, cilt, kâğıt bakımından, diğerlerine göre iyi olduğunu, alfabe ve okuma kitaplarındaki resimlerin birçoğunun çok daha ustaca olduğunu ve devlet matbaası ders kitapları neşriyatının ötekilere nispeten ucuz olduğunu fakat ucuzluğun veliler için yeterince ucuz olmadığını belirtmiştir. Devlet matbaasının çok az karla veya kitap basımı masraflı oluyorsa sadece masraf karşılığı kitap satması gerektiği söylemiş ve kitap fiyatları arasındaki dengesizlikleri örneklerle açıklamıştır.⁶⁵⁰

1932-1933 eğitim-öğretim yılında fakir öğrencilere kitap dağıtımı yapılmıştır.⁶⁵¹ 1935-1936 eğitim-öğretim yılında fakir öğrencilerin kitap ihtiyacını karşılamak için İzmir vilayet bütçesinden 500 lira bütçe ayrılmıştır. Bu parayla 2080 alfabe, 850 ikinci sınıf okuma kitabı ve 400

648 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 184.

649 Salahâtin Enis, “Mektep Kitaplarının Fiatlerini Kontrol”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1934, s. 3.

650 Orhan Selim, “Mektep Kitapları Yolsuzluğu-3”, *Akşam*, 18 Ekim 1936, s. 3.

651 “Fakir Öğrencilere Kitap Tevzii”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1932, s. 2.

tane üçüncü sınıf okuma kitabı satın alınmıştır.⁶⁵² İstanbul’da ise bu iş için 2000 liralık tahsisat ayrılmıştır.⁶⁵³ Bu dönemde öğrenci sayısı çok yüksek olmadığı hâlde kitap sorununun çözülememesi ekonomik sorunların yanı sıra yönetsel sorunlarda da kaynaklanmaktadır.⁶⁵⁴

2.1.6. Atatürk Dönemi Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış

1924 yılında basılan *Türkiye Tarihi* kitabında ulus-devlet inşasına dair ipuçlarına rastlansa da tasarlanmış ve üzerine düşünülmüş güçlü mesajlar yer almamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde ilk olarak 1924’de yeniden düzenlenen edebiyat programlarıyla birlikte, edebiyat derslerinin metinden hareketle ve okumaya dayalı olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde edebiyat dersi ile kültür konusu olarak dil ve edebiyatla ilgili teorik bilgi verme, edebiyat sanatındaki estetik güzelliği beğeni konusu yaparak zevk inceliği geliştirme ve dili doğru kullanmayı öğretme ve edebiyat eserlerinde işlenen manevi değerleri kazandırıp onları davranışa dönüştürme olmak üzere çeşitli hedefler vardır. Atatürk Dönemi’nde Ali Canip Yöntem’in *Edebiyat ile Türk Edebiyatı Antolojisi* adlı kitapları, Köprülü Mehmet Fuat’ın *Türk Edebiyatı Tarihi*, Hıfzı Tevfik-Hammamizâde İhsan-Hasan Ali’nin *Türk Edebiyatı Numuneleri*, Süleyman Şevket Tanlı’nın *Güzel Yazılar*, Saadettin Nüzhet Ergun’un *Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi*, Ağâh Sırrı Levend’in *Edebiyat Tarihi Dersleri*, Mustafa Nihat Özön’ün *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* ile *Metinlerle Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi*, İsmail Habib Sevük’ün *Edebî Yeniliğimiz* ve Orhan Rıza Aktunç’un *Türk Edebiyatı Tarihi* gibi eserler ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁵⁵

Alev Sınar Cumhuriyetin ilk on yılındaki Türkçe kitaplara üzerine yaptığı çalışmasında elli sekiz tane Türkçe okuma kitabının

652 “Fakir Metkeblilere Kitab”, *Anadolu*, 21 Aralık 1935, s. 3.

653 “Fakir Talebeye Kitab”, *Tan*, 7 Kasım 1935, s. 2.

654 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 185.

655 Erol Oğur, “Ali Canip Yöntem’in Cumhuriyet Döneminde Edebiyat Öğretimi İçin Hazırladığı Ders Kitapları”, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII (2), 2009, s. 380-384.

okutulduğunu tespit etmiştir. Bu kitapların dönemin önemli kişileri tarafından kaleme alındığına dikkati çeken Sınar, bazı kitaplardaki görsellerin Avrupa’dan daha çok Fransa’dan alındığını belirtmiştir. Kitaplarda en çok millî şuurun uyandırılması ve yeni idarenin benimsetilmesi hedeflenmiştir. Ama millî şuur benimsetilmeye çalışırken bile Avrupa’nın örnek alınması bu millilik konusu hakkında soru işaretlerine sebep olmuştur. Nitekim kitapların isimleri bile bu hedefi gösterir biçimdedir; *Cumhuriyet Çocuklarına Sevimli Kiraat*, *Millî Güzel Kiraat*, *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat*, *Millî Kız Kiraati*, *Yeni Millî Kiraat*, *Küçük Mektepliye Yeni Millî Kiraat*, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Millî Kiraat*, *Cumhuriyet Mekteplerine Kiraat*, *Cumhuriyet Kiraati*, *Resimli Cumhuriyet Kiraati*. Ruşen Eşref, Mithat Sadullah ve Necmeddin Sadık Tarafından hazırlanan *Cumhuriyet Kiraati* dışında kalan kitaplara “İstiklâl Marşı” yer almamaktadır. Kitaplarda sık sık Türk halkının fedakârlığı, kahramanlığı, cesareti ve vatan sevgisi vurgulanmış, Mustafa Kemal’in arkasında bütün Türk milletinin bulunduğu ve Millî Mücadelenin bu sayede kazanıldığı vurgulanmıştır. Yine kitaplarda son Osmanlı padişahı Vahdettin’e yöneltilen suçlamalar bütün Osmanlı padişahlarına yöneltilerek bütün Osmanlı padişahları aynı doğrultuda ele alınmıştır. Genel olarak millî duyguları aşılamaaya çalışan bazı metinler, soyut ve ilköğretim öğrencisinin seviyesinin üstündedir. Kitapların hemen hepsinde din duygusu verilmiş, İslamiyet’in ilerlemeye engel olmadığı ancak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması lâzım geldiği vurgulanmıştır.⁶⁵⁶ Din duygusu verilmeye çalışılırken ve İslamiyet’in yüceliği ifade edilmesine rağmen uygulamada din alanının giderek daha da sınırlandığı ve kontrol altına alındığı görülmektedir.

Bu dönemde uygulamaya konulan ilköğretim politikası daha çok milliyetçilik, laiklik ve vatanseverlik gibi konular üzerinde durmuş, ders kitaplarında ve ders programlarında Türk millî kimliği ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’ne ilköğretim ders kitaplarının

656 Alev Sınar, “Cumhuriyetin İlk On Yılında Okutulan Türkçe Ders Kitapları”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1997, S. 9, ss. 343-352.

çağdaş öğretim metotlarına uygun, çocukların millî değerlerinin bilincinde olabilmelerini sağlayacak bir amaca yönelik yeniden hazırlanması için çalışıldığı görülmektedir. Bakanlık, ilkokullar için ders kitaplarının yeniden oluşturulması amacıyla müfettişler, öğretmen ve eğitimcilerden oluşan bir ilkokul kitapları tetkik komisyonlar oluşturmuştur. Bu komisyonların elifba, hesap, hendese, musiki ve kıraat kitapları için ayrı ayrı raporlar yayınlamış ve yeni ders kitaplarının hazırlanmasına öncülük etmiştir.⁶⁵⁷

Elifba kitapları hakkındaki raporda bu kitapların amacı, öğrencinin okumaya alıştırılması biçiminde açıklanmıştır. Kıraat kitapları hakkındaki raporda Türkiye’deki mevcut kıraat kitaplarındaki eksikliklerle ilgili çocuklarda okuma zevkini temin edecek, onlarda okuma isteği uyandıracak eserlerin eksik olduğu belirtilmiştir. Müzik kitapları hakkındaki komisyon raporunda müzik kitapları çocuklarda millî duyguları uyandıracığından ilk mekteplerin en önemli derslerinden biri olarak kabul edilmiştir. Raporda millî duyguları kuvvetlendirecek çocuk şarkılarına ihtiyaç duyulduğunu belirtilmiş ve bütün insanlara bilhassa aciz mahlûklara karşı merhamet, şefkat duygularını tabiata, memlekete, Allah’a, dine karşı hürmet ve muhabbet hislerini müessir, güzel nağmelerde uyandırarak kuvvetlendirecek nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır. Hendese kitaplarıyla ilgili raporda yazarların ilkokul çocuklarının seviyesine inememelerinden kaynaklanan sorunlardan ve dersin yersiz ezbere dayalı bir hâle dönüştürülmüş olması eleştirilmiştir. Hesap dersiyle ilgili komisyon raporunda ise hesap kitaplarının en önemli eksiği hayati ve ameli meselelere yeterince önem vermemeleri olarak gösterilmiştir.⁶⁵⁸

657 Hayrûnisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924–1928)*, s. 119.

658 İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonu’nun Elifba Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8 İstanbul, Milli Matbaa, 1926, s. 13-20; İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Kıraat Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8 İstanbul, Milli Matbaa, 1926; İlk Mektep Kitapları Tahkik Komisyonunun Musiki Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 14 İstanbul, Devlet Matbaası, 1927. s. 412-424; İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Hendese Kitapları Hakkında Raporu”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8, s. 31-32; . İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Hesap Kitapları Hakkında Raporu”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8, s. 26-30. Akt: Hayrûnisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924–1928)*, s. 119-123.

Hıfzırrahman Reşit Nisan 1933’te *Vakit* gazetesindeki yazılarında okullarda okutulan kıraat kitapları hakkında geniş değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk mektebi, birinci devre ve ikinci devre, kitapları da kıraat kitapları ve ders kitapları diye ikiye ayıran yazar bu iki devre arasında ders programlarının bünyesinde görülen büyük farkın kitap meselesinde de göze çarptığını “Birinci devrenin (İlk üç sınıfının) tek bir kitabı olduğunu ikinci devrede (son iki sınıfta) ise kıraatle birlikte her ders için ayrı ayrı kitapları olduğunu söylemiştir. Kıraat kitapları ile ders kitaplarının vazifesi ve tarzları arasındaki başkalıkların bir arada tetkik edilemeyecek kadar bariz olduğunu belirten Hıfzırrahman Reşit kıraat kitapların tarihi seyrine değinmiştir. Terbiye ve tedris işlerinde dinin, en büyük kuvvet sayıldığı zamanlarda kıraat amme ve tebareke cüzleri, dinî kasideler, akaidi diniyeye ve ahlâki mevzulara ait kitaplardan yapıldığını söyleyen yazar din ile saltanatın biribirine destek olduğu zamanlarda kıraatlerin vazifesi her iki müessese uygun kişi yetiştirme gayesinde olduğunu iddia etmiştir. Meşrutiyet mekteplerinde kıraat kitaplarının dünya ve hayatla alâkasının bir dereceye kadar arttığını ve kitaplara silik ve renksiz olmakla beraber resmin girdiğini, tabiat hikâyeleri ve fenni parçalar konduğunu söyleyen Hıfzırrahman Reşit kitapların bir nevi ansiklopedi hâline geldiğini savunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bunun sürdüğünü düşünen yazar, 1923-1933 yılları arasında kıraat kitaplarının, kaplarına varıncaya kadar birçok resimleri yabancı kitaplardan kopya olmakla beraber renkli basıldığını ifade etmiştir. Bu kitaplarda çocuk neşesini tazeleyecek millî duyguya, cumhuriyet ülküsüne ve eserlerine ait parçaların bulunduğunu fakat bunlarda edebiyat hâzinesinden pedagojik ölçülere vurularak seçilenlerin dışındakilerin alelade bir hikâye imiş gibi duyulmadan ve yaşanmadan kaleme alındığını yazmıştır.⁶⁵⁹ Tek Kitap Kanunu destekleyen yazar “İyi bir tek kıraat kitabı elde oldukça, ‘yakın hayata’ ayrılacak kısım nihayet yüzde 25’i geçmeyecektir ki bunu da sınıf kütüphanelerini dolduracak olan yakın

659 Hıfzırrahman Reşit, “Okuma Terbiyesi 1”, *Vakit*, 20 Nisan 1933, s. 9.

muhit kitapları tamamlayacaktır.” yorumunda bulunmuştur.⁶⁶⁰ Yazar bu düşüncede olmakla birlikte yakın çevre ve o çevrede üretilmiş kitabın çocuğun hayatı üzerindeki etkisinin ve öneminin farkındadır. Bu türlü kitapların millî vahdeti bozabileceği ve “bu tarz, siyasî bünyesi, âdemi merkeziyete göre olan memleketlerde tatbik olunabilir ve bu itibarla bize gelmez” düşüncesin akıllara gelebileceğini söyleyen yazar “eğer bu fikir, bir çırpıda kabul edilecek olursa, yeni programın esaslarından yakın yurt mihverini de hemen kaldırıp atmak lâzım gelecektir. Hâlbuki biz yeni mektebimizin bihakkın hayat mektebi olabilmesi için bu esası bırakmak değil, kuvvetlendirmek mecburiyetindeyiz.” demiştir.⁶⁶¹

Maarif Vekâletinin yurt bilgisi, tarih ve kıraat gibi cemiyetin doğrudan doğruya kalbine temas eden ve onu besleyen derslerin kitaplarını tek kitap hâlinde hazırlamasını destekleyen yazar Bakanlığın böylelikle halk çocuğuna temiz ve ucuz kitap vermeyi, her şeyin üstünde, milletin ve devletin umumi ve müşterek menfaatini düşündüğünü söylemiştir. Kanun üzerinde gazetelerde kitapçılardan veya serbest muharrirlerden bazılarının söyledikleri ve yazdıkları bir takım tenkitleri pek çürük ve hatalı bulan yazar yeni tarza hücum edenlerin mevcut kitapların çeşitli ihtiyaçlarına cevap verdiği şeklindeki görüşlerin “Sorunuz: Bunlar hangi ihtiyaçlar ve hangi usullerdir?! Ve mevcut kitaplar, pek az istisnasiyle birbirinin benzeri veya taklidi olmakla bozuk düzen bir tek kitap usulünden başka ne ile ifade olunabilirler?” diye eleştirmiştir. Yeni kanunla Maarif Vekâletinin hiç değilse bugün telif hakkında, baskıda ve satışta aşikâr görülen bozuk düzen vaziyete, yanlış hesaplara nihayet vereceğini, kitapları daha ucuza temin edecek ve belli kişilerin elinde olan bir menfaati devlete mal edeceğini ve sonrasında köy okullarına parasız kitap vereceğini söyleyen Hıfzırrahman Reşit “Tek kitap fikri, kanaatimizce burada pedagojik bir mesele olmaktan ziyade ‘tek millet, tek mektep ve tek kitap’ davasıyla izah edilecek bir esastan hareket

660 Hıfzırrahman Reşit, “Okuma Terbiyesi 2”, *Vakit*, 21 Nisan 1933, s. 9.

661 Hıfzırrahman Reşit, “Devlet ve İlk Mektep Kitaplarının Bugünkü Vaziyeti”, *Yolların Sesi*, 28 Şubat 1933, S. 6, s. 126-127.

etmektedir.” demiştir.⁶⁶² Bu açıdan ders kitaplarının tek tip vatandaş yetiştirme amacına matuf olduğu söylenebilir.

1920’lerin sonlarına doğru Türklük vurgusunu dönemin eğitim politikalarının her alanında görmek mümkündür. Ancak bu Türklük tüm Türk dünyasını değil daha çok Türkiye’yi kapsamaktaydı. Özellikle 1930’ların ikinci yarısından itibaren Kemalizm, eğitimde diğer yan uygulamaları etkilemesinin yanı sıra ders kitaplarının içeriğini de belirleyen temel etken olmuştur. İlköğretimin finansmanını vilayetlerden alıp genel bütçeye koyan CHP ders programları ve ders kitapları konusunda bilirkşi heyeti kurmuştur.⁶⁶³ 1924 ve 1926 ilkmektepler programlarına bağlı olarak yazılan ders kitapları genel olarak programlardaki temel hedeflere uygundur. Özellikle fen bilimleri ders kitaplarında 1926 programının pragmatik yapısı göze çarpar. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yurttaşlık ders kitapları açıkça, savaş sonrasında ihtiyaç duyulan toplumu inşa etme amacını taşır. Cumhuriyetin kurucularının zihninde beliren modern, laik, dinamik, üretken, milliyetçi, itaatkâr vatandaş yetiştirmek, eğitim ve eğitimdeki en önemli araçlardan biri olan ders kitapları ile sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁶⁴

1927’de kullanılmaya başlayan *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* kitapları, cumhuriyetin din üzerinden verdiği mesajların aktarıldığı, İslam dininin çağa ve akla uygun oluşuna yer verildiği kitaplardır. Atatürk’ün direktifleriyle Afet İnan ve Recep Peker tarafından 1930 yazılan *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* ağırlıklı olarak Batı kaynakları kullanılarak yazılmıştır. “Millet, Devlet, Demokrasi, Devletin Vatandaşa Karşı Vazifeleri, İş bölümü, Bağlılık, Çalışma” ana başlıklarından oluşan kitapta Atatürk “Kitaplar yazılırken ve yazıldıktan sonra bizzat alakadar

662 Hıfzırrahman Reşit, “Devlet ve İlk Mektep Kitaplarının Bugünkü Vaziyeti”, *Yolların Sesi*, 31 Mart 1933, S. 7, s. 160-161.

663 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 74-75.

664 Sena Coşğun Kandal, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, s. 399.

oldum; bunların yazılmalarında takip edilen maksatlara hizmet edecek kıymet ve mahiyette olduklarını bilhassa kaydederim.” sözleriyle eserin önemine dikkat çekmiştir. Afet İnan ise kitabın giriş bölümünde “Bu kitaplar benim ismimle çıkmış olmasına rağmen, Atatürk’ün fikirleri ve telkinlerinden mülhem olduğunu ve üslubun tamamen kendisine ait olduğunu tarihi hakikatleri belirtmek bakımından bana düşen bir ödev telakki ediyorum” demiştir.⁶⁶⁵ İlk olarak 40 bin adet basılan kitapta Atatürk’ün görüşleri çerçevesinde yetiştirilmek istenen vatandaş tipi ayrıntılarıyla açıklanmıştır.⁶⁶⁶ Kendinden önceki yurttaşlıkla ilgili ders kitaplarından daha yoğun ve derinleştirilmiş bilgiler içeren *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* Türk milliyetçiliğinin kendini meşrulaştırmasının ve bir kimlik oluşturmalarının aracı olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁷ 1930-1939 döneminde kadar ortaokullarda yurttaşlıkla ilgili olarak okutulan tek kitap *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* adlı eserdir. Bu kitapta birbiriyle çelişen iki tasarımın kaygısı görülür. Bunlardan ilki, Batılı eğitim sistemiyle ders kitaplarını yazmak ve bunun için de Müslüman, özellikle Osmanlı boyutlardan sıyrılmış bir kimlik yaratmak için Türklerin Asyalı köklerini övmektir. İkincisi ise, Osmanlı döneminden miras kalan tarih yazımı alışkanlıklarından kopmamaktır.⁶⁶⁸

Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti tarafından 1930’da, *Türk Tarihinin Ana Hatları* adıyla 600 sayfayı geçen hacimli bir kitap hazırlanmıştır. Bu eser 100 nüsha basılmış ve Atatürk’ün isteği belli kişilere görüşleri sorulmak üzere verilmiştir.⁶⁶⁹ Kitabın konu başlıklarına bakıldığında kitabın “Dünya Tarihi” içinde Türk tarihinin yeri konusu üzerinde yapılmış bir deneme olduğu söylenebilir.⁶⁷⁰ 15 Nisan 1931’de

665 Ayşe Afet İnan, *Vatandaş için Medenî Bilgiler*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1930; Gülşah Kurt Güveloğlu, “Vatandaş İçin Medenî Bilgiler”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vatandas-icin-medeni-bilgiler/>. Erişim Tarihi 9 Mart 2022.

666 Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinin 7.9.1931 tarih ve 2917 numaralı emri.

667 Sena Coşgun Kandal, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, s. 402-403.

668 Fatma Gürses, “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medenî Bilgiler”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 4 S.7, Kış 2010, s. 248.

669 Semavi Eyice, “Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Belleten*, 1968, XXXII(128), s. 510.

670 Afet İnan vd., *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

Atatürk’ün himayesinde kurulan Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, okul kitaplarının yeniden yazdırılmasına öncülük etmiştir. 1929-1930 yıllarında Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti tarafından liseler *Tarih I-İlkçağ*, *Tarih II-Ortaçağ*, *Tarih III-Yeni ve Yakınçağlar* ile *Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti* adıyla dört ciltlik tarih ders kitaplarını hazırlanmıştır. Bu kitaplar ilk olarak ortaokullarda kullanılmış, fakat fazla ağır olduğu görüldüğünden liselere kaydırılmıştır. Ortaokullar için ise, 3 ciltlik daha kısa ve özet mahiyetinde kitaplar hazırlanmıştır.⁶⁷¹ Eserlerin giriş kısmında Türk tarihi anlatımının İslamlık-Hıristiyanlık davası arasında farklı şekillerde yanlış ve/veya eksik anlatıldığı üzerinde durulmuş ve “daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dâhil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık cereyanı da, Türk adının anılmaması, Millî Tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda” çalıştığı ileri sürülmüştür. Girişte bütün bu zararlı akımların ders programları ve ders kitapları üzerinde etki göstererek “Türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarla müradif tutulması” şeklinde gösterdiği iddia edilmiştir. Ayrıca “Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatleriyle meydana çıkarabilmek” için bu kitabın hazırlandığı ifade edilmiştir.⁶⁷² *Tarih* kitapları böylelikle Osmanlı öncesi Türk tarihine ağırlık vererek yeni bir Türk kimliğinin inşasına hizmet edecek şekilde kaleme alınmıştır.

Yurt bilgisi ders kitaplarında çocuğa verilmeye çalışılan politik mesajlarda pragmatik bir anlayış benimsenerek sürekli ulusun ilerlemesi, ulusun yararı, diğer uluslarla aynı seviyeye ulaşması ve bunların devlet eliyle gerçekleşmesi vurgusu yapılmıştır. İmtiyazsız,

671 Nihayet 1939’da *Tarih*’in yeniden yazılmasına girişilerek Ş. Günaltay’ın hazırladığı 1. cilt 1939’da basılmış ve liselerde kullanılmıştır. Fakat bunun da arkası gelmemiştir. Nihayet 1942’de A. M. Mansel, C. Baysun ve E. Z. Karal tarafından 3 ciltlik yeni *Tarih* yazılarak basılmıştır. Eski *Tarih*’den farklı ve ilmi görüşlere dayanan bu kitaplar ise 1939-45 harbinin buhranlı yıllarında çok kötü bir baskı ile ortaya çıkmışlardır. Böylece, tarih öğrenimi için lüzumlu kitaplar metinleri itibarıyla ileri gitmekle beraber, 1931 lerin Tarihlerinin baskı ve takdim mükemmelliğine çok, hem de pek çok uzak kalmışlardır. Semavi Eyice, “Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları”, s. 514.

672 *Tarih I*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. V-VI.

sınıfsız ve ayrıcalıksız millet kavramının anlatıldığı bu kitaplarda laiklik kavramı çocuğa açıklanırken diğer pek çok kategoride olduğu gibi bir “öteki” yaratılmış ve yaratılan “öteki”nin konumlandırılmasıyla laikliğin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Dine ilişkin oluşturulan Osmanlı geleneksel tavrı ve uygulamaları öteki olarak öne çıkar. Pozitivist temelde inşa edilmeye çalışılan laiklik, dinsel unsurların politik düzlemin tamamen dışarıda bırakılması ile ilişkilendirilmiş ve Cumhuriyet çocuğunun toplumsal ve politik anlamda “elitizm” odaklı bir anlayışı benimsemesi hedeflenmiştir. Millî Mücadele ders kitaplarında yoğun olarak ele alınan konulardan biri olmuş ve yeni rejime kavuşmanın, refaha ermenin, toplumsal huzurun, bağımsızlığın, yeniden doğuşun, hür ve müstakil Cumhuriyetin en önemli aşaması olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Atatürk’ün askerî kişiliği, öğretmenliği, liderliği, vatanseverliği, fedakârlığı, cesurluğuyla anılırken kimi zaman milletle kimi zamanda rejimle özdeşleştirilerek yüceltilmiş ve yeni rejimin meşrulaştırılması sürecinde gereklilik arz eden liderlik kültü çocuğa çoğunlukla Atatürk üzerinden aktarılmıştır.⁶⁷³

Tarih, yurt bilgisi, sosyoloji gibi ders kitaplarında Türk inkılâbının ideolojisi etraflı bir surette izah edildi. Bu derslerin programı Cumhuriyet Halk Partisi programı ile *Teşkilâtı Esasiye Kanunu*’nda yapılan değişikliklere göre yeniden düzenlenmiştir. Ortaokullarla liselerin matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi dersleri Batı ülkelerindeki programlara göre yeniden ıslah edildi. Fen dersleri programları ve ders kitapları bilhassa öğrencinin ders konuları “üzerinde düşündürülmesi, kendilerine müşahade ve tetkikler yaptırılması esaslarına göre tamamlandı” ve yazdırıldı. Cumhuriyet devrinde ortaokullarla lise programları ıslah edildikçe okul kitapları da programların ruhuna uygun olarak yeniden yazdırılmıştır.⁶⁷⁴

673 İbrahim Bozkurt-Nazlı Geylani, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Tahayyül Edilen Çocukluğun Politik Yapılandırılmasına İlişkin Değerler Aktarımı”, *Belgi*, Sayı 23 (Kış 2022/I), s. 182-184.

674 Server R. İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, s. 232-233.

2.1.6.1. Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler ve Terimlerin Türkçeleştirilmesi Meselesi

1933’e kadar kısmen devlet eliyle yürütülen ders kitaplarının yazımı ve basımı işleri bu kanunla tamamen devletleştirmiştir. Kanunla ders kitabı basımı ve dağıtımı Maarif Vekâleti tarafından yürütülen bir hizmet hâline getirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Vekâleti 1933-1934 öğretim yılında okutulacak kitapların yazımına ve basımına başlamıştır. Kitap basımı konusunda Maarif Vekâleti ile görüşen yayıncılar Vekâletin 1933-1934 eğitim-öğretim yılında tek kitap usulünü prensipte kabul ettiğini ancak bunun bir sene içine uygulanmayacağını çünkü ellerinde 150 bin liralık stok olduğunu söylemişlerdir. Bunun için tek kitabı üç seneden beş seneye kadar olan bir müddet zarfında ve tedricî surette tatbik edileceğini ve ilk sene sadece tarih ve yurt bilgisi kitaplarının tek olarak basılmasına karar verildiğini açıklayan yayıncılar her kitap için müsabaka ilân edileceğini ve birinci olan kitabın tek kitap olarak basılacağını, ikinci ve üçüncü seçilen kitap sahiplerine de nakdî mükâfat verileceğini açıklamışlardır.⁶⁷⁵

Hikmet Feridun, 1933 yılı Ankara Maarif Sergisinde rastladığı en dikkat çekici eserin “Tek Mektep, Tek Terbiye” yazan bir levha olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁶ Bu idealin bir sonucu olarak başlayan “tek kitap” uygulamasının gerekçeleri arasında çok sayıda birbirinden farklı kitabın öğretim birliğini bozduğu iddiası olmakla beraber Bakanlık bu tek kitabı seçebilmek için birçok yarışma düzenlememiştir.⁶⁷⁷ Bakanlık ders kitaplarının hazırlanması için bir talimatname hazırlamıştır. Buna göre; tek kitaplar her ders için ayrıca kitaplar kullanılmasına mâni değildi. Öğrencilerin muhtelif ders konuları için mekteplerde sınıf kütüphaneleri yardımcı kitaplarla takviye edilmesi öngörülmüştür. Her kitap üç yıllık bir devre için kabul olunacaktı ve herhangi bir

⁶⁷⁵ “Tek Kitap”, *Vakit*, 10 Mart 1933, s. 3.

⁶⁷⁶ Hikmet Feridun “Tek Mektep, Tek Terbiye”, *Akşam*, 8 Kasım 1933, s.3

⁶⁷⁷ “Küçük Haberler”, *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 5; “Müsabaklar Nasıl Olacak?”, *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 9.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

ders için lâzım olan kitabı Maarif Vekâleti ya doğrudan doğru ya bir mütehassısa veya bir mütehassıs heyete Bakanlığın adına yazdıracak veyahut bu kitabın telifi için muallimler ve mütehassıslar arasında müsabaka açacaktı. Müsabakaya girmek için müsabaka sonucunun açıklanacağı tarihten üç ay önce Vekâlete müracaat ederek kayıt olunması gerekiyordu. Müsabakaya tek ve birden fazla kişiyle katılmak mümkündü. Yarışmaya katılan eserleri incelemek için bir komisyon kurulacak ve bu komisyon eserleri dil üslubu, bilimsellik ve pedagojik açıdan inceleyecekti. Muayyen bir hadden aşağı not alan kitaplar müsabakadan çıkarılacaktı. Kabul ve neşredilen kitapların üzerlerinde müelliflerin isimleri ile beraber kitabı tetkik edenlerin de isimleri konacaktı. Müsabaka neticesinde birinci olan kitap müelliflerine üç yıllık telif hakkı, üç taksitte verilmek suretiyle kitabın mülkiyeti Vekâletçe satın alınacaktı. İkinci ve üçüncü gelen eserlere de para ödülü verilmiştir. Yarışmaya Müstesar, Talim ve Terbiye Kurulu Başkan ve Üyeleri ile bu kurumun memurlarının katılması yasaklanmıştır.⁶⁷⁸

Bakanlık 1937 yılında ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıfları için iki ciltten oluşan bir tabiat bilgisi kitabı yazılması için yarışma açmıştır. Yarışmanın başvuru tarihleri 16 Şubat 1937-30 Haziran 1937'di. Yarışmaya katılmak isteyenler 31 Mart 1937 Çarşamba akşamına kadar bir dilekçe ile Kültür Bakanlığına müracaat ederek, bu yarışmaya girecekler defterine adlarını yazdırarak bir numara almaları gerekiyordu. Yarışmada birinci olan kitap serisi üç yıl sıra ile okullarda okutulacak ve müelliflerine her yıl için 1000 lira telif hakkı verilecekti, ikinci çıkan kitap serisini yazarına bir defaya mahsus olmak üzere 1000 lira, üçüncü, dördüncü ve beşinci olanlara da birer defaya mahsus olmak üzere 400 yüz lira mükâfat verilecekti. Yarışmaya gireceklerin eserlerini üçer nüsha olmak üzere makine ile kâğıtların yalnız birer yüzüne yazılmış olarak Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğüne makbuz mukabilinde vermeleri veya göndermeleri gerekiyordu. Kitaba konulacak resim, şekil, grafikler vs. asıllarının yalnız bu nüshalardan birine ve yerlerine

⁶⁷⁸ "Mektep Kitapları Talimatnamesi", *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 9.

konulmuş olarak bulunması kâfiydi. Müsabakaya basılmış bir kitapla girenlerde kitabın üç nüshasını verecek veya göndereceklerdi. Bakanlık yayın haklarının devri konusunda yazarlardan noter tasdikli bir taahhüt senedi vermelerini istemiştir. Kitapları yazanlar isim ve adreslerini yalnız kapak sayfası üzerine yazmakla iktifa edecekler, metin sayfaları üzerinde herhangi bir şekilde hüviyetlerini tanıtmaya imkân veren bir işaret bulundurmayacaklardı.⁶⁷⁹ Bu yarışmaya ilkmekteb muallimleriyle başmuallimleri iştirak edememeleri yüzünden ilkmekteb muallimleri bu şartın kaldırılması için Maarif Vekâletine müracaat etmişlerdir. Aynı zamanda hazırlanacak kitapların haziran sonuna kadar Vekâlete gönderilmesi mecburiyeti de ilkmekteb muallimlerinin imtihanlarla meşgul oldukları bir zamana tesadüf ettiğinden müddet meselesinin de uzatılmasını muallimler yetkililerden istemişlerdir. Yetkililer sene başında çocukların kitapsız kalmaması için azamî müddetin hazirandan başka bir zamana tehir edilemeyeceğini söylemişlerdir.⁶⁸⁰

Kitaplar nasıl olacağına yönelik Bakanlık ayrıntılı yarışma şartnameleri yayımlanmıştır. Kitap yarışmalarının düzenlemesi daha önce ağırlıklı olarak İstanbul kitapçıları ve aydınlarının tekelinde olan kitap yazma işinin artık öğretmenler için aynı şekilde kârlı bir iş hâline getirmiştir.⁶⁸¹ Fakat ders kitabı yazmanın bir uzmanlık işi olduğunu düşünen ve öğretmenlerin kitap yazmasına karşı olanlar da olmuştur. *Tan* gazetesinde “Mektep Kitapları Böyle Yazılmaz” başlığıyla çıkan yazıda Maarif Vekâletinin yarışma yoluyla kitap yazdırma giriştiği hatırlatarak bunun başarılı olamayacağının altı çizilmiştir. Ders kitabı yazmanın ayrı bir ilim alanı olduğunun belirtildiği yazıda çok önemli bir tespitte bulunarak “muharrir ve muallim olmak mektep kitabı yazmak için kâfi” olmadığı, “ders kitabı yazmak yalnız o mevzuda sâlahiyet sahibi olmayı değil, aynı zamanda psikoloji ve pedagojide hayli kültüre malik olmayı icap” ettiğini belirtmiştir. Türkiye’de

679 “Kültür Bakanlığından”, *Haber*, 7 Şubat 1937, s. 9; “Tabiat Bilgisi de Tek Kitaptan Okutulacak”, *Son Posta*, 4 Mart 1937, s. 4.

680 “İlkmekteblerde Okutulacak Tabiat Bilgisi”, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1937, s. s. 2.

681 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 186.

ders kitap yazmaya teşebbüs edenlerin çoğunun ders kitabı yazma metodlarına vâkıf olmadan bu işe giriştiklerinin belirtildiği yazıda bu tür eserlerin ilmi olmaktan uzak olduğu ifade edilmiştir. Gazete iyi kitapların yazılabilmesi için Bakanlığa teklifte bulunmuştur; Maarif Vekâleti, ders kitabı yazmak üzere hususi bir heyet kurmalıdır. Bu heyet en modern ders kitaplarını getirip bunları incelemeli, her konunun nasıl yazılması gerektiği hakkındaki raporları toplamalı ve bir sene hazırlık yapmalıdır. Bundan sonra her konu en yetkin kişiler tarafından yazılmalı ve bu heyetin tetkik ve tenkidine sunulmalıdır.⁶⁸²

Ders kitapları açısından diğer bir gelişme de terimlerin öz Türkçeleştirilmesi sürecidir. Latin alfabesinin kabul edilmesiyle geçmişe karşı büyük bir engelin dikilmesi dil reformu için yeni ve görülmemiş bir fırsat oluşturmıştır.⁶⁸³ Atatürk’ün dil çalışmaları genel olarak üç evrede ele alınmaktadır. Birinci evre 1932-1934 yılları arasında devam eden aşırı özleştirmecilik ve tasfiyecilik evresidir. Bu dönemde Arapça ve Farsça kelimelerin tamamı ile tasfiye edilmek istenmesi bir dil çıkmazına sebep olmuştur. İkinci devre 1934-1936 yılları arasında devam eden mutedil özleştirmecilik devresidir. Atatürk bu dönemde dil çalışmalarının çıkmaza girdiğini görmüş ve Türk dilini kurtarma yollarını aramıştır. Üçüncü evre ise Atatürk’ün yaşayan Türkçeye döndüğü evredir. Güneş Dil Teorisi bu dönemde uygulanan dil politikalarının ana eksenini oluşturmıştır. Bu teori ile ilk anlamlı sözlerin Türkler tarafından kullanıldığı ve başka dillerdeki pek çok kelimenin Türkçeden türediği ispat edilmeye çalışılmıştır. “Mademki yabancı bildiğimiz kelimelerde Türkçeden türemiştii o hâlde bunları dilimizden atmaya gerek yoktu.” anlayışına uygun yürütülmüştür.⁶⁸⁴

Dil seferberliğinde öğretmenler önemli yer tutmuştur. Öğretmenler doldurdukları fişleri ayda iki defa okul idarelerine teslim etmişlerdir. Her ayın birinde ve on beşinde toplanan bu fişleri vilâyet dil encümeni

682 “Mektep Kitapları Böyle Yazılmaz”, *Tan*, 18 Mart 1940, s. 5.

683 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 428.

684 Refik Turan, “Kültür Alanındaki Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırmaları Merkezi*, Ankara 2004, s. 198-200.

tetkik ederek vekâlete göndermiştir. *Vakit* “Bugüne kadar derlenen sözlerin %50’si eskiden kullanılıp da şimdi unutulmuş öz Türkçe sözler olduğu anlaşılmıştır. Esasen söz derlemekten asıl maksat da budur. Yani, eskiden kullanılan fakat zamanla yerini ecnebi sözlere bırakan öz Türkçe kelimeler derlemektir.” sözleriyle dilde yaşanan gelişmeleri aktarmıştır. Gazete bazı öğretmenlerin kendi aralarında öz Türkçe konuşmaya karar verdiklerini, öğrencilerin ise ellerinde defter ve kalemle etraftan mütemadiyen öz Türkçe sözler derlediklerini ve bunları kolaylıkla kullandıklarını ileri sürmüştür.⁶⁸⁵ Ancak Bakanlık öz Türkçe sözlük çıkıncaya kadar öğretmenleri öğrencilere öz Türkçe ders anlatmamaları konusunda uyarmıştır.⁶⁸⁶ Bundan kısa bir süre sonra Türk Dili Tetkik Kurumunun neşretmekte olduğu kılavuzdaki Türkçe kelimelerin, resmî dairelerde ve diğer umumi neşriyat müesseselerinde kullanılmadı mecbur olacağı basında yer almıştır.⁶⁸⁷ Yine Kültür Direktörlüğü İlkmektepler Baş Öğretmenliklerine bir bildirim göndererek Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzu neşriyatının epeyce ilerlediği, her öğretmenin bu işi kendisi ve talebesi için bir kazanma ve ilerletme çağrısında bulunmuştur. Ayrıca talebenin elinde bulunan Kültür bakanlığı kitap çizelgesinden seçilmiş ve talebenin çalışmasında kullanılan bütün kitaplarda bulunan Osmanlıca kelimelerin talebeye öğretilmesine ve tanıtılmasını lüzum kalmadan karalanarak, üstüne yazmak, üzerine kâğıt yapıştırmak ve yazmak gibi öğretmenlerin bulacakları pratik tedbirlerde Türkçesini öğrenmenin faydalı olacağı ifade edilmiştir.⁶⁸⁸

Terim listelerinin gazetelerde yayınlanmasıyla süreç hızlanmıştır. *Yeni Mersin* gazetesi “Her Gün Beş Kelime” başlıklı köşede dil kılavuz komisyonunun gönderdiği listeden okurlarına her gün beşer kelime sunmuştur. *Yeni Mersin* listede çıkan öz Türkçe kelimelerin Osmanlıcalarını bundan sonra gazetelerinde kullanılmayacaklarını

685 “Hoca ve Talebe Arasında Öz Türkçe Konuşanlar”, *Vakit*, 3 Mart 1933, s. 5.

686 “Öz Türkçe Dersler”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1935, s. 2.

687 “Türkçe Kelimelerin Kullanılması Mecburi Olacaktır”, *Anadolu*, 3 Mayıs 1935, s. 3.

688 “Talebeye Dil Öğretimi”, *Anadolu*, 3 Mayıs 1935, s. 3.

açıklamış ve kendilerine gönderilecek yazılarda yayınladıkları Osmanlıca kelimelerin kullanılmamasını istemiştir.⁶⁸⁹ Gazetede Türk Dili Tetkik Cemiyetinde gelen 48 listeden oluşan kelimeleri 10 Temmuz 1935'e kadar yayımlanmıştır.⁶⁹⁰ Türk Dili Tetkik Cemiyeti yaptığı açıklamada şimdiye kadar gönderilen 48 tane beşer kelimelik listenin basılması yolundaki çalışmalara teşekkür ettikten sonra kılavuz tamamlanıp basılıncaya kadar gazete ve mecmualara yeni liste verilmeyeceğini açıklamıştır. "Bundan ergemiz 48 listedeki karşılıkların iyice kullanılmasına ve bellenişmesine zaman bırakmaktır" diyen Cemiyet gazete ve mecmualar 48. liste çıktıktan sonra bu listelerdeki bütün kelime ve karşılıkları örneksiz bir tek liste olarak basacaklarını ve bu kelimelerin artık Osmanlıcılarının gazete ve mecmuaların hiç bir yerinde kullanılmamasını sağlayacaklarını açıklamıştır. Anadolu Ajansı da telgraf çevirmelerinde bu esaslara göre hareket etmek zorundaydı. İstisna olarak Resmî bildirilerde ve devlet adamlarının söylev ve demeçlerindeki kelimelerin olduğu gibi basılması istenmiştir.⁶⁹¹ Cumhuriyet bir anket düzenleyerek okuyucularından gazetede yayınlanan kelimelerin etimoloji hakkında bilgi istemiştir.⁶⁹²

Terimleri öz Türkçeleştirme süreci ders kitaplarını da etkilemiş ve kitaplardaki terimlerin öz Türkçeleştirilmesi gündeme gelmiştir. 1932 yılından itibaren başlayan bu çalışmalar dönemin sonuna kadar devam etmiştir. Bakanlığın kitapları öz Türkçe yazacağı basına yansımıştır. Maarif Vekâleti mekteplerde okunan yurt bilgisi kitaplarının yeniden tanzim edilmesine karar vermiştir.⁶⁹³ Benzer şekilde Vekâlet kıraat kitaplarının da öz Türkçe ile yazılmasını kararlaştırmıştır.⁶⁹⁴ Millî Eğitim Bakanlığı bu amaçla 1934 yılında ihtisas komisyonu kurmuştur.⁶⁹⁵ Lise ders kitaplarından özetlenen ilkökul tarih ders kitabını eleştiren

689 "Öz Dilimizle Yazalım, Konuşalım", *Yeni Mersin*, 19 Mayıs 1935, s. 1.

690 "Her Gün Beş Kelime", *Yeni Mersin*, 10 Temmuz 1935, s. 2.

691 "Her Gün Beş Kelime", *Yeni Mersin*, 10 Temmuz 1935, s. 1.

692 "Dil için Etimolojik Bir Anket", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1935, s. 3.

693 "Yurt Bilgisi Kitaplar", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1932, s. 5.

694 "Kıraat Kitapları Öz Türkçe Yazılacak", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1932, s. 2.

695 "Mektep Kitapları Öztürkçe Hazırlanıyor", *Yeni Asır*, 28 Aralık 1934, s. 3.

öğretmen Ahmet Halit Yaşaroğlu bu yapıları “bir süt çocuğuna bir tabak pîrzola arasından bir tek pîrzola vermeğe” benzetmiştir. Kitabın, alalecele yazıldığını, yazar komisyonunda pedagog bulunmadığını ve cümlelerin öğrencilerin düzeyi üzerinde olmasını eleştirerek bu durumun öğrenciyi ezbere iteceğini belirtmiştir.⁶⁹⁶ İlkokul tarih ders kitapları ilkokul öğrencileri için fazla yüklü görüldüğünden yeniden yazılarak sadeleştirilmiştir.⁶⁹⁷ Türkçeleştirmenin sürece yayılması nedeniyle öğrencilerin dersleri anlamadığı eleştirisi yapan *Tan* gazetesi “İlkokulların öztürkçe kitaplarına göre tedrisatın ne şekilde yapılacağı hâlâ tespit edilememiştir. Çocuklar mekteplerine gidip gelmekte; fakat tedris işleri henüz düzene sokulamadığı için kendilerine normal bir şekilde tedrisat yapılamamaktadır. Bu yüzden öğretmenler de sıkıntı çekmektedirler.” demiştir.⁶⁹⁸ Bu eleştiriler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Kitaplardaki “Samak”, “Opüt”, “Açı”, “Dikey Açı” “İkizkenar Üçken”, “Akyuvar”, “Kas” gibi yeni Türkçe terimlerin anlaşılması kolay olmakla birlikte çocukların bu terimleri okul dışında duymadıkları için bocaladıkları ileri sürülmüştür.⁶⁹⁹

Son Posta gazetesinde “Mektep Kitapları” başlığıyla çıkan bir yazıda Millî Eğitim Bakanlığının mektep kitaplarını yeni dilde hazırlamak için bir komisyon kurduğunu ancak komisyonun tamamının yazarlardan oluştuğunu ve içlerinde bir pedagoji uzmanı bile olmaması “Mektep kitabı sadece edebiyat kitabı değildir. Mektep kitabı yazmanın ilmi bir metodu vardır. Bu metot bilinmedikçe bir mektep kitabı yazmak mümkün değildir... Çocuklarımız birşey öğrenemiyorlarsa, derslere merak saramıyorlarsa, en mühim sebebi kitapların fenalığında aramalıyız.” sözleriyle eleştirmiştir.⁷⁰⁰

Cumhuriyet gazetesi “Mektep Kitapları: Kültür Bakanına Açık Mektup” başlığıyla verdiği haberde bir öğrenci velisinin kitaplar hakkındaki

696 Ahmet Halit Yaşaroğlu, “İlk Mekteplerde Değişecek Kitaplar”, *Tan*, 4 Şubat 1936, s. 7.

697 “Tarih Kitapları Yeniden Yazıldı”, *Kurun*, 4 Haziran 1936, s. 3.

698 “İlkokullarda Kitap”, *Tan*, 3 Kasım 1935, s. 2.

699 “Mektep Kitaplarında İstilahlar”, *İkdam Sabah Postası*, 6 Şubat 1939, s. 1.

700 “Mektep Kitapları”, *Son Posta*, 13 Ağustos 1935, s. 3.

görüşüne yer vermiştir. Öğrenci velisi kitaplarda verilen örneklerin gerçek hayatla uyuşmadığını, hâlen okutulmakta olan bazı ilkokul kitaplarının Fransızcadan çeviri olduğunu eleştirmiştir. Veli “Sayın Kültür Bakanı, ilkokullar için kitab yazanların az çok pedagoji ile ilgili olmaları lâzım geleceği bir hakikattir ve böyle olduğuna göre yukarıda kaydettiğimiz misalleri, örnek diye ve çocukları aydınlatmak kararile kitablarına koyanların pedagoji ile hiçbir ilgisi olmadığına hükmetmek, bilmem ki, hata mı olur?” diye seslenmiştir.⁷⁰¹

1937’de ilk ve ortaokullardaki her ders için ayrı ayrı terimler kılavuzları yayınlamak okullara gönderen Bakanlık, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan kılavuzlar çerçevesinde ders kitaplarını hızla değiştirmiş, bu değişim işi 1939 yılına kadar devam etmiştir. Öz Türkçe hareketi dönemin okulda büyük ölçüde yayıldığı, fakat okul dışında buna ayak uydurulamadığı anlaşılmaktadır. 1935 yılında okullara gönderilen emirlerde mevcut eğitim terimlerinin yerine yenilerinin kullanılması istenmiştir.⁷⁰² Türk Dil Kurumu, 1937-1938 eğitim öğretim yılında ilk ve orta öğretim matematik, fizik, kimya, mekanik, biyoloji, zooloji, botanik ve jeoloji terimlerini ayrı ayrı broşürler hâlinde yayınlamış ve bu derslerle alâkadar 4062 terim tespit etmiştir. Ancak hazırlanan bu broşürlerin eksik olduğunu belirten Vâlâ Nureddin, “Daha şimdiden 4062 ıstılah tespit edilmiş, okutturuluyor ki, bunlar yalnız ilk ve orta mekteblere aid. Arkadan dahası da gelecek, liselerinki ve yüksek tahsilinki de yapılacak. Göz açıp kapayınca kadar nasıl eski harfleri bilmiyen bir nesil mekteplerden mezun oldu, hayata atıldıysa, ‘zaviye, inkişaf, tahavvül, halita, zaid, fayda, tefrik, seyelân, seyyal, âhize, cihaz, izafi, müvazene, müteharrik, sükûn, istikamet, deveran, tazyik’ nevinden sözleri de bilmiyen, onlar yerine öz türkçelerini konuşan, kullananlar zuhur edecek” diye eleştirmiştir.⁷⁰³

701 “Mektep Kitapları: Kültür Bakanına Açık Mektup”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1937, s. 1.

702 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 192-193

703 Va-Nü, “Kültür Hayatımız için Mühim Bir Hadise”, *Akşam*, 3 Kasım 1938, s. 3.

Bakanlıkça özel bir komisyona hazırlattırılmış ve Türk Dil Kurumunca kabul edilmiş Türkçe terimler üzerine yazılı kitaplar büyük oranda 1938-1939 eğitim öğretim yılına yetiştirildiği basına yansımıştır.⁷⁰⁴ Atatürk, 1938 yılı Meclis konuşmasında “Dil kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere aid Türkçe terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adım atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim” sözleriyle bu gelişmeleri desteklemektedir.⁷⁰⁵ “Bu yıl memleketimizin kültür hayatında sessiz, sadasız bir inkılâp hareketi başladı. Bu inkılâp ilkokullardaki ilim ve fen derslerine ait terimlerin öztürkçeye çevrilmiş olmasıdır.” diyen Asım Us, Bakanlığın her dertte kullanılacak terimleri ayrı ayrı birer broşür hâlinde bastırıp öğretmenlere dağıttığını aktarmıştır. Terimlerin öğretilmesinde üst sınıflarda öğretmenlerin zorlanacağını fakat yeni başlayan öğrencilerin kolaylıkla yeni terimleri benimseyeceğini ileri sürmüştür. Yazar yeni terimler yapılırken bazı kelimeler Osmanlıcadan hiç değişiklik olmadan olduğu gibi alındığını “Çünkü bu kelimelerin aslı öztürkçe olduğu Güneş Dil teorisi ile yapılan kontrol neticesinde anlaşılmıştır: (Cebir) gibi, bazı kelimeler türkçe köklerden alınarak yeniden yapılmıştır: (Çarpan) gibi, bazılarının karşılığı eski Türk köklerinde bulunarak aynen dilimize geçirilmiştir: (Asal) gibi. Şimdiye kadar ecnebi dilinden sandığımız bazı kelimelerde hakikatte türkçe olduğu anlaşılmış, osmanlıcası bırakılarak bu şekil kabul olunmuştur: (aritmetik) gibi.” sözleriyle açıklamıştır.⁷⁰⁶

704 “Mektep Kitapları Hazırlandı”, *Kurun*, 12 Eylül 1938, s. 1-2.

705 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1938, D. 5, C.1, s. 6.

706 Asım Us, “Yeni Terimler”, *Kurun*, 14 Ocak 1938, s. 1, 6.

2.2. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938-1950)

İkinci Dünya Savaşı, Atatürk Dönemi’ndeki milliyetçilik yerine hümanizm, laiklik, köy enstitüleri, klasiklerin tercümeleri, fikri arenada ideolojik bölünmeler İsmet İnönü Dönemi’nin genel yapısı hakkında fikir veren başlıklardır. Eğitim, özellikle köy eğitimi, teknik eğitim ve halk eğitimi alanlarında yoğunlaşmıştır.⁷⁰⁷ Dönemin eğitim politikalarının belirlenmesinde parti programları, hükûmet programları, Millî Eğitim Şûraları ve İkinci Dünya Savaşı’nın etkilerinin belirleyici olduğu görülmektedir. İnönü Dönemi’nde “Eski Yunan ve Roma Medeniyetine inmek” olarak düşünülen hümanizm anlayışında Millî Eğitim Bakanlığı önemli bir rol üstlenmiş ve hümanizm Hasan Ali Yücel ve ekibi tarafından Türk hümanizmi olarak tasarlanmıştır. İnönü Dönemi’nde toplumun içinden gelen bir hareket olarak çıkmamış olan hümanizm bazı aydınları tarafından ortaya atılmıştır. Ancak bu düşünce çok partili hayata geçişle birlikte millî kültürden uzaklaşma olarak görülerek eleştirilmiştir.⁷⁰⁸

1923-1938 arasında hâkim olan millî tarih ve millî kültüre dayalı Kemalist ideoloji bu dönemde kültürde hümanizm anlayışına dönüşmeye başlamıştır.⁷⁰⁹ Bu anlayış, resmî tarih anlayışının hem disiplin hem de öğretim boyutuna; ayrıca belirgin biçimde ders kitaplarına yansımıştır. Öncelikle, tarih çalışmalarında Osmanlı geçmişiyle barışmaya yönelik adımlar atılmıştır.⁷¹⁰ İnönü Dönemi ders kitapları ve müfredat ile resmî ideoloji arasındaki yoğun ilişkinin öne çıktığı temel ders, tarihtir. 1923-1945 döneminde Türk tarihi, Türklerin etnik ve İslam öncesi sosyal ve siyasal hayatı üzerinde yoğunlaşmış ve İslam dönemi gelişmeleri pek nazari dikkate alınmamıştır. Daha çok Yunan, Roma, Sümer ve Hitit medeniyetlerine yönelmiştir. Türklerin aslen Yunanlı olduğu ya da Yunanlıların da Türk olduğu yönündeki

707 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 176-179.

708 Kadir Şeker, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006, s. 13-14

709 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 185.

710 Erinc Erdal Yıldırım, İnönü Dönemi’nde Tarih ve Eğitim: Tarih Alanında Süreklilik ve Değişimler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2014.

iddialar 1948 yılına kadar resmî anlayış olarak kendisini göstermiştir.⁷¹¹ Tarih derslerinde Orta Asyacı tarih anlayışı yerini Anadolu ve Avrupa merkezli bir anlayışa bırakmış ve Türk tarihini dünya tarihi içine oturtulmaya çalışılmıştır.

Atatürk Dönemi’nde 1932 yılında basılmış olan ders kitapları en başından beri, başta eğitimciler olmak üzere kimi çevrelerce eleştirilere uğramıştır. Bu durum Türk Tarih Kurumunu 1936 yılında kitapları tekrar gözden geçirmeye itmiştir. Eleştiriler daha çok kitapların öğrencilerin düzeyini aşan uzunlukta olması, kitaplarda kullanılan dilin ve terminolojinin öğrencilerin içerikleri anlamalarını zorlaştıracak düzeyde olması ve içerikte birtakım yanlış bilgiler bulunması şeklindeydi. Bakanlık 1940 yılında öğretmenlerden kitaplar hakkında raporlar istemiştir. İncelemeler kitapların öğretim aracı olmaktan ziyade birer akademik metin gibi yazıldıkları, bu nedenle öğrencilerin anlama düzeylerinin oldukça üzerinde olduğunu göstermiştir. Bunun sonucunda, Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi Enver Ziya Karal Millî Eğitim Bakanlığına yeni ders kitaplarının yazılması konusuyla ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda yeni bir tarih ders programının gerekliliğini savunan Karal, gerekçe olarak bir önceki tarih programının uygun olmayan kaynaklara dayanarak hazırlanmış olmasını göstermiştir. Atatürk Dönemi’nde hazırlanan tarih ders kitapları, ilk üç cildi 1942, dördüncü cildi de 1945 yılında müfredattan kaldırılmıştır. Yeni yazılan kitaplar, tıpkı bir öncekiler gibi; İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ ile Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere tarihin dört farklı dönemini kapsıyordu. Bu kitaplar yeni dönemin koşullarına uygun ders kitapları yazma gereksiniminin ürünü olarak hazırlanmıştır.⁷¹²

1942 yılında yeni tarih kitapları yazılmaya başlanmıştır. Tarih kitapları hacim olarak küçülürken içeriklerinde bazı değişimler

711 Orhan Türkdoğan, “Millet Olma Sürecinde Millî Kültürün Önemi”, *Türk Dünyasını Araştırmaları Dergisi*, S.55, İstanbul 1988, s. 22.

712 Erinç Erdal Yıldırım, İnönü Dönemi’nde Tarih ve Eğitim.

yaşanmıştır.⁷¹³ Arif Müfit Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal tarafından yazılan kitaplar 1930’lu yılların tarih ders kitaplarının Türk Tarih Tezi’nden kaynaklanan aşırılıklarından arındırılmıştır. Yeni kitapların içeriğinde ilk uygarlıkların Türkler aracılığıyla Orta Asya’dan tüm dünyaya yayıldığı iddiasından vazgeçilmiş, Antik Dönem uygarlıklarının kökenini Türklere bağlama anlayışı ön plana çıkmıştır. Ayrıca kitaplarda Arap ve Müslüman dünyasıyla ilgili anlatımlarda bir uzlaşma ve barışmanın izleri görülmekte ve Osmanlı geçmişi sürekliliklere de dikkat çekilerek anlatılmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi’nden itibaren Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde, iç dinamiklerin dikkate alındığı bir anlatım öne çıkarılmıştır. Bu dinamikler ele alınırken, süreçte etkili olan aktörlerden Cumhuriyete aktarılan tarihsel ve düşünsel birikime de yer verilmiştir.⁷¹⁴

Nihat Sami Banarlı, tarih ders kitaplarında Yunan ve Roma Medeniyeti ile İlk Çağ medeniyetlerine geniş yer ayrılmasını eleştirmiştir.⁷¹⁵ Tarih derslerinin amaçlarından birinin gençlere vatan ve millet sevgisi aşılama olduğunu düşünen Nihal Atsız ise ders kitaplarında Osmanlı tarihini küçük gören, padişahları aşağılayan yaklaşımı millî terbiye bakımından büyük tehlike olarak görmüştür.⁷¹⁶

2 Eylül 1945 tarihli genelgede listede gösterilen kitapların elde, geçen yıllarda ihtiyaca göre bastırılmış muhtelif baskıları olduğu ve ortaokul Türkçe kitapları müstesna, imkân nispetinde eski kitaplardan faydalanılmasının memleket ekonomisine katkı sağlayacağı hatırlatılmıştır. Öğretimden kaldırılan ve listede işaret edilen kitaplar dışında kalan kitapların çeşitli yıllara ait baskıları arasında tamamen veya önemli fark olmadığı için öğrencilerin bunlardan herhangi birisini kullanmakta serbest olduğu söylenmiştir. Fakat öğretmenler okuttukları ders kitabının en son baskısını ellerinde bulundurmakla

713 Kadir Şeker, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), s. 76.

714 Erinc Erdal Yıldırım, İnönü Dönemi’nde Tarih ve Eğitim.

715 Kadir Şeker, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), s. 78.

716 Nihal Atsız, Türk Tarihinde Meseleler, İstanbul 1997, s. 112; Kadir Şeker, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), s. 77.

ve derslerini bunlardan takip ederek daha önceki baskılara göre bir değişiklik bulunduğu takdirde öğrencilere bunları not ettirmekle görevli sayılmışlardır. Bu yaklaşım sonraki yıllarda da aynen devam etmiştir.⁷¹⁷ 1945-1946 öğretim yılı ders kitaplarında bazı değişiklikler yapılmıştır ilk ve ortaokulların bütün yurt bilgisi kitapları anayasa ve içtüzük terimleriyle hazırlandığından bu kitapların yalnız 1945 baskıları kullanılması istenmiştir. İlkokulların 4. sınıflarına mahsus tarih kitabı değişmiş, ortaokulların 1. sınıflarında okutulan okuma 1 kitabı yerine Türkçe 1 kitabı basılmıştır. Lise 2. ve 3. sınıf edebiyat dersleri için Türkçe metinler 11 kitabı basılmıştır. Liselerin son sınıfları fen ve edebiyat kollarının kozmografya derslerinde Astronomi kitabı aynı zamanda okutulması istenmiştir.⁷¹⁸

6 Eylül 1947 tarihli genelgede 1947-1948 eğitim öğretim yılında ilkokul 4. sınıf yurt bilgisi kitabının köy idaresiyle belediye idaresi bahislerinde, 5. sınıf yurt bilgisi kitabının anayasa ile seçim bahislerinde, ortaokul 2. sınıf yurt bilgisi kitabının seçim bahsinde 3. sınıf kitabının da illerin özel idaresi, belediyeler ve Cumhuriyet Halk Partisi bahislerinde değişiklikler yapılmıştır. Fakat elde bulunan kitaplardan da istifade edilebilmesi için değişmiş olan kısımlar ayrı broşürler hâlinde basılarak eski baskılı kitapların aralarına konulmuştur. Dolayısıyla eski baskılı yurt bilgisi kitapları okutulmaktan kaldırılmadığında öğrencilere bu konuda bilgi verilmesi istenmiştir.⁷¹⁹

Çok partili hayata geçiş din derslerine yönelik yaklaşımın değişmesinde etkili olmuştur. Demokrat Partinin toplumsal tabanda varlığını aktif şekilde hissettirmesinin etkileri bu konuda CHP’nin adım atmasında etkili olmuştur. CHP 1947 Kurultayı ile din öğretimi alanında birçok yenilikler yapmış, ilköğretime din derslerinin koyulması ve İlahiyat Fakültesi açılmasında adımlar atmıştır. Fakat 1950 seçimleri sonucunda

717 *Tebliğler Dergisi*, 2 Eylül 1946, S. 397, s. 55; 8 Eylül 1947, S. 450, s. 57; 15 Ağustos 1949, S. 551, s.69-96.

718 *Tebliğler Dergisi*, 3 Eylül 1945, S. 344, s. 257.

719 *Tebliğler Dergisi*, 8 Eylül 1947, S. 450, s. 57.

CHP iktidarı DP’ye devretmiş ve din alanında yapılmaya başlanan yenilikleri devam ettiren ve kurumsallaştıran DP olmuştur.⁷²⁰

2.2.1. Ders Kitaplarına Yönelik Eleştiriler

1939 yılında patlak veren bir tartışma ders kitaplarını yeniden gündeme getirerek pedagojik ve bilimsel yönlerden eleştirilmesine sebep olmuştur. Selami Sedes *Akşam* gazetesindeki köşesinde ilk mekteplerdeki okuma kitaplarının tarih, coğrafya ve hayat bilgisi kitaplarına nazaran çok basit olduğunu, çocukların tarihi, coğrafyayı, hayat bilgisini kavrayamadıklarını; ortaokul okuma kitaplarındaki yazıların da çocukların seviyesine göre lüzumundan fazla yüksek olduğunu yazmıştır.⁷²¹ İkdâm Sabah Postası yıllardan beri, okullarda okutulan bazı kitapların, hakikaten, yanlışlarla dolu olduğunu görüldüğünü ve Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in konuyla yakında ilgilendiğini belirtmiştir. Gazete “İmlâ yanlışları, gramer yanlışları, dil yanlışları, pedagoji hataları, ilmi hatalar ve nihayet mürettip hataları az değildir... Önümüzdeki ders yılı başında, bütün mektep kitaplarının, bütün hatalardan salim olarak talebenin eline verileceği ümit edilmektedir.” demiştir.⁷²² Önce, lise kitaplarında başlayan bu tartışmanın hemen ardından ilkokul kitapları da etraflıca incelenmiştir. Kitaplarla ilgili incelemelerin devam edeceği, kitaplarda çok sayıda bilgi hatasının olduğu, çocuk seviyesine de uygun olmadığı yönünde eleştirel yazılar yayınlanmıştır.⁷²³

Etem İzzet Benice “Hepsini Yakmak Yeniden Yapmak” başlıklı makalesinde ders kitapları için en iyi çözümün hepsini yakarak, yeniden yazmak olduğunu ileri sürmüştür. Sorunların açık konuşulduğu zaman

720 Ömer Faruk Kırmıt, *Lise Tarih Ders Kitaplarında İslâm Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020. s. 66

721 Selami Sedes, “Mektep Kitapları Meselesi”, *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 3.

722 “Yanlış Kitap Davası Dalbudak Salıyor”, *İkdâm Sabah Postası*, 19 Kasım 1939, s. 1, 3.

723 “İlk Mektep Kitaplarında Hata”, *Akşam*, 22 Şubat 1939, s.3; “Yanlış Kitaplar İşi Büyüdü”, *Son Telgraf*, 18 Kasım 1939, s. 1, 3.

çözümünde kolay olacağı düşüncesinde olan Benice, Maarif derdinin memleketin açık açık konuşması gerek sorunların başında geldiğini belirtmiştir. Türk çocuğuna ilk mektepten, üniversite sonuna kadar lâzım olan bütün kitapları en mümtaz uzmanlardan oluşan heyetler bütün dünya ders kitaplarını ve tedris usullerini de tetkik ederek yazabileceklerini söyleyen Benice “intikal devresi esnasında maarifin icap ettirdiği her türlü usul ve teşkilât da tekarrür ettirilebilir ve bir hamlede, toptan yeni kitap, yeni usul, yeni eleman, yeni teşkilât ve şartla işe” başlanabileceğini dile getirmiştir.⁷²⁴ Nurullah Ataç ise “Ah bir akademimiz olsa. Okuma kitapları o akademinin onayından geçse” diyerek ilkökul kitaplarındaki çocuk şiirlerinin içler acısı durumundan şikâyeti olmuştur. Kitaplardaki manzumelerin hemen hemen hepsinin lisanın, vezninin bozuk ahenksiz şeyler olduğunu ileri süren Ataç, “Çünkü çocuğa hürmet etmiyoruz. Bazı kimseler var, esasen şair olmadıkları hâlde çocuklar için manzume yazmaktan çekinmiyorlar... Çocuklara hürmet etmeli, onların zevkini bozmamağa çalışmalıyız.” demiştir.⁷²⁵

Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel sorunu ele almış ve bir dizi çalışma içine girmiştir. Bakan umumiyetle orta ve lise okul kitapları hakkında ilgili muallimlerin, tekrar eden yanlışlıklarına varıncaya kadar gördükleri noksanlıkları ve iyi buldukları cihetleri bir rapor hâlinde hazırlamalarını istemiştir. Öğretmenler raporları Bakanlığa göndermiştir. Raporlar çerçevesinde gerekli düzenleme ve düzeltmelerin yapılabileceğini belirten Hasan Ali Yücel lise edebiyat ve ortaokul okuma kitaplarının incelenmesi için komisyona verildiğini açıklamıştır. Öğretmenlerin yarışma usulüne alıştırmak için kitapları yeniden müsabakaya koyduklarını ifade eden Bakan, mevcut ders kitaplarını ıslah etmek sureti ile çocuklara bugünkünden daha iyi bir kitap vermeye çalıştıklarını söylemiştir.⁷²⁶

724 Etem İzzet Benice, “Hepsini Yakmak Yeniden Yapmak”, *Son Telgraf*, 18 Kasım 1939, s. 1, 3; Etem İzzet Benice, “Hepsini Yakmak Yeniden Yapmak”, *İkdam*, 19 Kasım 1939, s. 2-3.

725 Nurullah Ataç, “Çocuk Şiirleri”, *Haber*, 23 Nisan 1938, s. 3.

726 “Maarif Vekili Burada Yaptığı Son Tetkiklerle Dair İzahat Verdi”, *Tan*, 10 Şubat 1940, s. 6.

Kitapların çocuklara uygun nitelikte hazırlanması gerektiği basında yer almıştır.⁷²⁷ Millî Eğitim Bakanlığı 1940 yılında açtığı ilköğretim kitap yarışmasına katılan 12 kitaptan hiçbirisi yarışma talimatnamesi uygun olarak hazırlanmadığı için reddetmiştir.⁷²⁸ Devam eden günlerde kitapların incelenmesi için üniversitede komisyonlar kurulmuştur.⁷²⁹

2.2.2. Terim Meselesi

İnönü Dönemi'nde Güneş Dil Teorisi terk edilerek öz Türkçeleşme hareketine tekrar dönülmüştür. Atatürk Dönemi'ndeki öz Türkçeleşme anlayışı Türkçedeki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yerine Orta Asya kökenli kelimeler bulup koymak şeklindeyken İnönü Dönemi'nde ki öz Türkçeleşme anlayışı Türkçedeki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yerine Latin-Yunan köklerinden gelen kelimelerin konulması şeklindedir. Falih Rıfkı Atay, Sadi Irmak ve Ercüment Talu gibi kişiler bu hareketi desteklerken Nihal Atsız, Peyami Safa, Ali Fuat Başgil, Nihat Sami Banarlı dildeki bu hümanist politikaları eleştirmiştir. 1939-46 yıllarında sürdürülen dilde sadeleşme ve öz Türkçeleşme hareketinin gelişi güzel yapılmış ve çıkarılan kelimelerin yerine uydurma kelimeler bulunmaya çalışılmıştır.⁷³⁰

Terim değişikliğini destekleyen İbrahim Necmi Dilmen, 1938-1939 eğitim öğretim yılını ders kitaplarından önemli bir kısmını yeni Türk terimleriyle yazılmış olması sebebiyle dil bakımından büyük bir atlayış yılı olduğunu ileri sürmüştür. Türk Dil Kurumunun terim çalışmalarını nasıl yaptığı hakkında geniş bilgi veren Dilmen'in mevcut terimlerin anlaşılmadığından değiştirildiklerini anlatmıştır. Ancak Dilmen'in verdiği örneklerle bakıldığında yeni terimlerin bir kısmının da anlaşılmaz olduğu görülmektedir.⁷³¹ Maarif Vekâleti okullarda geçen ders yılı başından itibaren uygulanmaya başlanan matematik,

727 "Çocuklarımızın Eline Vereceğimiz Kitaplar", *Tan*, 15 Şubat 1940, s. 5.

728 "12 İlk Mektep Kitabı Beğenilmedi", *Son Telgraf*, 3 Şubat 1940, s. 2.

729 "Ders Kitapları Tetkik Ediliyor", *Son Telgraf*, 9 Mart 1940, s. 2.

730 Kadir Şeker, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), s. 59-63.

731 İbrahim Necmi Dilmen, "Okul Kitaplarında Yeni Terimler", *Son Posta*, 29 Ekim 1938, s. 12.

fizik ve tabiiye derslerine alt yeni ıstılahlar okunulmayacağına dair bazı gazetelerin verdiği haberler asılsız olduğunu açıklamıştır. Maarif Vekâleti, terim işlerinin başarılmaması ve öğrenciye kat’i surette öğretilmesine karar vermiştir. Bakanlık “yalnız mana itibarıyla aynı olan ve uygulamada güçlük çekilen terimlerin düzeltileceğini” açıklamıştır. Terim meselesi için Ankara Gazi Terbiye Enstitüsünde muhtelif komisyonlar toplanmıştır. Her komisyon kendine ait terimlerin düzeltilmesi lazım gelenleri tespit etmiştir. Tespit edilen yeni şekiller hakkında öğretmenlerin fikirleri de alınmak üzere yeni terimler bütün okullara gönderilmiştir. Öğretmenler yeni yapılan değişmelerdeki noksanları tetkik ederek Ankara’ya göndermeleri istenmiştir. Bu işe ayrılan komisyonlar tekrar faaliyete geçerek gelen cevapları gözden geçirmiş ve son şekli kararlaştırmışlardır. Komisyonun yapacağı bu son değişmelerden sonra terim neşr olunarak bütün okullara gönderilmiştir.⁷³² Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bakanlığı döneminde terim meselesi ile ilgilenmiş ve bu konuda araştırmalar yaptırmıştır. Bakan öğretmenlerden yeni terimler hakkında görüşlerini göndermelerini istemiştir.⁷³³ *Son Telgraf* okullarda okutulan ders kitapları terimlerinin bu suretle son şeklini alacağını ve yeni kitapların bu yeni kararlaştırılan terimlere göre hazırlanacağını ve Maarif Vekâletinin bu yerinde ve makul hareketi talebeyi, velileri ve muallimleri, dolayısıyla memleket münevverlerini çok memnun edeceğini ileri sürmüştür.⁷³⁴

“Çocuğun dimağı yazar bozar tahtası değildir.” şeklinde itirazda bulunan Reşat Fevzi, terim meselesinde kararsızlık olduğunu, üç dört defa değişen terimler olduğunu ve çocukların şaşkına döndüğünü vurgulamış ve terimlerin son şeklini almadan okul kitaplarına konmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Fevzi, “Çocuk, orta tahsilini bitirip hayata çıkınca, bu terimlerle, bir daha karşılaşmıyor. Bir de

732 “Ders Kitaplarına Konacak Terimler”, *Vakit*, 30 Mart 1939, s. 2.

733 “Öz Türkçe İstılahlar İçin Muallimlerin Düşünceleri Soruldu”, *Son Telgraf*, 22 Ocak 1939, s. 3.

734 “Maarif Vekâleti Yeni Terimleri Değiştirdi”, *Son Telgraf*, 20 Mart 1939, s. 2.

bakıyor ki, mekteb ile hayat arasında geniş bir uçurum var. Hâlbuki ideal mekteb hayata en çok benziyeni değil midir?” diyerek yaşanan durumu eleştirmiştir.⁷³⁵ Peyami Safa ise yaşanan karmaşayı terim rezaleti olarak ifade etmiştir. “Türk maarifi bir sistemden mahrum olduğu için ıstılah meselesini de hangi prensiplere göre halledeceğini şaşırdığını” söyleyen Safa, uydurulan ıstılahların çoğunda kökler bile halk dilinden alınmış olmadığı için, “negbileyli dengiley sistemi” gibi kelimeler ve terkipler deli saçması intibai verdiğini ve kepezelik derecesinde gülünç olduğunu söylemiştir. Aynı kökten gelen iki yabancı ıstılahın Türkçeleri arasında aynı prensibe sadık kalınmadığını ve ana dil ile mektep, hayat dili ile mektep, kültür dili ile mektep arasında hiçbir alâka aranmadığını söyleyen Peyami Safa, yalnız hayatla mektep değil, mekteple mektep arasında da ıstılah birliği olmadığını söylemiştir. Peyami Safa çare olarak terim belirleme sisteminin değişmesi gerektiğini ifade ederek “bunu kuracak, salahiyyetli, mütehasşıs, devamlı her mektebin, her maarif müessesesinin murahhaslarından mürekkeb, vekilin kaprislerinden ve politika tesirlerinden azade, seçim yolu ile iş bayma gelmiş, devresi bitmedikçe azl olunmıyan adamları yan yana getirmiş, büyük bir maarif meclisi olarak” açıklamıştır.⁷³⁶ Mektepte başka bir dil hayatta ise başka bir dil kullanıldığını ifade eden Muhittin Birgen ise, halka mal olmuş kelimeler yerine uydurma kelimelere karşı çıkmış, Arapça ve Farsça kökenli olup Türkçeleşmiş kelimelerin atılarak yerlerine uydurma kelimeler yerleştirilen okul kitaplarının dilini “düzmece mektep dili” ifadesiyle eleştirmiştir.⁷³⁷ Birgen, “Usulsüz Dilli Mektep Kitapları” adlı köşe yazısında ders kitaplarında aynı kavramın farklı şekillerde ders kitaplarında yer almasını eleştirmiştir. Basında, 1932’de Türkçeleştirme tartışması devam ettiği görülmekte ve eski dilin tasfiyesinin bir “anarşiye” döndüğü düşüncesi hâkimdir.⁷³⁸

735 Reşat Feyzi, “Terim Meselesinde İstikrar Lazım”, *Son Telgraf*, 29 Haziran 1939, s. 3.

736 Peyami Safa, “Terim Rezaleti” *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1939, s. 3.

737 Muhittin Birgen, “İki Dil: Hayat Dili, Mektep Dili”, *Son Posta*, 19 Aralık 1940, s. 2.

738 Muhittin Birgen, “Usulsüz Dilli Mektep Kitapları”, *Son Posta*, 9 Kasım 1940, S:3694, s. 2.

Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ise basına verdiği bir demeçte yaptığı araştırmalarda özellikle ilkokullarda öğrencilerin bu yeni terimleri büyük ölçüde anlayabildiğini, eski terimleri ise anlayamadığını ileri sürmüştür.⁷³⁹ Bununla birlikte Hasan Ali Yücel Dönemi’nde yapılan araştırmalar sonucunda ders kitaplarındaki bu yeni terimlerden bazılarının değiştirilmesine ve yerine eskilerin kabul edilmesine karar verildiği görülmektedir. İlk ve ortaokulların çeşitli ders kitaplarında 1938 yılında konan terimleri tetkik etmek üzere Millî Eğitim Bakanlığı 1940 yılında çeşitli ders öğretmenlerinden oluşan bir komisyon toplamıştır. Komisyon üyeleri kendilerine verilen kitapları büyük bir itina ile tetkik ederek bazı terimleri değiştirmiş ve umumî olarak bir şekil kabul etmiştir. 1940 eğitim-öğretim yılı ders kitapları tanzim edilen yeni terimlerle basılması planlanmıştır.⁷⁴⁰

Bu durumu takdirle karşılayan Burhan Cevad bunu “tedrisatın selameti bakımından çok mühim bir hareket” olarak değerlendirmiştir. Cevad, hiçbir esasa dayanmayan bu modern terimlerin, çocuğun, muallimin ve çocuk velisinin kafasını boş yere yormaktan başka bir işe yaramadığını belirterek okullarda öğretilmeye çalışılan bu terimlere çocuğun ne hayat, ne cemiyet, ne aile içinde bu terimlere tesadüf etmediğini söylemiştir.⁷⁴¹

2.2.3. Tek Kitap Sisteminden Vazgeçilmesi

Tek Parti iktidarının son yıllarında tek kitap sisteminden vazgeçilmesi gündeme gelmiştir. Uzun zamandan beridir uygulanmakta olan tek kitap sisteminde öğretmenler Maarif Vekilliği tarafından seçilen ve çoğu da Vekillik tarafından basılan kitapları okutmaktaydı. Ancak bu sistem zaman zaman eleştirilere uğramaktaydı. Eleştiriler özellikle öğretmenlerin beğenmedikleri kitapları okutmak mecburiyetinde kalmaları, tek kitabın bazen memleketin her tarafındaki şartlara

739 “Maarif Vekilimizle Bir Mülakat”, *Vakit*, 6 Haziran 1939, s. 3.

740 “Ders Kitaplarındaki Terimler: Muhtelif Ders Grupları Öğretmenlerinden Mürekkep Komisyon İşini Bitirdi” *Son Dakika*, 1 Ocak 1940, s. 2.

741 Burhan Cevad, “Yeni Terimler”, *Son Telgraf*, 21 Mart 1939, s. 3.

uygun olmaması, öğretmenleri eldeki kitabın çerçevesi dışına çıkamaya zorlaması, bir eseri ders kitabı olarak kabul edilen yazarların o kitap okutulduğu için daha iyi kitaplar yazmaya heves etmemesi, Maarif Vekilliğinin bastırdığı için sayıları milyonu aşan ders kitaplarının her sene vaktinde yetiştirilememesi noktalarında toplanmaktaydı. Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tek kitap sisteminden çıkmanın öğretmenleri ve yazarları daha gayretle çalışmaya sevk edeceğini, böylelikle daha kaliteli kitaplar elde edeceğini ve birçok kitap olmasının öğretmenleri kendilerince en uygun kitap aramaya teşvik edeceğini ileri sürmüştür. Okutulacak kitabı seçerken öğretmenin türlü tesir altında kalması çok kitabın mahzuru olarak basında yer almıştır.⁷⁴²

Tokad Milletvekili Refik Ahmet Sevengil 21 Haziran 1948 tarihinde Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu'na okullarda tek kitap sisteminin bırakılması, tek kitap sistemi bırakılacaksa okul kitapları basımı işinin de bunu öteden beri meslek edinmiş kimselerle Vekâlet arasında bir işbirliği yapılması konusunda ne düşündüğünü sözlü olarak sormuştur.⁷⁴³ Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu verdiği cevapta okullarda tek kitap sisteminin terkedilmesinin Vekâletçe düşünüldüğünü ve bu hususta hazırlanmış olan kanun teklifinin Başbakanlığa sunulduğunu söylemiştir. Tek kitap sisteminden çok kitap sistemine gidildiği takdirde Bakanlığın yalnız kitapların tetkiki işiyle meşgul olacağını belirten Vekil, kabul edilecek kitapların basım ve dağıtım işinin de bu işi üzerine alacak kişilere ait olması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁴⁴

1933'ten önce okullarda uygulanan eski kitap sistemi hakkında bilgi veren Tokad Milletvekili Refik Ahmet Sevengil okullarda okutulacak derslerin müfredatı evvelce tespit ve ilân edildiğini, ders kitabı yazma konusunda uzman olan kişilerin müfredat çerçevesinde ders kitaplarını yazdığını Talim ve Terbiye Heyetinin bunları incelediğini söylemiştir. Kitap eğer müfredata uygunluğu, muhtevası ve tedris

742 *Akşam*, 26 Mayıs 1947, s. 1-2.

743 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1948, D. 8, C. 12, s. 285.

744 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1948, D. 8, C. 12, s. 286.

usulleri bakımından uygun bulunursa kabul edilir, bulunmazsa reddedilirdi. Kabul edilen kitap yazarı tarafından bizzat veya bir tabi vasıtasıyla bastırılır ve ders kitabı olarak Millî Eğitim Bakanlığınca kabul edilmiş olunurdu. 1933 yılında kabul edilen bir kanunla mektep kitaplarının basım ve dağıtım işinin Millî Eğitim Bakanlığına verildiğini söyleyen Ahmet Sevensil, her ders için yalnız bir kitap kabul edilip onun okutulmasını mecburî kılan bir kanun hükmünün olmadığını ve bunun Bakanlığın idari bir kararı olduğunu ileri sürmüştür. Millî Eğitim Bakanlığının herhangi bir dersin kitabını ya bir yazara veya bir heyete ya doğrudan doğruya sipariş ettiğini veyahut yarışma açarak her ders için yalnız bir kitap yazdığını söyleyen Sevensil, tek kitap sisteminin kabul edilmesindeki sebebin öğrenciye pedagojik formasyon verme işinde kitap unsurundan faydalanma düşüncesi olduğunu tahmin ettiğini söylemiştir. Kitabın iyi öğrenci yetiştirmek için tek araç olmadığını söyleyen milletvekili tek kitap sisteminin ders kitaplarını klişeleştirildiğini iddia etmiştir. Fen kitaplarının bir kısmının yeni buluşları ihtiva etmediğini belirten Sevensil, kitapların yarışma usulü ile yazdırıldığını bazılarının iyi bazılarının ise kötü olduğunu söylemiştir. “Senelerden beri Türkçe ders kitaplarından yapılan şikâyetler ayyuka çıkmıştır.” diyen milletvekili “tek kitap sisteminin tatbiki, benim naçiz görüşüme göre, bizim memleketimizde iyi netice vermemiştir.” diyerek kitap işinin eski sisteme irca etmelerini istemiştir. Bakanlığın her ders için bir kitaptan fazla kitap bastırıp bunlardan istediğini okutmak hususunda öğretmenleri serbest bırakması gerektiğini düşünen Ahmet Sevensil kitapların müsabaka yoluyla seçilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁴⁵

Mecliste yaşanan tartışmalar ve beklentiler çerçevesinde 1933 yılında çıkan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı mekteplerde okutulacak ders kitaplarının basılması ve dağıtılması ile bu maksat için kurulan mektep kitapları sandığı hakkında kanunun değiştirilmesi gündeme gelmiştir. *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının*

745 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1948, D. 8, C. 12, s. 286-287.

Seçilmesi, Basılması ve Dağıtılması Hakkında Kanun adıyla bir kanun teklifi hazırlayan Başbakanlık gerekçesinde okul kitaplarının yalnız Millî Eğitim Bakanlığınca bastırılıp dağıtılmasını gerektiren yazar azlığı, basın ve yayın kurumlarının az imkânlara sahip bulunması gibi sebeplerin bugün mevcut olmadığını söylemiştir. Bakanlıkça tutulan tek kitap yolunun öğretime yetmediği ileri süren Başbakanlık zaten yazarların Bakanlık dışında bastırdıkları yardımcı ders kitabı veya sadece tavsiyeye değer mütalâa kitabı şeklinde okul kitapları listesine yahut da ayrıca *Tebliğler Dergisi*'ne koyduklarını belirtmiştir. Öğretim edebiyatını genişletmek ve daha fazla okul kitabı yazarı yetişmesine yardım etme ihtiyacının da ortaya çıktığını düşünen Başbakanlık Bakanlığın başvuruda bulunan yazarların kitaplarını inceledikten ve ders kitabı vasfını taşıdığı belirtildikten sonra kitapların sahipleri tarafından bastırılmasının uygun olacağını ifade etmiştir.⁷⁴⁶

Kanun tasarısını inceleyen Millî Eğitim Komisyonu özel şahıslar tarafından yazılan kitapların zamanında ve gerektiği itina ile incelenmesi için Talim ve Terbiye Dairesine bağlı bir ders kitapları inceleme heyetine kesin olarak ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve özel matbaalar tarafından basılan kitapların okullara zamanında dağıtılması ve bu suretle öğrencilerin kitapsız kalmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Komisyon ayrıca Öğretmen Okulu, Eğitim ve Köy Enstitülerinde okutulan ders kitaplarının daha bir müddet serbest basıma bırakılmaması gerektiğini de belirtmiştir.⁷⁴⁷ Komisyonun bu isteği dikkat çekicidir. Özellikle rejime bekçi olarak düşünülen eğitimci ve öğretmenlerin muhatap olacakları kitaplar konusunda riske girilmek istenmediği anlaşılmaktadır.

Başbakanlık kanun tasarısında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda okutturulacak ders kitaplarının seçilmesi ve bunların nitelikleri ile satış fiyatlarını belirleme hakkının Millî Eğitim Bakanlığına ait olduğunu belirtmiştir. Tasarıya göre okul kitabı olarak kabul edilen

⁷⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1949, D. 8, C. 20, Ek. S. Sayısı 252

⁷⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1949, D. 8, C. 20, Ek. S. Sayısı 252

bir eserin okutulma süresi üç ders yılıydı. Ayrıca Bakanlık herhangi bir dersi karşılayacak nitelikte kitap bulamadığı veya yazarlar tarafından hazırlanan ve Bakanlıkça kabul edilen kitapları ihtiyaca cevap verecek yeterlilikte görmediği takdirde kendisi de okul kitabı yazdırıp, bastırıp dağıtabilecekti. Bakanlıkça telif hakkı ödenerek bastırılan okul kitaplarının mülkiyeti tamamen Bakanlığa geçecekti. Bakanlık bu eserler üzerinde faydalı ve lüzumlu göreceği her türlü değişikliği yapabiliirdi. Tasarı ile 3 Haziran 1933 tarihli ve 2259 sayılı kanun ve bu kanunla kurulmuş olan Okul Kitapları Sandığı kaldırılması teklif edilmiştir. Tasarıdaki geçici madde 2. madde ile Bakanlık, 2259 sayılı Kanuna göre bastırmakta olduğu kitaplardan her yıl serbest basıma bırakacaklarının listesini ders yılı başından bir yıl önce ilân edecekti.⁷⁴⁸

Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz geçici ikinci maddenin tek kitap usulüne veda etmek isteyen yazarları çoğaltmak gayesine uygun olmadığını söylemiştir. Yazarları serbest bırakıp fikrî rekabetten doğacak en mükemmel eserlerle çocuklarımızın iyi yetişmesini istiyoruz diyen Çeliköz, geçici 2. maddenin apaçık olarak tek kitap usulünün devamını temin maksadıyla Bakanlığa müthiş bir yetki verdiğini ileri sürmüştür. Bakanlığın istediği kitapların basımını serbest bırakacağını bununla tecrübeli, bilgili kitap yazarların elleri kolları bağlayacağını iddia ederek bu maddenin kaldırılmasını istemiştir. Çeliköz “Eser yazanlar kitaplarını Talim ve Terbiyeye gönderirler, matluba muvafık olanlar kabul edilir. Öğretmenler bu kabul edilenlerin içinde çocuğa yarayacak en iyi kitabı seçer ve onu alır. Bu suretle yazarlar eserlerinin, bütün kusurlardan azade olması, tam ve mükemmel bir şekilde meydana gelebilmesi için lâzım gelen ihtimamı göstermeye çalışırlar ve bu meşru rekabetten de evlâdı vatan faydalanır” demiştir.⁷⁴⁹ Millî Eğitim Komisyonu adına konuşan Kars Milletvekili Tezer Taşkiran ise şimdiye kadar kitapları çıkaran Millî Eğitim Bakanlığı olduğu için ellerinde basılmış hazır birçok

748 TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1949, D. 8, C. 20, s. 340-341.

749 TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1949, D. 8, C. 20, s. 340-341.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitabın olduğunu söylemiştir. Dolasıyla Bakanlığın ellerindeki stokları millî servetin hesabına ziyan etmemek durumunda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu eldeki stoklar çıkarıldıktan sonra kitapların serbest olacağını belirten Taşkiran, Millî Eğitim Komisyonu olarak maddeyi yerinde bulduklarını belirtmiştir.⁷⁵⁰

Tek kitap sisteminden çoklu kitap sistemine geçişte Türkiye'nin tek partili rejimden çok partili hayata geçişi ile liberal dünyaya katılma isteği de etkili olmuş olmalıdır. Serbest piyasa ve özel sektör kitap yazım ve basım alanında da kendisine yer açmış ve bulmuştur. Daha sonraki yıllarda TBMM'ye yansıyan tartışmalardan tek kitap sisteminden kitapların ucuzlamasına katkı sağlayacağı şeklindeki beklentinin yeterince gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

750 TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1949, D. 8, C. 20, s. 341.

2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

Genel olarak ABD ile her alanda ilişkilerin üst düzeyde olduğu DP Dönemi’nde Hükûmet endüstrileşmeye, karayolları yapımına ve tarımda makineleşmeye öncelik vermiştir. Büyük bir halk desteği ile iktidara gelen ve iktidarda kalan DP günümüz Türkiye’sinin inşa edilmesinde önemli rol oynamış ve bugünkü birçok önemli kurum ve kuruluşun temelini atmıştır. Çok partili hayata geçilmesi, hayatın her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişikliklere yol açmıştır. Birinci Menderes Hükûmeti Programı’nda “maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, Millî ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları” içinde sonunun kötü olacağı çizilmiştir. Talim ve terbiye sisteminde bu amacı göz önünde bulundurmayan, gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle donatmayan bir ülkede ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatı sayılamayacağı belirtilmiştir. Yıllardan beri açık bir istikametten ve rasyonel bir plandan mahrum olduğu için sürekli değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maârifin, büyük maddi fedakârlıklara rağmen verimlilik arz etmediği açık bir hakikat olduğunun belirtildiği programda Hükûmetin bu büyük millî davayı toptan halletmek istediği vurgulanmıştır⁷⁵¹

Her ne kadar Demokrat Partinin iktidara gelişi 14 Mayıs 1950 tarihinde olmuş olsa da CHP iktidarının son dönemlerinde eğitim alanında alınan bir dizi önemli karar DP’nin iktidarının ilk yıllarında eğitimde alanında etkili olmuştur. 6 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5429 sayılı *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması ve Dağıtılması Hakkında Kanun* ile 3 Haziran 1933 tarih ve 2259 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 1950 yılından itibaren, okutulacak ders kitapları bu kanuna göre hazırlanmıştır.⁷⁵² Özel yayınevleri, 1950-1951 eğitim öğretim yılından

751 Nuran Dağlı-Belma Aktürk, *Hükûmetler ve Programları*, s. 161-162.

752 *Tebliğler Dergisi*, 27 Haziran 1949, Sayı: 544, s. 1.

itibaren, ders kitaplarının tamamını basıp yayınlama hakkı elde etmiş ve Talim ve Terbiye Kurulundan geçen her yazarın kitabı ders kitabı olarak okutulabilmiştir. Bu durum 1950 yılından itibaren Türkiye’deki ders kitabı sayısının hızla artmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁵³ Bakanlık özel yayınevlerinden gelen kitapları 3 Mart 1952 tarih ve 684 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde, *Serbest Basıma Bırakılan Okul Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmelik* çerçevesinde yapmıştır. Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzasıyla *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan 22 Temmuz 1949 tarihli genelgede 1949-1950 öğretim-yılında okutulacak kitaplar hakkında bilgi verilmiştir. 1949-1950 eğitim-öğretim yılında ilk ve ortaokullarla liselerde, öğretmen okullarında, köy enstitülerinde, kız ve erkek sanai enstitülerinde, ticaret okullarında ve yapı enstitülerinde okutulacak ders kitapları ile yazarları açıklanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı genelge ile adları bildirilen kitaplardan başka hiçbir kitabın ders kitabı olarak öğrencilere aldırılmayacağını belirtmiştir. Genelgede kitapların fiyatları da belirlenmiştir. Asıl kitabı bulunmayan dersler için yardımcı kitaplardan yararlanılması öngörülmüştür ancak, öğrenciler diğer dersler için listede gösterilen yardımcı kitapları almaya zorlanmayacaklardı. 1949-1950 öğretim yılında okutulacak kitaplardan, ilkokul 4. sınıf coğrafya kitabı değişik şekilde basıldığından eski baskılı kitaplar okutulmaktan kaldırılmıştır. İlkokul 4. sınıf tarih ile yurttaşlık bilgisi, 5. sınıf coğrafya ve ortaokul 2. sınıf yurttaşlık bilgisi kitaplarında yeni müfredat programına göre bazı değişiklikler yapılmıştır. Değiştirilen bahisler ayrı broşürler hâlinde basılmış ve eski baskılı kitapların arasına konulmuştur.⁷⁵⁴

Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapların içerik, düzen, kullanılacak terimler, şekil ve öğrenime yardımcı unsurlar açısından nasıl olması gerektiği hususunda genelgeler yayınlamıştır. 21 Aralık 1949 tarihli

753 Ömer Faruk Kırmıt, *Lise Tarih Ders Kitaplarında İslâm Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)*, s. 79-81.

754 *Tebliğler Dergisi*, 15 Ağustos 1949, S. 551, s. 69-96.

genelgede, okul ders kitaplarının genel vasıflarına ayrıntılı olarak değinmiştir.⁷⁵⁵ Bakanlık 1952 yılında bir genelge daha yayınlayarak ortaokul ve lise tarih ders kitaplarının genelgede belirtilen şartnameye göre hazırlanılmasını kararlaştırmıştır.⁷⁵⁶ Devam eden yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı, okullarda okutulacak ders kitaplarının listesini her ders yılı başında ilan etmeye devam etmiştir. Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri 1951-1952 eğitim-öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının vaktinden önce basılıp öğretmenlerin hizmetine sunulduğunu ve yurdun hiçbir yerinde kitap sıkıntısı çekilmeyeceğini belirtmesine rağmen *Ulus* gazetesi kitap tedarikinde sıkıntı yaşandığını ileri sürmüştür.⁷⁵⁷ 1953-1954 eğitim-öğretim yılı başında da kitap sıkıntısı yaşandığı basına yansımıştır.⁷⁵⁸ Kitap tedarikinde yaşanan sıkıntıları önlemek için Millî Eğitim Bakanlığı önlem almıştır.⁷⁵⁹

23-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında toplanan Dördüncü Millî Eğitim Şûrasında lise ders konularının dört yıllık sisteme göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁰ Bunun sonucu olarak liselerin öğrenim süresinin 3 yıldan 4 yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu durum ders kitaplarını da etkilemiş ve yeni sisteme uygun kitaplar hazırlanmıştır.⁷⁶¹ 04-14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanan V. Millî Eğitim Şûrası görüşmeleri sırasında ilkokul programının yeniden gözden geçirilmesi ile meşgul olan III. Numaralı Komisyonda okuma ve yazma ile ilgili dil esaslarının, ayrı bir ders hâlinde ele alınmayarak, bütün derslerin faaliyetleri içinde kazandırılması ve bu esasların, gramerden ziyade sentaksa yer veren asgarî bir müfredatının tespiti, fakat bunun için ayrı bir ders kitabının yazdırılmamasının uygun olacağı kararı alınmıştır.⁷⁶²

755 *Tebliğler Dergisi*, 26 Aralık 1949, S. 570, s. 169.

756 *Tebliğler Dergisi*, Ağustos 1952, S. 657, s. 82

757 *Ulus*, 23 Eylül 1951, s. 2.

758 “Ortaokul Öğrencileri Kitap Sıkıntısı Çekiyor”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1953, s. 1.

759 “Okul Kitapları Sıkıntısını Önleyici Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1955, s. 2.

760 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022.

761 *Ulus*, 19 Eylül 1951, s. 2.

762 Beşinci Milli Eğitim Şûrası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 353.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

V. Millî Eğitim Şûrası görüşmeleri sırasında ilkokul müfredat programı komisyonunca tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin “sosyal bilgiler” adı altında toplulaştırılması için kabul edilen prensibi kuvvetle benimsemekte ve bir an önce en ideal şekilde tatbik sahasına girmesini dileyen Faik Reşit Unat, ilkokullarda sosyal bilgiler dersinin amaçları ve öğretim metodu ile vasıtaları bakımından öğretmenleri aydınlatacak umumî bir kılavuz kitap yayımlanmasını ve hazırlanacak ders kitaplarına örnek teşkil etmek ve bu konuda öğretmenlere ünitelerin dozları ve plânları hakkında bir fikir vermek üzere Millî Eğitim Vekilliğince bazı okul ders kitapları tercüme veya telif ettirilerek umumî istifadeye konulmasını istemiştir.⁷⁶³

3 Mart 1952 tarih ve 684 sayılı *Tebliğler Dergisi*'nde *Serbest Basıma Bırakılan Okul Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmelikte* verilen süre ders kitaplarının incelenmesi için yeterli olmadığından Bakanlık yönetmeliği güncelleme ihtiyacı duymuştur. Bu çerçevede yönetmeliğin ilk üç maddesi değiştirilmiştir. Buna göre ders kitabı yazarlarının, incelenmek üzere eserlerini biri resimli, diğeri resimsiz olmak üzere iki nüsha olarak her yıl en geç Eylül ayının birinci gününe kadar merkezde Vekâlet Yayın Müdürlüğüne veya Vekâlete gönderilmesi dileğiyle Maarif Müdürlüklerine teslim etmeleri istenmiştir. Vekâlete gelen ders kitaplarının Talim ve Terbiye Kurulunca incelenip sonuçlarının Aralık ayının on beşinci gününe kadar yazarlara tebliğ edileceği ve eseri kabul edilenlerin en kısa bir zamanda eserlerini bastırılıp basılmış iki nüsha ile Nisan ayının birinci gününe kadar teslim etmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁴

Ders kitaplarının hazırlanması zaman aldığı için kitaplar hazırlanana kadar 1954-1955 ders yılı içinde, dört yıllık lise programlarına göre hazırlanmış kitapların okutulması ve bazı dersler için öğrencilere

763 Beşinci Millî Eğitim Şûrası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 451-452.

764 *Tebliğler Dergisi*, 22 Kasım 1954, S. 826, s. 194.

birden fazla kitap aldırılması zaruri hâle gelmiştir. Fakat bazı liselerde bir kısım öğretmenlerin, müfredat programı yerine doğrudan doğruya ders kitaplarını takip etmeleri üzerine Bakanlık, bu konuda 8 Aralık 1954’te valiliklere bir genelge göndererek uyarıda bulunmuştur. Genelgede yeni programların uygulamasında kolaylık olmak üzere, zümre öğretmenlerinin, okul müdürünün başkanlığında toplanarak okutmakta bulundukları ders kitaplarını sınıfların müfredat programlarıyla karşılaştırmaları ve fazla bahisleri kendi kullanacakları kitaplarda işaretlemeleri, gerekiyorsa yıllık plânlarını buna göre düzeltmeleri ve derslerine bu çerçevede devam etmeleri istenmiştir. Kitapların hiçbir zaman gaye değil, öğretmenlerin icabında tasarruflar yaparak kullanacakları birer ders vasıtası olduğunun hatırlatıldığı genelgede asıl meselenin müfredatın gerektirdiği seviyeyi öğrencilere kazandırmaktan olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷⁶⁵

1954-1955 eğitim-öğretim yılında liseler 4 yıldan 3 yıla indirilmiştir. Bu durum ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı imzasıyla 13 Eylül 1954’te yayımlanan genelgede öğretimde kullanılacak kitapların 17 Mayıs 1954 tarih ve 799 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nin liselere ait kısmında yazılı kitaplar olduğu, müfredat programının ihtiva ettiği bahisler göz önünde tutularak öğrencilere bir kısım dersler için birden fazla kitap aldırabileceği açıklanmıştır.⁷⁶⁶ 1954-1955 lise ders kitapları hakkında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan genelde liselerin üç sınıfa indirilmesi sebebiyle gelecek yıllarda bir kısım lise kitaplarında bazı değişikliklerin yapılması zaruri olduğu hatırlatılarak okunma süreleri 1954-1955 ders yılı sonunda bitecek olan bu çeşit kitapların yazarlarının, yeni programa göre gerekli tadilleri yaparak kitaplarını en geç 31 Ocak 1955 günü Ankara’da Yayın Müdürlüğüne, vilâyetlerde Bakanlığa gönderilmek üzere Maarif Müdürlüklerine makbuz mukabilinde vermeleri veya doğrudan doğruya taahhütlü

⁷⁶⁵ *Tebliğler Dergisi*, 3 Ocak 1955, S. 832, s. 213.

⁷⁶⁶ *Tebliğler Dergisi*, 13 Eylül 1953, S. 816, s. 108.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

olarak Bakanlığa göndermeleri istenmiştir. Dört sınıflı liselerin üç sınıfa indirilmesi dolayısıyla yapılacak sıralanarak yeni programa göre içerikleri ve sınıfları üç yıllık lise sınıflarına da uyan kitaplar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmayacaktı. Dört sınıflı liselerin herhangi bir sınıfında okutulan kitaplardan, üç sınıflı liselerin başka sınıflarında aynen okutulması mümkün olanların, yalnız kapağındaki sınıf kayıtları düzeltilecekti. Küçük bir ilâve ile yeni programlara uygun hâle getirilmesi mümkün olan kitaplar da, kitabın sonuna bu kısım eklenmek suretiyle, tekabül ettikleri sınıflarda kullanılabilecekti. Dört sınıflı liselerin herhangi bir sınıfı için hazırlanmış olup da üç sınıflı liselerin muhtelif sınıflarına ait konuları içeren ders kitapları, yazarları tarafından düzeltilmediği takdirde okuma süreleri bitinceye kadar kitap listesinde tekabül ettikleri bütün sınıflarda gösterilecekti.⁷⁶⁷ 1955-1956 eğitim-öğretim yılında 1954-1955 eğitim-öğretim yılında okutulmasına karar verilen ders kitaplarının tekrar okutulması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁸ Böylelikle Bakanlık yeni kitaplar hazırlanana kadar mevcut kitaplardan en iyi şekilde yararlanmak istemiş ve öğrenciler ile öğretmenlerin kitapsız kalmaması için önlemler almıştır.

Talim ve Terbiye Kurulunun 21 Eylül 1957 tarihli bir kararıyla 1957-1958 ders yılı başından itibaren uygulanmak üzere, üç yıllık resmî liselerde yeni müfredata göre eğitim-öğretim yapılması kararlaştırılmıştır. Derslerin sınıf düzeyinde haftalık ders saatleri ve ders içerikleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.⁷⁶⁹ Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin 1 Ağustos 1957 tarihli genelgesiyle 1957-1958 eğitim-öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders kitaplarının adları, yazarları, fiyatları ve satış yerleri bir liste hâlinde duyurmuştur.⁷⁷⁰ Öncekilerden farklı olarak listedeki ders kitaplarının sayısı artmış ve kitaplar arasında

767 *Tebliğler Dergisi*, 4 Ekim 1954, S. 819, s. 169.

768 *Tebliğler Dergisi*, 16 Mayıs 1955, S. 854, s. 57-65.

769 *Tebliğler Dergisi*, 7 Ekim 1957, S. 976, s. 145-178.

770 *Tebliğler Dergisi*, 12 Ağustos 1957, S. 968, s. 89-121.

asıl ve yardımcı kitap şeklinde bir ayırım yapılmamıştır.⁷⁷¹ Bu dönemde ders kitapları serbest basıma bırakıldığından yeni ortaokul tarih ders kitapları öğrenime alınmış ve çoklu kitap uygulaması başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkarabileceği sakıncaları önlemek içinde yeni ders kitaplarından sadece Talim ve Terbiye Kurulu tarafından izin verilenler öğrenime alınmıştır.⁷⁷² Tek kitap sistemin kaldırılmasından sonra 1951 yılında 150’den fazla yazar kitaplarının ders kitabı olarak okutulması için Millî Eğitim Bakanlığı’na başvuruda bulunmuştur.⁷⁷³ Demokrat Partinin on yıllık iktidarı döneminde farklı ders kitapları yazılsa da İnönü Dönemi’nin hümanizm etkisinde yazılan ders kitapları da okutulmaya devam edilmiştir.⁷⁷⁴

11 Mayıs 1959 tarihinde Bakanlık yayımladığı genelgede 1959-1960 eğitim-öğretim yılı için ilk ve orta dereceli okullarda okutulmak üzere gerek Vekillik tarafından bastırılan, gerek 5429 sayılı kanuna göre serbest basıma bırakılıp Vekillikçe bastırılmasına müsaade edilen ders kitaplarının adları, yazarları, fiyatları ve satış yerleri yayımlamıştır. Bakanlık ders kitaplarının hiçbir yerde genelgede belirtilen fiyatlardan daha yukarı bir fiyatla satılamayacağını ifade etmiştir. Dileyenlerin bu kitapları toptan veya perakende alabileceğinin belirtildiği genelgede serbest basıma bırakılmış olan kitaplar muhtelif yazarlar tarafından hazırlanmış ve farklı kimseler tarafından bastırılmış olduğundan öğretmenlerden bu kitaplardan yalnız bir tanesini öğrencilerine aldırılmalarına izin verilmiştir. 3 Mart 1952 tarihli yönetmelik gereğince okul müdürleri ile maarif memurlarının seçilen kitapların listesini en geç Temmuz 1959’a kadar mahallî bayilere ve aynı zamanda okul kooperatiflerine vermeleri istenmiştir. 1959-1960 eğitim-öğretim

771 Mesut Çapa, “Ders Kitapları (1950-1960)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s. 68.

772 Eray Alaca, “Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, C. 6, S. 4, s. 61.

773 “Ortaöğretimde Tek Kitap”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1951, s. 2; “Okullarda Tek Kitap Sistemi Kaldırılıyor”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1951, s. 5.

774 Ömer Faruk Kırmıt, *Lise Tarih Ders Kitaplarında İslâm Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)*, s. 81.

ylından itibaren okul ders kitaplarının fiyatlarında bir değişiklik yapılmıştır. Bu itibarla genelgeye bağlı listede bulunan bir kısım ders kitapları iki fiyatlı olarak gösterildiği ve eski baskılı ve düşük fiyatlı kitapların elde fazla mevcudu bulunmadığından kitap alınırken mutlak ucuz fiyatlı kitap aranmasında ısrar edilmek suretiyle kitap temininde gecikilmemesi hususu hatırlatılmıştır.⁷⁷⁵

Ders kitaplarına girecek terimlerle ilgili çalışmalar DP Dönemi'nde de devam etmiştir.⁷⁷⁶ Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri başkanlığında toplanan Bakanlık uzmanlarından oluşan komisyon ders kitaplarında yer alan uydurma kelimelerin çıkarıp yerine yaşayan dilde kelimelerin konulması için çalışma başlatmıştır.⁷⁷⁷

Ders kitabı fiyatları da bu dönemde gündemdeki yerini korumuştur.⁷⁷⁸ Devletin yaptığı küçük zamların piyasaya daha büyük oranlarda zamların yapılmasına sebep olduğunu ileri süren bir öğretmen devletin kâğıt fiyatına yapacağı zammın yapacağı etkiyi hesaplayarak okul kitapları için bir miktar fedakârlığı sineye çekmesi gerektiğini söylemiştir. “Bedava kitap dağıtmayı bile düşünen, hatta ilköğretimi teşvik için, yaptığı yeni kanun tasarısında kız öğrencilere çeyiz parası vermeyi dahi göze alan Devlet, nasıl olur da gene kendi elinde bulunan bir müessesenin çıkardığı ana malzeme kâğıda zam yapılmasına müsaade eder? Bir tarafı sıkıp öbür tarafı gevşetmek akıl kârı mıdır?” diyerek yapılan zammı eleştirmiştir.⁷⁷⁹ 1959-1960 eğitim-öğretim yılı öncesinde ders kitaplarına %50 oranında zam yapılması tartışmalara sebep olmuştur.⁷⁸⁰

775 *Tebliğler Dergisi*, 25 Mayıs 1959, S. 1058, s. 51.

776 “Felsefe Terimleri”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1952, s. 2.

777 “Uydurma Kelimeler Okul Kitaplarından Çıkarılacak”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1952, s. 3.

778 “Okul Kitaplarının Fiyatı Ucuzlatılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1952.

779 “Okul Kitaplarında Fiat İstikrarı”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1955, s. 5.

780 “Ders Kitaplarına %50 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 1; “Okul Kitaplarının Fiyatı İhtilafa Sebep Oldu”, *Milliyet*, 23 Temmuz 1959, s. 2.

2.3.1. Maarif Kolejlerinde Ders Kitapları⁷⁸¹

Demokrat Parti Dönemi’nde kurulan en önemli eğitim kurumlarının başında yabancı dilde eğitim yapan Maarif Kolejleri gelir. Bu okullarda fen ve matematik İngilizce, diğer dersler ise Türkçe okutulmaktaydı. Ancak Maarif Kolejlerinin açıldığı dönemde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında İngilizce yazılmış ders kitabı kullanılmıyordu. Bu yüzden Maarif Kolejlerinde İngilizce okutulacak ders kitaplarının seçimi ve bu kitapların temini bir sorun olmuştur. Bu sorunun halledilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı ile Maarif Koleji Müdürlükleri arasında ve Kolej Müdürlüklerinin kendi aralarında yazışmalar olmuştur. Maarif Kolejlerinde okutulacak ders kitapları için okullarda komisyonlar oluşturulmuş ve komisyonlar inceledikleri kitapları raporlarıyla birlikte tekrar incelenmek ve Maarif Kolejlerinde okutulmasına mani olmadığına dair onay almak için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına (TTKB) göndermiştir. Gerekli izinler bu kuruldan alındıktan sonra onay alan kitaplar Maarif Kolejlerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Maarif Kolejlerinin açıldığı ilk yıllarda bu konu ile ilgili fazla mesai harcanırken sonraki yıllarda Maarif Kolejlerinde belli bir düzenin oturması sayesinde daha az mesai harcanmıştır.

Maarif Kolejlerinin açılışındaki ABD etkisi Maarif Kolejlerinde okutulacak müfredat ve ders kitaplarının seçiminde de görülmektedir. Okutulacak müfredat ve ders kitaplarının seçiminde özellikle Arnavutköy Amerikan Kız Koleji başta olmak Amerikan okullarının etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ders kitapları konusunda da Maarif Kolejleri için bir örnek olmuştur. Burada ilginç olan nokta Maarif Kolejleri kurulurken yabancı okulların gayri millî olduğu vurgulanmış olmasına rağmen yine yabancı okulların örnek alınmasıdır.

781 Bu bölüm 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde Mehmet Gündüz tarafından yapılan “Türkiye’de Yabancı Dilde Öğretim Yapan Resmi Ortaöğretim Kurumları: Maarif Kolejleri” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Maarif Kolejleri daha açılmadan hazırlık sınıfında okutulacak ders kitaplarıyla ilgili olarak çalışmalar yapılmıştır. J. Miller, William D.Gembar, Edvard Levett ve David W. Miller tarafından 13 Haziran 1955 tarihinde hazırlık programı ile ilgili hazırlanan raporda Fisher ve Dixon'ın *Beginning Lesson in English*, Robert J. Dixon'ın *Second Book in English* ve Clarey ve Dixon'ın *Exercises in Pronunciation* adlı kitapları önerilmiştir. Öğretmenler Amerikalı oldukları için doğal olarak önerdikleri kitaplar da Amerika menşeli olmuştur. Raporda ayrıca önerilen kitapların yayınevinin adresi eklenmiş ve ihtiyaç olduğu takdirde bu kitaplara başka kitapların da eklenebileceği belirtilmiştir.⁷⁸²

Maarif Kolejlerinde okutulacak ders kitaplarının seçimi için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 29 Haziran 1956 tarihinde Ortaöğretim Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazıda 1955-1956 ders yılında öğretime başlamış bulunan ve İngilizce öğretim yapan Maarif Kolejlerinde 1956-1957 yılında ders kitabı olarak okutulacak kitapların seçimi için kolejler arasında bir komisyon kurulmasını istemiştir. Kurul Başkanlığı getirtilecek kitapların saptanmasını, bu amaçla Robert Kolejine ve gerekirse İngiliz Kültür Heyetine başvurulmasını istemiştir.⁷⁸³ Bu yazı üzerine Maarif Kolejleri müdürleri 23-28 Temmuz 1956 tarihleri arasında toplanarak konuyu müzakere etmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında Maarif Kolejlerinde fizik, kimya ve tabiat bilgisi dersleri ABD ve İngiltere'de olduğu gibi bir bütün olarak Science adı altında okutulmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁴

Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı imzası ile İstanbul Valiliğine gönderilen yazıda Kadıköy Maarif Kolejinde ortaokul ve lise 1. sınıfta okutulacak ders kitapları için yabancı öğretmenlerden oluşan bir komisyon oluşturulması ve komisyon tarafından seçilen kitapların

782 KMKA, J. Miller, William D.Gembar, Edvard Levett ve David W. Miller Tarafından 13 Haziran 1955 Tarihinde Hazırlık Programı ile İlgili Hazırlanan Rapor.

783 İbrahim Emiroğlu, Anadolu Liseleri, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1995, s. 289.

784 İbrahim Emiroğlu, Anadolu Liseleri, s. 286-287.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca incelenmek üzere Bakanlığa gönderilmesi istenmiştir.⁷⁸⁵ Bunun üzerine Kadıköy Maarif Kolejinde 1957-1958 eğitim-öğretim yılından itibaren ders kitabı olarak okutulmak üzere seçilecek ders kitapları için okuldaki İngilizce öğretmenleri ile Şubat 1957’de bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda hazırlık sınıfında, orta I, II ve III. sınıflarda okutulacak İngilizce, matematik ve fen kitaplarının seçimi yapılmıştır. Bu seçim yapılırken Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinin fen kitapları esas alınmıştır.⁷⁸⁶ Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğü seçilen bu kitapları bir liste hâlinde incelenmek üzere 28 Şubat 1957’de Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğüne göndermiştir.⁷⁸⁷

Maarif Kolejlerinde okutulan fen ve matematik kitapları ana dili İngilizce olan çocuklar için yazıldığından, ortaokul birinci sınıftaki öğrencilerin elementary bilgisi ile bu kitapları rahatlıkla izlemeye ve tekrarına olanak vermemekteydi. Bu nedenle öğretmenlerin başlangıçta bu dersleri çocukların daha rahat izleyebileceği biçimde özetlemeleri gerekebiliyordu.⁷⁸⁸

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına incelenmek üzere gönderilen kitap listesinin 1957 yılının ortasına gelinmesi rağmen incelenmediği, bu konuda Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğünün bilgilendirilmediği Kadıköy Maarif Koleji Müdürü Macit Kılıçeri imzasıyla Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğüne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Yine bu yazıda Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının zamanında inceleme yapmasının kitapların siparişi ve zamanında temini açısından son derece önemli olduğunun altı çizilmiş ve

785 KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğü Kadro Şubesinin 323.35 Sayı ile İstanbul Valiliğine Yazısı.

786 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 28 Şubat 1957 Tarih ve 323.124 Sayılı Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

787 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 28 Şubat 1957 Tarih ve 323.124 Sayılı Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

788 İbrahim Emiroğlu, Kolej Rehberi, İzmir 1972, s. 23.

kitapların listesi yazıya eklenmiştir.⁷⁸⁹ Daha önce gönderilen listeden farklı olarak listeye B. M. Parker'ın *What Things Are Made Of* adlı kitabı eklenmiştir. Ayrıca kitaplar emaneten şahıslardan toplanıp incelenmek üzere geri iade edilmek şartı ile Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğüne gönderildiği hatırlatılarak kitapların geri gönderilmesi istenmiştir. Bu kitaplar incelendikten sonra vaktinde Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğüne posta yolu ile gönderilmiş ve durum İstanbul Valiliğine bildirilmiştir.⁷⁹⁰ İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü Bakanlıktan gelen yazının bir suretini Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğüne göndermiştir.⁷⁹¹ Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 13 Ağustos 1957 tarih ve 195 sayılı kararında ortaokullar için kabul olunan matematik müfredat programlarının Maarif Kolejlerinin orta kısım sınıflarında da aynen uygulanması, bu müfredata uygun ders kitapları sağlanıncaya kadar David H. Palton ile William E. Young'un yazdığı *Irroguois New Standad Arithmetics* adlı eserinin 5., 6., 7. ve 8. kitaplarının okutulması uygun görmüştür.⁷⁹²

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Maarif Kolejlerinde okutulacak ders kitaplarının seçimi konusunda Gazi Eğitim Enstitüsü ile de iş birliği yapmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 13 Kasım 1957 tarih, 420/3392 sayılı yazısıyla Gazi Eğitim Enstitüsünden Robert Dixon tarafından yazılan *Easy Reading Selections In English*, *Everyday Dialogues In English* ve *Practice Your English* adlı eserlerin incelenmesini istemiştir. Gazi Eğitim Enstitüsü kitapları incelemiş ve raporunu Millî Eğitim Bakanlığına sunmuştur. Raporda *Easy Reading Selections In English* ve *Everyday Dialogues In English* adlı eserlerin yazarın yabancılara İngilizce öğretim alanındaki geniş deneyimlerine dayanılarak hazırlandığı belirtilmiştir. Gazi Eğitim

789 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü 15 Nisan 1957 Tarih ve 323.215 Sayılı Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

790 KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğü Kadro Şubesinin 12 Aralık 1957 Tarih ve 323.28337 Sayı ile İstanbul Valiliğine Yazısı.

791 KMKA, İstanbul Valiliğinin 16 Ocak 1958 Tarih ve 322.89 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

792 İbrahim Emiroğlu, *Anadolu Liseleri*, s. 304.

Enstitüsü raporunda “yeni açılan kolejlerin yabancı dil müfredatı ve öğrencilerin dil bilgileri” hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarının altı çizilerek kitapların içeriğine bakarak verdikleri kararla Robert Dixon’ın okuma, konuşma ve gramer kitabını öğretim metot ve teknikleri bakımından uygun bulunduğu bildirilmiştir.⁷⁹³

Kitapların temini konusunda Kadıköy Maarif Koleji İstanbul’da olması bakımında önemli bir avantaja sahipken diğer illerdeki Maarif Kolejleri aynı imkâna sahip değildi. Bu yüzden kitapların seçimi ve temini konusundan Maarif Kolejleri arasında yazışmalar yapılmıştır. Örneğin Eskişehir Maarif Koleji, David H. Patton-William E. Young’un *Iroquois New Standart Arithmetics* adlı kitabı nasıl temin edeceklerini Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğüne sormuş, Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğü de kitabın yayıncısının adresi ve nasıl temin edebileceklerine dair Eskişehir Maarif Koleji Müdürlüğünü 4 Nisan 1957 tarihinde bilgilendirmiştir.⁷⁹⁴

Maarif Kolejleri kitapları kendileri temin etmeye çalışmıştır. Bu durum Maarif Kolejleri için oldukça güç bir iş olmuştur. Ders kitaplarının hem seçimi hem de seçilen kitapların temini başlı başına bir sorundu. Ders kitapları konusunda Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından çeşitli önlemler alınmasına rağmen bu önlemlerin yeterli olmadığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Eskişehir Maarif Koleji kitap temini konusunda yaşadığı sıkıntı sebebiyle Millî Eğitim Bakanlığına başvuruda bulunmuştur. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 8 Aralık 1958 tarihinde Orta Öğretim Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazıda Eskişehir Maarif Koleji ihtiyacı olan matematik ve fen bilgisi kitaplarının temini için piyasada uygun kitap olup olmadığının araştırılmasını ve bulunabildiği takdirde örneklerinin incelenmek üzere Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına gönderilmesini istemiştir. Kurul Başkanlığı okutulması daha önce Bakanlıkça kabul edilen kitaplardan örnekler

793 İbrahim Emiroğlu, *Anadolu Liseleri*, s. 301-302.

794 KMK, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 04 Nisan 1957 Tarih ve 323.513 Sayılı Eskişehir Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

sağlanmasını ve “bunların yardımıyla müfredata cevap veren bahislerin okulda teksir makinesi ile öğrenciye yeter sayıda” çoğaltılmasını istemiştir. Kurul Başkanlığı ayrıca 1959-1960 eğitim-öğretim yılı için “kolejlerin dışarıdan getirilecek kitap ihtiyaçlarının saptanması ile mali formalitelerinin çözümü yolunda şimdiden girişimde bulunulması” önerilerinde bulunmuştur.⁷⁹⁵ Diyarbakır ve İzmir Maarif Kolejlerinde uzun yıllar idarecilik yapan İbrahim Emiroğlu matematik ve fen kitaplarının sağlanmasında uzun yıllar zorluk çekildiğini, fotokopi makinesi olmadığı için kitapların çoğaltılmasında oldukça zorluk yaşandığını ve İlhami Çokar’ın önerisiyle S.M.S.C seri matematik kitaplarının Millî Eğitim Bakanlığının bodrum katında çoğaltılarak okullara dağıtıldığını belirtmiştir.⁷⁹⁶

Yabancı dille yazılmış bu kitapları temin etmede Maarif Kolejleri sıkıntı yaşamaları sebebiyle Millî Eğitim Bakanlığı, kitapların 29 Temmuz 1959 tarih ve 10256 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 14 sayılı karara müteallik 43 sayılı tebliğ esasları dâhilinde T.C. Merkez Bankasına müracaatla temininin mümkün olduğunu bildirmiştir.⁷⁹⁷ Ayrıca Bakanlık Maarif Kolejlerinde kullanılan İngiliz menşeli kitapların Ankara’da bulunan İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla 1-1,5 ayda temin edileceğini belirtmiştir.⁷⁹⁸ Yine Kadıköy Maarif Koleji Müdürlüğü 13 Ocak 1959 tarihinde İzmir Maarif Koleji’ne⁷⁹⁹ gönderdiği yazıda kendilerinden lise 1. sınıfta okuttukları fen, matematik ve İngilizce ders kitaplarının isimlerini istemiştir.⁸⁰⁰ İzmir Maarif Koleji Müdürlüğü bu yazıya 12 Şubat 1959 tarihinde gönderdiği cevabi yazıda İngilizce dersi ile İngilizce okutulan cebir, geometri, fizik, kimya ve biyoloji derslerine ait kitap isimlerini bildirmiştir.⁸⁰¹

795 İbrahim Emiroğlu, Anadolu Liseleri, s. 306.

796 İbrahim Emiroğlu, Anadolu Liseleri, s. 306-307.

797 KMKA, Maarif Vekaleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğünün 6 Kasım 1960 Tarih ve 510.28565 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

798 KMKA, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğünün 20 Ekim 1961 Tarih ve 323.20.24817 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

799 İzmir Maarif Koleji Özel Ege Kolejinden öğrenci devraldığı için diğer Maarif Kolejlerinde daha önce lise eğitimine başlamıştır.

800 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 13 Ocak 1959 Tarih ve 323.43 Sayılı İzmir Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

801 KMKA, İzmir Koleji Müdürlüğünün 12 Şubat 1959 Tarih ve 323.0.119 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

Maarif Kolejlerinin açıldığı dönemde zaman darlığından dolayı ders kitaplarının seçimi ve müfredatın tespitinin gecikmesinin anlaşılır gerekçeleri olmasına rağmen lise müfredatının gecikmesinin bir açıklaması bulunmamaktadır. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 17 Ağustos 1959’da 233 sayılı kararı ile Maarif Kolejlerinde okutulacak ders kitaplarını ve geçici müfredatı tespit etmiştir. Bu karar ancak 12 Ekim 1959 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kolej müdürlüklerine gönderilmek üzere ilgili valiliklere gönderilmiştir.⁸⁰² Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından Maarif Kolejlerinin ikinci devresinde okutulacak kitapların seçimi yapılmıştır. TTKB’nin seçimi ekseninde kitaplar kolejlere göre farklılık göstermekteydi. TTKB’nin aldığı karara göre Eskişehir, İzmir ve Konya Maarif Kolejlerinde cebir derslerinde A. B. Mayne’nin *The Essentials of School Algebra* adlı kitabı, aritmetik derslerinde *Concise School Arithmetic* adlı kitabı, geometri derslerinde ise White ve Morison’un *A New Geometry for Schools* adlı kitabın okutulması öngörülmüştür. Samsun ve Kadıköy Maarif Kolejlerinde cebir derslerinde W.G. Shute, W.E. Kilne, W.W. Shirk ve L.M. Willson’un *Elementary Algebra* adlı kitabı, geometri derslerinde de Samsun Maarif Kolejinde J.R.Clark ve R.R.Smith’in *Modern School Geometry* adlı eseri kullanılacaktı. Kadıköy Maarif Kolejinde ise Shute, Shirk ve Porter’in *Plane Geometry* adlı kitabı kullanılması öngörülmüştür. Matematik derslerinde Maarif Kolejlere bazında ders kitapları farklılık gösterirken fen derslerinde yani fizik, kimya ve biyoloji de ise bütün Maarif Kolejlerinde aynı kitaplar okutulmuştur. Maarif Kolejlerinde fen derslerinde Nightingale and Pearson’un *General Physics* adlı kitabı, Blackwood, Herron ve Kelly’nin *High School Physics* adlı eseri ile Burns ve Hazel’in *Physics Basic Science* adlı eseri okutulmuştur. Kimya derslerinde George M.R. Alden H.S.’nin *Chemistry in Action* adlı eseri, Bernard Saffe’nin *New World of Chemistry* adlı eseri ile H. L. Hevs’in *A New Introduction to Chemistry* adlı eseri okutulmuştur. Biyoloji derslerinde ise Mann Otto’nun *Modern Biology Moon* adlı

802 KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğü’nün 12 Ekim 1959 Tarih ve 510.25072 Sayılı İstanbul Valiliği’ne Yazısı.

eseri ile L. J. F. Brimle'nin *A School Course of Biology* adlı eseri ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁰³ Bu ders kitapları fen kolu için geçerliydi. Edebiyat kolu için de bu kitaplar okutulmakla birlikte ders müfredatı ve çıkarılacak konular ders öğretmenine bırakılmıştır. Ancak ders öğretmeni öğretim yılı başlangıcında çıkaracağı konuları belirlemek ve durumu Bakanlığa bildirmek zorundaydı.⁸⁰⁴ Ders kitaplarının değiştirilmesi ise ancak bir yıl mevcut kitaplar okutulduktan sonra mümkün olacaktı.

Millî Eğitim Bakanlığı kitapları seçmesine rağmen ders kitaplarının yeterli olup olmadıklarını sahadaki uygulayıcıları olan öğretmenlere sormuştur.⁸⁰⁵ Derse giren öğretmenler kitaplarla ilgili düşüncelerini birer rapor hâlinde düzenleyerek Bakanlığa göndermişlerdir.⁸⁰⁶ Örneğin 1961-1962 eğitim öğretim yılının sonlarına doğru Kadıköy Maarif Koleji öğretmenleri kullandıkları ders kitaplarıyla Bakanlığa gönderdikleri raporda *Class Book of Physics* adlı kitabın muhtevasının müfredat programına uygun olduğu ve olayların Türkçe kitaplarda istenilenden daha derin olarak işlendiği, *Elementary Physics Part I, II* adlı kitabın müfredata uygun olduğu ancak kitapta yeterince formül ve ispatın bulunmadığı belirtilmiştir. *Elementary Physics Part I, II* adlı kitabın açıklamalarının standarttın altında olduğu belirtilmiş, resimlerinin eski ve kötü çekilmesi büyük bir kusur olarak kabul edilmiş ve modern fizik konularının yeterince yer almadığı sadece baskısının yeni olduğu vurgulanmıştır. Raporda *Everyday Science* adlı kitapla ilgili olarak ortaokul kısmının bütün konularını içerdiği, kolejde kullanılan benzer kitaplardan ayrıntılı bir anlatımı bulunduğu belirtilmekle beraber kitabın eski olduğu uçaklar, jetler ve roketler hakkında hiç bir bilgi vermediği, kullanılan dil ve üslubun ağır olduğu belirtilmiştir. *Chemistry for schools* adlı kitabın lise I ve II. sınıflar için

803 KMKA, Talim Terbiye Başkanlığının 17 Ağustos 1959'da 233 Sayılı Kararı.

804 KMKA, Talim Terbiye Başkanlığının 17 Ağustos 1959'da 233 Sayılı Kararı.

805 KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğünün 29 Aralık 1960 Tarih ve 323.20.2.33612 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

806 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 6 Mart 1961 Tarih ve 323.190 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

iyi bir kitap olduğu ancak kitabın lise III. sınıflar için kullanılamayacağı belirtilmiştir. *The Essentials of School Geometry* kitabı için ise lise I. sınıf için uygun bir kitap olduğu, bu sınıfın bütün konularını yeteri kadar içerdiği belirtilmiş ve “öğretmen rehberliği bulundukça çok faydalı bir kitap vasfındadır” denilmiştir.⁸⁰⁷ Görüldüğü üzere ders kitapları ile ilgili derse giren öğretmenler tarafından kitapların menfi ve müspet yönleri belirtilerek Millî Eğitim Bakanlığı bilgilendirilmiştir.

807 KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 9 Mayıs 1962 Tarih ve 323.368 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

2.4. 1960-1980 DÖNEMİ

27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan askerî yönetimler döneminde toplanan Millî Eğitim Şuralarında ortaokul programları yeniden düzenlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı 16 Eylül 1960 tarihli ve 5283 sayılı genelgeyle valiliklere yurttaşlık bilgisi, tarih ve sosyoloji gibi derslerde 27 Mayıs’ın nasıl anlatılacağını ve Enver Ziya Karal ve Selâhattin Tansel’in Bakanlıkça yayımlanan, “27 Mayıs İnkılâbının Hazırlık Safhası ve Oluşu”, “27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler” adlı eserlerinin öğretimde esas olduğunu açıklamıştır.⁸⁰⁸ 1961-1962 eğitim öğretim yılında okutulacak ders kitaplarıyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığı 4 Mayıs 1961 tarih 5552 sayılı genelgede ilk ve ortaokul yurttaşlık bilgileri kitaplarına listede yer verilmemiştir. Bu derslerin kitapları anayasa ve seçim kanunlarının kabul ve *Resmî Gazete*’de ilânından, müellifleri tarafından gerekli düzeltmeler yapıldıktan ve Bakanlıkça incelendikten sonra basılıp ve okullar öğretime başlamadan önce yayınlanacağı açıklanmıştır.⁸⁰⁹

Bu dönemde ortaokul tarih ders kitapları varlığını sürdürürken yeni ortaokul tarih ders kitapları öğrenime alınmıştır. Böylece çoklu kitap uygulaması devam ettirilmiştir. Bu durum 12 Mart 1971’de verilen askerî muhtıra ile değişmiş ve 1960 yılındaki askerî atmosfer tekrar kendini hissettirmiştir. Siyasi istikrarsızlığın egemen olduğu bu dönemde sosyal bilgiler dersi ortaokulların programına konulmuştur.⁸¹⁰ Bu dönemde Türk eğitim sisteminin açmazlarından biri; farklı siyasi eğilimler eğitimin millî bir politika ile belirlenmesine mani olmuştur. İktidar olan siyasi görüş veya görüşler hemen eğitime el atmış ve kendi görüşü istikametinde bu alanı yönlendirmeye çalışmıştır.⁸¹¹

808 *Tebliğler Dergisi*, 19 Eylül 1960, S. 1119, s. 93-94.

809 *Tebliğler Dergisi*, 15 Mayıs 1961, S. 1153, s. 51.

810 Eray Alaca, “Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 61-62.

811 Recep Yıldız, *Eğitim ve Sosyal Değişme*, s. 192-193.

5-15 Şubat 1962 tarihleri arasında toplanan VII. Millî Eğitim Şûrasında yer alan “Okul Ders Kitapları” konusunda Koordinasyon Grubunca hazırlanan ve Millî Eğitim Şûrasınca bazı ilavelerle kabul edilen teklifler uygun görülmüştür.⁸¹² Buna göre ders kitapları basılırken en az ikinci hamur kâğıt kullanılması ancak ilkokul alfabe ve okuma kitapları daha iyi kalitede kâğıda basılması, elden geldiği ölçüde renkli ve resimli olması istenmiştir. Baskı işinin daha özenle yapılması, kitabın okunaklı olması için harf puntolarının büyüklüğü ve dizgisine dikkat edilmesi, bu konuda gerekirse teknik yardım programlarından, milletlerarası kurumlar ve hükûmetler arası iş birliği anlaşmalarından faydalanmak suretiyle okul kitaplarının baskı ve hazırlanması işinde yetkili uzmanlar getirilerek fikirlerinin alınması istenmiştir. Renkli resimlendirmenin okul kitaplarının maliyet fiyatlarını artırdığı hâlde, resimlerin metnin anlaşılması ve sindirilmesi hususunda sağladıkları fayda göz önünde tutularak resim, harita, şema ve diyagramlara çokça yer verilmesi, özellikle soyut derslerle ilgili olan ve yeni okumaya başlayanlara yönelik kitaplarda resimlerin bulundurulmasının zorunlu kılınması teklif edilmiştir. Okul kitapları uzun süre kullanılmaları gereken ders araçları olduğundan kapaklarının sağlam olması ve ilk bakışta çocuğun ilgisini çeken bir nitelik taşıması gerektiği ifade edilmiştir. Ders kitaplarının şüphe götürmez bir bilimsel, eğitsel ve estetik değerde yazılıp hazırlanması istenmiştir. Ders kitaplarının bilimsel ve sanatsal yönü, öğrencilerin bilimsel ve estetik eğitimlerinin öğelerinden biri olduğu için öğretici ve eğlendirici kitap konularında gerçekleştirilen gelişmelerden kitap yazarlar haberdar edilmesi ve aydınlatılmalı ders kitabı yazacaklara kılavuzluk edecek örnek kitapların Türkçeye çevrilmesi veya özel komisyonlara yazdırılması istenmiştir. Ders kitaplarının seçilmesi, basılması ve dağıtılması hakkındaki 5429 sayılı kanunun günün ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma girdiğini belirten komisyon bu konuya tavsiyelerde bulunmuştur. Komisyon bu çerçevede serbest basıma bırakılan ders kitaplarının basılma, incelenme, seçilme

812 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08162906_7_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

ve dağıtılmasıyla ilgili yönetmeliğin bazı maddelerinin de değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca “Çok kitap yönteminin sakıncalı yanları olmakla birlikte, faydalı yönleri daha çoktur. Çok kitap yöntemi, yazarlar arasında rekabet uyandırmak suretiyle piyasada daima kaliteli ders kitabı bulunmasını sağlar. Bu tutum, çağımızın serbest teşebbüsü teşvik ve demokratik düzen anlayışına daha uygundur. Bunun için tek kitaba dönülmemeli, yazarları destekleyici yolda elden gelen yardım yapılmalıdır.” denilmiştir.⁸¹³

Ders kitaplarının serbest basıma bırakılması sonrasında ders kitaplarının piyasada yeterince bulunamaması ve kitap fiyatlarında yaşanan tartışmalar kitapların tekrar devlet eliyle basılmasını gündeme getirmiştir. CHP’li üç milletvekili öncülüğünde MEB TTKB’ye bağlı Ders Kitapları Yazma ve Hazırlama Komisyonuna bağlı tek kitap yazılması için kanun teklifi verilmiştir.⁸¹⁴ Amasya Milletvekili Vehbi Meşhur 1970 yılında ilkokul ders kitaplarının bir komisyon tarafından hazırlanmasına dair soru önergesi vermiştir. Önergesinde Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel’e ilkokul ders kitaplarının muhtelif şahıslar tarafından yazılıp bastırılmasına müsaade ederek şahıs zengin ettirme politikası yerine, Bakanlık tarafından kurulacak bir komisyona hazırlattırarak bütün ilkokullarda tek tip kitap okutturulmasının düşünülp düşünülmediğini sormuştur.⁸¹⁵

Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel, ilk ve orta dereceli okulların her sınıfının her derecesinde tek tip kitaplar okutulması ve bu kitapların Bakanlıkça alınıp bastırılması ile ilgili kanun tasarısı hazırlandığını ve Meclise sunulduğunu belirttikten sonra, eğitim kurumlarındaki çalışmaları etkili kılmak ve kaliteyi artırmak maksadıyla İlköğretim Genel Müdürlüğü ile Eğitim Araçları ve Teknik İşbirliği Genel Müdürlüğü arasında işbirliği yapılarak öğretmen ve öğrenciler için

813 Yedinci Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 270-272.

814 “Okul-Ders Kitaplarının Hükûmet Tarafından Bastırılması İsteniyor”, *Hürriyet*, 9 Şubat 1970, s. 1.

815 MM Tutanak Dergisi, 19 Ağustos 1971, D. 3, C. 17, s. 49.

çeşitli ders araç ve gereçlerinin Bakanlık tarafından ilkokullara gönderilmesi için büyük çaba gösterildiğini söylemiştir.⁸¹⁶

1970’den sonra “Millî Eğitim nasıl olmalı?” sorusu bir kez daha gündeme gelmiştir. Uşak Milletvekili Âdil Turan’ın 20 Ocak 1970’te verdiği soru önergesine üç yıl sonra Millî Eğitim Bakanı Orhan Dengiz tarafından 11 Haziran 1973’te cevap verilmiştir. 1952 yılından beri ilk ve orta dereceli okullarda okutulan ders kitaplarının serbest basıma bırakıldığını söyleyen Turan, öğrencilerin değişik okullarda değişik kitaplar okumasında, bazı formasyonlar alması bakımından, faydalı yönleri olduğu fakat 18 yıldır devam eden bu sistemin birçok sakıncasının da ortaya çıktığını belirtmiştir. Buna göre her ders yılı kitaplar değiştiği veya değişme ihtimali bulunduğu için, bir yıl okunan kitap ertesi yıl atılmaktansa, fakir öğrencilerin bir üst sınıfa geçtikleri zaman eski sınıfın kitaplarını satın üzerine az bir katkı ile yeni sınıfın kitaplarını alma olanağından yoksun kaldıkları, ders yılı içerisinde nakledilen öğrencilerin yeni okullarda yeni baştan kitap almak zorunda kalmaları, iller veya okullar arasında kitaplarını değişmesi yüzünden, Türkiye çapında gereksiz masraflar yapılması, yarışma sınavlarında sorulan soruların genellikle bir kitap esas tutularak hazırlandığı için, o kitabı görmeyen kişilerin başarısız duruma düşmeleri sakıncalar arasında sıralanmıştır. Ayrıca ders kitaplarında birçok bilimsel yanlışlıklara rastlanılması ve bunların değiştirilmesinde pratik kolaylıkların bulunmaması, kitabı yazan bir kişi ile bir bilim kurulunun bilimsel kariyerinin aynı olmaması, ders kitaplarını seçme hakkına sahip öğretmenlerin hatta Talim ve Terbiye Kurulu üyelerinin yazarlarla menfaat ortaklığı ithamı altında olmaları, kitap yazarlarının bilimsel yeteneklerinden çok esnaflık yönleri geliştirmekte ve böylece yurttan yeni bir kitap ağalığı sınıfı türemesini sakıncalar arasında sıralayan Uşak Milletvekili Âdil Turan “Bu açık seçik gerçekler karşısında, ders kitaplarının bilim kurulları tarafından hazırlanarak tek tip hâline getirilmesi düşünülmekte midir?” diye sormuştur.⁸¹⁷

816 MM Tutanak Dergisi, 19 Ağustos 1971, D. 3, C. 17, s. 49.

817 Millet Meclisi (MM) Tutanak Dergisi, 19 Haziran 1973, D. 3, C. 39, s. 210-211.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

15 Mayıs 1967’de Millî Eğitim Bakanlığı 1967-1968 eğitim-öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders kitapları hakkında bir genelge yayımlamıştır. 1967-1968 öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulmak üzere bastırılan ders kitaplarının adları, yazarları, fiyatları ve satış yerleri genelgeye ekli listede gösterilmiştir. Fakat mesleki ve teknik öğretim okullarının orta kısımlarında ortaokul müfredat programı aynen uygulandığı için bu okullarda okutulacak kitaplar listede ayrıca gösterilmemiştir. Genelgede okul ders kitaplarının hiçbir yerde, bu genelgeye ilişik listede gösterilen fiyatlardan daha yukarı bir fiyatla satılamayacağı belirtilmiştir. Okul ders kitaplarının 60 gramajlı yeni tip kâğıtlara bastırıldığını ifade edildiği genelgede ekli listede adları belirtilen ders kitaplarından başka hiç bir kitabın ders kitabı olarak öğrencilere aldırılmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Eğer ders kitabı bulunmadığı takdirde, ağustos ayı içerisinde yayımlanacak yardımcı ders kitapları listesinden o ders için bir kitap seçilmek suretiyle ihtiyaç karşılanabileceği belirtilmiştir. Serbest basıma bırakılmış olan kitaplar muhtelif yazarlar tarafından hazırlanmış ve muhtelif yayınevleri tarafından bastırılmış olduğu için öğretmenlerin öğrencilerine bu kitaplardan yalnız bir tanesini aldirmaları istenmiştir. Genelgeyle okul müdürleri ile ilköğretim müdürlerinden seçilen ders kitaplarının listesini en geç 15 Haziran 1967 Pazartesi gününe kadar mahallî bayilere ve okul kooperatiflerine vermeleri istenmiştir. Kabul edilen kitaplardan öğrencilerin elinde eski baskıları bulunduğu takdirde (öğretimden kaldırılanlar hariç) bunlardan öğrencilerin istifade edebilecekleri ancak öğretmenlerin okuttukları ders kitabının en son baskısını ellerinde bulunduracakları ve derslerini bunlardan takip etmeleri istenmiştir. Genelge ile okul müdürlerinden ders kitabı olarak seçilen kitapların, öğrencilerin elinde zamanında bulundurulması için yönetmeliğe göre gereğini yapmaları istenmiştir. Ayrıca ilgililerden, zamanında kitap ihtiyaçlarını temin edemedikleri takdirde, durumu, millî eğitim müdürlükleri kanalı ile Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğüne ve İstanbul’da Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürlüğüne bildirmeleri istenmiştir.⁸¹⁸

818 *Tebliğler Dergisi*, 15 Mayıs 1967, S. 1452, s. 135-164.

VIII. Millî Eğitim Şûrasına hazırlık çerçevesinde 24 - 25 Ağustos 1970 tarihleri arasında Diyarbakır’da toplanan Güneydoğu Anadolu Bölgesi Millî Eğitim Müdürleri Toplantısında “ilk ve orta dereceli okullarda tek kitap sistemine dönülmesi ve muhtaç öğrencilere kitapların parasız olarak temin edilmesi istenmiştir.”⁸¹⁹ Benzer bir kararlar 29 Ağustos 1970 tarihinde Trabzon’da toplanan Doğu Karadeniz Bölgesi Millî Eğitim Müdürleri Toplantısında, 31 Ağustos 1970 tarihinde Konya’da toplanan İç Anadolu Bölgesi Millî Eğitim Müdürleri Toplantısında 2-3 Eylül 1970 tarihlerinde İstanbul’da toplanan Marmara Bölgesi Millî Eğitim Müdürleri Toplantısında da alınmıştır.⁸²⁰

28 Eylül-3 Ekim 1970 tarihleri arasında toplanan VIII. Millî Eğitim Şûrasında yaptığı açış konuşmasında Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz ortaöğretimin kuruluşu ile yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesinin ele alınmasının tesadüfi olmadığını, toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına uygun, amaçlarına yönelmiş bir eğitim sistemini kurmak mecburiyetinde olduklarından bahsetmiştir. “Öğrencilere bilgi yükleme, bir nevi ansiklopedimiz ile onları ezbere sevk etme yerine; onlara öğrenme, inceleme yollarını gösteren, bilimsel düşünme ve araştırma yeteneğini kazandıran bir esası getirmek” istedikleri anlatan Bakan ortaöğretimin ikinci kademesinin ilk yılının yöneltme işlemine tahsis edildiğini açıklamıştır. Yöneltilme sınıfından sonra öğrencilerin ilgi, istidat ve kabiliyetlerine göre edebiyat, fen, iş, meslek kolları teknisyen liselerine ve öğretmen liselerine ayrılacağını belirten Orhan Oğuz bu çerçevede bütün ders programlarının ve kitapların yeniden hazırlanmasının zorunluğuna değinmiştir.⁸²¹

Millî Eğitim Bakanı Orhan Dengiz, Uşak Milletvekili Âdil Turan’ın ilk ve orta dereceli okullarda okutulan ders kitaplarına dair yazılı

819 Sekizinci Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 108.

820 Sekizinci Milli Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 111-112, 117.

821 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165001_8_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022.

soru önergesindeki iddiaları reddederek her ders yılı kitapların değiştirilmediğini çünkü ders kitaplarının üçer yıllık sürelerle kabul edildiğini açıklamıştır. Bugünkü sistem içerisinde birçok yerde eski kitapların alınıp satılmak suretiyle imkân nispetinde değerlendirildiğini söyleyen Bakan, okul değiştiren öğrencilere yeni kitap aldırılmaması ve bir üst sınıfa geçen kardeşlerin kitaplarından küçük kardeşlerin de yararlanması hususu, Bakanlığımızın 1.11.1967 tarih ve 4853-9 sayılı genelgesi ile okullara duyurulduğunu söylemiştir. Yeni kitaplar aldırılmak suretiyle büyük ölçüde gereksiz masraflara yol açılmadığını ifade eden Millî Eğitim Bakanı Orhan Dengiz okul sınavlarının kendi şartları dâhilinde yapıldığını, giriş sınavlarının ise kitaplar değil, müfredat programları esas alınarak hazırlandığını ve dolayısıyla yarışmacıların kitaplar yüzünden başarısız duruma düşmeleri söz konusu olmadığını söylemiştir. 5429 sayılı kanun uyarınca serbest basıma bırakılan ders kitaplarının her üç yılda bir yeniden incelemeye tabi tutulduğundan günden güne geliştiğini ileri süren Bakan, kitaplarda hataların en asgariye indirildiğini belirtmiştir. Önergede belirtilen kitabı yazan bir kişi ile bir bilim kurulunun bilimsel kariyerinin aynı olmayacağı hususu, bizzat kitap yazarlarınca da hissedilmiş bulunduğundan son günlerde komisyon hâlinde kitap yazanların çoğaldığı görülmekte olduğunu aktaran Orhan Dengiz ders kitabını seçme hakkına sahip öğretmenlerin yazarlarla menfaat ortaklığı söz konusu olamayacağını öğrencilerinin menfaatlerini her türlü şahsî çıkarlarının üstünde gören öğretmenlerin her zaman bu çeşit ithamların dışında tutulması gerektiğini, ayrıca “yazdırılan ders kitaplarının seçiminde tamamen tarafsız ve tanzim edici bir rol oynayan Talim ve Terbiye Kurulu Üyelerimizin ise bu çeşit yersiz ithamlarla hiçbir ilgisi olamaz” demiştir. Bakan ayrıca kitap yazarlarının bilimsel yeteneklerinden çok esnafılık yönlerinin gelişmesi hususuna da karşı çıkarak ders kitapları hakkında bugünkü statünün 5429 sayılı kanuna göre bazı okul kitaplarının serbest basıma bırakılması hususunun devam ettirilmesi düşünüldüğünü açıklamıştır. Ancak, günün ihtiyaçlarına göre ders kitaplarının tek tip kitap şeklinde okutulması

hususunda Hükûmetçe Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Resmî ve Özel İlk ve Orta Dereceli Okullarda Okutulacak Ders Kitapları Hakkında Kanun tasarısı hazırlandığını ve TBMM’ye sunulduğunu eklemiştir.⁸²² TBMM yaşanan tartışmalar ders kitapları ile ilgili çekişmelerin devam ettiğini göstermekte ve değişen usullere rağmen tarafları tatmin eden bir sonucun ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Yüksek Planlama Kurulunun hazırladığı “Millî Eğilim Reformu Stratejisi” hakkındaki 5 Ekim 1972 tarih ve 103 sayılı raporu Bakanlar Kurulunca 5 Ekim 1972 tarihinde kabul edilmiştir. Raporda ders kitapları ile diğer eğitim araç ve gereçleri gelişen eğitim teknolojisinin imkânlarından yararlanmak suretiyle öğretim program ve metotlarına uygun olarak hazırlanması ve sürekli şekilde geliştirilmesi istenmiştir. Bu çerçevede yeni orta öğretim sistemine uygun olarak Türk dili ve edebiyatı, tarih, coğrafya, yabancı diller, sosyal bilimler vb. dersleri için hazırlanmakta ve geliştirilmekte olan programlar, ders kitapları ve eğitim araçları ile ilgili çalışmalar hızlandırılacağı belirtilmiştir.⁸²³

14 Haziran 1973 tarihinde kabul edilen 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nun beşinci bölümü “Eğitim araç ve gereçleri”ne ayrılmıştır. Kanun eğitim araç ve gereçlerini eğitim kurumlarında kullanılacak ders kitapları, öğretmen ve öğrencilere kaynak ve yardımcı olacak basılı eğitim malzeme, millî eğitimin genel amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olacak diğer eserler ile eğitim araç ve gereçler olarak tanımlamıştır. Kanun Millî Eğitim Bakanlığına kendisine bağlı eğitim kurumlarının eğitim araç ve gereçlerini, gelişen eğitim teknolojisine ve program ve metotlara uygun olarak sağlamak, geliştirmek, yenileştirmek, standartlaştırmak, kullanılma süresini ve telif haklarını ve ders kitabı fiyatlarını tespit etmek, paralı veya parasız olarak ilgililerin yararlanmasına sunmakla görevlendirmiştir. Kanun bu görevini yerine getirmesi için Bakanlığa eğitim araç ve gereçlerini hazırlama, imal etme ve satın alma; kişilere veya kuracağı

822 MM Tutanak Dergisi, 19 Haziran 1973, D. 3, C. 39, s. 211-212.

823 *Tebliğler Dergisi*, 4 Aralık 1972, S. 1723, s. 414.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

komisyonlara veya yarışmalar düzenleyerek hazırlatma; özel kesimce hazırlananlar veya imal edilenler arasından seçme veya tavsiye etme suretiyle yerine getirebilmesine imkân vermiştir. Ayrıca kanunla Millî Eğitim Bakanlığı hazırladığı veya hazırlatılacağı eğitim araç ve gereçlerinin hazırlama, inceleme ve seçme işleri veya redaksiyonu ile görevlendirilecek kimselere ve teşkil edilecek jürilerin memur olmayan üyelerine ücret ödeyebilmiş ve yarışmalarda derece alanlara ödül verebilmiştir.⁸²⁴

24 Haziran-4 Temmuz 1974 tarihleri arasında toplanan IX. Millî Eğitim Şûrasında ders kitapları konusunda önemli kararlar alınmıştır. Hazırlanan yeni ders kitapları ve diğer öğretim araçlarının çeşitli bölgelerden ve şartları değişik olan okullar arasından seçilmesi ve denendikten sonra uygulanması istenmiştir. Ayrıca anket ve seminerlerden de yararlanılarak programlar, yeni ders kitapları ve diğer araçlar gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Tek kitap uygulamasına geçileceğini kararlaştırıldığı Şurada “zorunlu öğretim çağını kapsayan temel eğitimin gereği olarak, öğrencilere tamamen veya kısmen parasız kitap vermek veya çok ucuz bir fiyatla sağlamak amacıyla Bakanlıkça ilkokul ve ortaokul kitapları için başlatılan tek kitap uygulaması sürdürülecektir.” denilmiştir. Tek kitap uygulaması bir plana göre zamanla diğer eğitim kademeleri kitaplarını da kapsamına alacağını belirtildiği Şurada tek kitap olarak kabul edilecek ders kitaplarının ödüllü yarışmalar düzenlemek veya Komisyon veya kişilere yazdırmak suretiyle Bakanlıkça hazırlanması veya serbest yazarlara ait kitaplardan seçilmesi istenmiştir. Tek kitabın telif hakkının baskı sayısı sınırsız olmak ve okutulma süresi en az beş yıl olmak kaydıyla, ödül vermek veya bir defa da önceden ödenmek suretiyle Bakanlıkça satın alınacağı da karar altına alınmıştır. Bakanlığın tek kitap olarak kabul edilen ders kitaplarının zamanında basılması ve öğretim yılı başlamadan önce okullara dağıtılmasını sağlamak üzere gerekli tedbirleri alması ve bu maksatla Bakanlık Basımevinin olanakları yetmediği takdirde, ders kitaplarının özel sektörde basımını sağlanması istenmiştir. Ayrıca

824 *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1973, S. 14574, s. 1-5.

tek kitap uygulamasının serbest yazarların bol miktarda yardımcı ders kitabı hazırlanması ve ders kitaplarının iyileşmesi çalışmalarına katkıda bulunmalarını destekleyecek ve onları özendirecek biçimde düzenlenmesi istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Millî Eğitim Bakanlığınca bilimsel araştırmalara dayalı olarak özellikle ders programlarını, ders kitaplarını ve diğer eğitim araçlarını geliştirmek maksadıyla Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının gerekli olanaklara sahip kılınması sağlanmış ve bu yıl bütçesine yeterli araştırma ödeneği konmuştur.⁸²⁵

TTK’nin 11 Haziran 1974 tarih ve 370 sayılı kararıyla açılan ortaokul fen bilgisi ders kitapları yarışmasına 13 adet kitaptan, hiç birinin, tutanaklarında belirtilen nedenlerden ötürü, ders kitabı olacak nitelikte bulunmadığından yeni ders kitapları kabul edilinceye kadar bu programlar için daha önce yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiş ve 20 Mayıs 1974 gün, 1790 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nin 1974-1975 öğretim yılı ders kitapları listesinde yer almış bulunan yardımcı ders kitaplarından ders kitabı olarak yararlanılması istenmiştir.⁸²⁶

1976-1977 öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders ve yardımcı ders kitapları ile müracaat kitapları ve ders araçlar hakkında Millî Eğitim Bakanlığı 10 Mayıs 1976 tarihli *Tebliğler Dergisi*’nde bir genelge yayımlamıştır. Genelgede programları değiştirilmekte olan edebiyat lise I, dilbilgisi lise I- II- III, tarih lise I- II- III, psikoloji lise II, felsefe, sosyoloji, mantık lise III dersleri için 1976-1977 öğretim yılında kullanılmak üzere Bakanlık tarafından ders kitabı hazırlatıldığını ve bu ders kitapları adlarının ayrıca yayınlanacağı belirtilmiştir. Genelgede ayrıca Bakanlığın 22 Kasım 1968 gün ve 6173/17 sayılı genelgesi gereğince, bir kısım ders kitaplarının adları yanında, hangi yıllardaki baskılarının geçerli olduğu belirtildiği, listede baskı yılı gösterilmeyen kitapların daha önceki baskılarının geçerli olduğu açıklanmıştır.⁸²⁷

825 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165045_9_sura.pdf. Erişim Tarihi 7 Ekim 2022.

826 *Tebliğler Dergisi*, 24 Haziran 1974, S. 1794, s. 268.

827 *Tebliğler Dergisi*, 10 Mayıs 1976, S. 1885, s. 129-130.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Orta dereceli okulların 1976-1977 yılına başlaması dolayısıyla yaptığı açış konuşmasında Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem ders kitaplarını öğretmen ve öğrenci arasında bilgi akımını sağlayan en etkin silah olarak tanımlamıştır. Her ne olursa olsun, ders kitaplarıyla öğretmen ve öğrenci arasında sıkı bir işbirliği olduğunu ifade eden Bakan ders saatlerinin bitiminden sonra öğretmenin yerine geçen kitabın, gerçek manada bir terbiyeci bir öğretici ve bir kılavuz olduğunu söylemiş ve ders kitaplarının çocukların yetişmesindeki önemini bilerek düzenlemek gerektiği üzerinde durmuştur.⁸²⁸

Tek ders kitaplarına gerekçesini TTKB Rıza Kardaş yeni yazılan kitapların ön sözünde “ders kitapları, ilmi muhtevası nisbetinde bugünkü Türkiye’den daha küçük bir Türkiye’ye rıza göstermeyen bir anlayış ve anlatış bütünlüğü içinde, *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nun genel amaçları paralelinde eğitimimizi ‘millî’ hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi gerçeklerimizin ifadesine imkân ye zemin hazırlayacak duruma getirmek maksadıyla tertiplenmiş bulunmaktadır”. demiştir.⁸²⁹ Bu yaklaşım Hükûmetin Türkiye’yi dışa açma hamlesinin bir yansıması olarak görülebilir.

Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem 1976-1977 eğitim-öğretim yılının başlaması dolayısıyla yayınladığı konuşmasında *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nun öngördüğü genel amaçlar çerçevesinde, yeniden düzenlenmiş bulunan bazı derslerin özel amaçlarına uygun biçimde yazılmış yeni ders kitaplarıyla yeni eğitim-öğretim yılına başlamadan dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ders kitaplarını, birer basılı eğitim malzemesi olarak öğretmenin tamamen yerini tutmasa bile, onların yardımcısı ve çoğunlukla öğretmenin dershanedeki rolünün bitiminden sonra onun yerine geçerek öğrenciye rehberlik eden bir araç olarak gören Erdem, ders kitaplarını her ne olursa olsun derste öğretmen ile öğrenci arasında kurulan ilişkilerin pekiştirilmesinde rolü olan başlıca eğitim malzemesi olarak tanımlamıştır. “Okul programında

828 *Tebliğler Dergisi*, 25 Ekim 1976, S. 1904, s. 377.

829 Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 8.

ve programın özel amaçlarında yansımış olan, kendi özümme dönüş yönündeki tespitlerin, okul kitaplarının ilim desteğinden ayrılmadan, özellikle, birinci elden kaynakların değerlendirilerek, muhtevasında da kendi gerçeklerimizin ifadesine göre tertiplenmesi, mücerret öğretimden millî eğitime geçiş olarak” anlaşılması gerektiğine dikkati çeken Bakan yeni ders kitaplarını yozlaşmadan çağdaşlaşmanın seyri içinde, Millî Eğitim ve okulu, kendi özüne dayandırmanın, azmi ve şevkiyle, yeni programı ve bu programı besleyici birinci elden kaynaklar yoklanarak gerçekleştirilmiş bulunan programa uygun olarak yazıldığını açıklamıştır. Bu çerçevede ortaokul için Doç. Dr. E. Güngör - E. Işık tarafından yazılan Ahlak I, II ve III adlı kitaplar, Prof. Dr. T. Koçyiğit - Prof. I. Cerrah oğlu - M. Uğur tarafından yazılan Din Bilgisi I, II ve III adlı kitaplar okutulacaktı. Liselerde ise Prof. Dr. M. Kaplan tarafından yazılan Türk Edebiyatı I adlı kitap, Prof. Dr. M. Ergin tarafından yazılan Türk Dili I, II ve III adlı kitaplar, Prof. Dr. İ. Kafesoğlu - A. Deliorman ve Y. Öztuna tarafından yazılan Tarih I ve II adlı kitaplar ile Y. Öztuna tarafından yazılan Tarih III adlı kitap, Prof. Dr. S. Özbaydar - Prof. Dr. B. Özbaydar - Doç. Dr. E. Güngör tarafından yazılan Psikoloji adlı kitap, Prof. Dr. A. Kurtkan tarafından yazılan Sosyoloji adlı kitap, Komisyon tarafından yazılan Mantık adlı kitap, Prof. Dr. M. Küyel tarafından yazılan Felsefeye Başlangıç adlı kitap, Prof. Dr. İ. Kafesoğlu tarafından yazılan Düşünce Tarihi adlı kitap, Doç. Dr. E. Güngör - E. Işık tarafında yazılan Ahlak I, II ve III adlı kitaplar ile Doç. Dr. S. Ateş - Dr. S. H. Bolay, Dr. O. Karmış tarafında yazılan Din Bilgisi I, II ve III adlı kitaplar okutulacaktı. Tarih ders programında derslerinde temelin “TÜRK TARİHİ” olacağı, başka milletlerin tarihine ait kısımlara Türk tarihi ile ilgileri derecesinde ve aralarında bağlantı kurularak işleneceği belirtilmiştir. Felsefe grubu derslerinin altı genel amacından biri “Türk milletinin sosyal ve fikrî mirasını kavratmak ve böylece onları yarınki meslek hayatlarının ötesini görebilen ve memleketine en faydalı yolda doğru düşünebilen, Türk toplumunun gelişmesine yarayacak işler yapabilen yurttaşlar olarak yetiştirmek” olarak açıklanmıştır.⁸³⁰

830 *Tebliğler Dergisi*, 27 Eylül 1976, S. 1900, s. 325-340.

Türk dili ve edebiyatı programında “Türk edebiyatının hem muhteza, hem üslûp bakımından en mükemmel örneklerini, tenkidi bir görüşle, modern metotlarla ve mukayeseli bir şekilde incelemek” olduğu ve “edebî eserlerde aksetmiş bulunan, Türk düşünce sisteminin ana çizgilerini, Türk cemiyetine has değer hükümlerini” Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliği idealini öğrencilere benimsetmek olacağı yazılmıştır. Türk dili dersine özel önem veren Bakanlık bu dersin on iki başlık altında amaçlarını “Türkçeyi öğretmek, Türkçedeki çalkantıları durdurmak, Millî kültürü korumak, Türkçeyi sevdirmek, Türkçenin gücünü göstermek, Türkçenin bütünlüğünü vermek, Türkçeyi ilim olarak ele almak, kelime hazinesini genişletmek, Türkçenin gramerini vermek, edebî dili vermek, Türkçeyi sanat eserleri içinde vermek ve millî kültürü vermek” olarak sıralamıştır.⁸³¹

51 CHP milletvekili Özerk Ders Kitapları Kurumu kurulması için yasa teklifi vermiştir.⁸³² CHP’liler ayrıca ders kitapları için Meclis araştırması açılması istemişlerdir.⁸³³ Muhalefet Milliyetçi Cephe Hükûmetinin ısmarladığı kitaplara karşı çıkmıştır.⁸³⁴ DİSK Genel Sekteri Mehmet Karaca da ders kitaplarını eleştirmiştir.⁸³⁵ Millî Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem ise ders kitaplarında yanlış anlaşılmalara yol açan bütün ifadelerin değiştirileceğini baskı ve dizgi hatalarının düzeltileceğini açıklamıştır.⁸³⁶ TDK tartışmalara taraf olmuş ve okullarda okutulan kitapların zararlı ve yanlış olduğunu ileri sürmüştür.

Görev alanı ile ilgili olmamasına rağmen Türk Dil Kurumu isimsiz olarak 1976 yılında yayımladığı *İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* adıyla yayımladığı tek ders kitaplarını değişik açılardan eleştirmiştir. Kamuoyunda sınırlı da olsa bu meselesinin tartışıldığını ve “tek ders kitaplarıyla, eğitim felsefemiz ve yöntemimiz çağdaş görüşlerden

831 *Tebliğler Dergisi*, 4 Ekim 1976, S. 1901, s. 341-349.

832 “51 CHP’li Milletvekili..”, *Milliyet*, 1 Kasım 1976, s. 1, 12.

833 “Okul Kitapları İçin Meclis Araştırması İstendi”, *Milliyet*, 25 Kasım 1976, s. 7.

834 “Tek Ders Kitapları İçin Savcıların Harekete Geçmesi İstendi”, *Milliyet*, 29 Kasım 1976, 9-10.

835 “DİSK Bazı Ders Kitaplarını Eleştirdi”, *Milliyet*, 9 Ocak 1977, s. 10.

836 “Talim ve Terbiye”, *Milliyet*, 31 Aralık 1976, s. 10.

saptırılmakta, Cumhuriyetin getirdiği değerler dizgesi değiştirilmek istenmektedir” görüşünü ileri sürmüştür. TDK’nin bu raporu hazırlarken giriş kısmında neden böyle bir rapor hazırladıklarına yönelik savunması bu raporun görev alanlarıyla ilgili olmadıklarını ortaya koymaktadır. Raporda “başta düşünme özgürlüğü olmak üzere halkçılık, layiklik, devrimcilik gibi Cumhuriyetin varlığıyla ilgili, demokratik yönetimin vazgeçilmez değerler dizgesi bu kitaplarla, önemli yaralar almaktadır. Bu değerler dizgesinin tümü de kökeninde dille ilgilidir.” denilmiş ve bu ilgiyi göz önünde bulunduran Türk Dil Kurumunun, “ısmarlama tek ders kitaplarını daha ayrıntılı bir biçimde ele alıp değerlendirmeyi, çağdaş uygarlığın üstüne çıkmayı ereklemiş bir toplumun yeni yetişen kuşaklarının Cumhuriyet ilkelerinden nasıl saptırılmak istendiğini kamuoyunun gözü önüne tanıtlarıyla sermeyi, Atatürk ilkelerine bağlılığının kendisine yüklediği bir ödev” saydığı ifade edilmiştir.⁸³⁷

Türk Dil Kurumu isimsiz olarak 1976 yılında yayımladığı *İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* adıyla yayımladığı metinde bu yaklaşımı eleştirmiştir. Eğitimin insanı ve toplumu değiştirme etkinliği, ders kitaplarını da bu değiştirmeyi sağlayacak araçlardan biri olarak değerlendiren TDK tek ders kitaplarını “öğrencilerde, Atatürk Cumhuriyetinin oluşturduğu çağdaş anlayışı değiştirecek” kitaplar olarak söz etmiştir. Kitapların öğrencilerde Turan düşüncesini yaymaya zemin hazırladığını düşünen TDK bu anlayışın Türk gençliğini, “Misak-ı Millî” düşüncesinden uzaklaştıracığını, Cumhuriyetin varlığını tehlikeye sokacağını iddia etmiştir. “Eğitimimizi millî hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi gerçeklerimizin ifadesine imkân ve zemin hazırlayacak duruma getirmek” düşüncesi de tek ders kitaplarının kaynaklandığı ana görüşlerden biri olarak yorumlayan TDK tek ders kitaplarında, ‘eğitimde millilik’ sözünden ulusal ve çağdaş değerlerimizden ayrılma, Atatürk Cumhuriyetinin

837 İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor, s. 7-8.

yarattığı değerler dizgesinin yerine Osmanlı-İslam ekininin değerler dizgesini geçirme olarak değerlendirmiştir. Kurum eleştirinin dozunu artırarak “eğitimimizi millî hüviyetine kavuşturma” adına Türk toplumunu çağdaş dünyadan soyutlayarak yalnız bırakma yolu izlendiğini ileri sürmüştür. “Özellikle tarih, edebiyat, sosyoloji, ahlâk ve dilbilgisi kitaplarında kaba bir şovenlikle buluşan, geriye dönük ilkel bir ulusçuluk anlayış öğrencilere aşılacak istenmektedir.” diyen TDK, tüm kurumlarıyla Osmanlı düzeninin yüceltilmesini eleştirmiş ve kitaplarda öğrencilerde geçmişe aşırı bir bağlılık ve hayranlık duygusu uyandırılmak çabası güdüldüğünü, ayrıca Atatürk devrimi üzerinde kuşku uyandırabilecek, ona öğrencilerin güvenini ve inancını sarsacak görüşlere yer verildiğini ileri sürmüştür. Kurum “hazırlanan tek ders kitaplarında, dil devriminin söz dağarcığımızdan sökü� attığı yabancı kökenli sözcükler diriltmek isteniyor. Eğitimimizin ‘millileştirme’ düşüncesinin ardına gizlenerek dil devrimi yaralanıyor. Dil devrimiyle birlikte ‘devrimcilik’ ilkesi de vuruluyor.” şeklinde oldukça ağır eleştirilerde bulunulmuştur.⁸³⁸

TDK’nin kendi sahası dışında ders kitapları gibi özel uzmanlık alanı gerektiren ve sadece Edebiyat ve Dil kitaplarıyla ilgili olmayarak diğer derslerin içeriklerine kadar eleştirilerde bulunması kurumun bilimsel yönü ile değil fikri taassubu ile ilgili olduğu “analar, babalar, tüm Atatürkçü kuruluşlar, aydınlar için, bu isteğe karşı çıkmak ulusal bir görev” şeklinde kitaplara karşı çıkılmasını istemesinden anlaşılmaktadır.⁸³⁹ Ayrıca TDK’nin Türk dili ve edebiyatı, tarih, felsefe grubu, din bilgisi ve ahlak kitaplarıyla ilgili yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde bunların bilimsel düşünce ve analitik eleştirilerden oldukça uzak olduğu görülmektedir. TDK’nin hazırladığı rapor bile Türkiye’de eğitim alanında yapılan çalışmaların tartışmalara ne kadar açık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

838 İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor, s. 8-10.

839 İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor, s. 12.

Bülent Ecevit ise hükûmeti sınıf kışkırtıcılığı yapmakla suçlamıştır.⁸⁴⁰ Özellikle sol basın ve kurumlar ders kitaplarına yönelik özellikle de Felsefeye Giriş ve Ahlak ders kitaplarına yönelik ser eleştirilerde bulunmuşlardır. Ders kitaplarında kullanılan bazı ifadeler üzerinden sert tartışmalar yaşanmış ve konu mahkemeye taşınmıştır.⁸⁴¹ Bakanlık konu hakkında eleştirileri gözönüne alarak inceleme yapmış ve dizgi hatalarının bulunduğu sayfalar kitaplardan çıkarılmıştır.⁸⁴²

21 Şubat 1977’te TBMM’de MSP Grubu adına yaptığı konuşmada TDK’nin yayımlamış olduğu raporu Adana Milletvekili M. Hulusi Özkul çok sert dille eleştirmiştir. Birçok milletvekilinin ders kitapları konusunda yaptıkları tenkitlerini söz konusu rapordan ya aynen aldıklarını ya da sadece bu rapordan istifade ederek hazırladıklarını söyleyen Özkul böyle bir raporun, ders kitaplarını tenkit için delil olamayacağını, “Rapor” adlı bu kitaptaki tenkitlerin kimin yaptığıının belli olmadığını “tenkitleri yapanlar, yazdıklarının müdafaasını yapmaktan âciz olacaklar ki, imzalarını atmaktan çekinmişlerdir” demiştir. *Söz konusu raporu* muhatabın belli olmaması dolayı her şeyden evvel mağlûbiyeti peşinen kabul etmiş bir rapor olarak değerlendiren Hulusi Özkul Dil “Kurumu böyle bir raporu yalnız kitapların dili ile ilgili olarak neşretse idi, üzerinde münakaşa edilir ve bu davranış makul karşılanırdı.” demiştir. Dil Kurumunun bir ilimler akademisi olmadığını dolayısıyla “yaptığı tenkidin altına imzasını atma cesaretini göstermeyen kişi veya kişilerin yazdıkları ve Türk Dil Kurumu tarafından neşredilmiş olan “İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor” adlı kitap hakkındaki hükmü takdirlerinize bırakıyoruz.” diyen Özkul, “ders kitapları konusunda umumî kanaatimiz odur ki, müspet ve ileri bir adım atılmıştır. Kitaplar Anayasanın esprisine uygun, *Millî*

840 “Ecevit MC Sınıf Kışkırtıcılığı Yapıyor”, *Milliyet*, 30 Aralık 1976, s. 6-7.

841 “Ahlak Dersi Kitabını Protestos İçin İşçiler Milli Eğitim Bakanlığına Siyah Çelen Koydu”, *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1977, s. 1, 11; “Bakanlık da Kitaplar İçin Soruşturma Açtı”, *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1977, s. 1, 9; Erdal Atabek, “Baskı Hatası Kapalı Kapılar Arkasında Yapılıyor”, *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1977, s. 7; “Felsefeye Giriş Kitabında 3 Bilirkişiden İki Hata Buldu”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1977, s. 1, 9.

842 “Tartışmalı Kitaplar Konusu”, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1977, s. 9.

Eğitim Temel Kanunu’nın çizdiği hudutlar içerisinde ve gösterdiği istikamette yazılmış bulunuyor. Noksanları yok mu? Elbette var, olması da normaldir. Mühim olan, güdülen istikamettir. Etrafında gürültü koparılan bu ders kitaplarının istikameti doğrudur.” görüşünü paylaşmıştır.⁸⁴³ Ders kitaplarına yapılan eleştirilere basın toplantısı ile cevap veren ders kitabı yazarları ders kitaplarına yapılan saldırıların ilmi değil, politik ve ideolojik olduğunu söylemişlerdir.⁸⁴⁴

31 Mart 1975–21 Haziran 1977 tarihleri arasında iktidarda olan Demirel Hükûmeti millî bir eğitim hedeflenmiş, öğretimin her kademesinde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasına ve mesleki teknik eğitime özel bir önem verileceği belirtilmiştir. Bu dönemde ders kitapları ile ilgili düzenlemeye gidileceği ve fakir ailelere bu konuda destek olunacağı ifade edilmiştir. Daha sonraki Demirel Hükûmetleri döneminde de millî bir eğitim vurgusu yapılmış, ders kitapları, radyo ve televizyonla eğitim, okullarda okutulan ahlak dersleri konularında aynı maddeler tekrar edilmiştir.⁸⁴⁵

21 Haziran 1977–21 Temmuz 1977 tarihleri arasında Bülent Ecevit’in Başbakanlığında kurulan ancak güvensizlik oyu alan 40. Hükûmette Millî Eğitim Bakanı Mustafa Üstündağ önceki yıl ısmarlanan 22 ders kitabını öğretimden kaldırmıştır.⁸⁴⁶ Bu durum Bakanlığın deposunda 150 milyon liralık okutulmayacak kitap olarak basına yansımıştır.⁸⁴⁷ Yeni hazırlanacak kitaplar için Bakanlık yarışma açmıştır.⁸⁴⁸ 21 Temmuz 1977–5 Ocak 1978 tarihleri arasında iktidarda bulunan Süleyman Demirel Başbakanlığında ki 41. Hükûmet döneminde ders kitapları CHP ve sol muhalefetin gündemine yeniden girmiştir. TÖB-DER gerici olarak nitelediği ders kitaplarının kaldırılmasını isterken Tüm

843 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 585-587.

844 “Milliyetçi Yazarlar Açıklama Yaptı”, *Türkiye*, 25 Ocak 1977, s. 1, 6.

845 Pelin Şahin Bağdatoğlu, 1970’ten Günümüze Ortaöğretimde Görülen Gelişmeler (1970-2020), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 53.

846 “Üstündağ 22 Ders Kitabı Öğretimden Kaldırıldı”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1977, s.1, 10.

847 “Bazı Ders Kitapları Yeniden Basılacak”, *Milliyet*, 16 Ağustos 1977, s. 7.

848 “İlk ve Ortaokul Ders Kitaplarının Hazırlanması İçin Yarışma Açıldı”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1977, s. 10.

İlköğretim Müfettişleri Derneği Başkanı Feyzi Öz, ders kitaplarının çocuklara politik görüş telkin ettiği iddiasında bulunmuştur.⁸⁴⁹

21 Şubat 1977’de Millet Meclisinde Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken tek kitap sistemi yine gündeme gelmiştir. DP Grubu adına konuşan Çorum Milletvekili İhsan Tombuş, bu yıl uygulanmaya başlanan tek kitap sisteminin müdafaası mümkün olan bazı mahzurlarına rağmen oldukça yararlı yönü bulunan bir sistem olduğunu ileri sürmüştür. Uzun seneler uygulaması yapılan bu sisteme Türk millî eğitiminin esasen yabancı olmadığını söyleyen Tombuş, son uygulamada bazı talihsizlikler yaşandığını söylemiştir. Zamanın iyi ayarlanmaması nedeniyle, evvelâ kitapların hazırlanması için bolca bir vaktin boşa harcandığı üzerinde duran İhsan Tombuş kısa sürece ve acele ile hazırlanan kitapların biraz da zamanından geç eğitim hayatına aktarılması nedeniyle kitaplar üzerinde itirazlar ve karşılıklı suçlamaların başladığını ileri sürmüştür.⁸⁵⁰

Millî Selamet Partisi (MSP) Grubu adına konuşan Adana Milletvekili M. Hulusi Özkul tek kitap konusunda sadece partilerin değil hemen hemen kamuoyunun tamamının bu konuda hem fikir olduğunu ileri sürdükten sonra Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrasında da tek kitap uygulamasının önerildiğini aktarmıştır. Mecburî öğrenim çağını kapsayan temel eğitimin gereği olarak, öğrencilere tamamen veya kısmen parasız kitap vermek veya çok ucuz bir fiyatla sağlamak amacıyla, Bakanlıkça ilkökul ve ortaokul kitapları için başlatılan tek kitap uygulaması sürdürüleceğini söyleyen Özkul, tek kitap uygulamasının bir plana göre, zamanla, diğer eğitim kademeleri kitaplarına yayılacağını belirtmiştir. 1974-1975 öğretim yılı başında bu sistemin uygulamaya konulduğunu söyleyen Özkul bu çerçevede Millî Eğitim Bakanlığının ders kitaplarından mühim bir kısmını konusunda isim yapmış kişi veya kişilere yazdığını açıklamıştır.⁸⁵¹

849 “TÖB-DER Gerici Ders Kitaplarının Kaldırılmasını İstedi”, *Milliyet*, 2 Aralık 1977, s. 10; “Öz Ders Kitapları ile Çocuklara Politik Görüşler Telkin Ediliyor”, *Milliyet*, 18 Aralık 1977, s. 1, 12.

850 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 572.

851 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 585-587.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında iktidarda olan İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti diye bilinen AP-MSP-MHP Koalisyon Hükûmeti, okullarda okutulan ders kitaplarının yeniden yazılması konusunu ele almıştır.⁸⁵² Bu çerçevede kitaplar yeniden yazılmış ve 1976-1977 öğretim yılında okutulmaya başlanmıştır. Fakat 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihleri arasında iktidarda olan Üçüncü Ecevit Hükûmeti, özellikle Milliyetçi Cephe Hükûmetleri dönemlerinde okutulmaya başlanan yeni ders kitaplarına tepki göstermiş ve bu ders kitaplarını kaldırmıştır.

Bakanlık 1976-1977 eğitim-öğretim yılında okutulacak ders kitaplarıyla ilgili 11541 sayılı genelgeyi yayımlamıştır. 1976-1977 eğitim-öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulmak üzere bastırılan ders kitapları, yardımcı ders kitapları ve müracaat kitapları ile ders araçlarının adları, yazarları, eski ve yeni fiyatları, hangi yıla ait baskılarının geçerli olduğu ve satış yerleri genelgeye gösterilmiştir. Genelgede Mesleki ve Teknik öğretim okullarının orta kısımları 1, 2 ve 3. sınıflarının genel kültür derslerinde ortaokul müfredat programları uygulandığı için bu okullarda okutulacak kitapların adları listede ayrıca gösterilmemiştir. Programları değiştirilmekte olan edebiyat lise I; dilbilgisi lise I-II-III; tarih lise I-II-III; psikoloji lise II; felsefe, sosyoloji, mantık lise III dersleri için, 1976-1977 eğitim-öğretim yılında kullanılmak üzere, Bakanlıkça birer ders kitabı hazırlatıldığı isimlerinin ayrıca yayınlanacağı belirtilmiştir. Bu derslerle, lise II. sınıf coğrafya dersinin eski programa uygun ders kitapları, lise I. Sınıf tarih ve coğrafya kitapları hariç, 1976-1977 eğitim-öğretim yılına mahsus olmak üzere, yardımcı ders kitapları listesine alınmıştır. Ayrıca listede yardımcı ders kitabı olarak gösterilen kitapların 1976-1977 öğretim yılı için sınırlı olduğu hatırlatılmıştır. Ortaokulların ticaret ve uygulaması, tarım ve uygulaması, ev ekonomisi ve uygulaması seçmeli derslerinin yeni programlarına göre ders kitapları henüz tamamlanmadığından; bu okulların her üç sınıfının eski programlara göre yazılmış ticaret,

852 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 192-193.

tarım, ev işleri dersleri ile ilgili ders kitapları, son defa 1976-1977 öğretim yılında listelere alınmış olup, 30 Nisan 1976 gün ve 216 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararı uyarınca, 1977-1978 öğretim yılı kitap listelerinden çıkarılacağı açıklanmıştır. Denenmesine karar verilen yeni programlarla ilgili kitapların kabul edildikçe *Tebliğler Dergisi* yolu ile ayrıca ilgililere duyurulacağı belirtilmiştir. Öğretmenlerin serbest basıma bırakılmış olan kitaplardan sadece bir tanesini öğrencilerine aldırabilecekleri hatırlatılmıştır. Okul müdürleri ile ilköğretim müdürlerinden seçilen kitapların listesini en geç 15 Haziran 1975 gününe kadar mahallî bayilere ve aynı zamanda okul kooperatiflerine vermeleri istenmiştir. Bakanlığın 22 Kasım 1968 gün ve 6173/17 sayılı genelgesi gereğince, bir kısım ders kitaplarının adları yanında, hangi yıllardaki baskılarının geçerli olduğu belirtilmiş ve listede baskı yılı gösterilmeyen kitapların daha önceki baskılarının geçerli olduğu bildirilmiştir. Kabul edilen kitaplardan öğrencilerin elinde eski baskıları bulunduğu takdirde bunlardan öğrencilerin istifade edebilecekleri hatırlatılmış ancak öğretmenlerden okuttukları ders kitabının en son baskısını ellerinde bulundurmaları ve derslerini bunlardan takip etmeleri istenmiştir. Okul idarelerinden ders kitaplarının zamanında öğrencilerin elinde olmaları için tedbirler almasını isteyen Bakanlık sipariş edilen kitap, yazar ve yayımlayıcı tarafından gönderilmediğinde veya geciktiğinde öğretimin aksamaması için ders kitapları listesinde yazılı ve bayilerde mevcut olan başka bir kitabın öğrencilere aldırılabileceğini belirtmiştir.⁸⁵³

853 *Tebliğler Dergisi*, 10 Mayıs 1976, S. 1885, s. 129-130.

2.5. 1980-2004 DÖNEMİ

1980 sonrası eğitim politika ve uygulamalarında, 12 Eylül askerî darbesinin etkileri görülür. Bu dönemde Türk eğitiminin temeli olarak Atatürk İlke ve İnkılapları ağırlıklı olarak vurgulanmış, Türk Dili ile Atatürk İlke ve İnkılapları dersleri üniversitelerde zorunlu hâle getirilmiştir. Türk-İslam sentezi etkilerinin eğitim ve kültür alanında kendini hissettirdiği bu dönemde din dersleri, ilk ve ortaöğretimde zorunlu hâle getirilmiştir. Okullaşmaya, mesleki eğitime ve öğretmene önem verilmesine rağmen yaşanan ekonomik sorunları, terör olayları gibi sebeplerle istenilen başarı elde edilememiştir.⁸⁵⁴

12 Eylül askerî darbesinden sonra özellikle inkılap tarihi olmak üzere ders kitapları ve programlarında önemli değişimler yaşanmıştır. Programlar, Cumhuriyetin tarihi gelişimi ile ilgili açıklamaların yanı sıra, daha çok güncel kaygıların ağırlığını taşıyan bir Atatürkçülük çerçevesi üzerine oturtulmuştur. Bunun en temel sebebi sağ sol olayları çerçevesinde yaşanan fikri çatışma zemini Atatürkçülük bağlamında birleştirmek olmasa da kontrol altında tutma düşüncesi vardır. Bu bağlamda Atatürkçülük, yeniden ve daha kuvvetli bir biçimde ihya edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede inkılap tarihi dersleri dışındaki diğer derslerde de Atatürkçülük ders kitaplarına ve programlara yerleştirilmiştir. Bu değişikliklerdeki amaç toplumun Atatürkçü çizgide bütünleşmesini sağlamayarak 1980 öncesi öğrenci çatışmalarını önlemektir. Bu amaç doğrultusunda ders kitapları yeniden hazırlanmış, 1981-1982 öğretim yılından itibaren daha önceleri tarih dersleri içerisinde verilen Türkiye Cumhuriyeti ve inkılaplarına dair bilgiler, ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Anavatan Partisi (ANAP) Hükûmeti, diğer hükûmetlerden farklı olarak, bütün derslerde Atatürk İlke ve İnkılâplarının işlenmesi kararını almıştır.⁸⁵⁵ 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonraki süreçte sosyal bilgiler dersinden vazgeçilerek eski sisteme dönmüş ve ortaokullara “millî tarih” adı ile tarih dersleri konulmuştur.

854 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 198-200.

855 Recep Yıldız, Eğitim ve Sosyal Değişme, s. 198-200.

1981-1982 eğitim-öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders kitapları ile ilgili Millî Eğitim Bakanlığı 30 Mart 1981’de bir genelge yayımlamıştır. Buna göre ilkokullarda tek şubeli sınıfların ders kitaplarını sınıf öğretmenleri seçeceği, ilkokul müdürü aynı zamanda sınıf öğretmeni ise okuttuğu dersin kitabını kendisinin seçebileceği belirtilmiştir. Listede bir ders için birden çok gösterilen ders kitaplarının seçme işinin orta dereceli okullarda okul müdürlerinin başkanlığı altında, zümre öğretmenleri aralarında anlaşmak suretiyle yapmaları istenmiştir. Seçim işinde, toplantıya katılanların çoğunluğunun verdiği karar kesindi. Oyların eşit olması durumunda komisyon başkanının katıldığı tarafın seçtiği kitaplar kabul edilmiştir. Çoğunluğun kararına katılmayanlar başka bir ders kitabı seçemez ve okutamazlardı. Dersin bir öğretmeni varsa seçim, ilgili ders öğretmeni tarafından yapılırdı. Aynı okulda, aynı dersleri, birisi okul müdürü olmak üzere iki öğretmen okutuyorsa kitap seçimini ikisi anlaşarak yapmaları, anlaşma olmadığı durumda okul müdürünün seçtiği kitap okutulması, dersin öğretmeni yoksa seçimi okul müdürünün yapması istenmiştir.⁸⁵⁶

Eylül 1983’te tarih-coğrafya kitaplarının yeniden yazılması için yarışma açıldığı haberini *Milliyet* gazetesi “ilk ve ortaokul öğrencileri bilgi hamallığından kurtarılıyor” başlığıyla vermiştir.⁸⁵⁷ Kasım 1983’te 1984-1985 eğitim-öğretim yılında bazı ders kitaplarının değişeceği basına yansımıştır.⁸⁵⁸ Nitekim Haziran 1984 ders kitaplarının değiştirilmeye başlandığı basına yansımıştır.⁸⁵⁹ Ancak Ağustos 1984’te 1984-1985 eğitim-öğretim yılında okutulacak kitaplarda önemli bir değişiklik olmadığı açıklanmıştır. Ayrıca 42 milyon kitap basıldığı ve kitap sorunun olmayacağı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açıklanmıştır.⁸⁶⁰

856 *Tebliğler Dergisi*, 30 Mart 1981, S. 2083, s. 49-50.

857 “İlk ve Ortaokul Öğrencileri Bilgi Hamallığından Kurtarılıyor”, *Milliyet*, 17 Eylül 1983, s. 7.

858 “Bazı Ders Kitapları Önümüzdeki Öğretim Yılı Kaldırılacak”, *Milliyet*, 30 Kasım 1983, s. 11.

859 “Okul Kitapları Değiştiriliyor”, *Milliyet*, 16 Haziran 1984, s. 6.

860 “Bu Yıl Ders Kitabı Bol”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1984, s. 10; “Dinçerler: Bu Yıl Kitap Sorunu Yok”, *Milliyet*, 22 Ağustos 1984, s. 10.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Millî Eğitim Bakanlığı 1985 yılında ortaöğretim programında değişikliğe gitmiştir. Oluşturulan komisyonlardan her biri, kendi alanlarıyla ilgili ders kitabına dayalı müfredat oluşturmuş ve bu yeni müfredatın amaç, hedef ve içerikleri 1985 yılında yayınlanmıştır.⁸⁶¹ Bu dönemde tek kitap sistemiyle ilgili Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu düşüncesini “Türkiye’de kitaplar konusunda; tek kitap, anakıtap, kaynak kitap meseleleri üzerinde ayrıca durulması gerektiği kanaatindeyim, bunu bir parantez olarak ifade etmek isterim. Bu konudaki düşüncemiz, bakanlığın ve bakanlık dışındaki kaynakların beyin gücünü, tecrübesini, bu konudaki teşebbüsünü değerlendirmek ve Türk Millî Eğitiminin hizmetine vermektir. Yani birden fazla ders kitabı olabilir, bu kitapların hepsinin eğitime sokulması mümkün olabilir; bunun içerisinde en uygununu da piyasa kendisi tayin eder.” sözleriyle ortaya koymuştur.⁸⁶²

Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler Dönemi’nde okutulmayan 150 ton ders kitabı SEKA’ya gönderilmiştir. *Milliyet* bu kitapları “Dinçerlerzede Kitaplar” olarak nitelendirmiştir.⁸⁶³ Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler Dönemi’nde evrim teorisi dışındaki diğer teorilerinden ders kitaplarında yer alması için çalışmalar yapılmıştır.⁸⁶⁴ Benzer çalışmalar Hasan Celal Güzel Dönemi’nde devam etmiştir.⁸⁶⁵

18-22 Haziran 1988 tarihleri arasında toplanan XII. Millî Eğitim Şûrasında Türk Eğitim Sistemine İlişkin Komisyon Sözcüsü İlhan Dülger tarafından okunan raporda okul kitaplarında bilginin ifadelendirilmesi, resim, plan, kroki, harita ve şemaları ile kâğıt, baskı, renk kaliteleri ve ciltleri bakımından eğitim sevdirci, okumaya ve korumaya özendirici, savurganlıktan alıkoyucu olmadığı belirtilmiştir. Serbest ders kitaplarının resmî ve özel okulların öğretmen veya okul

861 Pelin Şahin Bağdatoğlu, 1970’ten Günümüze Ortaöğretimde Görülen Gelişmeler (1970-2020), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, 75-76.

862 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 462.

863 “150 Ton Ders Kitabı Çöpe Gitti”, *Milliyet*, 10 Ağustos 1985, s. 3.

864 “Dinçerlerzede Kitaplar”, *Milliyet*, 6 Nisan 1985, s. 3.

865 “Eğitimde Eski Hamam”, *Milliyet*, 10 Ocak 1989, s. 2, 13.

müdürlerinin seçimine bırakılması probleminin devam ettiğinin belirtildiği raporda kitapların mevcut aksak ve eksik yönleri açılardan değerlendirilmesi için anket yapılması ve Talim ve Terbiye Kurulunda bu amaçla eserlerin belirlenen esaslara uygunluğunu incelemek için ayrı bir komisyon oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁶⁶

Eğitimde Yeni Teknolojiler Komisyonu Raporunda ise ders araçları arasında hiçbir zaman önemini yitirmeyen ders kitaplarının ele alınarak çağdaş hâle getirilmesi elzem olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ders programlarına uyan ders kitaplarının iyi kalitede kâğıda basılmış, iyi okunabilir, cazip ve güzel eserler olması Türk Millî Eğitimi için özlenen bir amaç olduğu ifade edilmiştir. Rapor üzerine görüşlerini açıklayan Kâmil Baykara ders kitaplarının baskı ve kâğıt kalitesinin iyi olmadığını, okulların kar amacı güden yardım ders kitaplarından mutlaka kurtarılması gerektiğini ve Bakanlığın resimli, güzel, iyi basılmış kitapları öğrencilere sunması gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁶⁷

Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Komisyonu Raporunda ilk ve ortaokul kitaplarıyla lise kitaplarının programlara göre, Bakanlıkça seçilecek kişilere veya oluşturulacak komisyonlara yazdırılması uygun görülmüş ve her sınıfın ders kitabı için öğretmen kılavuz kitabı hazırlanması istenmiştir. Edebiyat Öğretmeni Esma Canıaz liselerde okutulacak ders kitaplarının öğrencinin seviyesi takip edilerek zengin bir kelime kadrosuyla yazılması gerektiği kanaatini paylaşmıştır. Ahmet Kabaklı dilin önemini örneklerle anlattıktan sonra “Türkçeyi Arapça ve Farsçaya çiğnettik, bugün de İngilizce ve Fransızcaya çiğnetirsek, yarın biz bir kabile gibi ve dolayısıyla bir kabile hâline geliriz.” uyarısından bulunmuştur. Kabaklı okul kitaplarının mutlaka komisyonlar tarafından yazılması ve Talim ve Terbiyenin denetimi altında, şahıslara yazdırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ders kitaplarının 5 sene için yazılması ve en az 5 yıl bu kitapların yürürlükte kalması gerektiğinin altını çizen Ahmet Kabaklı tek kitap usulüne dönülmesini istemiştir.

866 XII. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 89.

867 XII. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 394.

Test tekniğinin Türkçeyi öldürdüğünü söyleten Kabaklı iyi bir sözlük hazırlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır.⁸⁶⁸ Yapılan görüşmeler çerçevesinde XII. Millî Eğitim Şurasında ders kitaplarıyla ilgili olarak bazı derslerin yabancı dille öğretildiği okulların hazırlık sınıfları Türkçe ders kitaplarının hazırlanması, ders kitaplarının günün ilim ve teknolojisine göre güncellenmesi ile Türkçe, Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının, Bakanlıkça seçilecek kişilere veya oluşturulacak komisyona yazdırılması ve bu dersler için öğretmen kılavuz kitaplarının da hazırlattırılması kararlaştırılmıştır.⁸⁶⁹

1988-1989 eğitim-öğretim yılı öncesinde ders kitaplarında Balkan ülkeleriyle ilgili düşmanca ifadelerin çıkarılacağına dair haberler basına yansımıştır. Basın bu girişimi “Ders Kitaplarında Davos Ruhı”, “Ders Kitaplarında Temizlik” başlıklarıyla okuyucularına duyurmuştur.⁸⁷⁰ Ancak bu girişim mali imkânsızlıklardan dolayı rafa kaldırılmıştır.⁸⁷¹ 1988-1989 eğitim-öğretim yılında okutulacak bazı ders kitaplarında Atatürk resminin olmamasını *Milliyet* eleştirmiştir.⁸⁷² Millî Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel şeklin değil özün önemli olduğunu ve kişilerle ilgili tabuların her yerde değiştiğini belirterek eleştirilere cevap vermiştir.⁸⁷³ Millî Eğitim Bakanının yaklaşımı 12 Eylül darbesinden sonra Atatürkçülük konusunda kısmi yumuşamaya doğru gidildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Millî Eğitim Bakanı Avni Akyol 18 Aralık 1988’de TBMM’de yaptığı konuşmada ders kitaplarının bu yıl ilk kez Batı standartlarında basıldığını söylemiştir. Eğitim programları, ders kitapları, diğer eğitim araç ve gereçleri ile eğitim metot ve tekniklerinin bilim ve teknolojiye yeni gelişmelere uygun hâle getirilmesi çalışmalarına

868 XII. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 415, 436, 443-444.

869 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf. Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2022

870 “Ders Kitaplarında Davos Ruhı”, *Milliyet*, 15 Haziran 1988, s. 2, 10; “Ders Kitaplarında Temizlik”, *Milliyet*, 21 Haziran 1988, s. 2, 12.

871 “Ders Kitaplarına Barış Giremedi”, *Milliyet*, 4 Şubat 1991, s. 2.

872 “Atatürk, Kapaktan Düştü”, *Milliyet*, 29 Eylül 1988, s. 1, 12.

873 “Bakan İzah Etti”, *Milliyet*, 30 Eylül 1988, s. 13.

hız vereceklerini söyleyen Akyol, ders programlarına uygun olarak ders kitapları yazdırılacağını belirtmiştir. 1957’den beri yürürlükte olan Türk dili ve edebiyatı dersinin, mutlaka günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek hâle getirileceğini açıklayan Bakan, ilkokullardaki sosyal bilgiler dersi programı ve ders kitaplarının yenileneceğini ayrıca fen bilgisi, matematik, güzel sanatlar, tarih, felsefe, din kültürü ve ahlâk derslerinin de, günün ihtiyaçlarına ve gerçeklerine uygun hâle getirileceğini söylemiştir.⁸⁷⁴ Kasım 1989’da Millî Eğitim Bakanı Avni Akyol mevcut ders kitaplarının yeniden düzenleneceğini yönündeki açıklamalarına devam etmiştir.⁸⁷⁵ Ders kitaplarının içerik olarak güncel tutulması konusunu bazı yazarlar desteklemiştir.⁸⁷⁶ 20 Kasım 1991-25 Haziran 1993 tarihleri arasında iktidarda olan Doğru Yol Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti Koalisyon Hükûmeti ders kitaplarını evrensel ölçülere, demokratik özgürlükçü anlayışa uygun ve öğrencileri araştırmaya teşvik edecek şekilde yeniden düzenleneceği belirtmiştir.

Vatandaşlık ders kitaplarında yer alan 12 Eylül öncesi dönemi eleştiren ifadeler Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan’ın girişimleriyle kaldırılmıştır.⁸⁷⁷ Millî Eğitim Bakanlığı ders kitaplarını ABD ve OECD ülkeleri kalite ve standardına eş değer ders kitabı üretmek için çalışmalara başlamıştır.⁸⁷⁸ 4 Aralık 1991 tarihinde TBMM’de Doğru Yol Partisi (DYP) Grubu adına konuşan Çanakkale Milletvekili Süleyman Ayhan, ders kitapları ve ölçme ve değerlendirme sistemleri ile sık sık oynanmasını eleştirmiştir.⁸⁷⁹ Çorum Milletvekili Muharrem Şemsek ise müfredat programlarıyla ilgili olarak sık sık değişiklikler yapılmak suretiyle Türk eğitiminin bir curcunaya çevrildiğini ileri sürerek yaşananları “Her gelen bakana göre müfredat programı tespit edilmekte, yeni kitaplar yazılmakta ve bir önceki bakanın yazdırdığı kitaplar, bir sonraki bakan tarafından yürürlükten kaldırılmakta,

874 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Aralık 1988, D. 18, C. 36, s. 686, 691.

875 “Ders Kitapları Silbaştan”, *Milliyet*, 12 Kasım 1989, s. 9.

876 Abdülkadir Karahan, “Kitap ve Ders Kitapları”, *Türkiye*, 20 Eylül 1989, s. 2, 11.

877 “Kitaplar 12 Eylül’süz”, *Milliyet*, 11 Eylül 1992, s. 1.

878 “Ders Kitaplarına Dünya Standartı”, *Milliyet*, 7 Ekim 1995, s. 15.

879 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Aralık 1991, D. 19, C. 1, s. 282.

gençlerimiz ne yapacağını şaşırır hâle getirilmektedir. Bu gidişe de bir dur denmeli, müfredat programlarında ciddi, ilmî, millî bir tespit yapılmak suretiyle istikrar sağlanmalıdır.” sözleriyle eleştirmiştir.⁸⁸⁰ Şemsek ayrıca millî güvenlik derslerinde ülkücülere yönelik yazılanları reddetmiştir.⁸⁸¹

15 Mart 1992’de TBMM’de RP Grubu adına konuşan Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Dikici eğitim sisteminin ana unsurunun programlar, ders programlarının ise eğitimin temeli, özü ve ruhu olduğunu söylemiştir. Programın nasıl bir insan yetiştirileceğinin ölçüsü olduğunu ifade eden Dikici, eğitimin her kademesindeki programların ilmin, aklın ışığında, teknolojinin ve çağın ihtiyacına göre devamlı suretle geliştirilmesi ve olgunlaştırılması gerektiği üzerinde durmuştur. “Çocuklarımız ve gençlerimize, Müslüman olmanın gurur, mutluluk ve sevincini verecek olan millî kültürümüzün korunması esastır.” diyen Dikici, millî kültürün özü, ruhu, esasının eğitim programlarında yer almadığını ileri sürmüştür.⁸⁸² Mevcut din kültürü ve ahlak bilgisi kitaplarıyla, öğrencilerin İslam dinini öğrenmesinin mümkün olmadığını iddia eden Hasan Dikici, bu dersin kitaplarının yeniden hazırlanması istemiştir.⁸⁸³ 22 Aralık 1992’de TBMM’de Sosyaldemokrat Halkçı Parti Grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Salman Kaya ise demokrasi kültürünün oluşturulması yönünde en ufak bir adım atılmadığını ve antidemokratik anlayışların eğitim programlarına, oradan da ders kitaplarına, sınavlara ve derslere yansıdığını ileri sürmüştür. Kaya ayrıca derslerde bazı konuların anlatımdaki çelişiklere dikkati çekmiştir.⁸⁸⁴

1995 yılında Refah Partisinin birinci parti olarak seçimleri kazanmasından sonra Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükûmeti kurmuşlardır. Hükûmete karşı 28 Şubat 1997’de silahlı

880 TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Aralık 1991, D. 19, C. 1, s. 503.

881 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Aralık 1992, D. 19, C. 26, s. 84.

882 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 466.

883 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Aralık 1992, D. 19, C. 26, s. 29.

884 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Aralık 1992, D. 19, C. 26, s. 41.

kuvvetler postmodern bir darbe gerçekleştirmiştir. 28 Şubat Kararları olarak bilinen bu kararlar eğitim alanı oldukça olumsuz etkilemiştir. 1997 yılında ilköğretim zorunlu ve kesintisiz 8 yıla çıkarılarak imam hatip okulları ile tüm meslek okullarının ortaokul kısmı kapatılmış, katsayı uygulaması ile bu okullara fiilen öğrencilerin gitmesi engellenmiştir. Bu dönemde eğitimde teknolojinin kullanımı giderek yaygınlaşmıştır.

2.5.1. Kitap Yazma Seferberliği

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu Dönemi’nde ders kitapları yazma seferberliği başlatılmıştır. Metin Emiroğlu, Talim ve Terbiye Kurulunca planlanan hedefe daha kısa zamanda ve daha emin bir şekilde ulaşılması, eksik ders kitaplarının bir an önce hazırlanması, belirlenen amaçlar doğrultusunda bütün ders kitaplarının yeniden gözden geçirilmesinin sağlanması için kitap yazma seferberliğinin ilan edildiğini açıklamıştır.⁸⁸⁵ Bu süreçte Sinop Milletvekili Halil Barış Çan, ders kitaplarının yeniden yazılmasıyla ilgili olarak Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu’na çeşitli sorular yöneltmiştir.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu Sinop Milletvekili Halil Barış Çan’ın Okulların açılmasına az bir zaman kala bin beş yüze yakın ders kitabının yeniden yazılmasının amacını ve bu konunun Talim Terbiye Kurulunda ele alınıp alınmadığını sormuştur. Metin Emiroğlu, Talim ve Terbiye Kurulunca, her kademe ve türdeki eğitim programlarının, Türkiye’ye ve Türk kültürüne ağırlık verilmek suretiyle, Atatürk İlke ve İnkılaplarını, millî, manevî değerleri daha iyi benimsetecek, Türkiye’yi ve millî kaynakları daha iyi tanıtacak, çocukları gereksiz bilgilerden ve ezbercilikten kurtaracak, günün şartlarına cevap verebilecek, bir başka deyişle; Atatürkçü düşüncüyü hâkim kılacak şekilde hazırlanması ve geliştirilmesi; bu programlara uygun olarak, Türk dilinin de maharetle kullanıldığı, kafaların yanında gönülleri de dolduran, doyuran bilgilerin ve duyguların hâkim olduğu ders

885 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Ekim 1985, D. 17, C. 19, s. 317-318.

kitaplarının hazırlanmasının planlandığı ve çalışmalara başlanıldığı şeklinde cevaplamıştır. Ders kitaplarının yeniden yazımında hangi esaslar gözetildiği ve yazarların hangi ölçülere göre seçildiği sorusuna ise Emiroğlu, Atatürk'ün Millî Eğitimle ilgili direktifleri, Anayasanın Millî Eğitimle ilgili hükümleri ve *Millî Eğitim Temel Kanunu*'nun amaç ve ilkeleri ile derslerin öğretim programları, okul kitaplarında aranacak genel vasıflarla ilgili mevzuat esas alındığını söylemiş ve Kitap Yazma Seferberliğinde, Bakanlık müfettişlerinin, ilköğretim müfettişlerinin ve müfettişlerin teklif ettikleri öğretmenlerin görevlendirildiğini açıklamıştır. “Yeniden yazılmasına karar verilen ders kitaplarının özel sektöre bastırılacağı doğru mudur? Doğru ise basım işi verilecek firmaların seçimi neye göre yapılacaktır?” sorusuna ise Bakan, kitap yazma seferberliği çerçevesinde yazılan ders kitaplarının, 1986-1987 öğretim yılında okutulması planlandığından ve önlerinde yeterince zamanları olduğu için hazırlanan kitapların Bakanlığın kendi matbaa imkânlarıyla basılacağı şeklinde cevap vermiştir.⁸⁸⁶

Yeniden yazılan ders kitapları hakkında Kayseri Milletvekili Mehmet Üner de Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakam Metin Emiroğlu'na bazı sorular yönelmiştir.⁸⁸⁷ Mehmet Üner'in okullarda okutulan 1400 kitaptan kaç tanesinin yeniden yazıldığına dair soruna Millî Eğitim Bakanı okullarda okutulan ders kitaplarının sayısının derslere göre 1.275 olduğunu ve bu kitapların 2.288 eğitimciden meydana gelen 471 komisyonca yazıldığı cevabını vermiştir. Yeni hazırlanan kitapların, 1986-1987 öğretim yılından itibaren kullanılacağını söyleyen Metin Emiroğlu, çalışmalar için yeteri kadar zaman ayrıldığını ve acele davranmadıklarını belirtmiştir. Üner'in “Günümüzde ders kitabı olarak kullanılan kitaplardaki bazı kelimelerin halkımız tarafından benimsendiği bir gerçektir. Bunların değiştirilmesi söz konusu mudur? Değiştirecekseniz gerekçesi nelerdir?” şeklindeki sorusuna Bakan, yazdırılmakta olan ders kitaplarında Anayasa dilini esas aldıklarını, aynı zamanda Türkçenin, her türlü aşırılıklardan uzak ve nesiller

886 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Ekim 1985, D. 17, C. 19, s. 317-318.

887 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Ekim 1985, D. 17, C. 19, s. 318.

arasında anlaşmayı engellemeyecek bir şekilde; ilim, kültür ve sanattaki gelişmeleri karşılayacak, doğru ve güzel konuşulup yazılabilecek bir nitelikte öğretilmesine çalışıldığını söylemiştir. Üner’in “Kitaplarda yapılacak değişiklikleri bugüne kadar neden kamuoyuna açıklamadınız? Bunun sebeplerini açıklar mısınız?” şeklindeki sorusuna ise Emiroğlu, kitap yazma seferberliğine karar verildiğinde, 5-7 Temmuz 1985 tarihlerinde Bakanlığın Şûra Salonunda bir toplantı yapıldığını ve bu toplantıya Bakanlar, Milletvekilleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan ve Üyeleri, YÖK Temsilcileri, Üniversitelerin Rektör ve Temsilcileri, TRT ve Basın Mensupları, Bakanlığımız Merkez ve Taşra Teşkilâtı Mensupları, Ankara ilk, orta, lise ve dengi okulların Yönetici ve öğretmenlerinin katıldığı cevabını vermiştir. Bakan, TRT ve basın mensuplarının bulunduğu bu toplantıda ilan edilen kitap yazma seferberliğinin, basın ve yayın organlarıyla kamuoyuna geniş bir şekilde duyurulduğunu, ayrıca Genel Kurmay Başkanlığına, Bakanlıklara, İktisadî Devlet Teşekküllerine ile Meslek Teşekküllerine birer yazı gönderilerek kitap yazma seferberliği hakkında bilgi verildiğini ve yazdırılacak ders kitaplarında yer almasında faydalı ve lüzumlu gördükleri hususları bildirmelerinin istendiğini açıklamıştır. Kitap yazımı için oluşturulan komisyonların hangi esaslara göre çalıştığı ve konu ile ilgili daha önce hazırlanan bir program olup olmadığı şeklindeki soruya “her dersin müfredat programı ve ders kitabı yazımı ile ilgili bütün mevzuat bir araya getirilerek komisyonlara” verildiği cevabını vermiştir.⁸⁸⁸

Bakanın ders yazımı ile doğrudan ilgisi olmayan yukarıda belirtilen kurumlara bilgi vermesi ve destek vermesi dikkat çekicidir. Kitaplarda Atatürkçülük vurgusunun oldukça ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum 1980 askerî darbesinden sonra Atatürkçülüğün her alanda yoğun bir şekilde vurgulanmasıyla uyumludur. Aynı zamanda Atatürkçülük konularının sadece tarih, yurttaşlık gibi derslerde değil tüm derslerin programlarına yerleştirilmesi de bu ortamda yapılmıştır.

888 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Ekim 1985, D. 17, C. 19, s. 318-319.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Kitap yazma seferberliğinin mali yönüne yönelik soru için Bakan, okullarda kullanılan ders kitabı ihtiyacının karşılanması için her yıl yaklaşık 69.285.000 adet kitap basıldığını ve bunun maliyetinin yaklaşık 13.857.000.000 TL olduğunu açıklamıştır. Kitap yazma seferberliği çerçevesinde hazırlanmakta olan ana ders kitabı uygulanmasına başlanıldığında, basılan her kitabın 5 yıllık süre ile kullanılması sağlanacağını ve böylece yaklaşık 55.428.000.000 TL tasarruf elde edileceğini söyleyen Millî Eğitim Bakanı yeni uygulama ile 5 yılda 61.000 ton civarında kâğıt tasarrufu gerçekleştirileceğini ve Türk ekonomisine bugünkü birim fiyatı ile 17.780.959.500 TL civarında katkı sağlayacağını düşündükleri ileri sürmüştür. Yeni ders kitaplarının, 1985-1986 öğretim yılında okutulması planlanmadığından özel sektöre bastırılmasının söz konusu olmadığını söyleyen Metin Emiroğlu bu yüzden kitapların vatandaşa mali külfet getirmeyeceğini iddia etmiştir.

20 Aralık 1985'te ANAP Grubu adına konuşan Yozgat Milletvekili Mehmet Bağçeci, ilmî seviyelerine itimat edilen, vatanperver, şuurlu ve prensip sahibi kimselere kitap yazdırılması üzerinde durmuş ve ders kitaplarının millî ve manevî değerler yönünden, birbirini tamamlayan halkalar olması ve gereksiz bilgilerde aranması gerektiğini söylemiştir.⁸⁸⁹ ANAP Grubu adına konuşan diğer bir milletvekili Metin Balıbey ise bütün ülkelerde, ders kitaplarının, eğitimde önemli bir yeri bulunduğunu ve hükûmetin ders, yardımcı ders, kaynak ve başvuru kitaplarının yazılması, bastırılması, incelenmesini eğitimde önemli bir mesele olarak ele aldığını söylemiştir. Balıbey kitap yazma seferberliğinin, sistemli olarak ele aldığını, geçmiş tecrübelerden de faydalanıldığını, kitapların yalnız öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon yerine, program konusuyla ilgili alanlarda çalışan öğretim üyelerinden, ilgili dersi okutan tecrübeli ve başarılı öğretmenlerden meydana getirilen ihtisas komisyonlarına yazdırıldığını söylemiş ve böylece teori ile uygulamanın ilk defa bir araya getirildiğini iddia etmiştir.⁸⁹⁰

889 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 372.

890 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 380.

Milliyetçi Demokrasi Partisi Grubu adına konuşan Kars Milletvekili Aziz Kaygısız kitap yazımı için uzmanlığın gerektiğini ancak Bakanlıkta yatay düzeyde bir çalışmanın sürdürüldüğünü iddia ederek dikey bir ufka ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Eskiden olduğu gibi, bu hususların, yarışma açılarak, serbest yazım ve basıma bırakılması gerektiğini savunan Kaygısız, bu yöntemle hazırlanan taslak eserlerin, Talim ve Terbiye Dairesi süzgecinden geçtikten sonra, öğrencilerin hizmetine sunulmasıyla konunun sağlıklı bir raya oturtulmuş olacağını belirtmiştir. Kitaplarda geçen bazı ifadeleri anlayanın güç olduğu eleştirisi yapan Kaygısız, kitap yazma seferberliğinin hangi noktalarda durakladığını ve amaca ulaşp ulaşmadığını da yeterince bilmediklerini ifade etmiştir.⁸⁹¹

Talim ve Terbiye Kurulunun Atatürk’ün emirleriyle kurulan ve kurmay çalışma yapan beyin bir kuruluş olarak, geçmişte çok başarılı hizmetler yaptığını söyleyen Sosyaldemokrat Halkçı Parti Grubu adına konuşan Sivas Milletvekili Şevki Taştan, Bakanı bu kurulu bir sekreteryaya durumuna düşürmekle suçlamıştır. Bu kurula, çeşitli öğretim kuramlarında başarılı çalışmalarıyla isim yapmış, eser vermiş, deneyimli eğitimciler atandığını ifade eden Taştan, Bakan Dinçerler’in onur kırıcı tutumu ve haksız tasarruflarıyla kurulun değerli üyelerinin ayrılmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür. Talim ve Terbiye Kurulunun en önemli görevinin okutulan ders kitaplarını seçmek olduğunu söyleyen Şevki Taştan, Bakanın bu kuralı da değiştirerek bu görevi, Yayınlar Dairesi Başkanlığına verdiğini söylemiştir. Böylece okutulacak ders kitaplarını seçen, fiyatlandıran, Bakanlık sorumluları kanalıyla okullara telefon ettirilerek satışını sağlayan aynı kurum olmasını eleştiren Taştan, bu durumun ders ve yardımcı ders kitapları nedeniyle haksız kazanç söylentilerine sebep olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁹²

891 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 384.

892 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 403.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Sivas Milletvekili Şevki Taştan millî tarih, millî coğrafya, millî felsefe ve millî edebiyat gibi isimler altında kitapların yazdırılacağını hatırlatarak Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu’na “Cumhuriyet Dönemi’nden bugüne kadar okutulan bu ders kitapları millî değil midir?” sorusunu yöneltmiştir.⁸⁹³ Bakan Metin Emiroğlu laikliğe vurgu yaparak laik bir toplumu meydana getirmenin Türk millî eğitiminin aslı vazifesi olduğunu söylemiştir. Emiroğlu, programların özellikle laik prensipler içerisinde hazırlamaya, kitaplarında buna göre tanzim etmeye çalıştıklarını ve millî eğitim politikasının uygulanmasında laiklik prensiplerini daima ön planda tuttuklarını belirtmiştir. Millî kelimesinin kullanılmasının öncekilerin millî olmadığı manasına gelmediğini vurgulayan Metin Emiroğlu, “Millî kelimesinin konması, çocuklarımızın millî hislerini güçlendirmek, bir millet olmanın, aynı tarihî duyguları hissetmenin, aynı coğrafyada yaşamının temel şartı olduğunu çocuklarımıza anlatabilmek, Atatürk ilkelerini, Türkiye Cumhuriyeti’ne vücut veren bu ilkeleri millî bir şuurla çocuklarımıza işlemek gayesinden ileri gelmektedir.” demiştir. Ders kitaplarının yazımında müfredat programlarına uygunluğun Anayasa ve yasalar gereği olduğunu söyleyen Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Metin Emiroğlu kitapların yazılmasında buna riayet edildiğini ve Talim ve Terbiye Kurulunun bu noktaya çok hassasiyetle riayet ettiğini belirtmiştir.⁸⁹⁴

DYP Grubu adına konuşan Niğde Milletvekili Rıfat Yüzbaşıoğlu, ANAP iktidarlarının Millî Eğitim Bakanlarını, iyi araştırmadan, incelemeden, değerlendirmeden, hazırlık yapmadan, nesiller yetiştirme gibi hayatî bir konuda, yani Millî Eğitimde, kararlar almak ve uygulamakla suçlamış ve bu politikaların, hem devleti lüzumsuz masrafa soktuğunu, hem de okulları ve çocukları şaşkına çevirdiğini ileri sürmüştür. Yüzbaşıoğlu, bir Millî Eğitim Bakanının başlattığı kitap yazma seferberliğini, ondan sonra gelen bir Millî Eğitim

893 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 463.

894 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 463-464.

Bakanının devam ettirmediğini ifade etmiştir.⁸⁹⁵ Bir kararın sonucu alınmadan, yeni bir karar çıkarılırsa, tutarsız ve inançsız bir millî eğitim politikası izlenirse, kendi reklamlarını yapabilmek için devletin milyarlarca lira zarar etmesine fırsat veren kitaplar yazan, fütursuzca kaynak savurganlığına sebep olan Millî Eğitim Bakanlarına hesap sorulmazsa, hiçbir konuda netice alınamayacağını belirten DYP Grubu adına konuşan Çanakkale Milletvekili Süleyman Ayhan, Millî Eğitim Bakanlığının icraatlarında kararlı olması gerektiğinin altını çizmiştir. Geçmişte olduğu gibi, yazboz tahtasına benzer icraatların bir sonuç vermediğini ve vermeyeceği ifade eden Ayhan, son on yıl içinde “bazı bakanlar geldi, ‘kitapları değiştireceğim’ dediler, yazdırmaya koyuldu; bir başkası geldi, yazılanları kaldırdı; diğeri geldi, “2000 yılına kadar eğitim master planını yaptık” dedi; ötekisi, “böyle bir plan yok” dedi. Okullara kadar, duvarlara parti liderlerinin basılmış posterleri asıldı. Bütün bunlar için, milyonlarca tutarında, lüzumsuz, anlamsız, sadece propagandaya dönük işler için paralar harcandı.” diyerek durumu eleştirmiştir.⁸⁹⁶

1997 yılında “28 Şubat Kararları” olarak bilinen bir askerî müdahaleyle karşı karşıya kalan Türk siyaseti eğitim ve öğretimle ilgili olarak alınan kararları hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Türkiye 1995 yılında başlayan ve 2001 yılında zirve yapan ağır bir ekonomik ve siyasi kriz yaşamıştır. Bu ortamda Kasım 2002’de yapılan seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) birinci parti olarak çıkmış ve hükûmeti kurmuştur. AK Parti iktidarının ilk yılları 28 Şubat döneminde alınan kararların ağırlığının devam ettiği yıllardır.

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği müfredatın daha demokratik bir niteliğe sahip olması için akademisyenlerden oluşun kurullara örnek niteliğinde coğrafya, tarih ve felsefe kitapları hazırlatmıştır.⁸⁹⁷

895 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 485-487.

896 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 490-491.

897 Zafer Çelik, Politika ve Uygulama Bağlamında Türk Eğitim Sisteminde Yaşanan Dönüşümler: 2004 İlköğretim Müfredat Reformu Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 145.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Merdan Tufan 2003 yılında başlatılan çalışmalarla öğretim programlarında ve ders kitaplarında devrim niteliğinde köklü değişiklikler gerçekleştirildiğini ifade ettikten sonra öğretim programlarında öğrenci merkezlik, sürece dayalı ölçme ve değerlendirme, öğrenmeyi öğrenme, etkinlik temelli, katılımcı ve aktif öğrenme, gerçek hayata uygunluk, ezbercilikten uzak oluş gibi bakış açılan ve uygulamalarının öne çıktığını söylemiştir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ 18. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 2011, C. 1, s. 10-11.

2.6. 2004 VE SONRASI

Türkiye Bilimler Akademisi çatısı altında 2001-2002 akademik yılında çeşitli kurumların destek verdiği Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi gerçekleştirilmiştir. 14 Aralık 2004’te son bulan çalışmalar sonrasında öğrenci merkezli, sorgulayıcı, araştırmacı, yaparak ve görerek öğrenmeye dayalı bir eğitim anlayışı ve ders kitaplarının bu çerçevede güncellenmesi önerilmiştir.⁸⁹⁹

Türkiye’de, 2004 yılında açıklanan ve 2005-2006 eğitim öğretim yılında uygulamaya geçen yeni ilköğretim müfredatı da eğitime yüklenen iktisadi amaçlar, demokratik yurttaşlık ve demokratik değerler ilişkisi bağlamında ele alındığında anlam kazanmaktadır. Çünkü 2004 müfredat değişikliği, temelde iki dinamiğin ürünüdür. Birincisi, 1980 askerî darbesinin siyasal ve ideolojik izlerini taşıyan, devlet merkezli, otoriter bir devlet-yurttaş ilişkisine ve evrensel değerlere kuşkuyla bakan, hamasi bir milliyetçilik anlayışına dayanan 1997 ilköğretim müfredatının ve ders kitaplarının, ulus devletin ötesinde, ekonomik olduğu kadar siyasal anlamda da bir bütünleşme projesi olan AB’nin çoğulculuk, farklılıklara saygı, katılımcı demokrasi gibi kültürel ve siyasal ilkeleriyle uyumsuz olmasıdır. Bu nitelikleriyle Türkiye’deki ders kitapları, demokratik yurttaşlık, insan hak ve özgürlükleri ve barışçı değerler açısından son derece sorunludur. 2004 müfredatı ve buna uygun yazılan ders kitapları ise, 1997 müfredatına göre kültürel farklılıklara daha duyarlı, evrensel değerleri ve çocuk haklarını içeren ya da en iyi ihtimalle bu değerlere ilişkin şüpheli bir yaklaşımın vurgulanmadığı bir müfredat olarak Türkiye’deki demokrasi mücadelesinin ve bir devlet politikası olarak AB uyum sürecinin bir yansımasıdır. AB uyum sürecinin yeni müfredatı büyük ölçüde belirlediği, 2004 müfredatının referans noktalarından birinin AB normları ve eğitim anlayışını olmasından anlaşılmaktadır.⁹⁰⁰ Müfredat değişikliğinin ikinci boyutu ise ekonomidir. 1997 müfredatında

899 “Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi Tavsiyeler”, <https://www.tuba.gov.tr/files/PDF/insanhaklari.pdf>. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022.

900 *Tebliğler Dergisi*, Ağustos 2004, S. 2563, s. 723.

hâkim olan ekonomi paradigmasının çerçevesini ulusal ekonomi anlayışı oluştururken 2004 müfredatında küresel ekonomiye uyum sağlama, rekabet gücünü arttırma gibi söylemlerle küresel bir ekonomi paradigması hâkim olmaya başlamıştır. 2004 ilköğretim müfredatının temelleri arasında sayılan bir niteliği de üretim odaklı bir yaklaşımı ön planda tutuyor olmasıdır. Bu anlamda, müfredat ve ders kitaplarında ekonomik bir aktör olarak birey vurgusu artmıştır. Bu birey modelinin en belirgin özeliği ise, iktisadi girişimci ve rekabetçi bir ruha sahip olmasıdır. 2004 müfredat değişikliği siyasal ve iktisadi anlamda bir dönüşüm olduğu kadar, pedagojik anlamda da bir dönüşümü ifade eder. Çünkü 1997 müfredatında davranışçı pedagojiye referans verilirken, 2004 müfredatında inşacı/yapılandırmacı (constructivist) bir pedagojik anlayışa referans verilmiştir. Davranışçılık ile inşacılık, bilgilimsel ve varlıkbilimsel açıdan farklı paradigmalara dayanmaktadır. Bu anlamda, 2004 müfredat değişikliğinin gerçekte neye tekabül ettiğini ve müfredat ve ders kitaplarındaki toplum, yurttaşlık, vatanseverlik ve ekonomi anlayışının dönüşümünü anlamak için küreselleşmeci ekonomik hedefler ve demokratik-evrensel değerlerin resmî ideolojiyle nasıl eklemlendiği ve milliyetçi söylemi nasıl dönüştürdüğünü anlamak kritik bir öneme sahiptir.⁹⁰¹

2005 yılında “Orta Öğretimin Yeniden Yapılandırılması” projesi çerçevesinde üç yıllık genel ve meslekî teknik liselerin öğretim süresi, 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren Talim ve Terbiye Kurulunun 7 Haziran 2005 tarih ve 184 sayılı kararı 9. sınıftan başlamak üzere kademeli olarak 4 yıla çıkarılmıştır.⁹⁰² Bu yüzden ders kitaplarının da yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Talim ve Terbiye Kurulunun 14 Temmuz 2005 tarihli ve 197, 198, 199 ve 200 sayılı kararları çerçevesinde programı değişen lise Türk dili ve edebiyatı 1, kompozisyon 1, Türk dili 1, lise matematik 1 ve lise coğrafya 1 derslerine ait olan ve Mayıs 2005 tarihli ve 2572 sayılı

901 Esin Ertürk, Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 19-23.

902 *Tebliğler Dergisi*, Haziran 2005, S. 2573, s. 381.

Tebliğler Dergisi’nde duyurulan ders kitapları 2004-2005 eğitim-öğretim yılında liselerin hazırlık sınıflarında öğrenim görerek 9. sınıfa geçen öğrenciler için ders kitabı olarak seçilecek ve okutulmaya devam edilmesine karar verilmiştir. Ancak, 2005-2006 eğitim-öğretim yılında liselerin 9. sınıfına doğrudan kayıt yaptıran öğrenciler için ders kitabı olarak değil *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nin ilgili maddesi hükümleri doğrultusunda değerlendirilerek, eğitim aracı olarak alınıp kullanılabilenleri belirtilmiştir. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında programı değişen ilköğretim ders kitaplarının adları, yazarı/yazarları ve yayın evleri ile yayın evi adreslerine ek listede yer verilmiştir. Programı değişen ders kitapları için sadece özel ilköğretim okullarında kitap seçimi yapılmış, resmî ilköğretim okullarında kitap seçimi yapılmamıştır. Kitap seçimleri *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmelik* hükümleri ve 3 Mayıs 2005 tarihli, 2477 sayılı ve 2005/38 numaralı genelgeler ile açıklanan esas ve usullere göre yapılmış, seçim sonuçları ise <http://ilsis.meb.gov.tr> adresindeki “Kitap Seçim Modülü”ne aktarılması istenmiştir. Listede yer alan kitapların seçim işlemlerinin öğretmenlerin tatilde olmaları sebebiyle 02-05 Eylül 2005 tarihleri arasında yapılacak ve sonuçların en geç 8 Eylül 2005 günü çalışma saati sonuna kadar İLSİS üzerinden “Kitap seçimi” ile ilgili link tıklandıktan sonra ders kitaplarının isimleri, yayınevi adları, kitabın ait olduğu sınıfı seçilmesi ve öğretmenlerce seçilen ders kitaplarının adları, yayınevleri, sınıfları ve seçilen kitap sayılarının sisteme aktarılması istenmiştir. Genelgede ders kitabı seçim sonuçlarının baskı, dağıtım ve satış süreçleriyle veri olarak kullanıldığı hatırlatılarak “ihtiyaç fazlası kitap basımına ve dengesiz kitap dağıtımına yol açmamak için kitap seçim sonuçlarının sağlıklı ve güvenilir olmasına gerekli özen” gösterilmesi istenmiştir. Genelgede kitap seçimi sonuçlarının <http://yayim.meb.gov.tr> sitesinden 2005-2006 eğitim-öğretim yılında okutulacak olan bütün ders kitaplarının fiyatları Ağustos 2005 *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulacağı açıklanmıştır.⁹⁰³

903 *Tebliğler Dergisi*, Temmuz 2005, S. 2574, s. 473-480.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

2006-2007 eğitim-öğretim yılında okutulacak ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları Bakanlığa bağlı resmî ilköğretim ve ortaöğretim okullarında öğrenim gören öğrencilere ücretsiz olarak verileceği hatırlatılarak ücretsiz olarak verilen ders kitapları için ilgili yönetmelik hükümleri gereğince okul ve kurumlarda öğretmenlerce ders kitabı seçimi yapılmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda, 2006-2007 eğitim-öğretim yılında resmî ilköğretim okullarında sadece ilköğretim seçmeli olan Almanca 2. yabancı dil dersi, bilgisayar 1-5 dersleri, Fransızca 2. yabancı dil dersi, güzel konuşma ve yazma 1-5 dersleri ile turizm 1-3 dersleri ile aldırılması zorunlu olmayan İlköğretim Müzik 1 adlı ders kitabı için kitap seçimi yapılması istenmiştir. Özel ilköğretim ve özel ortaöğretim okullarında ise bütün ders kitapları için ilgi yönetmelik hükümleri gereğince kitap seçimi yapacağı hatırlatılmıştır. Kitap seçimi sonuçları, 2003-2004, 2004-2005 ve 2005-2006 eğitim- öğretim yıllarında olduğu gibi bu eğitim-öğretim yılında da internet ortamına aktarılmış ve ilgililerin hizmetine sunulmuştur.⁹⁰⁴

Zafer Çelik yaptığı araştırmada ders planları ve kitaplarda öğretmenin “hata” yapmasına izin vermeyecek şekilde son ayrıntısına kadar düzenlendiğini, müfredat yenilenmesinde her ne kadar derslerde örneklerin yerelleştirileceği, öğretmenlerin yeni etkinlikler hazırlayacağı belirtilmiş olmasına rağmen uygulamada kitapların ve müfredatın etkin bir şekilde takip edildiğini ve öğretmenlerinde bir değişiklik yapmayı tercih etmediklerini tespit etmiştir. Çelik çalışmasında ayrıca öğretmenlerin yeni müfredat ile birlikte ders kitaplarında önemli bir değişimin gerçekleştiğini düşündüklerini, özellikle hazırlanan kılavuz kitaplardan çok memnun olduklarını, kitapların kendilerini çok iyi yönlendirdiğini ifade ettiklerini tespit etmiştir. Öğretmenler, öğrenci ders ve çalışma kitaplarında görselliğin öne çıktığını belirtmişlerdir. Nitekim hazırlanan yeni ders kitapları, eski kitaplara göre çok daha fazla görsel unsurları kullanmıştır. Öğretmenler ayrıca ders kitaplarında yer alan metinleri ve etkinlikleri takip

904 *Tebliğler Dergisi*, Ağustos 2006, S. 2587, s. 746-749

ettiklerini, kitapların bu konuda kendilerini çok iyi yönlendirdiğini belirtmişlerdir. Genel olarak öğretmenler şikâyetçi olmadığı fakat öğretilecek tüm bilginin ülke çapında homojenleştiği bir yapı ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁵

61. Hükümet Programında (2011), Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde yaklaşık bir milyon bilgisayarın okullara gönderildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) projesi kapsamında, tüm öğrencilere tablet bilgisayar dağıtılması, ders kitaplarının elektronik formata dönüştürülmesi planlanmış ve bu çerçevede çalışmalar yapılmıştır. 14 Eylül 2011 tarihinde yayımlanan 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile birlikte Bakanlık merkez teşkilatının yapısı köklü bir dönüşüm yaşamıştır.⁹⁰⁶ Bu dönüşümde genel müdürlüklerin dağınık durumu iyileştirilmeye çalışılmıştır. Genel müdürlüklerin ders kitabı hazırlama görevleri de olduğundan bu durum ders kitaplarını da etkilemiştir.

1-5 Kasım 2010 tarihleri arasında toplanan XVIII. Millî Eğitim Şûrasında öğrencilerin kitap taşıma yükünün azaltılması amacıyla e-kitap, fasikül, kopartılabilir sayfalı kitap, her kitaba Millî Eğitim Bakanlığının internet sayfasından ulaşılabilmesi vb. uygulamalar yapılması, ilköğretim ve ortaöğretim ders kitaplarının Türkçenin doğru kullanılmasına katkı sağlayıcı nitelikte olması ile fen ve teknoloji, matematik vb. derslerde kullanılan terimlerin Türk Dil Kurumu ile iş birliği yapılarak yeniden düzenlenmesi ve merkezî sınav sistemiyle öğrenci alan genel ortaöğretim kurumları öğrencileri için farklı ders programları ve bu programlara göre ders kitapları hazırlanması yönünde kararlar alınmıştır.⁹⁰⁷

905 Zafer Çelik, Politika ve Uygulama Bağlamında Türk Eğitim Sisteminde Yaşanan Dönüşümler: 2004 İlköğretim Müfredat Reformu Örneği, s. 165-212.

906 Zafer Çelik, Politika ve Uygulama Bağlamında Türk Eğitim Sisteminde Yaşanan Dönüşümler: 2004 İlköğretim Müfredat Reformu Örneği, s. 158-163.

907 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf. Erişim Tarihi 30 Temmuz 2022.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

12 Ocak 2015 tarih ve 2015/1 sayılı genelge ile ders kitabı bulunmayan alanlarda kullanılmak üzere hazırlanacak eğitim araçlarının ileri tarihlerde yayımlanacak *Tebliğler Dergisi*’nde ayrıca duyurulacağı, Ortaöğretim 9. sınıf İngilizce dersinde 2015-2016 eğitim-öğretim yılına mahsus olmak üzere ilgili genel müdürlükçe hazırlanarak hizmete sunulacak İngilizce öğretim materyali kullanılacağından listede duyurulan İngilizce ders kitaplarına 9. sınıflar için ihtiyaç girilmemesi istenmiştir.⁹⁰⁸

2005’te Millî Eğitim Bakanlığının değişen felsefesi doğrultusunda başlayan müfredatı geliştirme, yenileme ve güncelleme çalışmaları, 2015-2016 eğitim öğretim yılında tamamlanmıştır. 2016-2017 eğitim öğretim yılının başından 18 Temmuz 2017’ye kadar 51 müfredat ekseninde kapsamlı bir şekilde bir güncelleme, gözden geçirme, ikmal ve değişiklik çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda müfredata adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik on kök değer, ana dilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematik yeterliği, bilim ve teknoloji yeterliği, dijital yeterlik, öğrenmeyi öğrenme, inisiyatif alma ve girişimcilik algısı, sosyal ve kamusal yeterlikler, kültürel farkındalık ve ifade dokuz yeterlilik ve beceri eklenmiştir.⁹⁰⁹ Müfredat güncellemesi beraberinde ders kitaplarının da değişmesini gerektirmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ders kitaplarıyla ilgili olarak 2021 ve 2022 yıllarında önemli yasal düzenlemeler yapmıştır. 14 Ocak 2022 tarihinde *Ders Kitapları ile İlişkilendirilmiş Elektronik Eğitim İçerikleri Hakkında Bilgilendirme*’yi yayımlayan TTKB Millî Eğitim Bakanlığı *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ni 14 Ekim 2021 tarihinde güncellemiştir. 5 Kasım 2021 tarihinde ise *Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları İle Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları* adlı kitapçığı yayımlamıştır. Ayrıca 9 Aralık 2022 tarihinde *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği* yeniden düzenlenmiştir.

908 *Tebliğler Dergisi*, Ocak 2015, S. 2688, s. 1-2.

909 “Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine...”, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022.

3. BÖLÜM

1920’DEN GÜNÜMÜZE DERS KİTAPLARI

3.1. DERS KİTAPLARININ SAĞLANMA BİÇİMLERİ

Ders kitaplarının seçilmesinde genel olarak öteden beri izlenen yol, devletin müfredatını belirlediği kitabı yarışma veya diğer yollarla yazdırması ve kendi felsefesine en uygun olanını seçmesi ile kitap yazmaya ilgi duyanların müfredat programlarına uygun olarak yazdıkları kitaplara devletin ruhsat vermesidir.

1) Yarışma Usulü

Yarışma usulüyle kitap seçimi cumhuriyetin ilk yıllarında da yapılmıştır. 1933’de kanunlaşarak başlayan tek kitap yöntemiyle Millî Eğitim Bakanlığı okullarda okutulacak kitaplar için ayrı ayrı yarışmalar düzenlemiştir. Bakanlık yarışmalara katılımı artırmak için yarışma şartnamelerini basın yoluyla ilan etmiştir.⁹¹⁰ Yarışmalara katılım şartları çok zor değildi ve birçok öğretmen bu yarışmalara katılarak kendini geliştirme imkânı bulmuştur.

Kitap seçiminde dersler için özel şartnameler hazırlanmıştır. Örneğin 1939’da yarışmaya açılan ilkokul tarih kitaplarında bulunması gereken

910 “Kültür Bakanlığından:”, *Akşam*, 8 Ağustos 1935, s. 15, “Kültür Bakanlığından”, *Haber*, 7 Şubat 1937, s. 3, “Kültür Bakanlığından”, *Akşam*, 17 Şubat 1938, s. 8.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

konular ayrıntılı olarak belirtilmiş ve kitapta olması gereken nitelikler programa ilave edilen hedef ve direktifler göz önünde bulundurulması, çocukların seviyesine uygun olması, tarihler ve isimlere fazla yer verilmemesi, tarihin seyrinde önemli rolü olan hadiseler anlatılması ve dil bilgisi uygun olması sayılmıştır.⁹¹¹ 10 Mart 1942 tarihinde açılan ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına mahsus coğrafya kitapları yarışmasına 11 seri kitap başvurusu olmuştur. Birinciliği Sivas Erkek Öğretmen Okulu Müdürü Tarık Asal, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Asistanlarından Ferruh Sanır ve Ankara Gazi Lisesi Coğrafya Öğretmeni Hayri Günden; ikinciliği Manisa Orta Okulu Tarih-Coğrafya Öğretmeni Bahri Oskay ile Manisa İlk Öğretim Müfettişi Cemal Onoğur ve üçüncülüğü İstanbul Üniversitesi Coğrafya Profesörü Besim Darkot ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Doçentlerinden Cemal Alagöz'ün kitapları kazanmıştır. Yarışma sonucuna göre birinci olan kitabın 1945-1944 ders yılından itibaren üç yıl müddetle ilkokullarda okutulmasına karar verilmiştir.⁹¹²

1943 yılında Ortaokullar için Tarih I, II ve III kitaplarının yazılması için yarışma açılmıştır. 1 Şubat-31 Aralık 1943 tarihleri arasında başvuruların devam ettiği yarışmaya başvuruya karar verenlerin 30 Eylül 1943'e kadar bir dilekçe ile Maarif Vekilliğine müracaatla kayıt olmaları ve numara almaları istenmiştir. Müsabakaya bir veya daha fazla kişiyle katılmak mümkündü. Yarışmada birinci olan kitap serisi üç yıl ortaokullarda okutulacağından müellifine veya müelliflerine her ders yılı için 1800 TL telif hakkı verileceği, ikinciye bir defalığına 1800 TL, üçüncü, dördüncü ve beşinci olanlara da birer defaya mahsus olmak üzere 900 TL lira mükâfat verileceği açıklanmıştır. Başvuruda bulunanların eserlerini üçer nüsha olmak üzere makine ile ve kâğıtların yalnız birer yüzüne yazılmış olarak ve noter onaylı taahhüt senedi ile birlikte Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğüne makbuz mukabilinde vermeleri istenmişti. Kitapların ortaokulların tarih dersleri için tespit

911 *Tebliğler Dergisi*, 13 Şubat 1939, S. 5, s. 2.

912 *Tebliğler Dergisi*, 10 Mayıs 1943, S. 223, s. 172.

edilmiş olan ve şartnamede bulunan yeni müfredat programına uygun olması istenmiştir. Birinci ve ikinci kitaplar en çok 35’e, üçüncü kitap 15 dersi Türkiye Cumhuriyeti ve Türk inkılâbı tarihine ayrılmak üzere en çok 50 ders saati içinde okutulabilecek bir şekilde ve bahisler derslere bölünmüş olarak yazılacağı belirtilmiştir. Kitapların öğrencilerin düzeyine uygun düzgün bir Türkçe ile Türk tarihi eksen tutan ve Türk tarih tezine uygun olarak yazılması istenmiştir. Konuların belli bölümler hâlinde işlenmesinin gerekli olduğunun vurgulandığı şartnamede konu başında ve sonunda kısa özetlerin olması, konu sonunda ise öğrencileri “düşünmeye sevk edecek ve onları kendi kendilerine incelemeye, okumaya ve öğrenmeye alıştırarak ve metni sıkı sıkıya” takip etmelerini sağlayacak soruların olması istenmiştir. Kitabın resim, harita, cetvel ve grafiklerle desteklenmesinin önemine değinilen şartnamede konu sonlarına bahis içinde geçen ve öğrenci için yeni veya yabancı bulunan dil ve tarih terimlerinin liste hâlinde ve gerekli görülen izahlarıyla birlikte konulması istenmiştir. Ayrıca kitaplarda müfredatın istediği bilgi dışında öğrencinin tarih konularına ilgilerini arttırıcı ve bilgilerini tamamlayıcı veya ulusa ve memlekete olan sevgi ve güvenlerini kuvvetlendirici mahiyette kısa ve cazip okuma parçalarına da yer verilebileceği yazılmıştır. Kitapta yer alması istenen fihrist, kronoloji cetveli, resim, harita nasıl olacağı açıklanmış önemli şahıs ve tarihlerin altının çizilmesi istenmiş ve kitaplarda öğretmenlere ait tavsiye ve ihtarlar bulunmayacağı belirtilmiştir. Yazım ve imlâ kurallarına uyulmasının istendiği şartnamede birinci ve ikinci sınıf kitapları 14x20,5 boyutunda kâğıda basıldığı takdirde 160-196 sayfa arasında, üçüncü sınıf kitabının ise 14x20,5 boyutunda kâğıda basıldığı takdirde 176-224 sayfa arasında olabileceği açıklanmıştır.⁹¹³

19 Nisan 1968 tarih ve 9588 sayılı genelge ile ticaret liseleri için muhasebe, maliye, satış-reklâm, turizm ve daktilografi dersleri için kitap yazma yarışması açılmıştır. Bu yarışmaya gireceklere ders kitapları hazırlanırken, müfredat programları, genel ve özel şartname

913 *Tebliğler Dergisi*, 4 Ocak 1943, S. 205, s. 112-114.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

hükümlerinin esas tutulacağı, genel şartnamenin 570 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayınlandığını, özel şartnamelerin ise Millî Eğitim Bakanlığı Teknik Öğretim Yayınlan Komisyonundan temin edilecekleri bildirilmiştir. Yazarların ilan tarihinden en geç iki ay içinde birer dilekçe ile Millî Eğitim Bakanlığı Teknik Öğretim Yayınlan Komisyonu Başkanlığına müracaat ederek yazmak istedikleri ders kitaplarının adını, sınıfını bildirmeleri istenmiştir. Hazırlanacak eserlerin, daktilo makinası ile ve düz beyaz kâğıdın bir yüzüne, seyrek satırlarla yazılması ve biri resimli olmak üzere ikişer nüshayı 31 Aralık 1968’e kadar gönderebilecekleri açıklanmıştır. Talim ve Terbiye Kurulunca ders kitabı olarak kabul edilen müsvedde eserlerin sahiplerine ödenecek telif hakkı ücretinin Teknik Öğretim Yayınlan Komisyonunca tespit edileceği söylenmiştir.⁹¹⁴

TTK’nin 13 Mart 1972 tarih ve 135 sayılı kararı çerçevesinde orta dereceli mesleki ve teknik öğretim okulları “tesviyecilik, tornacılık, frezecilik, vargel ve planyacılık, taşlamacılık, ölçme ve kontrol, kalıpcılık ve iş kalıpcılığı” temel ders kitaplarının yazılması kararlaştırılmış ve bu çerçevede derslere ait özel şartname yayımlanmıştır. Buna göre temel ders kitaplarının yazılmasında 570 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan “Okul Kitaplarında Aranacak Genel Vasıflar” a uyulmakla beraber ilgili dersin öğretim programının göz önünde tutulması istenmiştir. Konuların her seviyedeki öğrencinin ihtiyacına cevap verecek tarzda işlenmesi ve bu suretle derse yeni başlayanlar ile ilgili alanda derinleşmek isteyen öğrencilerin eserden yararlanmaları sağlanması hedeflenmiştir. Konuların işlenmesinde ilgili meslek için gerekli bütün bilgilerin basitten karmaşığa doğru verilmesi esas olmakla beraber, Orta Dereceli Mesleki ve Teknik Öğretim Okullarının üst bilimsel seviyesi de göz önünde bulundurulması istenmiştir. Konuların işlenmesinde, temel fen ve teknik bilimlerden, Orta Dereceli Mesleki ve Teknik Öğretim Okullarının bu bilimlerde esas aldığı seviyelerin göz önünde tutulması ve konuların bilim ve teknolojideki en son yeniliklere

914 *Tebliğler Dergisi*, 6 Mayıs 1968, S.1500, s. 136.

göre, uygulamaya yönelik olarak işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer temel ders kitaplarında işlenmiş olan konulardan bu konuların işlenmesinde değinilmesi zorunlu görülen kısımlara sadece bu konu ile ilgili uygulama özellikleri yönünden yer verilmesinin istendiği şartnamede konuların Türk Standartları Enstitüsünce yayımlanmış standartlara göre işlenmesi ve zorunlu hâllerde yabancı ülkelerin standartlarına başvurulabileceği ifade edilmiştir. Kitapların en fazla 200 sayfa olabileceği belirtilmiştir.⁹¹⁵ Bu ders kitaplarının hazırlanması için 1 Mayıs 1972 tarihinde 10514 sayılı genelge ile yarışma açılmıştır. Yarışmaya katılmak isteyen yazarlar ilandan itibaren en geç iki ay içinde birer dilekçe ile Millî Eğitim Bakanlığı Mektupla öğretim ve Teknik Yayınlar Genel Müdürlüğüne müracaat ederek yazmak istedikleri Meslek Temel Ders Kitaplarının adlarını bildirmeleri istenmiştir.⁹¹⁶ Benzer şartlarda TTK’nin 13 Haziran 1972 tarih ve 282 sayılı kararı çerçevesinde “motor yenileştirme, kaporta, oto elektrik, trafik, şasi, otomatik transmisyon, gaz türbinleri ve tepkili motorlar, benzin motorları, dizel motorları, motor ayarları ve bakımı” temel ders kitapları özel şartnameleri kabul edilmiştir.⁹¹⁷

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmelikte* ve 15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde ödüllü veya ödüksüz yarışma açılması hâlinde yarışma şartnamesi, ilgili birimce hazırlanıp TTKB’ye sunulması istenmiştir. TTK’ce kabul edilen şartname, *Tebliğler Dergisi*’nde ilân edilmiştir. Buna göre yazarlar veya komisyonlar, bir nüshası resimli ve şekilli olmak üzere yarışma şartnamesine göre hazırladıkları üç nüsha müsvedde eseri, şartnamede belirtilen süre içinde ilgili ana hizmet birimine göndermek veya elden teslim etmek zorundaydılar.⁹¹⁸ 15 Mayıs 1986 tarihli yönetmelikte ise “Daire Başkanlığı, eserler üzerinde

915 *Tebliğler Dergisi*, 3 Nisan 1972, S. 1693, s. 60-65.

916 *Tebliğler Dergisi*, 1 Mayıs 1972, S. 1696, s. 77.

917 *Tebliğler Dergisi*, 26 Haziran 1972, S. 1704, s. 215-220.

918 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s. 9-13.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

gizliliği sağlayacak şekilde gerekli kodlamayı ve diğer işlemleri yapar ve bu eserleri ilgili birime gönderir.” denilmiştir.⁹¹⁹ Bu yaklaşım 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde de benimsenmiştir.⁹²⁰ Kitap başvurularında ve incelemeler sırasına TTK bu gizliliğe oldukça dikkat etmesindeki en temel etken kitapların tarafsız bir şekilde incelenmesidir.

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde yarışmaya başvuru şekli, yarışma şartları, yarışmada derece alanlara verilecek ödülün miktarı, ödemeye ilişkin usul ve esaslar, düzenlenecek şartnamenin TTK’ce hazırlanması esası getirilmiştir. Ayrıca bu yarışmaya ders kitabı üretme şartlarını taşıyan yayınevlerinin katılabileceği, yarışmaya katılacak eserleri yönergede belirtilen esaslara göre hazırlanması gerektiği, eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesinin Bakanlığın ve diğer resmî kurumlardan katılacak uzmanlardan oluşturulacak özel ihtisas komisyonlarınca yapılacağı, inceleme ve değerlendirme sonuçlarının TTK’de görüşüleceği ve alınan kararın *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanacağı belirtilmiştir.⁹²¹ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise başvuru sahiplerinde aranan şartları taşıyanların yarışmaya katılabileceği belirtilmiştir. İlgili birimin baskıya hazır nüshalarının incelenmesi için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına gönderilmesinin istenildiği yönetmelikte inceleme sonunda düzenlenen raporlar ile baskıya hazır nüsha veya nüshaların Kurula sunulması ve Kurulda alınan kararın Yayınlar Dairesi Başkanlığına ve ilgili birime bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İlgili yönetmelikte baskıya hazır üç adet nüshanın, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitapları ile takım hâlinde her yıl incelenmek üzere ocak, şubat, mart aylarında TTKB’ye teslim edilmesi istenmiştir. Hangi ders kitaplarının öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabı ile birlikte takım hâlinde verileceği ilgili dersin öğretim programının Kurul kararında belirtilmiştir.⁹²²

919 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

920 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

921 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

922 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

Şartnamesine uygun olarak yazılan müsvedde eserlerin ön incelenmesi ilgili birimce yapılmış, müsvedde eserler ve ön inceleme raporları TTKB’ye sunulmuştur. Söz konusu müsvedde eserler ile ön inceleme raporları Kurulca incelenerek değerlendirilmiş ve sonuçlar Yayınlar Dairesi Başkanlığına ve ilgili birime bildirilmiştir. Müsvedde eserlerin Kurulca değerlendirilmesi tamamlanıncaya kadar kimlik zarflarının açılması yasaktı. Yarışma sonunda seçilecek kitap veya kitap serisi ve sayısı, bu kitapların basımının Bakanlıkça mı, yoksa sahipleri tarafından mı yapılacağı ile diğer gerekli hususlar şartnamede belirtilmek zorundaydı.⁹²³ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde Bakanlığın ihtiyaç duyulan alanlarda Bakanlıkça taslak ders kitabı hazırlanmasıyla ilgili olarak ödüllü veya ödüksüz yarışma açılabilceği açıklanmıştır. Aynı yönetmelikte yarışma şartlarını taşıyan yayınevlerinin şartnamelere uygun olarak katılabileceği belirtilmiştir.⁹²⁴

TTK’nin 12 Temmuz 2004 tarihli 114, 115, 116, 117 ve 118 sayılı kararlı ile ilköğretim matematik 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıf dersi kitapları, ilköğretim Türkçe 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıf dersi, ilköğretim hayat bilgisi 1, 2 ve 3. sınıf dersi, ilköğretim fen ve teknoloji 4 ve 5. sınıf dersi, ilköğretim sosyal bilgiler 4 ve 5. sınıf dersi yarışma usulüyle hazırlanarak hizmete sunulması baskıya hazır nüshalarının incelenmek üzere TTKB’ye başvurularının 11 Şubat 2005 tarihinde yapılması istenmiştir.⁹²⁵

2) Sipariş Usulü

Sipariş usulüyle yazdırılacak kitapların şartnamesi ilgili ana hizmet birimlerince hazırlanıp TTKB’ye sunulmaktaydı. Ana hizmet birimleri, Bakanlık personelinden veya Bakanlık dışındaki şahıslardan kurulan komisyonlar ile şahıslara sipariş usulüyle kitap yazdırabilir veya tercüme ettirebilirdi. TTK’ce kabul edilen şartnameye göre kitap

923 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

924 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

925 *Tebliğler Dergisi*, Ağustos 2004, S. 2563, s. 705-762.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

yazdırma işlemleri, ilgili ana hizmet birimi tarafından yürütülmüştür. Sipariş usulüyle yazdırılan veya tercüme ettirilen eserlerin ön incelemesi ilgili ana hizmet birimince o dersi fiilen okutmakta olan yeteri sayıda branş öğretmeni ile en az bir Türkçe öğretmeninden kurulan komisyonca yapılmıştır. İncelenen eserler ile ön inceleme raporları TTKB’ye sunulmuş ve Kurulca kabul edilen kitaplar, baskı işlemi için Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiştir.⁹²⁶

Sipariş usulü ile yazdırılacak kitapların şartnamesi ilgili birimce hazırlanarak Başkanlığa sunulmuş ve Kurulca kabul edilen şartname ilgili birime gönderilmiştir. İlgili birim, kişi veya komisyona şartnameye uygun olarak kitap yazdırılmıştır. Hazırlanan müsvedde eserlerin ön incelenmesi birimce yaptırılarak müsvedde eserler ve ön inceleme raporları Başkanlığa sunulmuştur. Kurulca kabul edilen kitaplar baskı işlemi için Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiş ve ilgili birime bilgi verilmiştir.⁹²⁷

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise Bakanlığın komisyon, kurum veya kuruluşlar ile yayınevlerine şartname hükümlerine göre taslak ders kitabı yazdırabileceği belirtilmiştir.⁹²⁸ Aynı usul aynı şekilde 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de yer almıştır. Hem bu yönetmeliğe hem de önceki yönetmeliklere göre sipariş usulü ile yazdırılacak kitapların şartnamesinde belirtilen hususlar yerine getirilmediği takdirde hazırlayanlara ödeme yapılmamıştır.⁹²⁹ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte Bakanlıkça sipariş ve satın alma usulüyle temin edilecek ders kitaplarının yazım ve hazırlanmasında görevlendirilecek kişilerin şartlara, yönetmelik hükümlerine uymadığının tespiti durumunda

926 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s.9-13.

927 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

928 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

929 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 12 Eylül 2012, S. 28409.

taslak ders kitapları incelenmemiş ve iade edilmiştir.⁹³⁰

Taslak ders kitaplarından sipariş ve satın almaya ilişkin usul ve esasları içeren şartname ilgili hizmet birimlerinde TTK’ye sunulmuştur. Kurulca uygun görülen şartname ilgili hizmet birimine gönderilmiş ve Başkanlık ile ilgili hizmet birimin elektronik ortamında duyurulmuştur.⁹³¹ 14 Ekim 2015 tarihindeki yönetmelik değişikliğinde bu madde taslak ders kitaplarından sipariş ve satın almaya ilişkin usul ve esasları içeren şartnamenin hazırlanması ve diğer iş ve işlemler ilgili hizmet birimlerinde yürütüleceği ve elektronik ortamda duyurulacağı şeklinde yeniden düzenlenmiştir.⁹³²

2008 yılında Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri ile Anadolu Ticaret Meslek Liselerinde okutulmakta olan Rusça ders kitabı ve destekleyici nitelikte ses CD’si veya VCD şartname esaslarına ve öğretim programlarına uygun olarak sipariş usulü yazdırılmasına karar verilmiştir. 9. sınıf Rusça Kitabı; öğrenci ders kitabı ve öğrenci alıştırmaları kitabı olmak üzere iki ayrı kitap hâlinde her bir kitap A4 ebadında ve ders kitabının 8-10 formadan, öğrenci kitabının 4-5 formadan oluşacak hazırlanması istenmiştir. İstekli kişilerin ekte sunulan form dilekçeyi doldurarak, ayrı ayrı olmak üzere özgeçmişlerini, yayımlanan eserlerini, makale örneklerini, dil bilgisi belgelerini, diploma örneklerini ve unvanlarını belirten bilgi ve belgeleri ile varsa diğer belgelerin dokümanlarıyla birlikte en geç 15 Ağustos 2008 günü mesai bitimine kadar Millî Eğitim Bakanlığı Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğüne şahsen, posta veya internet aracılığıyla müracaat etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kitapların *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* ile *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge*’ye uygun olmak zorundaydı.⁹³³

930 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

931 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

932 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

933 *Tebliğler Dergisi*, Ağustos 2008, S. 2611, s. 437-446.

3) Satın Alma Usulü

Millî Eğitim Bakanlığı ihtiyaç duyması hâlinde, yurt içinde veya dışında yazılmış ya da tercüme edilmiş olan kitapları satın alma yoluyla temin edebilmiştir.⁹³⁴ Bu tür kitapların ön incelemesi ilgili birimce yapılarak raporlarıyla birlikte Başkanlığa sunulmuştur. Kurulca kitabın veya telif hakkının satın alınmasına karar verilmesi hâlinde, bu durum gereği için Daire Başkanlığına bildirilmiş ve ilgili birime bilgi verilmiştir.⁹³⁵ 9 Mayıs 1998 yönetmelik değişikliğinde bu yöntemle hazırlanan baskıya hazır nüshalar için müracaatın her zaman yapılabileceği belirtilmiştir. Temmuz ayının üçüncü haftasının son iş gününe kadar Kurulca kabul edilen ders kitaplarının listesi *Tebliğler Dergisi*'nde duyurulmak üzere Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiştir.⁹³⁶

4) Bakanlıkça Hazırlama Usulü

Millî Eğitim Bakanlığı zaman zaman yarışmayla değil komisyon aracılığıyla bazı kitapları yazdırma yoluna gidebilmiştir. Örneğin 1936 yılında İlkokul Tabiat kitabı bu usulle yazdırılmıştır.⁹³⁷ Bakanlık, teşkilâtında görevli kişi veya kişilerden kuracağı komisyona kitap hazırlatabilirdi. Bu durumda da sipariş usulündeki yol takip edilmiştir.⁹³⁸ 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde ilgili birimler tarafından kitap yazdırmak için görevlendirilecek kişiler ile inceleme komisyonlarına alınacak personel, ilgili birimlerce belirlenip Başkanlığa bilgi verilmiştir.⁹³⁹ Bu madde 1 Eylül 2006'da yürürlükten kaldırılmıştır.⁹⁴⁰

934 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 9 Mayıs 1998, S. 23337, s. 5; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 12 Eylül 2012, S. 28409.

935 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

936 *Resmî Gazete*, 9 Mayıs 1998, S. 23337, s. 5.

937 "Tabiat Bilgisi de Tek Kitaptan Okutulacak", *Son Posta*, 4 Mart 1937, s.4, "İlmekteplerde Okutulacak Tabiat Bilgisi", *Cumhuriyet*, 26 Mart 1937, s. 2.

938 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

939 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

940 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde Bakanlığın yönetmelik hükümlerince Başkanlığın koordine veya rehberliğinde kuracağı bir komisyona kitap hazırlatabileceği yer almıştır. Ders kitabı hazırlayanların isimlerinin ilgili birimce alınan onayda yer alması zorunluydu. Ancak kitaplarda yazar/yazarların sayısının üç veya daha fazla olması durumunda yazarların isimleri yerine komisyon ifadesine yer verilmiştir.⁹⁴¹ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde Bakanlığın kitap yazması ile ilgili herhangi bir madde bulunmamasına rağmen 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde hizmet birimlerinin yönetmelik hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla Bakanlık personeli arasından oluşturduğu komisyonlar marifetiyle kitap yazdırabileceği hükmü eklenmiştir.⁹⁴²

5) Özel Kesimce Üretme Usulü

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaygın kitap üretme usullerinden biri olan bu usul 1933-1949 yılları arasında tek kitap usulünün uygulanmasından dolayı azalmıştır. 1949’dan sonra çoklu kitap sistemine yeniden geçilmesi bu usulle kitap yazımını yeniden canlandırmıştır. 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde özel kesimce üretme usulü de eklenmiştir. Bu usulle kitap yazan yazar veya yayınevinin gizlilik esasına riayet ederek kitap taslaklarının üzerine, iç kapaklarına veya herhangi bir yerine adını veya adresini belirtir nitelikte yazı, resim, işaret veya benzeri bir şeyi koymamaları gerekmektedir. Yazarlar veya yayınevleri tarafından hazırlanan, biri orijinal olmak üzere üç nüsha müsvedde eser Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiş veya elden teslim edilmiştir. 19 Haziran 1993 yönetmelik değişikliğinde müsvedde kelimesi çıkarılmıştır.⁹⁴³ 11 Aralık 1993’te yapılan yönetmelik değişikliğinde ise “üç adet baskıya hazır nüsha” tabiri kullanılmıştır.⁹⁴⁴

941 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

942 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

943 *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1993, S. 21612, s. 3.

944 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

Yayımlar Dairesi Başkanlığı, eserler üzerinde gizliliği sağlayacak şekilde kodlama yapmış, incelenmek üzere bekletmeden TTKB’ye sunmuştur. İncelenerek karara bağlanan eserler, gereği yapılmak üzere yazara veya yayınevine gönderilmiş ve sonuç ayrıca ilgili birime de bildirilmiştir.⁹⁴⁵ 11 Aralık 1993 tarihli yönetmelik değişikliğinde özel kesimce üretilen ders kitapları hakkında değişikliğe gidilmiştir. Bu yönelekte TTKB’ye bağılı olarak kurulan Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığı eserler üzerinde ön inceleme yapılmasını sağlayarak, uygun bulunanları incelenmek üzere TTKB’ye bağılı Eğitim Araçları İnceltme Enstitüsü Müdürlüğüne göndermiş, uygun bulunmayanlar ise müracaat sahiplerine iade etmiştir. 11 Aralık 1993 tarihli yönetmelikle kurulan Enstitü Müdürlüğü, eserin incelenmesini sağlayarak inceleme raporuyla birlikte Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığına göndermiştir. Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığı, inceleme raporu doğrultusunda gerekli işlemleri yaparak sonucu ilgili birimler ile yazar veya yayınevine bildirmiştir.⁹⁴⁶ 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikte bu usulle üretilen müsvedde eserler için müracaatlar her zaman yapılabilirdi. Ancak, her öğretim yılının Ekim ayı bitiminden sonra yapılan müracaatların müteakip öğretim yılına yetiştirilme zorunluluğu bulunmuyordu.⁹⁴⁷ Son cümlede geçen “Ekim ayı” ibaresi 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde “Aralık ayı” olarak değiştirilmiştir.⁹⁴⁸ Temsil tarihleri zaman zaman güncellenmiştir.

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde kısmi değişikliğe gidilmiştir. Buna göre yazar veya yayınevleri tarafından hazırlanan, biri orijinal olmak üzere üç adet baskıya hazır nüshanın TTKB’ye gönderilmesi veya elden teslim edilmesi istenmiştir. Başkanlık, eserler üzerinde ön inceleme yapılmasını sağlayarak uygun bulduklarını inceletmiş, bulmadıklarını ise müracaat sahibine iade etmiştir. Başkanlık, eserin incelenmesini sağlayarak inceleme

945 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

946 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

947 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

948 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

raporu doğrultusunda gerekli işlemleri yapmış ve sonucu yazara veya yayınevine duyurmuştur. Bu usulle hazırlanan baskıya hazır nüshalar için ilk müracaatlar 1 Ocak-15 Nisan tarihleri arası hariç olmak üzere, her zaman yapılabilmektedir. Ancak, her yılın Aralık ayı bitiminden sonra yapılan müracaatların müteakip öğretim yılına yetiştirilme zorunluluğu yoktu.⁹⁴⁹ 3 Eylül 1996 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde Mart ayının son iş gününe kadar Kurul tarafından kabul edilen ders kitaplarının listesi *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulmak üzere Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderileceği belirtilmiştir.⁹⁵⁰ Aynı madde 10 Nisan 2003 tarihli yönetmelik değişikliğiyle gönderilme tarihi Mayıs ayının üçüncü haftasının son iş günü olarak tespit edilmiştir. Ancak okutulma süresi devam edenler ile Mayıs ayından önce Kurulca kabul edilmiş ders kitaplarına ait liste Mayıs ayının ilk haftasında Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmesine karar verilmiştir.⁹⁵¹ 4 Temmuz 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu süre “Aralık ayının 15 inci iş günü” olarak belirlenmiştir. Okutulma süresi devam eden ve süresi uzatılan ders kitaplarının listesi ise *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmak üzere Aralık ayının son iş gününe kadar Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiştir.⁹⁵² 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise “Başkanlığa” ibareleri “Daire Başkanlığına” olarak değiştirilmiştir.⁹⁵³

17 Mart 2004 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde baskıya hazır nüshanın beş adedinin⁹⁵⁴, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitapları ile birlikte takım hâlinde her yıl Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında incelenmek üzere TTKB’ye teslim edilmesinin esas olduğu ifade edilmiştir. Ancak hangi ders kitaplarının öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabı ile birlikte takım hâlinde verileceği yönergede belirtilmiştir.⁹⁵⁵ 4 Temmuz 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde

949 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

950 *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1996, S. 22746, s. 32-33.

951 *Resmî Gazete*, 10 Nisan 2003, S. 25075.

952 *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 2006, S. 26218.

953 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

954 5 Nisan 2005 tarihli yönetmelik değişikliğinde 5 nüsha 2 nüshaya indirilmiştir.

955 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

baskıya hazır iki adet nüshanın, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitapları ile birlikte takım hâlinde incelenmek üzere her yıl Ocak, Şubat ve Mart aylarında TTKB’ye teslim edilmesi istenmiştir.⁹⁵⁶

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde Bakanlığın yayınevlerinin yönetmelikte belirtilen usul ve esaslar doğrultusunda taslak ders kitabı hazırlayabileceği açıklanmıştır.⁹⁵⁷ Aynı usul aynı şekilde 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de yer almıştır.⁹⁵⁸ Bu sağlama biçimi 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Başvuru sahiplerince hazırlama” şeklinde geçmektedir.⁹⁵⁹ Kitapların teslim tarihlerinin zaman zaman değiştiği ve bu konuda belli bir takvimin yerleşmediği görülmektedir. Bugün de kitap yazımı için belli bir takvim bulunmamakta TTKB ihtiyaca göre ilana çıkmaktadır.

Ders kitabının yeniden yazımını gerektiren program değişikliklerinde; baskıya hazır nüshaların incelenmek üzere TTKB’ye başvuruları ile ilgili takvim, kabul edilen öğretim programlarının Kurul kararında belirtilmiştir.⁹⁶⁰ Ders kitabının yeniden yazımıyla ilgili madde 5 Nisan 2005 tarihli yönetmelik değişikliğinde “Ders kitabının yeniden yazımını gerektiren program değişikliklerinde; baskıya hazır nüshaların incelenmek üzere Başkanlığa ilk başvurusu, incelenmesi, değerlendirilmesi ve bunlardan ders kitabı olarak kabul edilenlere ait listenin *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulması ile ilgili takvim, Kurul kararı ile bu yönetmelikte belirtilen sürelerle uyulmaksızın belirlenebilir” şeklinde değiştirilmiştir.⁹⁶¹ Ayrıca yayınevi baskıya hazır nüshayı, bünyelerinde veya meslek örgütlerinde uzmanlardan oluşturulan komisyonlara incelettirebilirdi. İnceleme sonucunda hazırlanacak

956 *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 2006, S. 26218.

957 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

958 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

959 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

960 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

961 *Resmî Gazete*, 5 Nisan 2005, S. 25777.

rapor, baskıya hazır nüshalarla birlikte gönderilmiştir. Bu rapor, karar safhasında göz önünde bulundurulurdu. Bu yönetmelikte başvuruları yapılan eserlerin inceleme sırasının TTKB’nin web sitesinde duyurulacağı ilk kez yer almıştır.⁹⁶²

6) Hibe

Hibe yoluyla kitap alınabileceği ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde yer almıştır. Buna göre Bakanlık; kişi, kurum veya kuruluşlarca hazırlanan taslak ders kitabı ve diğer eğitim araç-gereçlerini bedelsiz olarak temin edebilirdi.⁹⁶³

Kitap sağlama usulleriyle ilgili genel kurallara bakıldığında Bakanlıkça yarışma, sipariş ve yazdırma usulüyle temin edilecek ders kitaplarının yazım ve hazırlanmasında görevlendirilecek kişilerin şartlarının, yönetmelik hükümlerine uymadığı tespit edildiğinde taslak ders kitapları incelenmemiş ve taslak ders kitapları ilgili birim veya yayınevine iade edilmiştir. Bakanlıkça yarışma, sipariş, satın alma ve yazdırma usulleriyle temin edilen kitapların incelenmesi de Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca yapılmıştır. Yarışma, sipariş, satın alma ve yazdırma usulü ile hazırlanacak taslak ders kitaplarının başvuru şekli, katılım şartları ile diğer hususlara ilişkin usul ve esasları içeren şartname ilgili birimlerce hazırlanarak Talim ve Terbiye Kuruluna sunulacağı belirtilmiştir. Kurulca uygun görülen şartnamenin bir örneği ilgili birime gönderilmesi gerekiyordu. Ayrıca şartnamenin TTKB ve ilgili birimin elektronik ortamı ile *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulması gerekiyordu. Taslak ders kitabının hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar kaynakçada belirtilmek zorundaydı. Başka bir ders kitabından alıntı yapılması ve bir ders kitabı diğerine kaynak olarak gösterilmesi yasaklanmıştır. Bu hükme aykırı bir durumun tespiti hâlinde taslak ders kitabı ilgili birim veya yayınevine iade edilmiştir. Yayınevi 1-5 yıl

962 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

963 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

arasında değişen süreyle iade edilen eserin alan ve seviyesinde veya tüm alanlarda ders kitabı başvurusunda bulunamazdı.⁹⁶⁴ Alıntılarla ilgili doğabilecek ihtilaflardan da ilgili birim veya yayınevi sorumlu tutulmuştur. Ders kitaplarında kullanılacak bütün eserlerin telif haklarının kullanımıyla ilgili tüm muvafakatnameler başvuru sahibi tarafından Başkanlığa teslim edilmiştir.⁹⁶⁵

964 11 Haziran 2011'deki yönetmelik değişikliğinde okutulma sürelerinin son veya müteakip yılında güncellenerek yapılacak yeniden başvurularda yayınevinin ders kitabı başvurusunda bulunamaz hükmünün uygulanmayacağı belirtilmiştir. *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

965 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.2. YAYINEVLERİ VE BAŞVURU SAHİPLERİNDE ARANAN KRİTERLER

Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan çeşitli araştırmalar, sınıf eğitiminin ve etkinliklerinin %60 ila %95’inin ders kitabı odaklı olduğunu öne sürmektedir. Öğretmenler tarafından yaygın olarak kullanılan ders kitapları, müfredat politikalarını yazarların, yayıncıların ve hakemlerin görüşlerini yansıtacak şekilde yorumlanır. İçerikleri, öğrencilerin hangi bilgi ve becerileri kazanması gerektiğini ima eder. Çoğu ders kitabında örtük değerler olarak ifade edilebilecek gizli bir müfredattan bahsedilebilir. Bu örtük değerler ile içeriğin derinliği ve geleneksel değerler yayıncılık endüstrisini ve ders kitabı geliştirme sürecini etkileyebilmektedir. Bu açıdan yayıncılar müfredatın tercümanları olan ders kitaplarını üretirken süreç üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler. Bu durum onlara muazzam bir güç vermektedir.⁹⁶⁶

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde yayınevleri ile ilgili bölüm eklenmiştir. Buna göre ders kitabı üreten yayınevlerinde aranacak şartlar belirlenmiştir. Yayınevlerinin; mesleğin ilkeleri ve etik değerleri etrafında kurumsallaşmaları, ders kitabının üretim sürecini alanlarında uzmanlaşmış personel eliyle yönetmeleri, belirli öğretim alanları veya sınıflar düzeyinde ders kitabı hazırlama konusunda uzmanlaşmaları esas olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yayınevlerinin ders kitabı üretebilecek yeterli sayıda insan kaynağına, fizikî mekâna, teknik donanıma ve arşive sahip olması istenmiştir. Buna göre yayınevlerinin Türkçe/edebiyat, yabancı dil, matematik, sosyal bilimler, güzel sanatlar, fen bilimleri, meslekî ve teknik öğretim ile felsefe grubu, din kültürü ve ahlâk bilgisi alanlarında ürettiği kitaplar için kadrolu ve sigortalı olarak istihdam edilmiş veya yayınevi sahibi/ortağı olan birer editör, dil uzmanı ve görsel tasarımcı çalıştırmaları gerekmektedir. Yayınevleri yönetici, yazar, editör, dil uzmanı, görsel tasarımcı ve

966 Laura Elizabeth Pinto, “Textbook Publishing, Textbooks, and Democracy: A Case Study”, *Journal of Thought*, Spring-Summer 2007, s. 99-100.

benzeri uzmanların çalışabilecekleri odalar ile arşiv, toplantı salonu, teknik donanım ve benzeri ünitelerden meydana gelen fizikî mekân ile bilgisayar donanımları, yazıcılar, CD kayıt cihazı, tarayıcı ve benzeri teknik donanım ile gerekli bilgisayar yazılımlarına sahip olması gerekiyordu. Ayrıca yayınevleri uzmanlaşmak istediği ders kitabı alanında yeterli sayıda kitap, resim, fotoğraf, harita ile basılı olmayan araçların yer aldığı arşive ve kabul edilen ders kitabı ve/veya diğer eğitim aracı ürettiğine dair belgeye sahip olmaları gerekiyordu.⁹⁶⁷ Bakanlığın ders kitabı yazım işi ile uğraşacak kişi veya kurumların bu alanda profesyonel olmasını ve yeterli donanıma sahip olmasını istemesi doğal olarak bunların üretecekleri taslak ders kitaplarının kalite ve niteliğine etki etmesidir. Bu donanıma sahip olmayan kişi veya kurumların üretecekleri taslak ders kitaplarının da niteliği düşük olacaktır.

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde yayınevlerince başvurusu yapılan eserler; alanlarında lisans ve/veya lisansüstü düzeyde öğrenim görmüş yazar/yazarların yanında editör, dil uzmanı, görsel tasarımcı, ölçme ve değerlendirme uzmanı, program geliştirme uzmanı ile rehberlik veya gelişim uzmanı tarafından hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. “Alanlarında lisans ve/veya lisansüstü düzeyde öğrenim görmüş yazar” bölümü 10 Haziran 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde genişletilerek “alanlarındaki yükseköğretim kurumundan mezun olmuş veya bu alanda daha önce yayımlanmış ders kitabı olan yazar” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.⁹⁶⁸ Böylelikle daha önce kitap yayınlamış olan alan dışından kişilerinde kitap yazmalarına imkân verilmiştir. Üç ay geçmeden bu değişikliğin yapılması mevcut kitap yazarlarından alan dışında olanlara yönelik bir düzenleme olarak yapıldığı aşikârdır.

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde ders kitabı üreten yayınevlerinin şartlarının puanlandırılmasına ve yeterli puana

967 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

968 *Resmî Gazete*, 10 Haziran 2004, 25488.

ilişkin esaslar yönergede belirtilmiştir.⁹⁶⁹ Bu madde 2 Kasım 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde “Ders kitabı üreten yayınevlerinin şartlarının değerlendirilmesi, yönergede belirtilen şekilde yapılır. Yayınevi, belirtilen şartlara sahip olduğunu gösterir belgeleri Başkanlığa verir.” şeklinde değiştirilmiştir.⁹⁷⁰

3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise başvuru sahiplerinde aranacak şartlar yeniden düzenlenmiştir.⁹⁷¹ 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ders kitabı üreten yayınevleri; ders kitabı üreteceği alanlar için yazar/yazarlar ile en az birer editör, dil uzmanı ve görsel tasarım uzmanı çalıştırdığını belgelendirmesi gerekiyordu. Dil uzmanı ve görsel tasarım uzmanı birden fazla taslak ders kitabının hazırlanmasında görev alabilirdi.⁹⁷² 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde bu kısma görsel tasarım uzmanından sonra “veya bu uzmanlardan hizmet satın aldığını, söz konusu personelin fikir ve sanat eserleri ile ilgili kanuna aykırı iş ve işlemler ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymediğini beyan eder” ibaresi eklenmiştir.⁹⁷³ Böylece yayınevlerinin sürekli eleman çalıştırmak yerine belli süreler hizmet satın alınmasının yolu açılarak yayınevleri lehine bir düzenleme yapılmıştır.

14 Ekim 2015 yönetmelik değişikliğine göre yayınevleri isteğe bağlı olarak editör, program geliştirme uzmanı, ölçme ve değerlendirme uzmanı, rehberlik veya çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanları çalıştırabilmiştir.⁹⁷⁴ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ise başvuru sahiplerinin ders kitabı üreteceği alanlar için yazar/yazarlar ile editör, dil uzmanı, görsel tasarımcı, program geliştirme uzmanı, ölçme ve değerlendirme

969 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

970 *Resmî Gazete*, 2 Kasım 2004, 25631.

971 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

972 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

973 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

974 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

uzmanı ile rehberlik uzmanı çalıştırdığını veya bu alanlarda hizmet satın aldığını belgelendirmek zorundadır.⁹⁷⁵ Ders kitaplarının daha nitelikli olması amacıyla TTKB bu düzenlemeyi yapmıştır. Kâğıt üzerinde çalışması zorunlu olan bu kişilerin yayınevleri tarafından gerçekten çalıştırıp çalıştırmadığını tespit etmek zordur.

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde yüz kızartıcı bir suçtan veya telif hakları ile ilgili kanuna aykırı iş ve işlemlerden hüküm giymiş olanların, sahibi ve/veya ortağı oldukları yayınevlerinin ders kitabı başvurularının kabul edilmeyeceği eklenmiştir. Bu durumda olanların uzmanlık alanlarında görev alamayacağı ve eserleri uygun bulunmuş olsa bile iptal edileceği kayıt altına alınmıştır.⁹⁷⁶ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde söz konusu personelden fikir ve sanat eserleri ile ilgili kanuna aykırı iş ve işlemler ile yüz kızartıcı suçlardan hüküm giyenlerin çalıştırılmayacağı belirtilmiştir.⁹⁷⁷ Bu kıstaslar 11 Haziran 2011 tarihinden yönetmelik değişikliğinde daha da ayrıntılı olarak verilmiştir. Çalıştırılan uzmanlardan hizmet satın aldığını, söz konusu personelin fikir ve sanat eserleri ile ilgili kanuna aykırı iş ve işlemler ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymediğini yayınevi beyan etmek zorundaydı. Ayrıca yayınevi Türkçe, dil ve anlatım, Türk edebiyatı dersleri ile yabancı dil ders kitaplarında ayrıca dil uzmanı; resim alanı ile ilgili ders kitaplarının hazırlanmasında da ayrıca görsel tasarım uzmanı bulundurmayaabilirdi.⁹⁷⁸ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde ise yayınevinin çalıştırmak zorunda olduğu söz konusu personelin 26.9.2004 tarihli ve 5237 sayılı *Türk Ceza Kanunu*'nun 53'üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezası ya da affa uğramış olsa bile Devletin egemenlik alametlerine ve organlarının

975 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

976 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

977 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

978 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

saygınlığına karşı suçlar, Devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, millî savunmaya karşı suçlar, Devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama, terörizmin finansmanı, kaçakçılık suçları, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar ve 11.10.2006 tarihli ve 5549 sayılı *Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun* kapsamında işlenen suçlardan ceza almamış olması veya haklarında bu suçlardan dolayı kovuşturma bulunmaması, terör örgütlerine ya da Millî Güvenlik Kurulunca Devletin millî güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti ya da iltisakı yahut bunlarla irtibatı olmaması şartı aranmaktadır.⁹⁷⁹ TTKB’nin ders kitabı yazarlarının herhangi bir suça bulaşmama noktasında giderek daha hassas davrandığı görülmektedir.

Yayınevinin başvurusunda verilen herhangi bir belgenin veya yazılı beyanının gerçek dışı olduğunun idarî ve/veya adlî makamlarca tespit edilmesi hâlinde, belgenin/beyanın ait olduğu eser/eserlere ait Kurul kararının iptal edileceği belirtilmiştir. Bu durumdan olan yayınevinin beş yıl süreyle yeni başvuruda bulunamayacağı açıklanmıştır. Yayınevi, yapılacak puanlandırmaya esas olmak üzere yönetmelik ve yönergede belirtilen şartlara sahip olduğunu TTKB’ye belgeleriyle birlikte sunmak zorundaydı.⁹⁸⁰ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde gerçeğe aykırı beyanda bulunan başvuru sahibinin iki yıl süreyle yeni başvurusu kabul edilmeyeceği hükmü getirilmiştir.⁹⁸¹ Daha önce beş yıl olan sürenin iki yıla indirilmesi yayınevleri lehine bir gelişmedir. 31 Aralık 2009 yönetmeliğinde yayınevlerince yapılan başvuruda verilen herhangi bir belgenin veya yazılı beyanın gerçek dışı olduğunun idari ve/veya adli makamlarca tespit edilmesi hâlinde belgenin/beyanın ait olduğu baskıya hazır nüsha veya nüshalara ait

979 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

980 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

981 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Kurul kararı iptal edilmiş ve başvuru sahibinin yeni başvurusu iki yıl süreyle kabul edilmemiştir.⁹⁸² 11 Haziran 2011 tarihinden yönetmelik değişikliğinde bu süre bir yıla indirilmiştir.⁹⁸³ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde ise süre yeniden iki yıla çıkarılmıştır.⁹⁸⁴

3.2.1. Ders Kitabı Yazarlarıyla İlgili Hususlar

Kitap yazmak oldukça güç bir iştir. Bir Arap atasözü “Kitap yazan kimse kendini tenkitlerin hedefi kılmıştır.” der. Dünyada hiçbir kitap yoktur ki tüm halk tarafından kabul edilsin.⁹⁸⁵ Hele ki ders kitapları gibi birçok kişiye hitap eden ve birçok göz tarafından incelenen kitaplar çok daha fazla eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bu çerçevede ders kitabı yazarlığı oldukça zor bir iştir. İyi bir ders kitabının yazılması büyük bir bilgi ve tecrübe birikimi gerektirmektedir. Bu açıdan iyi bir ders kitabının üretilmesi en başta nitelikli bir yazarın varlığına bağlıdır. Bir ders kitabı yazarı yazdığı kitapla sadece öğrencilerin değil aynı zamanda öğretmenlerin öğretmeni pozisyonundadır. Çünkü iyi bir kitabın özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenlere rehberlik yapması da beklenir. Ders kitabı yazarı bir tür kişisel eğitmendir. Aynı zamanda bir öğrenci olan ders kitabı yazarının alandaki literatürün yanı sıra dış dünyada, dijital dünyada, ekonomide ve değişen kültürel inanç ve tutumlarda da bilgi sahibi olması beklenir. Yazar kitabını yazarken onu kullanacak olan öğrenciler gibi düşünmeli, onların duygu ve düşünce dünyası ile psikolojik ve sosyal durumlarını dikkate almalıdır. Öğrenci rolüne bürünen yazar böylelikle çok iyi bildiği materyalin açık, anlaşılır ve öğrenciye faydalı olacak biçimde sunulmasını sağlar. Ders kitapları sadece öğrencilerin konuyu öğrenmeleri ve metni okumaya devam etmeleri için değil, aynı zamanda çalışmalarını belli bir disiplin içinde sürdürmelerini teşvik etmelidir. Bu açıdan

982 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

983 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

984 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

985 Necip Asım, *Kitap*, s. 181.

ders kitabı yazarı öğrencileri motive edebilmelidir. Ders kitabı öğrencilerin okuması için yazıldığından yazarın eserini kaleme alırken bu hususu gözden kaçırmaması gerekir. Fakat bazen acemi yazarlar öğrenciler yerine meslektaşlarına yazma hatasına düşebilmektedirler. Kitapta yazılanlar öğrencilerin anlayabileceği ve kendi hayatlarıyla ilişkilendirebilecekleri şekilde olması gerektiğinden yazarın bu hususa dikkat etmesi gerekir. Yazar bunu yaparken yazdıklarının ilmî olmasını da göz önünde bulundurmalıdır. Ders kitabı yazarı aynı zamanda müfredatın sınırları içinde öğrencinin neyi, nasıl, ne oranda öğrenmesi gerektiğinin sınırlarının tespitinde önemli rol oynar. Ondan sadece konuyu aktarmaları beklenmez, konu hakkında öğrencilerin eleştirel düşünmesine zemin hazırlamaları da beklenir. Bir yönüyle girişimci olan ders kitabı yazarı bir iş birlikçidir ve kitabı etkili bir sınıf aracı hâline getirmek için çeşitli insanlarla çalışır. Örneğin kitabın tüm aşamalarında kitabı denetleyen editör yazarla çalışarak kitabın başarılı olmasına, tasarımcı ise kitabın görsel açıdan daha çekici ve daha kullanışlı olmasına yardımcı olur. Dolayısıyla ders kitabı yazarı, nihai ders kitabını üretmek için birçok farklı kişiyle birlikte çalışmak durumundadır.⁹⁸⁶

Bir ders kitabının en önemli amacı öğrenmeyi sağlamaktır. Yazma süreci boyunca, öğrenmeyi destekleyen bir ders kitabı oluşturmak için yazar ve yayıncının odaklanması gereken üç kritik bileşen hedef kitle, içerik ve metnin okunabilirliğidir. Bir ders kitabı yazmak büyük ölçekli bir projedir ve bir metnin başarılı bir şekilde tamamlanması için planlı olmak ve iyi proje yönetimi becerileri uygulamak esastır. Bir ders kitabı yazmak, yazar ve yayıncı arasında önemli bir etkileşim gerektirir. Bu yüzden hem yazarın hem de yayıncının yapması gereken çok şey vardır. Bu süreçte yazarın odak noktası, öğrenmeyi geliştirmek için bilginin sunumu olacakken yayıncının odak noktası, seçilen pazarın ihtiyaçlarını karşılayan bir metnin fiziksel olarak üretilmesi

986 Joseph A. De Vito, “The Textbook Writer”, *ETC: A Review of General Semantics*, Vol. 70, No. 3 (July 2013), ss. 282-287.

sürecini yönetmek olacaktır. Yayıncı ve yazar arasındaki iletişim, hem gelişmiş öğrenme hem de pazarlanabilirlik sağlamak için hayati öneme sahiptir.⁹⁸⁷

Ders kitapları, özellikle öğretme ve öğrenmede her zaman eğitimin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Neyin öğretilmesi gerektiği ve nasıl öğretileceği konusunda çerçeve görevi görürler. Ders kitabı yazarları programı yorumlayan kişiler olarak bu metinlerin üretilmesinde önemli bir rol oynarlar. 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre TTKB dışındaki bir birim tarafından kitap yazdırmak için görevlendirilecek kişiler ve inceleme komisyonlarına alınacak üyeler ilgili Bakanlık biriminin önerisi ve Kurul kararı ile belirlenmekteydi.⁹⁸⁸ Bu seçim yöntemi 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği* ile sürdürülmüştür.⁹⁸⁹

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliği*'ne göre yazarlar veya komisyonlar kitap hazırlarken ilgili ders programlarında ve şartnamesinde belirtilen hususlara aynen uymak zorundaydılar. Ana kitap hazırlanırken, konuların kısa, öz, ezberciliğe dayanmayan ve diğer pedagojik esaslara uygun olarak yazılmasına itina gösterilmesi gerekiyordu. Destek kitaplarda ise programlarla ilgili konular ana kitaba göre daha kapsamlı ve detaylı olarak hazırlanmak durumundaydı.⁹⁹⁰

16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre yazarlar veya yayınevleri kitap hazırlarken, ilgili öğretim programında (varsa şartnamesinde) belirtilen esaslar ile Bakanlıkça istenilen diğer hususlara aynen uymak zorundadırlar.⁹⁹¹ Takip eden yönetmeliklerde de bu husus benzer şekilde ifade edilmiştir.⁹⁹² 29 Mayıs

987 Donna C.S. Summers, "So, You Want to Write a Textbook?", <https://peer.asee.org/so-you-want-to-write-a-textbook.pdf>. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.

988 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

989 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

990 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s. 9-13.

991 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

992 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1995 tarihli, 31 Aralık 2009 tarihli ve Eylül 2012 tarihli yönetmeliklerde yazarların ders kitaplarında takma (müstear) ad kullanmaları yasaklanmıştır.⁹⁹³ Takma ad kullandığı tespit edilen yayınevlerinin taslak ders kitapları 2 yıl süreyle incelemeye alınmamıştır. Kurulun uygunluk kararından sonra takma ad kullanıldığının tespiti hâlinde, Kurul kararı iptal edilmiş ve yayınevinin taslak ders kitapları iki yıl süreyle incelemeye alınmamıştır.⁹⁹⁴

Ders kitapları gibi bu kitapların yazarları da zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Yazarlar politik görüşünden, ilmî sahadaki yeterliliğine kadar farklı birçok noktada tartışmalara konu olmuştur. 21 Şubat 1977’de Millet Meclisinde DP Grubu adına konuşan Çorum Milletvekili İhsan Tombuş orta dereceli okullara kitap hazırlama işinin üniversite öğretim görevlilerine verilmesini isabetsizlik olarak nitelendirmiştir. Üniversite eğitimi ile orta derecedeki okullarda uygulanan müfredatın birbirinden çok farklı olduğunu dile getiren Tombuş, kitapların pek çoğunun orta dereceli okulların müfredatına uygun yoğunlukta bir kitap olma vasfını alamadığını ileri sürerek bazı kitaplarda bazı konuların gereğinden fazla ve uzun anlatıldığını, buna mukabil değinilmesinde çok yarar olan bazı konulara ise ya pek az veya hiç yer verilmediğini belirtmiştir. Ders kitaplarının sayfa altlarına çıkarılan, asıl metinden daha çok yer tutan dipnotların bir ilmî eserde yadırganmaz ise de ortaokulların ders kitaplarında pek yadırganır bir durum olduğunun altını çizen İhsan Tombuş, bazı kitaplardaki hatalara değinmiştir.⁹⁹⁵

“Ders kitaplarından muhalif, muvafık hepimiz şikâyetçi idik” diyen MSP Grubu adına konuşan Adana Milletvekili M. Hulusi Özkul, söz konusu şikâyetlerin kitapların müfredat ve muhtevalarından başlayarak dilinden, dizgi ve baskılarına, kâğıt kalitelerinden, fiyatlarına, hiç

993 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 12 Eylül 2012, S. 28409.

994 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

995 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 572.

lâzım olmayacak bilgilerin verilmekte oluşundan, kendi tarihimizden çok yabancı tarihlerin öğretilmesinden, kendi coğrafyamızdan çok, yabancı ülkelerin coğrafyalarının öğretilmesinden, teorilerin ilmî hakikatlermiş gibi takdim edilişinden, körpe hafızaları zorlayıcı bilgilerle doldurmasına varıncaya kadar, hemen hemen bütün hususları kapsadığını belirtmiştir. Durum böyle iken, CHP'li parlamenterlerin kitaplara, hususiyle felsefe, ahlâk ve din dersi kitaplarına, bize göre aşırı bir hassasiyetle ve yanlış bir zaviyeden, zaman zaman yazarlarını cehaletle suçlayan, bölücülükle itham eden, zaman zaman da Bakanlık erkânının şahsiyetlerini rencide eden dozlarda tenkitler yönelttiklerini söyleyen Özkul, aslında tek kitapta anlaşıklarını, kitapların şahıslara yazdırabileceğini hep beraber kabul ettiklerini, kitapların Bakanlığın bastırmasının müşterek arzuları olduğunu söyledikten sonra ders kitapları üzerindeki münakaşanın, genellikle yazarların seçilişiyle, kitaplardaki bazı hatalardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Yazarların kendi sahalarının kıymetli elemanlar olduklarını söyleyen Özkul, yazarların kendi branşlarının ehli, hatta bazı konular için otorite olan kişiler olduğunu açıklamıştır. “Yazarların isimlerini vererek, bunlar cahildirler şeklinde bir isnat yanlıştır, abestir, isabetsiz ve haddi aşan bir iddia” olduğunu söyleyen Özkul, ilmî bir eser yazarının seviyesini ancak o konu ile uğraşan ve ilmî kifayet yönünden asgarî o seviyedeki kişiler tarafından ölçülebileceğini ifade etmiştir.⁹⁹⁶ Ders kitabı yazarlarının seçilmesi ve isimleri hakkında partiler arasında yaşanan tartışmalar ilmî zaviyeden çok politik olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım ders kitaplarının yazımını olumsuz etkileyen bir durum olmuştur. Partilerin kendi düşünce dünyalarına uygun ders kitaplarında ısrar etmesi temel konularda bile tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca belirlenen ilk ve ortaöğretimde okutulacak ders kitaplarının yazarlarının gerçekten bu kitapları yazan kişiler olmadığı yönünde bilgiler aldıklarını belirten

996 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 585-587.

Yalova Milletvekili Muharrem İnce yazarların çoğunun ilgili dersle hiçbir ilgisi olmadığını, akademik bir eğitime sahip olmadıklarını, o dersle ilgili bir mesleki birikimleri veya deneyimlerinin olmadığını iddia ederek bu çerçevede dönemin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’e çeşitli sorular yöneltmiştir.⁹⁹⁷

Soru önergesine 8 Kasım 2005’te cevap veren Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik devlet veya özel sektör ile şahıslar tarafından ders kitaplarının hazırlanmasında Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği çerçevesinde yazarının yazdığı kitabı ile ilgili alanda bir yükseköğretim kurumundan mezun olmuş veya bu alanda daha önce yayınlanmış ders kitabının olması gerektiğini söylemiştir. Ders kitabı yazarlarının ders kitaplarında takma ad kullanmadığını belirten Çelik, duyurusu dahi yapılmış olsa kitapların hazırlanmasında esas ve usullere uyulmadığının tespiti hâlinde TTK kararının iptal edildiğini, yazar veya yayınevine ait diğer kitapların da iki yıl süreyle incelemeye alınmadığını açıklamıştır. Hüseyin Çelik, yönetmelik hükümlerine göre eserlerin incelenerek yapılan tespitleri rapora bağlandığını, buna göre eserin ya raporla birlikte başvuru sahibine iade edildiğini veya TTK’ye sunulduğunu söylemiştir. İlgili eserin durumu Kurulda görüşüldükten sonra ders kitabı olarak ya bastırılmasıyla ilgili karar alındığını ya da eksikleri tamamlamak üzere ilgiliye iade edildiğini açıklayan Çelik, bu durumda eser sahibinin raporda belirtilen tespitlere katılıp katılmaması durumunda yeniden başvuruda bulunması mümkün olduğu için yazar veya yazarların Kurulda bulunmasına gerek olmadığını açıklamıştır. Ayrıca yüzlerce eserin belirli zamanda Kurula sunulduğunu hatırlatan Bakan Çelik, Kurulda ders kitabı olarak kabul edilen eserlerin duyurusu Haziran ayının ilk on günü içinde Millî Eğitim Bakanlığı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlandığından; her ders kitabının yazar/yazarlarının Kurulda bulunması durumunda bunun zaman kaybına yol açacağını ve kitapların zamanında bastırıp hizmete sunulmasında aksamalara

997 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 2005, D. 22, C. 97, s. 377.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

sebebiyet vereceğini söylemiştir.⁹⁹⁸

Yazarlara yazdıkları eserler için telif ücreti ödenmiştir. 9 Haziran 1971 tarihli yönetmelikle ayrıca okul ders kitapları telif haklarının en aşağı miktarı; ilkokul ders kitaplarında 1500, ortaokul ders kitaplarında 2000, lise ve dengi okul ders kitaplarında ise 2500 liradan aşağı olamayacağı belirtilmiştir.⁹⁹⁹

Tablo 1: 1969-1973 Yılları Arasında Yazarlara Ödenen Telif Ücreti¹⁰⁰⁰

Sınıf Düzeyi ve Kitap Çeşidi	Yönetmelik Tarihi		
	15 Mayıs 1969	9 Haziran 1971	20 Eylül 1973
İlkokul (1-3. Sınıflar)	%6	%4	%2
İlkokul (4-5. Sınıflar)	%7	%5	%2,5
Ortaokul	%14	%14	%14
Lise 1. Sınıflar	%16	%16	%16
Lise 2. Sınıflar	%18	%18	%18
Lise 3. Sınıflar	%20	%20	%20
Teorik Teknik Ders Kitapları	-	-	%22
İlkokul öğretmen kılavuz kitapları			Sayfa başına 40 TL
Ortaokul ve lise öğretmen kılavuz kitapları			Sayfa başına 50 TL

20 Eylül 1973 tarihli telif hakları yönetmeliğine göre Millî Eğitim Bakanlığı, gerekli gördüğü hâllerde, ödüllü veya ödüksüz yarışma açmak veya sipariş vermek, kullanılma süresini tespit etmek ve telif hakkını bir defada ödemek suretiyle ders kitapları yazdırabilir veya yazılmış olanlardan satın alabilirdi. Bu takdirde kitabın telif hakkı tutarı ile kullanılma süresi önceden Talim ve Terbiye Kurulu kararı ile tespit edilmiş ve şartnamede belirtilmiştir.¹⁰⁰¹ 1 Kasım 1974 tarihli yönetmelik değişikliğinde kitabın kullanılma süresi, üç yıldan az olmamak üzere

998 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 2005, D. 22, C. 97, s. 378.

999 *Resmî Gazete*, 9 Haziran 1971, S. 13860, s. 23-24

1000 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1969, S. 13199, s. 1-4; 9 Haziran 1971, S. 13860, s. 23-24; 20 Eylül 1973, S. 14661, s. 2-3.

1001 *Resmî Gazete*, 20 Eylül 1973, S. 14661, s. 2-3.

önceden TTK kararı ile tespit edilerek süre sınırı getirilmiştir.¹⁰⁰² Kullanılma süresinin uzatılması hâlinde telif hakkından bir yıla düşen miktar hesaplanmış ve uzatılan her yıl için bu kadar ek telif hakkı ödenmiştir. Yarışmalarda verilecek ödüllerin adet ve miktarları TTK kararı ile tespit edilmiş ve ödül tutarları kitabın maliyetine eklenmiştir. Bakanlık, Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile gerektiğinde ders kitabı dışındaki temel ders, yardımcı ders, deneme ders kitaplarıyla öğretmen kılavuz kitapları, test takım ve diğer eğitim araçlarını da bu maddede belirtilen esaslara göre hazırlatabilmiştir.¹⁰⁰³ 1 Kasım 1974 tarihli telif yönetmeliğinde harcanan para tutarının yüzdesi yerine forma sayısı üzerinden ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.

1002 *Resmî Gazete*, 1 Kasım 1974, S. 15049, s. 7.

1003 *Resmî Gazete*, 20 Eylül 1973, S. 14661, s. 2-3.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Tablo 2: 1974-1979 Yılları Arasında Yazarlara Ödenen Telif Ücreti¹⁰⁰⁴

Sınıf Düzeyi ve Kitap Çeşidi	Forma Sayısı	Yönetmelik Tarihi		
		1 Kasım 1974	4 Ocak 1977	25 Temmuz 1979
Alfabe	1-4 forma	20.000 TL	-	32.000 TL
	4. +	Ödeme yok	-	Ödeme yok
İlkokul Diğer Kitaplar	1-10 forma	10.000 TL	-	16.000 TL
	11-15 forma	Her forma için +5.000 TL	-	Her forma için +8.000 TL
	16 ve üzeri forma	Her forma için +2.500 TL	-	Her forma için +4.000 TL
	22. ve üzeri forma	-	-	Ödeme Yok
Ortaokul	1-10 forma	11.000 TL	-	17.600 TL
	11-15 forma	Her forma için +5.000 TL	-	Her forma için +8.000 TL
	16 ve üzeri forma	Her forma için +2.500 TL	-	Her forma için +4.000 TL
	25. ve üzeri forma	-	-	Ödeme Yok
Lise	1-10 forma	12.000 TL	-	19.200 TL
	11-15 forma	Her forma için +6.000 TL	-	Her forma için +9.600 TL
	16-20 forma	Her forma için +3.000 TL	-	Her forma için +4.800 TL
	21 ve üzeri forma	Her forma için +1.500 TL	-	Her forma için +2.400 TL
	25. ve üzeri forma	-	-	Ödeme Yok
Öğretmen kılavuz kitapları ile öğrenci alıştırmaları ve laboratuvar kitapları	İlkokul	Sayfa başına 40 TL	Sayfa başına 55 TL	Sayfa başına 88 TL
	Ortaokul ve lise	Sayfa başına 50 TL	Sayfa başına 65 TL	Sayfa başına 104 TL

1 Kasım 1974 tarihli yönetmeliğe göre baskı sayısı 100 binden aşağı düşüşü takdirde, 100 bin üzerinden bir kitap için ödenecek telif ücreti, baskı sayısı ile çarpılmak suretiyle bulunacak miktar kadar ödeme

1004 *Resmî Gazete*, 1 Kasım 1974, S. 15049, s. 7; 4 Ocak 1977, S. 15809, s. 9-10; 25 Temmuz 1979, S. 16707, s. 60-62.

yapılmıştır. Ancak, baskı sayısı 10 binden aşağı olduğu zaman ödeme 10 bin baskı üzerinden yapılmıştır.¹⁰⁰⁵ Bu madde 4 Ocak 1977 tarihli yönetmelik değişikliğiyle kaldırılmıştır. Ders kitapları telif hakları baskı sayısı 100 bin ve daha az olanlar için forma başına bir defada ve peşin olarak ödenmiştir. Bakanlıkça bastırılacak ders kitaplarında baskı sayısı 20 bin ile 100 bin arasında olması hâlinde 100 bin nüsha üzerinden, baskı sayısı 20 binden az olması hâlinde, 50 bin nüsha üzerinden yazarlara telif ücreti ödenmiştir.¹⁰⁰⁶

20 Şubat 1983 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığınca İlim-Fikir ve Sanat Eserleri ile Ders Kitapları ve Malzemeleri için Ödenecek Telif Hakları Yönetmeliği* ile telif ödemelerinde değişikliğe gidilmiştir. Kitabın kullanılma süresi beş yıldan az olmamak üzere önceden Kurul kararıyla tespit edilmiş ve şartnamesinde belirtilmiştir. Yarışmalarda verilecek ödüllerin adet ve miktarları, Kurul kararıyla belirlenir, ödüller Bakanlık bütçesinden ödenmiştir. Ödüller ders kitaplarında 2000-4000, diğer kitaplarda 1000-2000, görme-işitme yoluyla eğitim araçlarında 100-900 gösterge rakamları arasında şartnamesinde belirlenen rakam o yılın memur maaş katsayısıyla çarpılarak ödül tutarı olarak hesaplanmıştır. Bakanlıkça telif hakkı satın alınarak basılan ya da yapılan her türlü eser ve ders aracı için ödenecek telif ücretinin tespitine esas olacak ölçütler ve gösterge rakamları Türk lirası karşılığı olarak aşağıda gösterilmiştir. Okul ders kitaplarının telif ücretinin hesaplanmasında forma sayısından başka baskı sayısı da dikkate alınmıştır. Baskı sayısı 100 bin ve daha yukarı olanlar için aşağıdaki esaslar çerçevesinde beş yıllık telif ücreti hesaplanarak bir defada peşin olarak ödenmiştir.

Okul öncesi eğitim kurumları ile ilk ve ortaokullarda çıraklık eğitimi ile yaygın eğitim kurumlarında kullanılan ders kitaplarında 1-10 forma arasına 1.600, 11-15 forma arasına 1.400, 16. formadan sonrası için forma başına 700 gösterge rakamı, ortaöğretim kurumları ve yüksekokulların ders kitaplarında 1-5 forma arasına 1.900, 6-10 forma

1005 *Resmî Gazete*, 1 Kasım 1974, S. 15049, s. 7.

1006 *Resmî Gazete*, 4 Ocak 1977, S. 15809, s. 9-10.

arasına 1.700, 11-15 forma arasına 1.500, 16-20 forma arasına 1.300, 21. formadan sonrasına da forma başına 750 gösterge rakamı; o bütçe yılı için tespit edilen memur maaş katsayısıyla çarpılarak kitaba beş yıllık okutulma süresi için ödenecek telif ücreti hesaplanmıştır. Kullanılma süresi uzatılan eser, uzatılma süresi içinde basıldığı takdirde, baskısı yapılan miktara ödenecek beş yıllık telif ücreti belirlenerek bu miktarın 1/5'i o eser için telif ücreti olarak ödenmiştir. Ancak, uzatılma süresi içerisinde eser basılmadığı takdirde telif ücreti ödenmemiştir.¹⁰⁰⁷

Bakanlıkça bastırılan kitaplara ödenecek telif ücretinin miktarı ve şekli 15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığınca İlim, Fikir ve Sanat Eserleri ile Ders Kitapları ve Malzemeleri İçin Ödenecek Teklif Hakları Yönetmeliği*'ne göre düzenlenmiştir.¹⁰⁰⁸ Bakanlıkça yayımlanan kitapların yazarlarına Millî Eğitim Bakanlığınca *Kamu Kurum ve Kuruluşlarınınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik* hükümlerine göre ücret ödenmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu ücretin Devlet Kitapları Döner Sermayesi İşletmesi Müdürlüğünce ödeneceği 11 Haziran 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde yer almıştır.¹⁰¹⁰ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* telif ücretinin Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi İşletmesi Müdürlüğünce telif ücreti ödeneceğine hükme bağlamıştır.¹⁰¹¹ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre Bakanlıkça hazırlatılan kitapların yazarı veya yazarlarına 23 Ağustos 2006 tarihli *Kamu Kurum ve Kuruluşlarınınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik* hükümlerine göre Bakanlık Döner Sermaye İşletmesi tarafından telif ücreti ödenmektedir.¹⁰¹²

1007 *Resmî Gazete*, 20 Şubat 1983, S. 17965, s. 22-33.

1008 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1009 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1010 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

1011 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1012 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.3. DERS KİTAPLARINDA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

İyi yazılmış bir ders kitabının analitik düşünmeyi teşvik etmesi ve öğrencilerin problem çözme yeteneğini geliştirmesi beklenir. Ders kitaplarının öğretimde kullanılabilmesi için genel özelliklerin yanında dersin hususiyetine göre sahip olması gereken özellikler de bulunmaktadır. Ancak ders kitapları ile ilgili dünya ölçeğinde kabul edilmiş belirli bir yöntem ve kıstastan bahsetmek zordur. Buna rağmen genel olarak ders kitaplarında içerik, pedagoji, açıklık ve tasarımın önemli olduğu söylenebilir. Bu açıdan kitapların tüm konuları kapsaması, bilimsel açıdan hata içermemesi, toplumun değerleriyle çelişmemesi, öğrencinin yaş ve algı düzeyine uygun olması, anlaşılabilir bir dil ile yazılması ve ilgi çekici bir tasarıma sahip olması önemlidir. Ders kitabının öğrencilerin hazır bulunuşluk ve gelişim düzeyleri ile öğrenme ilkelerine uygun olması, kronolojik sırayı takip edecek şekilde, kavram ve genellemeleri yerinde ve doğru kullanması önemlidir.¹⁰¹³ Ders kitaplarının öğrencinin düzeyine uygun, sistematik, içeriğin hedef davranışlarla tutarlı ve gereksiz ayrıntılardan arındırılmış, somuttan soyuta, basitten karmaşığa ve genelden özele olması niteliğini artıran unsurlardır. Bu açıdan ders kitabının farklı öğrenme stiline sahip öğrencilere hitap etmesi, öğrenme etkinlikleri ile birden fazla davranışı gerçekleştirmeyi hedeflemesi, öğrencide eleştirel ve bağımsız düşünmeyi teşvik etmesi önemlidir.¹⁰¹⁴

Oya Köymen’e göre iyi bir ders kitabı sınırları zorlayıcı, aktif ve yaratıcı, akademik ve eğitsel anlamda en yeni, çok yönlü ve çoğul perspektifli, yaş grubu ile yeteneklere uygun, hedef gruba uygun bir dil kullanılmalı ve dil yeteneklerini geliştirici olmalıdır. Ayrıca müfredatı bütünüyle kapsamalı, çekici, bilişim ve iletişim teknolojisiyle ve yardımcı

1013 Gülin Karabağ, “Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Kullanımı” İsmail H. Demircioğlu-İbrahim Turan, (Ed.), Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 47.

1014 Hasan Şahin, “Etkili Bir Sosyal Bilgiler Kitabının Nitelikleri”. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, S. 9, s. 365-375.

malzemelerle bağlantılı olmalı ve dersler arası ortak çalışmalara imkân vermelidir.¹⁰¹⁵ Cengiz Dönmez ise iyi bir ders kitabının kesin yanıtlar içerdiği iddiasında olmaması, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirici özelliğe sahip olması, bağımsız öğrenme yeteneğini pekiştirmesi, geçmişe yönelik yorumları nesnel bir bakış açısıyla sunması, çok perspektifli kaynaklardan yararlanması, ön yargı ve klişelere karşı koyması, öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine yardımcı olması, öğrencilerin kişisel gelişimine, beceri ve davranışlarının gelişmesine katkı sunması ve çeşitli ödev, görev etkinlikleri içermesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰¹⁶

Ders kitabı, tüm materyallerin ve etkinliklerin özüdür. Bu açıdan ders kitaplarında kullanılan materyallerden özellikle içerik ve pedagojik açıdan anlama açısından çok şey beklenmektedir. Patrick Portway ve Carla Lane, kaliteli bir ders kitabının özelliklerini kabul edilebilir olmak, dikkat çekici olmak, yüksek kalitede, iyi sunulmuş ve bol resimli ve güncel olmak, öğrencileri öğrenmeye teşvik etmek, ders tasarımında açık bir role sahip olmak vb. olarak sıralamışlardır.¹⁰¹⁷ Okuldaki eğitimin önemli parçası olan ders kitapları aslında okulun kalbi hüviyetindedir. Çocuklar için ders kitaplarının ideolojik, eğitici, sosyalleştirici ve pedagojik çıkarımları ve amaçları olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, kitaplarda üretilen ve sunulan metnin anlaşılması önemlidir.¹⁰¹⁸

Dünyanın dört bir yanındaki sınıflarda, ders kitapları öğretme ve öğrenmeyi yapılandırmaktadır. Özellikle düşük gelirli ülkelerde, ders kitabı ve beraberindeki öğretmen kılavuzu tüm müfredatı temsil edebilir ve ders kitabı, çocukların erken sınıflarda maruz kaldıkları tek

1015 Oya Köymen, Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar, Tarih Vakfı, İstanbul 2003, s. 211-212.

1016 Cengiz Dönmez, “Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler”, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara 2003 s. 93.

1017 Patrick Portway ve Carla Lane, Guide to Teleconferencing and Distance Learning (3rd ed.), Applied Business Telecommunication, New York 1997.

1018 Masood Nadeem, Bushra Sadaf, Abida Parveen, Sadia Iqbal, “Representation of Science in Curriculum Related Primary School Textbook”, *Asian Journal Of Social Sciences & Humanities*, Vol. 2 No. 2 May 2013, ss. 380-387.

öğrenme materyali olabilir. Bu açıdan iyi tasarlanmış nitelikli bir ders kitabı öğrencilerin gelişiminde önemli oldukları kadar öğretmenlere ve diğer ilgililere rehberlik yapmasını bakımından daha fazla önem kazanır. Bu yüzden bir ders kitabı ancak içeriği kadar iyidir. Ders kitapları bir ülkenin her köşesine ulaştıkları için hizmet öncesi öğretmen eğitimi, hizmet içi öğretmen eğitimi, okul denetimi ve öğrenci değerlendirmesi gibi eğitimdeki diğer kritik girdilere rehberlik edebilir. Bu açıdan uygun bir şekilde geliştirilen ders kitabı öğrenme sürecini daha etkileşimli ve verimli hâle getirebilir, öğretme ve öğrenme sürecinde hem öğretmeni hem de öğrenciyi destekleyerek artan eğitim kazanımları için bir rehber olabilir. Ayrıca ezberci öğrenmeyi azaltabilir. Yüksek kaliteli ders kitapları, yetersiz kaynaklara sahip okul ortamlarında öğrenmede eşitliğin geliştirilmesine de yardımcı olabilir. Öğretmen kapasitelerinin eksikliği, öğretmen kılavuzları ve pedagojik araçlar eşliğinde çok iyi hazırlanmış ders kitapları ile telafi edilebilir. İyi ders kitabı içeriği ve destekleyici materyaller, öğrencilerin öğrenme boşluğunu azaltmalarına yardımcı olabilir.¹⁰¹⁹ Öğretmenler, ders kitabı programlarına yalnızca konu içeriği sağlamak için değil, aynı zamanda ana konularının sunumuna ve ayrıntılı ders planlarına yönelik özenle hazırlanmış yaklaşımlarına ve yöntemlerine de güvenirler. Öğretmenlerin ders kitaplarını ne kadar kullandıkları ve bunlara ne kadar bağımlı oldukları konusunda bazı anlaşmazlıklar olsa da ders kitaplarının sınıf yaşamının daima bir parçası olduğu açıktır. Ders kitapları, iyi ya da kötü, öğrencilerin öğrendiklerine hâkimdir ve öğretmenler, dersleri düzenlemek ve konuyu yapılandırmak için onlara güvenmektedir.¹⁰²⁰

Ders kitaplarında hangi niteliklerin olması gerektiği konusu teorik olarak açık gözükse de pratikte sorunludur. Kitapların sahip olması gereken nitelikler genel hatlarıyla fiziksel nitelikler, öğretim

1019 Andy Smart ve Shanti Jagannathan, *Textbook Policies in Asia*, Asian Development Bank, 2018, s. ix-6.

1020 A. Graham Down, “Preface” to Harriet Tyson-Bernstein, *A Conspiracy of Good Intentions: America’s Textbook Fiasco*, The Council for Basic Education, Washington, D.C. 1988, s. viii.

programının gereksinimlerini karşılaması, içeriğin düzenlenmesi ile öğretim ilke, teknik ve yöntemlerine uygunluk olarak sıralanabilir. Analiz, strateji ve değerlendirme boyutlarıyla program geliştirmenin en kritik destekçisi olması nedeniyle ders kitapları ayrıca öğretim programının şekillendirilmesinde önemli rol oynarlar. Bu yüzden ders kitaplarının amaç, içerik, süreç ve değerlendirme öğeleri açısından paralellik ve bütünsellik içermeleri gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında, nitelikli bir ders kitabında dersin amaçlarının karşılanması, içerik, amaç uyumu, ders bilgisini destekleyen görsel, okuma parçası vb. gibi çeşitli alıştırma ve eğitsel yapılara yer verilmesi beklenir.¹⁰²¹

1925 yılında yayımlanan *Mektep Kitapları Talimatnamesi*’nin “İlk Mekteplere Mahsus Kitaplar” bölümünde ilkökul ders kitaplarının şekil ve içerik açısından nasıl olması gerektiği birtakım kurallara bağlanmıştır. Buna göre şekil itibarıyla ilkökul öğrencileri için hazırlanan ders kitaplarının iyi cins kâğıda basılması, resimli kitaplarda renkli resimler kullanılması, kitaplarda editöryal hatalar olmaması, içerik açısından müfredat programına uygun olması istenmiş ve dersleri açıklayıcı bir giriş bölümünün bulunması zorunlu tutulmuştur. Talimatnamede telif ve tercüme edilen ilkökullara ait elifba, tarih, coğrafya, sarf, hesap, tabiat tetkiki, ziraat ve hıfzıssıhha kitaplarıyla ilgili biçimsel düzenlemelere yer verilmiştir. Talimatnamede müfredat programına göre kitapsız okutulacak yazı, din dersleri, resim, el işleri, musiki, ev idaresi, nakış, biçki ve dikiş, terbiye-i bedeniye derslerinde ise öğretmenlere mahsus birer kitap olacağını belirtilmiştir. Anlatımların gerçek hayata temas etmesi, Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçelerinin tercih edilmesi ve kitaplarda kullanılacak resimlerin mutlaka Türk ressamlarına çizdirilmesi hususları üzerinde durulmuştur.¹⁰²² Ancak yazılan bazı kitapların

1021 Turan Akman Erkılıç-Sevcan Can, “Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (AUJEF), 2(4), 298-299.

1022 Mektep Kitapları Hakkında Talimatname. *Yeni Gün*, Ankara 1341(1925). Akt. Hayrünisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbına İlköğretim* (1924–1928), s. 124.

istenilen nitelikte olmadığı yapılan eleştirilerden anlaşılmaktadır.¹⁰²³ Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçelerinin tercih edilmesinin istenmesi ileriki yıllarda yaşanan terim meselesinin ilk habercileridir.

26 Aralık 1949 tarihli 570 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan 2669 sayılı “Okul Vasıflarında Aranacak Nitelikler” başlıklı genelgede ders kitaplarından aranacak nitelikler oldukça beş başlık altında geniş bir şekilde ele alınmıştır. “Kitap, muhteva bakımından programın isteklerini karşılamalıdır” başlığı altında kitabı içerik bakımından programın isteklerini karşılaması, konuları birçok açıdan ele alması, bilimsel düşünme metodunu telkin edecek şekilde tasarlanması, öğrencilerin yaş ve olgunluk seviyelerine uygun olması ve bilgiler hem bilimsel yönden hem de açıklamalar bakımından doğru olması gerektiği üzerinde durulmuştur. “Kitaplarda konular iyi bir şekilde tertiplenmiş bulunmalıdır” başlığı altında konuların tertibinde öğrencilerin psikolojik durumları ve ilgilerinin dikkate alınması, konuların seviye seviye işlenmesi, konuların örneklerle gereken ayrıntıda anlatılması, konuların ilgili diğer derslerle münasebetinin göz önünde bulundurulması, sınıflar ve devreler arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve üst devreye hazırlayacak şekilde tertiplenmesi, konuların doğru ve sade şekilde ifade edilmesi ile noktalama ve imlâ bakımından kusursuz olması üzerinde durulmuştur. “Kitaplar, öğrenime yardımcı unsurlar bakımından zengin ve iyi işlenmiş olmalıdır” başlığı altında kitapların öğrencileri, kendi kendilerine çalışmaya, araştırmaya, gözlem ve deney yapmaya teşvik edici olması, kitaplarda konuları açıklayıcı ve aydınlatıcı resimler, tablolar, grafikler, şemalar, istatistikler, plânların bulunması, ünite sonunda konu özetlerinin olması, kitapta fihrist, lügat, bibliyografya olması üzerinde durulmuştur. “Kitaplar şekilleri bakımından çekici ve göz sağlığına uygun olmalıdır” başlığı altında kitapların baskı ve kâğıdının kaliteli olması, kitapların tipografisinin öğrencilerin düzeyine uygun olması ve ciltin sağlam olması üzerinde

1023 Besim Atalay, “Bir Tenkid: Mektep Kitapları” *Muallimler Birliği*, Mart 1926 sayı: 9 s. 420-421.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

durulmuştur. Ayrıca Terimlerin Millî Eğitim Bakanlığınca kabul edilmiş olan terimlere uygun olması istenmiştir.¹⁰²⁴

26 Aralık 1949 gün ve 570 Sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan 2669 sayılı genelge uzun yıllar Türkiye’de ders kitaplarında bulunması gereken özellikler belirleyen bir düzenleme olmuştur. 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği* ile ders kitaplarında bulunması gereken özellikler büyük oranda 2669 sayılı genelgede aranan niteliklerle örtüşmektedir. Genelgede yer alan maddeler genel olarak yönetmelikte daha ayrıntılı açıklanmıştır. Dizgide 6-7 yaş için 24 punto, 7-8 yaş için 18 punto, 8-9 yaş için 12 punto, 9-12 yaş için 11 punto ve 12 yaş ile yukarıları için 10 punto kuralına uyulması istenmiştir.¹⁰²⁵

29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte kitap kapaklarının nasıl olması gerektiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre; kitapların ön kapakları üzerinde; kitabın adı, kullanılacağı sınıf veya seviye, yazarın, hazırlayanın veya çevirenin adı ve soyadı, yayınevinin adı, kısa adı veya amblemi; sırtında kitabın ön kapağı üstte ve yatay durumda iken soldan sağa doğru ve okunabilecek biçimde kitabın adı, yazarın, hazırlayanın veya çevirenin adı ve soyadı, yayınevinin kasa adı veya amblemi basıldığı yıl; arka kapak üzerinde ise sağ alt köşede kitabın fiyatı, sağ alt köşede fiyatın üzerinde yer alacak şekilde ISBN, sol alt köşede basımevi veya firmanın adı, varsa tescilli markası, basıldığı yıl baskı adedi, ders kitapları standardının işareti ve numarasının bulunması istenmiştir. Kitapların iç kapak ön yüzünde, kitabın adı, kullanılacağı sınıf veya seviye, yazarın, hazırlayanın veya çevirenin adı ve soyadı, yayınevinin adı, adresi varsa amblemi, basıldığı yıl ve yeri, Millî Eğitim Bakanlığınca ders kitabı, temel ders kitabı iş ve işlem yaprağı öğretmen kılavuz kitabı olarak kabul edildiğine dair bilgiye; iç kapak arka yüzünde ise genel yayın seri ve dizi numaraları, telif hakkı, baskı karar veya onayı, baskı sayısı, baskı adedi varsa resimleyeninin adı ve soyadına ait bilgilere yer verilmesi zorunlu tutulmuştur. Yine

¹⁰²⁴ *Tebliğler Dergisi*, 26 Aralık 1949, S. 570, s. 169; 12 Nisan 1982, S. 2110, 167-168.

¹⁰²⁵ *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

kitapların ikinci yaprak ön yüzünde varsa ön sözün yer alabileceği, arka yüzün boş bırakılabileceği, üçüncü yaprak ve devamında ise sırasıyla ilköğretim 1-3 sınıflara ait kitaplarda İstiklâl Marşı (iki kıta), Atatürk resmi, öğrenci andı; ünite, konu bölüm veya ders numarası, ünite, konu, bölüm veya ders adı ile üzerine konu bölüm veya ders adı, karşısına sayfa numaraları belirtilmek suretiyle içindekiler; ilköğretim 4-8. sınıflar ile ortaöğretim kurumlarına ait kitaplarda ise İstiklâl Marşı (on kıta), Atatürk resmi, Atatürk’ün Gençliğe Hitabı zorunlu tutulmuştur. Yönetmelikle ayrıca kitaplarda kronoloji, Türkiye haritası ve öğretmen marşı bulunması istenmiştir. Türkçe, sosyal bilgiler, millî tarih, millî coğrafya, T. C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük Türk dili ve edebiyatı, Türk dili, Türk edebiyatı tarihi, Türk lehçeleri, tarih, genel Türk tarihi, Osmanlı tarihi ders kitaplarının sonuna Türkiye haritasından sonra gelmek üzere Türk dünyası haritası eklenmesi istenmiştir.¹⁰²⁶ 11 Aralık 1993 tarihli yönetmelik değişikliğinde kitaplarda Türk bayrağının bulunması da zorunlu hâle getirilmiştir.¹⁰²⁷ Görüldüğü üzere kitaplar şekil bakımından giderek sınırları daha kesin hâle gelmiştir.

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte geçen birçok niteklik aynen tekrarlanmıştır. Bu yönetmelikte farklı olarak her kitabın, programlarda belirtilen hususlara ilâve olarak başında ve sonunda yer alması gerekenlerin “Kitapların Hazırlanması ve İncelenmesi ile ilgili Esas ve Usuller” içerisinde belirlenip ve *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanacağı belirtilerek kitapların nasıl olması gerektiği konusunda bazı ayrıntılar çıkarılmıştır.¹⁰²⁸ 3 Eylül 1996 tarihli yönetmelik değişikliğinde yönetmeliğe ders kitabı yazar veya yazarlarının, ders programı ve ders kitabı ile branş ilgisinin veya yakınlığının olması gerektiği ifade edilmiş, ayrıca ders kitaplarında, yazar veya yazarlardan başka grafiker, tasarımcı, resimleyen ile dil ve imlâ kuralları yönünden inceleyen elemanların isimlerine de yer verilmesi istenmiştir.¹⁰²⁹

¹⁰²⁶ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

¹⁰²⁷ *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

¹⁰²⁸ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

¹⁰²⁹ *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1996, S. 22746, s. 32-33.

29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte öğrencilere millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini besleyici ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdireci okuma parçalarına yer verilmesi istenirken¹⁰³⁰ 29 Mayıs 1995 tarihli yönetmelikte bunlara ek olarak “demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösterici” metinlere de yer verilmesi istenmiştir.¹⁰³¹ 17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde ders kitaplarında bulunması gereken genel nitelikler sıralanmıştır. Diğer ayrıntılar için şartnamelerde veya yönergelerde belirtilmiştir. Kitapların, anayasaya ve kanunlara uygun, 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nda yer alan Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçlarına ve Türk Millî Eğitiminin Temel İlkelerine uygun olarak hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Kitapların temel insan haklarına ile bilimsel ilke ve yöntemlere uygun olarak hazırlanması ve reklam niteliğinde öğeleri içermemesi istenmiştir.¹⁰³²

Ekim 2006 tarihli *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan ve Haziran 2007 tarihli *Tebliğler Dergisi*’nde yer alan *Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge*’de ders kitaplarının nitelikleri arasında öğrencileri millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler bakımından besleyen, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdiren okuma metinlerini içermesi gerektiği belirtilmiştir. Yönergede kitapların Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri ile kitabın hitap ettiği eğitim kurumunun amaçlarına, Atatürk İlke ve İlkeleri ile ilgili konulara, öğretim programlarına ve TTK’ce alınan kararlara uygun olması istenmiştir. Kitapların demokrasi, insan hakları, kültürel ve evrensel değerlere katkı sağlaması, bilginin nasıl üretileceğine vurgu yapması, bilişim teknolojisinin etkin ve verimli kullanımını teşvik etmesi, her türlü etkinlikte öğretmenin

1030 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1031 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1032 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

rehberliğinde öğrenciyi merkeze alması, öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması ile kişi, kurum ve kuruluşları yıpratıcı unsurları taşımamasının gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁰³³ Bunlara ek olarak 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde kitapların kimliğini ifşa edecek herhangi bilginin yer almaması istenmiştir.¹⁰³⁴ 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelik ile 31 Aralık 2009 tarihli yönetmelik de dâhil olmak üzere yayımlanan yönetmelik yönergelerde metinlerin nasıl ve neleri kapsamaması gerektiği giderek daha ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Bu da ders kitaplarında giderek daha merkezîyetçi bir düşüncenin etkili olduğunun ve daha korumacı bir yapının oluştuğunun göstergesidir.

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ders kitaplarının nitelikleri önceki yönetmeliklere göre daha öz şekilde verilmiştir. Aynı yönetmelikte z-Kitaplar, ders kitaplarının niteliklerine ilave olarak düşünülmüş ve bu tür kitapların kazanımları destekleyici nitelikte, temel tasarım ilkelerine uygun, hangi kazanımı desteklediği belirtilmesi, sesli içeriklerde sesin net ve anlaşılır olması ile zenginleştirme içeriklerinde yer alan ses, grafik, video, animasyon, simülasyon, etkileşimli oyun gibi unsurlarda, süre kazanımın gerektirdiği etkinlik veya işlenişe uygun olarak sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca zenginleştirme içeriklerinde, elektronik materyallere atıf veya telif hakları ile ilgili bilgilendirme zorunlulukları dışında reklam amaçlı öğelerin kullanılması yasaklanmıştır.¹⁰³⁵ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ders kitaplarında aranan nitelikler daha da öz ve benzer şekilde verilmiştir.¹⁰³⁶ 14 Ekim 2021 tarihli yönetmelikten sonra TTK taslak ders kitaplarının bulunması gereken nitelikleri oldukça ayrıntılı bir şekilde 5 Kasım 2021 tarih ve 36325313 sayılı mütalaasıyla açıklamıştır.

1033 *Tebliğler Dergisi*, Ekim 2006, S. 2589, s. 1126; Haziran 2007, S. 2597, s. 424.

1034 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1035 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği.

1036 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Buna göre ders kitapları Anayasa ve kanunlara uygunluk yönünden, içerğin bilimsel olarak yeterliliği yönünden, içerğin eğitim-öğretim programının kapsamı ve kazanımı karşılama yeterliliği yönünden, dil ve anlatım yönünden yeterliliği ile görsel ve içerik tasarımının öğrenmeyi destekleyecek nitelikte olması ve öğrencilerin gelişim düzeylerine uygunluk yönlerinden incelenmiştir.¹⁰³⁷

Tüm yönetmeliklerde ders kitaplarının anayasa ve kanunlara uygun olması, bilimsel hata içermemesi, Millî Eğitimin temel ilkelerine uygun olması istenmiştir. 17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinden itibaren Atatürk inkılâp ve ilkelerine uygun olması 12 Eylül 2012 tarihli yönetmeliğe kadar tüm yönetmeliklerde vurgulanmıştır. Bu tarihte itibaren yönetmeliklerde anayasa ve kanunlara uygunluk ön plana çıkarılmıştır. 2018 yılında kabul edilen ders programlarında ders kitabı yazarlarının dikkat edeceği hususlar çoğu ders bazında açıklanmıştır.

1037 TC MEB TTKB, Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları, Ankara 2022.

3.4. DERS KİTAPLARININ HAZIRLANMASI

Bakanlık ders kitaplarında bulunması gereken nitelikleri belirttikten sonra daha da ayrıntılı olarak ders kitapları hazırlanırken dikkat edilecek hususları açıklamıştır. 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ilgili birim veya yayınevleri tarafından hazırlanacak ders kitabı, alan uzmanı/uzmanları, editör, dil uzmanı, görsel tasarım uzmanı, ölçme ve değerlendirme uzmanı, program geliştirme uzmanı, rehberlik veya çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanlarınca içerik; dil, anlatım ve üslup; öğrenme, öğretme, ölçme ve değerlendirme; teknik, tasarım ve düzenleme yönlerinden aşağıdaki hususlara göre hazırlanmıştır:

1) İçerik;

1. *Dersin öğretim programını kapsayacak şekilde düzenlenir. Dersin kazanımlarının tümünün işe koşulup koşulmadığına dikkat edilir. Kitapların homojen bir yapıya bürünmemesi açısından kazanımlara ve yeterliliklere bire bir aynı ifadeyle değil dolaylı olarak yer verilir.*
2. *Konu ve üniteler, sınıf seviyesine göre günlük hayatla bağlantılı ve uygulamalı olarak ele alınır.*
3. *Konular ve üniteler problemleri belirtme, inceleme ve gözlem yolu ile gerekli deneyleri yapma, deneylerden sonuç çıkarma ve bu sonuçları kontrol ederek bilimsel düşünme yöntemini güçlendirecek şekilde işlenir.*
4. *Dersin özelliğine göre ünite, bölüm ve konular arasında hacim bakımından programında belirtildiği şekilde uygun bir denge kurulur.*
5. *Kazandırılacak bilgi, beceri, tavır ve tutumlar ile değerler sınıf seviyesine uygun kavram ve örneklerden hareket edilerek verilir.*

6. Konuların işlenişinde, aynı sınıfta okutulan diğer derslerle olan ilişkisi göz önünde bulundurulur. Ayrıca bir önceki sınıfın konularıyla bilgi, kavram, ilke ve beceri bakımından bağlantısı kurulur ve bir üst sınıfla ilgili hazırlayıcı açıklamalara yer verilir.
7. Konular, öğretime yardımcı unsurlarla desteklenerek anlaşılır hâle getirilir.
8. Dersin özelliğine göre yeri geldikçe deyim, atasözü, destan, türkü, resim, fotoğraflar, minyatür ve benzeri kaynaklar kültürümüzün gelişmesini ve devamlılığını sağlayacak şekilde işlenir.
9. Konuların işlenişinde gereksiz bilgi ve ayrıntıya yer verilmez.
10. Konular öğrenciyi sorgulama, araştırma, inceleme ve başka kaynaklara yönlendirmeye teşvik edecek şekilde işlenir.
11. İstatistiki ve bilimsel bilgiler güncellenmiş olarak verilir.
12. Konuların işlenişinde, yakından uzağa, basitten karmaşığa, kolaydan zora ve somuttan soyuta giden bir yöntem izlenir.
13. Öğrencilerin, kitaplardan verimli bir şekilde yararlanmasını sağlayacak unsurlara yer verilir.
14. Kitaplarda metinleri açıklamak, pekiştirmek veya yorumlamak için kullanılan görsel unsurlar metin ile uyumlu olacak biçimde verilir.¹⁰³⁸

2) Dil, anlatım ve üslup;

1. Yaşayan Türkçe doğru, güzel ve etkili kullanılır.
2. Türkçeleşmiş kelimeler, yaşayan Türkçenin bir parçası olarak değerlendirilir.
3. Öğrencilerin seviyelerine uygun, kelime hazinelerini geliştirmelerine fırsat veren zengin ve akıcı Türkçenin kullanılmasına özen gösterilir.

1038 Resmî Gazete, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

4. *Cümleler, öğrencinin zihnindeki bilgilerin yapılandırılmasına yönelik olarak kurulur.*
5. *Paragraf düzenleme kurallarına uyulur ve paragraflar arasındaki anlam ve mantık ilişkisine dikkat edilir.*
6. *Cümle uzunlukları, sınıf seviyesine uygun olarak düzenlenir.*
7. *Türkçenin kullanımında, Türk Dil Kurumu’nun son yayımladığı son Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu esas alınır.*
8. *Konuların işlenişinde doğru, açık, anlaşılır yalın bir dil ve anlatım kullanılır.*
9. *Kelimeler, nüanslara dikkat edilerek titizlikle seçilir.*
10. *Metinlerde akıcılık, mantık dokusu ve fikir bütünlüğü sağlanır.*
11. *İlköğretimin ilk üç sınıfında soyut kavramların kullanılmasından kaçınılır.¹⁰³⁹*

31 Aralık 2009 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde yer alan bu bölüm 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde sadeleştirilerek sadece içerik kısmındaki a ve d maddelerine ile dil, anlatım ve üslup kısmındaki a, c ve g maddelerine yer verilmiştir.¹⁰⁴⁰

3) Öğrenme, öğretme, ölçme ve değerlendirme;

1. *Konular, öğrencileri muhakemeye, bağımsız ve yaratıcı düşünmeye, kıyaslamaya ve edinilen bilgilerden hareketle sonuçlar çıkarmaya yöneltecek şekilde işlenir.*
2. *Konularla ilgili hazırlık çalışmalarının öğrenciyi düşünmeye ve araştırmaya yöneltecek nitelikte olmasına dikkat edilir.*
3. *Öğrencinin yeni bilgileri ezberlemesi değil, zihninde yapılandırması hedeflenir.*

¹⁰³⁹ Resmî Gazete, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁰⁴⁰ Resmî Gazete, 12 Eylül 2012, S. 28409.

4. Öğrenme yöntemleri ve stratejileri dikkate alınır ve üst düzey düşünme becerileri geliştirilir.
5. Konular, programın ilgili temel becerileri ile alt becerilerini kazandıracak şekilde düzenlenir ve öğrencinin etkin rol almasına imkân verecek biçimde işlenir.
6. Değerlendirmeye ilişkin unsurlar, ölçme ve değerlendirmenin ilke ve teknikleri dikkate alınarak düzenlenir.
7. Her ünite veya bölümün sonunda öğrenciye konularla ilgili bilgi, beceri, değer, tutum ve yeterliklerin kazandırılıp kazandırılmadığını ölçmeye yarayan değerlendirme sorularına yer verilir. Kazanılan bilginin kullanılması, yorumlanması, analiz ve sentezinin yapılmasını sağlayan sorulara yer verilir.
8. Açık uçlu, çoktan seçmeli, doğru-yanlış, boşluk doldurma, eşleştirme, yazılı yoklama ve benzeri sonuç değerlendirme teknikleri ile ürün dosyası değerlendirme, performans değerlendirme, gözlem formu gibi süreç değerlendirme tekniklerine yer verilir.¹⁰⁴¹

31 Aralık 2009 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde yer alan bu bölüm 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde sadeleştirilerek sadece d ve f maddelerine yer verilmiştir.¹⁰⁴²

4) Teknik, tasarım ve düzenleme;

1. Sayfa tasarımlarında resim, fotoğraf, grafik, şema, plan, harita ve benzeri görsel unsurların yerleştirilmesinde görsel algının yanı sıra, bunların eğiticilik ve öğreticilik niteliğine de önem verilir.
2. Görsel unsurlar, öğrencilerin gelişim basamaklarına uygun, görsel algı yönünden renk uyumuna dikkat edilerek açık, temiz ve net bir baskıyla hazırlanır.

1041 Resmî Gazete, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1042 Resmî Gazete, 12 Eylül 2012, S. 28409.

3. *Her türlü yazı, resim, fotoğraf ve benzeri materyallerden telif hakları gözetilerek alıntı yapılabilir.*
4. *Konuların daha iyi öğrenilebilmesi için açıklayıcı, tamamlayıcı ve eğitici nitelikteki öğretime yardımcı harita, kroki, fotoğraf, şema, grafik, resim ve benzeri görsel unsurlara yeterince yer verilir. Ancak, taslak ders kitabında şartlı kabul aşamasından önce kitabın, yazarın ve yayınevinin tanınmasına yol açacak kenar süsü, sayfa numaraları ve benzeri simge ve işaretlere yer verilmez.*
5. *Kitaplarda yer alan başlıklar sistematik biçimde düzenlenir ve ikonografik bir sistem oluşturulur.*
6. *Kitaplarda yer alacak Türk Bayrağına, Türk Bayrağı Kanunu ve Türk Bayrağı Tüzüğüne uygun olarak yer verilir.*
7. *Ders kitabı veya ders kitabı yerine okutulacak kitapların ön kapağında kitabın adı, okul türü, sınıfı, ilgili birim veya yayınevinin varsa pedagojik esaslara aykırı olmayan amblemi ve dersin özelliğini yansıtan kapak düzeni; iç kapağın ön yüzünde, kitabın adı, okul türü, sınıfı, yazarı/yazarların adı ve soyadı varsa akademik unvanı, başvuru sahibinin adı veya adresi varsa pedagojik esaslara aykırı olmayan amblemi; iç kapağın arka yüzünde, yazar/yazarların dışındaki kitabı hazırlayanların adı ve soyadı; arka kapakta sınıf seviyesi dikkate alınarak sağlık, beslenme, trafik ve çevre ile ilgili yazılı ve görsel tasarımlar sayfaya uygunluk sağlayacak şekilde yer alır. Ancak, ilgili birimlerce hazırlanan taslak ders kitaplarında yazarların üç veya daha fazla olması durumunda yazarların adı ve soyadı yerine komisyon ifadesi yer alır.*
8. *İkinci yaprak ve devamında; ilköğretimin 1, 2 ve 3 üncü sınıflarına ait kitaplarda, yaprağın ön yüzünde Türk Bayrağı ile birlikte İstiklal Marşı’nın ilk iki kıtası; yaprağın arka yüzünde Öğrenci Andı; üçüncü yaprağın ön yüzünde Atatürk Resmî ve*

Resmîn alt kısmında Mustafa Kemal Atatürk yazısı bulunur. İçindekiler bölümü, ilgili sınıf için ön görülen puntoda olup beş sayfayı geçmez.

9. *İlköğretimin 4, 5, 6, 7 ve 8 inci sınıflar ile ortaöğretim ve yaygın eğitim kitaplarında; ikinci yaprağın ön yüzünde Türk Bayrağı ile İstiklal Marşı; yaprağın arka yüzünde Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, üçüncü yaprağın ön yüzünde, Atatürk Resmî ile Resmîn alt kısmında Mustafa Kemal Atatürk yazısı bulunur. İçindekiler, ilgili sınıf için ön görülen puntoda olup beş sayfayı geçmez.*
10. *Diğer yapraklarda metin kısımlarının başlıkları dışında kalan bölümlerinde resim altı yazıları, dipnotlar ve benzeri kullanılan yazılar hariç ilköğretim 1 inci sınıflar için yirmi, 2 nci sınıflar için onsekiz, 3 üncü sınıflar için ondört, 4 üncü sınıflar için oniki, 5 inci sınıflar için onbir, daha üst sınıflar için ise on puntodan daha küçük harfler kullanılmaz.*
11. *Yaygın eğitim kurumları için yazılan kitaplarda punto büyük-lükleri ve satır aralıkları, yukarıdaki ölçüler ile kursiyerlerin eğitim seviyeleri ve yaş durumları dikkate alınarak belirlenir.*
12. *Metinler arasında paragraf boşluğu bulunmayan 100 mm'lik kısmında, 1 inci sınıflar için on, 2 nci sınıflar için ondört, 3 üncü sınıflar için onsekiz, 4 ve 5 inci sınıflar için yirmi, 6 ncı ve daha üst sınıflar için yirmiiki den fazla satır bulunmaz.*
13. *Dipnotlar, bölüm veya ünite sonlarında verilir.*
14. *Ders kitaplarının son bölümünde yer alan yapraklarda sözlük ve kaynakça, Sosyal Bilgiler ve Tarih kitaplarında ayrıca kronoloji yer alır.*
15. *Türk Edebiyatı kitabında edebiyat terimleri sözlüğü bulunur. Ancak öğrencilere sözlük kullanma alışkanlığı kazandırmak ve farklı sözlüklere yönlendirmek için Türkçe, Dil ve Anlatım ile Türk Edebiyatı ders kitaplarında sözlük bölümüne yer verilmez.*

16. *Türkçe, Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi, Dil ve Anlatım, Türk Edebiyatı, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ile Tarih ve Coğrafya kitaplarında Türkiye haritası; Türkçe, Sosyal Bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Dil ve Anlatım, Türk Edebiyatı, Tarih, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitaplarında Türk dünyası haritası yer alır. İlköğretim Türkçe, ortaöğretim Dil ve Anlatım ile Türk Edebiyatı derslerinde; eserin hazırlanmasında kullanılan orijinal metinler dosyası, başvuru esnasında taslak ders kitabı ile birlikte 5 nüsha olarak Başkanlığa teslim edilir. Yabancı dil ders kitapları, dinleme becerisini kazandırmaya yönelik kaset ve elektronik kayıt ortamlarında verilen materyallerle birlikte takım hâlinde hazırlanır ve değerlendirmeleri birlikte yapılır. Takım hâlinde hazırlanması gereken diğer ders kitapları, ilgili dersin öğretim programına ait Kurul kararında belirtilir. Özel eğitim gerektiren öğrenciler için hazırlanan ders kitapları ile engelli öğretmenler için hazırlanacak öğretmen kılavuz kitabında bunların engel durumu dikkate alınır.*¹⁰⁴³

31 Aralık 2009 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde yer alan bu bölüm 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde sadeleştirilerek sadece b, f, g, h, i, j ve p maddelerine yer verilmiştir. 31 Aralık 2009 tarihli yönetmelikte yer alan f maddesi 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde daha ayrıntılı olarak “Kitaplarda yer alacak Türk Bayrağı, 22.9.1983 tarihli ve 2893 sayılı *Türk Bayrağı Kanunu* ve 25.1.1985 tarihli ve 85/9034 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen *Türk Bayrağı Tüzüğüne* uygun olarak verilir.” şeklinde yer almıştır.¹⁰⁴⁴

31 Aralık 2009 tarihli yönetmelik ile 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte yer alan g maddesi 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde “*Taslak*

¹⁰⁴³ Resmî Gazete, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁰⁴⁴ Resmî Gazete, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitapta arka kapak sayfası boş bırakılır. Arka kapakta kullanılacak görsel tasarımlar, Kurulca uygun görülenler arasından basım aşamasında Genel Müdürlükçe belirlenir. Yazarın/yazarların adı ve soyadı, varsa akademik unvanı, başvuru sahibinin adı veya adresi, amblemi; iç kapağın arka yüzünde, yazar/yazarların dışındaki kitabı hazırlayanların adı ve soyadı ve benzeri taslak kitabın kimliğini gösteren bilgi veya kenar süsü, sayfa numarası gibi simge ya da işaretler elektronik ortama yüklenen nüshada yer almaz. Kitabın kimliğini belirleyici nitelikte bilgi veya kenar süsü, sayfa numarası gibi simge ya da işaretler bulunan taslak ders kitapları incelemeye alınmaz, incelemeye alınmış olsa dahi inceleme ve değerlendirmenin herhangi bir safhasında fark edilmesi hâlinde Kurulca inceleme işlemi durdurularak başvuru sahibine iade edilir. İnceleme sürecinde yabancı dil kitaplarında özel ad kullanılamaz.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹⁰⁴⁵

14 Ekim 2021 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde ise 31 Aralık 2009 tarihli ve 12 Eylül 2012 tarihli yönetmeliklerde yer alan alt başlıklar kaldırılarak ders kitaplarının ve eğitim araçlarının hazırlanmasında aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi istenmiştir:

1. Ders kitabı ve eğitim araçları Kurulca belirlenen ders kitapları ve eğitim araçları ile bunlara ait elektronik eğitim içeriklerinin niteliklerine dair kriterlere uygun olarak hazırlanır. Hazırlanan kriterler Başkanlıkça ilan edilir.
2. Ders kitabı ve eğitim araçlarının kapağında kitabın adı, okul türü, sınıfı, başvuru sahiplerinin varsa pedagojik esaslara aykırı olmayan amblemi ve dersin özelliğini yansıtan kapak düzeni; iç kapağın ön yüzünde kitabın adı, okul türü, sınıfı, yazarın/yazarların adı ve soyadı, varsa akademik unvanı, başvuru sahibinin adı ve adresi, varsa pedagojik esaslara aykırı olmayan amblemi; iç kapağın arka yüzünde yazarın/yazarların dışındaki

1045 Resmî Gazete, 14 Ekim 2015, S. 29502.

kitabı hazırlayanların adı ve soyadı; arka kapakta sınıf seviyesi dikkate alınarak pedagojik esaslara uygun yazılı ve görsel tasarımlara yer verilir.

3. *Kitaplarda yer alacak Türk Bayrağı, 22.9.1983 tarihli ve 2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu ve 25.1.1985 tarihli ve 85/9034 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Türk Bayrağı Tüzüğü’ne uygun olmalıdır.*
4. *İkinci yaprak ve devamında, ilkokul 1, 2 ve 3. sınıflarına ait kitaplarda, yaprağın ön yüzünde Türk Bayrağı ile birlikte İstiklal Marşı’nın ilk iki kıtası; yaprağın arka yüzünde Öğrenci Andı; üçüncü yaprağın ön yüzünde Atatürk Resmî ve Resmîn alt kısmında Mustafa Kemal Atatürk yazısı bulunur. İçindekiler bölümü, ilgili sınıf için öngörülen puntoda olup beş sayfayı geçmez.*
5. *İlkokul 4 üncü, ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıflar ile ortaöğretim ve yaygın eğitim kitaplarında, ikinci yaprağın ön yüzünde Türk Bayrağı ile İstiklal Marşı; yaprağın arka yüzünde Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi; üçüncü yaprağın ön yüzünde Atatürk Resmî ile Resmîn alt kısmında Mustafa Kemal Atatürk yazısı bulunur. İçindekiler, ilgili sınıf için ön görülen puntoda yazılır.*
6. *Diğer yapraklarda metin kısımlarının başlıkları dışında kalan bölümlerde resim altı yazıları, dipnotlar ve benzerinde kullanılan yazılar hariç ilkokul 1. sınıflar için yirmi, 2. sınıflar için on sekiz, 3. sınıflar için on dört, 4. sınıflar için on iki ve ortaokul 5. sınıflar için on bir, daha üst sınıflar için ise on puntodan daha küçük harfler kullanılmaz.*
7. *Hayat bilgisi, sosyal bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile tarih ve coğrafya kitaplarında Türkiye haritası; sosyal bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, tarih, çağdaş türk ve dünya tarihi kitaplarında Türk dünyası haritası yer alır.*

8. *Türkçe ve yabancı dil ders kitapları, dinleme/izleme becerisini kazandırmaya yönelik elektronik eğitim içerikleri birlikte takım hâlinde hazırlanır ve değerlendirmeleri birlikte yapılır.*
9. *Takım hâlinde hazırlanması gereken diğer ders kitapları, ilgili dersin eğitim ve öğretim programına ait Kurul kararında belirtilir.*
10. *Özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için hazırlanan ders kitapları ile engelli öğretmenler için hazırlanacak öğretmen kılavuz kitabında engel durumları dikkate alınır.*
11. *Taslak ders kitabının başvurusu esnasında elektronik ortama yüklenen nüshasında; Yazarın/yazarların adı ve soyadı, varsa akademik unvanı, başvuru sahibinin adı veya adresi, amblemi; iç kapağın arka yüzünde, yazarın/yazarların dışında kitabı hazırlayanların adı, soyadı ve benzeri taslak kitabın kimliğini gösteren bilgi veya kenar süsü, sayfa numarası gibi simge ya da işaretler yer almaz. Arka kapak sayfası boş bırakılır. Arka kapak tasarımı, Kurulca uygun bulunanlar arasından basım aşamasında Genel Müdürlükçe belirlenir.*
12. *Kitabın kimliğini belirleyici nitelikte bilgi veya kenar süsü, sayfa numarası gibi simge ya da işaretler bulunan taslak ders kitapları incelemeye alınmaz, incelemeye alınmış olsa dahi inceleme ve değerlendirmenin herhangi bir safhasında fark edilmesi hâlinde Kurulca inceleme işlemi durdurularak başvuru sahibine iade edilir. İnceleme sürecinde yabancı dil kitaplarında özel ad kullanılamaz.¹⁰⁴⁶*

3.4.1. Öğrenci Çalışma Kitabının Hazırlanması

Öğrenci çalışma kitabı “ilgili öğretim programlarında yer alan amaç ve açıklamalar doğrultusunda dersin öğrenilmesini kolaylaştıran ve öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olacak

1046 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

çeşitli örnek, alıştırma, işlenen ünitelerle ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan yaprakları ayrı ayrı da kullanılabilen basılı eser ile üniteleri görsel ve işitsel yönden destekleyen CD, DVD, VCD gibi ek materyalleri kapsayan seti, basılı/PDF formatında eserleri kapsar.¹⁰⁴⁷

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde büyük oranda benzer bir tanım yapılmıştır.¹⁰⁴⁸ Daha önceki yönetmeliklerde yer alan “destekleyen CD, DVD, VCD gibi ek materyalleri kapsayan set” ibaresi 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte “destekleyen kaset, disket, CD gibi elektronik kayıt ortamlarını kapsayan set” olarak değiştirilmiştir.¹⁰⁴⁹ Kısaca öğrenci çalışma kitabı “ders kitabını ve öğrenme sürecini desteklemek üzere öğrenciye yönelik üretilen dijital veya basılı kitap” olarak tanımlanabilir.¹⁰⁵⁰

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde öğrenci çalışma kitabında aşağıdaki unsurlara yer verilmesi istenmiştir.

1. Öğretim programlarında yer alan amaçlar doğrultusunda öğrencilere bilgi ve beceri kazandırılmasında yardımcı olacak ve öğrenmeyi pekiştirecek unsurlara yer verilir.
2. Öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla öğrencinin ilgisini çekecek çeşitli örneklerle yer verilir.
3. Konularla ilgili öğrenmeyi destekleyici ve günlük hayatla ilgisini kurabileceği çalışmalara ağırlık verilir.
4. Dersin özelliğine göre her konu işlendikten sonra o konuda amaçlanan bilgi, beceri, değer ve tutumların kazandırılıp kazandırılmadığını ölçen çalışmalara ve değerlendirmelere yer verilir.

1047 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276; 14 Ekim 2015, S. 29502.

1048 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1049 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1050 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

5. Konular, öğrencinin öğrenmesini kolaylaştıracak ve ilgisini çekecek grafik, şekil, resim, fotoğraf, harita, karikatür gibi görsel öğelerle desteklenir.
6. Öğrencilerin yeteneklerini geliştirmede yardımcı olacak çeşitli örnek, alıştırma, işlenen konular ve ünitelerle ilgili elektronik posta adresleri ve okuma kaynaklarına yer verilir.
7. Dersin özelliğine göre uygulama ve işlem sonucunun yazılacağı çizelgelere, bilgi ve veri tablolarına, şekil, grafik, kroki, şablon, harita, plan, resim, levha, fotoğraf ve benzeri öğretime yardımcı unsurlara; bazı ünite konularında kullanılmak üzere ek olarak videokaseti, ses kaseti, slayt, CD, DVD, VCD, disket ve benzeri öğretimi destekleyici materyallere yer verilebilir.
8. Dersin özelliğine göre soru-cevap, doğru-yanlış, çoktan seçmeli, eşleştirme, boşluk doldurma, bireysel ve grup çalışmaları, canlandırma, tablo tamamlama, cümle tamamlama gibi yöntem, teknik ve etkinliklere de yer verilir.
9. Dersin özelliğine göre inceleme, gezi, gözlem, deney ve uygulamalarla ilgili yapılacak ön hazırlıklara, alınacak sağlık ve güvenlik tedbirlerine, izlenecek iş ve işlem basamaklarına, zaman ve malzeme tasarrufu bakımından uyarılara, her işlem basamağında öğrencilerle öğretmenin kuracağı iletişime, sonuca ulaşmak açısından önemli yönlendirici tedbirlere ve hangi unsurların özellikle irdeleneceğiyle ilgili bilgilere yer verilir.¹⁰⁵¹

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde yukarıdaki c, e, h ve i maddelerine yer verilmemiştir.¹⁰⁵² 14 Ekim 2015'teki yönetmelik değişikliğinde 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikteki "Öğrenci çalışma kitabı, kitabı oluşturan unsurların ders kitabı ile bütünleştirilmesi hâlinde ders kitabı ile birlikte de hazırlanabilir. Bu şekilde hazırlanan kitapların kapak

¹⁰⁵¹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁰⁵² *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

ve iç kapağında ‘Ders Kitabı ve Öğrenci Çalışma Kitabı’ ibaresi yer alır.” maddesine yer verilmiştir.¹⁰⁵³ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde öğrenci çalışma kitabının ayrı olarak hazırlanması durumunda ders kitabının nitelikleri ve hazırlanma usullerinin göz önüne alınması istenmektedir. Yönetmelikte öğrenci çalışma kitabında bulunması gereken özellikler sıralanmıştır. Buna göre 31 Aralık 2009 tarihli yönetmelikte yer alan a,d, g ve i maddelerine benzer cümleler yer verilmiştir.¹⁰⁵⁴

3.4.2. Öğretmen Kılavuz Kitabının Hazırlanması

Öğretmen kılavuz kitabı ilgili öğretim programında yer alan amaç ve açıklamalarla öğrencilere kazandırılacak davranışları gerçekleştirmede öğretmenlere yardımcı olacak şekilde hazırlanan kitabı ifade eder. 15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre öğretmen kılavuzu ilgili öğretim programında yer alan amaç ve açıklamalarla öğrencilere kazandırılacak davranışları gerçekleştirmede öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır. 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde öğretmen kılavuz kitaplarında da ders kitaplarında aranan nitelikler aranmıştır. Öğretmen kılavuz kitaplarının hazırlanması, incelenmesi ve değerlendirilmesine ait esas ve usuller Kurulca belirlenerek *Tebliğler Dergisi*’nde veya uygun görülecek bir usulle ilân edilmiştir.¹⁰⁵⁵ Aynı yönetmeliğe eklenen geçici madde ile bütün ders kitaplarının öğretmen kılavuz kitapları ile birlikte kullanılması esası getirilmiştir. Buna göre; bu yönetmeliğin yayımı tarihinden önce kabul edilen ders kitaplarına ait öğretmen kılavuz kitaplarının bir yıl içinde hazırlanarak incelenmek üzere Yayınlar Dairesi Başkanlığına teslim edilmesi istenmiştir. Yönetmeliğin yayımı tarihinden sonra hazırlanacak baskıya hazır nüshalar öğretmen kılavuz kitabı ile birlikte incelenmek üzere Yayınlar Dairesi Başkanlığına teslim edilebileceği gibi yalnız baskıya hazır nüsha da teslim

1053 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1054 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1055 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

edilebilirdi. Ancak yalnız baskıya hazır nüshaların teslim edilmesi hâlinde bunların kabul tarihinden itibaren altı ay içerisinde öğretmen kılavuz kitaplarının da incelenmek üzere Yayınlar Dairesi Başkanlığına teslimi zorunlu tutulmuştur. 1 Ocak 1994 tarihinden itibaren baskıya hazır nüshalar, öğretmen kılavuz kitapları ile birlikte incelenmek üzere teslim edilmek zorundaydı.¹⁰⁵⁶

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde her ders için öğretmen kılavuz kitabı hazırlanmasının esas olduğu belirtilmiştir. Öğretmen kılavuz kitapları her ders kitabı için ayrı ayrı hazırlanabileceği gibi her ders için birlikte de hazırlanabilirdi. Bu uygulamaya hangi derslerden başlanacağı ilgili birimlerce belirlenmiştir. Belirlenen dersler *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanmıştır. “Kitapların Hazırlanması ve İncelenmesi ile İlgili Esas ve Usuller” çerçevesinde hazırlanan öğretmen kılavuz kitapları, ilgili birimlerce “Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları İnceleme Yönetmeliği” hükümlerine göre incelenmiştir. İnceleme sonunda eserler, düzenlenen rapor ile birlikte Başkanlığa sunulmuştur. Ancak yabancı dil ders kitapları için başvurular, yabancı dil öğretiminin özelliği dikkate alınarak “Öğretmen Kılavuz Kitabı” ve “Öğrenci Alıştırma Kitabı” ile birlikte kabul edilip ve birlikte incelenmiştir. Kılavuz kitapları öğretmenlere ücretsiz verilmek zorundaydı.¹⁰⁵⁷

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde öğretmen kılavuz kitabında aşağıdaki unsurlara yer verilmesi istenmiştir.

1. Konuların işlenişinde ulaşılmak istenen hedefler belirtilir.
2. Öğretim programlarında yer alan amaç ve açıklamalar doğrultusunda öğrencilere bilgi, beceri, tavır ve tutumların kazandırılmasında öğretmene yardımcı olacak ve öğretmeyi kolaylaştıracak açıklayıcı bilgilere yer verilir.

1056 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1057 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

3. Öğretmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla ilgi çekici değişik örnek ve uygulamalara yer verilir.
4. Bilgi, beceri, tavır ve tutumlar ile değerlerin öğrencilere kazandırılabilmesi için kullanılabilecek araç, gereçle birlikte öğretim yöntem ve teknikleri ile ayrıca; konu ile ilgili zaman analizine ve konunun işleniş planına, öğretmenin konu ile ilgili yapacağı ön hazırlıklara, konuya girerken daha önce işlenen konularla ilişkisini sağlayacak ve öğrencinin ilgisini çekecek hatırlatmalara, sorulara ve benzeri unsurlara, ders kitabında yer alan ve açıklama gerektiren şekil, şema, çizelge ve benzeri öğretime yardımcı unsurlara yer verilir.
5. Öğrencilerin gelişim farklılıkları dikkate alınarak seviye gruplarına göre hangi hususların vurgulanması gerektiği belirtilir.
6. Konular işlenirken yeri geldikçe, diğer derslerle bağlantı kurulur ve konuların günlük hayatla ilgisini kurmak için örneklerle yer verilir.
7. Dersin özelliğine göre konu işlendikten sonra bu konuda amaçlanan bilgi, beceri, tavır ve tutumlar ile değerlerin kazandırılıp kazandırılmadığını anlamak için bunları değerlendiren yeterli sayıda örnek soru yer alır. Öğrencilerin cevaplandıramadığı soruların özelliğine göre ne yapılacağı konusunda öğretmene yol gösteren alternatif değerlendirme çalışmalarına yer verilir.
8. Öğrencileri araştırmaya, bilgi ve teknoloji üretmeye yöneltecek ödev, proje ve benzeri örnek çalışmalara yer verilir.
9. Dersin özelliğine göre öğrencilerde, standartlara uygun, ucuz, kaliteli mal ve hizmet üretme, kullanma ve geliştirme bilinci ve alışkanlıkları kazandıracak örnek çalışmalara yer verilir.
10. Öğretmen kılavuz kitabının başında, sonunda veya ünite/ tema başlarında ait olduğu dersin ünitelendirilmiş yıllık plan taslağı; Türkçe dersi için kazanımların metinlere/temalara ve dağılım plan taslağına yer verilir.

11. Konuların sonunda, verilen kavramlarla ilgili sözlük bulunur.
12. Konu ile ilgili olarak öğretmenlerin ayrıntılı bilgi elde edebileceği kaynaklara yer verilir. Türkçe dersinin dinleme/izleme öğrenme alanına yönelik kazanımları gerçekleştirmek üzere öğretmen kılavuz kitabında yer alan dinleme metinlerinin doğru, güzel ve etkili Türkçe ile seslendirildiği kaset ve elektronik kayıt ortamlarında verilen sesli ve görüntülü materyaller öğretmen kılavuz kitabı ekinde verilir. Yabancı dil ve Türkçe derslerinde verilen ek materyallerde yazar/yazarlar veya yayınevini tanıtıcı unsurlara yer verilmez.¹⁰⁵⁸

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde "f" maddesinden sonraki maddelere yer verilmemiştir.¹⁰⁵⁹ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde ise öğretmen kılavuz kitabında ders kitabının nitelikleri ve hazırlanma usulleri göz önünde bulundurulması istenerek 31 Aralık 2009 tarihli yönetmelikte geçen a, c, d ve k maddelerine küçük değişikliklerle yer verilmiştir.¹⁰⁶⁰

1058 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1059 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1060 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.5. DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ VE YAYIMI

Ders kitapları zaman içinde farklı inceleme süreçlerinden geçmiştir. Taslak ders kitaplarının incelenerek ders kitabı hüviyeti kazanması için ilgili komisyon tarafından incelenmesi ve TTK’ce ders kitabı olarak kabul edilmesi gerekiyordu.

Talim ve Terbiye Dairesi okullarda okutulmak üzere başvuru kitapları incelemiş bunları kabul veya reddetmiştir. Örneğin 1926 yılında Ahmed Rasim Bey tarafından iki kısım olarak te’lif edilen *Musahabât-ı Ahlâkiye ve Malumat-ı Medeniye* adındaki eserin müfredat programına uygun olarak kaleme alındığı ve mektep kitapları cetveline eklenmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁶¹ Kurul aldığı kararlarla bazı kitapların ders kitabı olarak kabul edilmesine bazılarının satın alma ya da bastırılması yoluyla desteklenmesine karar vermiştir. Kurul tarafından alınan bazı kararlar ders kitaplarını inceleyecek kişilere ilişkindir. Bazı kararlarda incelenecek ders kitaplarına ait bilgiler var iken bazı kararlarda genelleme yapılmış ve ders adı ve seviyesi verilerek ilgili ders ve seviyedeki kitapların kimler tarafından inceleneceği belirtilmiştir. Kararlarda orta mektep kitaplarının inceleme işi genel olarak belli kişilere verilmiş veya çeşitli disiplinlere göre farklılık göstermiştir.¹⁰⁶² Örneğin Talim ve Terbiye Dairesi 15 Nisan 1928’de yaptığı toplantıda Midhad Sadullah ve Nejad Beyler’in *Yazı Defteri*, Ahmed Refik Bey’in *Tarih*, Muallim Kemaleddin Bey’in *Cumhuriyet Elifbası* ile *Yazı Defteri*, Muallim Yusuf Nihad Bey’in *Kıraat Serisi* ve Muallim Osman Nuri Bey’in *Kıraat Serisi* adlı eserlerin incelenmesi için Keçiören Sabık Muallimlerinden Nuriye Hanım’ı her bir kitap için beş lira ücretle görevlendirmiştir.¹⁰⁶³

1061 TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No:103, Ankara 1926.

1062 Gülay Kırpık-Muhammet Ahmet Tokdemir, Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928), TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 113; TTK Karar Defteri, C. 4, Karar No: 6, 45, 57, 125, 131, 149, 204, Ankara 1928.

1063 TTK Karar Defteri, 15 Nisan 1928, C. 4, Karar No: 45, Ankara 1928.

3.5.1. Taslak Ders Kitapları

Daha önce müsvedde eser olarak resmî metinlerde geçen “taslak ders kitabı” tabiri ilk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde yer almıştır. Buna göre taslak ders kitabı “örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilebilen, çizgisiz, beyaz kâğıda bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış, ciltlenmiş, ders kitabı veya takım hâlindeki ders kitabı ve/veya öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, program uygulama kılavuzu ile bilgi iş ve işlem yaprakları taslaklarından oluşan baskıya hazır eser” olarak açıklanmıştır.¹⁰⁶⁴ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise kavramın tanımı genişletilerek “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde veya Kurulun belirleyeceği derslere ve esaslara göre sınıf veya dönem esas alınmak suretiyle ders kitabı ve/veya öğrenci çalışma kitabının birlikte, ayrı ayrı ya da bölünmüş olarak da üretilebilen, çizgisiz, beyaz kâğıda bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış, ciltlenmiş, ders kitabı veya takım hâlindeki ders kitabı ya da öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, program uygulama kılavuzu ile bilgi iş ve işlem yaprakları taslaklarından oluşan baskıya hazır eser” olarak açıklanmıştır.¹⁰⁶⁵ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte tanımda kısmi değişikliğe gidilerek “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği eğitim ve öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilebilen, elektronik ortamda kayıtlı ders kitabı ya da öğrenci çalışma kitabı ile öğretmen kılavuz kitabı taslaklarından oluşan eser” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁶⁶ Kavram 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde

1064 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1065 *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

1066 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

sadeleştirilerek “Herhangi bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hazırlanmış basılı veya dijital ortamdaki kitap ve eklerinin taslak veya model prototipi” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁶⁷

3.5.1.1. Taslak Ders Kitaplarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

25 Haziran 1964 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlanan *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmeliği*’nde müsveddelerin kâğıdın bir yüzüne makine ile ve seyrek satırla temiz şekilde yazılması, birinci ya da ikinci plânda kalması gereken cümleleri veya kelimeleri belirtmek için, baskıda kullanılacak harf çeşitlerinin müsveddelerde farklı şekillerde gösterilmesi istenmiştir. Yeni yazılmış kitaplara ait müsveddelerin dosya gömleklerine ya da klasörlere düzgün şekilde yerleştirilmiş olarak gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca yazarların adlarını ve adreslerini yalnız kapak sayfasına yazmaları istenmiş ve kitabın diğer kısımlarında kimlikleri ortaya çıkaracak herhangi bir işaretin olmaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁶⁸

25 Haziran 1964 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlanan yönetmelikte 26 Ocak 1970’te yapılan değişiklikle Millî Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilâtı mensupları ile okul idarecilerinin hazırlayacakları ders kitabı, yardımcı ders kitabı, kaynak kitap vb. eserlerin üzerlerinde, idarî görev unvanlarını kullanamayacakları sadece öğretmenlik unvanlarını kullanabilecekleri belirtilmiştir.¹⁰⁶⁹ Buradaki amaç öğretmenlerin ders kitapları seçiminde herhangi bir baskı altında kalmalarına engel olma düşüncesi vardır.

¹⁰⁶⁷ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁰⁶⁸ *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

¹⁰⁶⁹ *Resmî Gazete*, 26 Ocak 1970, S. 13409, s. 9.

3.5.1.2. Taslak Ders Kitaplarının Başkanlığa Teslimi ve İstenen Belgeler

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde taslak ders kitaplarının Başkanlığa teslimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İlgili birim veya yayınevleri hazırladıkları taslak ders kitaplarını beş takım olarak yıl içerisinde Başkanlığa teslim edilebilmişlerdir. Fakat ders kitabının yeniden yazılmasını gerektiren program değişikliklerinde taslak ders kitaplarının Başkanlığa ilk başvurusu ile gerekli hâllerde ilk kabul ve duyurusuna dair takvim Kurul kararına bağlanmıştır.¹⁰⁷⁰ 11 Haziran 2011'deki yönetmelik değişikliğinde taslak ders kitaplarının beş takım yerine üç takım hâlinde ve elektronik ortamda kayıtlı bir örneğinin teslim edilmesi istenmiştir.¹⁰⁷¹

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre taslak ders kitaplarının Başkanlığa elektronik ortamda teslim edilmesi gerekiyordu. 31 Aralık 2009 tarihli yönetmelikte ilgili birim ve yayınevlerinin Resmî iş günlerinde istedikleri zaman taslak ders kitabı başvurusunda bulunabilecekleri belirtirken 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte bu durum taslak ders kitapları için yılda iki dönem şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Birinci başvuru dönemi için başvurular 16 ocak veya takip eden işgününde başlamış, 1 şubat veya takip eden işgününde sona ermiştir. İkinci başvuru dönemi ise 16 temmuz veya takip eden işgününde başlamış, 1 ağustos veya takip eden işgününde sona ermiştir. Ancak, ders kitabının yeniden yazılmasını gerektiren eğitim ve öğretim programı değişikliklerinde taslak ders kitaplarının Başkanlığa ilk başvurusunun kabul ve duyurusuna dair takvim ilgili Kurul kararında belirtilmiştir.¹⁰⁷² 11 Haziran 2011 tarihindeki yönetmelik değişikliğinde yayınevlerinin ders kitaplarının okutulma süresinin son veya müteakip yılında

1070 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1071 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

1072 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

güncelleyerek hazırladıkları taslak ders kitapları için Başkanlığa yeniden başvuruda bulunabilmelerine imkân verilmiştir.¹⁰⁷³ Fakat bu düzenlemeye 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde yer verilmemiştir.¹⁰⁷⁴

24 Şubat 2011 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde öğretimi yabancı dilde yapılan derslere ait ders kitapları için aşağıdaki iki madde eklenmiştir. Öğretimi yabancı dilde yapılan derslere ait taslak ders kitaplarının alanında yabancı dilde öğretim yapan yükseköğretim kurumlarının lisans eğitimi veren bölümlerinden mezun, kariyeri en az doktora düzeyinde bulunan alan uzmanı veya uzmanları ya da bunlardan birisi dersin alanında, diğeri ise yabancı dil alanında ders kitabı yazma niteliği olan en az iki uzman tarafından yazılması kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁷⁵ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde bu tür kitapların alanında eğitim görmüş uzman veya uzmanlarca tercüme edilerek başvuru sahibince Başkanlığa sunulabileceği ve bu eserlerin Başkanlıkça oluşturulacak komisyon tarafından sadece tercümesi yönüyle inceleneceği ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁶ 14 Ekim 2021 tarihli yönetmelikte de aynı hususlara değinilerek bu ders kitabı ve elektronik eğitim içeriklerin Başkanlıkça oluşturulacak komisyon tarafından inceleneceği ve ihtilaf durumunda yeminli nüshanın esas alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca içerikler elektronik olarak hazırlanacaksa elektronik eğitim içeriği ile ilgili donanım ve yazılımın çalışabileceği ortama ait uygulama için gerekli kullanıcı adı ve oluşturulan hesap ile yazılım, varsa donanım ve uygulamanın teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca içeriklere ait dokümanların elektronik ortamda teslim edilmesi gerekiyordu. İçeriğin çalıştırılması için herhangi bir donanıma ihtiyacı varsa donanımın ile TTK kararıyla kabul edilen özel sektöre ait ders kitaplarının elektronik eğitim içeriklerinin toplam öğrenme mimarisi güncel belirtim ve

1073 Bu madde 11 Haziran 2011 tarihindeki yönetmelik değişikliğiyle eklenmiştir. *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

1074 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1075 *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

1076 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

standartlarına uygun olarak kararı takip eden 30 gün içerisinde Başkanlığa teslim etmeleri istenmektedir.¹⁰⁷⁷

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre başvurusu alınacak taslak ders kitaplarının duyurusu eserlerin türü, alanı, seviyesi ve temin usulü Başkanlıkça yapılmaktadır. TTKB taslak ders kitaplarının başvuru, inceleme, değerlendirme, sonuçlarının ilanı ile diğer iş ve işlemlerin sağlıklı biçimde yürütülmesi için en az üç ay olmak üzere makul bir süreye yer verirdi. Tüm iş ve işlemler elektronik ortam üzerinden yapılacağı ve bunun başvuru sahiplerine tebliğ hükmünde olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁸ Böylelikle taslak ders kitaplarının başvuru süreci daha esnek hâle gelmiş ve kolaylaşmıştır. Elektronik ortamda tüm işlemlerin kayıt altına alınması sürecin daha şeffaf ve hızlı şekilde yürütülmesine imkân sunmaktadır.

31 Aralık 2009 ve sonrasında ders kitaplarıyla ilgili yönetmeliklerde başvuru sahiplerinden aşağıdaki belgeler istenmiştir:

1. *Dilekçe.*
2. *Taslak ders kitabını hazırlayan yazar/yazarların fotoğraflı öz geçmişleri ve diploma örnekleri ile editör, dil uzmanı, görsel tasarım uzmanı, program geliştirme uzmanı, ölçme ve değerlendirme uzmanı, rehberlik veya çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanlarının öz geçmişleri ve diploma örnekleri.*
3. *Taslak ders kitabının inceletme ücretinin ilgili yere yatırıldığına dair banka dekontu.*
4. *Taslak kitabın örneği.*

2009 tarihli yönetmelikte beş adet renkli taslak ders kitabı istenmiştir. 11 Haziran 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu sayı üçe indirilmiştir. 2012 yılındaki yönetmelikte elektronik ortama yüklenen

¹⁰⁷⁷ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁰⁷⁸ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

belgeler ile bir adet baskıya hazır nüshanın başvuru tarihinden beş iş günü içinde Başkanlığa teslim edilmesi istenmiştir. z-Kitap başvurularında aynı belgeler istenmiştir. 2015 yılında yönetmelik değişikliğinde buna ek olarak inceleme ve değerlendirme işleminin herhangi bir safhasında tıpkıbasım nüshasının elektronik ortama yüklenen nüshadan farklılığının tespiti hâlinde inceleme işlemi Kurulca sonlandırılmış ve taslak ders kitabı yayınevi veya ilgili hizmet birimine iade edilmiştir. 2021 yılındaki yönetmelikte istenen belgelere taslak ders kitabında kullanılacak eserlerin telifleriyle ilgili muvafakatnameleri ile yayınevinin bağlı olduğu şirketin sahipleri, varsa ortakları ve yönetim kurulu üyeleri ile ders kitabı hazırlatılacak alanlar için editör, yazar veya yazarlar, görsel tasarımcı, dil uzmanı, program geliştirme uzmanı, ölçme ve değerlendirme uzmanı, rehberlik uzmanının yönetmelikte belirtilen suçlardan hüküm giymediğine dair güncel adli sicil kaydı istenmiştir. Eğer içerikler elektronik olarak hazırlanacaksa bunlara ek olarak elektronik eğitim içeriğinin ile ilgili donanım ve yazılımın çalışabileceği ortama ait uygulama için gerekli kullanıcı adı ve oluşturulan hesap ile yazılım, varsa donanım ve uygulamasının teslim edilmesi istenmiştir.¹⁰⁷⁹

3.5.2. Taslak Ders Kitaplarının İnceleme, Değerlendirme Esas ve Usulleri

3.5.2.1. Ön İnceleme

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliği*’ne göre yazdırılan kitapların incelenmesi için ilgili ana hizmet birimince ön inceleme komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, Bakanlık Müfettişinin Başkanlığında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı uzmanı ve ilgili dersi fiilen okutmakta olan yeterli sayıda branş öğretmeni ile en az bir Türkçe öğretmeninden meydana gelmekteydi. İhtiyaç hâlinde

¹⁰⁷⁹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 11 Haziran 2011, S. 27961; 12 Eylül 2012, S. 28409; 14 Ekim 2015, S. 29502; 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

üniversitelerle diğer kamu ve özel kuruluşlardan da bu komisyonlara üye davet edilebiliyordu. Yayınlar Dairesi Başkanlığı yarışmaya katılan bütün kitapların sonuçlarını yazarlarına bildirilmiştir.¹⁰⁸⁰

Ön inceleme için 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre Daire Başkanlığınca Başkanlıktan iki, Daire Başkanlığından bir olmak üzere uzman veya şube müdüründen oluşan bir komisyon kurulmuştur.¹⁰⁸¹ 11 Aralık 1993 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise Enstitü Müdürünün teklifi Yayın ve Kültür Dairesi Başkanının onayı ile Enstitü Müdürlüğünden bir, Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığından iki olmak üzere üç kişilik bir ön inceleme komisyonu kurulmuştur. Aynı şekilde üç de yedek üye belirlenmiştir.¹⁰⁸²

29 Mayıs 1995 tarihli yönetmelikte Başkanlıkça kurul uzmanı, eğitim uzmanı ve şube müdürü düzeyinde elemanlardan oluşan üç kişilik ön inceleme komisyonu kurulması ve komisyonun başvuruları “Kitapların Hazırlanması ve İncelenmesi ile İlgili Esas ve Usuller” hükümlerine göre değerlendirilmesi esası getirilmiştir.¹⁰⁸³ Fakat 17 Mart 2004 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde komisyonun kimlerde oluşacağı belirtilmeyerek “Başkanlıkça üç kişiden oluşturulan ön inceleme komisyonu/komisyonları kurulmuştur. Komisyon, başvuruları yönerge hükümlerine göre değerlendirmiştir. Ön incelemede uygun görülenler incelemeye alınmış, uygun görülmeyenler ise iade edilmiştir.¹⁰⁸⁴ 3 Mart 2007 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde ise komisyonların Başkanlık yerine Daire Başkanlığınca yapılması esası getirilmiştir.¹⁰⁸⁵

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde “Ön inceleme süreleri” ile ilgili bir alt başlık açılmıştır. Buna göre ön inceleme komisyonunca ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabının her biri için yapılacak

1080 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s. 9-13; 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1081 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1082 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

1083 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1084 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1085 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

inceleme süresi bir saat olarak belirlenmiştir. İncelemenin ise başvuru sırasına göre en geç 10 gün içinde yapılması ve gerekli görülmesi hâlinde bu süre uzatılabilmesine istenmiştir.¹⁰⁸⁶ Süre uzatımı 11 Haziran 2011’deki yönetmelik değişikliğinde Bakanlığın iznine bağlanmıştır.¹⁰⁸⁷

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre taslak ders kitapları için Daire Başkanlığınca hazırlanan rapor çerçevesinde TTK tarafından değerlendirilerek başvuru eserin incelemeye uygun olup olmadığına karar verilmektedir. İstenen şartlardan en az birine uyulmadığının tespiti hâlinde taslak ders kitabı, başvuru sahibine iade edilmektedir. Kurul tarafından uygun bulunan taslak ders kitapları için inceleme süreci başlatılmıştır. Ön inceleme süreci Başkanlıkça görevlendirilecek personel tarafından yürütülmektedir.¹⁰⁸⁸

Ön inceleme komisyonları müracaatın yönetmelik hükümlerine uygunluğunu, inceleme ücretinin yatırılıp yatırılmadığını, taslak kitapların belirlenen ebat ve forma sayısı bakımından uygunluğunu, diğer nüshaların orijinal nüshaya uygunluğunu, gizliliğe uyulup uyulmadığını, kitabın başında ve sonunda yer alması gerekenlerin bulunup bulunmadığını, kitabın ön ve iç kapağında bulunması istenen bilgilerin olup olmadığını ve baskıya hazır nüsha tanımına uygunluğunu kontrol etmiştir.¹⁰⁸⁹

Ön incelemede eserlere puan verilmemektedir. TTKB’nin 7 Haziran 1993 tarihli 267 sayılı kararı ile istenilen özelliklerden herhangi birini taşımayan eserler düzeltilmek üzere sahibine iade edilmiştir. Eserlerin inceleme ücreti forma sayısı hesaplanarak Ön İnceleme Komisyonunca tespit edilmiştir. Bir eserin ön incelemeden geçebilmesi için belirtilen

1086 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1087 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

1088 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1089 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

hususların tamamına uygun olması gerekmektedir. Buna göre ön kapakta kitabın adı, kullanılacağı sınıf, dönem, seviye, kurum, bölüm bilgilerinin yer alması gerekiyordu. Bu bilgilere kapakta da yer verilmesi zorunluydu. İkinci yaprak ve devamında ilköğretim 1-3. sınıflara ait kitaplarda; İstiklâl Marşı (iki kıt’a), Atatürk Resmî, öğrenci andı, içindekilerin, ilköğretim 4-8. sınıflar ile ortaöğretim kurumlarına ait kitaplarda; İstiklâl Marşı (on kıt’a), Atatürk resmi, Atatürk’ün gençliğe hitabı ile içindekilere yer verilmesi gerekiyordu. Diğer yapraklar eserin kitap hâlinde çoğaltılması durumunda, sayfalarda yazılar dışında kalacak boşluklar 20 mm’den az olmamalıydı. Metin kısımlarının başlıklar dışında kalan bölümlerinde kullanılan yazılarda; ilkökul 1. sınıflar için yazılan kitaplarda 24 punto, ilkökul 2. sınıflar için yazılan kitaplarda 16 punto, ilkökul 3. sınıflar için yazılan kitaplarda 14 punto, ilkökul 4. sınıflar için yazılan kitaplarda 12 punto, ilkökul 5. sınıflar için yazılan kitaplarda 11 punto, daha üst öğrenim kademesi için yazılan kitaplarda 10 punto büyüklüğünde harfler kullanılmaktaydı. Kitabın sonunda dersin özelliğine göre; alfabetik sözlük, alfabetik indeks, kronoloji, sınıf veya dersin seviyesine uygun olarak hazırlanan ve yararlanılan eserleri gösterir bibliyografya, Türkiye haritası ve öğretmen marşı ile sosyal bilimler dersleri ile Türkçe ve Türk edebiyatı grubu derslerinde Türk dünyası haritasına da yer verilmesi gerekiyordu. Ön incelemede ayrıca baskıya hazır eserin belirlenen forma sayılarına uygunluğu, teslim edilmesi gereken nüsha sayısı, gizliliğe uygunluğu ve inceleme ücretinin yatırılıp yatırılmadığı kontrol edilmiştir.¹⁰⁹⁰

Komisyon 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* ve 11 Haziran 2011 tarihli yönetmelik değişikliğiyle bunlara ek olarak sınıf seviyesi için belirlenen punto büyüklüklerine uyup uymadığını, taslak ders kitabının yazımında görev alanların “öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan alanlarda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş olup olmadığı” veya öğretmen olarak atanmış olup olmadığını kontrol etmiştir.

1090 *Tebliğler Dergisi*, 21 Haziran 1993, S.2385, s. 463-466.

Ayrıca takım olarak hazırlanması gereken kitapların gereken şekilde hazırlanıp hazırlanmadığını, “Türkçe ve yabancı dil derslerine ait kaset ve elektronik kayıt ortamlarında verilen sesli ve görüntülü materyallerin öğretmen kılavuz kitabı ekinde bulunup bulunmadığını” da kontrol etmiştir.¹⁰⁹¹

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde bu unsurlar daha öz şekilde beş maddede verilmiştir. Yönetmelik panel sekreteryası uygulaması getirmiştir. Panel sekreteryasınca hazırlanan ön inceleme raporu TTK tarafından değerlendirilerek başvuru eserinin panel değerlendirmesine girip girmeyeceği Kurul tarafından karara bağlanmıştır. Panel sekreteryasınca şartlardan en az birine uyulmadığının tespiti hâlinde taslak ders kitabı, ilgili hizmet birimi veya yayınevine iade edilmiştir. Kurul tarafından panel değerlendirmesi için uygun bulunan taslak ders kitapları için ise panel değerlendirme süreci başlatılmıştır.¹⁰⁹² Panel sekreteryası 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelikte kaldırılmış ve görevi Daire Başkanlığına verilmiştir.¹⁰⁹³

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ön incelemede de benzer şekilde inceleme ücretinin tam yatırılıp yatırılmadığı, başvuruların yönetmelik hükümlerine göre yapılıp yapılmadığı, taslak ders kitabının yönetmelikte yer alan şartları taşıyıp taşımadığı, taslak ders kitabının hazırlanmasında görev alan kişilerin belirtilen nitelikleri taşıyıp taşımadığı, ders kitaplarına ait elektronik eğitim içeriklerinin kitap ya da kılavuz kitap ekinde bulunup bulunmadığı ile takım hâlinde hazırlanması gereken taslak ders kitapları için bu hususa uyup uymadığı, yönlerinden incelenmektedir.¹⁰⁹⁴

1091 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 11 Haziran 2011, S. 27961.

1092 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409; 14 Ekim 2015, S. 29502.

1093 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1094 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Daire Başkanlığınca; inceleme sonunda uygun görülenler Başkanlığa veya ilgili birime gönderilmiş, uygun görülmeyenler ise yazarına veya yayınevine iade edilmiştir. 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde bu işlemin nasıl yapılacağı daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ön inceleme komisyonunda bunlardan en az birine uyulmadığının tespiti hâlinde taslak ders kitabı, ilgili birim veya yayınevine iade edilmiştir. Komisyonca uygun bulunan taslak ders kitapları için ise ön inceleme raporu hazırlanmış ve yayınevince hazırlanan taslak ders kitapları ilgili şubece kodlandırılmıştır. Taslak ders kitabına ait tüm kapaklar, dilekçeler, taslak ders kitabını hazırlayanların fotoğraflı öz geçmişleri, diploma örnekleri ve ön inceleme raporu bir zarfa konulup mühürlenerek Özel Sektör Kitapları Şubesi Müdürlüğünde muhafaza edilmiştir. Taslak ders kitabı ise incelenmek üzere Müdürlüğe teslim edilmiştir. İnceleme sonucunda taslak ders kitabı, ilgili birim veya yayınevine gönderileceği zaman mühürlü zarf ilgili şubede, taslak ders kitabı olarak uygun bulunanların mühürlü zarfı ise Kurulda açılmıştır. Kurulca karar verilmesi hâlinde inceleme süreçlerinin herhangi bir aşamasında da mühürlü zarf açılabilirdi. Düzeltme işlemlerinde de aynı yol izlenmiştir.¹⁰⁹⁵ 11 Haziran 2011'de yapılan yönetmelik değişikliğiyle taslak ders kitaplarından ön inceleme sonucunda iade edilenler, otuz günlük sürenin kalan kısmı içerisinde yeniden başvuruda bulunabilmelerine imkân verilmiştir. Ayrıca okutulma sürelerinin son veya müteakip yılında güncellenmiş olarak yeniden başvurusu yapılan ders kitapları için de benzer hükümler uygulanacağı ancak kitapların kodlama yapılmadan incelenmek üzere Müdürlüğe gönderileceği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶

1095 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1096 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

Tablo 3: Panel Sisteminde Taslak Kitapların Ön İnceleme Durumu (2013-2023)

Yıl/Dönem	Ön İncelemeye Giren Kitap Sayısı	Ön İnceleme Sonucu Kurulda Reddedilen Kitap Sayısı	Ön İnceleme Sonucunda İncelenmek Üzere Panelistlere Gönderilen Kitap Sayısı
2013	598	37	561
2014	874	21	853
2015	1122	45	1077
2016	1137	72	1065
2017	164	11	153
2018	1932	66	1866
2022 Şubat	281	82	199
2022 Ağustos	373	73 (+4 Geri Çekilme)	296
2023 Ocak	533	56	477
Toplam	7014	467	6547

TTKB Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Daire Başkanlığından alınan verilere bakıldığında taslak ders kitaplarının ön incelemede reddedilme oranları 2013 %6,18, 2014 yılında %2,4, 2015 yılında %4,01, 2016 yılında %6,33, 2017 yılında %6,7, 2018 yılında %3,41, 2022 yılı şubat döneminde %29,18, 2022 yılı ağustos döneminde %19,78 ve 2023 yılı ocak döneminde %10,51 olarak gerçekleşmiştir. 2013-2023 yılları arasında taslak ders kitaplarının ön incelemede reddedilme oranı ise %6,65 olarak gerçekleşmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında 318’i MEB 869’u özel sektör tarafından olmak üzere toplam 1187 taslak kitap başvurusu yapılmıştır. Bunlardan 4’ü geri çekilmiş, 211’i ön incelemede reddedilmiş, 972’si kabul edilmiştir. Bu yıllarda ret oranı %17,84 olarak gerçekleşmiştir.

2021 yılındaki ders kitapları yönetmeliği değişikliğinden sonra yeni sistemle yapılan başvurularda ret oranlarının giderek düştüğü görülmekte ve başvuru sahiplerinin yeni sisteme hızlı bir şekilde uyum sağladıkları anlaşılmaktadır. 2013-2023 yılları arasında toplam 19 dönemde alınan taslak ders kitaplarının ön incelemede ret oranı %6,65 olarak gerçekleşmiştir.

3.5.2.2. İnceleme Komisyonları, Taslak Kitapların İncelenmesi ve Kurul Üyelerinin Rehberliği

16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde inceleme Bakanlık ve özel sektör tarafından üretilen kitaplar için farklı uygulanmıştır. Bakanlıkça üretilen eserler için inceleme komisyonu, yarışma usulünde, bir Bakanlık müfettişinin başkanlığında Başkanlıktan bir uzman, o dersi fiilen okutmakta olan yeterli sayıda branş öğretmeni ve en az bir Türkçe öğretmeninden kurulmuştur. Yarışma dışı usullerde ise, komisyon, ilgili birim temsilcisinin başkanlığında o dersi okutmakta olan yeterli sayıda branş öğretmeni ile en az bir Türkçe öğretmeninden oluşturmuştur. İhtiyaç duyulması hâlinde, bu komisyonlara diğer kamu kurum ve kuruluşlarından veya özel kuruluşlardan üye davet edilebilmiştir.¹⁰⁹⁷ Özel kesimce üretilen eserler için inceleme komisyonu, müsvedde eserler, Başkanlıktan alınacak bir mucibe dayalı olarak kurulan komisyon veya komisyonlar tarafından incelenmiştir. Her komisyon, yeter sayıda alan uzmanı ve öğretmenden oluşturulmaktaydı. Komisyonda, eserleri, dil, şekil ve pedagojik yönüyle inceleyebilecek elemanlar da bulundurulmuştur. İhtiyaç duyulduğunda, bu komisyonlara Bakanlığın diğer birimlerinden veya kamu kurum ve kuruluşlarından yahut özel kuruluşlardan da üye alınabilirdi.¹⁰⁹⁸

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre kitaplar, Başkanlıkça veya Başkanlığın uygun görmesi hâlinde ilgili birimce kurulan komisyon veya komisyonlarca incelenmiştir. Her komisyon dersin özelliği, dönem veya sınıf seviyesi dikkate alınarak yeter sayıda alan uzmanı ve öğretmenlerden kurulmuştur. Komisyon üç kişiden az, yedi kişiden çok olamazdı. Komisyonda eserleri dil, şekil, muhteva, eğitim ve öğretim bakımından inceleyebilecek elemanlar da bulundurulmuştur. İhtiyaç duyulduğunda, bu komisyonlara Bakanlığın diğer birimlerinden veya kamu kurum ve kuruluşlarından

¹⁰⁹⁷ *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

¹⁰⁹⁸ *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

yahut özel kuruluşlardan da üye alınabilirdi.¹⁰⁹⁹ 11 Aralık 1993’te ki yönetmelik değişikliğinde eserlerin “Başkanlık veya Enstitüde görevli elemanlardan, Enstitü Müdürünün teklifi Yayın ve Kültür Daire Başkanının onayı ile kurulan komisyon veya komisyonlarca” inceleneceği hükmü getirilmiştir.¹¹⁰⁰ 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde de komisyonların benzer şekilde kurulması düşünülmüştür. Farklı olarak bu yönetmelikte komisyonlarda yeter sayıda branş öğretmenin yanında, eserleri dil bakımından inceleyebilecek eleman da bulundurulması ve eserlerin, pedagojik ve görsel bakımdan da (şekil, tasarım grafik, resim gibi) incelenmesi istenmiştir.¹¹⁰¹

Ön incelemeden geçen eserler esas incelemeye alınmıştır. TTKB’nin 7 Haziran 1993 tarihli 267 sayılı kararı ile kitabın esas incelemesinde eserler; konuların işlenişi, dil özellikleri, görsel düzen ve hazırlık ile değerlendirme olmak üzere 4 ana kritere göre değerlendirilmiştir. Bu kriterlere verilecek puanlar, ilgili dersin özellikleri ve öğrenci seviyeleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Konuların işlenişin kısmında; konuların, ilgili öğretim programında öğrencilere kazandırılmak üzere belirlenen bilgi, beceri, tutum tavır, davranış ve iş alışkanlıklarının tamamını kapsayacak şekilde işlenip işlenmediği, konuların Türk Millî Eğitiminin genel amaç ve temel ilkeleri ile kitabın hitap ettiği öğrencinin öğrenim gördüğü kurumun amaçlarına ve dersin sınıf için belirlenen amaçlarına uygun olarak şekilde işlenip işlenmediği, kitaptaki bölümler, üniteler ve konular arasında hacim bakımından makul ve öğretim programına uygun bir denge kurulup kurulmadığı, kitapta bilime aykırı, öğrencinin moral ve ahlâk değerlerini olumsuz yönde etkileyecek bilgilere yer verilip verilmediği, bilimsel açıdan tartışmalı konularda taraflı görüş ihtiva edip etmediği, konuların öğrencinin günlük yaşantısında kullanabileceği şekilde işlenip işlenmediği, konuların basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan

1099 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1100 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

1101 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

soyuta, genelden özele ve daha sonra özelden genele ilkelerine uygun olarak işlenip işlenmediği, konuların işlenişinde öğrencilerin daha önce kazandığı bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ile aynı sınıfta okutulan diğer derslerle ilişkisinin dikkate alınıp alınmadığı, konuların öğrenci seviyesine uygun olarak işlenip işlenmediği, gereksiz ayrıntı ve fazla bilgiye yer verilip verilmediği, konuların öğrenciyi daha çok öğrenmeye, araştırmaya, incelemeye, başka kaynaklara başvurmaya teşvik edecek şekilde işlenip işlenmediği, konuların işlenişinin öğrencileri muhakeme etmeye, bağımsız ve yaratıcı düşünmeye, kıyaslamaya, bilgilerinden harekete sonuçlar çıkartmaya yöneltip yönetmediği, öğrenim ortamında öğrenciyi aktif hâle getirip getirmediği, farklı öğrenme hızına sahip öğrencilere öğrenme ve daha çabuk ilerleme kolaylığı sağlayıp sağlamadığı, kitabın diğer öğretim malzemeleri ile bütünlük sağlayıp sağlamadığı ile öğrencilerin kitaptan verimli şekilde faydalanmalarını sağlayacak unsurlara yer verilmediğine bakılmıştır.¹¹⁰²

Dil özellikleri bölümünde; metinlerde kullanılan dil ve anlatımın öğrencilerin gelişim ve kavrama seviyelerine uygunluğu doğrudan ve dolaylı anlatım, cümle uzunlukları, ifadelerdeki sadelik, yaşayan Türkçenin kullanılması, Türkçe imlâ ve yazım kurallarına uygunluk, kelimelerin nüanslara dikkat edilerek titizlikle seçilmesi, metinlerde sağlanan akıcılık, mantık dokusu ve fikir bütünlüğü, kullanılan kelime ve cümle yapılarının öğrenci seviyesine uygunluğu, aynen yazılması gereken yabancı kelimelerin ve özel isimlerin orijinal şekliyle yazılıp bunların Türkçe okunuşlarının parantez içerisinde gösterilmesi incelenmiştir. Görsel düzen bölümünde; konuların öğrenciler tarafından daha iyi öğrenilebilmesi için açıklayıcı, tamamlayıcı ve eğitici nitelikteki öğretime yardımcı unsurlara yeterince yer verilmesi, öğretime yardımcı unsurların öğrencilerin yatlarına ve konulara uygun olması, öğretime yardımcı unsurların yeterince açıklanması ve metinle ilişkisinin sağlanması, resimlerin estetik görünümde, fotoğrafların net

1102 *Tebliğler Dergisi*, 21 Haziran 1993, S.2385, s. 463-466.

ve temiz baskılı olması, istatistik verilerin en son bilgileri yansıtması, yardımcı unsurların kitaba kattığı ilgi çekicilik incelenmiştir. Hazırlık ve değerlendirme bölümünde ise ünite veya konu ballarında şer alan hazırlık çalışmalarının; öğrencilerin yakın çevresi, ihtiyaçları ve günlük hayatı ile ilgili, öğrencide ünite veya konuyu öğrenmek için ilgi ve istek uyandırması, öğrencinin bilgi ve beceri birikimine uygun olması, öğrencileri seviyelerine uygun araştırma, inceleme, deney ve gözlem yapmaya teşvik etmesi ile ünite veya konu sonlarındaki değerlendirme bölümlerinde; alıştırma, test, arattırma inceleme, muhakeme etme, deney ve gözlem yapma konularının bulunması, soruların, ilgili bölüm ve ünite ile öğrencilere kazandırılması amaçlanan bilgi, beceri, tutum, tavır davranış ve iş alışkanlıklarının tamamını kapsayacak şekilde işlenmesi, soruların, öğrencinin kendi kendim değerlendirmesine imkân sağlaması, soruların, öğrencileri henüz kazanamadıkları bilgi, beceri, tutum ve davranışları kazandırmaya teşvik etmesi ve araştırma, inceleme, deney ve gözlem konularının öğrencilerin farklı ilgi düzeyleri ve çevreleri dikkate alınarak belirlenmesi incelenmiştir.¹¹⁰³

10 Nisan 2003 tarihli yönetmelik değişikliğinde komisyonlarda yeter sayıda alan öğretmeni ile eserleri dil ve imlâ kuralları, görsel tasarım, resimleme/grafik bakımından inceleyebilecek elemanların bulundurulması istenmiştir. Eserlerin gelişim, öğrenme ve öğretme özellikleri ve gerektiğinde ölçme ve değerlendirme bakımından incelenmiştir. İhtiyaç duyulması durumunda inceleme komisyonlarına diğer kamu kurum ve kuruluşlarından veya özel kuruluşlardan ya da emekli öğretmenlerden de üye alınabileceği esası getirilmiştir.¹¹⁰⁴ 17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde komisyonlarda değişikliğe gidilmiştir. Buna göre komisyonda, dersin özelliği ve sınıf seviyesi dikkate alınarak en az iki alan uzmanı, bir görsel tasarımcı ve bir dil uzmanı ile gerekli görülmesi hâlinde program geliştirme, ölçme ve değerlendirme, rehberlik, çocuk gelişimi ve/veya eğitim teknolojisi

¹¹⁰³ *Tebliğler Dergisi*, 21 Haziran 1993, S.2385, s. 463-466.

¹¹⁰⁴ *Resmî Gazete*, 10 Nisan 2003, S. 25075.

uzmanları da bulundurulması esası getirilmiştir. Komisyonlar en az dört, en çok dokuz üyeden oluşuyordu.¹¹⁰⁵ 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde buna ek olarak inceleme komisyonlarında zorunlu olarak bulundurulması gereken dil uzmanı ve görsel tasarımcının alanlarına giren incelemelerde komisyon en az üç kişiden oluşabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yabancı dil ders kitaplarında dil uzmanı bulundurulması zorunlu tutulmamıştır.¹¹⁰⁶

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde komisyon üyelerinin inceleme esas ve usullerine uymadığı, Kurulu veya Başkanlığı eksik veya yanlış bilgilendirdiği, objektif değerlendirme yapmadığı tespit edilen komisyon başkanı ve üyelerinin komisyondaki görevlerine son verilerek haklarında yasal işlem yapılacağı belirtilmiştir.¹¹⁰⁷ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelikte bu konu daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yönetmeliğe göre Anayasanın temel ilkeleriyle Millî Eğitimin genel amaç ve temel ilkelerini dikkate almadan inceleme yaptığı, inceleme esas ve usullerine uymadığı, Kurulu veya Başkanlığı yanlış bilgilendirdiği, objektif değerlendirme yapmadığı tespit edilen komisyon başkanı ve üyelerinin komisyondaki görevlerine son verilerek haklarında yasal işlem yapılmıştır.¹¹⁰⁸

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde taslak ders kitaplarının, dersin özelliği ve sınıf seviyesi dikkate alınarak Müdürlükçe görevlendirilecek en az üç alan uzmanı, bir dil uzmanı ve bir görsel tasarımcı ile gerekli görülmesi hâlinde ölçme ve değerlendirme, program geliştirme, rehberlik, çocuk gelişimi ve/veya eğitim teknolojisi uzmanlarından oluşan komisyon/komisyonlar oluşturulması istenmiştir. Komisyonlarda görev alacak komisyon başkan ve üyelerinin isim, unvan ve branşları görevlendirme emrinde yer alır ve görevlendirme emri, ilgili komisyon başkanı ve üyelerine tebliğ edilir. Görevlendirme emrinde incelemenin toplam

1105 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1106 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

1107 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1108 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

süresi ile mesai saatleri içinde mi yoksa dışında mı yapılacağı ve bunların süreleri ile benzeri hususlar belirtilirdi. İnceleme ücretleri Döner Sermaye İşletmesi tarafından ödenmiştir. TTKB ihtiyaç durumuna göre üniversitelerin ana bilim dallarında görevli öğretim üyeleri ile diğer kamu kuruluşları ve özel kuruluşlarda görevli olan diğer alan uzmanlarını, yapılacak protokol gereğince inceleme işlemlerinde görevlendirebilirdi. Türkçe, dil ve anlatım, Türk edebiyatı dersleri ile yabancı dil ders kitaplarında ayrıca dil uzmanı, resim alanı ile ilgili ders kitaplarında da görsel tasarımcı görevlendirilmezdi. İnceleme komisyonunda zorunlu olarak bulundurulması gereken dil uzmanı ve görsel tasarımcının alanlarına giren incelemelerde komisyon, en az dört kişiden oluşabilirdi.¹¹⁰⁹

31 Aralık 2009 tarihli yönetmeliğe göre inceleme komisyonları, taslak ders kitaplarını ilgili dersin öğretim programları ile bu yönetmeliğin ders kitaplarının niteliği ve ders kitaplarının hazırlanmasına ilişkin hükümler doğrultusunda içerik; dil, anlatım ve üslup; öğrenme, öğretme, ölçme ve değerlendirme; teknik, tasarım ve düzenleme yönlerinden incelemiş ve ilgili dersin Kurul tarafından belirlenen puanlamaya esas olan ölçütler doğrultusunda değerlendirmiştir. Taslak ders kitabının incelenmesi sonucunda, komisyonca rapor düzenlenmiştir. Bu raporda, içerik; dil, anlatım ve üslup; görsel tasarım varsa ölçme ve değerlendirme ile ilgili tespitler açık, anlaşılır ve yeni hatalara yol açmayacak şekilde belirtilmiştir.¹¹¹⁰

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde kitap incelemelerinin nasıl ve ne şekilde yapılacağı, komisyon başkan, üye ve uzmanların görev ve sorumlulukları ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Yönetmeliğe göre incelemede görev verilen komisyon üyelerinden kabul edilebilir mazeretleri dışında belirlenen sürede görevini yerine getirmeyenler hakkında, ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda gerekli işlem

1109 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1110 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

yapılmış ve belirlenen süre dışında kalan çalışmaları için inceleme ücreti ödenmemiştir. Ayrıca belirlenen inceleme sürelerinin kasıtlı olarak geçirilmesi, Anayasanın temel ilkeleriyle Millî Eğitimin genel amaç ve temel ilkelerini dikkate almadan inceleme yaptığı, inceleme esas ve usullerine uymadığı, idari veya adli inceleme/soruşturma sonucunda Kurulu veya Başkanlığı yanlış bilgilendirdiği, objektif değerlendirme yapmadığı tespit edilen komisyon başkanı ve üyelerinin mevcut komisyon veya komisyonlardaki görevleri iptal edilmiş ve haklarında yasal işlem yapılmıştır. Kurumun bunların hata ve yanlış uygulamalarından uğrayabileceği maddi veya manevi zarar kendilerine rücu edilmiştir.¹¹¹¹

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre komisyon başkanları başkanı oldukları komisyonların düzenli ve verimli çalışmasını sağlamak durumundaydılar. İncelemeyi öngörülen süre içerisinde tamamlanmasını sağlaması beklenen başkan komisyonun görevlerini sürdürmede ihtiyaç duyduğu araç gereç, kaynak kitap ve benzeri ile çalışma koşullarındaki aksaklıkları Daire Başkanlığına bildirmekle mükellefti. İnceleme sırasında taslak ders kitabı veya eğitim aracıyla ilgili bilgilerin gizliliği korumak zorunda olan başkan gerekli hâllerde görsel tasarım uzmanında yardım almak durumundaydı.¹¹¹² Aynı yönetmeliğe göre uzman ve komisyon üyeleri taslak ders kitapları ile diğer eğitim araçlarını ilgili öğretim programı ile belirlenen inceleme ölçütleri doğrultusunda öğrenci seviyesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığını inceleyerek değerlendirmekle mükellefti. Taslak ders kitaplarını öğretim teknik ve yöntemleri açısından inceleyen üyeler de başkan gibi taslak kitabın gizliliğini korumak zorundaydılar. Üyeler tespitlerini açık, anlaşılır, yeni hatalara yol açmayacak şekilde hata tespit fişine yazmışlar ve rapor düzenleyerek birlikte imzalamışlardır. İnceleme işini daha iyi yapabilmeleri için hizmet

1111 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1112 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 11 Haziran 2011, S. 27961.

İçerik eğitim faaliyetlerine ve zümre öğretmenler kurulu toplantılarına katılmaları istenmiştir.¹¹¹³

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre taslak ders kitaplarının inceleme sürelerinin tespitinde forma sayısı esas alınmıştır. Bir forma 16 sayfa olup incelenecek taslak ders kitabının türüne göre esas alınacak inceleme süreleri ilköğretim 1, 2 ve 3. sınıflara ait olan kitapların her forması için 3; 4 ve 5. sınıflara ait olan kitapların her forması için 5; 6, 7 ve 8. sınıflara ait olan kitapların her forması için 6 saat olarak belirlenmiştir. Ortaöğretim ve yaygın eğitimin sosyal içerikli olan kitaplarının her forması için 6; fen, matematik ve mesleki grupta yer alan kitapların ile yabancı dilde yazılmış olanların her forması için 7 saattir. İlk ve ortaöğretim taslak ders kitaplarının görsel tasarım açısından inceleme süresi her forma için 1 saat olarak tespit edilmiştir. Aynı yönetmeliğe göre taslak ders kitaplarının başvuru tarihinden itibaren bir yıl içinde ilk incelemesinin yapılması esastır. Bir yıl içinde ilk incelemesi yapılamayan taslak ders kitapları için bu süre gerekçeleri bildirilmek üzere altı ay uzatılırdı. Yönetmelikte değerlendirme komisyonunun taslak ders kitabı ve raporu değerlendirme süresinin tek eserde en fazla 27 saat, takım hâlinde alınan eserlerde 45 saat olduğu belirtilmiştir. Taslak ders kitabının başvuru sahibince düzeltilmesinde ve yeniden incelenmesinde değerlendirme komisyonunca hazırlanan rapor esas alınırdı. İnceleme ve değerlendirme sonuçları, inceleme raporları ve puanları ile birlikte ilgisine gönderilmiştir. Taslak ders kitabının Kurulca ders kitabı olmasının uygun bulunmaması hâlinde gerekçeli rapor düzenlenmiştir.¹¹¹⁴ Daha sonraki yönetmeliklerde süre konusuna değinilmemiştir.

25 Haziran 1964 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlanan yönetmelikte ilk defa yazılmış olan kitapların incelenmesinin TTK’ce ertesi yılın Kasım ayının 15’ne kadar tamamlanması, sonucun ise Yayımlar Müdürlüğüne,

¹¹¹³ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 11 Haziran 2011, S. 27961.

¹¹¹⁴ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

en geç kasım ayı sonuna kadar ilgililere bildirilmesi gerekiyordu. Aynı işlem süre uzatımı isteği ile gönderilen kitaplar için de geçerliydi. Ders kitabı olarak uygun görülen, fakat düzeltilmesi için yazarlarına iade edilen eserler ile Bakanlıkça değişiklik yapılması istenen eserler ertesi yılın 30 Nisan'ına kadar gelen kitaplar gibi işlem görmüştür. Ayrıca ilk defa yazılmış olan ya da süre uzatımı isteği ile Bakanlığa gönderilen kitaplardan uygun nitelikte görülmeyerek reddedilenler üzerinde, ilgililerce gerekli derişiklik ve düzeltmeler yapılması hâlinde yeniden incelenme yoluna gidilebilmiştir.¹¹¹⁵

25 Haziran 1964 tarihli yönetmelikte 28 Nisan 1965'te yapılan değişiklikle kitap incelenme süreleri ve takvimi güncellenmiştir. Buna göre ilk defa kabul edilmek üzere Bakanlığa gelen ders kitaplarının incelenme işinin, en geç o yılın Haziran ayı sonuna değin tamamlanması sonucun Temmuz ayı içinde Yayım Müdürlüğüne bildirilmesi, Yayım Müdürlüğünce de ay sonuna kadar ilgililere bildirmesi gerekiyordu. Süre uzatımı isteği ile Bakanlığa gelen ders kitaplarının incelenmesinin ise Temmuz ayının sonuna kadar tamamlanması Ağustos ayı içinde Yayım Müdürlüğüne, Yayım Müdürlüğünce de ay sonuna kadar ilgililere bildirmesi gerekiyordu.

İncelenme sonucunun olumlu olması hâlinde, ilk defa yazılmış kitapların bastırılması yoluna gidilmiştir. Basılan kitaplardan üç nüsha, 1 Mart tarihine değin Bakanlığa gönderilmiştir. TTK'ce bu nüshaların asıllarına uygun şekilde basılıp basılmadıklarını 15 Nisan'a kadar Yayım Müdürlüğüne bildirmek zorundaydı. Uygun basıldıklarına karar verilen ders kitaplarının incelenme sonucu ve fiyatı, Nisan ayı sonuna kadar Yayım Müdürlüğünce ilgililere duyurulmuştur. Süre uzatımı isteği ile gönderilen kitaplardan uygun nitelikte görülen ve üzerinde düzeltme ve değişiklik yapılması istenilmeyenlerin okutulma süreleri üç yıl daha uzatılabilmıştır.

1115 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

Genel nitelikleri bakımından ders kitabı olarak kabul edilen ya da sürelerinin uzatılmaları uygun görülen, fakat düzeltilme ve değişiklik yapılması gereken kitaplardan ilk defa basılacak olanlar, eksikleri ilgililerce düzeltildikten sonra, ikinci defa incelenmek üzere eylül ayı sonuna kadar Bakanlığa gönderilmek zorundaydı. İncelemenin sonucu, kasım ayı içinde Yayın Müdürlüğüne, Yayın Müdürlüğünce de ay sonuna kadar ilgililere duyurulmak zorundaydı. Süre uzatımı isteği ile gelen kitaplar ise eksikleri ilgililerce giderildikten sonra, ikinci defa incelenmek üzere, ekim ayının on beşine değin Bakanlığa gönderilmek zorundaydı. İncelemenin sonucu, kasım ayı içinde Yayın Müdürlüğüne, Yayın Müdürlüğünce de ay sonuna kadar ilgililere duyurulmak zorundaydı. İncelenme sonucu olumsuz olan kitaplar için ise istenilen değişiklik ve düzeltmeler yapıldıktan sonra, yeniden incelenmek üzere, Bakanlığa ilk defa incelenmek üzere gönderilen kitaplarla ilgili yapılan işlemler gibi işlem görmek üzere gönderilebilmiştir. Ancak üçüncü inceleme sonunda da eksiklerin giderilmemiş olduğu görülen kitaplar üzerinde yeni bir işlem yapılmazdı. Ayrıca olumlu rapor verildikten sonra basılan kitaplarda, raporlarda belirtilen düzeltmelerin yapılmadığı ve yanlışların giderilmediği, Bakanlığa gönderilen örnek nüshalarla satışa çıkarılan nüshaların aynı olmadığı, Bakanlıkça verilmiş bulunan fiyatın üstünde bir fiyatla satıldığı saptanması durumunda bu kitaplar ders kitapları listesinden çıkarılmış ve bir daha ders kitabı olarak okutulması yasaklanmıştır.¹¹¹⁶

Kitapların incelenmesine yönelik 26 Ocak 1970’te yeniden değişikliğe gidilmiştir. İlk defa incelenmek üzere Bakanlığa gönderilen kitaplarda bilimsel yönden hata veya 10 ifade yanlışının bulunması, noktalama ve imla bakımından 20’den fazla hata bulunması, fihrist bulunmaması, aynen yazılması gereken yabancı kelimelerin yanlarına Türkçe okunuşlarının yazılmaması, özel şartnamedeki maddelerden herhangi biri yerine getirilmemiş olması, matematik, fen ve tabiat bilgileri kitapları için, bilimsel düşünme metoduna aykırı olması durumunda ders kitabı olarak kabul edilmemiştir.¹¹¹⁷

1116 *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1965, S. 11985, s. 5-6.

1117 *Resmî Gazete*, 26 Ocak 1970, S. 13409, s. 9.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde yazardan veya yayınevinden istediği düzeltme ve değişikliklerin yapılmaması durumunda bu düzeltmelerin Bakanlık gerekli düzeltmeyi yapacağı ve kitabı ders kitapları listesinden çıkaracağı belirtilmiştir.¹¹¹⁸

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde komisyonların kurulmasında, çatışmalarında ve ortaya çıkabilecek problemlerin çözümünde ilgili Kurul üyesinin rehberliğinden yararlanılması esası getirilmiştir.¹¹¹⁹ 17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde buna ek olarak baskıya hazır nüsha ve diğer eğitim araçları hakkında verilecek karar safhalarında Kurul üyesinden rehberlik etmesi istenmiştir.¹¹²⁰ 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise İhtisas Komisyonu/Komisyonları, kurul uzmanı ve eğitim uzmanı ile gerekli hâllerde alan uzmanı ve akademisyenlerden Başkanlıkça belirlenecek sayıda üyeden oluşturulmuş ve Komisyonlara ilgili kurul üyesinin rehberlik etmesi şartı getirilmiştir.¹¹²¹ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde Kurul üyelerinin rehberlik konusu “ilgili Kurul üyesi/üyeleri, inceleme ve değerlendirme komisyonu/komisyonları çalışmalarına, itirazlı incelemelere, baskıya hazır nüsha hakkında verilecek karar safhalarına rehberlik eder; tespit ve görüşlerini açık bir biçimde belirtir” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹¹²²

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ilgili Kurul üyelerinden en az ikisi, komisyonlarca incelenip değerlendirilen taslak ders kitabı veya ders kitabı yerine kullanılacak öğretim materyalini incelenme ve değerlendirme sürecinde ilgili komisyona rehberlik etmek ve komisyon raporu ile taslak ders kitabını gördükten sonra tespit ve görüşlerini takip formuna yazarak imzalamak zorundaydı. İlgili Kurul üyelerinden

¹¹¹⁸ *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

¹¹¹⁹ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

¹¹²⁰ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹¹²¹ *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

¹¹²² *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

ikisinin uzun süreli izinli, raporlu veya görevli olması durumunda bu işlemler bir üye ile de yapılabilirdi.¹¹²³

3.5.2.3. Panel Sistemi

12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* ile ders kitaplarının incelenmesinde yeni bir sürece geçilmiştir. Kısaca Panel Sistemi olarak ifade edilen bu yapıda sistemin alt yapısının oluşturulması ve işlemesi için zamanla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Panel taslak ders kitabı ile diğer eğitim araç-gereçlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesini gerçekleştiren panelistlerden oluşan komisyondur. Panelist taslak ders kitabı ile diğer eğitim araç-gereçlerini inceleyen ve değerlendirmek üzere panelde görevlendirilen alan eğitimcisi/uzmanını, görsel tasarım uzmanını veya dil uzmanı olan kişilerdir. Bu kişiler öğretmenler ve akademisyenler arasında seçilmektedir. Panelist olmak isteyen ilgili kişiler TTKB’ye başvurduktan ve gerekli eğitimleri aldıktan sonra panelistlerin yer aldığı havuz olarak da bilinen veri tabanına kaydedilir. Taslak kitap incelemelerinde sistem bu kitaplar için rastgele atamalar yapmaktadır. Böylelikle panelist sistemin daha sağlıklı ve şeffaf işletilmesi sağlanır.

12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte TTKB’ce inceleme işleminde görevlendirilecek öğretmenlerin, alan eğitimcilerinin/uzmanlarının kayıt, seçme ve görevlendirme işlemlerinin yapılmasını sağlayacak bir inceleme/değerlendirme veri tabanı oluşturulmuştur. Veri tabanı ilk duyuru sonrasında veri tabanı kayıt için sürekli olarak açık tutulur. Veri tabanı sistemine kayıt yaptıracak öğretmenlerden, doktora yapmış olanlar için en az beş yıl, doktora yapmamış olanlar için en az 10 yıl öğretmenlik yapmış olma şartı aranmıştır. Alan uzmanlarından ise en az doktora düzeyinde akademik kariyer yapmış olması istenmiştir.¹¹²⁴ Ancak bu durum sisteme başvuruda bulunacak kişi sayısını daraltan bir uygulama olduğunda 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde

¹¹²³ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹¹²⁴ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

beş yılının dolduran öğretmenler ile fiilî olarak görev yapmış olmak kaydıyla okutman veya öğretim görevlisi olarak beşinci yılı bitirip altıncı yıldan gün alanlarında sisteme başvurmasına imkân verilmiştir.¹¹²⁵ Böylelikle veri tabanına daha çok öğretmen ve alan uzmanı başvuruda bulunabilmiştir. Sisteme kaydolmak isteyenler veri tabanına kayıtlarını elektronik ortamda yapmışlardır. Sisteme kaydolanlara TTKB’ce inceleme/değerlendirme eğitimi verilmiştir. Eğitim almamış olanlar panelist olarak görev alamıyorlardı. Panelist olarak seçilenler çıkar ilişkisi içinde olmadıklarına ve panel inceleme sürecinde takip edilmesi gereken bilgilerin gizliliğini koruyacaklarını da içeren etik ve yasal kurallara uyacaklarını beyan eden bir sözleşme imzalamışlardır. 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte eğitime davetler akademik unvanlara göre yapılırken 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde bu usulden vazgeçilmiştir.¹¹²⁶ Böylelikle Başkanlık düzenleyeceği eğitimlere aday seçiminde daha esnek davranabilmiştir. 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde öğretmen, okutman veya öğretim görevlileri için en beş yıl çalışma şartı korunurken “alan eğitimcileri/uzmanları için ilgili alanda en az doktora düzeyinde akademik kariyer yapmış olma şartı” yeniden aranmaya başlanmıştır.

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde önceki yönetmeliklerde yer alanlara ek olarak dil inceleme uzmanları, tasarım inceleme uzmanları ve çoklu tasarım inceleme uzmanlarının fiilî olarak görev yapıyor olmak kaydıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan alanında en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ya da öğretmen olarak atanmış veya ilgili alanda en az doktora düzeyinde akademik kariyeri bulunan ya da fiilî olarak görev yapmış olmak kaydıyla okutman veya öğretim görevlisi olarak beşinci yılı bitirip altıncı yıldan gün almış olmak şartı aranmaktadır.

1125 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1126 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409; 14 Ekim 2015, S. 29502.

Veri tabanına kayıtlar elektronik ortamda yapılmıştır. Veri tabanı sistemine kayıt yaptıranlar için incelenme ve değerlendirme konusunda Başkanlıkça yüz yüze veya çevrim içi ortamlarda düzenlenen inceleme/değerlendirme eğitimini tamamlamış olma şartı aranmıştır. Eğitim içeriği ile inceleme ve değerlendirme işlemlerinde görev alacaklara dair ölçütler TTKB tarafından belirlenmiştir. İnceleme/değerlendirme eğitimini tamamlamamış olanlar panelist olarak görevlendirilmemektedirler. Ayrıca incelemede görevlendirilen kişilerde, incelenecek kitabın yazarı/yazarları ve başvuru sahipleri ile değerlendirmelerini etkileyecek herhangi bir bağı veya ticari çıkar ilişkisi bulunmaması gerekmektedir. İnceleme sürecinde görevlendirilen kişiler; görevini eksiksiz yerine getireceğini, çıkar ilişkisi olmadığını ve inceleme sürecinde takip edilmesi gereken bilgilerin gizliliğinin sağlanmasını da içeren etik ve yasal kurallara uyacaklarını beyan eden bir sözleşmeyi imzalamaktadırlar. İnceleme görevlendirme sürecinin tamamlanması için etik sözleşmenin imzalanması zorunlu tutulmuştur. Etik sözleşmeye aykırı davrandığı tespit edilen veya görev ihmalî teşkil eden fiilleri yapan kişiler inceleme sistemi veri tabanından çıkartılarak bu kişiler hakkında gerekli adli ve idari süreçler başlatılmaktadır.¹¹²⁷

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre paneller oluşturulmuştur. Her bir panel öğretmenler, alan eğitimcileri/uzmanları, görsel tasarım uzmanları ile dil uzmanların olduğu en az altı, en fazla sekiz üyeden oluşmaktaydı. Gerekli hâllerde ölçme ve değerlendirme, rehberlik, program geliştirme, çocuk gelişimi ve/veya eğitim teknolojisi alanlarında uzman/öğretmen veya öğretim üyesi panelde görevlendirilmiştir. İlgili alanda yeterli uzman bulunmaması veya ek uzman ihtiyacı olması hâlinde panelin hangi alandan uzmanlardan teşkil edeceğine TTK karar vermiştir. İnceleme/değerlendirme veri tabanı sistemine kayıt yaptıran öğretmen ve alan uzmanları arasından elektronik

¹¹²⁷ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

ortamda Başkanlıkça yansız atama yoluyla yapılmıştır. Bu işlemin yansız olarak yapıldığını izlemek üzere, ders kitaplarını hazırlayan sektörden ilgili sivil toplum kuruluşlarından birer temsilci gözlemci olarak panelist görevlendirme sürecine katılabilmektedir. Her bir paneliste incelemek üzere görevlendirildiği esere elektronik ortam erişim ve inceleme yetkilendirmesi için bir kullanıcı adı ve şifresi verilmiştir.¹¹²⁸ 14 Ekim 2015 tarihindeki yönetmelik değişikliğinde “Panelist görevlendirmelerin yapılacağı yer ve zaman ilgili sivil toplum kuruluşlarına en az 24 saat öncesinden Daire Başkanlığınca faks veya e-posta ile bildirilir.” cümlesi eklenmiştir.¹¹²⁹

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre her bir panel; alan eğitimcileri/uzmanları ile dil inceleme ve tasarım inceleme uzmanlarının olduğu en az beş, en çok sekiz üyeden oluşmaktadır. Daha önce 6 olan sayı 5'e indirilmiştir. Daha önce de olduğu gibi gerekli görülmesi hâlinde ölçme ve değerlendirme, program geliştirme ve rehberlik alanlarından uzmanlar veya öğretim üyelerine de panelde görev verilebilmektedir. Ayrıca incelenecek taslak ders kitabı elektronik eğitim içeriği ekine sahip ise çoklu ortam tasarım inceleme uzmanı da panelist olarak görevlendirilebilmiştir. Atamalar veri tabanı üzerinden yansız seçim yoluyla yapılmaktadır. Panelist olarak görevlendirenlerle etik sözleşme imzalanmaktadır.¹¹³⁰ 2022 yılı şubat ve ağustos dönemlerinde başvurusu yapılan ve ön incelemeden geçen toplam 495 kitap için toplam 3885 panelist görevlendirilmiştir.

3.5.2.4. Puanlama

Puanlama ders kitaplarının seçim sürecinin en önemli parçalarından biridir. 16 Şubat 1991 tarihli yönetmeliğe göre komisyonların her birinde inceleme ölçütleri ile puan değerlerini gösteren cetvellere göre,

¹¹²⁸ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹¹²⁹ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

¹¹³⁰ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

müsvedde eserler incelenerek puanlanmıştır. Sonuçta 100 üzerinden en az 85 puan alan müsvedde eserler Kurula sunulmuştur. 100 üzerinden 75-84 puan alan müsvedde eserler, yazar veya yayınevine düzeltilmesi istenen hususlarla birlikte gönderilmiştir. Bu eserlerden verilen tür içinde yeniden başvurusu yapılanlar, istenilen düzeltmeler kontrol edilerek puanlandırılmıştır. 85 ve daha yukarı puan alanlar, kurula sunulmuş; 84 ve daha aşağı puan alanlar ise, ilk incelemede 74 ve daha az puan alan müsvedde eserler gibi işlem görmüştür. Her iki hâlde de inceleme komisyonunda 74 ve daha aşağı puan alan müsvedde eserler, ilgililerine Daire Başkanlığı vasıtasıyla geri gönderilmiştir. Bu eserlerin uygun görülmemesi sebepleri ayrıca açıklanmamıştır. Kurula sunulan müsvedde eserler, varsa düzeltme listeleriyle incelenerek değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre, bu eserler Kurulca ya uygun bulunur veya düzeltilmek üzere geri gönderilir yahut tamamen uygun görülmezdi.¹¹³¹ Kitapların incelenmesine ve değerlendirilmesine ait esas ve usuller Kurulca belirlenerek *Tebliğler Dergisi*’nde veya uygun görülecek bir usulle yayımlanmıştır.¹¹³²

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre Kurulca belirlenecek esas ve usullere göre eserler komisyonca incelenip puanlanmıştır. Puanlama 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikle benzeşmektedir. Farklı olarak inceleme komisyonunda 50-74 arasında puan alan eserler, Daire Başkanlığınca ilgililerine inceleme raporlarıyla birlikte geri gönderilmiş, 49 ve daha aşağı puan alan baskıya hazır nüshalar için inceleme raporu gönderilmemiştir. Kurula sunulan eserler, varsa düzeltme ekleriyle incelenerek değerlendirilmiş, değerlendirme sonucuna göre bu eserler Kurulca ya uygun bulunmuş veya düzeltilmek üzere ilgisine gönderilmiş yahut uygun görülmemiştir. Kurulca uygun görülmeyen eserler, uygun görülmemesi gerekçeleri ile birlikte ilgisine gönderilmiştir.¹¹³³

1131 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

1132 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1133 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre eserlerin, komisyonca “Kitapların Hazırlanması ve İncelenmesi ile İlgili Esas ve Usuller”e göre incelenmesi ve puanlanması istenmiştir. Sonuçta 100 üzerinden en az 90 puan alan eserler, ilgili uzman veya şube müdürü tarafından Kurula sunulmuştur. Kurulda, eseri inceleyen komisyon başkanı da bulundurulabilirdi. 75-89 puan alan eserler, yazar veya yayınevine¹¹³⁴, düzeltilmesi istenen hususlarla birlikte gönderilmiştir. Bu eserlerden başvurusu yapılanlar, istenilen düzeltmeler kontrol edilerek yeniden puanlandırılmış, 90 ve daha yukarı puan alanlar, ilgili uzman veya şube müdürü tarafından Kurula sunulmuştur. 89 ve daha aşağı puan alanlar, ikinci defa düzeltilmesi istenen hususlarla birlikte yazara veya yayınevine gönderilmiştir. Tekrar başvurusunda da 90 ve daha yukarı puan alamayan eserler ilk başvurusu yapılan eserler gibi işlem görmüştür. İnceleme sonucunda 50-74 arasında puan alanlar ilgililerine inceleme raporları ile birlikte geri gönderilmiştir. Yazar veya yayınevinin rapora itirazında Başkanlığın gerekli görmesi hâlinde komisyonla yazar görüştürülebilirdi. 49 ve daha aşağı puan alanlar için ise inceleme raporu gönderilmemiş, sadece eserler gönderilmiştir. Kurula sunulan eserler, varsa düzeltme listeleriyle birlikte incelenerek değerlendirilmiş ve gerekli görülmesi hâlinde Kurulca ayrı bir komisyona da incelettirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre bu eserler Kurulca ya uygun bulunmuş ya düzeltilmek üzere ilgisine gönderilmiş ya da uygun görülmemiştir. Kurulca uygun görülmeyen eserler, yapılan tespitlerle birlikte ilgisine gönderilmiştir. Kitap, Kurul tarafından, düzeltilmek üzere yazar veya yayınevine en fazla iki kez gönderilmiştir.¹¹³⁵

3 Eylül 1996’daki yönetmelikte puanlamada değişikliğe gidilerek inceleme sonucunda; 74 ve daha aşağı puan alanlar ilgililerine inceleme raporları ile birlikte iade edilmiştir. Yazar ve yayınevinin rapora yazılı ve gerekçeli itirazı, Başkanlığın uygun görmesi hâlinde

1134 “Yayınevi” ibaresi 5 Nisan 2005’teki yönetmelik değişikliğinde “başvuru sahibi” olarak değiştirilmiştir. *Resmî Gazete*, 5 Nisan 2005, S. 25777.

1135 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

ilgili komisyon veya başka bir komisyonca incelenmiş ve inceleme sonucuna göre gerekli işlem yapılmıştır.¹¹³⁶ 10 Nisan 2003 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise 100 puan üzerinden en az 90 puan alan eserler, ilgili uzman veya şube müdürü tarafından Kurula sunulmuştur. Kurulda, eseri inceleyen komisyon başkanı da bulunabilirdi. 90 puandan daha az puan alan eserler inceleme raporuyla birlikte ilgisine iade edilmiştir.¹¹³⁷ 10 Nisan 2003 tarihli yönetmelik değişikliğinde kitapların incelemesinde sorumluluk inceleyen komisyona ait olduğu belirtilmiştir. Kurula sunulan eserler, varsa düzeltme listeleriyle birlikte incelenerek değerlendirilmiştir. Ayrıca, gerekli görülmesi durumunda Kurulca ayrı bir komisyona da incelettirilebilirdi. Bu inceleme ve değerlendirme sonucunda eserin puanlandırılması yeniden yapılabilirdi. Değerlendirme sonucuna göre bu eserler Kurulca ya uygun bulunur veya düzeltilmek üzere ilgisine gönderilir ya da uygun görülmezdi. Kurulca uygun görülmeyen eserler, yapılan tespitlerle birlikte ilgisine gönderilirdi. Kitap, Kurul tarafından düzeltilmek üzere yazar veya yayınevine bir defa gönderilmiştir.¹¹³⁸

17 Mart 2004 tarihli yönetmelikte puanlamada değişikliğe gidilmiştir. Komisyon, eserleri inceleyerek 100 puan üzerinden değerlendirmiştir. 80’den aşağı puan alan eserler reddedilmiş sayılmış ve ilgili yayınevine iade edilmiştir. 80 ve 80’in üzerinde puan alan eserlerin raporları, Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı bünyesinde kurulan alan, dil ve görsel tasarım uzmanından oluşan üç kişilik Değerlendirme Komisyonları tarafından incelenmiştir. İnceleme komisyonunca eser, 90 ve daha yukarı bir puanla değerlendirilmiş ise değerlendirme komisyonunun raporu ile birlikte Kurula sunulmuştur. 80-89.99 dâhil olmak üzere 80-89.99 arasında puan almış eserler değerlendirme komisyonunun, inceleme komisyonunca yapılan değerlendirmeye katılmaması hâlinde değerlendirme komisyonunca hazırlanacak rapor ile birlikte Kurula sunulmuştur. Kurulun vereceği karar

¹¹³⁶ *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1996, S. 22746, s. 32-33.

¹¹³⁷ *Resmî Gazete*, 10 Nisan 2003, S. 25075.

¹¹³⁸ *Resmî Gazete*, 10 Nisan 2003, S. 25075.

doğrultusunda işlem yapılmıştır. İnceleme komisyonunun raporuna değerlendirme komisyonunun katılması hâlinde eser, düzeltilmek üzere yayın evine gönderilmiştir. 30 gün içinde tekrar incelenmek üzere başvurusu yapılmayan bu eserler reddedilmiş sayılmıştır. Düzeltilerek başvurusu yapılan eserler ise bu eserlerde komisyon tarafından tespit edilen hataların giderilip giderilmediği inceleme sırasına bakılmaksızın incelenmiş ve yeniden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda 90 ve daha yukarı puan alan eserler, değerlendirme komisyonu raporu ile birlikte Kurula sunulmuştur. 90 puandan aşağı alan eserler ise değerlendirme komisyonunun, inceleme komisyonunca hazırlanan inceleme raporuna ve değerlendirmesine katılması hâlinde reddedilmiş sayılmıştır. Katılmaması hâlinde değerlendirme komisyonunca hazırlanacak rapor Kurula sunulmuştur. Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.¹¹³⁹

1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde puanlama yeniden düzenlenmiştir. Buna göre baskıya hazır nüshaların incelenmesi sonucunda rapor düzenlenmesi ve eserin 100 tam puan üzerinden değerlendirilmesi gerekiyordu. Aynı şekilde takım hâlinde başvurusu yapılan baskıya hazır nüshalar birlikte incelenerek 100 tam puan üzerinden değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda 80 puandan aşağı puan alan eserler, reddedilmiş sayılmış ve başvuru sahibine iade edilmek üzere Daire Başkanlığına gönderilmiştir. 80-89.99 dâhil olmak üzere 80-89.99 arasında puan almış eserler; ilgili birim düzeltilmek ve tekrar incelenmek üzere, bu eseri raporlarıyla birlikte Daire Başkanlığına göndermiştir. Daire Başkanlığı inceleme raporlarını başvuru sahibine iletmiştir. 30 gün içinde tekrar incelenmek üzere Daire Başkanlığına başvurusu yapılmayan bu eserler reddedilmiş sayılmıştır. Düzeltilerek başvurusu yapılan eserler, Daire Başkanlığında ön incelemesi yapılarak ilgili birime gönderilmiştir. Bu incelemede komisyon tarafından tespit edilen hataların giderilip giderilmediği inceleme sırasına bakılmaksızın yapılmış ve yeniden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda

1139 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

90 ve daha yukarı puan alan eserler, inceleme komisyonu raporu ile birlikte Başkanlığa iletmek üzere Daire Başkanlığına gönderilmiştir. 90’dan aşağı puan alan eserler ise reddedilmiş sayılmıştır. Baskıya hazır nüsha, başvuru sahibine iletmek üzere Daire Başkanlığına gönderilmiştir. Eser, inceleme komisyonunca 90 ve daha yukarı bir puanla değerlendirilmiş ise İnceleme Komisyonunun raporu ile birlikte Başkanlığa iletmek üzere Daire Başkanlığına gönderilmiştir. Başkanlığa gelen eser, değerlendirilmek üzere ihtisas komisyonuna/komisyonlarına gönderilmiştir. İhtisas komisyonu/komisyonları, inceleme komisyonları tarafından 90 ve üzerinde puanla değerlendirilen baskıya hazır nüsha ve raporları incelemiş ve Kurula sunmuştur. Eserler, Kurulca ya uygun bulunur, ya düzeltilmek üzere yayın evine gönderilir ya da uygun bulunmazdı. İnceleme ve değerlendirme ile ilgili diğer hususlar yönerge ile belirlenmiştir.¹¹⁴⁰

3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu konuda yeniden düzenleme yapılmıştır. Buna göre inceleme sonucunda, 80’in altında puan alan baskıya hazır nüshalar reddedilmiş sayılmış ve işaretlenmemiş nüshalar inceleme raporu ile birlikte ilgili başvuru sahibine iade edilmiştir. İnceleme komisyonlarınca 80-89,99 (dâhil) arasında puanla değerlendirilen baskıya hazır nüshalar ve raporları, inceleme merkezinden Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığına gönderilmiştir. Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı bünyesinde kurulacak olan en az bir alan, bir dil ve bir görsel uzmanından oluşan üç kişilik değerlendirme komisyonu/komisyonlarınca baskıya hazır nüshanın raporu, eserle birlikte incelenerek inceleme komisyonunun tespitlerinin yerinde olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda yapılan incelemenin uygun bulunmadığına karar verilmesi hâlinde baskıya hazır nüshalar, değerlendirme komisyonunun gerekçeli kararı ile birlikte Kurula sunularak Kurulda alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır. Kurul, baskıya hazır nüshanın yeniden incelenmesini isteyebilir, baskıya hazır nüshayı

¹¹⁴⁰ *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

reddedebilir veya baskıya hazır nüshanın 30 gün içinde düzeltilmesini isteyebilirdi.¹¹⁴¹

3 Mart 2007 tarihli yönetmeliğe göre değerlendirme komisyonunun, inceleme komisyonu raporunu uygun bulması hâlinde işaretlenmemiş baskıya hazır nüsha düzeltilmek üzere raporuyla birlikte başvuru sahibine gönderilmiştir. 30 gün içinde tekrar incelenmek üzere Başkanlığa başvurusu yapılmayan baskıya hazır nüshalar reddedilmiş sayılmıştır. Düzeltilerek başvurusu yapılan baskıya hazır nüshalar, Başkanlıkta ön incelemesi yapılarak inceleme merkezine gönderilmiştir. Bu inceleme sonucunda komisyonca tespit edilen hataların giderilip giderilmediği, inceleme sırasına bakılmaksızın incelenmiş ve yeniden değerlendirilen baskıya hazır nüshalar, düzenlenecek bir raporla birlikte değerlendirme komisyonu/komisyonlarına gönderilmiştir. İnceleme komisyonunca baskıya hazır nüshalardan 90'dan aşağı puanla değerlendirilenlerin, değerlendirme komisyonu tarafından da aynı şekilde değerlendirilmesi hâlinde yapılan başvuru reddedilmiştir. Baskıya hazır nüshalardan 90 ve üzeri puan alanlarla; değerlendirme komisyonunun, inceleme komisyonunun görüşüne katılmadığı durumlarda baskıya hazır nüshalar, gerekçeli bir rapor ile Kurula sunulmuş ve Kurulda alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır. İlk incelemede baskıya hazır nüsha, inceleme komisyonunca 90 ve üzeri puanla değerlendirilmiş ise inceleme komisyonunun raporu ile birlikte değerlendirme komisyonlarına gönderilmiştir. Değerlendirme komisyonu/komisyonları, inceleme komisyonları tarafından 90 ve üzerinde puanla değerlendirilen baskıya hazır nüshanın raporlarını incelemiş ve kendi raporunu hazırlamıştır. Baskıya hazır nüsha, Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığınca İnceleme ve Değerlendirme Komisyonu raporları ile birlikte Kurula sunulmuştur. Baskıya hazır nüsha Kurulda ya uygun bulunur, ya düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilir ya da uygun bulunmazdı. Düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilen baskıya hazır nüsha ile ilgili tespit

1141 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

edilen hataların 10 gün içinde düzeltilmesi istenmiştir.¹¹⁴² Süresi içinde başvurusu yapılmayan bu baskıya hazır nüshalar reddedilmiş sayılırdı. Süresi içinde başvuruları yapılan baskıya hazır nüshalar, inceleme sırasına bakılmaksızın incelemeye alınırdı. Kurulca belirlenen tespitlerin yerine getirilmesi şartıyla kabul edilen baskıya hazır nüshalar, ilgili başvuru sahibine gönderilir ve en geç 7 gün içinde tespitlerin baskıya hazır nüshaya yansıtılması istenmiştir. Bu tespitlerin oranı ilgili yönergede belirtilirdi. Yapılan tespitlerle ilgili düzeltmeler, ilgili komisyona incelettirilerek rapora bağlanırdı. Tespitlerin belirtilen sürede yerine getirilmemesi durumunda baskıya hazır nüsha reddedilmiş sayılırdı. Kurulca reddedilen baskıya hazır nüshalar başvuru sahibine gönderilirdi.¹¹⁴³

3 Mart 2007 tarihli yönetmelikte Başkanlıkça/Kurulca baskıya hazır nüshanın incelenmesinde, inceleme usul ve esaslarına uyulmadığının tespit edilmesi veya gerekli görülmesi hâlinde baskıya hazır nüsha, bir kez daha ayrı bir komisyona incelettirilerek değerlendirilebilirdi. Değerlendirme sonuçlarının, baskıya hazır nüshanın ders kitabı olma vasfını etkileyecek biçimde farklı olması hâlinde, üniversitelerin ilgili ana bilim dalı öğretim üyelerinden görüş alınabilirdi. Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı, eseri inceleme ve değerlendirme raporları ile alınan görüşü birlikte Kurula sunmuş ve Kurulca alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır. İnceleme merkezinden 80 ve üzeri puan almış baskıya hazır nüshaların Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığına gönderilmesi, ders kitaplarının görüşüleceği son Kurul toplantısından 10 gün önce durdurulmuştur. Başkanlıkça, inceleme ve değerlendirme süreçleriyle ilgili uygulamalar konusunda tereddüde düşülmesi halinde konu, Kurula rapor şeklinde sunulmuş ve Kurulca alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.¹¹⁴⁴

1142 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu süre 20 güne çıkarılmıştır. *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

1143 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

1144 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre takım hâlinde hazırlanan taslak ders kitapları varsa ek materyal ile incelenmiştir. 75 puanın altında almış ise ek eğitim materyali incelenmezdi. 75 ve üzerinde puan almış ise ek eğitim materyali de incelenir, “Uygun bulundu.” veya “Uygun bulunmadı.” hükümlerinden biri ile değerlendirilirdi. Uygun bulunmayanların rapor doğrultusunda düzeltilmesi istenmiştir. İnceleme sonucuna bakılmaksızın bu eğitim materyalinin yabancı dil dersi için hazırlananları hariç olmak üzere ders kitabı takımının değerlendirilmesinde puantaja herhangi bir etkisi olmazdı. Ancak ek materyal taslak ders kitabı ile birlikte incelenmeyecekse bu durum kıstaslarda belirtilirdi.

Taslak ders kitaplarının incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda, inceleme komisyonunca rapor düzenlenmiş ve taslak ders kitabı, 100 tam puan üzerinden değerlendirilmiştir. Aynı şekilde takım hâlinde başvurusu yapılan taslak ders kitapları da birlikte incelenerek 100 tam puan üzerinden değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda 75’in altında puan alan taslak ders kitapları reddedilmiş sayılmış ve inceleme raporu başvuru sahibine gönderilmiştir. İlk incelemede 90 ve üzeri puanla değerlendirilen taslak ders kitapları, inceleme komisyonunun raporu ile birlikte değerlendirme komisyonuna gönderilmiştir. Değerlendirme komisyonu tarafından raporları ile birlikte incelenip değerlendirilen taslak ders kitapları, Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığınca inceleme ve değerlendirme komisyonu raporları ile birlikte Kurula sunulmuştur. Taslak ders kitabının Kurulda ders kitabı olması, yeniden incelenmesi veya düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilmesi uygun bulunur ya da uygun bulunmazdı. Düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilen taslak ders kitabı ile ilgili tespit edilen hataların 10 gün içinde düzeltilmesi istenirdi.

İnceleme komisyonlarınca 75-89,99 arasında puanla değerlendirilen taslak ders kitapları ve raporları, Müdürlükten Projeler ve İnceleme

Dairesi Başkanlığına gönderilirdi. Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı bünyesinde en az iki alan uzmanı, bir dil uzmanı ve bir görsel tasarım uzmanından oluşan değerlendirme komisyonu kurulmuştur. Değerlendirme komisyonu taslak ders kitabını inceleme raporu ile inceleyerek, inceleme komisyonunun tespitlerinin yerinde olup olmadığını ve varsa yeni tespit edilen hataları da ekleyerek değerlendirmiştir. Değerlendirme komisyonu, inceleme komisyonunca yapılan incelemenin soncuna katılıp katılmadığına karar verirdi. İnceleme komisyonunun kararına katılmaması hâlinde taslak ders kitabı değerlendirme komisyonunun gerekçeli raporu ile birlikte Kurula sunularak alınan karar doğrultusunda işlem yapılırdı. Kurul, taslak ders kitabının yeniden incelenmesine, 30 gün içinde düzeltilmesine veya ders kitabı olmasının uygun bulunmamasına karar vermiştir. Değerlendirme komisyonunun, inceleme komisyonu raporunu uygun bulması hâlinde değerlendirme raporu başvuru sahibine gönderilmiştir. 30 gün içinde tekrar incelenmek üzere Başkanlığa başvurusu yapılmayan taslak ders kitaplarının ders kitabı olması uygun bulunmamış sayılırdı.

Düzeltilerek başvurusu yapılan taslak ders kitapları, Başkanlıkta ön incelemesi yapılarak Müdürlüğe gönderilmiştir. Bu inceleme sonucunda komisyonca, tespitlerin giderilip giderilmediği ve yeni hataların yapılıp yapılmadığı, inceleme sırasına bakılmaksızın incelenmiş ve yeniden değerlendirilen taslak ders kitapları, düzenlenecek bir raporla birlikte değerlendirme komisyonuna gönderilmiştir. İnceleme komisyonunca taslak ders kitaplarından 90’dan aşağı puanla değerlendirilenlerin, değerlendirme komisyonu tarafından da aynı şekilde değerlendirilmesi hâlinde yapılan başvuru uygun bulunmamış sayılırdı. Taslak ders kitaplarından 90 ve üzeri puan alanlarla; değerlendirme komisyonunun inceleme komisyonunun görüşüne katılmadıkları durumlarda taslak ders kitapları, gerekçeli bir rapor ile Kurula sunulmuş ve Kurulda alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.

Kurulca görüşülen eserin bilimsel hata sayısının eserin sayfa sayısının 1/16'sını geçmemesi hâlinde tespit edilen hataların düzeltilmesi şartıyla ders kitabı olarak kabul edilen taslak ders kitabının raporu başvuru sahibine gönderilmiş ve en geç 7 gün içinde tespitlerin taslak ders kitabına yansıtılması istenmiştir. Yapılan tespitlerle ilgili düzeltmelerde yeni hataların belirlenmesi durumunda da dört iş günü ek düzeltme süresi verilmiştir.¹¹⁴⁵ Tespitlerin belirtilen sürede yerine getirilmemesi durumunda taslak ders kitabının, ders kitabı olması uygun bulunmamış sayılırdı. Kurulca, taslak ders kitabının inceleme usul ve esaslarına uyulmadan incelendiğinin tespit edilmesi veya gerekli görülmesi hâlinde eserin yeniden incelenip değerlendirilmesi istenebilirdi. Değerlendirme sonuçlarının, taslak ders kitabı ders kitabının olma vasfını etkileyecek biçimde farklı olması hâlinde üniversitelerin ilgili ana bilim dalı öğretim üyelerinden görüş alınabilirdi. Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı, eseri inceleme ve değerlendirme raporlarıyla varsa alınan görüşü ile birlikte Kurula sunardı. Kurulca alınan karar doğrultusunda işlem yapılırdı. Müdürlükten 75 ve üzeri puan almış taslak ders kitaplarının Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığına gönderilmesi, bir sonraki öğretim yılında okutulmak üzere kabul edilecek ders kitapları için son kabul tarihinden 10 iş günü önce durdurulurdu. İnceleme ve değerlendirme süreçleriyle ilgili uygulamalar konusunda tereddüde düşülmesi hâlinde konu, gerekçeleri ile birlikte Kurula sunulmuş ve Kurulca alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.

11 Haziran 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde okutulma süresinin son ve müteakip yılında Kurulca belirlenen esaslara göre güncellenerek yeniden başvurusu yapılan taslak ders kitapları kimliği açık olarak puanlama yapılmadan incelenmiştir. Bunlardan hatası bulunmayanlar inceleme ve değerlendirme raporu ile birlikte Kurula sunulmuştur. Hatası bulunanlar ise raporları ile birlikte en fazla iki defa, otuz gün

¹¹⁴⁵ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu süre 15 güne çıkarılmıştır. *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

içinde düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilmiştir. Üçüncü inceleme ve değerlendirme sonucunda taslak ders kitabı raporu ile birlikte Kurula sunulmuştur.¹¹⁴⁶

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ders kitaplarının incelenmesinde, değerlendirmeye esas olacak kriterler Kurulca belirlenerek duyurulmuştur. Panelist yetkilendirildiği dosyalara erişerek Kurulca belirlenmiş kriterlere göre inceleme işlemini yapmış ve inceleme/değerlendirme raporunu bildirilen süre içinde elektronik ortamda Başkanlığa sunmuştur. Panelistler inceleme/değerlendirme raporlarını gönderdikten sonra Başkanlıkça belirlenecek tarih ve yerde toplantıya çağırılmıştır. Toplantı Kurulca görevlendirilecek moderatörün yönetiminde yürütülmüştür. Başkanlıkça, moderatöre yardımcı olmak ve panel ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere bir personel görevlendirilmiştir. Toplantıda her bir panelist raporunu sözlü olarak sunmuş ve raporlar üzerinde panelistler görüşlerini açıklayarak inceleme/değerlendirme müzakere edilmiştir. Müzakerelerin tamamlanması ve panel üyelerinin müzakerenin yeterli olduğuna ilişkin görüş birliğine varmasından sonra, içeriğin Anayasa ve kanunlara uygunluğu, içeriğin bilimsel olarak yeterliliği, içeriğin eğitim ve öğretim programının kazanımlarını gerçekleştirme yeterliliği, görsel tasarımın ve içerik tasarımının, öğrenmeyi destekleyecek nitelikte olması ve öğrencilerin gelişim özelliklerine uygunluğu bakımlarından ayrı ayrı “gizli puanlama, açık tasnif” yöntemiyle puanlama yapılmıştır. z-Kitaplarında bu kriterlere ek olarak, zenginleştirilmiş içeriklerin kazanımları desteklemesi ve kazanımlara uygunluğu bakımından da değerlendirme yapılmıştır. Puanlama her bir panelist tarafından; “3 = çok iyi”, “2 = iyi” ve “0 = iyi değil” şeklinde yapılmıştır. Puanlamada muhtemel yanlılığı önlemek amacıyla, en yüksek ve en düşük tek değerler ortalama puanının hesaplanmasında dikkate alınmamıştır. Bir eserin kabul edilebilmesi için, belirtilen her bir kriterden en az 2 puan ve toplamda

1146 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

en az 8 puan almış olması gerekiyordu. z-Kitaplar için belirtilen her bir kriterden en az 2 puan ve toplamda 10 puan almış olması gerekir. Oylama sonrasında Kurula sunulmak üzere, tüm panelistler ve moderatör tarafından imzalanan bir panel raporu hazırlanmıştır. Panel raporunda puanlamaya esas teşkil eden gerekçeler somut olarak ifade edilmiştir. Kurul panel raporu ile puanlama sonuçlarını karara bağlamıştır. Kurul kararı kabul ise biçim, içerik, görsel tasarım ve yazım ile ilgili düzeltme gerektiren tespitler varsa, bu tespitlerin gereğinin bildiriminden itibaren 30 gün içinde yerine getirilmesi istenirdi. Ret ise eser başvuru sahibine iade edilirdi. Kurul kararı, panel değerlendirme raporu ve puanlama sonucu ile birlikte başvuru sahibine bildirilmiştir. Başvuru sahibi Kurul kararının bildirilmesini takip eden 15 gün içinde itirazda bulunabilirdi. İtiraz başvurusu, gerekçelerini belirten dilekçe ve ilk başvuru ücretinin yüzde ellisini döner sermaye işletmesi hesabına yatırdığını gösteren banka dekontu ile yapılırdı. Başkanlık itirazı değerlendirmek üzere inceleme/ değerlendirme veri tabanı sistemine kayıt yaptıran alan eğitimcileri/ uzmanları arasından üç uzmanı elektronik ortamda yansız olarak belirlerdi. İtiraz, uzmanlar tarafından değerlendirilerek raporlanırdı. İtiraza ilişkin değerlendirme raporları Kurulca karara bağlanırdı.¹¹⁴⁷ 14 Ekim 2015'teki yönetmelik değişikliğinde bu maddede yer alan üç uzmandan oluşan komisyon gerek görülmesi hâlinde dil uzmanı ve/veya görsel tasarım uzmanlarında yer aldığı dört kişiden oluşacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Aynı zamanda bu maddeye “itiraza dair panel raporunda itiraz edilen hususlara ilişkin değerlendirmenin yanında, taslak kitapta tespit edilen, taslak kitabın ders kitabı olma niteliğini etkileyebilecek olan ve yayınevi/hizmet birimi tarafından itiraz edilmeyen hususlar birlikte değerlendirilerek, taslak kitabın “ders kitabı olarak kabul edilebilir” veya “ders kitabı olarak kabul edilemez” olduğu şeklinde kesin kanaat beyan edilir. İtiraza ilişkin değerlendirme raporları Kurulca karara bağlanır.” hükmü eklenmiştir.

1147 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde bu maddelere üç yeni madde daha eklenmiştir. Buna göre itirazın incelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili işlemler başvuru tarihinden itibaren 60 gün içinde tamamlanarak sonucu yayınevi veya hizmet birimine bildirilirdi. İtiraz incelemesi için başvurusu yapılan taslak ders kitabının, itiraz incelemesi iş ve işlemleri sonuçlanmadan yeni bir dönem için inceleme ve değerlendirme başvurusu yapılamazdı. İnceleme ve değerlendirme süreçleriyle ilgili uygulamalar konusunda tereddüt edilmesi hâlinde konu, gerekçeleriyle birlikte Kurula sunulur. Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapılırdı.¹¹⁴⁸

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre taslak ders kitaplarının incelenmesinde değerlendirmeye esas olacak kriterler Kurulca belirlenerek duyurulmaktadır. Panelist yetkilendirildiği dosyalara erişerek Kurulca belirlenmiş kriterlere göre inceleme işlemini yapar ve oluşturduğu raporu belirtilen süre içinde elektronik ortamda Başkanlığa sunar. İnceleme sürecinde içeriğin Anayasa ve kanunlara uygunluğu, bilimsel olarak yeterliği, eğitim ve öğretim programının kapsamını ve kazanımlarını gerçekleştirme yeterliği, dil ve anlatım yönünden yeterliği, görsel tasarımın ve içerik tasarımının, öğrenmeyi destekleyecek nitelikte olması ve öğrencilerin gelişim özelliklerine uygunluğu kriterleri birlikte dikkate alınmaktadır. Puanlama sürecinde her bir panelist yukarıda belirtilen kriterlerin her biri için ayrı ayrı 100 tam puan üzerinden inceleme işlemini yapmaktadır. Bu doğrultuda bireysel puanlama, panelist raporundaki hata tespitleri doğrultusunda otomatik olarak sistem tarafından yapılmaktadır. Panelistler inceleme/ değerlendirme raporları ile birlikte Başkanlıkça belirlenecek tarih ve yerde/çevrimiçi ortamda düzenlenecek toplantıya çağırılmaktadır. Toplantı Kurulca görevlendirilecek moderatörün yönetiminde yürütülmektedir. Başkanlıkça, moderatöre yardımcı olmak ve panel ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere bir personel görevlendirilebilir.

1148 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

Toplantıda her bir panelist raporunu sözlü olarak sunar ve Panelistler raporlar üzerinde görüşlerini açıklayarak ve inceleme/değerlendirmeyi müzakere etmektedirler. Müzakerelerin tamamlanması ve panel üyelerinin müzakerenin yeterli olduğuna ilişkin görüş birliğine varmasından sonra her bir panelist kriterlerin her biri için ayrı ayrı “gizli puanlama, açık tasnif” yöntemiyle puanlama yapmaktadır. Panel sonuç puanı, panelistlerin panel toplantısı öncesindeki her bir kritere ait bireysel puanlarının ağırlıklı ortalaması ile panel müzakerelerinin sonunda her bir kriter için verdikleri puanların ağırlıklı ortalamasının toplanarak ikiye bölünmesiyle 0-100 aralığında oluşmaktadır. Panel sonuç puanına esas teşkil edecek somut gerekçeler panel raporunda örnekleriyle ifade edilmek sorundadır. Panel sürecinin çevrim içi olarak gerçekleştirilmesi hâlinde; her bir panelist kriterlerin her biri için ayrı ayrı 100 tam puan üzerinden inceleme işlemini yapmaktadır. Bu doğrultuda bireysel puanlama, panelist raporundaki hata tespitleri doğrultusunda otomatik olarak sistem tarafından yapılmaktadır. Başkanlık her bir paneliste, diğer panelistler tarafından yapılan tespitleri değerlendirme imkânı sunmaktadır. Her bir panelistin tespitlerinin diğer panelistlerce değerlendirilmesi neticesinde sistem tarafından ortak panel raporu oluşturulmaktadır. Müzakerelerin tamamlanması ve panel üyelerinin müzakerenin yeterli olduğuna ilişkin görüş birliğine varmasından sonra her bir panelist üçüncü fıkrada yer verilen kriterlerin her biri için ayrı ayrı “gizli puanlama, açık tasnif” yöntemiyle puanlama yapmaktadır. Panel sonuç puanı, panelistlerin panel toplantısı öncesindeki her bir kritere ait bireysel puanlarının ağırlıklı ortalaması ile panel müzakerelerinin sonunda her bir kriter için verdikleri puanların ağırlıklı ortalamasının toplanarak ikiye bölünmesiyle 0-100 aralığında oluşmaktadır. Panel sonuç puanına esas teşkil edecek somut gerekçeler panel raporunda örnekleriyle ifade edilmektedir. Daha sonra panel raporu Kurula sunulmaktadır. Kurulun gerekli görmesi hâlinde kriterlerin her biri veya tamamı için en az bir alan eğitimcisi/uzmanı ile gereklilik durumuna göre dil inceleme, tasarım inceleme, rehberlik, ölçme ve değerlendirme uzmanlarından

Başkanlıkça oluşturulan komisyon tarafından taslak kitabın yeniden incelenmesi ve değerlendirilmesi için görevlendirme yapılabilmektedir. Kurul, panel raporu ile puanlama sonuçlarını karara bağlamaktadır. Kurul kararı sonucunda kabul edilen taslak ders kitabının panel sonuç puanı her bir kriter için 75’ten az olamazdı. Değerlendirmeye esas olacak kriterler ile ilgili düzeltme gerektiren tespitler varsa bu tespitlerin gereğinin bildiriminden itibaren 30 gün içinde yerine getirilmesi gerekmektedir. Karar reddedilmişse eser başvuru sahibine iade edilmektedir. Kurul kararı ve değerlendirme raporu başvuru sahibine bildirilmekte ve değerlendirme raporunda Kurul kararına esas teşkil edecek gerekçeler somut örneklerle gösterilmektedir.¹¹⁴⁹

Tablo 4: Panel Sisteminde Taslak Kitapların İnceleme Durumu (2013-2022)

Yıl	Ön İnceleme Sonucunda İncelenmek Üzere Panelistlere Gönderilen Kitap Sayısı	Görev Alan Panelist Sayısı	Panel Sonrası Kabul Edilen Kitap Sayısı	Panel Sonrası Reddedilen Kitap Sayısı
2013	561	3366	115	446
2014	853	5118	255	598
2015	1077	6462	298	779
2016	1065	6390	270	795
2017	153	918	33	120
2018	1866	11196	493	1373
2022	495	2970	84	411
Toplam	6070	36420	1548	4522

TTKB Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Daire Başkanlığından alınan verilere bakıldığında 2013-2022 döneminde toplam 36.420 panelist görev almıştır. Ön inceleme sonucunda incelenmek üzere panelistlere gönderilen kitap sayısının 6070 olduğu göz önüne alındığında her kitabı ortalama 6 panelist atanmıştır. Ön incelemeyi

1149 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

geçen kitaplardan panel incelemesi sonrasında 2013 yılında %79,5'i, 2014 yılında %70,1'i, 2015 yılında %72,33'ü, 2016 yılında %74,64'ü, 2017 yılında %78,43'ü, 2018 yılında %73,57'ü, 2022 yılında %83.03'ü, genel toplamda ise %74,49'u reddedilmiştir. Toplam kitap başvurularında ön inceleme ve panel sonrasında reddedilme oranı 2013 yılında %75,58, 2014 yılında %,68,34, 2015 yılında %69,42, 2016 yılında % 69,92, 2017 yılında %73,17, 2018 yılında %71,06, 2022 yılında %87,15, genel toplamda ise %76,11 olarak gerçekleşmiştir. Bu da başvurusu yapılan her 100 kitaptan 76'sının reddedildiği anlamına gelmektedir.

3.5.2.5. İnceletme ve İnceleme Ücreti, İnceletme Talebinden Vazgeçilmesi

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği* hükümlerine göre üretilen eserler ücret karşılığında incelenmiştir. Bu ücret eserin forma sayısı ve ebadına göre hesaplanmıştır. Ücret forma sayıları; A4 ebadındaki eserler için 1000, B4 ebadındaki eserler için 600, A5 ebadındaki eserler için 450 gösterge rakamlarının ücretin yatırıldığı tarihteki devlet memurları aylık katsayısı ile çarpılması suretiyle tespit edilmiştir. İncelenmesi istenilen eserin, inceleme ücretinin tamamı önceden Başkanlıkça belirlenen döner sermaye işletmesi hesabına makbuz karşılığında yatırılmak zorundaydı.¹¹⁵⁰ 11 Aralık 1993 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu maddede geçen “Döner Sermaye İşletmesi” yerine “Enstitü Müdürlüğüne ait Döner Sermaye İşletmesi Hesabı” tabiri getirilmiştir.¹¹⁵¹

Eserin incelenmesi için Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılan ücretin bir kısmı ön inceleme ve inceleme komisyonu üyelerine Kurulca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde ödenmiştir. Birinci incelemeden sonra düzeltme çizelgesine göre düzenlenmesi istenilen eserler için, inceleme ücretinin yarısı kadar ücret yatırılmıştır.¹¹⁵² 29

1150 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1151 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

1152 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nin yayınlanmasının üzerinden bir ay geçmeden ebatlar çıkarılmış ve tek bir katsayı esas alınarak eserin itibarı sayfa sayısı üzerinden hesaplanacak her bir forması için 1000 gösterge rakamı esas alınmıştır.¹¹⁵³

İnceleme ücreti incelecek eserin forma sayısına göre hesaplanmıştır. Eserin değişik yerlerinden tam olarak dolu bulunan 10 sayfanın kelimeleri sayılmış, elde edilen kelime sayısı toplamı 10’a bölünerek dolu bir sayfadaki ortalama kelime sayısı bulunmuştur. Eserin tamamındaki dolu sayfaların hepsi bu usule göre sayılmıştır. Yarım sayfadan az olanlar dikkate alınmadan, yarım sayfayı geçen yazılar tam sayfa olarak dolu sayfalar sayısına eklenmiştir. Bu suretle eserin tamamı dolu sayfa olarak hesaplanmıştır. Dolu bir sayfadaki kelime sayısı ile dolu sayfa sayısı çarpılmak suretiyle eserdeki kelime sayısı bulunmuştur. Eserdeki şekil, resim, fotoğraf, tablo, şema, kroki, plân, harita, grafik gibi öğretime yardımcı unsurların kapladıkları yere göre santimetre karesi iki kelime olarak kabul edilmiştir. Elde edilen kelime sayısı yukarıda bulunan kelime sayısına eklenerek itibarı sayfa sayısına esas olacak kelime sayısı bulunmuş ve bu sayı da 200’e bölünerek itibari sayfa sayısı elde edilmiş, itibarı sayfa sayısı 16’ya bölünerek eserin forma sayısı bulunmuştur.¹¹⁵⁴ 11 Aralık 1993 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğinde inceleme ücreti alınacak eserin forma sayısı eserin ebadına bakılmaksızın, eserdeki sayfa sayısının 16’ya bölünmesi suretiyle bulunacak şekilde değiştirilmiştir.¹¹⁵⁵

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde özel kesimce hazırlanan eserlerin ücret karşılığında incelenmesine devam edilmiştir. Bu ücret eserin sayfa sayısı üzerinden hesaplanmış ve her bir forması için 1000 gösterge rakamının, ücretin yatırıldığı tarihteki devlet memurları aylık kat sayısı ile çarpılması suretiyle bulunmuştur. Forma sayısı ise sayfa sayısının

1153 *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1993, S. 21612, s. 3.

1154 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1155 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

on altıya bölünmesiyle tespit edilmiştir. İncelenmesi istenen eserin, inceleme ücretinin tamamı, Başkanlıkça belirlenen Döner Sermaye İşletmesi hesabına makbuz karşılığında yatırılması istenmiştir. Eserin incelenmesi için Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılan ücretin bir kısmı, Başkanlıkça hazırlanan yönergede belirlenen esas ve usuller çerçevesinde, ön inceleme ve inceleme hizmetlerinde görev alanlara ödenmiştir. Birinci incelemeden sonra 75-89 puan aldığı için düzeltme çizelgelerine göre yeniden düzeltilmesi istenen eserlerin ikinci inceleme başvurusu yapıldığında inceleme ücretinin yarısı alınmıştır. İkinci incelemede de 75-89 puan alan eserler için üçüncü inceleme başvurusu yapıldığında, inceleme ücretinin 1/4'ü kadar ücret alınmıştır. 74 ve daha aşağı puan alan eserler ile üçüncü inceleme sonucunda 90'dan daha aşağı puan alan eserler için yeniden başvuru yapıldığında, bu başvuru, ilk başvurusu yapılan eserler gibi işleme tabi tutulmuş ve inceleme ücretinin tamamı alınmıştır.¹¹⁵⁶

Bakanlıkça sağlanan eserlerin değerlendirilmesinde de ilgili birim temsilcisinin başkanlığında özel kesimce hazırlanan eserlerin değerlendirilmesinde görev alan komisyonlar gibi komisyon kurulmuştur.¹¹⁵⁷ 17 Mart 2004'te yapılan yönetmelik değişikliğinde yarışma yoluyla sağlanan eserlerin değerlendirilmesi için özel ihtisas komisyonları, diğer yollarla temin edilen eserlerin değerlendirilmesinde ise özel kesimce hazırlanan eserlerin incelenmesinde olduğu gibi inceleme ve değerlendirme komisyonları kurulması esası getirilmiştir.¹¹⁵⁸

3 Mart 2007'te yapılan yönetmelik değişikliğinde başvuru sahibi, inceleme ve değerlendirme sonucunda iade edilen baskıya hazır nüshayla ilgili olarak bir defaya mahsus olmak üzere gerekçesiyle birlikte döner sermaye hesabına ilk başvuruda olduğu gibi o döneme ait katsayı esasına göre inceleme ücretini yatırarak itirazda bulunabilirdi.

1156 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

1157 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

1158 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

Yönetmeliğe göre itiraz; Başkanlıkça oluşturulacak komisyonca incelenip, Kurulda görüşülüp ve Kurulda alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.¹¹⁵⁹

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde özel kesim tarafından hazırlanan taslak ders kitapları ile Bakanlıkça satın alınacak eğitim araçları ücret karşılığında incelenmiştir. Bu ücret eserin forma sayısı üzerinden hesaplanmıştır. Taslak ders kitabının bir formasının inceletme ücreti 3000, Bakanlıkça satın alınacak eğitim aracının bir formasının inceletme ücreti ise 1500 gösterge rakamının, ücretin yatırıldığı tarihteki devlet memurları aylık katsayısıyla çarpılması suretiyle bulunmuştur. Forma sayısı sayfa sayısının on altıya bölünmesiyle tespit edilmiş, 7 sayfa ve altındakiler forma olarak hesaplanmamış ve kapakları formaya dâhil edilmemiştir.¹¹⁶⁰

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde taslak ders kitaplarına ait inceletme ücreti, Öğretim Materyallerini Geliştirme, İnceleme Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğünün döner sermaye işletmesi hesabına yatırılması istenmiştir. Taslak ders kitabı ve okutulacak diğer eğitim araç ve gereçlerinin incelenmesinde görevlendirilenlerden çalışma saatleri dışında fiilen çalışanlara, Bütçe Kanunlarında Millî Eğitim Bakanlığı için belirlenen esas ve usuller çerçevesinde inceleme ücreti ödenmiştir. Taslak ders kitabı ve Bakanlıkça satın alınacak diğer eğitim araç ve gereçlerinin incelettirilmesi için yatırılan ücretin, yasal kesintiler yapıldıktan sonra kalan miktarın en çok %65’i ön inceleme, komisyonda inceleme ve değerlendirme yapanlara inceleme ücreti olarak ödenmiştir. İnceleme ve değerlendirme yapanlara ücret ödemesi, inceleme ve değerlendirme raporlarının ilgili şubeye teslim edilmesinden sonra puantajı dayalı olarak yapılmıştır.¹¹⁶¹ 11 Haziran

¹¹⁵⁹ *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

¹¹⁶⁰ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹¹⁶¹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde son cümle “Her türlü inceleme ve değerlendirme süreçlerinde görev alanlara, günlük fazla çalışma imza çizelgesi ve aylık olarak düzenlenen fazla çalışma puantajlarına göre fazla çalışma ücreti ödenir.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁶²

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde inceletme talebinden vazgeçilmesi durumunda inceleme ücretinin iadesi imkânı getirmiştir. Buna göre ön inceleme yapılmadan inceletme talebinden vazgeçilmesi hâlinde yatırılan inceletme ücretinin ilgili birim veya yayınevine iade edilebileceği ifade edilmiştir. Ön incelemenin yapılmasından sonra eserlerin inceletirilmesinden vazgeçilmesi hâlinde ise eser kodlanmamış ise inceleme masrafları karşılığı olarak inceletme ücretinin %10'unun kesilip geri kalan miktar başvuru sahibine iade edilebileceği belirtilmiştir. Eserin uzmanlara verilmesinden sonra incelemeden vazgeçilen veya inceleme komisyonlarınca öğretim programına uygun bulunmayarak başvuru sahibine süreç tamamlanmadan iadesine Kurulca karar verilen taslak ders kitapları için yatırılan inceletme ücreti ise iade edilmezdi. Ön incelemesi tamamlanmış ders kitabının öğretim programında, Kurulca kitabın yeniden yazımını gerektirecek oranda değişiklik yapılması hâlinde inceletme ücreti kesinti yapılmaksızın başvuru sahibine iade edilmiştir.¹¹⁶³

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde özel kesimce hazırlanan taslak ders kitapları ile ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç gereçlerin ücret karşılığında inceletileceği hükmü yer almıştır. Özel kesimce hazırlanan taslak ders kitapları ile Bakanlıkça satın alınacak eğitim araçlarına ait inceletme ücreti Bakanlık Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılması gerekiyordu. Özel kesimce hazırlanan taslak ders kitabı ve diğer eğitim araç-gereçleri incelenmesinde ilkökul taslak ders kitaplarının her biri için 90.000, ortaokul taslak ders kitaplarının her biri için 120.000, lise taslak ders kitaplarının her biri için 150.000 ve

¹¹⁶² *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

¹¹⁶³ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç-gerecinin her biri için 45.000 gösterge rakamının, ücretin yatırıldığı tarihteki devlet memurları aylık katsayısı ile çarpılması suretiyle elde edilen miktarda inceletme ücreti yatırılması gerekiyordu.¹¹⁶⁴

Taslak ders kitapları ile diğer eğitim araç gereçlerini inceleyen panelistlere, inceletme ücretinin yasal kesintileri yapıldıktan sonra kalan miktarı, panelist sayısına bölünerek eşit miktarda ödenirdi. Hizmet birimlerince hazırlanan taslak ders kitapları ile diğer eğitim araç-gereçlerini incelemek üzere görevlendirilenlerden çalışma saatleri dışında fiilen çalışanlara, saat başına 80 gösterge rakamının devlet memuru aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak tutarda ödeme yapılmıştır. Ancak bu şekilde ilgililere yapılacak ödeme tutarı her bir panel üyeliğinde ilkokul taslak ders kitapları için 8.000, ortaokul taslak ders kitapları için 10000, lise taslak ders kitapları için 12.000 ve ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç gereci için 8000 gösterge rakamını geçemezdi. Ancak 4 Kasım 1981 tarihli ve 2547 sayılı *Yükseköğretim Kanunu*’nun 38. maddesine göre görevlendirilen öğretim elemanlarına birinci ve ikinci fıkra uyarınca ödeme yapılmamıştır.¹¹⁶⁵

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre yayınevleri inceletme talebinden vazgeçebiliyorlardı. Taslak ders kitabı panel üyelerine gönderilmeden önce, inceletme talebinden vazgeçilmesi hâlinde, yatırılan inceletme ücretinin %10’u kesilerek kalan miktar başvuru sahibine iade edilmiştir. Eğitim ve öğretim programında Kurulca kitabın yeniden yazımını gerektirecek oranda değişiklik yapılması hâlinde, ön incelemesi tamamlanmış taslak ders kitabının inceletme ücreti kesinti yapılmaksızın başvuru sahibine iade edilmiştir. Ön inceleme sonucunda panel değerlendirme sürecine alınması uygun görülmeyen eserler için döner sermaye işletmesi hesabına yatırılmış olan ücretin yüzde onu kesilerek kalan miktarı başvuru sahibine iade edilmiştir.¹¹⁶⁶

1164 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1165 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1166 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre özel kesimce hazırlanan taslak ders kitapları ile ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç-gereçleri ücret karşılığında inceletilmektedir. Buna göre inceletme ücreti olarak ilkökul taslak ders kitaplarının her biri için 140.000, ortaokul taslak ders kitaplarının her biri için 170.000, lise taslak ders kitaplarının her biri için 200.000 ve ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç-gerecinin her biri için 70.000 gösterge rakamının devlet memuru aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak tutar Bakanlık Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılmaktadır. Kitapların takım olması hâlinde ödenecek ücret %25 oranında artırılmıştır. Aynı yönetmeliğe göre taslak ders kitaplarını inceleyen paneliste her bir panel üyeliğinde inceleme ücreti *ilkökul taslak ders kitapları için 10.000, ortaokul taslak ders kitapları için 13.000, lise taslak ders kitapları için 16.000 ve ders kitabı dışındaki diğer eğitim araç-gereçleri için 5.000* gösterge rakamının devlet memuru aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak tutarda ödeme yapılmıştır. Kitapların takım olması hâlinde ödenecek ücret %25 oranında artırılması öngörülmüştür. Panelist veri tabanına kayıt yaptırmamış ve eğitim almamış olanlar Yükseköğretim Kanunu'nun 38. maddesine göre görevlendirilen öğretim elemanlarına birinci fıkra uyarınca ödeme yapılmayacağı belirtilmiştir. Hibe veya protokol kapsamındaki eğitim araçları Bakanlık onayı ile kurulacak bir komisyon tarafından ücretsiz olarak incelenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁶⁷ 2022 yılı şubat ve ağustos dönemlerinde başvurusu yapılan ve ön incelemeden geçen toplam 495 kitap için toplam 12.861.621 TL ödeme yapılmıştır. İlkokul ders kitabı için inceleme ücreti 2.643,50 TL, ortaokul ders kitabı için inceleme ücreti 3.436,54 TL ve lise ders kitabı için inceleme ücreti 4.229,60 TL ödemiştir.

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre başvuru sahibince taslak ders kitabının

1167 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

inceletme talebinden vazgeçilmesi hâlinde, yatırılan inceletme ücretinin %10’u kesilerek kalan miktar başvuru sahibine iade edilmesi karara bağlanmaktadır. Kurulca eğitim ve öğretim programında kitabın yeniden yazımını gerektirecek oranda değişiklik yapılması hâlinde, taslak ders kitabı inceletme ücreti kesinti yapılmaksızın başvuru sahibine iade edilmesi öngörülmüştür. Ön inceleme sonucunda, panel değerlendirme sürecine alınması uygun görülmeyen eserler için Bakanlık Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılmış olan ücretin %50’si kesilerek kalan miktarı başvuru sahibine iade edilmektedir.¹¹⁶⁸

3.5.2.6. Tespitlere İtiraz

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre başvuru sahibi, inceleme ve değerlendirme sonucunda iade edilen taslak ders kitapları için yapılan tespitlerle ilgili olarak bir defaya mahsus olmak üzere gerekçesi ile birlikte yeniden incelenmek üzere 15 gün içerisinde itirazda bulunabilirdi. İtirazda bulunan başvuru sahibi, Döner Sermaye İşletmesi hesabına ilk başvuruda olduğu gibi o döneme ait katsayı esasına göre belirlenen inceletme ücretini yatırmak zorundaydı. İtiraz, Başkanlıkça oluşturulacak komisyonca incelenerek puanla değerlendirilirdi. İtirazların değerlendirilip incelenmesi ilk başvurudaki usul ve esaslara göre yapılmıştır.¹¹⁶⁹ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde itirazın nasıl inceleneceği daha ayrıntılandırılmıştır. Buna göre itirazlarda, taslak ders kitabının inceleme sürecinde görev almamış olanlardan Başkanlıkça bir komisyon oluşturulmuştur. İtiraz; hata raporu, itiraz edilen maddeler ve gerekçeleri yönünden incelenir ve uygun görülen maddeler puanlanarak taslak ders kitapları raporları ile birlikte Kurula sunulmuş ve Kurulda alınan karar doğrultusunda işlem yapılmıştır.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁸ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹¹⁶⁹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹¹⁷⁰ *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

14 Ekim 2021 tarihli yönetmeliğe göre başvuru sahibi tarafından Kurul kararının bildirilmesini takip eden 15 gün içinde itirazda bulunulabilmektedir. İtiraz başvurusu, gerekçeleri belirtilerek inceletme ücretinin %50'sini döner sermaye işletmesi hesabına yatırmak suretiyle yapılmaktadır. Başkanlık, itirazı değerlendirmek üzere inceleme/değerlendirme veri tabanı sistemine kayıt yaptıran alan eğitimcileri/uzmanları ile gerek görmesi hâlinde dil inceleme uzmanı ve/veya tasarım inceleme uzmanı ve/veya çoklu tasarım inceleme uzmanı arasından en az üç, en fazla beş panelisti elektronik ortamda yansız olarak belirleyerek itiraz panelini oluşturmaktadır. İtiraz, panelistler tarafından değerlendirilerek raporlanmakta ve itiraza dair panel raporunda itiraz edilen hususlara ilişkin değerlendirme yapılmaktadır. Panelistler Başkanlıkça belirlenecek tarih ve yerde/çevrimiçi ortamda düzenlenecek toplantıya çağrılmaktadır. İtiraz panelinde; panelistler tarafından itiraza konu hususlar ve taslak ders kitabında tespit edilen başvuru sahibi tarafından itiraz edilmeyen hususlarla birlikte değerlendirilerek üçüncü fıkrada yer verilen kriterlerin her biri için ayrı ayrı "gizli puanlama, açık tasnif" yöntemiyle taslak kitabın itiraz panel puanı belirlenmektedir. İtiraz paneli puanı çerçevesinde itiraz panel raporu Kurul onayına sunulmakta ve itiraza ilişkin değerlendirme raporları "Ders kitabı olarak kabul edilebilir" veya "Ders kitabı olarak kabul edilemez" şeklinde Kurulca karara bağlanmaktadır. İtirazın incelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili işlemler başvuru tarihinden itibaren 60 gün içinde tamamlanarak sonuç başvuru sahibine bildirilmektedir. İnceleme ve değerlendirme süreçleriyle ilgili uygulamalar konusunda tereddüt edilmesi hâlinde; konu, gerekçeleriyle birlikte Kurula sunulmakta ve Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapılır.¹¹⁷¹

1171 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Tablo 5: Panel Sisteminde Taslak Kitapların İtiraz Durumu (2013-2022)

Yıl	Panel Sonrası Kabul Edilen Kitap Sayısı	Panel Sonrası Reddedilen Kitap Sayısı	İtiraz Başvurusu Yapılan Kitap Sayısı	Görev Alan Panelist Sayısı	İtiraz Paneli Sonrası Kabul Edilen Kitap Sayısı	İtiraz Paneli Sonrası Reddedilen Kitap Sayısı
2013	115	446	20	60	7	13
2014	255	598	92	276	22	70
2015	298	779	187	688	50	137
2016	270	795	69	276	15	54
2017	33	120	4	16	0	4
2018	493	1373	277	1108	36	241
2022	84	411	183	915	36	147
Toplam	1548	4522	832	3339	166	666

Panel sonrası reddedilen eserlere itiraz oranı 2013 yılında %4,48, 2014 yılında %15,38, 2015 yılında %24, 2016 yılında %8,67, 2017 yılında %3,33, 2018 yılında %20,17, 2022 yılında %44,52 olarak gerçekleşmiştir. En yüksek itiraz oranı 2022 yılında, en düşük itiraz oranı 2017 yılında gerçekleşmiştir. 2022 yılında itiraz oranının yüksek olmasının sebebi bu dönemde yeni kitap alım sürecinin uygulanmaya başlanması ve başvuru sahiplerinin sistemi tanıma süreçleriyle ilgilidir. 2013-2022 yılları arasında toplamda panel sonrası reddedilen eserlerden %18,39’u için başvuru sahipleri itirazda bulunulmuştur. İtiraz sonrası 2013 yılında incelenen eserlerden %35’i, 2014 yılında incelenen eserlerden %23,91’i, 2015 yılında incelenen eserlerden %26,73’ü, 2016 yılında incelenen eserlerden %21,73’ü, 2018 yılında incelenen eserlerden %12,99’u, 2022 yılında incelenen eserlerden %19,67’si kabul edilirken 2017 yılında incelenen eserlerden hiçbirisi kabul edilmemiştir. Toplamda ise incelenen eserlerden %19,95’i kabul edilmiştir.

3.5.3. Ders Kitaplarının İncelenmesiyle İlgili Yaşanan Tartışmalar

25 Şubat 1949’de TBMM’de konuşan Çorum Milletvekili Hasene Ilgaz kitapların bir kısmının yazılırken grup hâlinde gözden geçirilmediği için ilk, orta ve liselerde bulunan aynı grup dersler arasında boş kalmış, işlenmemiş mevzular kaldığını, bu durumun çocukların bilgi noktasından çok geri durumda bıraktığını ileri sürerek bu hususlar üzerinde hassasiyetle durulmasını ve yeni baştan hepsinin bir etüde tâbi tutulmasını rica etmiştir.¹¹⁷²

21 Mart 2000’de TBMM’de DYP Grubu adına yaptığı konuşmada Van Milletvekili Hüseyin Çelik son zamanlarda Talim ve Terbiye Kurulunda bazı operasyonlar yapıldığını belirterek daha önce ders kitaplarını inceleyecek olan kişilerin asgarî 10 yıllık hizmeti olan öğretmenlerden olması gerektiğini ancak bu sürenin sonra 5 yıla ardından da 3 yıla indirildiğini açıklamıştır. Şimdi de 2 yıllık hizmeti olan insanların da Talim ve Terbiye Kurulunda çalışmasına zemin hazırlayan yeni bir uygulama yapıldığını açıklayan Çelik, “Bu uygulamayla, daha dün, yani, iki yıl önce okuldan mezun olan bir öğretmenin, ders kitaplarını incelemek üzere görevlendirildiği ortadadır.” diyerek durumu eleştirmiştir. Bunun son derece yanlış bir uygulama olduğunu söyleyen Hüseyin Çelik 287 kişiyle sınırlandırılan Talim ve Terbiye Kurulunun kadrosunda, aşağı yukarı 250’sinin yeniden atandığı ve bunların çoğunun KESK üyesi olduğu yönünde iddialar olduğunu söylemiştir.¹¹⁷³

16 Nisan 2002 tarihinde Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Hatay Milletvekili Metin Kalkan’ın, Talim ve Terbiye Kurulunun yayınlar hakkında verdiği tavsiye kararlarına ilişkin soru önergesine cevap vermiştir. Bazı yayın organlarında Talim Terbiye Kurulu uzmanları tarafından verilen tavsiye kararları bulunan kitapların alanı ile

1172 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1949, D. 8, C. 16, s. 654.

1173 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Mart 2000, D. 21, C. 28, s. 530.

ilgisi olmayan kişilere inceletip veya incelettirilmiş gibi gösterilip tavsiye kararlarının kaldırıldığı yönünde haberler yayınlandığını ifade eden Metin Kalkan, basında çıkan söz konusu haberlerin doğru olup olmadığını sormuştur. Kalkan, ülkenin en üst temsil nitelikli dinî kurumu olan Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı dinî içerikli kitapların dahi tavsiye kararını uzmanlık alanı ile hiç ilgisi olmayan beden eğitimi, sınıf öğretmeni, biyoloji öğretmeni gibi branş dışı öğretmenlerce iptal kararı verildiği doğru olup olmadığını sormuştur.¹¹⁷⁴

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Bakanlıkça tavsiye edilecek her türlü eğitim aracı ve kaynak niteliğindeki yayınlar, Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları İnceleme Yönetmeliğinin 2. maddesindeki eğitim aracı, Eğitim Araştırmaları Merkezi Müdürünün teklifi, Yayın ve Kültür Dairesi Başkanının onayı ile görevlendirilecek üç alan uzmanı tarafından yönetmeliğin 10. maddesi hükümlerine göre incelendiğini, öğrenci dergilerinin ise aynı yöntemle kurulan ve en az üç kişiden oluşan, bir komisyona incelettirildiğini, ihtiyaca göre komisyon sayısı artırılabilindiğini hatırlatmıştır. İnceleme sonucunda olumlu veya olumsuz bulunan hususların gerekçeleriyle birlikte inceleme raporunda belirtildiğini ve raporların Eğitim Araştırmaları Merkezi Müdürlüğüne teslim edildiğini söyleyen Bostancıoğlu, Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığı bünyesindeki ilgili şube müdürlüklerinde en az üçer üyeden oluşan Rapor Değerlendirme Komisyonlarının kurulduğunu belirtmiştir. Bu komisyonların alan uzmanları, eserin konusuna göre periyodik olarak değiştirildiğini söyleyen Bakan, Eğitim Araştırmaları Merkezi Müdürlüğüne gönderilen uzman raporlarının komisyonda değerlendirildiğini ifade etmiştir. Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu bu raporlar değerlendirilirken, alan uzmanlarının çoğunluğunun kararı, Rapor Değerlendirme Komisyonunca uygun bulunmaması hâlinde, bu durumun Talim ve Terbiye Kuruluna intikal ettirdiğini ve Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapıldığını

1174 TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 2002, D. 21, C. 92, s. 170-171.

söylemiştir. Her türlü ders kitabı ve eğitim araçlarını inceleyen komisyon üyelerinin ilgili branş öğretmenleri, eğitim uzmanları ve kurul uzmanlarından oluşturulduğunu belirten Bostancıoğlu, Kitap İnceleme Komisyonu üyelerinde aranan özelliklerin *Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Eğitim Araştırmaları Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Yönergesi*'nin 23. maddesinde açık olarak belirtildiğini ifade ederek bu hükümlere göre genel olarak öğretmenlerde aranacak nitelikleri sıralamıştır.

a) Genel ve Özel Nitelikler;

1. Öğretmen yetiştiren fakültelerden 4 yıllık branşıyla ilgili lisans eğitimi almış olmak,
2. Millî Eğitim Bakanlığı eğitim öğretim hizmetleri çerçevesinde herhangi bir okulda en az 2 yıl branşında öğretmenlik yapmış olmak. Sınıf öğretmenleri için bu süre 5 yıldır,
3. Son 5 yıllık hizmet süresi içinde aylıktan kesme ve bu cezadan daha ağır bir disiplin cezası almamış olmak.

b) Tercih nedenleri;

1. Branş Öğretimi, Ölçme ve Değerlendirme, Eğitim Programları Geliştirme, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Eğitsel ve Görsel Tasarım alanlarında yüksek lisans ya da doktora yapmış olmak,
2. Bilgisayar kullanmak,
3. Yabancı dil bilmek (Resmî yabancı diller; Almanca, İngilizce, Fransızca, Japonca, İtalyanca vb.),
4. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin, Arapça dilinin Kamu Personeli Dil Sınavından A veya B düzeyinde geçerliliği devam eden belge almış olmak,
5. Branşıyla ilgili öğretim Programı Geliştirme, Ders Kitapları İnceleme, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Eğitsel Tasarım, Görsel Tasarım, ölçme ve Değerlendirme konularında hizmet içi eğitim almış olmak.

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu bu bağlamda, bir kısım basın organlarında çıkan Talim ve Terbiye Kurulu uzmanları ve bazı eğitim araçlarının incelenmesiyle ilgili haberlerin doğru olmadığını söylemiştir.¹¹⁷⁵

25 Haziran 2002’de TBMM’de yaptığı konuşmada Eskişehir Milletvekili Mehmet Sadri Yıldırım Millî Eğitim yayını olan ders kitaplarını seçen kalifiye öğretmenlerin görevden alındığını, yerlerine iki yıllık yeni öğretmenler tayin edildiğini hatırlatarak ders kitaplarının öğretmenler tarafından yeteri kadar tanınmadığını bu yüzden okullarda tamamen özel yayınevlerinin ders kitaplarının tercih edildiğini ileri sürmüştür. Yıldırım, böyle olunca, ücretsiz kitap kampanyalarının iflas ettiğini, depolar dolusu kitabın çürümekte ve kullanım sürelerinin geçmekte olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁷⁶ Aynı gün TBMM’de yaptığı konuşmada Ordu Milletvekili Eyüp Fatsa, 2001-2002 öğretim yılından itibaren beş yıl için ders kitabı kabul edilen bir özel yayınevine ait Güzel Konuşma ve Yazma 1 ve 2 kitaplarının, bizzat Metin Bostancıoğlu tarafından kurulan bir bilirkişi komisyonuna incelettirildiği, bu yeminli bilirkişi komisyonunun, kitaplarda pedagojik yönden çocuklara zararlı olabilecek ve yanlış bilgiler yer aldığını tespit ettiğini belirterek ve yönetmeliğe göre sonradan yapılan inceleme sonunda, bu gibi hatalar olduğu tespit edilen kitapların iptal edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ve bu başkanlığa bağlı Ders Kitapları İnceleme Merkezinin, her nedense bu kitapları iptal etme yoluna gitmediğini ve yine okutulmasına devam edildiğini söyleyen Fatsa, durumun Bakana, Müsteşara, Teftiş Kuruluna ve Talim ve Terbiye Kuruluna intikal ettirildiğini ancak, hiçbir kurumun görevini yerine getirmediğini ve zincirleme usulsüzlük yapıldığını ileri sürmüştür.¹¹⁷⁷

25 Haziran 2002’de TBMM’de yaptığı konuşmada İstanbul Milletvekili İrfan Gündüz, Talim ve Terbiye Kurulunda yaşanan olaylara değinerek

1175 TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 2002, D. 21, C. 92, s. 171-172.

1176 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 2002, D. 21, C. 92, s. 186-187.

1177 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 2002, D. 21, C. 92, s. 189-190.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Müsteşar Bener Cordan ve Talim Terbiye Kurulu Başkanının birlikte aldıkları bir kararla, Talim ve Terbiye Kurulu Yayın Kültür Dairesi Başkanı Cumali Demirtaş’ı görevden aldıkları ve yargının göreve iade yönünde karar vermesine rağmen görevine iade edilmediğini söylemiştir. Bunun sonucu olarak mahkeme, Talim ve Terbiye Kurulu tarihinde ilk defa Başkan Orhan Özalp’i ve Hukuk Müşaviri Meral Dağtekin’i, Demirtaş hakkında gerçekdışı haber yayımlayan gazeteyi tazminata mahkûm etmiştir. İrfan Gündüz, Kitap İnceleme Komisyonunda görevli olduğu döneme ilişkin Mührîbe Akyol’un basına da yansıyan devlet güvenlik mahkemesine verdiği dilekçesinde, üst düzey yetkililerin karıştığı bazı yayımcıların kayırılmasından, cinsel taciz ve sarkıntılığa kadar uzanan çok önemli olaylar anlattığını ve iddialar ileri sürmesine rağmen konuyu inceleme komisyonun bu öğretmeni dinleme ihtiyacı bile duymadığını söylemiştir.

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’nun ders kitaplarını incelemek üzere kurulan komisyonlarda, 10 yıllık öğretmen olma şartını kaldırarak 2 yıla indirdiğini belirten Gündüz, bir günde 261 ders kitabının onayını veren Talim Terbiye Kurulunun, daha önce alan uzmanlarınca incelenerek *Tebliğler Dergisi*’nde tavsiye edilen yüzlerce eseri ve bu arada, Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan bazı eserleri, alan uzmanı olmayan beden eğitimi öğretmeni başkanlığında oluşturulan bir heyete inceleterek, tavsiye kararının kaldırılmasını sağladığını ileri sürmüştür. “Çoğu millî ve manevî değerler ağırlıklı bu eserlerin, tavsiye edilen eserler listesinden çıkarılması hangi gayelerle izah edilebilir? Bu tür eserlerin alan uzmanlarınca incelenmesinden sonra karar verilmesi daha ilmî, daha objektif ve daha hukuki olmaz mıydı?” sorusunu sormuş ve basına “diplomada bayrak skandalı” manşetiyle geçen bu uygulamayı gündeme getirmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanı tarafından gözden kaçmış bir basım hatası olarak açıklanan bu hatanın cezasının başkasına kesilmesine atıfla Gündüz, “Şu garabete bakınız; işi yapan başka, cezayı alan ise bir başkası!

Bakan yanlış yapıyor, müsteşar yanlış yapıyor, müsteşar yardımcısı ve bu yönergeye paraf atan genel müdür ve yardımcıları yanlış yapıyor; cezayı ise, görevi sadece basım formalitesini yürütmek olan şef ve daire başkanı çekiyor.” sözleriyle eleştirmiştir. İrfan Gündüz ayrıca Türkçe ders kitaplarında Türklük aleyhine geçen cümlelere atıfta bulunarak bu kitapların ders kitabı olmasında son imza mercisinin Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu olduğunu hatırlatarak “bu skandal bile bir bakanın istifa etmesine ve Yüce Divanda yargılanmasına yeter” demiştir.¹¹⁷⁸

15 Temmuz 2003’te TBMM’de yaptığı konuşmada Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in 57. Hükûmet dönemindeki Talim ve Terbiye Kurulunda yaşananlara yönelik değerlendirmesi dikkat çekicidir. Talim ve Terbiye Kurulunda yapılan teftiş sonucu ortaya çıkan manzarayı Mecliste şu sözleriyle açıklamıştır:

“Oradaki yolsuzlukların, oradaki -çok affedersiniz- pisliklerin haddi hesabı yoktur. Bakın, bir ders kitabı hazırlanmıştır, sözüm ona orada bir incelemeci tayin edilmiştir; böyle bir incelemeci yok -ona, belli bir ücret tespit edilip ödenmiştir- böyle bir şahıs yok, böyle bir öğretmen yok. Bazı öğretmenlerin adına sahte imzalar atılarak onlara ücretler ödenmiştir; öğretmenin kendisini çağırıyorsunuz “benim bundan haberim bile yok” diyor. Orada, bu ve benzeri yığınla yolsuzluk vardır. Bütün bunlar teftiş kurulunun raporlarıyla tespit edilmiştir ve çok kısa zamanda kamuoyuna açıklanacaktır.”¹¹⁷⁹

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, 2004-2005 öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının objektif kıstaslara göre belirleneceğini, ders kitaplarının yarışmayla tespit edileceğini ve bu ders kitaplarının jürilerine, ders kitaplarının hangi müellif tarafından, hangi yazar tarafından yazıldığı belli olmayacak şekilde kodlama sistemiyle gönderileceğini açıklamıştır. Böylelikle çifte kontrol yapılmış olacağını

1178 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 2002, D. 21, C. 92, s. 195-196.

1179 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 17-22.

söyleyen Çelik, özellikle jürileri tespit ederken meselenin bilimsel tarafını göz önünde bulundurulacağını söylemiştir.¹¹⁸⁰

Sinop Milletvekili Engin Altay’ın *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde yapılan değişikliğe ilişkin sorusuna Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik 7 Kasım 2006’da vermiştir. 1 Eylül 2006 tarihli ve 26276 sayılı *Resmî Gazete*’de MEB *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* yayımlandığını söyleyen Altay, bu yönetmelikle ders kitapları, çalışma kitapları ve öğretmen kılavuz kitaplarının inceleme ve denetleme yetkisinin Talim Terbiye Kurulundan alınarak Yayınlar Dairesine verildiğini ve 2003 yılında da yardımcı ders kitaplarının denetim yetkisinin yine aynı yöntemle TTK’dan alındığını ve bunun sonucunda küfür, argo ve hakaret dolu kitaplar ve derlemelerin okullara girdiğini ileri sürmüştür. Engin Altay yönetmeliğin değiştirilmesindeki amacı, Talim ve Terbiye Kurulunun inceleme ve denetleme yapacak donanımında personelden yoksun olup olmadığını, yetkilendirilen Yayınlar Dairesi Başkanlığında kaç tane eğitim uzmanının olduğunu, önemli bir görevi elinden alınan Talim ve Terbiye Kurulunun yeni bir görev tanımı olup olmayacağını sormuştur.¹¹⁸¹

Soru önergesinde ders kitapları, çalışma kitapları ve öğretmen kılavuz kitaplarının inceleme ve denetleme yetkisinin Talim ve Terbiye Kurulundan alınarak Yayınlar Dairesi Başkanlığına verildiğine yönelik iddianın doğru olmadığını söyleyen Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, söz konusu kitapların inceleme ve değerlendirilmesinin ilgili oldukları genel müdürlüklere verildiğini anılan kitapların iddia edildiği gibi incelenip denetlenmesi değil “incelenip değerlendirilmesinin” yapılacağını söylemiştir. Yayınlar Dairesi Başkanlığının sadece bu kitapların başvurusunu kabul edecek ön incelemesini yapacağını, incelenme ve değerlendirme için ilgili genel müdürlüğe göndereceğini söyleyen Hüseyin Çelik, 5 Aralık 2003 tarihine kadar her türlü eğitim

1180 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 17-22.

1181 TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Kasım 2006, D. 22, C. 134, s. 526.

aracının Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca incelendiğini ancak 3 Aralık 2003 tarihinde 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nun 55. maddesinin değiştirilmesi sonucunda “Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları İnceleme Yönetmeliği”nin yürürlükten kaldırıldığını ve “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” şeklinde iki yönetmeliğin birleştirildiğini açıklamıştır.

Bakanlığın piyasadaki kitapları denetleme gibi bir yetki ve görevi bulunmadığının altını çizen Hüseyin Çelik küfür, argo ve hakaret dolu kitapların okullara sokulmaması gerektiğini, bu konudaki sorumluluğun *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nin 31. maddesi çerçevesinde yönetici ve öğretmenlerde olduğunu ve bu sorumluluklarını yerine getirmeyenler hakkında gerekenin yapıldığını ifade etmiştir. Ders kitaplarının kalitesinin arttırılması amacıyla 1739 sayılı kanununda 5005 sayılı kanunla değişiklik yapıldığını ve kitap yazımında yayıncı şartı getirildiğini açıklayan Hüseyin Çelik, teknolojik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak bilgi teknolojisindeki gelişmeler paralelinde her türlü eğitim aracının Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca incelenmesinin mevcut kapasitesine göre mümkün olmadığını söylemiştir. Bu bağlamda artık sorumluluk ve yetki paylaşımının gerekli olduğu söyleyen Çelik, bu görevin iş kullanıcı pozisyonunda olan okullara ve öğretmenlere devredildiği belirtmiştir.¹¹⁸²

Denizli Milletvekili Mustafa Gazalcı’nın, ders kitaplarının incelenmesine ilişkin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in cevaplaması istemiyle verdiği soru önergesinde aşağıdaki soruları sormuştur:

1. 1 Eylül 2006 tarihinde ders kitapları inceleme yönetmeliğinde yapılan değişikliğe göre, ders kitaplarının incelenmesi bakanlık birimlerinde yapılacak, 15 Kasım ile 31 Ocak arasında incelenen kitaplar 15 Şubatta da *Tebliğler Dergisinde* yayımlanacaktır. Yönetmelik değişikliğiyle öngörülen bu takvim niçin yürümemiştir? Aksamanın nedeni nedir?

1182 TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Kasım 2006, D. 22, C. 134, s. 526-527.

2. Bakanlık birimlerinin kitap incelemeye Ocak ayının son haftasında başlamasının nedeni donanım, ait yapı ve hazırlık eksikliği midir?
3. Bakanlık birimlerine kitap incelemekle Talim Terbiye Kurulundan (TTK) uzman görevlendirilmiş midir? Görevlendirilenler arasında TTK'da iken kitap inceleme görevi üzerinden almanlar var mıdır? Varsa bu kişilere niçin görev verilmiştir?
4. 31 Ocak 2007 tarihine kadar değişen yönetmeliğe göre kaç ders kitabı kabul edilmiştir?¹¹⁸³

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin bazı maddelerini değiştiren ve geçici 9. maddeyi ekleyen, Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 4 Temmuz 2006 tarihli ve 26218 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdiğini hatırlatan Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, bu yönetmeliğin 2. maddesinin son fıkrasında; "Kabul edilen ders kitaplarının adları, yazar/yazarlar, varsa yayınevi adları ve fiyatları ile birlikte en geç takip eden yılın Ocak ayının ilk on gün içinde *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanır." hükmünün yer aldığını ancak, 3. maddesinde ise kabul edilen ders kitaplarının fiyatları ile birlikte listesinin; 2007 yılına mahsus olmak üzere Mart ayının ilk on günü içinde *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanacağı belirtildiğini söylemiştir. Diğer taraftan, 1 Eylül 2006 tarihli ve 26276 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* gereği, 15 Kasım 2006 tarihi itibarıyla, özel kesimce hazırlanan baskıya hazır nüshalar müracaat tarihinin son gününde, yayınevlerince müracaat dilekçeleri sıraya konularak eserlerin toplu hâlde, Bakanlığın Yayımlar Dairesi Başkanlığına teslim edildiğini söyleyen Çelik, Başkanlıkça anılan mevzuat gereği oluşturulan ön inceleme komisyonlarında, 739 başvuru; baskıya hazır nüshanın ön incelemesi 16 Kasım-15

¹¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Şubat 2007, D. 22, C. 148, s. 363.

Aralık 2006 tarihlerinde yapılarak incelenmek üzere ilgili birimlere gönderildiğini açıklamıştır. Çelik, ilgili birimlerce inceleme süreci başlatılmış, iş ve işlemler devam ederken bir sendika tarafından açılan dava sonucunda Danıştay Sekizinci Dairesince 16 Ocak 2007 tarihli ve E:2006/4768 sayılı yürütmenin durdurulması kararı verilmesi üzerine, inceleme durdurulmuş ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı aracılığı ile 15 Şubat 2007 tarihi itibarıyla Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına iade işlemleri başlattığını belirtmiştir.

Hüseyin Çelik, Bakanlığın ilgili birimlerine gönderilen baskıya hazır nüshalarının incelenmesi için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığından uzman görevlendirilmediğini, ancak baskıya hazır nüshalarının incelenme aşamasında rehberlik etmek amacıyla Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Öğretim Materyallerini Geliştirme ve İnceleme Merkezi Müdürlüğünde öğretmen olarak çalışan ve kitap inceleme komisyonlarında görev yapan öğretmenlere, ilgili birimlerde görev verildiğini açıklamıştır. Çelik ayrıca 1 Eylül 2006 tarihli ve 26276 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlanan *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin* 4, 5 ve 9. maddelerinin, Danıştay Sekizinci Dairesinin 16 Ocak 2007 tarihli ve 2006/4768 sayılı kararıyla yürütülmesi durdurulmuş olduğu için ilgili birimlerde incelenen eserlerden uygun puan alanların Talim ve Terbiye Kuruluna intikali söz konusu olmaması sebebiyle kabul edilen kitap olmadığını söylemiştir.¹¹⁸⁴

3.5.4. Ders Kitaplarının Yayımlanması

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre Kurulca kabul edilen ders kitaplarının yayımlanması şu şekilde yapılmıştır: Kurulca kabul edilen ders kitabının karara bağlanmış orijinal nüshasının baskısı yapılmıştır. Kitapların baskısı açık, net, renkli, görsel algıyı kolaylaştırıcı, kullanılabilir ve korunabilir nitelikte olmak zorundaydı. Beş formayı

1184 TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Şubat 2007, D. 22, C. 148, s. 363-364.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

geçen kitaplara sırt verilmek ve sırt kitabın adı ve sınıfı, kitabın ön kapağı üstte ve yatay durumda iken soldan sağa doğru okunabilecek şekilde yazılması gerekiyordu. Arka kapakta; sağ alt köşede barkod ve ISBN’ye yer verilirdi. Bu madde 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Arka kapakta kitabın Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformundaki elektronik nüshasına yönlendiren karekoda sağ alt köşesinde ise barkod ve ISBN’ye yer verilir.” şeklide yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁸⁵ İç kapakta; basıldığı yıla ve yere, kitabın kabul edildiğine dair Kurul kararının tarih ve sayısına, genel yayın seri ve dizi numaralarına, telif hakkı, baskı kararı veya onayına ve baskı sayısına yer verilirdi.¹¹⁸⁶ Bu maddeler 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de aynı şekilde yer almıştır.¹¹⁸⁷

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde iç kapakta yukarıdakilerine ek olarak “Kurulca bu kitabın kabul edilmiş olması ders kitabından yayınevi ve yazarın/ yazarların sorumluluğunu kaldırmaz.” ibaresine yer verilmiştir. Yönetmelikte ayrıca “Kurulca kabul edilen elektronik eğitim içerikleri yayımlanması için başvuru sahiplerince Bakanlık Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğüne gönderilir.” maddesi eklenmiş ve ilk kez yönetmeliklerde yer alan elektronik eğitim içeriklerinde bulunması gereken hususlar elektronik eğitim içeriklerinin ve donanımının kabul edildiğine dair Kurul kararının tarih ve sayısına, genel yayın seri ve dizi numaraları ile telif hakkına şeklinde sıralanmıştır. Kurulca bu elektronik eğitim içeriğinin kabul edilmiş olması eser sahibinin/ sahiplerinin sorumluluğunu kaldırmayacağı belirtilmiştir.¹¹⁸⁸

1185 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1186 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1187 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1188 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.6. DERS KİTAPLARINDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI

25 Haziran 1964 tarihli yönetmeliğe göre yazarlar ya da yayınevi, yeni kabul edilen ders kitapları ile süresi üç ders yılı uzatılan ders kitaplarında her yıl için değişiklik isteğinde bulunabilmişlerdir. Fakat değişikliklerin kitaplara uygulanması Bakanlığın iznine bağlanmıştır. Aynı şekilde Bakanlık da gerekli gördüğü düzeltmeleri ve değişiklikleri her zaman yazardan ve kitabı basandan isteyebilmiştir. Bu isteğin yerine getirilmemesi durumunda kitap okutulmaz ve ders kitapları listesinden çıkartılır. Ayrıca Bakanlık gerekli bulursa uzatma süreleri içinde, sebep belirterek, bir ders kitabını yürürlükten kaldırabilmiştir.¹¹⁸⁹

Okutulma süresi içerisinde ihtiyaç duyulacak miktarda kitap Yayınlar Dairesi Başkanlığınca bastırılmıştır. Yazar veya ilgili ana hizmet birimince kitaplarda yapılması istenilen değişiklik teklifleri, üç ayrı kitap üzerinde gösterilmek suretiyle Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına sunulmuştur. Teklifler Kurulca kabul edildikten sonra baskıya örnek kitaplar Yayınlar Dairesi Başkanlığına gönderilmiştir.¹¹⁹⁰

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliği*’ne göre birinci veya müteakip baskıları yapılan kitapların beş adedi, ilgili ana hizmet birimine gönderilmiştir. Birimce incelenen kitaplardaki dizgi ve baskı hataları ile bilgi yanlışları müteakip baskıda düzeltilmek üzere tespit edilir. Yayınlar Dairesi Başkanlığı, kitapların baskı ve dağıtım durumlarını takip etmek, harcamalar ve diğer konularla ilgili istatistik bilgileri derlemek mecburiyetindeydi.¹¹⁹¹

16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre okutulma süresi içerisinde kitaplarda değişiklik yapılabilmiştir. Programları değiştirilen derslerin kitaplarının yeni

1189 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1190 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s. 9-13.

1191 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s. 9-13.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

duruma uyarlanmaları zorunluydu. Bakanlık, bunlarda gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri yazarından veya yayınevinden isteyebilirdi. Bu, yerine getirilmezse Bakanlık, gerekli değişikliği yapar veya kitabın, ders kitabı olma kararını kaldırırdı.¹¹⁹²

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre okutulan ders kitaplarında ihtiyaç duyulması hâlinde değişiklik yapılabilmiştir. Programları değiştirilen derslere ait kitapların yeni duruma uyarlanmaları zorunlu tutulmuştur. Bakanlık, bunlarda gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri yazarından veya yayınevinden isteyebilirdi. Süresi içinde yazar veya yayınevi tarafından düzeltme ve değişiklik yapılmadığı takdirde Bakanlık, gerekli değişikliği yapar veya kitabın, ders kitabı olma kararını kaldırırdı.¹¹⁹³

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre okutulan ders kitaplarında ihtiyaç duyulması hâlinde değişiklik yapılabilmiştir. Bu yönetmeliğe göre programları değiştirilen derslere ait kitapların yeni duruma uyarlanmaları zorunlu tutulmuştur. Bunun için, Bakanlıkça gerekli görülen düzeltme ve değişiklikler; özel kesimce hazırlanan eserlerde, yazardan veya yayınevinden istenmiştir. Süresi içinde yazar veya yayınevi tarafından düzeltme ve değişiklik yapılmadığı takdirde Bakanlık, kitabın, ders kitabı olma kararını iptal etmiştir. Bakanlık baskısı kitaplarda ise değişikli kurulacak komisyonlar vasıtasıyla yapılmıştır.¹¹⁹⁴

17 Mart 2004'daki yönetmelik değişikliğinde bu konu daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ders kitaplarının yeniden yazımını gerektirmeyen öğretim programı değişikliklerinde; kısmi değişikliklerin ders kitaplarına yansıtılması, yayınevlerinden/ilgili birimden istenmiştir. Başkanlıkça belirlenen süre içinde gerekli düzeltmelerin yapılmadığı tespit edilen ders kitabına ait Kurul kararı, kabulündeki yöntemle

1192 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

1193 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1194 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

iptal edilmiştir. Ders kitabının yeniden yazımını gerektiren program değişikliklerinde ise uygunluk kararı devam eden ders kitaplarının uygunluk süresi sona ermiş, başvurusu yapılmış olmakla birlikte Kurul kararına bağlanmamış eserler ise yayınevine iade edilmiştir.¹¹⁹⁵ Bu yönetmelikte geçen “yayınevi” ibaresi 3 Mart 2007’de “başvuru sahibi” olarak değiştirilmiştir.¹¹⁹⁶

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ders kitaplarının yeniden yazımını gerektirmeyen öğretim program değişikliklerinin ders kitaplarına yansıtılması şu şekilde yapılmıştır; Değişikliklerin ders kitaplarına yansıtılması, ilgili birim veya yayınevlerinden istenir. Gerekli durumlarda Başkanlık veya ilgili birimler, yazarların görüşlerini almadan da yansıtma ve düzeltme işlemi yapabilirler. Başkanlıkça belirlenen süre içinde gerekli düzeltmelerin yapılmadığı tespit edilen ders kitabına ait Kurul kararı iptal edilmiştir. Başvurusu yapılmış ve inceleme işlemi devam eden taslak ders kitaplarına değişikliklerin yansıtılması inceleme süreci içinde ilgili birim veya yayınevinden istenmiştir. Aynı yönetmeliğe göre ders kitabının yeniden yazımını gerektiren program değişikliklerinde ise başvurusu yapılmış, inceleme ve değerlendirme işlemleri sonuçlandırılmamış taslak ders kitapları ilgili birim veya yayınevine iade edilmiştir. Ders kitaplarının ise okutulma süresi sona ererdi.¹¹⁹⁷ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde aynı yaklaşım benimsenmiştir.¹¹⁹⁸

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ders kitaplarında ders kitabı olarak kabul edildiğine dair Kurul kararı olmadığı hâlde bu karar varmış gibi yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunan, intihal yapan yayınevi hakkında suç duyurusunda bulunulurdu. Suçu sübuta eren yayınevinin suç ile ilgili

¹¹⁹⁵ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹¹⁹⁶ *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

¹¹⁹⁷ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹¹⁹⁸ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

ders kitabına ait Kurul kararı iptal edilir ve diğer taslak ders kitapları ile ilgili başvuruları 2 yıl süreyle kabul edilmezdi.¹¹⁹⁹

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre ders kitaplarının yeniden yazımı ve yeniden hazırlanmasını gerektirmeyen eğitim ve öğretim programı değişikliklerinde değişikliklerin ders kitaplarına yansıtılması başvuru sahiplerinden istenmektedir. Gerekli durumlarda Başkanlık veya ilgili hizmet birimleri, yazarın/yazarların görüşlerini almadan da yansıtma ve düzeltme işlemi yapabilmektedir. Başkanlıkça belirlenen süre içinde gerekli düzeltmelerin yapılmadığı tespit edilen ders kitabına ait Kurul kararı iptal edilmiştir. Başvurusu yapılmış ve inceleme süreci devam eden taslak ders kitaplarına ilgili değişikliklerin yansıtılması da başvuru sahiplerinden istenebilmektedir. Ders kitabının yeniden yazımını gerektiren eğitim ve öğretim programı değişikliklerinde ise ders kitaplarının uygunluk süresi sona ermektedir. Başvurusu yapılmış ancak inceleme ve değerlendirme işlemleri sonuçlandırılmamış taslak ders kitapları başvuru sahibine iade edilmektedir.¹²⁰⁰

1199 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1200 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.7. DERS KİTAPLARININ SEÇİMİ, BASIMI VE DAĞITIMI

Ders kitaplarının serbest basıma bırakılmasından sonra okullar okutacakları kitapları belirleyip listeleri kitapçılara teslim etmeleri gerekiyordu. 1952 yılında bu seçim yaz aylarına denk geldiği için yapılan toplantılara bazı öğretmenler katılamamıştır. Dolayısıyla seçilen kitaplardan haberdar olmadıkları için öğrencilerinden eski kitapları talep edebilmişlerdir. Bazı kitapçılar ise öğretmenlerin kooperatifler aracılığıyla kitap satmalarını eleştirmiştir.¹²⁰¹ 30 Haziran 1953 tarihli 11632 sayılı genelge ile Millî Eğitim Bakanlığı ders kitaplarını hangi esaslara göre ve ne şekilde temin edecekleri 3 Mart 1952 tarihli ve 684 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan *Serbest Basıma Bırakılan Okul Ders Kitaplarının İncelenme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmelik*’te açık olarak belirtilerek 1953-1954 öğretim yılı başında okulların öğretime başladıkları tarihte ders kitaplarının öğrenciler tarafından herhangi bir sıkıntıya düşülmeden temin edilebilmesi için bahis konusu yönetmeliğin ciddi bir şekilde tatbik edilmesi zaruri olduğu hatırlatılmıştır. Bu açıdan valiliklerden okulların, ders yılı başında herhangi bir kitap darlığı çekmemesi için lâzım gelen tertip ve tedbirleri almalarının ve bir müşkülle karşılaştıkları takdirde durumdan Yayın Müdürlüğüne bildirmelerini istemiştir.¹²⁰² Liselerin dört yıla çıkarılması öğrencilerin kitaplara ulaşmasında bazı aksaklıklara sebep olmuştur.¹²⁰³ Yaşanan aksaklıkları önlemek için Bakanlık bazı önlemler almıştır.¹²⁰⁴ 1950-1960 döneminde 11.385.000, 1982-1983 yıllarında 45.000.000 ders kitabı basılmıştır.¹²⁰⁵

1201 Cemaleddin Bildik, “Öğretmenlerin Para İşleriyle Uğraşmalarına Son Verilmelidir”, *Akşam*, 16 Kasım 1952, s. 3.

1202 *Tebliğler Dergisi*, 29 Haziran 1953, S. 753, s. 71.

1203 “Okullarda Kitap Darlığı”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1954, s. 6.

1204 “Okul Kitabı Sıkıntısını Önleyici Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1955, s. 2; “Okul Kitabı Karaborsası Önleniyor”, *Hürriyet*, 2 Ekim 1958, s. 2.

1205 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Şubat 1960, D. 9, C. 12, s. 236; “Okul ve Yardımcı Ders Kitaplarına %20 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 13 Mart 1982, s. 1, 12.

25 Haziran 1964 tarihli yönetmeliğe göre ilkokullarda tek şubeli sınıfların ders kitaplarını sınıf öğretmenleri seçmiştir. Eğer ilkokul müdürü aynı zamanda sınıf öğretmeni ise, okuttuğu dersin kitabını kendi seçmiştir. Birden fazla şubesi olan sınıfların ders kitapları ise ilkokul müdürünün başkanlığında aynı sınıfın şubelerini okutan öğretmenlerce oy çokluğu veya oy birliğiyle seçilmiştir. Oyların eşit olması durumunda ilkokul müdürünün katıldığı tarafın seçtiği kitaplar seçilmiştir. Çoğunluğun kararına katılmayan öğretmenler başka bir kitabı seçemez ve okutamazlardı. Aynı yönetmeliğe göre satın alınacak ders kitaplarının seçme işini, orta dereceli okullarda okul müdürlerinin başkanlığı altında zümre öğretmenleri aralarında anlaşmak suretiyle yapmışlardır. Okul müdürü gerekli görürse dersle ilgisini dikkate alarak, müdür yardımcılarında birini ya da zümre öğretmenlerinden en kıdemlisini komisyon başkanlığı için görevlendirebilmiştir. Seçim işinde toplantıya katılanların çoğunluğunun verdiği karar kesindi. Oyların eşit olması durumunda okul müdürünün ya da başkanın katıldığı tarafın seçtiği kitaplar okutulurdu. Çoğunluğun kararına katılmayan öğretmenler başka bir ders kitabı seçemez ve okutamazlardı. Eğer dersin bir öğretmeni varsa kitap seçimi ilgili ders öğretmeni tarafından yapılmıştır. Aynı okulda aynı dersleri birisi okul müdürü olmak üzere iki öğretmen okutuyorsa kitap seçimini ikisi anlaşarak yaparlardı. Fakat anlaşma olmadığı durumda okul müdürünün seçtiği kitap okutulmuştur. Okulda dersin öğretmeni yoksa seçimi okul müdürü yapmıştır.¹²⁰⁶ Öğretmenlerin seçecekleri kitapları seçmeden tatil için okuldan ayrılmaları mümkün değildi. Fakat hastalık, doğum gibi sağlık özürleri dolayısıyla okuldan ayrılan ya da bulunmayan öğretmenlerin kitapları, ilgili komisyon tarafından seçilmiştir. Bulunduğu okuldan bir başka okula tayin olan öğretmenin seçtiği kitap, yerine gelen öğretmen tarafından o yıl için değiştirilemezdi.¹²⁰⁷

1206 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1207 *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1965, S. 11985, s. 5-6.

Kitaplarla ilgili millî eğitim müdürlüklerince kurulan il inceleme komisyonu bir lise müdürünün başkanlığında, varsa kız enstitüsü müdürü, erkek sanat enstitüsü müdürü, bir ilköğretim müfettişi ve ilköğretim müdüründen oluşuyordu. İlçelerde ise varsa lise müdürünün, yoksa orta dereceli okul müdürlerinin birinin başkanlığında ilköğretim müdürü, bir ilkokul müdürü ve bir orta dereceli okul öğretmeninden oluşuyordu. Orta dereceli okul bulunmayan yerlerde de varsa ilköğretim müfettişinin başkanlığında ilköğretim müdürü ile bir ilkokul müdüründen; ilköğretim müfettişi yoksa ilköğretim müdürünün başkanlığında bir ilkokul müdürü ile bir ilkokul öğretmeninden oluşuyordu.¹²⁰⁸

Orta dereceli okullarda okul müdürleri, ilkokullarda ilköğretim müdürleri; öğretmenlerin, zümre öğretmenlerinin, sınıf öğretmenlerinin seçtikleri kitapların adını ve ihtiyaç miktarlarını 15 Haziran’a doğru kitap listesinde adresleri yazılı ilgili yayınevlerine ya da kitap basanlara gönderirlerdi. Listelerin bir örneğini de il merkezinde il inceleme komisyonuna, ilçe merkezinde ise ilçe inceleme komisyonuna gönderirlerdi. Bu listelerin bir örneğini okulda öğrencilerin ve kitap bayilerinin görebileceği bir yere asılırdı. Yayınevleri ya da kitap basanlar, okul müdürleriyle ilköğretim müdürlüklerinden aldıkları listelere göre kendilerinden istenen kitapları Ağustos ayına kadar sipariş veren, kitapçılara ya da okul kooperatiflerine gönderirlerdi. İllerde millî eğitim müdürleri ilçelerde ilköğretim müdürleri kitapların, okulların istedikleri miktar üzerinden kitapçılara gelip gelmediğini denetlerlerdi. Bu tarihe kadar kitaplar gelmemiş ise, komisyonlar tarafından, gelmeyen kitabın yerine aynı dersin başka bir kitabı seçilerek kitabı basan yayınevine, mahallî kitapçılara ve okul kooperatiflerine bildirilmiştir.¹²⁰⁹

Seçilebilecek kitapların bulunduğu listeyi Millî Eğitim Bakanlığı genellikle genelgeler yoluyla liste hâlinde yayımlamıştır. Genelgelerde

1208 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1209 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

okutulacak kitaplara ilişkin bilgiler yer almıştır. Örneğin ticaret ortaokullarının üçüncü sınıflarına meslek dersleri bölümüne konulan Beşir Göğüş tarafından yazılan Türkçe III; Kız ve Erkek Sanat Orta Yapı ortaokulları birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarının meslek dersleri bölümünde Beşir Göğüş tarafından yazılan Türkçe I, II ve III kitaplarının 1962 -1963 öğretim yılı için ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüştür.¹²¹⁰ Bu kitaplar 5 Mart 1968 tarihli 9559 sayılı genelge ile ders kitapları listesinden çıkarılmıştır.¹²¹¹

16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre kitap seçimi, ilkokullarda, aynı sınıflarda görevli şube öğretmenleri, diğer okullarda ise, zümre öğretmenleri tarafından yapılmıştır.¹²¹² Bu seçim yöntemi 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği* ile sürdürülmüştür.¹²¹³ Daha önceki yönetmeliklerde ayrıntılı olarak anlatılan bu konu ana hatlarıyla belirtilmiştir.

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde kitapların seçimi, ilkokullarda, aynı sınıflarda görevli şube öğretmenleri, diğer okullarda ise zümre öğretmenleri tarafından, bu okulların okul-aile birliğinden de bir temsilcinin katılması ile en kıdemli şube veya zümre öğretmenin başkanlığında, *Tebliğler Dergisi*'nde yer alan kitaplar arasından, varsa kitap örnekleri de incelenerek yapılacağı yazılmıştır. Yönetmelik kitap seçiminde; kitabın fiyatı, baskı yılı, baskı ve cilt kalitesi ile önceki yılda aynı sınıf veya dönemler için seçilip seçilmediği gibi hususların dikkate alınmasını istemiştir. Seçilen kitapların seçilme sebepleri için gerekçeli bir rapor hazırlanmış ve okul müdürlüğüne teslim edilmiştir. Kitap seçimi ile ilgili bu raporlar, her yıl Bakanlık veya ilköğretim müfettişleri tarafından incelenmiştir.¹²¹⁴

1210 *Tebliğler Dergisi*, 14 Mayıs 1962, S. 1203, s. 49.

1211 *Tebliğler Dergisi*, 11 Mart 1968, S. 1492, s. 67.

1212 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

1213 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1214 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

3 Eylül 1996’daki yönetmelik değişikliğinde örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulacak ders kitabı seçiminde Kurulca kabul edilip *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan ders kitaplarının tamamının listesi okulun uygun bir yerine asılarak öğrenci ve velilere duyurulması istenmiştir. Öğrenciler ve veliler, kimsenin müdahalesi olmadan istedikleri ders kitaplarını seçme, alma ve kullanmada serbest bırakılmışlardır. Okul yönetimleri, Kurulca kabul edilen ders kitapları çeşitlerinin okul ve sınıf kitaplıklarında bulundurulmasını sağlamakla yükümlüydüler.¹²¹⁵ 12 Ağustos 1998’de veli ve öğrencilerin kitap seçimleri kaldırılmış bu konu gene öğretmenlerin tercihine bırakılmıştır. Buna göre Kurulca kabul edilen ders kitaplarının yayımlandığı *Tebliğler Dergisi*’nin her öğretmen tarafından incelenmesi okul yönetimince sağlanmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim kuramlarında okutulacak ders kitapları, ilgili sınıf ve branş öğretmeni tarafından seçilmesi istenmiştir. Sınıf öğretmeni ve branş öğretmeni, seçtikleri kitapların seçme gerekçeleri konusunda zümre öğretmenler kuruluna bilgi vermeleri istenmiştir. Bu toplantıya okul-aile birliği başkanı ya da uygun göreceği üyelerin katılması sağlanırdı. Sınıf ve branş öğretmeni, seçtiği kitap listesini gereği için okul müdürüne sunardı. Okul yönetimleri Talim ve Terbiye Kurulunca kabul edilen ders kitapları çeşitlerinin okul ve sınıf kitaplıklarında bulundurulmasına özen göstermekle sorumlu tutulmuşlardır.¹²¹⁶ 17 Mart 2004’te yapılan yönetmelik değişikliğinde buna ek olarak Bakanlığın resmî ilköğretim kurumları öğrencileri için belirleyeceği derslerin kitaplarını satın alabileceği ve bu ders kitaplarının seçiminde, yönetmeliğin kitapların seçimine ilişkin hükümlerinin uygulanamayacağı belirtilmiştir.¹²¹⁷ 18 Mayıs 2006’da yapılan yönetmelik değişikliğinde ise “resmî ilköğretim kurumları” ibaresi “resmî ilköğretim ve ortaöğretim kurumları” olarak değiştirilmiştir.¹²¹⁸

1215 *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1996, S. 22746, s. 32-33.

1216 *Resmî Gazete*, 12 Ağustos 1998, S. 23431, s. 3.

1217 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1218 *Resmî Gazete*, 18 Mayıs 2006, S. 26172.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Kitapların ücretiz dağıtılmasıyla öğretmen veya okulların ders kitabı seçmeleri de ortadan kalkmıştır. Talim ve Tebriye Kurulu tarafından kabul edilen ders kitapları, ders kitapları havuza girmektedir. Buradaki kitaplardan Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü ihtiyacı çerçevesinde ihaleye çıkmaktadır. İhale sonrasında basılan ders kitapları öğrencilere dağıtılmaktadır. Bu dağıtımda bazen aynı düzeyde aynı dersin farklı yayınevleri tarafından hazırlanan kitaplar dağıtılmaktadır. Bazen de bir derste ders kitapları havuzunda sadece bir kitap olduğundan tüm öğrencilere aynı kitap dağıtılmaktadır. Yayınevleri daha çok basım sayısı fazla olan kitaplara yoğunlaşmaktadırlar. Özellikle meslek eğitiminde kullanılan ders kitapları eğer ilgili genel müdürlük tarafından da hazırlanmamışsa ve Talim ve Terbiye Kurulunun kabul ettiği ders kitapları havuzunda yer almıyorsa o zaman geçici çözüm olarak ilgili genel müdürlük tarafından hazırlanan eğitim araçları Talim ve Terbiye Kurulunun denetiminden geçmeden eğitim aracı olarak basılmakta ve öğrencilere geçici çözüm olarak dağıtılmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığının yaşadığı sorunlardan biri de ders kitaplarının dağıtımı meselesi olmuştur. Her öğretim yılının başında genellikle ders kitaplarının basımı ve dağıtımında gecikmeler yaşanmış ve bu durum bazen eğitim öğretimi aksatacak düzeyde olmuştur. Gazetelerde ders kitaplarının geciktiğine, öğrencilerin kitapsız kaldığına dair çok sayıda habere rastlamak mümkündür. Harf değişikliğinden sonra Arap harfleriyle basılan kitapların yasaklanması bu sorunu büyütüştür. Bu yüzden Bakanlık öğretmenlerden daha fazla çalışma beklediğine dair bir genelge yayımlamıştır. Genelgede “Bazı ders kitaplarının yetişmemesi dolayısıyla programların çizdiği hedefe varabilecek şekilde devam edilmesi, muallimlerimizin yapılan inkılabın kıymetini müdrik olarak gösterecekleri gayret ve takip edecekleri iyi usul sayesinde talebeye verilecek bilgi derecesi azaltılmış olmamalıdır.” denilmiştir.¹²¹⁹ Bakanlık ayrıca önerdiği kitapları okutmayan öğretmenleri de uyarmıştır. Millî Eğitim Bakanı Necati Bey 1928

1219 “Maarif Vekâletinin Yeni Bir Tamimi”, *İkdam*, 17 Kasım 1928, s. 2.

yılında okullara gönderdiği bir genelgede bu konuya temas ederek bazı öğretmenlerin kitapları beğenmeyip öğrenciye not tutturarak ders yaptıklarını eleştirmiş ve “Herhangi bir kitabı beğenmeyen muallim, yeni kitap yazarak vekâlete göndermekte serbesttir.” demiştir.¹²²⁰

1933 yılında “tek kitap” uygulamasına, yani ders kitaplarının devlet tarafından yayınlanıp bastırılması uygulamasına geçilmesine rağmen bu sorun 1940’lara kadar devam etmiştir.¹²²¹ Her yıl yaşanan benzer sorunları Ebuzziya Zade, Bakanlık bürokrasinin çalışma şeklini “Galiba, vekâletteki yetkililerde mekteplerle birlikte tatile çıkıyor ve ancak tatil bittikten sonra mektepler açılırken işe başlıyorlar.” sözleriyle eleştirmiştir.¹²²²

Maarif Vekâleti okul kitaplarını zamanında yetiştirmek için gayret sarf etmiştir. Maarif Vekâletinden yazılan 6 Eylül 1931 tarih ve 2232 numaralı tezkerede; devlet matbaasında bastırılarak ders senesi başına yetiştirilmesi için gereken malzemenin yeterli olmadığı başta kâğıt olmak üzere diğer malzemelerin temin için devlet matbaasına kredi açılması istenmiştir. Maliye Vekâleti 7 Eylül 1931 tarih ve 1750/184 numaralı yazısında yalnız mektep kitaplarının kâğıt ve malzemesine münhasır bulunmak şartıyla 15,000 liralık kredi açılmasını uygun görmüştür. 14 Eylül 1931 tarihinde bu kredi kararname ile onaylanmıştır.¹²²³ Yine 1935-1936 eğitim-öğretim yılı için ayrı dille basılacak olan okul kitaplarına kullanılmak üzere kırtasiye deposundan alınacak kırtasiye ve sair malzeme için kitaplar satılmaya başlandığı tarihten itibaren bedeli her ay muntazaman ödenmek ve 1935 mali yılı içinde hesabı tamamen kapatılmak şartıyla, Hazinece Maarif Vekillğine 100,000 liralık kredi açılmıştır.¹²²⁴ 13 Mayıs 1937 tarihli kararname ile de 1937-1938 ders yılı ihtiyacını karşılamak üzere

1220 “Mekteplerde”, *İkdam*, 13 Ocak 1928, s. 3.

1221 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 64.

1222 Ebuzziya Zade, “Yine Maarif İşleri”, *Zaman*, 20 Ağustos 1934, s.1-2.

1223 BCA. 30.18.1.2/23.64.9. 14.09.1931.

1224 BCA. 30.18.1.2/56.56.14. 28.06.1935.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

bastırılacak okul kitapları için lüzumu olan ve bedeli 182,000 lira tutmakta olduğu anlaşılan 520 ton kâğıdın Sümer Bank İzmit kâğıt fabrikasından pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.¹²²⁵

Döviz ile alışveriş izne tabi olduğundan Millî Eğitim Bakanlığı bu yolla kitap alacağı zaman izin alınmıştır. Bu izin kararname ile verilmiştir. 20 Kasım 1939 tarihli kararname ile altı yıldan beri okullarda İngilizce eğitimde kullanılan İngilizce ders kitaplarının savaş vaziyetinden dolayı tedarikinde zorluk çekilmesinde dolayı kitapların Türkiye’de basılması için ödenecek telif hakkı için Maarif Vekâletinin 500 İngiliz lirasını kullanmasına izin verilmiştir.¹²²⁶ 30 Ocak 1940 tarihli kararname ile Maarif Vekillîğince yayınlanmakta olan okul ders kitaplarının yeni baskılarında tertip ve tabî tekniği bakımından istifade edilmek üzere Fransa’dan yayınlanmış olan okul kitaplarından bir seri temini için 150 lira kullanımına izin verilmiştir.¹²²⁷ Ayrıca 31 Mayıs 1940’ta yayımlanan kararname ile ders kitaplarının zamanında yetişebilmesi için Maarif Matbaasında hafta tatilleri kaldırılmış ve mesai üç saat uzatılmıştır.¹²²⁸

12 Aralık 1952’de Burdur Milletvekili Mehmet Özbey’in, okul kitaplarının okullarda ihtiyaca cevap verecek şekilde vaktinde hazır bulundurulması için ne gibi tedbirler düşünüldüğüne yönelik soru önergesine Millî Eğitim Bakanı Tefik İleri cevap vermiştir. Mehmet Özbey okul kitapları zamanında yetişmediğini belirterek gittiği yerlerdeki öğrenci, öğretmenler ve velilerin bundan şikâyetçi olduklarını söylemiştir. Birçok yerde öğretmenlerin maaşlarından para keserek kitap almak için gönderdiklerini fakat kitaplara erişemediklerini açıklayan Özbey, bazı kitapların ise neşredilse dahi piyasada istenilen mevcutlarının bulunmadığını ifade etmiş ve “Bilhassa okulun açılmasına takaddüm eden haftalarda Eylül ayında bütünleme imtihanları başladığı ve okullarda öğretmenler de mevcut olduğuna göre; her öğretmenin sınıfta okutacağı kitabı bu müddet

1225 BCA. 30.18.1.2/74.39.13. 13.05.1937.

1226 BCA. 30.18.1.2/89.1092. 20.11.1939.

1227 BCA. 30.18.1.2/89.131.8. 30.01.1940.

1228 BCA. 30.18.1.2/91.53.7. 31.05.1940.

zarfında seçerek ve tam tedrisata başlanacağı sırada bütün kitapların Türkiye’nin en uzak noktasındaki bir köye dahi yetişebilecek derecede gerekli tedbir ve hazırlığı almak hususunda ne düşünülüyor?” diye sormuştur.¹²²⁹

Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, *Serbest Basıma Bırakılan Ders Kitaplarını İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkındaki Yönetmeliği*’nin 1952-1953 ders yılında tatbik olunan maddeleri gereğince, ders kitapları listesinin okullar öğretime başlamadan bir ay evvel yayınlandığını ve bu suretle bütün okulların ders kitaplarını öğretime başlamadan önce kitaplarını seçtiklerini söylemiştir. Tevfik İleri, okullar tarafından seçilen kitapların derslere başlamadan önce bütün bayilerde ve Bakanlık yayınevlerinde bulundurulduğundan bu yıl hiçbir yerde kitap sıkıntısı çekilmediğini ve Bakanlığa bu yolda bir şikâyetle de bulunulmadığını açıklamıştır. 1953-1954 ders yılında yukarıda bahis konusu edilen yönetmeliğin bütün maddelerinin yürürlüğe gireceğini ve buna göre; ders kitapları listesinin 15 Mayıs 1953 tarihinde yayınlanacağını, okul idarelerinin 1953-1954 ders yılında okutacakları kitapları okullar tatil olmadan evvel seçeceklerini açıklayan İleri, sipariş edilen kitapların tatil aylarında mahallî bayilerde ve Bakanlık yayınevlerinde hazır bulundurulacağından 1953-1954 ders yılında da ders kitabı sıkıntısı çekilmeyeceğini söylemiştir.¹²³⁰

Millî Eğitim Bakanlığı, şahıs veya yayınevleri tarafından 1950-1960 öğretim yılı için 524 çeşit ders kitabından 11.385.000 nüsha basılmış ve bu kitaplar zamanında hazırlanarak memleketin en uzak yerlerine kadar sevk edilmiş ve okulların öğretime başladığı tarihte her hangi bir kitap darlığı çekilmemiştir. (5-30) forma civarında olan bu 11.385.000 kitaba lüzumlu kâğıt ve kaplık Bakanlıkça temin edilmiş ve alâkalılara da tahsis edilmiştir.¹²³¹

1229 TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Aralık 1952, D. 9, C. 18, s. 229.

1230 TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Aralık 1952, D. 9, C. 18, s. 230.

1231 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Şubat 1960, D. 9, C. 12, s. 236.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

25 Haziran 1964 tarihli yönetmelikte ders kitaplarının en az üçüncü hamur ve 60 gramlık yerli kâğıda ya da bu nitelikte ithal kâğıtlara basılması istenmiştir.¹²³² Bu madde 28 Nisan 1965'teki yönetmelik değişikliğinde "Okul ders kitapları, Bakanlıkça kabul edilen nitelikteki kâğıtlara basılabilir. Bundan daha düşük nitelikteki kâğıtlara ders kitabı basılamaz." şeklinde değiştirilmiştir.¹²³³ İlkokulların 1., 2., ve 3. sınıf ders kitaplarında kullanılacak harf puntoları şartnamelerle saptanmıştır. Bu okulların 4. ve 5. sınıfları ile orta dereceli ve dengi okullarda okutulacak ders kitapları 10 puntodan daha küçük harflerle basılamazdı. Ancak okuma parçaları, sorular vs. gibi metin dışı yazıların baskısında 8 punto harf kullanılmasına izin verilmiştir. Bakanlık, ders kitaplarının niteliğini belirtme sırasında, gerekirse, her kitabın en çok ve en az kaç sayfa olacağını, hazırlayacağı bir şartname ile ayrıca belirleyip ve ilân edebiliyordu.¹²³⁴

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliği*'ne göre yarışma ve sipariş yolu ile kabul edilen veya yazılmış olanlardan seçilen kitapların baskı onayları Yayınlar Dairesi Başkanlığınca Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürlüğüne gönderilmiştir. Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürlüğü, Bakanlıkça bastırılan kitapların baskı, dağıtım, toptan ve perakende satış işlemlerini yürütmüştür. Bakanlıkça bastırılacak kitapların baskı sayıları Yayınlar Dairesi Başkanlığınca tespit edilmiştir.¹²³⁵ Bakanlıkça bastırılacak kitapların baskı sayıları Daire Başkanlığınca ihtiyaca göre tespit edilmiştir. Daire Başkanlığı kitapların baskı ve dağıtım durumlarını takip etmiş, harcamalar ve diğer konularla ilgili istatistiki bilgilerin toplanmasını sağlamıştır.¹²³⁶ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu konuda değişikliğe gidilmiştir. Aralık ayının 6. iş günü mesai bitimine kadar Kurulca kabul edilen, okutulma süresi devam eden ve süresi uzatılan ders kitaplarının

1232 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1233 *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1965, S. 11985, s. 5-6.

1234 *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1965, S. 11985, s. 5-6.

1235 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s.9-13; 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1236 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21; 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

listesi, *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmak üzere Aralık ayının son iş günü mesai bitimine kadar Daire Başkanlığına gönderilmesine istenmiştir. Bir sonraki öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarı veya yazarları, yayınevi adları ve varsa fiyatları ile birlikte en geç takip eden yılın Ocak ayının ilk 10 günü içinde *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanırdı. Ancak Kurulca şartlı olarak ders kitabı olması uygun bulunan ve 15 günlük düzeltme süresi Aralık ayının son iş gününden sonraya kalan eserlerden Aralık ayı sonuna kadar düzeltme işlemi tamamlanmamış olanların okutulmaya başlanacağı öğretim yılı, bir sonraki öğretim yılına ertelenmiştir.¹²³⁷

16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde kitaplarda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri kitapların estetik bakımdan yeterli ve göz sağlığına uygun olması gerekiyordu. Bunun için kitapların mümkün olduğu kadar kaliteli kâğıda basılması ve yazı punto büyüklüklerinin uygun olması gerekiyordu. Buna göre 6-7 yaş için 24 punto, 7-8 yaş için 18 punto, 8-9 yaş için 12 punto, 9-12 yaş için 11 punto, 12 yaş ve yukarısı için 10 punto büyüklüğünde olması gerekiyordu. Ayrıca resim, grafik, şema, plân, harita ve benzeri unsurların oluşturulmasında görünümün yanı sıra eğiticilik ve öğreticilik vasfına da önem verilmesi, baskılarının açık ve anlaşılır olması ile kitapların kullanılabilir ve korunabilir nitelikte hazırlanması gerekiyordu.¹²³⁸

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre Bakanlıkça yayımlanacak kitapların baskı adedi Daire Başkanlığınca ilgili birimle iş birliği yapılarak ihtiyaca göre belirlenmiştir. Daire Başkanlığı, Bakanlık veya özel kesimce üretilen kitapların yayım ve dağıtım durumlarını izlemek ve harcamalar ile diğer konularla ilgili istatistik verileri toplamakla görevliydi.¹²³⁹ Aynı husus 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde de tekrar edilmiştir.¹²⁴⁰

¹²³⁷ *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

¹²³⁸ *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

¹²³⁹ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

¹²⁴⁰ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

FP Grubu adına 21 Mart 2000’de TBMM konuşan Adıyaman Milletvekili Mahmut Göksu, eğitimdeki temel sorunlardan bir tanesinin ders kitapları olduğunu belirtmiş ve ders kitaplarında ve programlarda seviyeye uygun olmayan bilgilerin çocuklara verildiğini açıklamıştır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığının, ders kitaplarının basım ve dağıtımında gerekli önlemleri alamadığı için her yıl, çocukların kitapsız ders başı yaptığını ileri sürmüştür. “Meclis lojmanlarında bile, çocuk, kitapsız olarak ders başı yapabiliyor; artık, geriye kalanı siz düşünün.” demiştir.¹²⁴¹ Kitapların bulunmaması basında da yer almıştır. Bazı kitapçılar 5 trilyonluk bir sektör hâline gelen ders kitapları piyasasında pis işlerin döndüğünü ve MEB tarafından bastırılan kitapların depolarda bekletilerek özel sektöre rant sağlandığını ileri sürmüştür.¹²⁴²

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* Millî Eğitim Bakanlığına ilköğretim ve ortaöğretim kurumları öğrencileri için belirleyeceği derslerin kitaplarını satın alma yetkisi vermiştir. Bakanlıkça satın alınacak veya bastırılacak kitapların baskı adedi, Daire Başkanlığınca ilgili birimle iş birliği yapılarak ihtiyaca göre belirlenmiştir. Önceki yıllardan kalan baskılar dağıtılmadan önce, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığından görüş alınmıştır. Baskı, satın alma ve dağıtım işlemleri Daire Başkanlığınca yürütülmüştür.¹²⁴³ 11 Haziran 2011’da yapılan yönetmelik değişikliğinde bu yöntemde değişikliğe gidilerek Daire Başkanlığının, Başkanlıkça kabul edilen ve okutulmak üzere her yıl *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulan ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları ve uygun bulunan eğitim araçları ile elektronik ortamdaki eğitim materyalini satın alacağı ve ücretsiz olarak dağıtacağı belirtilmiştir. Daire Başkanlığınca satın alınacak kitapların adedi, birimlerle iş birliği yapılarak okul/kurum müdürlüklerince elektronik ortamda girilen ihtiyaca göre belirlenmiştir.¹²⁴⁴ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde 11 Haziran 2011’da yapılan yönetmelik değişikliğinde yer alan bu yöntem

¹²⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Mart 2000, D. 21, C. 28, s. 534-535.

¹²⁴² Aziz İlgazi, “Nerede Bu Kitaplar!”, *Türkiye*, 30 Eylül 2000, s. 9.

¹²⁴³ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹²⁴⁴ *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

benimsenmiştir. 11 Haziran 2011’da yapılan yönetmeliğinde yer alan “Daire Başkanlığı” ibaresi “Genel Müdürlük” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca önceki yıllardan kalan baskılar dağıtılmadan önce Başkanlıktan görüş alınacağı, baskı, satın alma ve dağıtım işlemlerinin Genel Müdürlükçe yürütüleceği ifade edilmiştir.¹²⁴⁵

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre kitapların Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca uygun görülen inceleme süreçleri Başkanlığın elektronik ortamında yayımlanabilirdi. Yayımlar Daire Başkanlığı, ilgili birim ve yayınevlerince hazırlanan kitapların basım ve dağıtımını izlemekle ve konu ile ilgili istatistiki verilerle sınıflara göre okutulan ders kitaplarının listesini Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’na bildirmekle sorumluydu.¹²⁴⁶ 11 Haziran 2011’da yapılan yönetmelik değişikliğinde Yayımlar Daire Başkanlığından satın alınarak dağıtımı yapılan kitapların listesini de tutmasını istemiştir. Yayınevleri de her yıl baskı ve satışını yaptıkları ders kitaplarının miktarını, baskı ve satışı izleyen iki ay içinde Daire Başkanlığına bildirmek zorundaydılar.¹²⁴⁷ Benzer yaklaşım 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de benimsenmiştir.¹²⁴⁸

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre Genel Müdürlük, Başkanlıkça kabul edilen ve okutulmak üzere her yıl Genel Müdürlüğe liste hâlinde bildirilen ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim ders kitapları ve uygun bulunan eğitim araçları ile elektronik ortamdaki eğitim içeriklerini satın alır. Genel Müdürlükçe satın alınacak kitaplar ve adedi, hizmet birimleri ile iş birliği yapılarak özel öğretim kurumları ve Bakanlığın kendisine bağlı okul ve kurum müdürlüklerince elektronik ortamda girilen ihtiyaca göre belirlenecektir. Önceki yıllardan kalan baskılar dağıtılmadan önce Başkanlıktan görüş alınması gerekiyordu. Baskı, satın alma ve dağıtım işlemleri Genel Müdürlük tarafından yürütülmektedir.¹²⁴⁹

¹²⁴⁵ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹²⁴⁶ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹²⁴⁷ *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

¹²⁴⁸ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹²⁴⁹ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.8. DERS KİTABI FİYATLARI

3.8.1. Bakanlığın Ders Kitabı Fiyatlarını Tespiti ve Fiyat Tespit Komisyonları

Bakanlık yayımladığı genelgelerle ders kitaplarının belirtilen fiyattan yükseğe satılamayacağını sürekli olarak hatırlatmıştır. Örneğin 1962 yılında yayımladığı genelde “Okul ders kitapları, hiçbir yerde, bu genelgeye ilişik listede gösterilen fiyatlarda daha yukarı bir fiyatla satılamaz.” demiştir. Ayrıca genelgeye bağlı listelerde okul ders kitaplarının satış yerleri kısaltılmış adresler hâlinde belirtilmiştir.¹²⁵⁰ Yine Bakanlık 5 Mayıs 1975 tarihinde yayınladığı 11282 sayılı genelgede ders kitaplarının genelgeye ilişik listede gösterilen fiyatlardan daha yukarı satılamayacağını belirtmiştir.¹²⁵¹

25 Haziran 1964 tarihli yönetmelikte Talim ve Terbiye Kurulunca kabul edilen ve Bakanlıkça fiyatları saptanan okul ders kitaplarına ait liste, mayıs ayı içinde; yardımcı ders kitapları listesi de okullar açılmadan önce, *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanmıştır.¹²⁵² 7 Eylül 1985 tarihli yönetmeliğe göre ise Bakanlıkça okutulmasına karar verilen kitaplar ile ders araçlarının listesi her yılın Mart ayı içinde *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanmıştır.¹²⁵³ Basılan ders kitaplarının üzerinde baskı yılının bulunması şarttı. Baskı yılı konmamış kitaplar ders kitapları listesine alınmaz ve okutulmazdı.¹²⁵⁴ Bu şart 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde de tekrar edilmiştir.¹²⁵⁵

Öğretmenler, kitap listesinde adları bildirilen aynı dersin çeşitli kitaplarından yalnız bir tanesini öğrencilere satın alabilirlerdi. 25 Haziran 1964 tarihli yönetmelikte okullarda ders kitapları listesinde adları yazılı kitaplardan başka hiçbir kitap, ders kitabı

1250 *Tebliğler Dergisi*, 14 Mayıs 1962, S. 1203, s. 49.

1251 *Tebliğler Dergisi*, 5 Mayıs 1975, S. 1838, s. 193-194.

1252 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1253 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s.9-13.

1254 *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1965, S. 11985, s. 5-6

1255 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

olarak öğrencilere aldırılmazdı.¹²⁵⁶ Fakat *Tebliğler Dergisi*’nde ilan edilen yardımcı ders kitapları ile başvuru kitapları öğrencilere tavsiye edilebilirdi. Fakat öğrenciler bu kitapları almaya zorlanamazlardı. Yine okul ders kitaplarının, liste ile ilân edilen fiyatlardan daha yukarı fiyatla satılmaları yasaklamıştır. Ders kitaplarının fiyatları Bakanlıkça iki TTK Üyesi ile Yayın Müdüründen oluşan komisyon tarafından belirlenmiştir.¹²⁵⁷

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliği*’ne göre ders kitabı fiyatları Yayınlar Dairesi Başkanının başkanlığında, TTKB Yayın ve Kültür Dairesi Başkanı, ilgili ana hizmet birimi yetkilisi, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürü ve Millî Eğitim Basımevi Müdüründen kurulan komisyon tarafından tespit edilmekteydi. Komisyon gerekli gördüğü takdirde kitap basan resmî ve özel kuruluşların veya uzmanların görüşünü de alabilir. Ancak kesin karar komisyona aitti. Kitaplar, komisyonca uygun görülen forma birim fiyatlarının üstünde fiyatlandırılmazdı. Komisyonun tespit edeceği fiyatlar Bakanlık Makamınca onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.¹²⁵⁸ 25 Haziran 1964 tarihli yönetmelikte 3 kişiden oluşan komisyonun sayısı 5 kişiye çıkarılmıştır. “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayın ve Kültür Dairesi Başkanı” ifadesi 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde “Başkanlığın ders kitaplarıyla ilgili Daire Başkanı”, “ilgili ana hizmet birimi yetkilisi” ise “ilgili birim yetkilisi” olarak değiştirilmiştir.¹²⁵⁹

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre özel kesimce yayımlanan kitapların satışlarında uygulanacak

1256 Bu husus 15 Mayıs 1986 tarihli Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde de yasaklanmıştır. Bu husus 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde de tekrar edilmiştir.

1257 *Resmî Gazete*, 25 Haziran 1964, S. 11737, s. 1-2.

1258 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s.9-13. Bu usul 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte aynen tekrar edilmiştir. Fakat bu yönetmelikte belirlenen fiyatın üzerinde satışı yaptığı tespit edilen eserin kabulüne dair Kurul kararı iptal edilmiş ve ders kitapları listesinden çıkarılmıştır (*Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15).

1259 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

birim fiyatları, yılda iki defa olmak üzere, Mayıs ve Kasım aylarında bir komisyonca belirlenmiştir.¹²⁶⁰ 11 Aralık 1993’teki yönetmelik değişikliğinde “Özel kesimce yayımlanan kitapların satışlarında uygulanacak birim fiyatları, kullanılan kâğıdın cinsine, ebadına, cildinin karton veya bez oluşuna göre komisyon tarafından kabul ediliş tarihleri itibariyle belirlenir.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹²⁶¹ Bu madde 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde de benzer şekilde yer almıştır.¹²⁶²

Kitap fiyatlarını tespit komisyonu, Daire Başkanının başkanlığında, Daire Başkanlığından ilgili şube müdürü, ilgili birim yetkilisi, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürü, Millî Eğitim Basımevi Müdürü ve Yayıncılar Birliği temsilcisinden oluşuyordu.¹²⁶³ Bu komisyona 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği* ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden bir temsilcide üye olmuştur.¹²⁶⁴

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre başvuru sahipleri içinde bulunulan yılın Aralık ayından önce Kurulca kabul edilen veya okutulma süresi devam eden ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Aralık ayının ilk haftasının son iş gününe kadar, Aralık ayının 15. iş gününe kadar Kurulca kabul edilen ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Aralık ayının son iş gününe kadar Daire Başkanlığına başvuruda bulunmak zorundaydılar.¹²⁶⁵ “Aralık ayının 15. iş gününe kadar” ibaresi 24 Şubat 2011deki yönetmelik değişikliğinde “Aralık ayının 6. iş günü mesai bitimine kadar” şeklide değiştirilmiştir. Aynı yönetmelik değişikliğinde fiyatların belirlenmesi amacıyla Yayınlar Dairesi Başkanının başkanlığında, Başkanlığın ders kitaplarıyla ilgili Daire Başkanı, Daire Başkanlığından ilgili şube müdürü, ilgili birim/

¹²⁶⁰ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

¹²⁶¹ *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

¹²⁶² *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

¹²⁶³ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

¹²⁶⁴ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

¹²⁶⁵ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

birimlerin yetkilisi, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürü, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden bir temsilci ve yayıncıların oluşturduğu sivil toplum kuruluşlarının birer temsilcisinden bir komisyon oluşturulurdu. Komisyon gerekli gördüğü takdirde kitap yayınlayan kamu kurumlarının, özel kuruluşların veya uzmanların görüşlerini de alabilirdi. Ancak kesin karar komisyona bırakılmıştır. Ders kitaplarının satışlarında uygulanacak birim fiyatları; kullanılan kâğıdın cinsine, ebadına, cildinin karton veya bez oluşuna göre komisyon tarafından belirlenmiştir. Kitaplara, komisyonca uygun forma birim fiyatlarının üzerinde fiyat verilemezdi. Komisyonun belirleyeceği fiyatlar Bakanlık Makamınca onaylandıktan sonra yürürlüğe girerdi. Fiyat almadan satışı yapılan veya belirlenen fiyatın üstünde bir fiyatla satışı yapıldığı Daire Başkanlığınca tespit edilen kitabın kabulüne dair Kurul kararı iptal edilmiş ve ders kitapları listesinden çıkarılmıştır.¹²⁶⁶ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Yayımlar Dairesi Başkanının başkanlığında” ibaresi yerine “Genel Müdürün veya belirleyeceği Grup Başkanının başkanlığında” ibaresi, “Daire Başkanı” ibaresi yerine ise “Grup Başkanı” kullanılmıştır.¹²⁶⁷ Ancak 14 Ekim 2015’te ki yönetmelik değişikliğinde “Grup Başkanı” ifadesi kaldırılıp yerine tekrar “Daire Başkanı” ibaresi konmuştur.¹²⁶⁸

Ders kitaplarının fiyatlarına yönelik listeler genellikle *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmıştır. Çeşitli sebeplerden dolayı yayımlanan fiyatın güncellenmesi durumunda aynı yolla ilgililer bilgilendirilmiştir. Örneğin 1959-1960 öğretim yıla ait okul ders kitaplarını gösteren 25 Mayıs 1959 tarih ve 1058 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nin ortaokullar bölümünde gösterilen Maarif Vekâleti ortaokul 2. sınıf “Almanca Ders Kitabı II” adlı kitabın satış fiyatı 130 kuruş olarak düzeltilmiştir.¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

¹²⁶⁷ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹²⁶⁸ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

¹²⁶⁹ *Tebliğler Dergisi*, 5 Ekim 1959, S. 1077, s. 152.

3.8.2. Ders Kitabı Fiyatlarına İlişkin Yaşanan Tartışmalar

Ders kitapları her öğrenci ve her öğretmenin ihtiyaç duyduğu eğitim aracı olarak her ülkedeki en yaygın kitaplardır ve geniş bir piyasası bulunmaktadır. Bu açıdan her ailenin muhakkak bir bütçe ayırması gereken kalemlerin başında gelmektedir. Çok büyük meblağların döndüğü bu piyasaya öğrenciler, veliler, öğretmenler ve nihayetinde devlet katılmaktadır. Bu kadar yüksek meblağların döndüğü bir yerde kitapların basım ve dağıtım işleri hem ciddi maliyetler hem de çok büyük kârlar getirmektedir. Bu durum kitaplarla ilgili birçok tartışmaya da yol açmaktadır. Tek kitaplı mı yoksa çok kitaplı mı eğitime devam edileceği, devletin mi yoksa özel sektörün mü yoksa her ikisinin beraber mi ders kitaplarını basacağı, yazarlarının kim olacağı, yazarların yayınevleri ile olan ilişkileri nasıl olacağı, yayınevlerinin Bakanlık ile ilişkilerinin nasıl olacağı, ders kitaplarında israfın, rantın ve yolsuzluğun olup olmadığı, varsa bunların nasıl önleneceği şeklinde birçok soru ve tartışma gündeme gelmektedir.

22 Nisan 1926'da TBMM'de görüşülen *Mektep Kitaplarının Maarif Vekâletince Basılması Hakkında Kanun* lâyihasında ders kitabı fiyatlarının genel olarak çok pahalı olduğu belirtilmiş ve Kanun ile öğrencilere hem iyi hem de ucuz kitap ulaştırılmasının amaçlandığı belirtilmiştir.¹²⁷⁰ Sonraki dönemlerde ders kitapları fiyatlarının özellikle özel yayınevleri ve Bakanlık arasında 1933 yılına kadar sorunlara sebep olduğu görülmektedir. Bu dönemde özel yayınevleri üzerinde fiyat ve içerik kontrolünde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı, belirlenen kitaplar dışında okutulmasını yasaklamıştır.¹²⁷¹ Ancak bazı kitapçılar alfabe değişikliğinin ilk senesinde basılan kitaplara eskisinden fazla fiyat konulduğu ve Millî Eğitim Bakanlığının da buna göz yumduğunu iddia etmişlerdir.¹²⁷² Kitap fiyatları konusunda İstanbul kitapçıları Ankara'ya bir heyet göndermişlerdir. Yayıncılar, Kitaplara Fiyat Koyma Komisyonu ile fiyatlar konusunda pazarlık

1270 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1926, D.2 C.24, s. 187.

1271 *Hâkimiyeti Millîye*, 14 Nisan 1930, s. 2; 26 Eylül 1930, s. 2

1272 *Resimli Şark Dergisi*, No: 25, 1933, s. 18.

yapmıştır.¹²⁷³ Mektep kitaplarının pahalı olduğu bu dönemde basına yansımıştır.¹²⁷⁴ *Mektep Kitapları Mütedavil Sermayesine Munzam Tahsisat Kayıt ve Mahsubuna Dair Kanun* ile devlet tarafından basılacak kitaplar %30 karla veya belirlenen kitap satış fiyatından %20 indirimle satılabilmektedir.¹²⁷⁵ Atatürk Dönemi’nde Mektep Kitapları Sandığının kurulmasındaki gayelerden biri de ders kitabı fiyatlarını kontrol altına almaktır. Nitekim kitapların devlet tarafından basılıp satılması kitapların ucuzlamasına zemin hazırlamıştır.¹²⁷⁶

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanan Birinci Maarif Şûrasında ders kitaplarının devlet tarafından basılması kabul edilmiştir.¹²⁷⁷ Atatürk Dönemi’nde tartışma konusu olan ders kitaplarının pahalılığı konusunun İnönü Dönemi’nde de devam ettiği görülmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın’a göre bu soruna kâğıttan alınan gümrük vergisinin yüksekliği neden olmuştur. Mektep kitaplarına mahsus kâğıtların gümrüksüz girmesi, vergilerin tahakkuku hakkında serdedilen ilmi nazariyelere tamamen uygun olduğunu söyleyen Yalçın, bu verginin memleketin en fakir kısmı üzerinde en büyük şiddetle, kendisini hissettirdiğini ve fakir aileler için gerçekten tahammül edilmez bir yük hâline geldiğini söylemiştir.¹²⁷⁸ Ancak ders kitaplarının pahalılığı devam etmiştir. *Yeni Sabah* gazetesi ders kitaplarının maliyeti ile satış fiyatları arasında büyük fark olduğunu belirterek Millî Eğitim Bakanlığından bu soruna çare bulunmasını istemiştir.¹²⁷⁹ Fakat sorunun asıl sebebi ithal mamul olan kâğıdın savaş şartları dolayısıyla fiyatının artmış olmasından kaynaklanmaktadır. İsmet İnönü Dönemi’nde devlet-özel sektör ilişkisi açısından önemli gelişmeleri beraberinde getiren Birinci Türk Neşriyat Kongresi düzenlenmiştir.¹²⁸⁰

1273 “Kitapçılar Ankara’ya Heyet Gönderiyorlar”, *Milliyet*, 6 Eylül 1929, s. 1; “Kitap Fıatları”, *Milliyet*, 30 Eylül 1929, s. 3.

1274 “Mektep Kitapları Pahalıdır, Ucuzlatılabilir”, *Vakit*, 26 Kasım 1932, s. 1.

1275 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Nisan 1933, D. 4, C. 14, s. 13-14.

1276 Erhan Kanbolat, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), s. 184.

1277 İlhan Başgöz, Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 112-113.

1278 Hüseyin Cahit Yalçın, “Mektep Kitaplarından Vergi”, *Yeni Sabah*, 1 Mart 1939, s. 1, 3.

1279 “Mekteb Kitapları”, *Yeni Sabah*, 5 Ekim 1939, s. 1, 3.

1280 Nurhan Kabakulak, Yazı Değişikliği Karşısında Basımevlerinin Kamuoyu Oluşturma Çabalarının Günlük Basına Yansıması (1928-1933), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 22-23.

7 Eylül 1942 tarihli *Tebliğler Dergisi*’nde Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel imzasıyla yayımlanan genelgede ders kitaplarının fiyatlarına da değinilmiştir. Genelgede adı belirtilen kitapların listede yazılı fiyatlardan daha yukarı bir fiyatla satılmaması istenmiştir. Kâğıt ve baskı malzemesi fiyatlarının aşırı derecede yükselmiş olmasından dolayı okul kitaplarına da genel masrafları karşılayacak şekilde zam yapıldığının belirtildiği genelgede geçen seneden kalan ve kullanılmak üzere toplanmış bulunan kitaplardan azami istifade yoluna gidilmesinin memleket ekonomisi için gerekli olduğunu hatırlatılmıştır.¹²⁸¹ 1946-1947 eğitim-öğretim yılı öncesinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgede de ders kitaplarının belirtilen fiyatlardan daha yukarı bir fiyatla satılamayacağı ve üzerinde eski fiyat bulunan kitapların üzerlerindeki fiyatlarla satılması istenmiştir.¹²⁸² Benzer yaklaşım daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.¹²⁸³

İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği günlerde kitap fiyatlarının yüksekliğine karşı alınan önlemlerden biri de kullanılmış kitapların sonraki yıllarda da kullanılması için toplanmasıdır. Bu amaçla Bakanlık 19 Nisan 1943 *Tebliğler Dergisi*’nde yayınladığı genelgede geçen ders yılı içinde öğrencilerden toplanıp birer sınıf yukarıya geçen öğrencilere devredilen kullanılmış ders kitap sayısının 800.000’i bulunduğu belirtilmiştir. Kâğıt tasarrufu bakımından ülke ekonomine büyük katkısı olduğunu söylenen bu uygulamanın devamı için okul idarelerinden ve maarif müdürlüklerinde 1943-1944 ders yılı için gayret göstermeleri istenmiştir. Bunun için derslerde ve toplantılarda öğrencilere “Ellerindeki ders kitaplarını iyi kullanmaları ve bunları arkadaşları için temiz olarak saklamaları lüzumunun kendilerine düşen bir ödev ve memleket borcu olduğu, bu suretle ulusal servetin de korunacağını” hatırlatılması önemine değinilmiştir. Durumu iyi olan öğrencilerin “kitaplarını, kendi sınıflarına geçecek fakir arkadaşlarına armağan edilmek üzere okul idarelerine kendi arzularıyla

1281 *Tebliğler Dergisi*, 7 Eylül 1942, S. 187, s. 1.

1282 *Tebliğler Dergisi*, 2 Eylül 1946, S. 397, s. 55.

1283 *Tebliğler Dergisi*, 11 Mayıs 1953, S. 746, s. 29.

bir makbuz karşılığında teslim” etmeleri istenmiştir. Fakir öğrencilerin ise ellerindeki kitaplarını kendi arzularıyla kitapların üzerlerindeki fiyatlardan makul bir indirim yaparak okul kooperatiflerine satmaları istenmiştir. Ayrıca okul idarelerinden içinde bulunulan ders yılı ve imtihanlar birer bitmez toplanan kitapların sayısının tespit edilerek Bakanlığa bildirilmesi istenmiştir.¹²⁸⁴ Bakanlık bu uygulama ile İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği günlerde ekonomik anlamda zor günler geçiren Türkiye’de kitap konusuna kısmen çözüm olan bu uygulamaya önem vermiştir.

25 Şubat 1949’da İstanbul Milletvekili Faruk Nafiz Çamlıbel TBMM’de yaptığı konuşmada Bakanlığın kendi neşrettiği kitaplara koyduğu ücretlerin öğrencilerin tahsil masraflarının yükselmesine neden olduğunu ve satış miktarı hem yüksek, hem belli olan tek kitapların maliyetinin yüksek olmaması gerektiğini söylemiştir.¹²⁸⁵ Çorum Milletvekili Naim Atalay ise okul kitapların hem pahalı hem de zor temin edildiğini belirtmiştir.¹²⁸⁶ 6 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5429 sayılı *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması ve Dağıtılması Hakkında Kanun* ile 3 Haziran 1933 tarih ve 2259 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Kanunla özel yayınevleri ders kitabı basımına devam edebilmiştir. 1950 yılından itibaren, okutulacak ders kitapları bu kanuna göre hazırlanmıştır. Kanunla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda okutturulacak ders kitaplarının seçilmesi ve bunların nitelikleri ile satış fiyatlarının belirlenmesi yetkisi Bakanlığa verilmiştir. Ders kitabı fiyatlarının bu dönemde de gündemdeki yerini korumuştur.¹²⁸⁷ 1955 yılında devletin yaptığı kâğıt zammı kitap fiyatlarına da yansmıştır. Bu durum eski öğretmen tarafından eleştirilmiş ve bu konuda devletin fedakâr davranması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁸⁸

1284 *Tebliğler Dergisi*, 19 Nisan 1943, S. 220, s. 155.

1285 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1949, D. 8, C. 16, s. 637.

1286 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1949, D. 8, C. 16, s. 664.

1287 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1949, S. 7230, s. 16322; “Okul Kitaplarının Fiyatı Ucuzlatılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1952.

1288 “Okul Kitaplarında Fiyat İstikrarı”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1955, s. 5.

TTK tarafından her yıl uygun görülen ders kitapları kitap listesinde yer almakta, bu listelerde bulunan kitaplardan öğretmenler istediği kitabı seçebilmektedir. Bu durum bayiler, kitap yazarları ve Bakanlık yetkililerinden öğretmenlere çeşitli şekillerde baskı olarak yansıyabilmekteydi. 22 Şubat 1955’te *Hürriyet* gazetesine yer alan bir haberde kitap yazan müfettişlerin öğretmenlere kendi kitaplarının okutulması için baskı yaptığı iddiası yansımıştır. Bu müfettişlerin kendi kitaplarını okutan öğretmenleri daha başarılı saydıkları iddia edilmiştir.¹²⁸⁹ Bu sorunun sonraki dönemlerde çeşitli şekillerde devam ettiği basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde ders kitaplarının seçiminde Bakanlık yetkilileri ve kitap yazarları tarafından çeşitli şekillerde öğretmenlere baskı yapıldığı basına yansımıştır.¹²⁹⁰ 1959-1960 eğitim-öğretim yılı öncesinde ders kitaplarına %50 oranında zam yapılmıştır.¹²⁹¹ Bu zam okul kitap fiyatlarının tartışılmasına sebep olmuştur.¹²⁹² Bu zammın %70-90 civarında olduğunda basına yansımıştır.¹²⁹³ Ancak ders zam konusu sonraki yıllarda da gündemdeki yerini korumuştur. 1966-1967 eğitim-öğretim yılı başında ders kitaplarına %30-40 civarında zam yapılmıştır.¹²⁹⁴

27 Mayıs 1968’de Bakanlık tarafından valiliklere gönderilen bir genelgede ders kitapları basan yayınevlerinden okul kooperatiflerince satın alınan ders kitaplarının bedellerinin bazı okul müdürleri tarafından ödenmediği belirtilerek ders kitapları bedellerinin ilgili yayınevine muntazaman ödenmesi hususunda kooperatif işlerini yürüten öğretmenlerin ve okul müdürlerinin hassas davranmaları istenmiştir. Ayrıca nakil veya çeşitli sebeplerle bulundukları okuldan ayrılan okul müdürlerinin, kooperatif hesaplarını kendisinden sonra gelene devretmesi ve devir işleminin tutanaklarla tespit edilerek

1289 “Kitap Yazan Müfettişler Okulların Öğretmenleri Üzerinde Baskı Yapmışlar”, *Hürriyet*, 22 Şubat 1955, s. 7.

1290 “Ders Kitapları İçin Öğretmenlere Baskı Yapıldığı İddia Ediliyor”, *Hürriyet*, 14 Mart 1967, s. 2.

1291 “Ders Kitaplarına %50 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 1.

1292 “Okul Kitaplarının Fiyatı İhtilafa Sebep Oldu”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 2.

1293 “Okul Kitabı Fiyatlarında Yine Artış Var”, *Hürriyet*, 27 Temmuz 1959.

1294 “Okul Kitaplarına %30 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 13 Eylül 1966, s. 3.

kitap alışverişinin aksatılmaması istenmiştir.¹²⁹⁵ Aynı yıl içerisinde gönderilen başka bir genelgede ise bazı okul müdürlüklerinin ders kitapları listelerini kitap bayilerine vermediklerine atıfta bulunulmuş ve listelerin ilgililere zamanında gönderilmesi istenmiştir.¹²⁹⁶

1970-1971 eğitim-öğretim yılında ders kitaplarının çeşitliği ve fiyatlar arasındaki farklılıklarla ilgili *Hürriyet* gazetesinde çıkan bir haberde kitap fiyatlarının korkunç derece pahalı olduğu ve aynı kitapların farklı fiyatlarla satılması eleştirilmiştir. İlkokullarda tarih dersi için 9 kitap olduğu ve bunların 190-260 kuruş arasında satıldığını, matematik dersi için 10 kitap olduğu ve bunların 240-505 kuruş arasında satıldığını, ortaokullarda Türkçe dersi için 11 kitap olduğu ve bunların 160-340 kuruş arasında satıldığını hatırlatan gazete her ders için ortalama 4-10 arasında kitap seçildiğini aktarmıştır. Gazete ilkokullarda 185 milyon TL’nin harcandığını ve bunun yaklaşık 90 milyon TL’sinin kâr olduğunu, ortaokullarda ise 66 milyon TL’nin harcandığını ve bunun yaklaşık 33 milyon TL’sinin kâr olduğunu ve “her yıl belli çevrelere yoksul halkın kesesinden” para aktarıldığını ileri sürmüştür. Diğer okul türleri de dikkate alındığında çok kitap düzeninin ulusal ekonomiye büyük ölçüde zarar verdiğini iddia etmiştir.¹²⁹⁷ Bir öğrenci velisi bir önceki yıl çocuğu hastalandığı için okula gidemediğini ancak yeni eğitim-öğretim yılının başlamasıyla yeni kitapların seçilmesi sebebiyle çocuğunun eldeki kitaplarını kullanamamasını eleştirmiştir.¹²⁹⁸ CHP Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal da tek kitap sistemini eleştirerek okullarda 474 çeşit ders kitabının okutulduğunu, 1970-1971 eğitim-öğretim yılında 380 milyon liralık kitap kullanılacağını ve bunun 165 milyonun kâr olarak kitap tüccarlarının cebine gireceğini ileri sürmüştür.¹²⁹⁹

1295 *Tebliğler Dergisi*, 27 Mayıs 1968, S. 1503, s. 242.

1296 *Tebliğler Dergisi*, 4 Kasım 1968, S. 1527, s. 485.

1297 “Okul Kitapları”, *Hürriyet*, 11 Ocak 1970, s. 3.

1298 “Her Öğretmene Ayrı Kitap”, *Hürriyet*, 24 Şubat 1970, s. 2.

1299 “Okullarda 474 Ayrı Ders Kitabı Okutuluyor”, *Hürriyet*, 18 Eylül 1970, s. 7.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Ders kitaplarının pahalılığı gündemdeki yerini korumuş ve 1971-1972 eğitim-öğretim yılı başında ders kitaplarının ucuzlayacağı basına yansımıştır.¹³⁰⁰ Kitapları zamla satanlara ceza verileceği Bakanlık tarafından açıklanmıştır.¹³⁰¹ Ders kitabı yayıncıları ise sonraki yıllarda kârlarının artırılmasını istemişlerdir.¹³⁰² 1977-1978 eğitim-öğretim yılı başında ders kitaplarına yeniden zam gelmiştir.¹³⁰³ Bazı öğretmenlerin bizzat kitap satışı yaptıklarına yönelik Bakanlığa şikâyetlerin gelmesi üzerine Bakanlık harekete geçmiştir. 19 Eylül 1977’de yayımlanan genelgede “Öğrencilere yardımcı olmak gayesinden başka hiç bir gayesi olmayan bu davranış içerisindeki öğretmenlerimizin samimiyetine son derece güvenmekteyim.” diyen Millî Eğitim Bakanı Nahit Menteşe, iyi niyetli bu davranışın bazı çevrelerce istismar edilmemesi için okul idarecilerinden okullarında okul kooperatifi yoksa okul idaresi, öğretmen ve öğrencinin hiç bir surette okulda ders, yardımcı ders, defter ve diğer kırtasiye malzemesi satmamasını istemiştir. Okul kooperatifi olan okullarda ise öğrencilerin ders veya yardımcı ders kitapları ile diğer öğretim malzemelerini okul kooperatifinden almaları için zorlanmayacakları belirtilmiştir. Okulun bulunduğu bölgede kitapçı veya kırtasiye olmaması durumunda okul müdürünün tayin edeceği bir öğretmen nezaretinde kitaplar ödemeli veya peşin para karşılığında sipariş edilecek ve öğrencilere kârsız satılacaktı. Ayrıca yardımcı ders ve müracaat kitaplarının satın alınması için öğrencilerin kesinlikle zorlanmamaları hatırlatılmıştır.¹³⁰⁴

1979-1980 eğitim-öğretim yılı başında ise ders kitaplarının basımı geciktiği için piyasada bulunmadığı basına yansımıştır.¹³⁰⁵ Bu durum TBMM’de tartışmalara sebep olmuştur. Amasya Milletvekili Muhammet Kelleci ve dokuz arkadaşı *Millî Eğitim Temel Kanunu*’na uygun olarak hazırlanan ve Talim ve Terbiye Dairesince onanan ders kitaplarını imha ederek devleti zarara uğrattığı iddiasıyla Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur hakkında gensoru açılması için TBMM’ye önerge vermiştir. Ders

1300 “Ders Kitapları Ucuz Olacak”, *Milliyet*, 9 Eylül 1971, s. 1.

1301 “Ders Kitaplarına Zam Yapanlara Ceza Verilecek”, *Milliyet*, 26 Eylül 1971, s. 1.

1302 “Ders Kitabı Satan Bayiler Kârlarının Artırılmasını İstedi”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1976, s. 10.

1303 “Kullanılmış Olan Ders Kitapları Bile Zam Gördü”, *Milliyet*, 10 Ekim 1977, s. 13.

1304 *Tebliğler Dergisi*, 19 Eylül 1977, S. 1952, s. 491.

1305 “Basımı Geciktiği İçin Ders Kitapları Bulunmuyor”, *Milliyet*, 8 Eylül 1979, s. 1.

kitabının Türkiye’de kültürün sadece anahtarı değil, temel unsuru olduğunun vurgulandığı önergede Türk aydın tabakasının kültürünün geniş ölçüde ders kitabına dayandığı ifade edilmiştir. Öğretmen ve öğrencinin kitapsız düşünölmeyeceğini belirtildiğı önergede ders kitaplarının her biri sahasının otoritesi olan üniversite ilim adamlarına yazdırıldığını ve Talim ve Terbiye Dairesinin kurullarında incelenerek kabul edildiğini ve devletçe basımı, dağıtımı, satışının gerçekleştirildiğı açıklanmıştır. Büyük Türk tarihi, gelişmesi içinde ve özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde kitap yakma, imha etme günahı ve talihsizliğı, hürriyetin havariliğini dilinden düşürmeyen şimdiki CHP Hükûmetine ait olduğunun söylendiğı önergede milyonlarca liraya mal olan kitapların binlerce ton 60 gram okul kitabının kâğıdı düşük fiyatla özel kişilere ve yayınevlerine tahsis edilerek devletin zarara uğratıldığı ve bazı kişilerin devlet eliyle zengin edildiğı iddia edilmiştir. Kitap bulamadıkları için öğrencilerin karaborsadan kitap temin etmek mecburiyetinde kaldıkları ileri sürölmüştür. Bakanlığın formasını 49 kuruştan basan bazı matbaaların tekliflerini dikkate alınmadan 120-150 kuruşa bazı matbaalara kitaplar bastırıldığı ve bunlara kâğıt fire hakkının %5’ten %10-12’ye çıkarılarak milyonlarca liranın devlet kesesinden yandaşlara aktarıldığı ileri sürölerek şöyle denilmiştir:

“Konuyu bir başka yönden incelemek gerekir. İmha edilen kitaplar hangi kitaplardır? Bunlar, Türk tarihi, Türk dili ve edebiyatı, ahlak, din bilgisi, sosyoloji, felsefe, psikoloji ve bunlar gibi derslere ait kitaplardır. Bunlar, bir toplumu millet hâline getirecek bir muhtevaya sahip kitaplardır. Bunlar, Millî Eğitim Temel Kanununun amaçlar bölümünde ifadesini bunları direktiflerle Anayasamızın başlangıcındaki ilkeleri topluma mal edecek olan kitaplardır. Bütün bunlardan sonra bu kitaplara “çağdışı” suçlamasıyla karşı çıkan CHP zihniyetinin neyi yapmak istediğini kestirmek güçtür... İşte “çağdışı” ilan edilen ve milyonlarca liralık ders kitabını imhadan çekinmeyen zihniyet TÖB-DER’in zihniyeti olmuş ve onun marifeti ile her gün yeni bir marifetini gördüğümüz Eğitim Bakanı tarafından imha edilmiştir.”¹³⁰⁶

1306 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s.747-749.

Yukarıdaki gerekçelerle Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur hakkında gensoru açılması istenmiştir. Önerge üzerine AP Grubu adına konuşan Amasya Milletvekili Muhammet Kelleci, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını 14 aylık icraatında millî müesseseleri en başta da Millî Eğitimi tahribe ve erozyona uğratmakla suçlamıştır. Bu millî facianın bir safhasını da ders kitapları konusu teşkil ettiğini söyleyen Kelleci, Hükûmeti ve Bakanı “yapmaya değil yıkmaya, düzeltmeye, onarmaya değil, bozmaya, bütünleştirmeye, birleştirmeye değil, dağıtıp, parçalamaya, millileştirmeye değil, evrenselleştirmeye, ilmileştirmeye değil materyalist ve kozmopolit sol şartlanmaya müvekkel” olmakla suçlamıştır. Basılı ve satışa hazır bulunan 33 milyon lira değerindeki kitapların tam bir Hülagu zihniyetiyle imha edilmek üzere depolara doldurulduğunu söyleyen Muhammet Kelleci, imha edilmek istenen kitapların ülkenin en iyi ilim adamları tarafından yazıldığını ve kitapların ilmin en son buluşlarına ve millî gerçeklere dayanan ve milletin yıllarca süren hasretinin cevabı olan eserler olduğunu belirtmiştir. “Bunların ilmî ve millî bir teşebbüsün karşısında olmaları, milliyetçi, inançlı, imanlı, tarih ve töresine bağlı nesiller yetiştirilmesinden rahatsız olmaları, bizim için bir sürpriz de değildir” diyen Kelleci, yapılan uygulamanın kanuni olmadığını ve “gayri millî, gayri ilmî ve gayri hukuki icraat” olduğunu ileri sürmüştür. Bu icraatın sebebinin CHP’nin TÖB-DER’e olan diyet borcu olduğunu iddia eden milletvekili, Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur’u millî maarifi her yönden tahribe yönelmekle suçlamıştır.¹³⁰⁷

Ders kitaplarını imha ettiği ve bu nedenle devleti zarara soktuğu gerekçesiyle Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur hakkında verilen gensoru önergesi hakkında CHP Grubunun görüşlerini açıklamak üzere Muğla Milletvekili Sami Gökmen söz almıştır. Gensorunun ciddiyetten uzak olduğunu iddia eden Gökmen, Birinci Cephe Hükûmeti döneminde hazırlanan kitapların öğrencilere Turancılık düşüncesini aşılacak niyetiyle yazıldığını ileri sürmüştür. Ismarlama ders kitaplarının

1307 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 749-753.

çoğulcu demokrasi düzenini sarsacak nitelikte ve tehlikede oldukları için yayından kaldırıldığını ve ders kitaplarının depolarda saklandığını ileri sürmüştür. Milletvekili ayrıca depolardaki bu kitapların kâğıt fabrikalarına gönderilmesini önermiştir. Gökmen gensoru sahiplerine “Acaba bu kitaplar yayından kaldırılmasaydı, devlet maddi ve manevi yönden daha mı az zarara uğrayacaktı?” sorusunu yöneltmiştir.¹³⁰⁸ MHP Grubu adına konuşan Elazığ Milletvekili Mehmet Tahir Şaşmaz ise “Ders kitapları, Temel Eğitim kanunları hilafına yasaklanırken hangi gayeye hizmet edilmiştir?” sorusunu sormuştur.¹³⁰⁹

“Gensoru dolayısıyla yapılan konuşmaları insan burada ortaya konulduğu gibi izleyince sanıyor ki Millî Eğitim Bakanlığında bugüne kadar uygulanan tüm ders programları değiştirildi, onların yerine yeni bir dünya görüşüyle kitaplar yazıldı. Türkiye’deki eğitim düzeni değiştirildi ve arkadaşlarım, bunun üzerine büyük bir tepkiye kapıldılar.” yorumunda bulunan Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur, 1976’da aralarında dil, edebiyat, tarih ahlak, felsefe, mantık, sosyoloji kitaplarının olduğu 23 âdetinin yeniden yazdırıldığını 1976-1977 eğitim-öğretim yılı için deneme mahiyetinde olmak üzere basılıp dağıtıldığını söylemiştir. Bu yüzden büyük bir tartışmanın çıktığını ileri süren Millî Eğitim Bakanı, gelen tepkiler üzerine Bakanlığın kitapları gözden geçirdiğini ve yine bu kitapların bazılarının ilk baskılarının bir daha kullanılmamasına karar verildiğini belirtmiştir. Danıştayın ise bu kitaplardan 8-10’unun okullarda okutulmaması kararını aldığını söyleyen Bakan Uğur, kendilerinin de bu 23 kitabın, okullarda okutulmasını durdurduklarını açıklamıştır. Devletin zarar uğratıldığını iddialarının gerçeği yansıtmadığını söyleyen Bakan Uğur, formaların 120 ila 150 kuruşa mal olmadığını, ortalama 53 kuruşa mal olduğunu ve firenin 12 değil 7 olduğunu ve 25 milyon kitabın basıldığını söylemiştir. Bakan ayrıca deneme niteliğinde olan 1976 kitaplarının ise 2 milyon fazla basıldığını iddia etmiştir.¹³¹⁰ Siyasi

1308 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 755-759.

1309 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 759.

1310 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 761-763.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

gayelerle yapıldığı anlaşılan bu uygulamanın gerçek sebebi yerine Millî Eğitim Bakanının kitapların kaldırılmasını normal bir uygulama gibi göstermeye çalıştığı ve başka gerekçeleri öne çıkarttığı görülmektedir. Aslında CHP Grubunun görüşlerini açıklayan Muğla Milletvekili Sami Gökmen’in sözleri kitapların gerçekte neden toplatıldığı ve okutulmasının yasaklandığını ortaya koymaktadır. TBMM’de 15 Şubat 1979’da yapılan oylama sonucu önerge kabul edilmemiştir. Hem önergeyi destekleyen hem de önergeyi eleştiren konuşmalar dikkate alındığında bu dönemde Türkiye’de toplumsal alanda meydana gelen ayrışmanın Meclis tartışmalarına nasıl yansıdığını görülmektedir.

Ders kitaplarına yapılan zamlar çoğu zaman gündemdeki yerini korumuştur. 1980-1981 eğitim-öğretim yılı başında özel yayınevleri ders kitaplarına %40 oranında zam yapmıştır.¹³¹¹ 1982-1983 eğitim-öğretim yılında ders kitaplarının %20 oranında zam yapılmıştır.¹³¹² 1985-1986 eğitim-öğretim yılında ise ders kitaplarına %40 zam geleceği basına yansımıştır.¹³¹³ Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler’in görevden alındığı yerine Metin Emiroğlu’nun geldiği günlerde ders kitaplarının karaborsada olduğu haberleri basına yansımıştır. Millî Eğitim Bakanı Metin Emiroğlu aynı günlerde ders kitaplarının yeni eğitim-öğretim yılına yetişeceğini açıklamıştır.¹³¹⁴ Fakat Ekim ayında matematik, Türkçe ve coğrafya kitaplarının piyasada olmadığı basına yansımıştır.¹³¹⁵ *Milliyet* bu durumu “kitap turizmi” diye nitelendirip eleştirmiştir.¹³¹⁶

1987-1988 eğitim-öğretim yılı öncesinde ders kitaplarının önce karaborsada olduğu iddia edilmiştir.¹³¹⁷ Kısa bir süre sonra ders kitaplarına %46 zam yapıldığı iddiası basına yansımıştır.¹³¹⁸ Bu

1311 “Özel Kitapevleri..”, *Milliyet*, 26 Haziran 1980, s. 1.

1312 “Okul ve Yardımcı Ders Kitaplarına %20 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 13 Mart 1982, s. 1, 12.

1313 “Ders Kitapları %40 Zamlı”, *Milliyet*, 23 Ağustos 1985, s. 3.

1314 “Kitap Karaborsa”, *Milliyet*, 16 Eylül 1985, s. 7; “Ders Kitapları Yetiyecek”, *Milliyet*, 19 Eylül 1985, s. 8.

1315 “Matematik, Türkçe Coğrafya Yok”, *Milliyet*, 11 Ekim 1985, s. 2.

1316 “Kitap Turizmi!”, *Milliyet*, 18 Ekim 1985, s. 14.

1317 “Ders Kitabında Karaborsa İddiası”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1987, s. 11.

1318 “Ders Kitaplarına Yüzde 46 Zam”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1987, s. 5.

dönemde ders kitaplarında KDV alınmadığı hâlde kitapçıların KDV aldığı tartışmaları yaşanmıştır.¹³¹⁹ Eğitim-öğretim yılının açıldığı günlerde önce 40 sonra 70 ders kitabının piyasada olmadığı basına yansımıştır.¹³²⁰ Bakanlık ise ders kitaplarının kalitesini yükseltmek amacıyla kâğıt ithali yapılacağını açıklamıştır.¹³²¹ Bakanlığın ders kitaplarının tasarım ve kalitesini artırmak amacıyla sonraki aylarda çalışmalara devam ettiği görülmektedir.¹³²² Millî Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel, Nisan 1988’de, 1988-1989 eğitim-öğretim yılında ders kitaplarına zam yapılmayacağını açıklamıştır.¹³²³ Ancak Temmuz ayında ders kitaplarına kitapçıların %605’e varan zam yaptıkları basına yansımıştır.¹³²⁴ Fakat yapılan zamma Millî Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel müdahale etmiştir.¹³²⁵

Mart 1989’da ders kitaplarının birinci hamur kâğıda basılma düşüncesi kitapçılar ile Millî Eğitim Bakanlığı’nı karşı karşıya getirmiştir. Birinci hamur kâğıdın üretiminin sınırlı ve pahalı olması tartışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Daha önce basılan kitapların döküldüğünü iddia eden *Milliyet* ise bu tartışmalara “Lüks Kitap Kavgası” başlığıyla katılmıştır.¹³²⁶ Bu dönemde Bakanlık ilkökul ders kitaplarını birinci kalitede basarken özel yayınevleri değişik kalitede ders kitapları basmıştır.¹³²⁷ Ders kitapları alanında yaşanan rekabet velilerin işine yaramıştır.¹³²⁸ Yayıncılar ise bu durumu tepki göstermiştir.¹³²⁹ Bu arada ders kitaplarının da sahtelerinin basıldığı basına yansımıştır.¹³³⁰

1319 “Ders Kitaplarında KDV Kargaşası!”, *Milliyet*, 23 Ağustos 1987, s. 3.

1320 “40 Ders Kitabı Piyasada Yok”, *Milliyet*, 15 Eylül 1987, s. 7; “70 Ders Kitabı Yok”, *Milliyet*, 6 Ekim 1987, s. 9.

1321 “Kâğıt İthali”, *Milliyet*, 16 Ekim 1987, s. 3.

1322 “Ders Kitabına Düzen”, *Milliyet*, 28 Aralık 1987, s. 3.

1323 “Kitaplara Zam Yok”, *Milliyet*, 22 Nisan 1988, s. 7.

1324 “Ders Kitabına, Trene Zam”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s. 8.

1325 “Ders Kitaplarına Devlet Desteği”, *Türkiye*, 22 Nisan 1988, s. 3; “Bakan Güzel, Kitap Zammına El Koydu”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1988, s. 7.

1326 “Lüks Kitap Kavgası”, *Milliyet*, 12 Mart 1989, s. 3, 12.

1327 “Kitapta Çifte Standart”, *Milliyet*, 15 Mart 1989, s. 12.

1328 “Ders Kitabında Fiyat Karmaşası”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1990, s. 3.

1329 “Yayıncılardan Kitap İsyanı”, *Milliyet*, 22 Eylül 1990, s. 2.

1330 “Ders Kitaplarının da Sahteleri Basıldı”, *Milliyet*, 3 Ekim 1990, s. 9.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

1991-1992 eğitim-öğretim yılı öncesi ders kitapları fiyatları tartışmalara sebep olmuştur.¹³³¹ Eğitim-öğretim yılı açıldıktan sonra kitapların bulunmadığı basına yansımıştır.¹³³² Bu arada Bakanlık 1992-1993 eğitim-öğretim yılında okutulacak kitaplara %78-166 oranında zam yapmıştır.¹³³³ Bakanlık sahte ders kitapları için öğretmenleri uyararak bazı yayınevlerinin Bakanlık onayı varmış gibi ders kitabı pazarladığı bilgisinin paylaşmıştır.¹³³⁴

Nisan 1994’de Millî Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz 1994-1995 eğitim-öğretim yılında okutulacak ders kitaplarına zam yapılmayacağını açıklamıştır.¹³³⁵ Ancak Temmuz 1994’te ders kitabı fiyatlarının henüz belirlenemediği için kapaklarının basılmadığı basına yansımıştır.¹³³⁶ Aynı yılın sonlarında ders kitaplarının giderek özelleştiği ve devletin bu alanda elini çektiği basına yansımıştır.¹³³⁷ Farklı yayınevlerinin bastığı kitap ücretleri arasındaki büyük fark basın tarafından eleştirilmiş ve okulların pahalı olan kitapları tercih ettikleri ileri sürülmüştür.¹³³⁸ *Milliyet* gazetesi birkaç trilyonluk büyük bir pazar olan ders kitapları pazarında her yıl değişen kitaplar yüzünden kardeşlerin abi veya ablalarının kitaplarını kullanamadığı ve velilerin her yıl ders kitabı almak zorunda kaldığını yazmıştır. Gazete ders kitaplarına %100-300 arasında zam yapıldığını ve ders kitabı seçiminde rüşvet olayları yaşandığını “Ders Kitabında Rüşvet Kokusu” başlığıyla verdiği haberde iddia etmiştir.¹³³⁹

19 Ekim 1994’te TBMM’de yaptığı konuşmada ilk ve ortaöğretimde kitap karmaşasının devam ettiğini belirten Kahramanmaraş Milletvekili Ökkeş Şendiller 30 milyon kitap basıldığını ve 16 milyon kitabın devletin elinde kaldığını söylemiştir. Türkiye’nin bu israfı taşıyacak durumda

1331 “Kitap ve Dergi Fiyatına Çifte Standartlı Zam”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1991, s. 9.

1332 “Dersler Kitapsız”, *Milliyet*, 9 Kasım 1991, s. 2, 12.

1333 “Ders Kitaplarına Zam”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 3.

1334 “Sahte Kitap Genelgesi”, *Milliyet*, 8 Aralık 1993, s. 23.

1335 “Ders Kitaplarına Zam Yok”, *Milliyet*, 25 Nisan 1994, s. 14.

1336 “Ders Kitaplarında Fiyat Sıkıntısı”, *Milliyet*, 6 Temmuz 1994, s. 9.

1337 “Ders Kitapları Özel’leşiyor”, *Milliyet*, 25 Aralık 1994, s. 4.

1338 “Kitapta Akıl Almaz Hesap”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1995, s. 1.

1339 “60 Milyon Kitap”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1995, s. 13.

olmadığına dikkati çeken Ökkeş, devletin basmış olduğu kitaplar ile özel yayınevleri tarafından basılan kitaplar arasında %100 ilâ %150 arasında bir fiyat farkı olduğunu söyleyerek kitapların seçiminde öğretmenlere baskı yapıldığını ileri sürmüştür.¹³⁴⁰ Aynı gün TBMM’de yaptığı konuşmada bu iddialara cevap veren Millî Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz, Millî Eğitim Bakanlığının geçmiş tecrübelerine dayalı olarak kitapları yıllık ihtiyaçlara göre hesapladığını ve bastırdığını söylemiştir. Bu kitapların bir kısmının satılmakta, bir kısmının ise elde kaldığını söyleyen Bakan Ayaz, 1993-1994 öğretim yılında bastırılan kitaplardan 15-16 milyon civarında kitabın elde kaldığını açıklamıştır. Nevzat Ayaz, 1994-1995 eğitim-öğretim yılında eldeki bu kitapların satıldığını, dolayısıyla bir israfın söz konusu olmadığını belirtmiştir. 1994-1995 öğretim yılında Bakanlık olarak, velilere ve öğrencilere yardımcı olmak ve hayat pahalılığı yönünden onları rahatlatmak amacıyla, geçmiş yıllardan ellerinde kalan kitapların fiyatlarını yükseltmediklerini ve genel olarak da tüm kitapların fiyatlarında %20 indirim yaptıklarını söylemiştir. Bu yüzden Millî Eğitim Bakanlığı’nın bastığı ve sattığı kitapların, diğer kitaplardan daha ucuz olduğunu söyleyen Ayaz, yayınevlerinin bastırdıkları kitapların fiyatları kabulü için Bakanlık başvurduklarını söylemiştir. 1994-1995 öğretim yılında basım evleri kitap fiyatları için %180’lik bir fiyat artışı istediklerini, kendisinin şahsi müdahalesiyle bu artışı %98’e kadar düşürdüklerini açıklamıştır. Kitapların seçiminin tamamen okulların kurmuş oldukları heyetler tarafından yapıldığını aktaran Bakan, “özel basım evlerinin okullarla bir anlaşma içerisinde oldukları yolunda birtakım iddiaların ileri sürüldüğünü ve Bakanlık olarak, bu konu üzerinde hassasiyetle durduklarını” ifade etmiştir.¹³⁴¹ Fakat 20 Aralık 1994’te TBMM’de yaptığı konuşmada Kahramanmaraş Milletvekili Ökkeş Şendiller kitaplar ve dergiler konusundaki problemlerin devam ettiğini Millî Eğitim Bakanlığının basmış olduğu kitaplar ile aynı müfredat programına uygun olarak basılan diğer kitaplar arasında fahiş fiyat farkları olduğunu söylemiştir.¹³⁴²

1340 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1994, D. 19, C. 69, s. 14-15.

1341 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1994, D. 19, C. 69, s. 15-17.

1342 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1994, D. 19, C. 76, s. 262.

İstanbul Milletvekili Elaaddin Elmas ders kitabı fiyatları ve okullarda kitapların her sene değiştirilmesine yönelik bir soru önergesi vermiştir. “Kırtasiyeciliği önlemeyi, israfa son vermeyi, vatandaşın yararı için düşünüyor musunuz?” sorusunu Bakana yönelten Elmas, önergesinde kitap fiyatlarının alım gücüne uygun hâle getirilmesi için ne tür çalışmaların yapıldığını, her sene kitapların ve yazarlarının değişmesinde bazı çevrelerin çıkarlarının mı gözetildiğini sormuştur.¹³⁴³ Önergeye cevap veren Millî Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz *Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları yönetmeliğiyle özel kesime ders kitabı hazırlama imkânı verildiğini ve bu uygulamayla öğrencilerin bir kitap yerine daha çok kitaptan yararlanmasının amaçlandığını* söylemiştir. Bakan konuyla ilgili yeni bir yönetmeliğin hazırlıklarının devam ettiğini ve aynı kitabın 5 yıl süreyle aynı okulda değerlendirilmesi ilkesinin getirildiğini açıklamıştır. Ders kitaplarının fiyatları belirlenirken, kâğıttaki fiyat artışı ile SEKA’dan, işçilikteki artışla ilgili olarak da Çalışma Bakanlığından bilgi alındığını belirten Bakan bu yıl %75-80 oranında fiyat artışı olmasına rağmen, Bakanlığın aldığı bir kararla ders kitaplarının fiyatlarında %20 oranında bir indirim yapıldığını söylemiştir. Ayrıca ders kitaplarının seçiminin okullardaki sınıf ve zümre öğretmenleri tarafından yapıldığını dolayısıyla hiçbir yazarın ve kurumun menfaatinin gözetilmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹³⁴⁴

Benzer bir konuda İstanbul Milletvekili Mustafa Baş soru önergesi vermiştir. Bakanlığın ders kitapları ve öteki baskı ihtiyaçlarını karşılayacak kapasite olduğunu söyleyen Baş, basında yer alan Bakanlığın ders kitabı ve öteki ihtiyaçlarını, kâğıdını vererek özel matbaalara yaptırdığına ilişkin haberlerdeki iddiaları ve sürekli aynı matbaalara sipariş verilmesinin özel bir sebebi olup olmadığını sormuştur.¹³⁴⁵

1343 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Aralık 1994, D. 19, C. 73, s. 420.

1344 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Aralık 1994, D. 19, C. 73, s. 420-421.

1345 TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1995, D. 19, C. 80, s. 364.

Millî Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz, 1993-1994 öğretim yılında ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulmak üzere 14.710.000 adet kitabın baskısının Millî Eğitim Basımevinde, 15.715.000 adet kitabın baskısı ise ihale yoluyla kamu ya da özel sektöre ait basımevlerine yaptırıldığı ve bu kitaplar için Millî Eğitim Basımevine 67.603.310.500 TL, özel sektöre ait basımevlerine ise 84.521.503.000 TL baskı bedeli ödendiğini açıklamıştır. Kitapların ihaleleri yapılırken ihaleye katılacak olan firmanın kapasite raporunun özellikle istendiğini ve işin istenilen süre içerisinde bitirilmesinin aranan en önemli şart olduğunu söyleyen Bakan, ihalelerde siparişin aynı firmalara verilmesi söz konusu olmadığını söylemiştir.¹³⁴⁶

Aynı konuda Bilecik Milletvekili Mehmet Seven de Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan’a soru yöneltmiştir. Eğitim ve öğrenimin ilk basamağı olan ilköğretim okullarında yeni uygulama gereği her yıl ders kitaplarında keyfi değişikliklerin yapıldığı yolunda şikâyetler olduğunu ve bu değişikliklerin öğrenci velilerine oldukça fazla maddî külfet getirdiğini söyleyen Seven, ders kitaplarının her yıl değişikliğe uğramasının nedeni sormuştur. Mehmet Seven ayrıca iddia edildiği üzere gerçekten her yıl ders kitaplarında yapılan bu değişikliklerden herhangi bir menfaatin temin edilip edilmediğini sormuştur.¹³⁴⁷ Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan, 1995-1996 öğretim yılında ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarları ve temin edilecekleri yerler 5 Haziran 1995 gün ve 2432 sayılı *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlandığını, ders kitapları seçiminin hangi usul ve esaslar çerçevesinde yapılacağı belirtildiği söylemiştir. Ders kitaplarının seçilmesi ve okutulması konusunda, serbest rekabet ortamının sağlandığını ve özel sektörün de bu alana yatırım yapmasının teşvik edildiğini belirtmiştir. Bakanlığın, ders kitaplarının seçiminde herhangi bir müdahalede bulunmadığını, sadece denetleyici, yönlendirici ve yol gösterici bir fonksiyon üstlendiğini söyleyen Tayan,

¹³⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1995, D. 19, C. 80, s. 365.

¹³⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Kasım 1995, D. 19, C. 98, s. 60-61.

ders kitapları ve ünite dergileri seçiminde, Bakanlıkça belirlenen esaslara uymayan okul yöneticisi ve öğretmenlerin özel menfaat temin ettikleri yolundaki haberlerin zaman zaman basında da yer aldığını ve bu tür iddiaların incelendiğini söylemiştir.¹³⁴⁸

Ders kitaplarını maliyeti konusunda TBMM'de tartışmaların uzun süre yaşandığı verilen soru önergelerinden anlaşılmaktadır. Ortaöğretimin 1995-1996 eğitim-öğretim yılının başlamasıyla birlikte dar ve orta gelir düzeyindeki vatandaşların ders kitabı fiyatlarının yüksekliği nedeniyle önemli bir sorunla karşı karşıya bulunduklarını söyleyen İstanbul Milletvekili Cem Kozlu, kitap fiyatlarının bütçeleri sarsacak biçimde yüksek olması nedeniyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ders kitabı fiyatlarının nasıl belirlendiğini ve belirlenen fiyatlara uyulup uyulmadığının nasıl denetlendiğini sormuştur. Kozlu, ders kitaplarının maliyetlerinin düşürülmesi, dolayısıyla satış fiyatlarının indirilmesi amacıyla, maliyetlerde belirleyici olan kâğıt kalitesi, renk, baskı adedi gibi kalemlerde Bakanlığın bir kontrolünün ya da denetinin olup olmadığını öğrenmek istemiştir.¹³⁴⁹

Bakanlığın ders kitaplarının forma birim fiyatlarının belirlenmesi amacıyla Yayınlar Dairesi Başkanlığında, TTKB'den ilgili daire başkanı, ilgili şube müdürü, ilgili birim yetkilisi, Devlet Kitapları Müdürü, Millî Eğitim Basımevi Müdürü, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden bir temsilci ve Yayıncılar Birliğinden bir temsilcinin katılımı ile bir komisyon oluşturulduğu ve fiyatların bu komisyonca tespit edildiği söyleyen Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan, belirlenen fiyatların denetlendiğini belirtmiştir. Bakanlığın, ders kitabı fiyatlarının düşük olması için, azami ölçüde gayret gösterdiğini ve zaman zaman fiyatlarda indirimler yaptığını söyleyen Tayan, ders kitabı maliyetlerinin düşürülmesi konusunda gerekli piyasa araştırması yapıldığını ve kitapların, birinci hamur kâğıda bastırılmak suretiyle

1348 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Kasım 1995, D. 19, C. 98, s. 61.

1349 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Aralık 1995, D. 19, C. 98, s. 412.

uzun süre kullanışlı hâle getirildiği söylemiştir.¹³⁵⁰

Kitap seçiminde bazı yolsuzlukların yapıldığını gündeme getiren isimlerden biri de DSP’li Kocaeli Milletvekili Halil Çalık’tır. Ders kitaplarının seçiminin bir eğitim ve öğretim sorunu olduğunu söyleyen Çalık, kitap ve dergi konusunda özellikle büyük kentlerde bazı şaibeler yaşandığını ileri sürmüştür. Özel sektör temsilcilerinin, kendi dergi ve kitaplarının seçilmesi için öğretmenlere bazı vaatlerde bulundukları şaibelerinin olduğunu ve bunun kısmen doğru olduğunu ancak bunu kanıtlanın oldukça zor olduğunu söylemiştir.¹³⁵¹ FP Grubu adına konuşan Adıyaman Milletvekili Mahmut Göksu da ders kitaplarının büyük bir rant kaynağı olduğunu, ders kitaplarının öğretmenler tarafından seçilmesinin her yıl öğrencilerin ayrı bir kitap almasına sebep olduğunu ve ilköğretim 1. sınıf ders kitaplarını 50’ye yakın ayrı basımevinde basılmasının rant kavgasına sebep olduğunu söylemiştir.¹³⁵² Van Milletvekili Fethullah Erbaş ise yaptığı konuşma kitap konusunda yaşanan tartışmalara değinerek öğrencilik yıllarında Millî Eğitim yayınevleri olduğunu kitapların 5-10 arasında kullanıldığını söyleyerek 1980’lerden sonra, bilhassa 1990’lardan sonra her sene ders kitaplarının değişmesini eleştirmiştir. Bu durumun büyük bir israf olduğunu söyleyen Erbaş çoğu velinin ders kitabı almaktan âciz durumda olduğunu ileri sürmüştür. “Millî Eğitim Bakanımız, bir heyet kurarak, her sınıf için; yani, en güzel şekilde, en tafsilatlı şekilde, en pedagojik şekilde bir kitap hazırlasa, acaba daha iyi olmaz” diye sundukları teklifin ama her nedense, bugüne kadar önlem alınamadığını açıklamıştır.¹³⁵³

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu soru önergesine verdiği cevapta, *Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları yönetmeliği* gereği ders kitaplarının, okutulma süresinin 5 yıl olduğunu hatırlatmış, ders kitaplarının dönüşümlü olarak kullanılması ve bir ders kitabından daha

1350 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Aralık 1995, D. 19, C. 98, s. 413.

1351 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Nisan 1996, D. 20, C. 4, s. 250.

1352 TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Mart 2000, D. 21, C. 28, s. 534-535.

1353 TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Şubat 2002, D. 21, C. 85, s. 559-560.

çok öğrencinin yararlandırılması amacıyla ders kitaplarının seçiminde zorunluluk bulunmaması hâlinde, değişiklik yapılmamasının esas alındığını söylemiştir. “Ancak, kitapların yazımında esas alınan ilgili öğretim programı, bilim ve teknolojiadaki değişim ve gelişmeleri kapsayacak şekilde eğitim bilimleri verilerine uygun olarak yeniden düzenlendiğinde aynı yönetmelik hükümlerine göre ders kitapları da söz konusu programa uyarlanır veya yeniden yazılır.” hükmü hatırlatan Millî Eğitim Bakanı, 1997 yılında 8 yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretimin uygulamaya konulmasıyla, birçok öğretim programının da 8 yıl kesintisiz zorunlu ilköğretim anlayışı çerçevesinde yeniden düzenlendiğini ve yürürlükten kaldırılan öğretim programına göre yazılmış kitapların ise okutulma sürelerinin sona erdiğini hatırlatmıştır. 1997-1998 eğitim-öğretim yılı öncesinde ders kitaplarının seçiminden dolayı tartışmalar yaşanmıştır.¹³⁵⁴ Bakanlığın kitap seçiminde velileri serbest bırakması, öğretmenlerin kendi istedikleri kitabı okutması karmaşaya sebep olmuştur.¹³⁵⁵

Hatay Milletvekili Mustafa Geçer 2002 yılında ders kitaplarına zam yapılacağı iddialarına ilişkin Millî Eğitim Bakanına soru yöneltmiştir. Basında 2002-2003 eğitim öğretim yılında özel sektörün yayınladığı ders kitaplarına %37.28 Millî Eğitim Bakanlığının yayınladığı ders kitaplarına %30 oranında zam yapıldığı hatırlatarak ekonomik krizle ciddi sıkıntı içinde olan halkın bu zamlarla daha zorlanacağını söylemiş yapılan bu zam oranlarının düşürülmesi Millî Eğitim Bakanlığınca bir çalışma yapılmasının düşünüldüğü soruştur.¹³⁵⁶

Bakanlık yayını ders kitaplarının fiyatları 2133 sayılı *Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanunu*'nun 3. maddesi hükümlerine göre belirlendiği ve Bakanlık yayını ders kitaplarının fiyatlarının bu hükmü esas olmak üzere 2001 yılında %15, 2002 yılında ise %30

1354 “Kitap Tartışması Büyüyor”, *Milliyet*, 9 Eylül 1997, s. 23.

1355 “Seçmeli Kitap Karmaşası”, *Milliyet*, 19 Eylül 1997, s. 21.

1356 TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Ağustos 2002, D. 21, C.102, s. 219.

oranında artırıldığını söylemiştir. Özel sektör ders kitaplarının fiyatlarının yönetmelik hükümlerine göre oluşturulan komisyon tarafından belirlendiğini söyleyen Tekin, bu komisyonun kâğıt, baskı, editör kazancı, yazar hakkı, satış masrafı gibi ölçütleri esas alarak ders kitabı forma birim fiyatlarını belirlediğini hatırlatmış ve %37,28’lik fiyat artış oranının bu yöntemle söz konusu komisyon tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Bu anlamda özel sektör ders kitaplarındaki %37,28 oranındaki fiyat artışı, ilgili komisyonun oy birliği ile değil oy çokluğu ile aldığı söyleyen Necdet Tekin, özel sektör ders kitabı fiyatlarında 2001 yılında da %41’lik bir artış uygulandığı hâlde bu artış oranı düşük bulunarak Düzgün Yayıncılık ve arkadaşlarınca Bakanlık aleyhinde dava açıldığını ve davanın devam ettiğini belirtmiştir. Bakan zam oranının Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığının 03.05.2001 tarih ve 906/70 sayılı toptan eşya fiyat indeksini içeren haber bülteninde yer alan 2001 yılı Nisan ayı on iki aylık ortalamalara göre değişim oranı olarak saptanan %41,8’lik oranıyla örtüştüğünü de söylemiştir. Aynı kurumun 03.05.2002 tarih ve 006/64 sayılı haber bülteninde zam oranının ise %75,3 olduğunu hatırlatan Millî Eğitim Bakanı, ders kitaplarına 2002 yılında yapılan zam oranının yüksek olmadığını söylemiştir.¹³⁵⁷

¹³⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Ağustos 2002, D. 21, C. 102, s. 220-221.

3.9. DERS KİTAPLARININ OKULLARA DUYURULMASI

15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre Bakanlıkça okutulmasına karar verilen kitapların listesi her yılın Mart ayı içinde *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmak zorundaydı. Bunun için, ilgili birimler kendilerine bağlı okullarda okutulacak kitapların listesini en geç Ocak ayının ilk haftası içinde Başkanlığa göndermişlerdir.¹³⁵⁸ 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde okutulmasına karar verilen, süresi uzatılan, süresi uzatılmayan veya ders kitabı olma kararı kaldırılan kitaplar *Tebliğler Dergisi*’nde duyurulmuştur. İhtiyaç duyulması hâlinde, ilgili birimlerin de görüşleri alınarak Daire Başkanlığı’nca belli sürelerde “Ders Kitapları Kataloğu” yayımlanmasına imkân verilmiştir.¹³⁵⁹ 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre Kurulca okutulmasına karar verilen ders kitaplarının duyurusu Mayıs ayının ilk yarısında *Tebliğler Dergisi*’nde yapılmıştır. İlk duyurudan sonra üretilen ders kitaplarından Kurulca uygun bulunanlar Ağustos ayının ilk yarısında sadece dönemlik ders kitapları Ocak ayının ilk yarısında duyurulmuştur. İhtiyaç duyulması hâlinde, ilgili birimlerin de görüşleri alınarak Daire Başkanlığı’nca belli sürelerde “Ders Kitapları Kataloğu” yayımlanabilir.¹³⁶⁰

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre Kurulca kabul edilen ders kitaplarının duyurusu, Nisan ayının ilk yarısında *Tebliğler Dergisi*’nde yapılmıştır. Bu duyuruda kitaplar fiyatları ile birlikte yayımlanmıştır. İlk duyurudan sonra, kitabı olmayan alanlar için hazırlanan ders kitaplarından Kurulca uygun bulunanlar Ağustos, Ocak aylarının ilk yarısında duyurulmuştur.¹³⁶¹ 5 Nisan 1997’de yapılan değişiklikle Kurulca ders kitabı olarak okutulması kabul edilen kitapların fiyatlarının belirlenmesi amacıyla,

1358 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1359 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

1360 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1361 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

yazar veya yayınevleri tarafından her yıl 25 Nisan tarihine kadar Daire Başkanlığına başvuruda bulunulması istenmiştir. Ders kitapları, fiyatları ile birlikte Mayıs ayının ilk haftasında *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmıştır. Duyurudan sonra, kitabı bulunmayan olanlar için hazırlanan ders kitaplarından Kurulca uygun bulunanlar ise Ağustos ayının ilk yarısında duyurulmuştur.¹³⁶² 26 Temmuz 1997’de yapılan değişiklikle “alanında ders kitabı bulunmayanlar ile bir kitap bulunanlar için, en geç Ağustos ayının ikinci haftası sonuna kadar *Tebliğler Dergisi*’nde ek duyuruda” bulunulacağı ifade edilmiştir.¹³⁶³ 5 Nisan 1997’de ki yönetmelik değişikliğinde yazar veya yayınevleri tarafından her yıl 25 Nisan tarihine kadar tanınan başvuru süresi 9 Mayıs 1998’de “Temmuz ayının son iş gününe” şeklinde güncellenmiştir.¹³⁶⁴

17 Aralık 1999’da yönetmelik değişikliğinde “yayınevi” yerine “yayınevi yetkilileri” tabiri kullanılmıştır. Bu yönetmeliğe göre yazar veya yayınevi yetkilileri; içinde bulunan yılın Mayıs ayından önce Kurulca kabul edilen veya okutulma süresi devam eden ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Mayıs ayının ilk haftasının son iş gününe kadar, Mayıs ayının ilk üç haftasında Kurulca kabul edilen ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Mayıs ayının son iş gününe kadar, Yayınlar Dairesi Başkanlığı’na başvuruda bulunmak zorundaydılar. Kabul edilen ders kitaplarının adları, yazarı/yazarları, yayın evi ve fiyatları ile birlikte her yıl en geç Haziran ayının ilk on günü içinde *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanırdı.¹³⁶⁵ 17 Mart 2004’da yapılan yönetmelik değişikliğinde “Yazar veya yayınevi yetkilileri” tabiri “yayınevi yetkilileri” olarak değiştirilmiştir.¹³⁶⁶ 5 Nisan 2005’de ise “yayınevi yetkilileri” ibaresi “başvuru sahipleri” olarak değiştirilmiştir.¹³⁶⁷

¹³⁶² *Resmî Gazete*, 5 Nisan 1997, S. 22955, s. 6.

¹³⁶³ *Resmî Gazete*, 26 Temmuz 1997, S. 23061, s. 23.

¹³⁶⁴ *Resmî Gazete*, 9 Mayıs 1998, S. 23337, s. 5.

¹³⁶⁵ *Resmî Gazete*, 17 Aralık 1999, S. 23909, s. 53.

¹³⁶⁶ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹³⁶⁷ *Resmî Gazete*, 5 Nisan 2005, S. 25777.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

4 Temmuz 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu konuda yeniden bir değişikliğe gidilmiştir. Buna göre yazar ve yayınevi yetkilileri içinde bulunulan yılın Aralık ayından önce Kurulca kabul edilen veya okutulma süresi devam eden ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Aralık ayının ilk haftasının son iş gününe kadar, Aralık ayının 15. iş gününe kadar Kurulca kabul edilen ders kitaplarının fiyatlarının belirlenmesi için, Aralık ayının son iş gününe kadar Daire Başkanlığı’na başvuruda bulunmak zorundaydılar. Kabul edilen ders kitaplarının adları, yazarı/yazarları, varsa yayınevi adları ve fiyatları ile birlikte en geç takip eden yılın Ocak ayının ilk on günü içinde *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanacağı ifade edilmiştir.¹³⁶⁸

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre Talim ve Terbiye Kurulunca kabul edilen ders kitaplarının listesi takip eden ayın *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmak üzere Daire Başkanlığına gönderilmiştir. Aralık ayının 15. iş gününe kadar Kurulca kabul edilen, okutulma süresi devam eden ve süresi uzatılan ders kitaplarının listesi *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmak üzere Aralık ayının son iş günü mesai bitimine kadar Daire Başkanlığına gönderilmiştir. Bir sonraki öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarı/yazarları, varsa yayınevi adları ve fiyatları ile birlikte en geç takip eden yılın Ocak ayının ilk on günü içinde *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmıştır.¹³⁶⁹

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre Aralık ayının ilk iş günü mesai bitimi itibariyle Kurulca kabul edilen, uygunluk süresi devam eden ve süresi uzatılan ders kitaplarının listesi, Aralık ayının son iş günü mesai bitimine kadar Genel Müdürlüğe gönderilmiştir. Bir sonraki öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarı veya yazarları, yayınevi adları ve varsa fiyatları ile birlikte en geç Aralık

¹³⁶⁸ *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 2006, S. 26218.

¹³⁶⁹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

ayının son işgününe kadar duyurulmuştur.¹³⁷⁰ 21 Kasım 2012’deki yönetmelik değişikliğinde son kısım “Bir sonraki öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarı veya yazarları, yayınevi adları ve varsa fiyatları ile ders kitaplarının listesi Genel Müdürlüğe bildirildiği tarihten itibaren en geç 10 iş günü içinde duyurulur. Zorunlu hâllerde bu süreler, gerekçeleri açıkça belirtilmek şartıyla Kurul Mütalaası ile 30 iş gününe kadar uzatılabilir.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.¹³⁷¹ 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde ise “Aralık ayında itiraz başvurusu yapılan taslak kitaplardan Kurulca ders kitabı olarak okutulması uygun bulunanların listesi 20 Şubat veya izleyen işgünü mesai bitimine kadar Genel Müdürlüğe gönderilir. Bu kitaplar bir sonraki öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının listesine ilave edilir.” hükmü eklenmiştir.¹³⁷²

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre Kurulca ilk defa kabul edilen ders kitaplarının listesi ile uygunluk süresi devam eden ve süresi uzatılan ders kitaplarının listesi Genel Müdürlüğe gönderilmiştir. Bir sonraki eğitim ve öğretim yılında okutulacak ders kitaplarının adları, yazarı veya yazarları, başvuru sahiplerinin adları ve varsa fiyatları ile ders kitaplarının listesi Genel Müdürlüğe bildirildiği tarihten itibaren en geç 10 iş günü içinde duyurulmak zorundadır. Zorunlu hâllerde bu süreler gerekçeleri açıkça belirtilmek şartıyla Kurul mütalaası ile 30 iş gününe kadar uzatılabilmektedir. Elektronik eğitim içeriklerinin listesi ise ilgili hizmet birimlerine ve yayımlanmak üzere Bakanlık Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir.¹³⁷³

1370 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1371 *Resmî Gazete*, 21 Kasım 2012, S. 28474.

1372 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1373 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.10. DERS KİTAPLARININ ÜCRETSİZ DAĞITILMASI

Türkiye’de ders kitaplarının ücretsiz dağıtılması meselesi eskiye dayanan bir konudur. Osmanlı medreselerinde eğitim gören öğrencilere bu araçların ücretsiz verildiği bilinmektedir. Yine 1863 yılında kurulan Darüşşafakada okuyacak öğrencilere ders kitapları ücretsiz dağıtılmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde ders kitaplarına ihtiyaç duyan alım gücü düşük öğrencilere kitapların ücretsiz bir şekilde ulaştırılmasına yönelik çeşitli girişimler olmuştur.

20 Aralık 1985’te ANAP Grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Osman Işık, Anayasa’da ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda yer alan ilköğretimin mecburi ve meccani olduğu hükmü karşısında, muhtaç öğrencilere kitap ve diğer ders araçlarının ücretsiz olarak temini için imkân ve fırsatlar araştırıldığını söylemiştir.¹³⁷⁴ 1992 yılında Bakanlık öğrencilere ücretsiz dağıttığı ders kitaplarında yeni usule geçmiştir. Buna göre öğrenciler temiz kullandıkları ders kitaplarını okul koruma derneklerine satacak, Bakanlık da bu kitapları koruma derneklerinden satın alarak yeniden öğrencilerin hizmetine sunacaktı.¹³⁷⁵ 1991-1992 öğretim yılından itibaren köylerde okuyan öğrencilerin tamamına, şehir ve kasabalarda okuyan öğrencilerden de komisyonlarca belirlenen yoksul öğrencilere, Bakanlıkça yayımlanan ders kitapları “Ödünç Kitap Verme Projesi” çerçevesinde parasız olarak verildiğini ve bu uygulama ile okuma alışkanlığının teşvik edildiğini ve öğrenci velilerinin ekonomik yönden desteklendiğini söyleyen Nevzat Ayaz, 1993-1994 öğretim yılında 205.446.716.000 TL değerinde 8.571.034 adet ödünç kitap, 1994-1995 öğretim yılında ise, 202.843.139.011 TL değerinde 5.560.153 adet ödünç kitap verilerek velilerin ekonomik yönden desteklendiğini açıklamıştır.¹³⁷⁶ 1999-2000 eğitim-öğretim yılından itibaren alt gelir gruplarının veya kırsal ailelerin çocukları olan ilköğretim öğrencilerine ücretsiz ders kitapları verilmektedir.¹³⁷⁷

¹³⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1985, D. 17, C. 23, s. 368-369.

¹³⁷⁵ “Ücretsiz Kitaba Yeni Formül”, *Milliyet*, 13 Şubat 1992, s. 2, 16.

¹³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Aralık 1994, D. 19, C. 73, s. 420-421

¹³⁷⁷ Basic Education in Turkey Background Report, Republic of Turkey Ministry of National Education, 2005, s. 48.

2000-2001 öğretim yılında; ilköğretim kurumlarında okutulan ders kitaplarının %35’inin, ortaöğretim kurumlarında okutulan ders kitaplarının ise %80’inin Bakanlık tarafından hazırlandığını, basıldığını ve öğrencilerin hizmetine sunulduğunu söyleyen Metin Bostancıoğlu, Bakanlığın kırsal kesimde okuyan ve ihtiyaç sahibi ilköğretim öğrencilerine 2000-2001 öğretim yılında 4,9 trilyon tutarında 3.920.004 adet, 2001-2002 öğretim yılında da 2 trilyon 574 milyar 696 milyon 18 bin 747 lira tutarında 1.778.819 adet kitabı ücretsiz dağıttığını açıklamıştır.¹³⁷⁸ Türkiye’de ders kitaplarının tüm öğrencilere tamamen ücretsiz bir şekilde dağıtılması 2003 yılında olmuştur.

2003 yılında Millî Eğitim Bakanlığı aldığı bir kararla ilköğretimde okuyan öğrencilere ders kitaplarının ücretsiz olarak verilmesini amaçlayan “İlköğretimde Ücretsiz Kitap Dağıtım Projesi”ni uygulamaya koymuştur. Projeye göre telif hakkı alınan kitaplar Bakanlık tarafından batırılacaktı. Öğrenciye ücretsiz olarak dağıtımı yapılan ve zimmetlenen kitaplar en az beş sene kullanımda olacaktı. Üst sınıfa geçen öğrenci bitirdiği kitabı okul idaresine teslim edecek; bu kitaplar alt devreden gelen öğrencilere verilecekti. Bakanlığın ders kitapları ile ilgili harcamalar için reklam anlaşmaları yaparak kitapların maliyetleri karşılanmayı düşünmüştür. Millî Eğitim Bakanlığı 2003-2004 eğitim-öğretim yılında ilköğretimde okuyan tüm öğrencilere kitapları ilk kez ücretsiz olarak dağıtmıştır.¹³⁷⁹

Yalova Milletvekili Muharrem İnce 15 Temmuz 2003 ilköğretim ders kitaplarının bedava dağıtılması ve ders kitaplarıyla ilgili yaptığı konuşmasında Anayasa’nın öngördüğü biçimde, zorunlu ve bedava olan ilköğretimde okutulacak kitapların da devlet tarafından karşılanmasının takdir edilecek bir girişim olduğunu söylemiştir. Ancak konuyla ilgili gelişmeler yakından takip edildiğinde bu uygulamanın

¹³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 5 Mart 2002, D. 21, C.87, s. 886-887.

¹³⁷⁹ “İlköğretime Ücretsiz Kitap”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 2003, Yıl: 4, s. 42-43.

bu denli masumane olmadığını ileri süren İnce, ders kitapları piyasasının 250 trilyonu aşan bir pazar olduğunu söylemiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, bu piyasanın 160 trilyonluk kısmını son uygulamayla kendi kontrolüne aldığını, 24 Haziran 2003 tarihinde yapılan ihaleyle bedava dağıtılacak olan kitapların 63 milyon adedini 100 trilyon artı KDV karşılığı özel yayınevlerinden temin etme yoluna gittiğini hatırlatmıştır. Bu durumda devletin 100 trilyon zarara uğrayacağını ve devletin cebinden özel yayınevlerinin cebine bu paranın aktarılmış olacağını iddia etmiştir. Yoksul aile çocuklarına ders kitaplarının devlet tarafından zaten bedava dağıtıldığını belirten İnce, Bakanın velilerden ve öğrencilerden alınan kayıt, nakil, onarım, karne, kırtasiye, yakıt alınan katkı paylarıyla değil de halkın bir talebinin olmadığı ders kitaplarını, öncelikli proje olarak neden ele aldığını sormuştur. Yabancı dil kitaplarının ithal edildiğini söyleyen İnce bu şekilde yabancı şirketlere 100 trilyon para aktarıldığını söylemiş ve bunu bir soygun olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in daha önceki Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’na yönelik verilen gensorudaki ifadelerine vurgu yapan İnce, TTK’deki atamaları eleştirmiştir.¹³⁸⁰

Bu iddialara cevap veren Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, Türkiye’de ders kitabı hazırlayan 83 yayınevi/kitapevi bulunduğunu ve bunların hepsinin 20 Haziran’da açılan ihaleye katıldıklarını ve kendi aralarında 14 konsorsiyum oluşturduklarını söylemiştir. Açık bir şekilde ve pazarlık usulüyle 83 yayınevinden 108 trilyon tutarında 76.000.000 kitap satın alındığını söyleyen Çelik, ayrıca Millî Eğitim Bakanlığının basacağı, 27 trilyon civarında tutarı olan kitaplar olduğunu ve toplam maliyetin 136 trilyon küsur bir meblağ olduğunu açıklamıştır. Bu rakamın dağıtıcı firmalar, kitapçı ve kırtasiyeciler dikkate alındığında 10.250.000 civarındaki, ilköğretim öğrencisine dağıtılacak olan ücretsiz ders kitaplarının tutarı aşağı yukarı 157 trilyon civarında olduğunu belirtmiştir.

1380 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 15-17.

Muharrem İnce’nin, 2004-2005 öğretim yılında ders kitaplarının değiştirileceği dolayısıyla bu 160 trilyon civarındaki devlet kaynağının çöpe gideceğini şeklindeki açıklamasına ise Çelik, Türkiye’de şu anda okullarda okutulmakta olan ders kitaplarının yüzde 99’nun her yıl ayrıca basılmakta ve satılmakta olduğunu, şu anda okutulmakta olan kitapların ömrünün maksimum bir yıl olduğunu açıklamıştır. Bakan bunun sebebini bu kitapların yüzde 99 oranında üçüncü hamur kâğıda basıldığını, son derece basit bir baskı kalitesine sahip olduğunu ve bu kitapların öyle iki yıl, üç yıl, dört yıl, beş yıl peş peşe okutulmasının söz konusu olmadığı şeklinde açıklamıştır.

2004 öğretim yılında, Türkiye’deki enformatif öğretim yönteminin yerini konstraktif yani inşacı öğretim yöntemine bırakacağını söyleyen Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, “dünyayı yakalamak istiyorsak, çağdaş eğitim dediğimiz olayı yakalamak istiyorsak bunu yapmak zorundayız” demiştir. “Öğretim yöntemini değiştirdiğimiz zaman, buna paralel olarak müfredatın değişmesi gerekiyor, buna paralel olarak ders kitaplarının değişmesi gerekiyor” diyen Hüseyin Çelik, 83 firmadan bir hizmet satın aldıklarını ve bunun karşılığında onlara bunun karşılığını verdiklerini söylemiştir. Ders kitaplarını hazırlarken ve seçerken bir devlet tekeli oluşturmak gibi bir hedef gütmediklerini, sektörü çökertmek değil, aksine bu sektörü ayakta tutmak amacıyla olduklarını dile getiren Hüseyin Çelik ancak kamu menfaatinin bütün menfaatlerin üzerinde olduğunu söylemiştir. TTK’ye yapılan atamalara ilişkin eleştirilere de değinen Çelik, uzmanlığa önem verdiklerini ve bu işin erbabı kimseleri oraya getirdiklerini söylemiştir. Yabancı dil kitapları meselesinde Muharrem Bey’in haklı olduğunu söyleyen Çelik, Talim ve Terbiye Kurulunun, bununla ilgili olarak çok ciddi hazırlıklar yaptığını açıklamıştır.¹³⁸¹

2003-2004 ve 2004-2005 öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığınca ilköğretim öğrencilerine ücretsiz dağıtılan ders kitaplarının, basımı ve dağıtımıyla ilgili ihaleler ile Bakanlığa bu proje için Sosyal

¹³⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 17-22.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan kaynak aktarıldığı ve bu kaynağın fonun mevzuatına aykırı kullanıldığı iddiaları hakkında Yalova Milletvekili Muharrem İnce ve 24 milletvekili Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge vermiştir. Önergenin gerekçesinde 1999-2000 öğretim yılında 4,5 trilyon lira tutarında 3.900.000, 2000-2001 öğretim yılında da 4,7 trilyon lira tutarında 3.800.000 adet ders kitabının ücretsiz dağıtıldığı ve bu kitapların önemli bir bölümünün yoksul aile çocukları ile kırsal alanda yaşayan çocuklara dağıtıldığı, geri kalanının KKTC ve Türk cumhuriyetlerindeki öğrencilere verildiği anımsatılarak bu uygulamanın temel ilkesinin devletin yoksul ve yeterli geliri olmayan aile çocuklarına yardım etmesi olduğu ifade edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tüm ilköğretim öğrencilerine 2003-2004, 2004-2005 öğretim yıllarında ücretsiz ders kitabı dağıtımı yapıldığını belirtildiği gerekçede 2003-2004 öğretim yılındaki kitapların toplanması istendiğinde Millî Eğitim Bakanlığı, kitapların baskılarının kötü olduğu ve ayrıca ders kitaplarının yeni programlar çerçevesinde değiştirileceği açıklamasında bulunduğu hatırlatarak “Bu kitapların baskısı Bakanın söylediği gibi kötü ise, kitap alımlarında şartnameye uygun alımların yapılmadığı itiraf edilmiş olmaktadır.” denilmiştir. 2005-2006 öğretim yılında yeni programlara geçileceği belirtilmekle bunun mümkün gözükmediğinin ileri sürüldüğü önergede kitapların, bu yıl da öğrencilere geri toplanmak üzere verilmemesi, devletin trilyonlarca lira zarara uğratılması anlamına geleceği ifade edilmiştir. Önergede “Ücretsiz kitap dağıtımında özellikle Bakanlığın kendi yayınlarını, Millî Eğitim Basımevinin imkânlarının yetersiz olduğu gerekçesiyle özel basımevlerine bastırması da üzerinde durulması gereken konulardan biridir.” denilmiş ve illerde yapılan dağıtım ihalelerinin partizanca yapıldığı ve dağıtılan kitapların kaynağının Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan, fonun mevzuatına aykırı olarak sağlandığı ileri sürülmüştür. Fonun ancak fakrüzaruret içinde ve muhtaç durumda olanlar için kullanılabileceği ifade edilmiş ve konunun TBMM tarafından ele alınarak ücretsiz kitap dağıtma projesinin yoksul ve dar gelirli aile çocuklarını

kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılması ve devletin bu yolla zarara uğratılmasının önüne geçilmesi için bir araştırma komisyonu kurulması istenmiştir.¹³⁸²

Balıkesir Milletvekili Sedat Pekel de Eğitim-Sen’in yaptığı bir araştırmada öğrencilerin elindeki kitapların %75’i, ikinci yıl da kullanılabilecek durumda olduğunu söylediğini hatırlatarak savurganlığın önlenmesi için, okullar tatil olmadan önce, okul yönetimleri tarafından eski kitapların toplanarak yeni öğretim yılı aynı sınıfta okuyacak öğrencilere dağıtılabilmesinin ve Bakanlığın sadece kullanılamayacak durumda olan kitaplarla, sınıf mevcuduna göre eksikleri varsa, bu kitapları tamamlayabileceğini ve böylece Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinden fazla para çıkışının önüne geçmenin pekâlâ mümkün olduğunu söylemiştir. Pekel ayrıca Bakanlığın, ücretsiz olarak dağıtılan ders kitaplarını, kendi basımevlerinde basmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸³ Sedat Pekel’in 2004’te yaptığı teklife benzer bir teklifi İzmir Milletvekili Şenol Bal tarafından 2009 yılında yapmıştır.¹³⁸⁴

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik bu eleştirilere ders kitaplarının baskıları, baskı kalitesi, kullanılan malzeme itibarıyla, çoğunlukla, iki sene çok sağlam bir şekilde kalabilecek kitaplar olmadığını açıklamıştır. “Bunların çok daha sağlam hâle getirilmesi için yapılacak harcamayı, bütün maliyetleri hesaplattık, mevcutları 2,4 kat daha pahalıya geliyor.” diyen Çelik, “diyelim ki, siz kitapların bir kısmını topluyorsunuz; varsayın ki, yüzde 50’sini topladık ve bunları tekrar dağıtacağız. Hangi öğrenciye eskiyi vereceksiniz, hangi öğrenciye yenisini vereceksiniz; bu, bir başka problem.” olduğunu söylemiştir. Millî Eğitim Bakanlığının ancak telif sahibi olduğu kitapları kendi matbaalarında basabildiğini hatırlatan Bakan, diğer yayınevlerinin ve diğer müelliflerin kitaplarını satın aldıklarını söylemiştir. Ayrıca

1382 TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Kasım 2004, D. 22, C. 62, s. 320-322.

1383 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 270-271.

1384 TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Ekim 2009, D. 23, C. 51, s. 606.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Bakanlığın matbaalarında bastığı kitaplarla diğerleri arasında çok büyük bir fark oluşmadığını ileri sürmüştür.¹³⁸⁵ Bu açıklama ek olarak Bakanlık derslerin öğretim programlarında değişiklik yapıldığını ve bu değişikliklerin uygulama sonuçlarına göre güncellenme yapıldığını ve bu güncellemelerin ders kitaplarına yansıtılmasından dolayı bir önceki yıl dağıtılan kitaplar kullanılmadığını açıklamıştır. Ders kitaplarının takım hâlinde hazırlandığını söyleyen Bakanlık, öğrenci çalışma kitapları öğretim yılı içerisinde kullanıldığından ve her yıl yapılan ihalede farklı yayınevinin ihaleyi kazanması nedeniyle öğrencilere değişik kitaplar gönderilmesi sebebiyle kitapların ikinci bir defa kullanılmasının mümkün olmadığını söylemiştir.¹³⁸⁶

Anavatan Partisi Grubu adına 23 Aralık 2005’te TBMM’de konuşan Afyonkarahisar Milletvekili Reyhan Balandı ücretsiz ders kitabı dağıtma projesinin Genel Başkanları Erkan Mumcu’ya ait olduğunu ileri sürmüş fakat Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ücretsiz kitap projesinin AK Parti Hükûmetinin projesi olduğunu söyleyerek Balandı’ya karşı çıkmıştır.¹³⁸⁷ Reyhan Balandı ücretsiz ders kitabı amacının, Millî Eğitim Bakanlığının kitap bastırarak, kitap fiyatlarını düşürmek; dolayısıyla, maliyeti, vatandaşın cebinden çıkan parayı düşürmek ve bu vesileyle, müfredatı, gerçek anlamda bilgiye ulaşmaya, öğrenmeyi öğrenmeye dayalı bir müfredatla değiştirebilme olduğunu söyleyen Balandı, “ücretsiz kitap dağıtımı öyle bir hâl aldı ki, 2,5 milyon liraya basılıp mal edilebilecek bir kitap, 4,5-5 milyon TL’ye basılmaya başlandı” demiştir.¹³⁸⁸ Muharrem İnce ise Millî Eğitim Bakanlığının 1998-1999 eğitim-öğretim yılında 508.137, 1999-2000 eğitim-öğretim yılında 3.749.634, 2000-2001 eğitim-öğretim yılında ise 3.920.004 ücretsiz ders kitabı dağıttığını hatırlatarak bu uygulamanın daha önce yapıldığını ancak AK Parti Hükûmeti tarafından bu uygulamanın

1385 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 275.

1386 TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Ekim 2009, D. 23, C. 51, s. 607.

1387 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 786.

1388 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 732.

büyütölüp genişletildiğini ileri sürmüş ve daha önce sadece yoksulların çocuklarına verilen kitapların zenginlerin çocuklarına verilmesini eleştirmiştir.¹³⁸⁹

Kütahya Milletvekili Alim Işık 2013 yılında ücretsiz dağıtılan ders kitaplarına ilişkin Millî Eğitim Bakanı Nabi Avcı’ya dağıtılan kitap sayıları, kitapların basımı ve dağıtımının hangi şirketler tarafından gerçekleştirildiği, şirketlerin seçiminde hangi kriterler dikkate alındığı, kitapların içeriklerine nasıl karar verildiği, bu konuda şikâyetlerin olup olmadığı konusunda çeşitli sorular yöneltmiştir.¹³⁹⁰ İlköğretim ve ortaöğretim sınıflarında okutulan ders kitaplarının içerik ve şekil yönünden incelemesine yönelik çalışmalar TTKB bünyesinde yürütölüğünü söyleyen Millî Eğitim Bakanı Nabi Avcı, TTKB tarafından onaylanmış olan programlar çerçevesinde Bakanlığın ilgili birimleri ve özel sektör tarafından hazırlanan ve inceleme için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına başvurusu yapılan taslak ders kitapları, 12 Eylül 2012 tarihli ve 28409 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nin 8, 9 ve 10. maddelerinde belirlenmiş olan şartlar doğrultusunda inceleme ve değerlendirmesi yapıldıktan sonra Talim ve Terbiye Kurulunca ve Millî Eğitim Bakanınca onaylandıktan sonra ders kitabı olma hakkını kazandığını belirtmiştir. Kitap inceleme sürecinde gerek içerik gerekse şekil yönünden tespit edilen hatalar, eksikler ve güncelleme ihtiyacı söz konusu yönetmeliğin 23. maddesinin 3. fıkrası hükmü gereği Kurulca belirtilen süre içerisinde düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderildiğini söylen Avcı, kitap sayılarını açıklamıştır.¹³⁹¹

Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları için “Açık İhale Usulüyle” veya “Pazarlık Usulüyle” ihaleye çıkabilmiştir. 2004-2005 eğitim ve öğretim yılında ders kitapları ihalelerini kazanan yayınevleri (7 ortak girişim) ve bunlara ödenen para miktarları aşağıya çıkarılmıştır. 2004-2005 eğitim

1389 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 753-754.

1390 TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Haziran 2013, D. 24, C. 53, s. 820.

1391 TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Haziran 2013, D. 24, C. 53, s. 821-822.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

ve öğretim yılında ücretsiz dağıtılan toplam 83.749.000 adet ders kitabının 64.095.000 adedi özel firmalardan 19.654.000 adedi de Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Döner Sermayesi Müdürlüğünden alınmıştır. Devlet Kitapları Döner Sermayesi Müdürlüğünden alınan ders kitaplarının 11.500.000 adedi ise Millî Eğitim Bakanlığı matbaalarında bastırılmıştır. Matbaanın kapasitesinin üzerinde kalan miktarı ise özel sektör matbaalarında bastırılmıştır. Yayınevleri Millî Eğitim Bakanlığına koruma altına alınmış fikri ve/veya sınai mülkiyet hakları konusunda yazılı güvence vermiştir. “Bakanlık telif hakkı yazar ile yayınevi arasındaki hukukî durumu ifade etmekte olup Bakanlığımızın konuya ilişkin tasarruf yetkisi bulunmamaktadır.” diyerek bu konuda taraf olmadığını açıklamıştır.

2004-2005 eğitim ve öğretim yılında ders kitapları ihaleleriyle ilgili bir diğer tartışmada yayınevlerinin aralarında anlaşarak rekabet ortamını kaldırdıkları ve bu yüzden devleti zarara uğrattıkları iddiasıdır. Millî Eğitim Bakanlığı bu iddiaların doğru olmadığını söylemiştir. Bakanlık ders kitabı alımı ihalesi öncelikle açık ihale usulü ile yapılmış ve teklif edilen fiyatlar yüksek bulunduğundan ihale iptal edilerek yeterli zaman olmaması nedeniyle pazarlık usulü ihaleye çıkıldığını ve pazarlık usulü ile yapılan ihaleye 7 ortak girişim adı altında 56 yayınevinin katıldığını açıklamıştır. Bakanlık ayrıca pazarlık usulü şeklinde yapılan ihale sonucunda “Gerçekleşen fiyat, iptal edilen açık ihale usulündeki teklif edilen fiyattan yaklaşık 20.000.000 YTL daha düşük olup devlet bu miktarda tasarruf etmiş, kazançlı olmuştur.” denilmiştir.

2003-2004 öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı ücretsiz dağıtılmak üzere satın alınan ders kitaplarının 136 teslim noktasındaki il ve ilçe millî eğitim müdürlüklerine gönderildiğini ve dağıtıldığını açıklamıştır. 2004-2005 eğitim ve öğretim yılında ücretsiz dağıtıma esas kitap miktarı ise 139 teslim merkezine dağıtılmıştır. İl ve ilçe millî eğitim müdürlüklerince okullardan 2005 yılı Ocak ayı itibarıyla alınan geri bildirimlerden 83.749.000 adet kitabın yaklaşık %1,5-2’sinin

arttığı tespit edilmiş olup bunlar 2005-2006 yılı ücretsiz ders kitabı planlamasında dikkate alınıp değerlendirileceği açıklanmıştır.¹³⁹²

Millî Eğitim Bakanlığı kitap alım ihalelerinde katılım ve rekabeti en üst düzeyde sağlamak için küçük yayıncıların bir araya gelerek ihaleye katılabilmeleri için aynı iş kalemine birden fazla kitap teklif edebilmeleri için “Kısmi Teklif” imkânını sağlanmıştır. Ayrıca, 4734 sayılı Kanunla istenmesi zorunlu olanların dışında ilave şartlar ve belgeler istenmemiş, ihale üzerinde kalan isteklilere %30 oranında avans verileceği belirtilmiştir. Ücretsiz verilecek ders kitaplarının bandrol uygulamasından istisna edilmesi, döviz fiyatları genel seviyesinin düşük kalması, ayrıca yayıncıların altyapı yatırımları, kitap üretim maliyetini düşürdüğünden ihale fiyatları geçmiş yıllara göre daha makul bir seviyede gerçekleşmiştir.¹³⁹³

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik daha önce dağıtılan ücretsiz ders kitaplarına atıfta bulunarak 2004-2005 öğretim yılında 106.000.000, son üç yılda ise toplam 270.000.000 ders kitabı dağıttıklarını ayrıca bu kitapların Makedonya’dan Arnavutluk’a, Türk cumhuriyetlerinden Kıbrıs’a kadar Türk topluluklarına da dağıtıldığını açıklamıştır. Bakan bir kitabın dağıtım birim fiyatının ise 1,65 YTL olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁴ 2003-2004 eğitim ve öğretim yılı başında ilköğretim öğrencilerine ücretsiz olarak dağıtılan, ilave alımlarla birlikte 81.834.280 adet ders kitabının maliyeti, alınan ders kitapları için 143.059.057.800.000 TL olduğunu açıklamıştır.¹³⁹⁵ Ücretsiz dağıtılan ders kitaplarından 2003-2004 öğretim yılında dağıtılan toplam 81.834.281 kitaptan 66.625.226’sı özel sektörden, 15.209.055’i de devlet kitaplarından temin edilmiştir. 2004-2005 öğretim yılında dağıtılan toplam 83.749.000 kitaptan 64,095.000’lik kısmı özel sektörden ve 19.654.000’i de devlet kitaplarından sağlanmıştır. Bu ders kitaplarından 2003-2004 öğretim yılında dağıtılanların toplam maliyeti 157.523.013 YTL’dir. 2004-

1392 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Mart 2005, D. 22, C. 77, s. 145-146.

1393 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 2005, D. 22, C. 97, s. 381-382.

1394 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 790.

1395 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 253.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

2005’te dağıtılanların toplam maliyeti ise 146.343.470 YTL’dir.¹³⁹⁶ 2005-2006 eğitim-öğretim yılında ilköğretim öğrencilerine ücretsiz olarak dağıtılan ders kitabı sayısı toplam 106.510.090’dır.¹³⁹⁷

Millî Eğitim Bakanlığınca 2008-2009 eğitim-öğretim yılı için dağıtılan söz konusu kitaplar ihaleye katılan müstakil firmalar, ortak girişimler ve döner sermayeli kuruluşlar olmak üzere yüz bir yüklenici firmayla üretilmiş, teslimat giderleri de dâhil olmak üzere yüklenicilere toplam 283 milyon 698 bin 861 TL ödenmiştir.¹³⁹⁸ 2009-2010 eğitim-öğretim yılında “İlköğretim ve Ortaöğretim öğrencilerine Ücretsiz Ders Kitabı Temini Projesi” kapsamında ücretsiz dağıtılan ders kitaplarının; ilköğretimde öğrenci başına ortama maliyeti 17,6 TL, ortaöğretimde ise öğrenci başına ortalama maliyeti 23,9 TL olarak gerçekleşmiştir.¹³⁹⁹ 2009-2010 eğitim-öğretim yılında ücretsiz dağıtılan ilköğretim ders kitabı 127.589.497 adettir. Söz konusu kitapların maliyeti, dağıtım (karne, başarı belgeleri, poşetleme vb.) giderleri dâhil 186.502.982 TL’dir. Devlet Kitapları Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğünce basılan kitap sayısı 10.537.576 adettir. Özel sektöre ait ders kitaplarının ortalama forma maliyeti 0,135 TL (KDV dâhil), Bakanlık yayını ders kitaplarının forma maliyeti ise 0,145 TL (KDV dâhil) olarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁰⁰

1396 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 260-261.

1397 TBMM Zabıt Ceridesi, 14 Şubat 2006, D. 22, C. 111, s.239

1398 TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Ocak 2010, D. 23, C. 59, s. 628.

1399 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Kasım 2009, D. 23, C. 53, s. 435.

1400 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Aralık 2009, D. 23, C. 53, s. 881.

Tablo 6: Türkiye’de 2003-2022 Döneminde Dağıtılan Ücretsiz Kitaplar¹⁴⁰¹

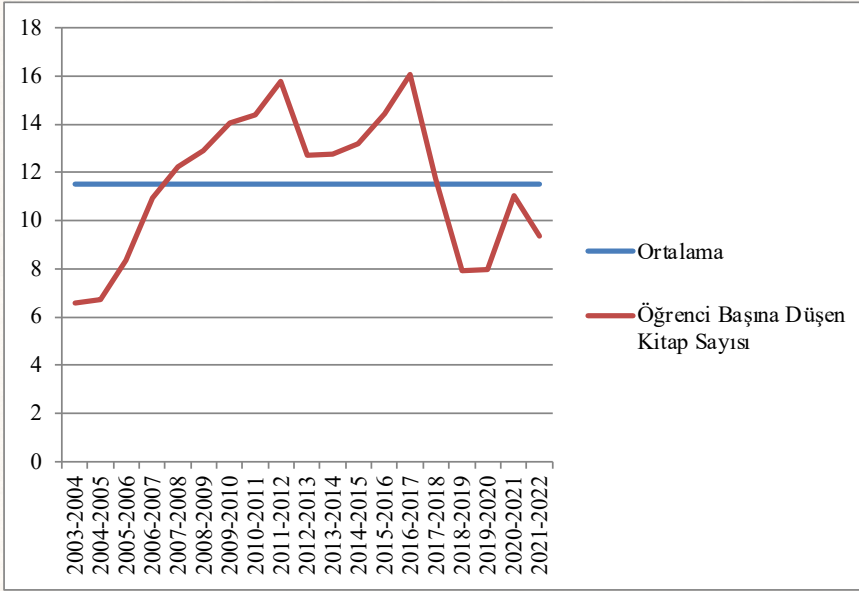
Yıl	Kitap Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğrenci Başına Düşen Kitap Sayısı
2003-2004	81.834.281	12.443.536	6,57
2004-2005	83.858.320	12.502.444	6,7
2005-2006	106.510.090	12.749.552	8,35
2006-2007	142.307.609	12.989.148	10,95
2007-2008	157.132.380	12.851.022	12,22
2008-2009	167.575.754	12.981.820	12,9
2009-2010	187.433.119	13.337.334	14,05
2010-2011	196.594.711	13.657.223	14,39
2011-2012	215.357.569	13.645.367	15,78
2012-2013	205.650.716	16.156.519	12,72
2013-2014	209.753.566	16.473.493	12,73
2014-2015	216.698.371	16.403.328	13,21
2015-2016	236.699.891	16.379.852	14,45
2016-2017	262.836.286	16.376.815	16,04
2017-2018	210.357.627	17.885.248	11,76
2018-2019	143.063.751	18.108.860	7,90
2019-2020	144.996.797	18.241.881	7,94
2020-2021	199.276.202	18.085.943	11,018
2021-2022	179.390.916	19.155.571	9,36
Toplam	3.347.327.956	290.424.956	11,52

2003-2022 döneminde toplam 290.424.956 öğrenciye 3.347.327.956 kitap ücretsiz dağıtılmıştır. Bu dönemde öğrenci başına ortalama 11,52 kitap dağıtılmıştır. 2022-2023 eğitim-öğretim yılında 298.469.619 kitap dağıtılmıştır. Ancak öğrenci sayısı belli olmadığından dolayı ortalamaya katılmamıştır. Fakat 2021-2022 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı dikkate alındığında bu yıl öğrenci başına 15.58 kitap ücretsiz dağıtılmıştır.

¹⁴⁰¹ <https://sgb.meb.gov.tr/www/Resmî-istatistikler/icerik/64>. Erişim Tarihi. 2 Kasım 2022. İstatistik verileri açık ilköğretim ve açık lise öğrencilerini de kapsamaktadır. Ücretsiz dağıtılan kitaplara ait veriler Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nden alınmıştır. 2003 yılı öncesine ait basılan kitap sayıları ile ilgili Genel Müdürlük ellerinde veri olmadığını belirtmiştir.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Grafik 1: 2003-2022 Döneminde Öğrenci Başına Düşen Kitap Sayısı

2003-2022 döneminde öğrenci başına en yüksek kitap dağıtımı öğrenci başına 16,04 ile 2016-2017 yılıdır. Bu dönemde dershanelerin kapatılmış olması ücretsiz dağıtılan kitap sayılarının artışında etkili olduğu söylenebilir. Aynı dönemde en düşük öğrenci başına kitap dağıtımı 6,57 ile 2003-2004 eğitim-öğretim yılında gerçeklemiştir. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Türkiye’de zorunlu eğitimin 8 yıldan 12 yıla çıkarılması ile öğrenci sayısındaki artışa bağlı olarak kitap sayısında da artışlar yaşanmıştır. Pandemi döneminde öğrenci başına dağıtılan ücretsiz kitap sayısı azalmıştır. 2010 yılında 196.594.808 kitap için 325.246.605 TL (kitap başına 1,65 TL), 2011 yılında 215.357.569 kitap için 376.133.835 TL (kitap başına 1,74 TL) ve 2012 yılında 205.758.507 kitap için 325.051.457 TL (kitap başına 1,57 TL) ödeme yapılmıştır.¹⁴⁰² Bursa Milletvekili Erkan Aydın 24 Ekim 2017’de yaptığı konuşmada “Millî Eğitim Bakanlığı karar alarak ders kitapları için yeni bir ihale yapacak, böylelikle 165 milyon TL daha çöpe gidecek. Kitapların bu kadar aşırı hatalı basılmasının sorumluları kim, bilinmiyor. Yeni ders

¹⁴⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Haziran 2013, D. 24, C. 53, s. 821-822.

kitaplarının ihalesini kimler almaya hazırlanıyor, bilinmiyor ama birileri sorumlu, birileri de nemalanacak. Net olan, bunun faturası da halkımıza kesilip cebinden çıkacak” demiştir.¹⁴⁰³

1 Haziran 2018’de yayımlanan *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Resmî ve Özel Okullarda Öğrenim Gören Öğrencilere Ücretsiz Olarak Dağıtılacak Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı ve İlgili Öğretmenlere Ücretsiz Olarak Dağıtılacak Kılavuz Kitaplara İlişkin Mal ve Hizmet Alımlarına Dair Tebliğ* ile Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Resmî ve özel okullarda öğrenim gören öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılacak ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitapları ile eğitim araçlarına ilişkin 31 Aralık 2019 tarihine kadar yapılacak mal ve hizmet alımı ihalelerinde uygulanacak usul ve esasların belirlenmiştir.¹⁴⁰⁴

1403 TBMM Zabıt Ceridesi, 24 Ekim 2017, D. 26, C. 53, s. 29-30.

1404 *Resmî Gazete*, 1 Haziran 2018, S. 30438.

3.11. DERS KİTAPLARININ İÇERİĞİYLE İLGİLİ YAŞANAN TARTIŞMALAR

İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından işgal altında olduğu dönemde işgal devletleri ders kitaplarında kendileriyle ilgili yer alan olumsuz ifadelerle müdahale etmiştir. 13 Ekim 1920 tarihinde Mekteb-i Sultani ders kitaplarının birinde “Türklerin en birinci düşmanı Fransızlardır” ifadesi olduğundan bu tür ifadelerin kullanılmaması istenmiştir.¹⁴⁰⁵ İstanbul’un işgal altında olduğu yıllarda ders kitaplarında İngilizler aleyhine olan ifadelerin gözden geçirilmesi istenmiştir.¹⁴⁰⁶

25 Şubat 1949’de TBMM’de konuşan Zonguldak Milletvekili Orhon Seyfi Orhon “İlkmektepe, ilk defa tarih okuyan bir Türk ve Müslüman çocuğuna, kitabette Hristiyan dinindeki reformdan bahsedildiğini gördüm. Bir Türke reformdan bahsetmekle bir Katolik çocuğuna mutezile mezhebinden bahsetmek arasında ne fark vardır?” diye sormuştur.¹⁴⁰⁷ 21 Şubat 1977’de CHP Grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Ali Nejat Ölçen “Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 30 Temmuz 1976 gün, 317 sayılı kararıyla, lise öğrencilerine okutulan ders kitapları, nasyonal sosyalist genç kuşaklar üretmenin amacı içinde hazırlanmıştır.” demiştir.¹⁴⁰⁸

“Okullarımızın müfredat programlarında; ‘Her ders işlenirken Türk tarihi, Türk toplum ve yaşayışı, Türk milliyetçiliğiyle münasebet kurularak, çocuğun mensubu olduğu millî tarihiyle, millî şuuru daima uyanık tutulacaktır.’ prensibini bugün okullarımızda uygulayan kaç öğretmen kalmıştır?” sorusunu soran İsmail Kutluk, 8 Şubat 1979’da Cumhuriyet Senatosu’nda AP Grubu adına yaptığı konuşmada iktidarı okulları sol ideolojinin cirit attığı yerler hâline getirmekle suçlamıştır.¹⁴⁰⁹

1405 BOA. MF. MKT. 124.54. H. 29.01.1339/13.11.1920.

1406 BOA. KB. MAA. FE. 13.83. M-14.06.1921.

1407 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1949, D. 8, C. 16, s. 661-662.

1408 MM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1977, D. 4, C. 24, s. 561.

1409 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 8 Şubat 1979, C. 42 s.39.

Türkiye’de sağ sol olaylarının yaşandığı bir dönemde TBMM’de ders kitaplarının içeriğine yönelik tartışmalar yaşanmıştır. 15 Şubat 1979’da TBMM’de Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur hakkındaki verilen gensoru hakkında AP Grubu adına konuşma yapan Amasya Milletvekili Muhammet Kelleci, Millî Eğitim Bakanlığının uzun zamandan beri derin bir reform ihtiyacı içinde olduğunu ve Türk maarifinin Halk Partisinin Millî Şef devrinde temeli atılan yanlış ve kasıtlı eğitim politikasının neticesinde içinden çıkılmaz hâle geldiğini söylemiştir. Sistemli ve kesif gayretler sonunda, kozmopolit ve materyalist bir havanın Millî Eğitim sisteminin bütününe hâkim olduğunu, manevi değerlerin silinmeye, millî hasletlerin unutturulmaya, millî şuurun aşındırılmaya çalışıldığını söyleyen Kelleci, maddeciliğin penceresinden son merhalede Marksizmin rahatlıkla içeriye girmeye başladığını ileri sürmüştür. Milliyetçi Partiler Koalisyonu Hükûmeti ve bu Hükûmetin işbaşına getirdiği değerli maarifçilerin, diğer konularla birlikte, müfredat programlarıyla ve bu programlara uygun yeni ders kitapları hazırlamayı ehemmiyetle ele aldığını söyleyen Muhammet Kelleci, kısa zamanda bilhassa millî kültür ve sosyal ilimler sahasıyla ilgili ders kitaplarının, her biri kendi sahasında otorite sayılan ve tamamına yakın bir kısmı üniversiteden olan değerli ilim adamlarına yeniden yazdırıldığını, süratle bastırıldığını ve yürürlüğe konduğunu söylemiştir. Kelleci, müfredat ve ders kitabı değişikliğinden maksadın yıllar yılı devam etmiş olan millî kültür tahribatına son vermek, ilim dışı materyalist ve kozmopolit şartlanmaya durdurmak, Türk maarifini ilmî ve millî bir mihraka oturtmak olduğunu açıklamıştır.

“Bu derece ehemmiyetli millî, ilmi ve ciddi bir teşebbüs karşısında yıkıcıların, bölücülerin, ilimden ve ciddiyetten nasipsiz devrimbazların, solcuların susmaları veya reaksiyonsuz kalmaları elbette beklenemezdi.” diyen Kelleci, milliyetçi ve idealist maarifçilerin, mesul Bakan ve Hükûmetin bu saldırılara sabırla göğüs gerdiğini ve safsatalara ilimle birer birer cevap verildiğini belirtmiştir. “Ne yazık ki, bu millî ve ilmi hamle son 40 yılın en büyük kültür ve eğitim hamlesi

tam hedefine ulaşır olgunlaşarak, meyvelerini vermeden bu millî hareketten ürken solcu zihniyet iktidar oldu.” diyen Amasya Milletvekili Muhammet Kelleci, solcu iktidarın ders kitaplarına yönelik yaklaşımını eleştirmiştir. Marksizmin mevcut kanunlara aykırı olduğunu söyleyen Kelleci, “Millî müfredata, millî ve Milliyetçi ders kitaplarına ve bunların tatbikatına itiraz edenler, en başta din derslerine itiraz” ettiklerini belirtmiş ve iktidara “Müslüman Türk çocuklarına İslam ahlakının telkin edilmesinden niçin korkuyor, niçin gocunuyorsunuz?” sorusunu yöneltmiştir. Tarih ve edebiyat kitaplarında, Türklerin Orta Asya’dan kalkarak dünyanın dört yanına nasıl gittiği, nasıl birlik ve barış sağlamaya çalıştığı, Rönesans’ta Avrupalıların İslam medeniyetinden nasıl istifade ettikleri, Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresi ve Türk Milletinin asırlarca i’lâ-yi kelimetullah ülküsü peşinde koştuklarının anlatılmasının iktidar tarafında eleştiri konusu olmasını eleştiren Kelleci, “Yunan mitolojisi ile yetişenler, kafaları kadim Yunan’ın Tanrı ve Tanrıça hikâyeleriyle örümceklenmiş olanlar rahatsızlansalar da, bunlar, Türk çocuklarının en tabii manevi gıdasını teşkil edecektir.” demiştir. “Osmanlı bizim dünkü adımızdı, Osmanlı babalarımızdı, Osmanlı zaten şerefli ve yüce idi. Onu yücelten tarihçi, onu yazan tarihçi kendiliğinden bir şey yapmış değildir.” diyen Muhammet Kelleci, Türk Milletinin büyüklüğünden söz ederek “bundan gocunacak, utanacak olan, bu haşmet ve şerefi tezyif edecek olan ancak Türkün düşmanları olabilir.” demiştir.¹⁴¹⁰

Millî Eğitim konusunun kendinden ibaret bir mesele olmadığını, bu kurumun toplumun diğer bütün kuramlarıyla bir iç bağlantısı bulunduğunu ifade eden MSP Grubu adına konuşan Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Seyithanoğlu, Millî Eğitim konusunun köktenci yaklaşımlarla ele alınması gerektiğini, geçici tedbirlerle geçiştirilebilecek bir konuyla olmadığını söylemiştir. Millî Eğitim konusunda alınacak tedbirlerin, günü gün etmek ve bugünü kurtarmak adına alınamayacağını söyleyen Seyithanoğlu, “Anarşi diye adlandırılan

1410 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 749-753.

şiddet olaylarını, eğer Türkiye dışından gelen adamlar çıkarmıyorlarsa, bu olayları çıkartanların bizim okullarımızda yetiştirdiğimiz öğrenciler olduğunu kabul etmeye mecburuz.” demiş ve bu durumunda sistemde bir bozukluk olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Dolayısıyla Millî Eğitimin tezgâhlarının seri halde yanlış ve çarpık adam tipi imal ettiğini ileri süren Hasan Seyithanoğlu, mevcut toplum düzeninin de, bu kafalara “dur” diyecek hâlde olmadığını belirtmiştir. Hasan Seyithanoğlu partisinin görüşlerini şöyle aktarmıştır:

Türk milletinin 150 yıldır her sahada Batı emperyalizminin sistemli ve planlı istilasına uğradığını belirten Seyithanoğlu Jön Türklerin Batı’dan ithal ettiği zihniyetin Batı’yı bir doğma olarak benimsetmeye çalışan bir zihniyet olduğunu ve Türk okullarında yıllardan beri yapılan eğitimlerde Türk çocuklarına hep Batı hayranlığı aşılandığını ileri sürmüştür. Grek-Latin tabanına dayalı bu kültür politikasının kendi millî değerlerine yabancı, toplumdan kopuk yönetici kadroların oluşmasına yol açtığını söyleyen Hasan Seyithanoğlu okullarda karakter eğitime hiç önem verilmemesini ve kısır politik çekişmelerin maarife aktarılmasının zararlarından bahsetmiştir.¹⁴¹¹

MHP Grubu adına konuşan Elazığ Milletvekili Mehmet Tahir Şaşmaz 15 Şubat 1979’da yaptığı konuşmada Millî Eğitim teşkilatındaki en büyük eksikliğin millîlikten eser kalmamış olarak eleştirmiş ve “ders kitapları, Temel Eğitim kanunları hilafına yasaklanırken hangi gayeye hizmet edilmiştir?” sorusu sormuştur. Hemen her ülkede, Demirperde ülkeleri ve Çin dâhil olmak üzere, millî hislerin gelişmesine ciddi bir önem verilirken, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur’un millî ruhla yoğrulmuş olan eserlere alerji duymasını bir türlü mantıkla bağdaştıramadığını söyleyen Şaşmaz, Millî Eğitim Bakanını bu yüzden kınamıştır.¹⁴¹²

1411 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 753-755.

1412 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 759.

Cephe partilerini ders kitapları meselesini istismar etmekle suçlayan CHP Grubu adına konuşan Muğla Milletvekili Sami Gökmen, Birinci Cephe Hükûmeti’nin kuruluşunun hemen sonra, ders kitaplarının değiştirilmesine ilişkin yoğun çalışmalar yapılmaya başlandığını söyleyerek ders kitaplarının alanlarında otorite olan birinci sınıf yazarlara değil, onların tanımlarınca “kılıçlarından kan damlayan milliyetçilere, dostlara, ahabplara” ısmarlama yöntemiyle ders kitaplarının yazdırıldığını ileri sürmüştür. Bu ders kitaplarının okullara girmesinden sonra, özellikle Türk basınında, özellikle eğitimciler arasında, aydınlar, demokratik kuruluşlar ve ana babalar arasında yaygın şikâyetler ve tepkilerin doğduğunu hatırlatmıştır. Ders kitaplarının yazımı konusunda soruşturmalar açıldığını, açık oturumların düzenlendiğini, ısmarlama yazarların ders kitaplarındaki bilimsel yanlışlıkların tek tek ortaya serildiğini söyleyen Sami Gökmen, tek ders kitabıyla eğitim felsefenin çağdaş görüşlerden saptırıldığını ve cumhuriyetin getirdiği değerlerin değiştirilmek istendiğini ileri sürmüştür. “Şunu açık yüreklilikle belirtmek istiyorum; Hükûmetinizin ve Millî Eğitim Bakanlığının belki en yerinde yaptığı uygulamalardan birisi, çağdışı kafalarla hazırlanmış bu ders kitaplarını değiştirmesi olmuştur.” diyen Gökmen, ders kitaplarının hazırlanmasına yön veren, ana düşüncenin mevcut Türkiye’yi küçük gören Turan büyüklüğünde Türkiye isteyen yeni kuşaklar yetiştirmek olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlayışın Türk gençliğini Misak-ı Millî düşüncesinden uzaklaştıracağını, bu anlayışın Atatürk’ün “Yurtta barış, cihanda barış” görüşüne ters düştüğünü ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye sokacağını iddia eden Gökmen, “Acaba bu kitaplar yayından kaldırılmasaydı, devlet maddi ve manevi yönden daha mı az zarara uğrayacaktı?” sorunu yöneltmiştir. İsmarlama ders kitaplarının en belirgin özelliklerinden birinin de, mezhep, din ve dil ve hatta şeref ayrımı yapmak olduğunu ve bunun toplumsal bütünlüğü tehlikeye sokağını ileri süren Sami Gökmen, ısmarlama ders kitaplarının Millî Eğitimde, ileride giderilmesi olanaksız çok ağır yaralar açacağı görüşünde olduklarını ve CHP grubu olarak ısmarlama ders kitaplarının yayından kaldırılmasını çok olumlu bir uygulama olarak değerlendirdiklerini söylemiştir.¹⁴¹³

1413 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 755-759.

Millî Eğitim Bakanı Necdet Uğur ise 1950 ile 1973 arasında kabul edilen programlara döndüklerini ve bu programlara göre yazılan kitapları okutmaya başladıklarını söyledikten sonra “Eğer bu dönem gayri millî ise, biz de gayri millîlik yaptık.” demiştir. 1976’nın ders kitapları politikasını özel maksatlı politika olarak nitelendiren Bakan, 1976’da okullarımıza bulaşan siyaset hastalığını sadece tedavi ettiklerini söylemiştir. Uğur, ayrıca bu kitapların ve programların tümünü birden değiştireceklerini ve yeni bir düzen getireceklerini eklemiştir.¹⁴¹⁴ Yapılan konuşmalarda her iki tarafın da ders kitaplarını kendi dünya görüşleri açısından değerlendirdikleri ve buna göre şekillendirmek istedikleri görülmektedir. Her iki tarafta birbirini maarif işlerine siyaset karıştırmakla suçlamıştır. Ayrıca her iki tarafta diğerini bilimsel olmamakla suçlamıştır.

Milliyet gazetesi ders kitaplarının çağın çok gerisinde bilgilerle donatıldığını ileri sürmüştür.¹⁴¹⁵ 20 Aralık 1985’te ANAP Grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Mehmet Sağdıç ders kitaplarının yeniden elden geçirilmesi isteyerek lüzumsuz hususların, ilim diye yutturulmak istenilen faraziye ve nazariyeler ile yabancı ideolojilerin doğmalarının ders kitaplarından derhâl temizlenmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴¹⁶ ANAP Grubu adına konuşan bir diğer vekil olan Namık Kemal Zeybek ise ders kitaplarının ve eğitim programlarının, yetişen nesillere ilmi zihniyet aşılایıcı, gerçekçi temeller üzerinde millî şuur kazandırıcı ve millî kültürü geliştirici tarzda ele alınmasına yönelik gayretleri memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir.¹⁴¹⁷

Özellikle edebiyat, tarih ve sosyal bilimler ders kitaplarındaki müfredat isim ve rakam ezberlemekten ziyade gençlerimize millî şuur, tarih şuuru ve inanç kazandırıcı ve onu millî kimlik sahibi kılıcı bir yapıya kavuşturulması gerekliliği üzerinde duran Zonguldak Milletvekili

1414 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 761-763.

1415 “Ders Kitapları, Çağın Çok Gerisinde”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1984, s. 10.

1416 TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 17.

1417 TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 23.

Tevfik Ertüzün 10 Nisan 1988’de TBMM’de DYP Grubu adına yaptığı konuşmada vatan, millet, devlet, millî birlik ve beraberlik kavramlarının öğrencilere anlatılmasının, demokratik rejim ve onun unsurlarının öğretilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁴¹⁸ Ders kitaplarının günün şartlarına göre, zaman zaman yenilenmesinde fayda olduğunu söyleyen Balıkesir Milletvekili İsmail Dayı ise “gelene paşam, gidene ağam” diyen zihniyetin tarihe terk edilmesi gerektiğini, bir zamanlar maziye kötüleyen kitapların artık Türkiye’den kaldırılması ve geçmiş Türk büyüklerine kötü gözle bakan ve o şekilde gençlerin beynini yıkayan hiçbir kitabın okullara sokulmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁴¹⁹

Denizli Milletvekili Adnan Keskin ve 20 arkadaşı, millî eğitimin içinde bulunduğu sorunların nedenlerini tespit etmek amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi 8 Kasım 1988’da TBMM’de görüşülmüştür. Önerge Türk-İslam sentezine hizmet eden müfredat programlarıyla, bilgili, atılma, araştırmacı, yaratıcı ve uygulayıcı insanların yetişmesi engellendiği ve ders kitaplarının çağdaş, standart ve pedagojik olmak koşullarından soyutlandığı, tutuculuğun okullara sokulduğu ileri sürülmüştür.¹⁴²⁰ Bu eleştirilere karşı çıkan Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel “Eğitimimiz, Millî Eğitim Temel Kanunuyla bütün yönetmelikleri, bütün öğretim ve ders programlarıyla, ders kitaplarıyla millî olmak zorundadır.” demiştir. Okullarda kullanılan müfredattan bahsettikten sonra Bakan Güzel, “Şimdi, bu Türk-İslam sentezi, temcit pilavına döndü. Daha önce de bahsetmiştim; bunun karşı görüşte olanı, acaba, gayrî Türk, gayrî müslim sentezi falan mıdır? Biz, böyle olduğunu düşünmüyoruz; ama şunu söyleyelim, bu çeşit, muğlak, müphem, havada, soyut iddialarla herhangi bir şekilde siyasî iktidarın kötülenmesi, bir grubun, bir misyonun tenkit edilmesi bence mümkün değildir.” diyerek önerge sahiplerini eleştirmiştir.¹⁴²¹

1418 TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 68.

1419 TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 94.

1420 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 1988, D. 18, C. 16, s. 407.

1421 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 1988, D. 18, C. 16, s. 410-411.

10 Nisan 1988’de TBMM’de yaptığı konuşmada ise Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel “Bizim örnek aldığımız Anglosakson sistemleri, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, son üç senedir süratle programlarını değiştiriyorlar. Şu anda modern eğitimde en fazla tartışılan, genel kültür derslerine daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği, eğitimde kalitenin düştüğü, öğrencilerin sadece teknik bazı testlerle yetiştirildiği, robotlara döndüğü, dünyayı tanımadıkları, kendi ülkelerini bile bilmedikleri şeklindedir. Tabii tekrar kurbağanın anatomisine dönmeyeceğiz; ama bu konuları çok dikkatle gözden geçirmemiz lazım.” demiştir.¹⁴²² Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel 8 Kasım 1988’de TBMM’de yaptığı konuşmada ise “Bugün de, eğitimimiz her yönüyle millidir.” dedikten sonra okul kademelerinde okutulan derslerden ve dersleri eklenme tarihlerinden bahsetmiştir. Müfredat programlarının ve bunlara dayalı olarak yazılan ders kitaplarının herkesin görüş ve incelemesine açık olduğunu belirten Hasan Celâl Güzel, bir ders programının ve bir ders kitabının hazırlanması işinin kısa sürede yapılabilen bir iş olmadığını, zaman ve emek gerektiren çeşitli aşamalardan oluştuğunu söylemiştir. Ayrıca bütün bu çalışmalarda, Atatürk’ün belirlediği millilik anlayışıyla, çağdaş, modern ilim ve teknolojinin esas alındığını ve bu anlayıştan asla taviz verilmediğini ifade etmiştir.¹⁴²³ ANAP Grubu adına konuşan Uşak Milletvekili Mümtaz Güler de ders kitaplarının, bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler paralelinde yenilendiğini, öğretim programlarının öğrencilere çağdaş bilimsel düşünce yeteneğini kazandıran, yaratıcılıklarını geliştiren, teorik ve pratik arasında denge sağlayan usul ve tekniklere uygun şekilde geliştirdiğini söylemiştir.¹⁴²⁴

Elazığ Milletvekili Ahmet Küçükkel DYP Grubu adına 16 Aralık 1988’de TBMM’de yaptığı konuşmada ders kitaplarının içeriğinin, millî eğitimimizin amaç ve ilkelerini gerçekleştirmekten uzak olduğunu

¹⁴²² TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 121.

¹⁴²³ TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 1988, D. 18, C. 16, s. 410-411.

¹⁴²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 1988, D. 18, C. 16, s. 416.

ileri sürmüş ve kitap yazma konusunda bugüne kadar ciddi bir çözüm bulunamamasını eleştirmiştir.¹⁴²⁵ Bu eleştiriye cevap veren Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel, eğitimin dinamik bir olay ve olgu olduğunu, dolayısıyla bilim ve teknoloji değiştiğinde, eğitimin de, müfredatın da, ders kitabının da değiştiğini söylemiştir.¹⁴²⁶ RP Grubu adına konuşan Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Dikici ders kitaplarının, millî eğitimin gaye ve ilkelerini gerçekleştirmekten çok uzak, keyfî, ciddiyetten uzak, taklitçi, Batıcı lüzumsuz bilgilerle dolu olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴²⁷

DYP Grubu adına konuşan Niğde Milletvekili Rıfat Yüzbaşıoğlu mevcut ders kitaplarının kötü tasarlanmış ve kötü basılmış olduğunu söyledikten sonra ders kitaplarının muhtevasının durmadan artırılmasını eleştirmiştir. Yüzbaşıoğlu geçmiş iktidarın Millî Eğitim Bakanlarının ders kitaplarının lüzumsuz bilgilerden arındırılacağını, sık sık kamuoyuna açıklamış iseler de, sonucun bunun tamamen aksi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²⁸ Tunceli Milletvekili Vahdet Sinan Yerlikaya da ders kitaplarının içerik ve güncel görünüm olarak çekici olmadıklarını ve çağdışı bilgilerle dolu olduklarını ileri sürmüştür.¹⁴²⁹

5 Mart 2002'de TBMM'de SP Grubu adına yaptığı konuşmada İstanbul Milletvekili Ali Oğuz, tek tip insan yetiştirilmesi inadının terk edilmesi gerektiğini, eğitimin gerçekten millîleştirilmesi, talim ve terbiye kurulları tarafından kitaplardan çıkarılan ayet ve hadislerin yeniden iade edilmesi lazım olduğunu söylemiştir.¹⁴³⁰

Ders kitaplarının içerikleriyle yaşanan tartışmalardan biri de evrim ile ilgili konulardır. Evrim teorisiyle ilgili görüşlerin 1873-1892 ve 1908-1923 dönemlerinde girdiği ve yayıldığı görülmektedir. İlk başta

1425 TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Aralık 1988, D. 18, C. 20, s. 785.

1426 TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Aralık 1988, D. 18, C. 20, s. 822-823.

1427 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 466.

1428 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 485-487.

1429 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 504.

1430 TBMM Zabıt Ceridesi, 5 Mart 2002, D. 21, C.87, s. 711.

Ahmed Midhat, Şemseddîn Sâmi ve Hoca Tahsin, sonraki dönemlerde Mustafa Sâtî Bey, Ahmed Nebîl, Subhi Edhem ve Edhem Necdet gibi isimlerin bu düşüncenin Osmanlı Devleti’ne girişinde ve yayılmasında rol oynadıkları görülmektedir.¹⁴³¹ Cumhuriyet Dönemi’nde okutulan “Türk Tarihinin Ana Hatları” isimli kitabın önemli bir bölümü dünyanın oluşumu, canlılığın ortaya çıkışı ve insanın kökenine dair bilgiler evrimci bakış açısıyla sunmuştur. 1942 yılında canlılık ve insanın ortaya çıkışını anlatan bölüm kitaptan çıkarılmıştır.

Darwin’in Evrim Teorisi özellikle fen bilgisi ve biyoloji derslerinde geçmektedir. Darwin’in Evrim Teorisi, fen bilgisi ve biyoloji dersleri öğretim programlarında ilk defa Tevfik İleri’nin Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Talim ve Terbiye Kurulunun 21 Eylül 1957 tarih ve 215 sayılı kararı ile yer almıştır. Tabiat Bilgisi 2. sınıf dersinde “Evrime ve delilleri, evrim teorileri: Türlerin değişmesi, Lamarckçılık, Darvencilik, Mutasyonculuk” olarak müfredata girmiştir.¹⁴³² Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı 26 Eylül 1985 tarih ve 19 nolu kararında lise ve dengi okullarda tek tip uygulanacak olan Fizik, Kimya, Biyoloji öğretim programlarını güncelleştirmiştir. Buna lise 1. sınıf biyoloji dersi programında yer alan “Hayatın başlangıcı ile ilgili görüşler” bölümü altında “Hayatın başlangıcı; canlıların başka gezegenlerden geldiğini belirten görüş ve görüşe itirazlar, ototrof hipotezi, heterotof hipotezi, yaratılış görüşü” ile “Evrime ile ilgili görüşler; Lamarck’ın görüşleri ve kritiği, Darwin’in görüşleri ve kritiği”ne yer verilmiştir. Yeni program TTK’nin 30 Eylül 195 tarih ve 214 sayılı kararı ile 1985-1986 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴³³ Canlılarda çoğalma ve kalıtım konusu TTK’nin 28 Temmuz 1992 tarih 200 sayılı kararı ile yeni şekli ile girmiştir.¹⁴³⁴

1431 İnan Kalaycıoğulları-Batuhan Akgündüz, “Osmanlılar ve Lamarck”, *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2022, 21 (1), ss. 448-465.

1432 *Tebliğler Dergisi*, 7 Ekim 1957, S. 976, s. 147-162; TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Temmuz 2002, D. 21, C. 100, s. 69-71.

1433 *Tebliğler Dergisi*, 7 Ekim 1985, S. 217, s. 412-420, 432.

1434 *Tebliğler Dergisi*, 31 Ağustos 1992, S. 2365, s. 532; 14 Eylül 1992, S. 2366, s. 570.

1998 yılında biyoloji öğretim programında “hayatın başlangıcı ile ilgili görüşler” bölümünden abiyogenez, panspermia, ototrof, heterotrof, yaratılış görüşleri ile Lamarck ve Darwin’in evrim ile ilgili görüşleri yer almıştır.¹⁴³⁵ Hatay Milletvekili Mehmet Sılay 28 Aralık 1998 evrim teorisinin ders kitaplarından çıkarılıp çıkarılmayacağına ilişkin Mehmet Sılay Millî Eğitim Bakanı Hikmet Uluğbay’a soru sormuştur. Mehmet Sılay önergesinde Charles Darwin’in Türklere yönelik hakaret içeren sözlerine ve evrim teorisinin komünist ideolojiye zemin teşkil etmesine atıfta bulunarak Millî Eğitim Bakanlığının bu konuda öğrencileri nasıl koruduğunu sormuştur. Bakanlık verdiği cevapta “ortaöğretim ders kitaplarında okutulmakta olan Evrim Teorisi’nin Türk milletini ‘aşağı ırk’ ve ‘barbar’ olarak nitelediği iddiasının gerçeği yansıtmadığı ve kitaplarda bu teorinin yanında diğer görüşlere de yer verildiği” belirtilmiştir.¹⁴³⁶ Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’na yeni bir soru soran Mehmet Sılay Darwin’in Türklere yönelik görüşlerine ulaşabilecekleri kaynak ile Karl Marx’ın 18 Aralık 1860 tarihli mektubunda Darwin’in kitabını kastederek “bizim görüşlerimizin tabii tarih temelini içeren kitap budur işte” görüşüne yer vererek evrim teorisinin ders kitaplarından çıkarılıp çıkarılmayacağını sormuştur. Vekil ayrıca mevcut biyoloji programında hayatın başlangıcıyla ilgili abiyogenez, panspermia, ototrof, heterotrof ve yaratılış olmak üzere beş ayrı görüşe yer verileceği belirtildiği hâlde ders kitaplarında sadece evrim teorisinin anlatılmakta olduğunu diğer görüşlerin kitaplarda ya hiç geçmediğini ya da birer kelimeyle geçtiğini belirterek Bakanlığın Darwinizmin dışındaki görüşleri de öğrencilere eşit ağırlıkta aktarılması doğrultusunda bir çalışması olup olmadığını sormuştur.¹⁴³⁷ Bakan soru önergesine 11 Ocak 1999’da verdiği cevapta TTKB’nin program içeriğinin eşit ağırlıklı olarak ders kitaplarına yansıyıp yansımadığını özenle incelediğini ve inceleme sonucunda soru önergesinde yer alan iddiaların doğruluğunu destekleyecek hiçbir bulguya rastlanmadığını iddia etmiştir.¹⁴³⁸

1435 *Tebliğler Dergisi*, Şubat 1998, S. 2485, s. 189.

1436 TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Ocak 1999, D. 20, C. 69, s. 97.

1437 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mart 1999, D. 20, C. 71, s. 427-428.

1438 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mart 1999, D. 20, C. 71, s. 428.

TTK’nin 13 Ekim 2000 tarih 387 sayılı kararı ile 28 Temmuz 1992 tarih ve 200 sayılı TTK kararı ile kabul edilen fen bilgisi programı yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni programda genetik konusu yer verilmiştir. Ayrıca programda ders kitabı yazarlarında beklentiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Öğretim programının en temel amaçlarından biri ileri ülkelerdekilere benzer ders kitaplarının yazılmasına ortam hazırlamak ve buna vesile olmak olarak belirtilmiştir. Ders kitabı yazarlarından öncelikle programı, açıklamaları dâhil, tümüyle inceleyip değerlendirmek ve öğrenci merkezli eğitim öğretim felsefesini tüm bileşenleri ile kavramaları istenmiştir. Daha sonra “ileri ülkelerdeki benzer programlar için yazılan ders kitaplarını edinin incelemeleri” ve yeni yazılacak ders kitaplarının bu programın öğrenci merkezli eğitim-öğretim felsefesini her boyutu ve bileşeni ile mutlaka yansıtmaları istenmiştir. Yazarlardan ilköğretim öğrencilerinin yaş gruplarını göz önüne alarak ders kitaplarında renkli fotoğraflara, çizimlere, öğrencileri araştırma ve keşfetmeye özendirip yönlendirecek etkinliklere, onların işledikleri ünite ile ilgili ufuklarını açmaya yarayacak okuma ve araştırma parçalarına, öğrencilerin edindiklerini değerlendirmelerine olanak sağlayacak nitelikte sorulara “ileri ülkelerdeki ders kitapları düzeyinde” yer vermeleri istenmiştir. “Yabancı ders kitaplarında da yer aldığı gibi ünite amacına ve öğrenci kazanımlarına ders kitaplarında da yer verilmesinde büyük yararlar” olduğu ileri sürülen programda “ders kitabı yazarından, programın vizyonuna uygun olarak her ünitenin başında o ünitenin amacına ve öğrenci kazanımlarına yer vermeleri beklendiği” ifade edilmiştir. Bu programa göre her bir sınıf için yazılacak ders kitabının forma sayıları 4. sınıfta A4 boyutunda 6-9. B5 boyutunda 8-12 forma; 5. ve 6. sınıflarda A4 boyutunda 7-10. B5 boyutunda 9-13 forma; 7. ve 8. sınıflarda A4 boyutunda 6-9. B5 boyutunda 8-12 forma olarak belirtilmiştir.¹⁴³⁹

Adana Milletvekili Ali Gören, Darvinizmin ve Neodanvinizmin ders kitaplarında yer almasına ilişkin 13 Şubat 2001’de TBMM’de yaptığı konuşmada daha önce konu ile ilgili Millî Eğitim Bakanına yönelttiği

1439 *Tebliğler Dergisi*, Kasım 2000, S. 2518, s. 1000-1100.

soru önergesinde evrim teorisinin 150 yıllık süreç içerisinde tarafgirane olarak öğretildiğini, Charles Darwin’in Türklere yönelik görüşlerine ve “bu görüşlerin taraflı ve çarpıtılarak öğretilmesi sonucunda, ateist, materyalist ve terörist bir nesil yetişmesinin söz konusu olduğuna” dikkati çektiğini söylemiştir. Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’nun bunu ilmin siyasete alet edilmesi yorumladığını ve teori çürütülmediğini belirttiğini aktaran Ali Gören dünyayı kana bulamış Mussolini, Hitler, Lenin, Stalin ve Mao gibi kişilerin ilham kaynağı olmuş bu görüşün siyasi olmadığını ve evrim teorisinin ateist ve materyalist insan yetiştirmeyi amaçlayan görüşlerin yegâne sığınağı ve temel kaynağı olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴⁰

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu yaptığı cevabi konuşmasında Darwin kuramının son yüz elli yıl boyunca en çok tartışılan ve hâlen de tartışılan bir kuram olduğunu söyleyerek “Darwin Kuramına, olgusal içerikten yoksun spekülatif bir teori diye bakmak ne denli yanlışsa, doğruluğu kanıtlanmış bir kuram gibi algılamak da o denli yanlıştır.” demiştir. Fen bilgisi ve biyoloji dersleri öğretim programlarında da, alanlarında bütün dünyada benimsenen, tartışılan, bilimsel bulgu ve önermelere yer verildiğini söyleyen Bakan, kitaplarda evrim ve yaratılış teorisi de dâhil olmak üzere tüm görüşlere tarafsız bir şekilde yer verdiklerini ifade etmiştir.¹⁴⁴¹ Fakat Adana Milletvekili Ali Gören ve 35 arkadaşı müfredatın ve ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi konusunda Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge vermiştir. Önerge gerekçesinde “fen bilgisi ve biyoloji ders kitaplarında Darwin evrim teorisine ait görüşler içeren bölümler yer almakta ve bugüne kadar geçersizliği defalarca ispatlanmış pek çok Darwinist” iddiaların birer bilimsel gerçek gibi sunulduğu ve “son otuz kırk senedir gerçekleştirilen sayısız bilimsel araştırma neticesinde Darwinizmin nasıl geçersiz kılındığından söz dahi” edilmediği ifade edilmiştir. Bilim dünyası tarafından geçersiz olduğu ispatlanan bir

1440 TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 2001, D. 21, C. 54, s. 541-542.

1441 TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 2001, D. 21, C. 54, s. 543-544.

görüşün okul kitaplarında yer almasının Millî Eğitim müfredatının objektifliğini ve bilimselliğini ortadan kaldırdığını ileri süren önerge sahipleri hâlihazırdaki ders kitaplarının ve bu kitapları şekillendiren müfredatın, bilimsel veriler çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesini istemişlerdir. Bu doğrultuda, ders kitaplarının bilim dışı Darwinist safsatalardan aciliyetle arındırılması ve Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevî ve kültürel değerlerine tamamen zıt olan bu çağdışı görüşün yerine Türk gençlerine bilimsel gerçekleri öğretmek maksadıyla önlemler alınmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Darwin’in evrim faraziyesinin felsefî ve ideolojik açıdan da son derece tehlikeli sonuçlar doğurmuş olan bir fikir akım olarak ifade edildiği önergede Charles Darwin’in Türklere yönelik görüşlerine ve Komünizm ile evrim teorisi arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir.¹⁴⁴²

Adana Milletvekili Ali Gören evrim teorisi konusunda Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’nu eleştirmeye devam etmiştir. “Darvinizmin milletimizi hedef alan fikri tehlikeleri ve Millî Eğitim Bakanlığı müfredatın revize edilmesi hususlarında Millî Eğitim Bakanı Sayın Metin Bostancıoğlu tarafından bugüne dek yapılan açıklamalar tatmin edicilikten uzak olarak” değerlendiren Gönen, Bakanlığa “ciddiyet içerisinde yöneltilen soruların aynı ciddiyet ve titizlikle cevaplandırılması, dolambaçlı taraf tutar cevaplar yerine bilgilendirici, çözüm üretici bir yaklaşım” sergilenmesini istemiştir.¹⁴⁴³ Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu verdiği cevapta hiçbir “bilimsel” çalışmanın bir milleti ve dolayısıyla Türk milletini yok etmeyi veya yüceltmeyi hedef edinmediğini ve “bilimsel bir çalışma olan evrim teorisinin herhangi bir siyasi ve ideolojik çerçevede değerlendirilmeye çalışılmasını subjektif ve önyargılı bir yaklaşım” olduğunu dile getirmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının eğitim anlayışında ve programlarda kişisel görüşlere göre değişiklikler yapılmasını bilimselliğe aykırı olarak yorumlayan Bakan “bu tür girişimlerde bulunularak bilimsel olmayan kişisel görüşlerle

1442 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Şubat 2001, D. 21, C. 55, s. 146-148.

1443 TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Eylül 2001, D. 21, C. 69, s.100.

gençlerimizin bilimsellikten uzaklaştırılmaya çalışılması ülkemizin gelişmesi ve geleceği açısından tehlikelidir.” demiştir. “Evrım teorisiyle ilgili aynı içerikli soru önergelerinin defalarca gönderilmesine rağmen, her biri titizlikle incelenmekte ve ciddiyetle” cevaplandırıldığını iddia eden¹⁴⁴⁴ Metin Bostancıoğlu’nun da verdiği cevapların çoğunun benzer içerikte olması dikkat çekicidir. Adana Milletvekili Ali Gören evrım teorisi ve “Intelligent Design” (Bilinçli Tasarım) konusunda başka sorularda yönelmiş, Bakanlıkta benzer şekillerde cevap vermeye devam etmiştir.¹⁴⁴⁵ Konya Milletvekili Lütü Yalman’ın, evrım teorisinin müfredattaki yerine ilişkin sorusuna da Bakanlık benzer cevapları vermiştir.¹⁴⁴⁶

Hatay Milletvekili Mustafa Geçer de fen bilgisi ders kitaplarına Darwinizmin konulacağı iddialarının doğru olup olmadığını sormuştur. Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu evrım teorisiyle ilgili alınan daha önceki kararlara atıfta bulunarak “Evrım Teorisinin Fen Bilgisi ders kitaplarına alınacağı yönündeki iddiaların doğru olmadığını” söylemiştir.¹⁴⁴⁷ Bakan teorilere tarafsız yaklaştıklarını başka zamanlarda da tekrar etmiştir.¹⁴⁴⁸ 2006 yılında ise bu kez evrım teorisinin ders kitaplarında kalmasına yönelik Uşak Milletvekili Osman Coşkunoglu soru sormuştur. Coşkunoglu bir dergide çıkan bir yazının evrım teorisini bilimsel açıdan doğrular nitelikte olduğunu ileri sürerek “bilimsel desteği olmayan ‘yaratılış’ (akıllı tasarım) iddiası MEB ders kitaplarında hâlâ yer alacak mı?” sorusunu yöneltmiştir. Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik verdiği cevapta TTK’nin 30 Haziran 2005 tarihli ve 189 sayılı kararıyla kabul edilen İlköğretim Fen ve Teknoloji 8’inci Sınıf Dersi Öğretim Programı’nda; “Canlılar ve Hayat” ile “Hücre Bölünmesi ve Kalıtım” ilgili ünite, evrım kuramıyla ilgili beş kazanıma; ayrıca canlıların çevreye adaptasyonu ve evrimiyle

1444 TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Eylül 2001, D. 21, C. 69, s.101-102.

1445 TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Eylül 2001, D. 21, C. 69, s.235-236; 12 Şubat 2002, D. 21, C. 85, s. 652-654; 22 Temmuz 2002, D. 21, C. 100, s. 68.

1446 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Temmuz 2002, D. 21, C. 100, s. 68-71.

1447 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kasım 2001, D. 21, C. 75, s. 277-279.

1448 TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Kasım 2001, D. 21, C. 76, s. 357.

ilgili alt kazanımlara da yer verildiğini, okutulmakta olan Fen Bilgisi 8. Sınıf Kitabı’nda 3 sayfa, Lise 3. Sınıf Biyoloji Kitabı’nda da yaratılış görüşü ve canlıların evrimiyle ilgili 7 sayfalık bilgi yer aldığı ve evrim konusunun hâlen okutulan bu kitapta yer aldığını söylemiştir.¹⁴⁴⁹ “Hayatın Başlangıcı ve Evrim” ünitesinin 2018 ortaöğretim biyoloji programından çıkarılmıştır.

¹⁴⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Mayıs 2006, D. 22, C. 120, s. 174

3.12. DERS KİTAPLARI VE EZBERCİLİK

Nurallah Ataç bazılarının ezbere karşı olduğunu hatırlatarak bazı derslerde ezberin gerekli olduğunu şu sözleriyle savunmuştur:

“Çocuklar onları okumakla kalmaz, ezberlemeleri lâzımdır. Bilirim ki ezber dersinin kaldırılmasını isteyen çok kimseler var; ezberin zihni yorduşunu söylüyorlar. Bazıları da dersi anlamadan kitabda yazılı olduğu gibi bellekle manzume veya mensur parçalar ezberlemeği bir tutuyorlar, iddiaları bence doğru değildir: çocuğa güzel, temiz sözler zevkini aşlamak için ezber dersi lâzımdır. Zaten mekteb çocuğu kitabete de alıştırmakla mükelleftir, bunun için de inşada ihtiyaç vardır. Memleket çocuklarına birtakım hisleri, kanaatleri aşlamak ister; bunun için de her dersten olduğu kadar, hattâ her dersten daha fazla ezber dersinden istifade etmesi tabiidir. O hâlde ilk mekteb çocuklarına belletilen manzumelerin çoğu vatan, millet sevgisinden, tarihimizden, imanlarımızdan bahsedecektir.”¹⁴⁵⁰

25 Şubat 1949'da TBMM'de yaptığı konuşmada mevcut okul programlarının ezberciliği teşvik edecek şekilde olduğunu söyleyen Aydın Milletvekili Reşad Aydın, faydası olmayan, kullanılmayan, uygulama kabiliyeti bulunmayan, gençlerin kabiliyetlerini geliştirmeyen enerjilerini içten tahrik etmeyen kafalarını işletmeyen bilgi, bilgi değildir diyerek ezberciliği eleştirmiştir. Bugün okullarda bir sürü ve lüzumsuz, hatta manasız şeyler öğrenilmeye çalışmakta öğrenci bunları anlayabilecek seviyede olmadığından sınıfta kalmamak zorunda bulunduğu ezberlemek mecburiyetinde kaldığını belirten Aydın, günümüzde ezberciliğin yerinin kalmadığını söylemiştir. Ezberciliğin ilköğretim kısmen diğer seviyelerde yegâne usul olmasında şikâyetçi olan Reşad Aydın, ders kitaplarının ezberciliğin bir diğer bir sebebi olduğunu söylemiştir. Programın icabı yazılan ders kitaplarının öğrenciler tarafından anlaşılmadığının altını çizen Aydın örnek olarak lise 2 tarih kitabında geçen Yunan tarihi ile

¹⁴⁵⁰ Nurullah Ataç, “Çocuk Şiirleri”, *Haber*, 23 Nisan 1938, s. 3.

Yunan felsefe ve sanatının öğrenciler tarafından anlaşılmadığını söylemiştir. Ezberciliğin bir diğer sebebi olarak öğretim metotlarını işaret eden Aydın, uygulamalı eğitimin eksikliğinden bahsetmiştir. Okul sayısını, öğrenci sayısını artırmak maarifin ilerlediğine delil olamaz diyen Aydın, maddi artış kadar belki de ondan daha mühim olarak keyfiyet bakımından ilerlemenin lâzım geldiğini söylemiştir. “Maarifimizi skolâstik sistemden kurtarmak lâzımdır. Yeni hayatla arasındaki uçurumu kapatmak, hatta onu hayatın kendisi hâline getirmek lâzımdır.” diyen Aydın, yükseköğretim içinde aynı şeyleri söylemenin mümkün olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁵¹

13 Ocak 1966 tarihli İlkokullar Yönetmeliği’nde ders kitaplarının öğrencinin ezberlemesi için değil; başka kaynaklardan kazanılan bilgilerin tamamlanmasına ve kontrolüne, öğrenilenlerin tekrar gözden geçirilmesine, karşılaşılan her hangi bir güçlüğü yenilmesine yardım için kullanılması istenmiştir.¹⁴⁵²

Tokat Milletvekili İbrahim Kumaş ise kitapların cansız teorileriyle karşı karşıya kalan genç beyinlerin, öğrendikleriyle, memleketin gerçek durumu ve menfaatleri arasında ilişki kuramadıklarını ileri sürmüştür.¹⁴⁵³ Ders kitaplarındaki tartışmaların sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. 19 Eylül 1990’da TBMM’de yaptığı konuşmada Afyon Milletvekili Baki Durmaz eğitim ve öğretimde, öğrencinin ilgi ve yeteneği doğrultusunda çağdaş programlar uygulanmadığını, ezberciliğe ağırlık veren müfredatın yenilenmediğini ve ders kitaplarının günün koşullarına göre, hayati bilgileri içerecek şekilde yeniden tanzim edilemediğini söylemiştir.¹⁴⁵⁴ 11 Aralık 1991’da RP Grubu adına konuşan Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Dikici öğrencilerin ezbercilikten, öğretmenlerin lüzumsuz bilgilerden kurtarılması için, ders kitapları hayata dönük, kalıcı, köklü bilgileri

1451 TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Şubat 1949, D. 8, C. 16, s. 642-643.

1452 *Resmî Gazete*, 13 Ocak 1966, S. 12201.

1453 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Mart 1992, D. 19, C. 6, s. 506-508.

1454 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Eylül 1990, D. 19, C. 48, s. 248.

içermesi gerektiğinden bahsetmiştir.¹⁴⁵⁵ Baki Durmaz 20 Aralık 1994’da DYP Grubu adına yaptığı konuşmada ise tüm okulların, çağdaş eğitim verebilecek şekilde, müfredat programlarının yeni baştan düzenlenmesi gerektiğini, bu müfredat programları gereğince verilecek bilgilerin de, artık, ezberci, lüzumsuz değil; beceri sağlayabilen, hayatta gerekli olan bir içeriğe sahip olmasının lazım geldiğini belirterek ders kitaplarının, ders araçlarının yeni baştan düzenlenmesi ve eğitim ve öğretimin, ülke ihtiyaçlarına cevap verir bir şekle getirilmesinin zorunlu hâle geldiğini söylemiştir.¹⁴⁵⁶

Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan öğretmenlerin, ders kitaplarının içine yığılan ve pek çoğu hiç de gereği olmayan bilgilerle doldurulmuş kitaplardaki yazılanları, çocuklara aktarmak gibi bir sorumlulukla karşı karşıya olduklarını ve “Bir Amerikalı çocuk, yahut bir İsveçli çocuk. Türkiye’nin, dünya coğrafyasının neresinde olduğunu bilmek zorunda değildir de, bizim çocuklarımız Güney Amerika sıradağlarını niye bilmek zorundadır yahut Mississippi Nehrinin debisini niye öğrenmek zorundadır, bunu anlamak mümkün değildir.” diyerek ezberci eğitimi eleştirmiştir.¹⁴⁵⁷

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik 15 Temmuz 2003’te yaptığı konuşmada ezbercilikten şikâyet ederek Türkiye’de ezberci bir öğretim sistemi olduğunu ve öğrencinin sınıfta son derece edilgen olduğu bu sistemin dünyada artık demode olduğunu söylemiştir. Öğrenciye öğretilenlerin büyük çapta, onlarda bir davranış modu olarak, bir ahlak telakkisi olarak ortaya çıkmadığını söylen Çelik, bu ezberci öğretim yönteminin Türkiye’de daha fazla devam etmemesi gerektiği konusunda bütün pedagoglar ve eğitim bilimcilerin hemfikir olduğunu ileri sürmüş ve öğrencinin sınıfta interaktif olmasını istediklerini söylemiştir.¹⁴⁵⁸

1455 TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Aralık 1991, D. 19, C. 1, s. 526

1456 TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1994, D. 19, C. 76, s. 202.

1457 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Aralık 1991, D. 19, C. 1, s. 277.

1458 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 17-22.

3.13. DERS KİTAPLARININ YAZIM DİLİ VE YABANCI KELİMELELER

1949 yılında Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars Türk diline yabancı gelen uydurma kelimelere okul kitaplarında yer verilmesine bundan sonra da devam edip edilmeyeceği hakkında Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’nun cevaplama istemiyle TBMM’de sözlü soru önergesi vermiştir. Muhittin Baha Pars Millî Eğitim Bakanına Türk dilini sadeleştirme ve yabancı kelimelerden kurtarma hareketinin fena taraf ve neticelerini ve bunlardan dolayı öğrencilerle öğretmenlerin uğradığı müşkülâtı hâlini kabul edip etmediğini sormuştur.¹⁴⁵⁹

Mekteplerde, mektep kitaplarında kullanılan yeni Türkçe terimlerden bazı isabetsiz yahut sevimsiz yahut da mevzu olduğu manayı tedai ettiremeyen kelimelerin öğretimde bazı güçlüklerle sebep olduğunun doğru olduğunu söyleyen Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu buna mukabil Arapça kelimeler yerine Türkçe terimlerin okullarda kullanılmasının eğitim öğretimi çok kolaylaştırdığını ileri sürmüştür. “Eski terimlerin manasını çocuğa anlatmak için, ona uzun boylu Arapça öğretmemiz lâzım geliyordu” diyen Bakan şimdi öğrencinin kendi dilinden olan kelimeleri kolayca anladığını ve mektep kitaplarında uydurma kelimelere zorla yer verilmediğini iddia etmiştir. Cumhuriyet devrinde terimleri Türkçeleştirdiklerini ve bu hareket sırasında yaşayan Türkçeye uygun, zevkli, mükemmel pek çok terimler bulunduğunu ancak bazı isabetsiz ve sevimsiz kelimelerin de olduğunu söyleyen Bakan bu itibarla bu Türkçe terimlerin yeniden gözden geçirilmesi zaruretiine değinmiştir. Türkçeleştirmeyi sadece Millî Eğitim Bakanlığı veya Dil Kurumunun yapmadığını, herkesin yazarken Türkçe karşılıklar bulmakta içgüdüsel bir şekilde rekabet ettiğini ve dilinde bu şekilde ilerlediğini iddia eden Tahsin Banguoğlu, terimleri gözden geçirme çalışmalarına devam edeceklerini açıklamıştır. Bu konuda bir zorlamada bulunmadıklarını belirten Bakan, bir bilgi sahasının hususi kelimeleri

1459 TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Aralık 1949, D. 8, C. 22, s. 75-76.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

olan terimlerin bir sistem dâhilinde teşkil edilmesinin zaruri olduğunu ve ders kitaplarına bunların bir sistem dâhilinde bulunmasını icap ettiğini söylemiştir.¹⁴⁶⁰ Fakat terim meselesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim 1964 yılında ders kitaplarının öğrencilerin anlayacağı hâle getirmek için Bakanlığın çalışma başlattığı basına yansımıştır.¹⁴⁶¹

Ders müfredatı değiştiği için 1976’da ders kitaplarının değişeceği basına yansımıştır.¹⁴⁶² *Milliyet* gazetesi ders kitaplarının dili Osmanlıcaya döndü diye eleştiride bulunmuştur.¹⁴⁶³ AP Grubu adına 15 Şubat 1979’da konuşan Amasya Milletvekili Muhammet Kelleci Solcu CHP iktidarının on dört aylık icraatında tahrife ve erozyona tabi tutulan millî müesseselerin başında Millî Eğitim geldiğini söyledikten sonra bu zihniyetin köklü pırıl pırıl Türkçeyi, horlayıp yerine bir devrimci argosunu ikame etmek istediğini ileri sürmüştür. Necdet Uğur’un kendi ifadesiyle koşullanmış bir dil anlayışıyla konuştuğunu ve beraberinde Bakanlık ile ders kitaplarını en aşırı bir uca sürüklemekle suçlayan Kelleci, “millî bünyenin, millî kültürün, millet maneviyatının daha fazla tahribata tahammülü” kalmadığını ve Türk dilinin daha fazla yozlaştırılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴⁶⁴

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel “Türkçemizin doğru ve güzel konuşulması, eğitimin esas hedeflerinden biridir. Bunun için, eğitim programlarında ve ders kitaplarında gerekli düzenlemelerin yapılması planlanmaktadır.” demiştir.¹⁴⁶⁵ DYP Grubu adına konuşan Elazığ Milletvekili Mehmet Tahir Şaşmaz ise mevcut sistemde müfredat ve dersler arasında ahenk sağlanamadığını belirterek sistemin bir dil politikası olmadığından, okullarda çocuklara güzel Türkçenin gerektiği gibi öğretilemediğini hemen her sene okullarda dilin gramerinin başka bir şekil aldığını ve hemen her yıl okul kitaplarının dilinin değiştiğinden

1460 TBMM Zabıt Ceridesi, 7 Aralık 1949, D. 8, C. 22, s. 76.

1461 “Ders Kitapları Öğrencinin Anlıyacağı Hale Getiriliyor”, *Milliyet*, 7 Mart 1964, s. 1.

1462 “Ortaokul ve Lise Kitapları Değişiyor”, *Milliyet*, 7 Ağustos 1976, s. 1.

1463 “Ortaöğretimde Ders Kitaplarının Dili Osmanlıcaya Döndü”, *Milliyet*, 20 Ekim 1976, s. 1.

1464 MM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1979, D. 5, C. 9, s. 749-753.

1465 TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1988, D. 18, C. 8, s. 103.

yakınmıştır.¹⁴⁶⁶ Millî Eğitim Bakanlığınca alınan tedbirlerle çıraklık eğitimi, normal eğitime geçiş, okuma seferberliği gibi konulardaki gelişmeleri takdirle karşılamamak mümkün değil diyen Kırşehir Milletvekili Şevki Göğüsger, gün geçtikçe Türk dilinin bozulmasını eleştirerek “Millî kültürümüze ve dilimize okul kitaplarında, müfredat programlarında gereken önemin verilmesi inancındayım. Gençlerimiz, büyüklerinin konuşup, yazdığı dili anlamaz hâle gelmemelidir. Oysa dil, millî kültürümüzün odak noktasını teşkil etmektedir.” demiştir.¹⁴⁶⁷ 1984-1985 eğitim-öğretim yılında okutulacak felsefe ders kitabında birçok terim ve filozof isminin yanlış olduğu basına yansımıştır.¹⁴⁶⁸

2001 yılında Erzincan Milletvekili Tevhit Karakayan Talim ve Terbiye Kurulunca bazı kelimelerin ders kitaplarında ve eğitimde kullanılmasının yasaklandığı iddiasına ilişkin basında çıkan haberler üzerine Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu’na bazı sorular yönelmiştir. Karakayan, haberin doğru olup olmadığını, doğru ise hangi kelimelerin yasaklandığını, kelimelerin yasaklanması için rapor hazırlayan görevlilerin dil konusunda uzman olmadıklarını doğruluğunu, bundan sonra yasaklamayı düşündüğü kelimeler olup olmadığını ve böyle bir faaliyetin bilimsel bir gerekçesinin olup olmadığını sormuştur.¹⁴⁶⁹

Dilin ulus olmanın, millî birlik ve bütünlüğün, bağımsızlığın, toplumsal değişimin en temel ögesi olduğunu belirten Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu Türk dilinin yabancı dillerin etkisiyle oluşan kirlenmeden korunabilmesi, geliştirilip zenginleştirilmesi, onun bilinçli bir şekilde kendi kaynak ve kurallarına uygun olarak kullanılmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Bu görevin bakanlığa düştüğünü söyleyen Bostancıoğlu, eserlerde Türk Dil Kurumunca çıkartılan son baskı yazım kılavuzu ve Türkçe sözlüklerde yer alan yazım kurallarına uygun, duru bir Türkçe kullanılmasına dikkat ettiklerini açıklamıştır. Ayrıca

¹⁴⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Aralık 1988, D. 18, C. 20, s. 770.

¹⁴⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Aralık 1988, D. 18, C. 36, s. 700-701.

¹⁴⁶⁸ “Ders Kitaplarında Başıbozukluk”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1984, s. 10.

¹⁴⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Kasım 2001, D. 21, C. 76, s. 358.

metinlerde akıcılık, tutarlılık ve fikir bütünlüğünün sağlanmasına, dolaylı anlatımdan kaçınılarak yalın bir anlatıma yer verilmesine, Türkçenin özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan doğru kullanılmasına, zorunlu hâller ve teknik terimler dışında Türkçe karşılıkları bulunan yabancı sözcüklere yer verilmemesine özen gösterdiklerini belirtmiştir. Bakanlığın, Türkçede hâlen kullanılmakta olan hiçbir sözcüğü yasaklamadığının altını çizen Millî Eğitim Bakanı, gençlerin mesleki ve toplumsal yaşamda başarılı bireyler olarak yetişmesinde Türk dilini, etkili ve güzel konuşmalarının en önemli unsurlardan biri olduğu inancında olduklarını söylemiştir. “Türk dili, millî birliğin ve bütünlüğün temel ögesidir. Türk dilini yeni kuşakların bilinçli ve özverili şekilde kullanması ile iletişimi demokratik olarak yapması, dilimizde yasaklanmış kelime bulunma olasılığını da ortadan kaldırır.” diyen Bakan Türkçenin zenginleştirilmesi, geliştirilmesi ve dil kirliliğinin önlenmesi için kendilerine düşen görevleri yerine getirme çabası içinde olduklarını açıklamıştır. Ders kitapları ve kaynak eserlerin dil ve imla yönünden incelenmesi aşamasında herhangi bir sözcüğün sakıncalı bulunması veya yasaklanması söz konusu olmadığını ancak, ders kitabı ve kaynak olarak hazırlanan eserlerde Türkçenin özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan doğru kullanılmasına özen gösterildiğini söylemiştir.¹⁴⁷⁰

Benzer bir soru önergesi de Aksaray Milletvekili Ramazan Topbak tarafından verilmiştir. Topbak soru önergesinde Millî Eğitim müfredatında yasaklanan kelimelerin hangileri olduğunu, bu kelimelerin yerine hangi kelimelerin önerildiğini, bu konuda Türk Dil Kurumundan görüş alınıp alınmadığını, hangi kriterler ve/veya hangi gerekçelerle söz konusu kelimelerin kullanılması yasaklandığını sormuştur. Bakan tarafından verilen cevap büyük oranda Erzincan Milletvekili Tevhit Karakayan’a verilen cevapla aynıdır. Ek olarak Bakan temel amaçlarının dil ders kitaplarının eğitsel tasarım, görsel tasarım, bilimsel içerik, dil ve anlatım ile ölçme ve değerlendirme

1470 TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Kasım 2001, D. 21, C.76, s. 359.

alanlarında objektif inceleme ve ölçütlerini geliştirmek, Anayasa ve yasalara, Cumhuriyetin temel ilkeleriyle Atatürk ilke ve devrimlerine uygunluğunu sağlanmak olarak açıklamıştır.¹⁴⁷¹

Yalova Milletvekili Muharrem İnce 5 Haziran 2003’te TBMM’de gündem dışı olarak yaptığı konuşmada Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in 28 Şubat sonrası TTK’nin onay verdiği ders kitaplarını dil ve içerik yönünden kabul edilemez bulunduğunu her fırsatta dile getirdiğini söyleyerek “Benim korkum, Sayın Bakanın, 1970’li yıllarda epeyce gündemimizi işgal eden “dilde arınma” tartışmasına takılıp kalmış olmasıdır. Bu özelliği, önemli sorunlar doğuracaktır; çünkü, Sayın Bakan kendi duyarlılıklarını ders kitaplarında görmek istiyor.” demiştir.¹⁴⁷²

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik bu eleştiriye uzun bir cevap vererek ortak payda olan, Türk dilinin bir çatışma alanı hâline getirilmesinden şikâyet etmiştir. Üzerinde uzlaşmaya varılan, kültürün taşıyıcı unsuru olan, bilimin en önemli vasıtası olan dili bu şekilde güdük bir hâle getirmeye kimsenin hakkı olmadığını söyleyen Çelik, dildeki tavırlarının “Türkçeleşmiş Türkçedir” mantığına dayandığını söyleyerek Metin Bostancıoğlu’nun Millî Eğitim Bakanlığı döneminde bir genelge yayımlandığını belirtmiştir. Bu genelgeye göre, bugün kullanılan millet, hak, hukuk, istiklal, hâkimiyet, istikbal, kısım gibi birçok kelimenin yasakladığını belirten Hüseyin Çelik, “Biz, o dediğiniz şekilde dilimizde arındırma yapmaya devam edersek, CHP diye bir şey kalmaz; çünkü, Cumhuriyet Halk Partisi üç kelimedenden oluşuyor; ‘cumhuriyet’ Arapça, ‘halk’ Arapça, ‘parti’ de İngilizcedir; size de...si’ si kalır.” demiştir. Türklerin belli kültür coğrafyası içerisinde oluşmuş olan bir millet olduğunu söyleyen Bakan, “ben, kürsüde konuşuyorum ‘kürsü’ kelimesi öz Türkçe değil; ben, mikrofona konuşuyorum, o da Türkçe değil; sırtımda ceket var, o da Türkçe değil ‘kravat’ da

1471 TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Nisan 2002, D. 21, C. 92, s. 304-306.

1472 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 15-17

Türkçe değil ‘pantolon’ da Türkçe değil; elimde kalem var, bu Arapça; önümde kâğıt var, o da Farsçadır; ama, bunların hepsi Türkçedir değerli arkadaşlarım, Türkçeleşmiş Türkçedir.” demiştir. “Türkiye Cumhuriyeti Devleti” dediğiniz zaman Türkiye’deki ‘iye’ Türkçe değil, ‘cumhuriyet’ Türkçe değil ‘devlet’ Türkçe değil” diyerek yapılan bunlara yasak koyan zihniyeti eleştirmiştir. Türk dili ne kadar fakirleştirildiğini örnekleriyle ortaya koyan Millî Eğitim Bakanı, bir dilde, eğer, bir kavramının karşılığı olan çok kelime varsa, o dili zengin olduğunu söylemiş ve “eğer ‘şeref’, ‘namus’, ‘haysiyet’ gibi kelimeleri atalım, bunların yerine sadece ‘onur’ kelimesini kullanalım dersiniz, o dili fakirleştirirsiniz.” demiştir. “Bu Farsçadır, bu da Arapçadır ‘mikrofon’ da İngilizcedir; efendim, ben bunları kullanmam dersiniz, bu bağınazlık bizi hiçbir yere götürmez” diyen Bakan Türkçede kullanılan balık isimlerinin yüzde 99’nun Rumcadan geldiğini belirterek “bunu kullanırken rahatsız oluyor muyuz? Bunlar, artık Türkçeye mal olmuştur, bunlar Türkçedir.” demiştir. Türk dilinin üzerinde en hassasiyetle durulması gereken konulardan biri olduğunu çünkü ders kitaplarının dilinin Türkçe olduğunu ve kültürün dille aktarıldığını söylemiştir.¹⁴⁷³

Ders kitaplarında kullanılan dil konusunda sonraki yıllarda da TBMM’de tartışmalar yaşanmaya devam etmiştir. Denizli Milletvekili Mustafa Gazalcı, İlköğretim Türkçe ders kitaplarında yapılan değişikliklere ilişkin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in cevaplama istemiyle soru önergesi vermiştir. Mustafa Gazalcı İlköğretim Türkçe 6, 7 ve 8 adlı ders kitaplarında geçen ulus, tümce, sözcük, ilgeç, betimleme gibi Türkçe sözcüklerin çıkartılarak yerine Arapça kökenli sözcüklerin kullanılmasının bu kitapların yazarlarının bilgisi içinde mi olduğunu sormuştur. Ayrıca “ders kitaplarındaki bu değişikliklerin, 16 Nisan 2003’te yayımlanan ‘Yaşayan Türkçemiz’ adlı genelgeden sonra gerçekleşmiş olmasını nasıl açıklıyorsunuz? diye sormuştur. Gazalcı söz konusu genelgeden dolayı birçok yayıncı ve yazar, yeni programlara göre

1473 TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Temmuz 2003, D. 22, C. 22, s. 17-22.

hazırladıkları ders kitaplarında yanıt, olanak, sözcük, tümce, betimleme, ulus, ulusal, eylem, ön ad gibi ders kitaplarında sık kullanılan Türkçe sözcükleri kullanmaktan kaçındıkları iddialarını sormuştur.¹⁴⁷⁴

Söz konusu kitapların geliştirilmesi, güncelleştirilmesi, yeniden düzenlenmesi, basımı, dağıtımı, satışı gibi tüm haklarının Millî Eğitim Bakanlığına ait olduğunu hatırlatan Hüseyin Çelik bu bağlamda yaklaşık on bin kitapta her yıl yeni düzenleme ve değişikliklerin yapılmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu tür çalışmaların Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Ve Eğitim Araçları Yönetmeliği gereği Bakanlığın personelinden oluşan komisyonlar marifetiyle yapıldığını açıklamıştır.

Ders kitaplarında kullanım sıklığı, anlaşılabilirlik ve iletişimi iyi bir şekilde gerçekleştiren kelimelerden mümkün olduğu kadar Türkçe kökenli olanların seçildiğini aktaran Bakan Çelik, söz konusu kitaplarda Türkçe kelimelerin atılarak yerine Arapça kökenli sözcüklerin konulduğu yönündeki iddiaların asılsız olduğunu söylemiştir. Çıkarıldığı iddia edilen kelimelerin “Yaşayan Türkçemiz” adlı genelge ile herhangi bir şekilde çelişmediğini aksine ders kitaplarında kullanılan anlatım dilinin tamamen “Yaşayan Türkçemiz” adlı genelge doğrultusunda olduğunu belirtmiştir. Yayınevlerinin yanıt, olanak, sözcük, tümce, betimleme, ulus, ulusal, eylem, ön ad vb. kelimeleri kullanmamalarını gerektirecek hiçbir sebebin olmadığını söyleyen Hüseyin Çelik söz konusu ders kitapları incelendiğinde bu kelimelerin kullanıldığının görüleceğini ifade etmiştir. Millî Eğitim Bakanı özellikle bu kelimelerden dil bilgisi terimi olanlar kullanılırken yazar hangi terimi tercih ediyorsa ders kitabında ilk kullandığı yerde araç içerisinde eş anlamlısını da vermesi gerektiğini ve bundan sonraki kullanımlarında yazar hangi kelimeyi tercih ediyorsa onu kullanabildiğini söylemiştir. “Yayınevleri ve yazarlarca hazırlanacak kitaplarda ‘Yaşayan Türkçe’nin kullanılmasının esas alındığını” söyleyen Bakan, ayrıca “yönetmeliğin bu konuda resmî kurum olan TDK ‘İmlâ Kılavuzu’ ve ‘Türkçe Sözlük’ün esas alınmasını şart koştuğunu” aktarmıştır.¹⁴⁷⁵

1474 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mayıs 2005, D. 22, C. 85, s. 139.

1475 TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mayıs 2005, D. 22, C. 85, s. 140-141.

3.14. DERS KİTAPLARIYLA İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR

3.14.1. Öğrencilere Aldırılmayacak Kitaplar

1 Eylül 1942 ve 2 Eylül 1945 tarihli genelgelerde listede adı gösterilen eserlerden başkasının öğrencilere aldırılmayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷⁶ Aynı şekilde 2 Eylül 1946, 6 Eylül 1947’de yayımlanan genelgelerde de öğrencilere listede geçen kitaplardan başkasının alınması yasaklanmıştır.¹⁴⁷⁷ Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzasıyla *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan 22 Temmuz 1949 tarihli genelgede listede adı gösterilen eserlerden başkasının okutulamayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷⁸ 28 Nisan 1958 tarih ve 4630 sayılı genelde ile 4 Mayıs 1962 tarihli genelde Millî Eğitim Bakanlığı belirtilen kitaplar dışında öğrencilere kitap aldırılmasını yasaklamıştır.¹⁴⁷⁹ 15 Mayıs 1967 tarihli genelgede de Bakanlığın izin verdiği kitaplar dışında hiçbir kitabın öğrencilere aldırılmayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁸⁰ 1967-1968 eğitim-öğretim yılı başında ise yardımcı dergilerin satışı yasaklanmıştır.¹⁴⁸¹

2 Ağustos 1972 tarihinde 304 sayılı TTK kararı ile kabul edilen İlkokul Yönetmeliği’nde ilkokullarda Millî Eğitim Bakanlığınca parasız dağıtılmış veya ilkokul kitapları listesinde tavsiye olunmuş kitaplar kullanılacağı, öğrencilere Bakanlıkça kabul edilmiş ders kitapları veya ders kitabı yerine tavsiye edilmiş yardımcı ders kitapları dışında kitap satın aldırılmayacağı ve Bakanlıkça tavsiye edilmemiş kitap ve dergiler okulda satılamayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁸² Bakanlık 1976-1977 eğitim öğretim yılında okutulacak ders kitaplarıyla ilgili yayınladığı 11541 sayılı genelgede listede adları belirtilen kitaplardan başka hiçbir kitabın ders kitabı olarak öğrencilere aldırılmayacağını ve

1476 *Tebliğler Dergisi*, 7 Eylül 1942, S. 188, s. 5; 3 Eylül 1945, S. 344, s. 257.

1477 *Tebliğler Dergisi*, 2 Eylül 1946, S. 397, s. 55; 6 Eylül 1947, S. 450, s. 57.

1478 *Tebliğler Dergisi*, 15 Ağustos 1949, S. 551, s. 69-96.

1479 *Tebliğler Dergisi*, 12 Mayıs 1958, S. 1007, s. 69; 14 Mayıs 1962, S. 1203, s. 49.

1480 *Tebliğler Dergisi*, 15 Mayıs 1967, S. 1542, s. 135.

1481 “Eskişehir’de Milli Eğitim Yardımcı Dergileri Yasakladı”, *Milliyet*, 2 Eylül 1967, s. 7.

1482 *Tebliğler Dergisi*, 27 Kasım 1972, S. 1722, s. 395.

buna aykırı hareket edenler hakkında okul müdürlerince soruşturma açılacağı bildirilmiştir. Ayrıca öğrencilere yardımcı ve müracaat kitapları ile ders araçlarının doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde almaya mecbur bırakılamayacakları, ancak arzu eden öğrencilerin bu kitapları alabilecekleri gibi, öğretmenlerin de adı geçen kitaplardan ve ders araçlarından lüzumlu gördüklerini okul kitaplıklarında bulundurabilecekleri yer almıştır.¹⁴⁸³ 1981-1982 öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders kitapları hakkında yayımlanan 12383 sayılı genelgede listede adları belirtilen kitaplardan başka hiçbir kitap, ders kitabı olarak öğrencilere aldırılamayacağı ve aykırı hareket edenler hakkında okul müdürlerince soruşturma açılacağı belirtilmiştir. Ayrıca denetleme yetkisi bulunanlar da konuyu takiple görevlendirilmiştir.¹⁴⁸⁴ 1982-1983 öğretim yılında ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak ders kitapları hakkında yayımlanan 1982/8 nolu genelgede de bu durum aynı şekilde tekrar edilmiştir.¹⁴⁸⁵

29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanan ders kitaplarından başka hiçbir eserin ders kitabı olarak öğrencilere aldırılması yasaklanmıştır. Ancak ders kitabı bulunmaması hâlinde tavsiye edilen kitaplardan faydalanılabilmektedir.¹⁴⁸⁶ 19 Ekim 1994’te TBMM’de yaptığı konuşmada Kahramanmaraş Milletvekili Ökkeş Şendiller dergi satımı ve pazarlanması hususuna değinerek dergilerin matbaadan öğrenciye ulaşınca kadar %70-80’e varan bir kâr payı ile mafya usulünce paylaşıldığını ileri sürmüştür. “Müfredata uygun kitaplar varsa, bu dergiler niçin var ve bu dergiler alınıyorsa, niçin o zaman öğrenciye kitap aldırılıyor?” diye eleştiride bulunan Şendiller, dergi paralarının peşin alınmasında da ayrı bir vurgun olduğunu ileri sürerek “öğrencilerimizin simit parasını çalanlara, öğrencilerimizin ayakkabı parasını çalanlara, öğrencilerimizin önlük parasını çalanlara fırsat

¹⁴⁸³ *Tebliğler Dergisi*, 10 Mayıs 1976, S. 1885, s. 129-130

¹⁴⁸⁴ *Tebliğler Dergisi*, 30 Mart 1981, S. 2083, s. 49.

¹⁴⁸⁵ *Tebliğler Dergisi*, 15 Mart 1982, S. 2108, s. 121.

¹⁴⁸⁶ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

verilmemesi lazım.” demiştir.¹⁴⁸⁷ İstanbul Milletvekili Mustafa Baş ise ilkokul ve ilköğretimin 1. kademesindekilere tavsiye edilen dergilere ilişkin Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan’ın cevaplaması istemiyle soru önergesi vermiştir. Baş, önergesinde tavsiye edilen ünite dergilerinin isimlerini, dergiler tavsiye edilirken hangi ölçülerin temel alındığını, aynı sınıfta hem ders kitaplarının hem de dergilerin öğrencilere satın aldırıldığını ve ders kitaplarının bir kenara bırakılıp dergilerin okutulup okutulmadığını, dergi paraları ile ilgili olarak velilerden gelen şikâyetler doğrultusunda şimdiye kadar hangi işlemler yapıldığını, ünite dergilerinin pazarlanmasında okul müdürü ve öğretmenlere Bakanlıkça tanınan kar payının ne kadar olduğunu ve ders kitabı veya dergi arasında bir tercih yaparak dergileri kaldırmayı düşünüp düşünmediklerini sormuştur.¹⁴⁸⁸

Ünite dergilerinin 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*’nun 54. maddesine istinaden hazırlanan ve 16 Haziran 1993 tarih ve 21609 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanan *Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları İnceleme Yönetmeliği* esaslarına göre değerlendirildiğini açıklayan Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan, ünite dergilerinin ders kitabı dışında tavsiye eser niteliğinde olduğunu ve öğrencilere aldırılma zorunluluğu bulunmadığını belirtmiştir. Dergi paraları ile ilgili olarak Bakanlığa intikal eden herhangi bir şikâyetin olmadığını söyleyen Bakan, ünite dergilerinin pazarlanmasında okul müdürü veya öğretmenlerine Bakanlıkça tanınmış hiçbir kâr payı bulunmadığını ve ders kitaplarının eğitim öğretim için esas unsur kabul edildiğini cevabını vermiştir.¹⁴⁸⁹ Millî Eğitim Bakanlığı ünite dergilerinin eğitimde temel araç olan ders kitaplarının önüne geçtiği gerekçesiyle ünite dergilerinin etkisini azaltmak için çalışmalarına başlamıştır.¹⁴⁹⁰

17 Mart 2004’teki yönetmelik değişikliğinde “Ders kitabı bulunmaması hâlinde ders kitabı yerine kullanılacak eğitim araçlarının başvurusu,

1487 TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1994, D. 19, C. 69, s. 14-15.

1488 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1996, D. 20, C. 6, s. 149.

1489 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1996, D. 20, C. 6, s. 149.

1490 “MEB Ünite Dergilerine Savaş Açtı”, *Milliyet*, 29 Eylül 1998, s. 23.

incelenmesi, değerlendirilmesi ile ilgili hususlar Yönergede belirlenir.” denilmesine rağmen ders kitapları dışında çeşitli yayınların okullarda kullanılmaya devam etmiştir.¹⁴⁹¹ Millî Eğitim Bakanlığı bu konuya eğilmiştir. Türkiye’de bir ünite dergileri problemi vardı diyen Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik “Hangi okula gitseniz, öğrencilere, âdeta, maalesef, öğretmenlerimiz aracılığıyla, idareciler aracılığıyla ünite dergisi veriliyordu; fakire de veriliyordu, zengine de veriliyordu. İlk defa, Hükûmetimiz bu kanayan yaraya parmak basmıştır ve 2005 yılında ünite dergileri kesinlikle yasaklanmıştır, bütün kamuoyu da bundan çok memnundur.” demiştir.¹⁴⁹²

7 Mart 2008 tarihli 2008/11 sayılı genelgeye göre 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ilköğretim ve ortaöğretim okul/kurumlarında okutulacak ders kitapları genelde duyurulanlar dışında hiçbir kitap öğrencilere ders kitabı olarak aldırılmayacaktı.¹⁴⁹³ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde Bakanlık tarafından belirlenmeyen ders kitapları ile okutulacak diğer eğitim araçları öğrencilere aldırılması yasaklanmıştır.¹⁴⁹⁴ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de aynı yasak devam etmiştir.¹⁴⁹⁵ Yönetmeliklerde ders kitabı dışında öğrencilere başka bir kaynağın aldırılmayacağı açık bir şekilde belli olmasına rağmen bu konuda tartışmalar devam etmektedir.

3.14.2. Ders Kitaplarının Okutulma Süreleri

7 Eylül 1985 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmeliğe* göre kitapların okutulma süresi, ilk kabulde beş öğretim yılından az olmamak üzere Talim ve Terbiye Kurulunca tespit edilmiştir. Ayrıca okutulma süresi

¹⁴⁹¹ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹⁴⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 790.

¹⁴⁹³ *Tebliğler Dergisi*, Mart 2008, S. 2606, s. 209.

¹⁴⁹⁴ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹⁴⁹⁵ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

sona eren kitapların sürelerinin uzatılmasına; önceden okutulmuş ve herhangi bir sebeple okutulmasına ara verilmiş kitapların tekrar okutulmasına ilgili ana hizmet biriminin teklifi üzerine Talim ve Terbiye Kurulunca karar verilmiştir. Okutulma süresi uzatılan kitaplar Bakanlıkça bastırılmış ise uzatma kararı Yayınlar Dairesi Başkanlığına; serbest basıma ait ise yazarlarına veya yayınevlerine duyurulmak üzere ilgili ana hizmet birimine bildirilmiştir.¹⁴⁹⁶ Basım tekniklerinin zor olduğu bir dönemde ders kitaplarının okutulma süresi üç yıl iken baskı tekniklerinin ilerlediği ve dünyanın hızla değiştiği bir dönemde ders kitaplarının okutulma süresinin beş yıla çıkarılması düşündürücüdür.

15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre kitapların okutulma süresi ilk kabulden itibaren üç öğretim yılıydı.¹⁴⁹⁷ 16 Şubat 1991 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre kitapların okutulma süresi, ilk kabulden itibaren beş öğretim yılıydı. Okutulma süresi sona eren kitapların, sürelerinin uzatılmasına Kurulca karar verilmiştir. Süresi uzatılan kitaplara ilişkin karar Daire Başkanlığına bildirilmiştir.¹⁴⁹⁸ 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre kitapların okutulma süresi, ilk kabul tarihinden itibaren beş öğretim yılı veya on dönemdi. Süresi sona eren kitapların sürelerinin uzatılmasına Kurulca karar verilmiştir. Süresi uzatılan kitaplara ilişkin karar, Daire Başkanlığına bildirilmiştir.¹⁴⁹⁹ 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'ne göre de kitapların okutulma süresi, ilk kabul edildiği öğretim yılından veya dönemden itibaren beş öğretim yılı veya on dönemdi.¹⁵⁰⁰ Ancak 17 Mart 2004 değişikliğinde dönem ifadesi kaldırılarak kitapların okutulma süresi, ilk kabul edildiği öğretim yılından itibaren beş öğretim yılı olarak belirlenmiştir.¹⁵⁰¹

1496 *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1985, S. 18861, s.9-13.

1497 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1498 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28.

1499 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1500 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1501 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre okutulma süresi sona eren, özel kesimce hazırlanan kitapların sürelerinin uzatılmasına, yazar veya yayınevinin başvurusu ve ilgili birimin teklifi; Bakanlık baskısı kitaplarda ise ilgili birimin teklifi dikkate alınarak Kurulca karar verilmesi ve süresi uzatılan kitaplara ilişkin kararın Daire Başkanlığına bildirilmesi istenmiştir.¹⁵⁰² Fakat 3 Eylül 1996 tarihli yönetmelik değişikliğinde süresi sona eren ders kitaplarının okutulma süresinin uzatılamayacağı ancak Bakanlıkça hazırlanan ders kitaplarının süresinin uzatılmasına ilgili birimin teklifi üzerine, Başkanlıkça kurulan komisyonlarda incelendikten sonra Kurulca karar verileceği ifade edilmiştir.¹⁵⁰³ 4 Eylül 1997 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu karar esnetilerek okutulma süresi sona eren ders kitaplarının sürelerinin uzatılmamasının esas olduğu belirtilmiştir. Ancak, alanında ders kitabı bulunmayan veya bir kitap bulunan ders kitaplarının sürelerinin uzatılmasına, yazar veya yayınevlerinin başvurusu ve ilgili birimin teklifi dikkate alınarak Kurulca karar verilir denilmiştir. Ders kitaplarında, bu şekildeki birer yıllık uzatma süreleri üç defadan fazla olamazdı. Süresi uzatılan kitaplara ilişkin karar Daire Başkanlığına bildirilmiştir.¹⁵⁰⁴

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu konuda yeniden değişikliğe gidilerek okutulma süresi sona eren ders kitaplarının sürelerinin uzatılmayacağı belirtilmiştir. Ancak alanında ders kitabı bulunmayan veya bir kitap bulunan ders kitaplarının birer yıl süreyle uzatılmasına; yayınevlerinin veya ilgili birimin Başkanlığa başvurusu sonucunda Kurulca karar verilebilirdi. Bu durumdaki kitaplar için süre uzatımı, iki defadan fazla yapılmaz. Bakanlık kitaplarının güncelleştirilmesinden ve yenilenmesinden ilgili birim sorumludur.¹⁵⁰⁵ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelikte ise Kurula daha fazla yetki verilerek

1502 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1503 *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1996, S. 22746, s. 32-33.

1504 *Resmî Gazete*, 4 Eylül 1997, S. 23100, s. 2

1505 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

ders kitaplarının birer yıl süreyle uzatılıp uzatılmamasına Kurulca karar verilebileceği ifade edilmiştir.¹⁵⁰⁶

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre ders kitaplarının okutulma süresi, Kurul kararında belirtilen öğretim yılından itibaren beş öğretim yılıydı. Okutulma süresi sona eren ders kitaplarının süreleri uzatılmazdı. Ancak alanında ders kitabı bulunmayan veya bir kitap bulunan ders kitaplarının bir yıl süreyle uzatılıp uzatılmamasına, ilgili birimlerin veya başvuru sahiplerinin Başkanlığa başvurusu sonucunda Kurulca karar verilirdi. Bu durumdaki kitaplar için süre uzatımı, en fazla iki defa yapılabilirdi.¹⁵⁰⁷ 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde süre uzatımı aynı şekilde yer almıştır.¹⁵⁰⁸ Ancak bu maddelere 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde “Alanda tek ders kitabı olması hâlinde, rekabet şartları oluşmadığından, ikinci bir kitap onay alıncaya kadar Kurul görüşü ve Bakan onayı ile ilgili hizmet birimince hazırlanan eğitim aracı okutulabilir.” maddesi de eklenmiştir.¹⁵⁰⁹ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* ve sonrasında yapılan değişiklikler aynen kabul edilmiştir.¹⁵¹⁰

3.14.3. Yayımlanan Kitapların Kontrolü ve Güncellenmesi

15 Mayıs 1986 tarihli *Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre yayımlanan kitapların ilk ve müteakip baskılarından beş adedi Başkanlığa, beş adedi de ilgili birime gönderilmek zorundaydı. Başkanlık yayımlanmış bulunan bu kitabı kendisinde bulunan mühürlü nüshası ile karşılaştırmıştır. Yayımlanan

¹⁵⁰⁶ *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

¹⁵⁰⁷ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁵⁰⁸ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹⁵⁰⁹ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

¹⁵¹⁰ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

kitapta, mühürlü nüshaya göre değişiklik yapılmamış ise bu kitaplar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kitaplar ayrıca ilgili birim tarafından da incelenmiştir. Bu incelemede görülen dizgi, baskı hataları ile bilgi yanlışları müteakip baskıda düzeltilmek üzere tespit edilerek Başkanlığa bildirilmiştir.¹⁵¹¹

16 Şubat 1991 ve 29 Mayıs 1993 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmelikleri*’ne göre yayımlanan kitapların ilk ve müteakip baskılarından beş adedi Başkanlığa, beşi de Daire Başkanlığına gönderilmek zorundaydı. Bakanlık, bu kitapları karara bağlamış olan mühürlü nüshalarıyla karşılaştırdı. Yeni baskılar ilgili birim tarafından da incelenirdi. Belirlenen dizgi ve baskı hataları müteakip baskıda düzeltilmek üzere listelenerek Başkanlığa bildirilirdi. Kitaplar üzerinde Başkanlığın onayı olmadan herhangi bir değişiklik yapılamazdı.¹⁵¹²

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’nde Başkanlıkça kabul edilen ders kitapları, Daire Başkanlığından fiyat alırdı. Ancak, yazar veya yayınevi, kitabı bastıramayacaksa durumu yazılı olarak Daire Başkanlığına bildirmek zorundaydı. Bu durumda kitap, ders kitapları listesinde yayımlanmayacağı gibi okutulma süresinde de değişiklik yapılmazdı. Yayımlanan kitapların ilk ve müteakip baskılarından, basıldığı tarihten itibaren bir ay içerisinde beş adedi Başkanlığa, beş adedi de Daire Başkanlığına gönderilirdi. Bu süre içerisinde gönderilmeyen eserlere ait Kurul kararı iptal edilir. Bakanlık, bu kitapları karara bağlanmış olan mühürlü nüshalarıyla Daire Başkanlığı da fiyatı ile karşılaştırır. Bu karşılaştırmalarda asıl nüshalara uymadığı tespit edilen eserlerin kabulüne dair Kurul kararı, kitabın kabulündeki yöntemle yürürlükten kaldırılmış ve *Tebliğler Dergisi*’nde yayımlanmıştır. Yeni baskılar, ilgili birim tarafından da incelenmiş, varsa belirlenen hatalar Başkanlığa bildirilmiştir. Kitaplarda, Kurul kararı olmadan herhangi bir değişiklik yapılamazdı.¹⁵¹³

1511 *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 1986, S. 19108, s. 17-21.

1512 *Resmî Gazete*, 16 Şubat 1991, S. 20788, s. 23-28; 29 Mayıs 1993, S. 21595, s. 7-15.

1513 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

17 Mart 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde yayımlanan kitapların ilk ve müteakip baskılarından, basıldığı tarihten itibaren beş ay içinde, beş adedi Başkanlığa, bir adedi de Daire Başkanlığına gönderilmesi esası getirilmiştir.¹⁵¹⁴ Bu kısımda bir değişiklik 1 Eylül 2006'da yapılarak yayımlanan kitapların ilk ve müteakip baskılarından, basıldığı tarihten itibaren üç ay içinde, beşer adedi Başkanlığa ve ilgili birime, bir adedi de Daire Başkanlığına gönderilme esası getirilmiştir. Ayrıca güncelleştirme ve yeni düzenleme gerektiren tespitler Kurulca da uygun bulunduğu takdirde kitap, Başkanlıkça belirtilen süre içinde düzeltilmek üzere yazar veya yayınevine gönderilmiştir.¹⁵¹⁵

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre ilgili birim veya yayınevi, yayımlanan ders kitaplarının ilk ve müteakip baskılarından, basıldığı tarihten itibaren 90 gün içinde¹⁵¹⁶ beş adedi Başkanlığa ve bir adedi de Daire Başkanlığına teslim edilir. Bu süre içerisinde teslim edilmeyen ders kitaplarına ait Kurul kararı iptal edilirdi. Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığı tarafından kurulan komisyon bu kitapları Kurul kararına esas olan nüsha ile karşılaştırır. Baskı örneklerinin, Kurul kararına esas olan nüshalara uymadığının tespit edilmesi hâlinde bu ders kitaplarının kabulüne dair Kurul kararı iptal edilir ve bu durum *Tebliğler Dergisi*'nde yayımlanırdı. Bu durumda yayınevinin o ders kitabı ile ilgili başvurusu iki yıl süreyle kabul edilmezdi. Ancak güncelleştirme ve yeni düzenleme gerektiren tespitler Kurulca da uygun bulunduğu takdirde ders kitabı, başkanlıkça belirtilen süre içinde düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilir. 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde teslim edilecek nüsha sayısı "basılı nüshanın elektronik kopyası ile 1 adet basılı" nüshası olarak belirlenmiştir.¹⁵¹⁷

¹⁵¹⁴ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹⁵¹⁵ *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

¹⁵¹⁶ 24 Şubat 2011 tarihindeki yönetmelik değişikliğinde bu süre 30 güne indirilmiştir. *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

¹⁵¹⁷ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Yayınevi kitabın baskısını yaptıramayacaksa veya haklarını devretmişse durumu yazılı olarak Başkanlığa ve Daire Başkanlığına bildirmekle mükellefti. 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte “Daire Başkanlığı” ibaresi yerine “Genel Müdürlük” ibaresi yer almıştır.¹⁵¹⁸ İlgili birim, yayınevi veya tüzel kişiler ya da şahıslar tarafından yapılan hata tespitlerine veya güncellemeye dayalı olarak yapılacak yeni düzenlenmiş metinler Başkanlığa gönderilmiştir. Güncelleştirme ve yeni düzenleme gerektiren tespitler Kurulca da uygun bulunduğu takdirde ders kitabı, başkanlıkça belirtilen süre içinde düzeltilmek üzere başvuru sahibine gönderilmiştir.¹⁵¹⁹ Kurulda belirlenen hataların tamamı düzeltildikten sonra son düzeltmelerin yansıtıldığı iki adet ders kitabı¹⁵²⁰ birim veya yayınevi tarafından Projeler ve İnceleme Dairesi Başkanlığına teslim edilirdi. Son düzeltmelerin yansıtıldığı ders kitabı ilgili komisyona imzalatıldıktan sonra ilgili şubede saklanırdı.¹⁵²¹ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte Kurulda belirlenen hataların tamamı düzeltildikten sonra, son düzeltmelerin yansıtıldığı elektronik kopyası ile bir adet ders kitabı, eser z-Kitap ise elektronik kopyası hizmet birimi veya yayınevi tarafından Başkanlığa teslim edilmesi istenmiştir.¹⁵²² Bu madde 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde z-Kitap kısmı çıkarılmıştır.¹⁵²³

3.14.4. Ders Kitaplarını Kaynak Gösterme ve Alıntı Yapma

12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ilk kez ders kitaplarında kaynak gösterme ve alıntıyla ilgili hükme yer verilmiştir. Yönetmeliğe göre taslak ders kitabının hazırlanmasında yararlanılan kaynakların kaynakçada belirtilme zorunluluğu vardı. Başka bir ders kitabından alıntı yapılamaz ve bir ders kitabı diğerine kaynak gösterilemezdi. Bu hükme aykırı bir

1518 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1519 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1520 24 Şubat 2011 tarihindeki yönetmelik değişikliğinde “ders kitabı” tabiri “komisyonca hazırlanan hata raporu” olarak değiştirilmiştir. *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

1521 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1522 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1523 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

durumun tespiti ve bu tespitin Kurulca yerinde bulunması hâlinde taslak ders kitabı, ilgili hizmet birimi veya yayınevine iade edilirdi. Yayınevi iade edilen taslak ders kitabının ait olduğu alanın ilgili kitap seviyesinde bir yıl süreyle ders kitabı başvurusunda bulunamazdı. Alıntılarla ilgili doğabilecek ihtilaflardan ilgili kişi, hizmet birimi veya yayınevi sorumlu tutulmuştur.

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde taslak ders kitaplarının hazırlanmasında yararlanılan kaynakların kaynakçada belirtilmesi istenmektedir. Aynı yönetmeliğe göre başka bir ders kitabından alıntı yapılamaz ve bir ders kitabı diğerine kaynak gösterilememektedir. Bu hükme aykırı bir durumun tespiti ve bu tespitin Kurulca yerinde bulunması hâlinde taslak ders kitabı, başvuru sahibine iade edilmektedir. Başvuru sahibi iade edilen taslak ders kitabının ait olduğu alanın ilgili sınıf seviyesinde bir yıl süreyle ders kitabı başvurusunda bulunamamaktadır. Alıntılarla ilgili doğabilecek ihtilaflardan ilgili kişi ve başvuru sahibi sorumlu tutulmuştur.¹⁵²⁴

3.14.5. Yazar veya Yayınevi Değişikliği

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde baskıya hazır nüsha Kurul kararına bağlandıktan sonra kitabın üzerinde bulunan yazar veya yazarların isimleri ile yayınevi adı, tarafların karşılıklı rızalarına dair noter sözleşmesi, ihtilaf durumunda ise esasa ilişkin kesinleşmiş mahkeme kararı olmaksızın değiştirilemez denilmiştir.¹⁵²⁵ 1 Eylül 2006'da yapılan yönetmelik değişikliğinde “Bu durumlarda konu belgeleri ile birlikte Kurula sunulur ve Kurulca belirlenen görüş doğrultusunda işlem yapılır.” cümlesi eklenmiştir.¹⁵²⁶

31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre Kurul kararına göre ders kitabının

¹⁵²⁴ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁵²⁵ *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

¹⁵²⁶ *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

üzerinde bulunan yazar veya yazarların isimleri ile yayınevinin adı, tarafların karşılıklı rızalarına dair noter sözleşmesi olduğu takdirde değiştirilirdi. Durum 15 iş günü içerisinde Başkanlığa bildirilirdi. İhtilaf durumunda esasa ilişkin kesinleşmiş mahkeme kararı olmadan değişiklik yapılmazdı. Bu durumlarda konu, belgeleri ile birlikte Kurula sunulur ve Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapılırdı. Şartlı kabul aşamasında olan değişiklikler noter sözleşmesi ile de yapılırdı.¹⁵²⁷ Aynı yaklaşım 12 Eylül 2012 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de benimsenmiş ve “Bir yayınevinin aynı adla ikinci bir kitabı, esasta bir değişiklik olmadan farklı bir adla bir yayınevi ya da yan kuruluşu adına sunması hâlinde, söz konusu kitap için daha önce yapılmış başvurular ve varsa onaylar dâhil olmak üzere iptal edilir ve üç yıl süre ile yayınevlerinin taslak kitabının alan ve sınıf düzeyi için başvuruları kabul edilmez.” hükmü eklenmiştir.¹⁵²⁸ 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde 15 işgünü hükmü kaldırılmıştır. Aynı yönetmelik değişikliğinde bu hüküm daha ayrıntılı olarak “Kurulca kabul edilmiş bir ders kitabı veya incelenmek ve değerlendirilmek üzere başvurusu yapılmış bir taslak ders kitabının, aynı adla veya farklı bir adla esasta bir değişiklik olmadan veya standart olarak kabul edilen tanımlar, şekiller ve işlemleri içeren bilgiler haricinde belirli bir bölümünde ya da kısmında değişiklik olmadan aynı yayınevi veya başka bir yayınevi tarafından sunulması hâlinde, söz konusu kitap için daha önce yapılmış başvurular ve varsa onaylar dâhil olmak üzere, iki farklı yayınevi adına başvuru yapılmış ise her iki başvuru da iptal edilir. Beş yıl süre ile yayınevlerinin taslak kitabının alan ve sınıf düzeyi için başvuruları kabul edilmez. Onayı veya başvurusu iptal edilen kitaplar beş yıl süre tamamlanmadan başka bir yayınevi adına, aynı yazar veya başka bir yazar adına inceleme ve değerlendirme için Başkanlığa sunulamaz. Bu fıkra hükümleri kapsamında onayı veya başvurusu iptal edilen kitabın veya taslak

¹⁵²⁷ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁵²⁸ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

kitabın yazarının beş yıl süre ile yazarı veya yazarlarından biri olduğu hiçbir taslak ders kitabı veya eğitim aracı inceleme ve değerlendirmeye alınmaz.” şeklinde düzenlenmiştir.¹⁵²⁹

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'ne göre Kurulca kabul edilen ders kitabının üzerinde bulunan yazar ya da yazarlar ile eser sahibinin/sahiplerinin isimleri esasa ilişkin kesinleşmiş mahkeme kararı, yayınevinin adı ise tarafların rızalarına dair noter sözleşmesi olmadan değiştirilememektedir. Değişiklik istenmesi veya ihtilaf durumunda; konu, belgeleri ile birlikte Kurula sunulur ve Kurulun vereceği karar doğrultusunda işlem yapılmaktadır. Kurulca kabul edilmiş bir ders kitabının veya incelenmek ve değerlendirilmek üzere başvurusu yapılmış bir taslak ders kitabının; aynı veya farklı bir adla, aslında bir değişiklik olmadan veya standart olarak kabul edilen tanımlar, şekiller ve işlemleri içeren bilgiler haricinde belirli bir bölümünde yahut bir kısmında değişiklik olmadan, aynı veya farklı bir başvuru sahibi tarafından sunulması hâlinde; söz konusu kitap için daha önce yapılmış başvurular ve varsa onaylar dâhil olmak üzere her iki başvuru da iptal edilmektedir. Bu durumdaki başvuru sahiplerinin ceza aldığı ders kitabının aynı alan ve sınıf düzeyindeki taslak ders kitabı başvuruları beş yıl süre ile kabul edilmemektedir. Onayı veya başvurusu iptal edilen kitaplar beş yıl süre tamamlanmadan başka bir başvuru sahibi adına, aynı yazar veya başka bir yazar adına inceleme ve değerlendirme için Başkanlığa sunulamamaktadır. Onayı veya başvurusu iptal edilen kitabın veya taslak kitabın yazarının beş yıl süre ile yazarı veya yazarlarından biri olduğu tespit edilen taslak ders kitabı inceleme ve değerlendirmeye alınmamaktadır. Telif hakkını ihlal edenler, Başkanlığa beş yıl süreyle herhangi bir kitap başvurusunda bulunamamaktadır.¹⁵³⁰

1529 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1530 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.14.6. Uygunluk Kararının İptali

29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*’ne göre duyurusu yapılan kitapların ders kitabı olarak kabul edildiğine dair Kurul kararı olmadığı hâlde, bu karar varmış gibi yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunduğu tespit edilenler ile bu yönetmelikte belirtilen hususlara ve Bakanlıkça belirlenen esas ve usullere uymadığı sonradan tespit edilenlerin uygunluk kararı iptal edilmiş ve bu kitapların yazar veya yayınevine ait diğer kitaplarda iki yıl süre ile incelemeye alınmayacağı belirtilmiştir.¹⁵³¹ Aynı yaklaşım 12 Eylül 2012 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde de benimsenmiş ancak iki yıl süre ile incelemeye alınmama kısmı üç yıl olarak değiştirilmiştir.¹⁵³²

14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’ne göre taslak ders kitabının inceleme sürecinin herhangi bir aşamasında veya ders kitabı olarak kabul edildikten sonra Kurul kararı olmadığı hâlde; bu karar varmış gibi yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunan, telif hakkı ihlalinde bulunan veya intihal yapan başvuru sahibi ve kitabın hazırlanmasında görev alanlar hakkında suç duyurusunda bulunmaktadır. Suçu mahkeme kararı ile sabit olan başvuru sahibi ve kitabın hazırlanmasında görev alanların işlediği suç ile ilgili ders kitabına ait Kurul kararı iptal edilmekte ve diğer taslak ders kitapları ile ilgili başvuruları beş yıl süreyle kabul edilmemektedir. Ders kitabı olarak kabul edilen ve 5. maddeye aykırılığı veya takma ad kullandığı sonradan tespit edilen kitaplara ait Kurul kararı iptal edilmekte ve bu durumda oluşacak zarar kamu yararı gözetilerek başvuru sahibine ödettilmektedir.¹⁵³³

1531 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37

1532 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1533 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.14.7. Yabancı ve Azınlık Okulları

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile azınlık ve yabancı okullar daha sıkı kontrol altına alınmıştır. Bu okullarda din propagandası yapılması ve dinî sembol ve resimlerin kullanılması yasaklanmış ve yasaklara uymayan bazı okullar kapatılmıştır. Ayrıca bu okullarda kullanılan ders kitaplarında Türklük ve Türkiye aleyhinde herhangi bir ibareye yer verilmesi yasaklanmıştır. 1925 yılında Telif ve Tercüme Heyeti (TTH) tarafından alınan bir kararda ders kitaplarında azınlık unsurlara karşı hareket içeren ifadelerle yer verilmemesi istenmiştir.¹⁵³⁴ Aynı şekilde azınlıkların basmış olduğu kitaplarda Türklere yönelik yanlış ve hakaret içeren bilgilerin bulunmamasına dikkat edilmiştir.¹⁵³⁵ 12 Ekim 1925 tarih ve 47 nolu kararında TTH gayrimüslimlerin ders kitaplarını istedikleri matbaada basabileceklerini belirtmiştir. Bu kitapların TTH tarafından kontrolünden sonra okullarda okutulmasına izin verilmiştir.¹⁵³⁶

7 Kasım 1935'te Millî Eğitim Bakanlığınca 2584 sayılı yabancı okulları yönergesi yayımlanmıştır. Türkçenin öğretilmesi, yabancı okullarına ilişkin öğretim programlarının ve ders kitaplarının bir komisyonca incelenmesi, Türkçe kitaplarının, Türk okulları için bastırılanlarla aynı olması, Türkçe derslerini Türk öğretmenlerin vermeleri; bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinin de yine Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerince okutulması; yabancı okullarının hiçbir gerekçe ile yeniden şube açamayacağı, mevcut okullardaki sınıf sayılarının artırılamayacağı vb. hususlara açıklık getirilmiştir.¹⁵³⁷

Azınlık okulları kendi dillerinde okutulmak üzere hazırlattıkları kitapları, yeminli mütercimlerce tercüme edilmiş nüshası ile birlikte

¹⁵³⁴ TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 35, Ankara 1925.

¹⁵³⁵ TTK Karar Defteri, C. 1, Karar No: 127, Ankara 1926

¹⁵³⁶ TT K Karar Defteri, C. 2, Karar No: 18/47, Ankara 1925.

¹⁵³⁷ Ahmet Mülayim, "Yabancı Okullar", İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, C.7, s. 395

incelenmek üzere TTKB’ye teslim etmekle yükümlüydüler.¹⁵³⁸ 17 Mart 2004 ve 5 Nisan 2005 tarihli yönetmelik değişikliklerinde azınlık okullarında okutulacak kitapların üretiminde ve başvurusunda yayınevi şartı aranmayacağı belirtilmiştir.¹⁵³⁹ Azınlık okulları veya yabancılar tarafından açılmış özel okullar, kendi dillerinde okutulmak üzere hazırladıkları yahut hazırlattıkları ders kitapları ve bu kitapların yeminli mütercimlerce tercüme edilmiş bir nüshasını, incelenmek üzere ilgili hizmet birimi kanalıyla Başkanlığa göndermek zorundaydılar. Bu kitaplar, Başkanlıkça oluşturulacak komisyonca incelenmiştir. Başvuru sahibi tarafından hazırlanmış ve okutulmakta olan ders kitapları, azınlık okullarınca kendi dillerine çevrilerek okutulmak istenmesi durumunda ilgili hizmet birimi ile iş birliği yapılarak Başkanlıkça belirlenen usullere göre incelenmiştir.¹⁵⁴⁰ Azınlık okulları veya yabancı okullardan istenenler Türk başvuru sahiplerinden istenenlerle kitap tercümesi hariç aynıdır. Yine bu okulların ders kitapları Türk başvuru sahiplerinin kitaplarının inceleme sürecine benzer şekilde incelenmiştir.

1538 *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17; 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37; 3 Mart 2007, S. 26451.

1539 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405; 5 Nisan 2005, S. 25777.

1540 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer); 12 Eylül 2012, S. 28409; 14 Ekim 2021, S. 31628.

3.15. YURTDIŞINDAKİ TÜRK ÖĞRENCİLER İÇİN HAZIRLANAN DERS KİTAPLARI

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden imar faaliyetleri ve hızlı bir kalkınma sürecine giren Batı Avrupa ülkeleri, iş gücü ihtiyaçlarını karşılamak için yabancı işçi çalıştırma yolunu tercih etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye’de yoğun tarıma geçilmesi, sanayileşme ve nüfus artışı gibi sebeplerden dolayı köyden kente göç hızlanmıştır. Nitekim Türkiye’de artan işsizlik problemi sebebiyle birçok Türk vatandaşı yurtdışına çalışmaya gitmek zorunda kalmıştır. “Türkiye ile Yunanistan arasında 20 Nisan 1951’de imzalanan kültür antlaşması ve buna istinaden 1968’de imzalanan Ankara ve Atina protokolleriyle Batı Trakya Türklerinin eğitim müesseseleri Türkiye’den gönderilen formasyonlu öğretmenlere kavuşmuş ve okul kitapları da Türkiye’den gönderilmeye başlanmıştır. Ancak gerek öğretmenlerin zamanında yerine ulaşmaları, gerekse ders kitaplarının dağıtımı konusunda çeşitli engellemelerle karşılaşılmaktadır.”¹⁵⁴¹

1988 yılında Millî Eğitim Bakanlığının verdiği rakamlara göre 2.511.340 Türk vatandaşı yurtdışında bulunmaktaydı. Bunlardan 1.129.526’sı işçi, 727.929’u ise işçi çocuklarıydı. Türk işçi çocuklarının 600 binden fazlası, çeşitli okullarda eğitim ve öğretim görmekteydiler. Millî Eğitim Bakanlığı 13 ülkede Türk öğrencilerin eğitim gördüklerini açıklamıştır. Bu ülkelerden en fazla 479.818 öğrenciyle birinci sırada Federal Almanya, ikinci sırada 73.143 öğrenciyle Fransa, üçüncü sırada 71.701 öğrenciyle Hollanda gelmekteydi. Yükseköğrenim dâhil, öğrencilerin gerek eğitim ve öğretimlerini takip etmek ve gerekse her türlü problemlerini çözmek, eğitim ve öğretim çalışmalarını yürütmek için 12 ülkede yurt dışı teşkilatı kurulmuştur. Türk Hükûmeti tarafından teşkilatların bulunduğu bu ülkelerde 7 eğitim müşaviri, 11 ataşe, 5 ateşe yardımcısı ve 16 idare ataşesi görevlendirilmiştir. Ayrıca, bu çocuklara Türkçe, Türk kültürü, din kültürü ve ahlak

¹⁵⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, Halit Eren, “Batı Trakya”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 146.

bilgisi derslerini vermek, Türkçelerini geliştirmek, millî kültür ve manevi değerlerin bağlarını devam ettirmek ve kuvvetlendirmek, dinî eğitimlerini vermek amacıyla 1.170 öğretmen, Türk Hükûmeti tarafından yurt dışında görevlendirilmiştir. Bu öğretmenler dışında Almanya’ya işçi olarak veyahut da çeşitli yollarla gidip burada seçilen mahallinde görevlendirilen öğretmenlerin sayısı ise 2.977’dir. Son gönderilen öğretmenlerle beraber bunların sayısı 1988 yılında 4.224’e yükselmiştir. Yurt dışında bulunan Türk işçi çocuklarımıza daha iyi faydalar temin bakımından Türkçe, Türk kültürü dersleri ile din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yurt dışı şartlarına uygun müfredat programlarıyla hazırlanmıştır. Yine bu dersler için kitap yazım çalışmaları yapılmış ve birçok dersle ilgili kitaplar da gönderilmiştir.¹⁵⁴²

1995 yılı sonu itibariyle yurtdışında toplam 3.107.660 Türk vatandaşı bulunmaktaydı. Yurtdışında öğrenim gören Türk öğrenci sayısı okul öncesinde 52.296, ilk ve ortaöğretimde 533.100, özel eğitim okullarında 26.720, meslek öğretiminde 125.011, yükseköğretimde 28.200 öğrenci olmak üzere toplam 765.333’tü. Bu öğrencilerden 737.133 öğrenci için Türkçe, Türk kültürü ve ahlak derslerini okutmak üzere Millî Eğitim Bakanlığınca, 1.132 öğretmen, yerel makamlarca da 2.536 öğretmen olmak üzere toplam 3.668 öğretmen görevlendirilmiştir. Buna göre, her öğretmene yaklaşık 175 öğrenci düşmektedir. Öğretmen sayısının azlığı ortadadır. Türkiye vatandaşlarına 14 eğitim müşavirliği, 24 eğitim ataşeliği ve 4 ataşe yardımcılığı olmak üzere toplam 42 temsilcilikle eğitim-öğretim hizmetleri verilmekteydi.¹⁵⁴³ Bu durum karşında Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Dikici ve 25 arkadaşı, yurtdışında bulunan öğretmen ve öğrencilerin sorunlarının araştırılarak alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin TBMM’ye önerge sunmuşlardır.

¹⁵⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Aralık 1988, D. 18, C. 36, s. 639-640.

¹⁵⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1996, D. 20, C. 6, s. 428-429.

Önergede Türk vatandaşlarının uzun süre yurtdışında kalmalarının sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ile öğrencilerin eğitim problemlerini yıllar içerisinde artırdığı ve ağırlaştırdığı ileri sürülerek farklı bir dinî ve kültürel çevrede yaşayan binlerce Müslüman çocuğuna verilen temel okul eğitiminde İslam din derslerinin yeri ve amacının ne olduğu, verilen din eğitiminde karşılaşılan zorluklar, uyulacak temel esaslar, öğretim programı ve takip edilecek öğretim metotlarının neler olabileceği araştırmanın temel problemleri olduğu belirtilmiştir. Yurt dışında bulunan pek çok Türk çocuğunun, içerisinde yaşadıkları farklı yabancı kültür ile aileden aldıkları yetersiz Türk-İslam kültürü arasında bocaladıkları, çarpık şahsiyetler oluşturdukları, hatta uyumsuz davranışlar gösterebildikleri ifade edilerek bunun sonucunda hem Türk toplumuna hem de içinde yaşadıkları Alman toplumuna uyum sağlayamadıkları ve problemlili kişiler olabildikleri ileri sürülmüştür. Türk çocuklarının din eğitimi konusunda Alman ve Türk eğitimcileri ile resmî makamlar arasında görüş ayrılıklarının belirtildiği önergede okul ve çevreye uygun, doyurucu ders kitapları ile müfredat programlarının da mevcut olmadığı dile getirilmiştir. Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin dil bilmeme, Alman eğitim sistemini tanımama ve Hristiyanlık hakkında yeterli bilgiye sahip olmama gibi dezavantajları olduğundan okul idaresi ve çevreye uyumda zorluk çektikleri belirtilmiştir.

İşçilerin bulunduğu çeşitli ülkelerde, özellikle Federal Almanya'da eğitim sisteminin, Türk eğitim sisteminden çok farklı ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu Türk işçi ailelerinin ise genellikle, bu karmaşık sistemin özelliklerini kavrayacak kültür seviyesinde olmadıklarından Türk öğrencilerinin çeşitli imkân ve fırsatlardan yararlanmasını bilmedikleri ifade edilmiştir. Ayrıca işçi ailelerin dil bilmemeleri, dinî inanış ve baskıları, örf ve âdet ayrılıkları sebebiyle topluma uyum sağlayamadıkları belirtilerek bu durumun okuma çağında bulunan Türk çocuklarını içine kapanık, çekingen, küskün yaptığı veya tam tersine isyankâr, kaba, toplum kurallarını hiçe sayan bir kişilik geliştirmeye

sevk ettiği yazılmıştır. Bu ortamın çocukları okula karşı gönülsüz yaptığı ve çocukların amaçsız, inançsız, ne yapacağını bilmeyen ve kendi varlığını, nereye ait olduğunu çözemeyen bir şaşkınlık ve kararsızlık içinde kaldıkları belirtilmiştir.

Anaokullarının ekseriyeti kiliselere bağlı olmasının bu okullara olan ilgiyi azalttığının belirtildiği önergede buraya Alman öğretmenlerin yanı sıra Türk öğretmenlerin de görevlendirilmesi meselesi halledilmeden Federal Alman eğitim sisteminin ilk basamağı olan okulöncesinde Türk öğrencilerin eğitim alamadıkları, bunun sonucunda da topluma uyum gerçekleşmediği gibi, fırsat eşitliği ilkesinin de ortadan kalktığı ileri sürülmüştür. Yurt dışındaki Türk çocuklarının, dinine, kültürüne, milletine bağlı olarak yetişmelerini sağlamak için, iki toplum, iki kültür arasında benliklerini muhafaza edebilmeleri için, eğitim politikalarımızdaki amaçların gerçekleşmesi için, bu konuda gerekli destek ve yardımlar esirgenmemeli denilmiştir.¹⁵⁴⁴

Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu yurtdışında yaşayan eğitim çağındaki Türk çocuklarının Türkçeyi öğrenebilmeleri bakımından ders kitapları yanında, program bazında acil önlemler için çalışmaların devam ettiğini söylemiştir. Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü kanalıyla kitapların öğrencilere ulaştırıldığını söyleyen Bakan, bu bağlamda, Türkçe, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarının hazırlandığını söylemiştir.¹⁵⁴⁵

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile diğer ülkelerdeki Türk okullarına gönderilen kitaplar ile yurtdışı-yurtiçi nakliye, tasnif, poşet ve poşetleme için 14.463.955.550.000 Türk Lirası harcanmıştır.¹⁵⁴⁶ 2003 yılında KKTC ile diğer ülkelerdeki Türk okullarına gönderilen kitaplar ile yurtdışı-yurtiçi nakliye, tasnif, poşet ve poşetleme için 157.523.013.350.000 Türk Lirası harcanmıştır. Bu harcamaların

1544 TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1996, D. 20, C. 6, s. 428-429.

1545 TBMM Zabıt Ceridesi, 28 Haziran 1999, D. 21, C. 4, s. 667.

1546 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 253.

Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi

tamamı, 2003 *Malî Yılı Bütçe Kanunu*'nun 20/b maddesine göre Millî Eğitim Bakanlığına sağlanan kaynaktan sağlanmış olup, hiçbir şekilde başka bir finansman söz konusu olmamıştır.¹⁵⁴⁷

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik daha önce dağıtılan ücretsiz ders kitaplarına atıfta bulunarak 2004-2005 öğretim yılında 106.000.000 son üç yılda ise toplam 270.000.000 ders kitabı dağıttıklarını ayrıca bu kitapların Makedonya'dan Arnavutluk'a, Türk cumhuriyetlerinden Kıbrıs'a kadar Türk topluluklarına da dağıtıldığını açıklamıştır. Bakan bir kitabın dağıtım birim fiyatının ise 1,65 YTL olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴⁸

1547 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Mart 2005, D. 22, C. 78, s. 253.

1548 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Aralık 2005, D. 22, C. 105, s. 790.

SONUÇ

Bilgi insanoğlunun sahip olduğu en önemli güçtür ve bu gücü gelecek nesillere taşıma düşüncesi yazılı materyallerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yazılı materyallerin en kullanışlı biçimleri olan kitaplar gelişim evresinden sonra günümüzdeki hâllerini kavuşmuşlardır. Geçmişte yazılı nesnelerin üretilmesinin oldukça zorlu ve pahalı bir süreç olması doğal olarak ders kitaplarının da pahalı olmasına yol açmıştır. Bu pahalılık ders kitaplarının nadir bulunmasına ve genellikle varlıklı kişiler gibi belli bir azınlığın elinde bulunmasına sebep olmuştur. Fakat XV. yüzyılda hareketli tip matbaanın icat edilmesiyle kitaplar hızlı ve kolay bir şekilde çoğaltılabilmektedir. Seri kitap basımı okullaşmayı çok daha fazla insana açmış ve kitaplara yönelik artan bir talep döngüsü oluşturmuştur. Böylelikle XVI. yüzyılda ders kitaplarının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Sanayileşme ve ulus-devlet düşüncesi kitlesel eğitimi gündeme getirmiş ve bu durum ders kitaplarına da etki etmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ders kitapları esas olarak müfredatı öğretmek için statik bir araç olarak kullanıldığı, bilginin düzenlendiği ve dağıtıldığı araçlar olmuştur. Ders kitapları bir toplumun önemli ve merak uyandıran eserleridir. Bir yandan devletin öğrencilere aktarmak istedikleri bilgi ve değerlere ilişkin bir tür ulusal fikir birliğini yansıtırlar, öte yandan öğrenme psikolojisi ve güncel düşüncelerin çoğunu içerirler.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

İçeride ve dışarıda yaşanan değişme ve gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle de XIX. yüzyılda daha çok Batı örnek alınarak yapılan ıslahatlar sonucunda kurulan eğitim kurumlarında modern tarzda ders kitaplarını kullanmaya başlamıştır. Bu tarz okulların ders kitapları için çeşitli matbaalar kuran devlet, bu alanda çeşitli kanuni düzenlemeler yapmıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi’nden itibaren devletin ders kitapları üzerindeki etkisi ve denetiminin giderek arttığı görülmektedir. Nitekim bugüne gelindikçe ders kitapları alanında giderek daha merkezileşen bir yapı ortaya çıkmıştır. Ülkedeki siyasi atmosferden etkilenen ders kitaplarının özellikle içerikleri dönemin koşullarına uygun olarak şekillenmiştir. Kitapların yazım, basım ve denetimi için çeşitli yolların arandığı ve denendiği bu dönemde ders kitapları çeviri, yeniden yazım ve yarışma gibi çeşitli yollarla üretilmiştir.

Siyasi, sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda birçok sorun yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti eğitime daha fazla önem vermiştir. Eğitimi kurtuluş yolu olarak gören Osmanlı yöneticileri bu alanda çok büyük yatırımlar yapmıştır. Bu düşünce Cumhuriyet Dönemi’nde de devam etmiş ve eğitim devletin en önemli konuları arasında yer almayı sürdürmüştür. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi ders kitapları incelendiğinde eğitimde sürekli bir arayışın olduğunu görülür. Nitekim okul öncesinden başlayarak tüm kademelerde farklı alanlarda çok çeşitli ders kitabının basılması bu alanda sürekli bir arayışın olduğunu göstermektedir. Fakat bu sürekli arayış devamlılığı olumsuz yönde etkilediği için birçok durumda henüz sonuç alınmadan yenisinin gündeme gelmesine sebep olmuştur. Birikimi ve tekâmülü olumsuz yönde etkileyen bu durum çeşitli şekillerde bugüne kadar gelmiştir. Tanzimat’tan itibaren Türkiye’nin yaşadığı en temel sorunların başında kurumlarda bir devamlılığın olmaması durumunun ders kitapları için de geçerli olduğu görülmektedir. Ders kitaplarının içeriği, yapısı ve üretimini ile ilgili süreçlere bakıldığında bu konuda birçok örnek sıralanabilir. Ders kitaplarıyla ilgili olarak yapılan birçok değişiklik göstermektedir

ki yapılan düzenlemeler uzun süreli bir çözüm olamamaktadır. Bunun en temel sebebi ders kitaplarının yazım ve sonrasında devam eden süreçlerle ilgili kurumsal bir hafızanın oluşmaması ve her seferinde yazar, yayınevi ve diğer paydaşların değişmesidir. Bu açıdan ders kitapları ile ilgili yapılacak düzenlemelerin uzun süreli ve kurumsal hafızaya sahip, bütüncül olarak sürdürülmesi ders kitaplarının kalitesi ve içeriğinin düzenlenmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Batı ile her alanda mücadele eden Osmanlı Devleti yabancı okullara alternatif kurumlar kurmaya çalışmıştır. Devletin güç kaybettiği bir dönemde özellikle kapitülasyonlar sebebiyle yabancı okulların denetlenmesinde yaşanan güçlükler bu okullarda okutulan ders kitaplarının denetimini de zorlaştırmıştır. Buna rağmen bu okulların eldeki imkânlar çerçevesinde denetlendiği, kanunlara uydukları sürece tıpkı Müslüman okulları gibi desteklendiği ve kanunlar çerçevesinde işlerinde serbest bıraktıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti, Nezaret tarafından onaylanmamış kitapların bu okullarda okutulmasını yasaklamış ve bu kitapları okutanlar hakkında gereken idari işlemleri yapmıştır. Benzer durum Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde de hâlen devam etmekte ve Talim ve Terbiye Kurulu tarafından onaylanmamış kitapların okullarda okutulması ve tavsiye edilmesi yasaktır.

Türkiye’de önemli siyasal ve iktisadi değişimlerin etkisiyle eğitimin amaçlarının yeniden şekillendiği görülmektedir. Ayrıca ülke içindeki çeşitli siyasi aktörlerin eğitimle ilgili beklentilerinin farklı olması eğitimi çoğu zaman bir çatışma alanı hâline getirmiştir. Bu durum ders kitaplarında da izlenebilmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca ders kitaplarının dönemin toplumsal, siyasal, kültürel ve konjonktürel şartlarından etkilendiği görülmektedir. Nitekim 1931 yılında Türk Tarih Tezi, 1940’lardan sonra hümanizm, 1970’li yıllarda Türk-İslam tezi, 1980’li yıllarda Atatürkçülük merkezli milliyetçilik ve 2005 yılından itibaren de yapılandırmacı odaklı bir anlayışın ders kitaplarını şekillendirdiği söylenebilir. Örneğin 1970’li yılların ortalarında ülke gündemindeki siyasi ve ideolojik çatışma sahalarından biri ders

kitapları olmuştur. Bu dönemde yazılan ders kitaplarında İslam ve özellikle Türk vurgusunun ön plana çıkması konu ile doğrudan alakası olmayan TDK gibi bazı kurumların tepkisine yol açmıştır. Nitekim ders kitaplarının ideolojik açıdan ele alınıp bu çerçevede değerlendirilmesi ve tarafların birbirlerini bilimsellikten uzak olmakla suçlamaları ders kitaplarını yeni bir tartışma aracı hâline getirmiştir. Bu durum hem eğitim öğretimin içeriği ve niteliğini olumsuz etkilemiş hem de devleti maddi ve manevi ciddi zararlara uğratmıştır. Sonu gelmez bu kısır tartışmaların eğitim sistemine ve öğrencilere faydalı olmadığı hem bu dönemde hem de sonrasında yaşanan olaylarla açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Aslında ders kitapları üzerinden yapılan tartışma bir zihniyet tartışmasıdır. Daha çok metinlerin hangi zihniyete uygun olarak ele alınacağı tartışılmıştır. Doğal olarak iktidara gelen zihniyet kendinden önceki ve kendinden farklı düşünen zihniyetin yazmış olduğu metinleri farklı gerekçelerle çeşitli şekillerde ortadan kaldırılabilmektedir. Bu açıdan ders kitaplarının özgün, çağın şartlarına uygun, kapsayıcı, toplumdaki değerlere saygılı metinler olarak ele alınması ve ülkelerin uzun vadeli amaçlarına uygun olarak hazırlanması önem kazanmaktadır. Fakat yapısal ve zihinsel olgunluk gerektiren bu durum ülkedeki diğer tartışmalardan bağımsız değildir.

Ders kitabı isimlerinin de dönemin siyasi ve sosyal atmosferinden etkilendiği görülmektedir. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında ayrı birer ders olarak okutulan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin 1968 yılında sosyal bilgiler dersi adı altında birleştirildiği, daha sonra bu dersin millî tarih, millî coğrafya ve vatandaşlık bilgileri dersleri şeklinde bölündüğü görülmektedir. 28 Şubat sürecinde bu derslerin tekrar sosyal bilgiler çatısı altında birleştirildiği görülmektedir.

Osmanlı'da Batı tarzı okulların açılması bu okullara tercüme yoluyla okul kitaplarının girmesi ders kitaplarının görünümünün değişmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ders kitabı yazarlarının bu konuda daha özgür davranabildikleri söylenebilir. Modern anlamda ders kitaplarının olmadığı dönemlerde öğretmenlerin

de daha özgür olduğu söylenebilir. Öğretmenler derslerde istedikleri kitapları okutabilmişlerdir. Öğrencilerin seviyesine uygun olduktan sonra bu konuda genelde bir sınırlandırmanın olmadığı söylenebilir. Öğrencilerin istedikleri hocadan okuma hakkının da olması bu alanı oldukça geniş ve özgür kılmıştır. Modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla siyasal iktidarların birçok alana olduğu gibi eğitim alanına da müdahalesi ders kitapları konusunda öğretmen ve öğrencilerin seçme haklarını büyük oranda sınırlandırmıştır. Nitekim Osmanlı’da daha çok hoca ve seçtiği kitap merkezli işlenen dersler devletin son dönemlerinde ve Cumhuriyet Dönemi’nde giderek daha ders kitabı merkezli olmuştur. Bu durum ders kitabı yazım biçimleri ile içeriklerini etkilemiştir.

Osmanlı Devleti Dönemi’nden itibaren matbaacıların dolaylı ve doğrudan ders kitaplarının seçimi ve basımı konusunda çeşitli şekillerde etkili oldukları görülmektedir. Bu durum özellikle ders kitaplarının seçimi, basımı ve dağıtımı konusunda hem öğretmenler hem de Bakanlık üzerinde bir baskı ve çoğu zaman sürecin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nde 1933 yılında devlet ders kitapları üzerindeki etkisini artırarak tek kitap sistemine geçmiştir. Cumhuriyetin özellikle ilk 30 yılı devletin yayıncılık alanında ağırlığını koyduğu dönemdir. Türkiye’deki siyasi atmosferin çoklu bir yapıya döndüğü yıllarda tek kitap sistemi çok kitaplı sisteme yeniden dönüşmüştür. Özel yayınevleri ancak ders kitapları alanında devlet tekeli kaldırıldıktan sonra 1950’lerden sonra güçlenmiştir. Özel sektörün böylelikle giderek daha etkin olmaya başladığı bu alanda Bakanlık özellikle öğrencileri korumak için genalgeler, fiyat listeleri, MEB yayınları şeklinde birçok önlem almışsa da bu konuda alınan önlemler yetersiz kalmıştır. Bu durum zaman zaman tek kitap sisteminin yeniden ülke gündemine girmesine sebep olmuştur. Ders kitaplarının yazım, denetim, kalite, nitelik, bilimsellik vb. ama özellikle fiyat konusu sebebiyle sürekli olarak dalgalı bir seyir içinde ülke gündemindeki yerini koruduğu görülmektedir.

Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi

Günümüzde mevcut birçok başka öğrenme materyali olmasına rağmen öğretmenlerin büyük çoğunluğunun hâlâ temel öğretim kaynakları olarak ders kitabına güvenmeye devam ettiği söylenebilir. Fakat teknolojideki hızlı değişiklikler ders kitaplarını da etkilemektedir. Bilginin doğası ve erişilebilirliği değişmeye ve büyümeye devam ettikçe ders kitabı da değişmeye devam etmek zorunda kalacaktır. Ders kitaplarının, öğrencilerin eline geçer geçmez statik basılı bir cilt olmaktan çıkıp güncelliğini yitirmemek için değişmesi gerekecektir. Eğitimin başlangıcından beri var olan ders kitapları gelişim ve büyüme seyrini koruduğu sürece örgün eğitimin sonuna kadar onun bir parçası olmaya devam edecektir.¹⁵⁴⁹ Nitekim Türkiye’de EBA ve 2021 yılındaki yönetmelik değişikliğinde elektronik içeriklerinde zorunlu tutulması hibrit bir kitap modeline doğru atılmış adımdır. Kitaplar sadece öğrencilere bilgi sunan fiziksel materyal değil aynı zamanda fiziksel materyalin bir parçası olarak elektronik içeriği de kapsamaya başlamıştır. Ders kitapları nasıl bir şekle bürünürse bürünsün ait oldukların toplumların yapısı, eğitimi, gelecekte nasıl bir insan yetiştirmeye çalıştıkları hakkında fikir verirler.

¹⁵⁴⁹ <http://www.summaryplanet.com/summary/History-of-Textbook.html>. Erişim Tarihi 5 Mayıs 2022.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi) 30.18.1.2/23.64.9. 14.09.1931
- BCA. 30.18.1.2/56.56.14. 28.06.1935.
- BCA. 30.18.1.2/74.39.13. 13.05.1937.
- BCA. 30.18.1.2/89.1092. 20.11.1939.
- BCA. 30.18.1.2/89.131.8. 30.01.1940.
- BCA. 30.18.1.2/91.53.7. 31.05.1940.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). A. MKT. MHM. 147.24. H. 17.04.1275/24.11.1858.
- BOA. BEO. 1280.95.976. H. 02.11.1316/14.03.1899.
- BOA. BEO. 2524.189287. H. 19.01. 1323/17.04.1903.
- BOA. BEO. 38.28.33. H. 29.12.1309/25.07.1892.
- BOA. BEO. Ayniyât Def. Nr. 1069, s. 3. H. 09.07.1283/17.11.1866.
- BOA. BEO. Ayniyât Def. Nr. 1683, s. 399. H. 17.04.1312/16.10.1894.
- BOA. BEO., Ayniyât Def., Nr. 1069, s. 25. H. 01.01.1287/02.4.1870.
- BOA. BEO., Ayniyât Def., Nr. 1069, s. 58. H. 07.11.1290/28.12.1873.
- BOA. DH. İD. 11.15. H. 20.02.1339/03.11.1920.
- BOA. DH. MKT. 1810. 31. H. 08.07.1308/28.02.1890.
- BOA. DH. MKT. 2001.69. H. 23.02.1310/16.09.1892.
- BOA. DH. MKT. 2090.12. H. 19.03.1316/07.08.1898.
- BOA. DH. MKT. 2136.64. H. 05.07.1316/19.11.1898.
- BOA. DH. MKT. 2326.36.H. 30.11.1317/01 Nisan 1900.
- BOA. DH. MKT.24.43. H. 18.10.1310/05.05.1893.
- BOA. DH. TMIK. M. 95. 62. H. 28.06.1318/23.10.1900.
- BOA. HR. TH. 157.77. H. 21.12.1312/15.06.1895.
- BOA. İ. DH. 642/44666. H. 18.09.1288/01.12.1871.
- BOA. İ. DH. Nr. 60374. H. 18.05.1293/10.06.1876
- BOA. İ. Meclis-i Vala, Nr. 2036. H. 29.6.1263/14.6.1847.
- BOA. İ.DH. Nr. 60482. H. 23.01.1293/19.2.1876.
- BOA. İD. 7370, H. 18.4.1263/5.4.1847.

BOA. KB. MAA. FE. 13.83. M-14.06.1921.
BOA. MF MKT. 1185/99. H. 17.06.1331/24.05.1913
BOA. MF. İBT. 424-96. H. 17.05.1331/24.04.1913.
BOA. MF. İBT. 444.15. H. 24.08.1331/29.07.1913.
BOA. MF. İBT. 13.09. H. 25.12.1296/10.12.1879.
BOA. MF. İBT. 151.2. H. 05.07.1322/15.09.1904.
BOA. MF. İBT. 166.70. H. 05.07.1323/05.09.1905
BOA. MF. İBT. 166-86. H. 06.07.1323/06.09.1905.
BOA. MF. İBT. 189.74. H. 21.03.1325/04.05.1907.
BOA. MF. İBT. 240.33. H. 02.08.1327/19.08.1909.
BOA. MF. İBT. 248.3. H. 13.10.1327/28.10.1909.
BOA. MF. İBT. 251.19. H. 17.11.1327/30.11.1909.
BOA. MF. İBT. 255-10. H. 19.12.1327/01.01.1910.
BOA. MF. İBT. 326.40. H. 02.06.1329/31.05.1911.
BOA. MF. İBT. 331 - 73. H. 15.07.1329/11.08.1911.
BOA. MF. İBT. 348.42. H. 21.11.1329/13.11.1911.
BOA. MF. İBT. 348-81. H. 24.11.1329/16.11.1911.
BOA. MF. İBT. 349.62. H. 02.12.1329/24.11.1911.
BOA. MF. İBT. 354.74. H. 07.01.1330/28.12.1911.
BOA. MF. İBT. 380.30. H. 12.07.1330/27.06.1912.
BOA. MF. İBT. 389.39. H. 12.09.1330/25.08.1912.
BOA. MF. İBT. 415.7. H. 19.03.1331/26.02.1913.
BOA. MF. İBT. 430.77. H. 20.10.1330/02.10.1912.
BOA. MF. İBT. 435 - 84. H. 17.07.1331/22.07.1913.
BOA. MF. İBT. 439.12. H. 01.08.1331/06.07.1913
BOA. MF. İBT. 459.10. H. 12.11.1331/13.10.1913.
BOA. MF. İBT. 468-80. H. 29.12.1331/30.10.1913.
BOA. MF. İBT. 470/18. 5.01.1331/15.12.1912.
BOA. MF. İBT. 473.35. H. 24.01.1332/23.12.1913.
BOA. MF. İBT. 5.30. H. 29.01.1292 / 07.03.1875.
BOA. MF. İBT. 508.41. H. 21.08.1332/15.07.1914;
BOA. MF. İBT. 509.7. H. 25.08.1332/19.07.1914.
BOA. MF. İBT. 512.47. H. 25.09.1332/17.04.1914.
BOA. MF. İBT. 513.55. H. 08.10.1332/30.08.1914.
BOA. MF. İBT. 517.11. H. 07.11.1332/27.09.1914.
BOA. MF. İBT. 517.170. H. 13.11. 1332/03.10.1914.
BOA. MF. İBT. 517.49. H. 10.11.1332/30.09.1914.
BOA. MF. İBT. 517.73. H. 13.11.1332/3.10.1914.
BOA. MF. İBT. 65.89. H. 10.04.1315/07.09.1897.
BOA. MF. İBT. 7.31. H. 05.11.1292/03.12.1875.
BOA. MF. İBT. 710.22. H. 09.04.1339/20.12.1920.
BOA. MF. İBT. 95.41. H. 08.11.1318/27.2.1901.

BOA. MF. ĩMF. 138.18. H. 11.01.1335/07.11.1916.
BOA. MF. ĩMF. 69.79. H. 21.06.1333/04.06.1915.
BOA. MF. ĩMF.67.76. H. 07.06.1333/22.04.1915.
BOA. MF. MK. B. 211.85.1 (t.y).
BOA. MF. MKB. 211.85.2. R. 01.08.1331/14.10.1915.
BOA. MF. MKB. 23.70. H. 06.011302/26.10.1884.
BOA. MF. MKB. 25.129. H. 12.07.1302/27.4.1885.
BOA. MF. MKB. 30.108. H. 04.03.1304/30.11.1886.
BOA. MF. MKB. 30.108. H. 04.03.1304/30.11.1886.
BOA. MF. MKT. 530.3. H. 15.06.1318/10.10.1900.
BOA. MF. MKT. 873. 23. H. 26.05.1323/29.07.1905.
BOA. MF. MKT. 1.127. H. 13.04.1289/20.06.1872.
BOA. MF. MKT. 1.2. H. 02.04.1289/09.06.1872.
BOA. MF. MKT. 1015.2. H. 29.07.1325/07.09.1907.
BOA. MF. MKT. 1034.16. H. 04.12.1325/08.01.1908.
BOA. MF. MKT. 1086.17. H. 19.11.1326/13.12.1908.
BOA. MF. MKT. 11.22. H. 14.04.1290/11.06.1873
BOA. MF. MKT. 112. 64. H. 18.01.1307/14.09.1889.
BOA. MF. MKT. 115/75. H. 13.06.1307/04.02.1890.
BOA. MF. MKT. 1150.11.H. 09.03.1328/23.10.1890.
BOA. MF. MKT. 1198.9. H. 22.06.1332/22.05.1914.
BOA. MF. MKT. 1207.17. H. 11.05.1333/27.03.1915.
BOA. MF. MKT. 1207.17. H. 30.05.1333/15.04.1915.
BOA. MF. MKT. 1209.8. H. 05.07.1333/19.05.1915.
BOA. MF. MKT. 122.38. H. 08.03.1308/22.10.1890.
BOA. MF. MKT. 123/63. H. 14.04.1308/27.11.1890.
BOA. MF. MKT. 1231.14. H. 12.01.1336/28.11.1917.
BOA. MF. MKT. 124.54. H. 29.01.1339/13.11.1920.
BOA. MF. MKT. 14.16. H. 21.08.1290/14.10.1873.
BOA. MF. MKT. 148.123. H. 09.02.1310/02.09.1892.
BOA. MF. MKT. 148.97. H. 07.02.1310/31.12.1892.
BOA. MF. MKT. 15.109. H. 25.10.1290/16.12.1873.
BOA. MF. MKT. 15.49. H. 18.10.1290/09.12.1873.
BOA. MF. MKT. 15.51. H. 18.10.1290/09.12.1873.
BOA. MF. MKT. 16.20. H. 02.11.1290/22.12.1873.
BOA. MF. MKT. 16.75. H. 16.11.1290/05.01.1874.
BOA. MF. MKT. 2.24. H. 21.04.1289/28.06.1872.
BOA. MF. MKT. 2.38. H. 24.04.1289/01.07.1872.
BOA. MF. MKT. 203.30. H. 22.10.1311/28.04.1894.
BOA. MF. MKT. 21.151. H. 21.10.1291/01.12.1874.
BOA. MF. MKT. 21.23. H. 08.10.1291/18.11.1874.
BOA. MF. MKT. 22.151. H. 10.11.1291/20.11.1874.

BOA. MF. MKT. 22.39. H. 26.10.1291/06.12.1874.
BOA. MF. MKT. 228-36. H. 24.03.1312/25.09.1894.
BOA. MF. MKT. 248.65 H. 15.08.1312/18.08.1894.
BOA. MF. MKT. 25.108. H. 11.01.1292/17.02.1875.
BOA. MF. MKT. 28.125. H. 10.05.1292/09.11.1894.
BOA. MF. MKT. 28.127. H.10.05.1292/15.06.1875.
BOA. MF. MKT. 28-76. H. 03.05.1292/07.06.1875
BOA. MF. MKT. 288. 58. H. 28.04.1313/09.02.1896.
BOA. MF. MKT. 29.23. H. 17.05.1292/21.06.1875.
BOA. MF. MKT. 29.38. H. 18.05. 1292/22.06.1875.
BOA. MF. MKT. 314.47. H. 24.11.1313/07.05.1896.
BOA. MF. MKT. 345.11. H. 11.07.1314/16.12.1896.
BOA. MF. MKT. 373-48. H. 06.06.1315/2.11.1897.
BOA. MF. MKT. 431.16. H. 17.08.1316/31.12.1898.
BOA. MF. MKT. 44.109, H. 26.10.1293/14.11.1876.
BOA. MF. MKT. 491.22. H. 07.11.1317/09.03.1900.
BOA. MF. MKT. 498.38. H. 23.12.1317/24.09.1900.
BOA. MF. MKT. 526.14. H. 18.05.1318/13.09.1900.
BOA. MF. MKT. 528.43. H.13.06.1318/08.10.1900.
BOA. MF. MKT. 550.16. H. 19.12.1318/09.04.1901.
BOA. MF. MKT. 559.5. H. 29.01.1319/18.05.1901.
BOA. MF. MKT. 566.4. H. 12.03.1319/29.06.1901.
BOA. MF. MKT. 594.24. H. 28.08.1319/10.12.1901.
BOA. MF. MKT. 61.60. H. 26.03.1296/20.03.1879.
BOA. MF. MKT. 635.8. H. 08.03.1320/15.06.1902.
BOA. MF. MKT. 658.26. H. 09.06.1320/13.09.1902.
BOA. MF. MKT. 669.17. H. 13.07.1320/16.10.1902.
BOA. MF. MKT. 67.66, H. 07.09.1298/03.08.1881.
BOA. MF. MKT. 691.17. H. 17.12.1320/17.03.1903.
BOA. MF. MKT. 72.109. H. 23.01.1299/15.12.1881.
BOA. MF. MKT. 740.35. H. 11.07.1321/03.10.1903.
BOA. MF. MKT. 769.34. H. 29.12.1321/17.04.1904.
BOA. MF. MKT. 77.48. H. 20.11.1299/03.10.1882.
BOA. MF. MKT. 803.19. H. 03.07.1322/13.09.1904.
BOA. MF. MKT. 807.3. H. 23.07.1322/03.10.1904.
BOA. MF. MKT. 808.29. H. 28.07.1322/08.10.1904.
BOA. MF. MKT. 821.63. H. 21.10.1322/29.12.1904.
BOA. MF. MKT. 832. 2. H. 08.12.1322/13.02.1905.
BOA. MF. MKT. 835.48. H. 27.12.1332/16.11.1914.
BOA. MF. MKT. 855.24. H. 12.03.1323/17.05.1905.
BOA. MF. MKT. 860-59. H. 30.03.1323/04.06.1905.
BOA. MF. MKT. 873.18. H. 25.05.1323/27.08.1905.

BOA. MF. MKT. 874.23. H. 29.05.1323/01.08.1905.
BOA. MF. MKT. 885.45. H. 28.07.1323/27.10.1905.
BOA. MF. MKT. 889.39. H.18.08.1323/18.10.1905.
BOA. MF. MKT. 897.21. H. 09.10.1323/07.12.1905.
BOA. MF. MKT. 9.22. H. 02.01.1290/02.02.1873.
BOA. MF. MKT. 9.92. H. 09.01.1290/09.03.1873.
BOA. MF. MKT. 936.31. H. 26.04.1324/19.06.1906.
BOA. MF. MKT. 938.7. H. 08.05.1324/30.06.1906.
BOA. MF. MKT. 939.64. H. 17.05.1324/09.07.1906.
BOA. MF. MKT. 975.54. H. 19.12.1324/03.02.1907.
BOA. MF. MKT. 977.11. H. 26.12.1324/10.02.1907.
BOA. MF. MKT. 983.57. H. 27.01.1325/12.03.1907.
BOA. MF. MKT.1186 - 49. H. 04.06.1331/11.05.1913.
BOA. MF. MKT.15.139. H. 25.10.1290/16.12.1873.
BOA. MF. MKT.15.53. H. 18.10.1290/09.12.1873.
BOA. MF. MKT.50.93. H. 26.07.1292/28.08.1875.
BOA. MF. VRK. 14.116. H. 11.12.1313/24.05.1896.
BOA. MF. VRK. 37.38. H. 26.12.1331/26.11.1913.
BOA. MF. VRK. 9.98. H. 25.11.1293/12.12.1876.
BOA. MKT. MHM. 465.47.
BOA. MVL. 959. 109. H. 29.12.1280/05.06.1864.
BOA. TFR. I. ŞKT. 12/1152, H. 17.03.1321/13.06.1903.
BOA. Y. A. HUŞ. 163.113. H. 15.03.1297/26.02.1880.
BOA. Y. EE. KP. 16.1522. H. 09.03.1320/
BOA. Y. PRK. MF. 4.41. H-24.06.1318/19.10.1900.
BOA. Y.MTV. 47. 90. H. 30.05.1308/11.01.1891.
BOA. YMTV 53.108. H. 27.011309/02.09.1891.
BOA. ZB. 335.93. R. 21.05.1325/02.07.1907.
İMMA (İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi). MMTD. nr. 2202, s. 2b-12b.
İMMA, MMTD. nr. 2202, b.a.
İMMA. MMTMMV. nr. 2066, s. 12,14.
İMMA. MMTMMV. nr. 2066, s. 140, 285.
İMMA. MMTMMV. nr. 2072, s. 23-47.
KMKA (Kadıköy Maarif Koleji Arşivi) İstanbul Valiliğinin 16 Ocak 1958 Tarih ve 322.89 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.
KMKA, İzmir Koleji Müdürlüğünün 12 Şubat 1959 Tarih ve 323.0.119 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.
KMKA, J. Miller, William D.Gembar, Edvard Levett ve David W. Miller Tarafından 13 Haziran 1955 Tarihinde Hazırlık Programı ile İlgili Hazırlanan Rapor.
KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü 15 Nisan 1957 Tarih ve 323.215 Sayılı Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.
KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 04 Nisan 1957 Tarih ve 323.513 Sayılı Eskişehir Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 13 Ocak 1959 Tarih ve 323.43 Sayılı İzmir Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 28 Şubat 1957 Tarih ve 323.124 Sayılı Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 6 Mart 1961 Tarih ve 323.190 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Kadıköy Koleji Müdürlüğünün 9 Mayıs 1962 Tarih ve 323.368 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Umum Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğü Kadro Şubesinin 12 Aralık 1957 Tarih ve 323.28337 Sayı ile İstanbul Valiliğine Yazısı.

KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğü Kadro Şubesinin 323.35 Sayı ile İstanbul Valiliğine Yazısı

KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğünün 12 Ekim 1959 Tarih ve 510.25072 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğünün 29 Aralık 1960 Tarih ve 323.20.2.33612 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğüne Yazısı.

KMKA, Maarif Vekâleti Orta Öğretim Umum Müdürlüğünün 6 Kasım 1960 Tarih ve 510.28565 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

KMKA, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğünün 20 Ekim 1961 Tarih ve 323.20.24817 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

KMKA, Talim Terbiye Başkanlığının 17 Ağustos 1959'da 233 Sayılı Kararı.

Elektronik Kaynaklar

“Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi Tavsiyeler”, <https://www.tuba.gov.tr/files/PDF/insanhaklari.pdf>. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022.

“Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine...”, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022.

“The Invention of the Science Textbook”, <https://blogs.ubc.ca/etec540sept12/2012/10/27/1494/>, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2022.

<http://www.summaryplanet.com/summary/History-of-Textbook.html>. Erişim Tarihi 5 Mayıs 2022.

<http://www.summaryplanet.com/summary/History-of-Textbook.html>. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.

<https://listverse.com/2019/06/11/10-times-governments-edited-textbooks-to-rewrite-history/>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

<https://sgb.meb.gov.tr/www/Resmî-istatistikler/icerik/64>. Erişim Tarihi. 2 Kasım 2022

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf, Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165001_8_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165045_9_sura.pdf. Erişim Tarihi 7 Ekim 2022.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf. Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2022

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf. Erişim Tarihi 30 Temmuz 2022

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08162906_7_sura.pdf. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022.

<https://www.dw.com/en/japans-nationalist-school-books-teach-a-different-view-of-history/a-40092325>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

<https://www.theguardian.com/education/2003/nov/25/schools.schoolsworldwide>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

İnan, Ayşe Afet, Vatandaş için Medeni Bilgiler, Milliyet Matbaası, İstanbul 1930; Gülşah Kurt Güveloğlu, "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vatandas-icin-medeni-bilgiler/>. Erişim Tarihi 9 Mart 2022.

Kirk, Donald, "Op-Ed: A textbook war divides South Korea", <https://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-1022-kirk-south-korea-textbook-controversy-20151022-story.html> Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Summers, Donna C.S., "So, You Want to Write a Textbook?", <https://peer.asee.org/so-you-want-to-write-a-textbook.pdf>. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.

Tanner, Daniel, School Textbooks In The United States, <https://www.encyclopedia.com/history/united-states-and-canada/us-history/textbooks>. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.

Tsoi, Grace, "Taiwan Has Its Own Textbook Controversy Brewing", <https://foreignpolicy.com/2015/07/21/taiwan-textbook-controversy-china-independence-history/>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Tyson, Harriet, "Overcoming Structural Barriers to Good Textbooks", National Education Goals Panel, Washington, DC, 1997. <https://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/tyson.htm>. Erişim Tarihi: 11 Kasım 2022.

Zimonjic, Vesna Peric, "Serbs remove Milosevic's name from school textbooks", <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/serbs-remove-milosevic-s-name-from-school-textbooks-9260785.html>. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022.

Gazete ve Dergi Haberleri

"12 İlk Mektep Kitabı Beğenilmedi", *Son Telgraf*, 3 Şubat 1940, s. 2.

"150 Ton Ders Kitabı Çöpe Gitti", *Milliyet*, 10 Ağustos 1985, s. 3.

"40 Ders Kitabı Piyasada Yok", *Milliyet*, 15 Eylül 1987, s. 7.

"51 CHP'li Milletvekili..", *Milliyet*, 1 Kasım 1976, s. 1, 12.

"60 Milyon Kitap", *Milliyet*, 28 Ağustos 1995, s. 13.

"70 Ders Kitabı Yok", *Milliyet*, 6 Ekim 1987, s. 9

"Ahlak Dersi Kitabını Protestos İçin İşçiler Milli Eğitim Bakanlığına Siyah Çelen Koydu", *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1977, s. 1, 11.

"Atatürk, Kapaktan Düştü", *Milliyet*, 29 Eylül 1988, s. 1, 12.

"Bakan Güzel, Kitap Zammına El Koydu", *Milliyet*, 17 Temmuz 1988, s. 7.

"Bakan İzah Etti", *Milliyet*, 30 Eylül 1988, s. 13.

"Bakanlık da Kitaplar İçin Soruşturma Açtı", *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1977, s. 1, 9.

"Basımı Geciktiği İçin Ders Kitapları Bulunmuyor", *Milliyet*, 8 Eylül 1979, s. 1.

"Bazı Ders Kitapları Önümüzdeki Öğretim Yılı Kaldırılacak", *Milliyet*, 30 Kasım 1983, s. 11.

"Bazı Ders Kitapları Yeniden Basılacak", *Milliyet*, 16 Ağustos 1977, s. 7.

"Bir Komisyon Kitap İşini Tetkik Ediyor", *Milliyet*, 1 Aralık 1932, s. 1.

"Bu Sene Mektep Kitapları Vaktinde Mahallerine Gönderilecek", *Haber*, 27 Mayıs 1938, s. 8.

- “Bu Yıl Ders Kitabı Bol”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1984, s. 10.
- “Bütün Seneler Gibi Yine Kitap Derdi”, *İkdam Sabah Postası*, 1 Ekim 1939, s. 2.
- “Çocuklarımızın Eline Vereceğimiz Kitaplar”, *Tan*, 15 Şubat 1940, s. 5.
- “Ders Kitabı Satan Bayiler Kârlarının Artırılmasını İstedi”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1976, s. 10.
- “Ders Kitabına Düzen”, *Milliyet*, 28 Aralık 1987, s. 3.
- “Ders Kitabına Trene Zam”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s. 8.
- “Ders Kitabında Fiyat Karmaşası”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1990, s. 3.
- “Ders Kitabında Karaborsa İddiası”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1987, s. 11.
- “Ders Kitapları %40 Zamlı”, *Milliyet*, 23 Ağustos 1985, s. 3.
- “Ders Kitapları İçin Öğretmenlere Baskı Yapıldığı İddia Ediliyor”, *Hürriyet*, 14 Mart 1967, s. 2.
- “Ders Kitapları Öğrencinin Anlıyacağı Hale Getiriliyor”, *Milliyet*, 7 Mart 1964, s. 1.
- “Ders Kitapları Özel’leşiyor”, *Milliyet*, 25 Aralık 1994, s. 4.
- “Ders Kitapları Silbaştan”, *Milliyet*, 12 Kasım 1989, s. 9.
- “Ders Kitapları Tetkik Ediliyor”, *Son Telgraf*, 9 Mart 1940, s. 2.
- “Ders Kitapları Ucuz Olacak”, *Milliyet*, 9 Eylül 1971, s. 1.
- “Ders Kitapları Yetiyecek”, *Milliyet*, 19 Eylül 1985, s. 8.
- “Ders Kitapları Çağın Çok Gerisinde”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1984, s. 10.
- “Ders Kitaplarına %50 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 1.
- “Ders Kitaplarına Barış Giremedi”, *Milliyet*, 4 Şubat 1991, s. 2.
- “Ders Kitaplarına Devlet Desteği”, *Türkiye*, 22 Nisan 1988, s. 3.
- “Ders Kitaplarına Dünya Standartı”, *Milliyet*, 7 Ekim 1995, s. 15.
- “Ders Kitaplarına Konacak Terimler”, *Vakit*, 30 Mart 1939, s. 2.
- “Ders Kitaplarına Yüzde 46 Zam”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1987, s. 5.
- “Ders Kitaplarına Zam Yapanlara Ceza Verilecek”, *Milliyet*, 26 Eylül 1971, s. 1.
- “Ders Kitaplarına Zam Yok”, *Milliyet*, 25 Nisan 1994, s. 14.
- “Ders Kitaplarına Zam”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 3.
- “Ders Kitaplarında Başıbozukluk”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1984, s. 10.
- “Ders Kitaplarında Davos Ruhı”, *Milliyet*, 15 Haziran 1988, s. 2, 10.
- “Ders Kitaplarında Fiyat Sıkıntısı”, *Milliyet*, 6 Temmuz 1994, s. 9.
- “Ders Kitaplarında KDV Kargaşası!”, *Milliyet*, 23 Ağustos 1987, s. 3.
- “Ders Kitaplarında Temizlik”, *Milliyet*, 21 Haziran 1988, s. 2, 12.
- “Ders Kitaplarındaki Terimler: Muhtelif Ders Grupları Öğretmenlerinden Mürekkep Komisyon İşini Bitirdi” *Son Dakika*, 1 Ocak 1940, s. 2.
- “Ders Kitaplarının da Sahteleri Basıldı”, *Milliyet*, 3 Ekim 1990, s. 9.
- “Ders Yılıının 4’üncü Ayındayız Kitapsız Kalan Mektepler Hala Var”, *Haber*, 9 Ocak 1937, s. 3.
- “Dersler Kitapsız”, *Milliyet*, 9 Kasım 1991, s. 2, 12.
- “Dil için Etimolojik Bir Anket”, *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1935, s. 3.
- “Dinçerler: Bu Yıl Kitap Sorunu Yok”, *Milliyet*, 22 Ağustos 1984, s. 10.
- “Dinçerlercede Kitaplar”, *Milliyet*, 6 Nisan 1985, s. 3.
- “DİSK Bazı Ders Kitaplarını Eleştirdi”, *Milliyet*, 9 Ocak 1977, s. 10.
- “Ecevit MC Sınıf Kışkırtıcılığı Yapıyor”, *Milliyet*, 30 Aralık 1976, s. 6-7.
- “Eğitimde Eski Hamam”, *Milliyet*, 10 Ocak 1989, s. 2, 13.

- “Eskişehir’de Milli Eğitim Yardımcı Dergileri Yasakladı”, *Milliyet*, 2 Eylül 1967, s. 7.
- “Fakir Mekteblilere Kitap”, *Anadolu*, 21 Aralık 1935, s. 3.
- “Fakir Öğrencilere Kitap Tevzii”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1932, s. 2.
- “Fakir Talebeye Kitap”, *Tan*, 7 Kasım 1935, s. 2.
- “Felsefe Terimleri”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1952, s. 2.
- “Fırka Grubunda Alınan Kararlar”, *Akşam*, 15 Aralık 1932, s. 2.
- “Fiatlı Kitap Listeleri Neşredilmiştir”, *Milliyet*, 17 Ekim 1929, s. 5.
- “Hala Kitapsız Mektep Var!”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1937, s. 3
- “Her Gün Beş Kelime”, *Yeni Mersin*, 10 Temmuz 1935, s. 1-2
- “Her Öğretmene Ayrı Kitap”, *Hürriyet*, 24 Şubat 1970, s. 2.
- “Hoca ve Talebe Arasında Öz Türkçe Konuşanlar”, *Vakit*, 3 Mart 1933, s. 5.
- “İlk Mektep Kitaplarında Hata”, *Akşam*, 22 Şubat 1939, s.3.
- “İlk Mekteplerde Tek Kitap”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1933, s. 2.
- “İlk ve Ortaokul Ders Kitaplarının Hazırlanması İçin Yarışma Açıldı”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1977, s. 10.
- “İlk ve Ortaokul Öğrencileri Bilgi Hamallığından Kurtarılıyor”, *Milliyet*, 17 Eylül 1983, s. 7.
- “İlmekteplerde Okutulacak Tabiat Bilgisi”, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1937, s. s. 2.
- “İlkokullarda Kitap”, *Tan*, 3 Kasım 1935, s. 2.
- “İlköğretime Ücretsiz Kitap”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 2003, Yıl: 4, s. 42-43.
- “İstanbul Kitapçıları Hükûmete Bazı Ricalarda Bulundu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1929.
- “Kâğıt İthalı”, *Milliyet*, 16 Ekim 1987, s. 3.
- “Karamanda Talebe Hala Kitap Sıkıntısında”, *Son Posta*, 10 Şubat 1936, s. 5.
- “Kıraat Kitapları Öz Türkçe Yazılacak”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1932, s.2.
- “Kitap Buhranı”, *İkdam*, 23 Haziran 1929, s.3.
- “Kitap Fiatları”, *Milliyet*, 30 Eylül 1929, s. 3.
- “Kitap Karaborsa”, *Milliyet*, 16 Eylül 1985, s. 7.
- “Kitap İhtiyacı Karşılanmıyor”, *İkdam Sabah Postası*, 29 Eylül 1939, s. 2
- “Kitap Meselesi”, *Milliyet*, 6 Mart 1933, s. 1.
- “Kitap Tartışması Büyüyor”, *Milliyet*, 9 Eylül 1997, s. 23.
- “Kitap Turizmi!”, *Milliyet*, 18 Ekim 1985, s. 14.
- “Kitap ve Dergi Fiyatına Çifte Standartlı Zam”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1991, s. 9.
- “Kitap Yazan Müfettişler Okulların Öğretmenleri Üzerinde Baskı Yapmışlar”, *Hürriyet*, 22 Şubat 1955, s. 7.
- “Kitapçılar Ankara’ya Heyet Gönderiyorlar”, *Milliyet*, 6 Eylül 1929, s. 1.
- “Kitapçılar Fiatlar Hakkında Maarif Vekaletile Anlaştılar”, *Milliyet* 13 Eylül 1929, s. 3.
- “Kitapçılar”, *Vakit*, 15 Eylül 1929, s. 2.
- “Kitapçılar Kooperatifi”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1933, s. 2.
- “Kitapçılar Kooperatifi”, *Milliyet*, 5 Mart 1933, s. 5.
- “Kitapçılar”, *Vakit*, 3 Nisan 1929, s.1.
- “Kitapçılar”, *Vakit*, 7 Aralık 1932, s.5.
- “Kitapçılara 45'er Bin Liralık Kredi Açılacak”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1929, s.3
- “Kitapçıların Dertleri: Hükûmetten tazminat isterken aralarında ihtilaf mı çıktı?”, *Vakit*, 1 Ocak 1930, s. 5.

- “Kitapçıların Hali”, *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1930, s. 1.
- “Kitapçıların Zararı: Maarif Vekâletine Tekrar Müracaat Etmeyi Kararlaştırdılar”, *Vakit*, 27 Aralık 1929, s.3.
- “Kitaplar 12 Eylül’süz”, *Milliyet*, 11 Eylül 1992, s. 1.
- “Kitap Komisyonu İşini Bitirdi”, *Milliyet*, 12 Aralık 1932, s. 3.
- “Kitapta Akıl Almaz Hesap”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1995, s. 1.
- “Kitapta Çifte Standart”, *Milliyet*, 15 Mart 1989, s. 12.
- “Kitapların Pahalılığı Talebenin Teşkilatsızlığındandır”, *Vakit*, 3 Aralık 1932, s.3.
- “Kitaplara Zam Yok”, *Milliyet*, 22 Nisan 1988, s. 7.
- “Kullanılmış Olan Ders Kitapları Bile Zam Gördü”, *Milliyet*, 10 Ekim 1977, s. 13.
- “Küçük Haberler”, *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 5.
- “Kültür Bakanlığından:”, *Akşam*, 8 Ağustos 1935, s. 15.
- “Kültür Bakanlığından”, *Akşam*, 17 Şubat 1938, s. 8.
- “Kültür Bakanlığından”, *Haber*, 7 Şubat 1937, s. 3, 9
- “Lüks Kitap Kavgası”, *Milliyet*, 12 Mart 1989, s. 3, 12.
- “Maarif Vekâleti Kitapçılara Kırk Bin Lira Kredi Açmayı Kabul Etti”, *İkdam*, 5 Temmuz 1929, 11563, s. 1
- “Maarif Vekâleti Kitapçıları Ankara’ya Çağırdı”, *İkdam*, 28 Haziran 1929, s.1.
- “Maarif Vekâleti Yeni Terimleri Değiştirdi”, *Son Telgraf*, 20 Mart 1939, s. 2.
- “Maarif Vekâletinden”, *Hâkimiyeti Millîye*, 14 Nisan 1930, s. 2.
- “Maarif Vekâletinin Yeni Bir Tamimi”, *İkdam*, 17 Kasım 1928, s. 2.
- “Maarif Vekili Burada Yaptığı Son Tetkiklerle Dair İzahat Verdi”, *Tan*, 10 Şubat 1940, s. 6.
- “Maarif Vekilimizle Bir Mülakat”, *Vakit*, 6 Haziran 1939, s. 3.
- “Maarifte ve Mekteplerde Mektep Kitapları”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1933, s. 2.
- “Matbaacılara Göre Mektep Kitapları Pahalıdır”, *Vakit*, 6 Aralık 1932, s.3.
- “Matbaacıların Şikâyeti”, *Cumhuriyet*, 04 Kasım 1930, s. 3.
- “Matematik, Türkçe Coğrafya Yok”, *Milliyet*, 11 Ekim 1985, s. 2.
- “MEB Ünite Dergilerine Savaş Açtı”, *Milliyet*, 29 Eylül 1998, s. 23.
- “Mekteb Kitapları”, *Yeni Sabah*, 5 Ekim 1939, s. 1, 3.
- “Mektebler Açıldı, Fakat Okutacak Kitab Yok!”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1937, s. 8.
- “Mektep Kitapları Böyle Yazılmaz”, *Tan*, 18 Mart 1940, s. 5.
- “Mektep Kitapları Hazırlandı”, *Kurun*, 12 Eylül 1938, s. 1-2.
- “Mektep Kitapları İçin Komisyon”, *Vakit*, 1 Aralık 1932, s.1.
- “Mektep Kitapları İş Halledilmeli!”, *Son Telgraf*, 16 Nisan 1939, s. 3.
- “Mektep Kitapları İş Nasıl Hallolunur?”, *Vakit*, 28 Kasım 1932, s. 9.
- “Mektep Kitapları Lâyihası”, *Vakit*, 23 Mart 1933, s. 2.
- “Mektep Kitapları Meselesi”, *Vakit*, 25 Kasım 1932, s.9.
- “Mektep Kitapları Öztürkçe Hazırlanıyor”, *Yeni Asır*, 28 Aralık 1934, s.3,
- “Mektep Kitapları Pahalı mı, değil mi?” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1932, s. 2.
- “Mektep kitapları pahalıdır!”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1932, s. 2.
- “Mektep Kitapları Pahalıdır, Ucuzlatılabilir”, *Vakit*, 26 Kasım 1932, s. 1.
- “Mektep Kitapları Talimatnamesi”, *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 9.
- “Mektep Kitapları Tetkikatı”, *Milliyet*, 8 Aralık 1932, s. 3.

- “Mektep Kitapları Yetişmedi”, *Milliyet*, 21 Eylöl 1933, s. 3.
- “Mektep Kitapları Yetiştirilecek”, *Tan*, 2 Kasım 1935, s. 2.
- “Mektep Kitapları”, *Vakit*, 12 Aralık 1932, s. 1.
- “Mektep Kitapları: Ucuz mu, pahalı mı?”, *Vakit*, 24 Kasım 1932, s.1-2.
- “Mektep Kitapları: Költer Bakanına Açık Mektup”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1937, s. 1.
- “Mektep Kitapları: Yüzde 40 Pahalı Olduğunu Söyleyenler de Var”, *Milliyet*, 13 Ocak 1933, s.3.
- “Mektep Kitapları”, *Akşam*, 2 şubat 1936, s. 2.
- “Mektep Kitapları”, *Milliyet*, 13 Ocak 1933, s. 3.
- “Mektep Kitapları”, *Son Posta*, 13 Ağustos 1935, s. 3.
- “Mektep Kitaplarına Neden Fazla Fiat Konuyor”, *Vakit*, 22 Kasım 1932, s. 3
- “Mektep Kitaplarında İstilahlar”, *İkdam Sabah Postası*, 6 şubat 1939, s. 1.
- “Mektep Kitaplarını Hükümetin Bastırması”, *Vakit*, 25 Kasım 1932, s. 8.
- “Mektep Kitaplarının Fiyatı Fazla Değil midir?”, *Vakit*, 23 Kasım 1932, s. 8.
- “Mekteplerde Okutulmayan Kitapları Satanlar Ceza Görecekler”, *Kurun*, 27 Ekim 1936,
- “Mekteplerde”, *İkdam*, 13 Ocak 1928, s. 3.
- “Mekteplere ve Mektep Kitaplarına Dair”, *Servet-i Fünun*, 9 Ekim 1913, C. 45, S. 1166
- “Milliyetçi Yazarlar Açıklama Yaptı”, *Türkiye*, 25 Ocak 1977, s. 1, 6.
- “Müسابaklar Nasıl Olacak?”, *Vakit*, 24 Mart 1933, s. 9.
- “Okul Kitabı Fiyatlarında Yine Artış Var”, *Hürriyet*, 27 Temmuz 1959.
- “Okul Kitabı Karaborsası Önleniyor”, *Hürriyet*, 2 Ekim 1958, s. 2.
- “Okul Kitapları Değiştiriliyor”, *Milliyet*, 16 Haziran 1984, s. 6.
- “Okul Kitapları İçin Meclis Araştırması İstendi”, *Milliyet*, 25 Kasım 1976, s. 7.
- “Okul Kitapları Sıkıntısını Önleyici Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1955, s. 2.
- “Okul Kitapları”, *Hürriyet*, 11 Ocak 1970, s. 3.
- “Okul Kitaplarına %30 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 13 Eylöl 1966, s. 3.
- “Okul Kitaplarında Fiat İstikranı”, *Cumhuriyet*, 6 şubat 1955, s. 5.
- “Okul Kitaplarının Fiatı İhtilafa Sebep Oldu”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 2.
- “Okul Kitaplarının Fiatı Ucuzlatılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1952.
- “Okul ve Yardımcı Ders Kitaplarına %20 Zam Yapıldı”, *Milliyet*, 13 Mart 1982, s. 1, 12
- “Okul-Ders Kitaplarının Hükümet Tarafından Bastırılması İsteniyor”, *Hürriyet*, 9 şubat 1970, s. 1.
- “Okullarda 474 Ayrı Ders Kitabı Okutuluyor”, *Hürriyet*, 18 Eylöl 1970, s. 7.
- “Okullarda Kitap Darlığı”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1954, s. 6.
- “Okullarda Tek Kitap Sistemi Kaldırılıyor”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1951, s. 5.
- “Ortamektep Dersleri”, *Milliyet*, 21 Eylöl 1933, s. 3.
- “Ortaokul Öğrencileri Kitap Sıkıntısı Çekiyor”, *Cumhuriyet*, 13 Eylöl 1953, s. 1.
- “Ortaokul ve Lise Kitapları Değişiyor”, *Milliyet*, 7 Ağustos 1976, s. 1.
- “Ortaöğretimde Ders Kitaplarının Dili Osmanlıcaya Döndü”, *Milliyet*, 20 Ekim 1976, s. 1.
- “Ortaöğretimde Tek Kitap”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1951, s. 2.
- “Önümüzdeki Ders Yılı Mektep Kitapları”, *Kurun*, 20 Temmuz 1938, s. 3.
- “Öz Dilimizle Yazalım, Konuşalım”, *Yeni Mersin*, 19 Mayıs 1935, s. 1.
- “Öz Türkçe Dersler”, *Cumhuriyet*, 21 şubat 1935, s. 2.
- “Öz Türkçe İstilahlar İçin Muallimlerin Düşünceleri Soruldu”, *Son Telgraf*, 22 Ocak 1939, s. 3.

“Öz Ders Kitapları ile Çocuklara Politik Görüşler Telkin Ediliyor”, *Milliyet*, 18 Aralık 1977, s. 1, 12.

“Özel Kitapevleri..”, *Milliyet*, 26 Haziran 1980, s. 1.

“Sahte Kitap Genelgesi”, *Milliyet*, 8 Aralık 1993, s. 23.

“Seçmeli Kitap Karmaşası”, *Milliyet*, 19 Eylül 1997, s. 21.

“Tabiat Bilgisi de Tek Kitaptan Okutulacak”, *Son Posta*, 4 Mart 1937, s. 4.

“Talebeye Dil Öğretimi”, *Anadolu*, 3 Mayıs 1935, s. 3.

“Talim ve Terbiye”, *Milliyet*, 31 Aralık 1976, s. 10.

“Tarih Kitapları Yeniden Yazıldı”, *Kurun*, 4 Haziran 1936, s. 3.

“Tartışmalı Kitaplar Konusu”, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1977, s. 9.

“Tek Ders Kitapları İçin Savcıların Harekete Geçmesi İstendi”, *Milliyet*, 29 Kasım 1976, 9-10.

“Tek Kitap Kanununa Dair: Mektep Kitapları Tabilerinin Bazı Dilekleri”, *Resimli Şark Dergisi*, No: 25, 1933, s. 18.

“Tek Kitap Usulü ve Kitapçılar”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1933, s. 2.

“Tek Kitap”, *Vakit*, 10 Mart 1933, s.3.

“TÖB-DER Gerici Ders Kitaplarının Kaldırılmasını İstedi”, *Milliyet*, 2 Aralık 1977, s. 10.

“Türkçe Kelimelerin Kullanılması Mecburi Olacaktır”, *Anadolu*, 3 Mayıs 1935, s. 3.

“Uydurma Kelimeler Okul Kitaplarından Çıkarılacak”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1952, s. 3.

“Ücretsiz Kitaba Yeni Formül”, *Milliyet*, 13 Şubat 1992, s. 2, 16.

“Üstündağ 22 Ders Kitabı Öğretimden Kaldırıldı”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1977, s.1, 10.

“Yanlış Kitap Davası Dalbudak Salıyor”, *İkdam Sabah Postası*, 19 Kasım 1939, s. 1, 3.

“Yanlış Kitaplar İş Büyüdü”, *Son Telgraf*, 18 Kasım 1939, s. 1, 3.

“Yayıncılardan Kitap İsyanı”, *Milliyet*, 22 Eylül 1990, s. 2.

“Yeni Ders Senesi Münasebetiyle”, *Hâkimiyeti Milliye*, 26 Eylül 1930, s.2

“Yeni Lâyihalar”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1933, s. 3.

“Yetişemeyen Mektep Kitapları”, *Milliyet*, 22 Eylül 1933, s. 3

“Yurt Bilgisi Kitaplar”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1932, s. 5.

Akşam, 2 Nisan 1933, s. 2.

Akşam, 26 Mayıs 1947, s. 1-2.

Hâkimiyeti Millîye, 14 Nisan 1930, s. 2; 26 Eylül 1930, S.3307, s.2

Mecmûa-i Fünûn I, İstanbul 1279, s. 14-15.

Muallim, S. 10, 1 Mayıs 1917, s. 319.

Resimli Şark Dergisi, No: 25, 1933, s. 18.

Tedrisat, S. 20, 15 Mayıs 1912, s. 1-8.

Tedrisat, S. 38, 1 Mayıs 1917, s. 399.

Ulus, 19 Eylül 1951, s. 2.

Ulus, 23 Eylül 1951, s. 2.

Kitaplar

18. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 2011, C. 1.

Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed Refik, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.

Akurgal, Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1998.

- Akyıldız, Ali Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Akyıldız, Ali, Osmanlı, Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem A Yayınları, Ankara 2004
- Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı, İstanbul 1313.
- Ali Cevad, Muhtasar Târih-i İslâm. İstanbul 1308.
- Ali Tevfik, Memaliki Osmaniye Coğrafyası, Kasbar Matbaası, İstanbul 1893.
- Alkan, Mehmet Ö., "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", Kemal H. Karpat (der); Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004
- Alkan, Türker, Siyasal Toplumsallaşma, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Alp, Hayrûniş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936), Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2017.
- Alpay, Meral, Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976
- Apple Michael W.- Christian-Smith, Linda K. The Politics of the Textbook, Routledge, New York, 1991.
- Atsız, Nihal, Türk Tarihinde Meseleler, İstanbul 1997.
- Balçioğlu, Tahir Harîmî, Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Barthes, Roland, Yazı Üzerine Çeşitlemeler, Çev. Şule Demirkol, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Baykara, Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Baysal, Jale, Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş, Türkiye Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Baysal, Jale, Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul 1968.
- Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınları, Ankara 1973.
- Beşinci Millî Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- Binark, İsmet, Eski Kitapçılık Sanatlarımız, Ayıldız Matbaası, Ankara 1975.
- Binark, İsmet, Türk Matbaacılığının Tarihçesi Uygurlarda Matbaa, Türk Kitap Medeniyeti, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008.
- Cemil Tahir, Askerliğe Hazırlık Dersi Birinci Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1926.
- Cevad, Mahmud, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı, İstanbul 1338.
- Ceyhan, Erdal-Yiğit, Birol, Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi. Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- Choppin, Alain, Les Manuels Scolaires: Histoire et Actualité, Hachette Éducation, Paris 1992.
- Copeaux, Etienne, Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk- İslâm Sentezine (1931-1993), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Dağlı, Nuran- Aktürk, Belma, Hükûmetler ve Programları, TBMM Yayınları, Ankara 1988.
- Demirel, Özcan-Kıroğlu, Kasım (Ed.), Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi, Pegem Akademi, Ankara 2005.
- Demiriş, Bedia, Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2002.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, İstanbul 2014.
- Down, A. Graham. "Preface" to Harriet Tyson-Bernstein, A Conspiracy of Good Intentions:

- America's Textbook Fiasco, The Council for Basic Education, Washington, D.C. 1988.
- Dönmez, Cengiz, "Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler", Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara 2003.
- Duggan, Stephen Pierce, A Student's Textbook in the History Of Education, D. Appleton and Company, 1916.
- Ellsworth, Nancy J.- Hedley, Carolyn N.- Baratta, Anthony N., Literacy: A redefinition, Lawrence Erlbaum Associates, Philadelphia, 1994.
- Emiroğlu, İbrahim, Anadolu Liseleri, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1995.
- Emiroğlu, İbrahim, Kolej Rehberi, İzmir 1972.
- Ergin, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2.
- Ergün, Mustafa, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- Ertuğ, Hasan R. Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Yenilik Basımevi C.I, İstanbul 1970.
- Erünsal, İsmail E., Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Faulmann, Carl, Yazı Kitabı, Çev. İtir Arda, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Febvre, Lucien-Martin, Henri Jean, Kitabın Doğuşu, Çev. Gül Batuş, Avcıol Basın Yayın, İstanbul 2000.
- Fortna, Benjamin C., Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Okumayı Öğrenmek, Çev. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Foucault, Michel Özne ve İktidar, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- Foucault, Michel, Entellektüelün Siyasi İşlevi, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınbay- Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
- Foucault, Michel, Büyük Kapatılma, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- Foucault, Michel, İktidarın Gözü: Seçme Yazılar, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003.
- Gerçek, Selim Nüzhet, Türk Matbaacılığı I, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1939.
- Günbattı, Cahit Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017.
- Gündüz, Mustafa, Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- Gündüz, Mustafa, Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Lotus Yayınevi, Ankara 2010.
- Haarmann, Harald Yazının Tarihi, Çev. Öykü Beyza Yılmaz, Runik Kitap, İstanbul 2021.
- Hesapçıoğlu, Muhsin, Michel Foucault Hakkında. Foucault, Psikoloji ve Ruhsal Hastalık, Birey Yayınları, İstanbul 2000.
- Horst Blanck, Antikçağda Kitap, Çev. Zehra Aksu, Dost Kitapevi, Ankara 2000.
- İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.
- İnan Afet vd., Türk Tarihinin Ana Hatları, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- İskit, Server R., Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1939.
- Jean, Georges Yazı insanlığın Belleği, Çev. Nami Başer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Kabacalı, Alp, Türk Kitap Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- Kılıç, Abdurrahman- Seven, Serdal, Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi, Pegem Akademi, Ankara 2002.
- Kırpık, Gülay- Tokdemir, Muhammet Ahmet, Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1925-1928), TTK Yayınları, Ankara 2020.

- Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Köroğlu, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Köymen, Oya Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Tarih Vakfı, İstanbul 2003.
- Kramer, Samuel Noah, Tarih Sümer'de Başlar, Çev: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Küçüköğlu, Bayram, Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü, Bugünü ve Yarını), İstanbul 2003.
- Labarre, Albert, Kitabın Tarihi, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitapevi, Ankara 2012.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Lewis, Geoffrey, Trajik Başarı: Türk Dil Reformu, Çev. Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Loveridge, A. J. (Editör), Preparing Textbook Manuscripts, UNESCO, Paris 1970.
- Necip Asım, Kitap, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2020.
- Nurdoğan, Arzu M., Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.
- Öcal, Orhan, Kitabın Evrimi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1971.
- Özalp, Reşat- Ataüinal, Aydoğan, Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977
- Özalp, Reşat Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), MEB Yayınları, Ankara 1982
- Pedersen, Johannes, İslam Dünyasında Kitabın Tarihi, Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- Portway, Patrick - Lane, Carla, Guide to Teleconferencing and Distance Learning (3rd ed.), Applied Business Telecommunication, New York 1997.
- Pingel, Falk. UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Georg Eckert Institute For International Textbook Research, Paris/Braunschweig 2010, s. 12- 15.
- Rifat Paşa, Risâle-i ahlâk, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Litografya Destgâhı, İstanbul 1263.
- Ronan, Colin A., Bilim Tarihi, Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara 2003.
- Sadoğlu, Hüseyin, Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Salih, Orhan (Orlin Sabev), İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Sekizinci Millî Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Selânikli Fazlî Necib, Mufasssal Coğrafya-yı Umumi, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.
- Simonfy, Aladar V., İbrahim Müteferrika, Çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, yy. 1945.
- Smart, Andy-Jagannathan, Shanti, Textbook Policies in Asia, Asian Development Bank, 2018.
- Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Şapolyo, Enver Behnan, Atatürk ve Maarif Misakı-Pragmatizm. Türk Kültürü, 1966, 40, 383-394.
- Tarih I, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Tekin, Şinasi, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Tekin, Talat, Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı, Simurg Yayınları, Ankara 1997.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz, Felaketlerimizin Esbabı, Dersaadet 1329.
- Türkay, Cevdet, Osmanlı Türklerinde Coğrafya, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1999.
- Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Millî Eğitim Yayınları,

Ankara 1964.

UNESCO, A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding, Paris 1949.

Ünal, Uğur, Meclis-i Kebîr-i Maârif, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Wojdon, Joanna, Textbooks as Propaganda, Routledge, New York, 2018

XII. Millî Eğitim Şurası, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.

Yazır, Mahmud Bedreddin, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981.

Yedinci Millî Eğitim Şurası (Tıpkı Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Yıldırım, Erinc Erdal, İnönü Dönemi'nde Tarih ve Eğitim: Tarih Alanında Süreklilik ve Değişimler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2014.

Yıldız, Nuray, Antikçağ Kütüphaneleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

Yıldız, Nuray, Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021.

Makaleler

Afyoncu, Erhan, “İbrâhim Müteferrika”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 21, ss. 324-327.

Afyoncu, Erhan, “Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşa”, *Müteferrika Sergisi*'21, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 46-48.

Ahmed, Shahab-Filipovic, Nenad, “Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 (973) Tarihli Fermanı'nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı”, *Haz. Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları*, Ankara 2013, ss. 121-163, (Orijinali: “The Sultan's Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a Ferman of Qanuni I Süleyman, Dated 973/1565”, *Studia Islamica*, V. 98/99, (2004), pp. 183-218).

Aksu, Ayşe, “İstanbul Amerikan Kız Teoloji Okulu”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C. 9, s. 185.

Aktaş, Yusuf Ziya-Ünal, Uğur, “1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı”, *JRES*, 5(2), 2018, ss. 46-65.

Akün, Ömer Faruk “Hoca Tahsin”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, ss. 198-206.

Akün, Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa”, *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, ss. 143-157.

Akün, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, ss. 67-75.

Akün, Ömer Faruk, “Mehmed Fuad Köprülü”, *DİA*, Ankara 2003, C. 28, ss. 471-486.

Akyıldız, Ali, “Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, Ankara 2003, C. 27, s. 273-274.

Akyıldız, Ali, “Sâdık Rifat Paşa”, *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 400-401.

Alaca, Eray, “Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, C. 6, S. 4, ss. 49-65.

Alaca Eray, “Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim(Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği”, *OPUS*, C. 8, S. 14, Nisan 2018, ss. 555-577.

Albayrak, Nurettin, “Çığırçan, İbrahim Hilmi”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 286-288.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12(2008), s. 12.

Anastasiadou, Meropi, “İstanbul'da Yaşayan Rumların Sosyal Hayatında Din”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C. 5, s. 107.

Arslan, Ahmet Turan, “XVI. Asır Osmanlı İlmi Hayatına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 43-44.

Asım Us, “Yeni Terimler”, *Kurun*, 14 Ocak 1938, s. 1, 6.

- Aşkın, Deniz, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 977-995.
- Ata, Bahri, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, yıl 2009, S. 1, s. 27-30.
- Atabek, Erdal, "Baskı Hatası Kapalı Kapılar Arkasında Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1977, s. 7.
- Ataç, Nurullah, "Çocuk Şiirleri", *Haber*, 23 Nisan 1938, s. 3.
- Ayhan, Halis- Maviş, Hakkı, "Dârüşşafaka", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 7-9.
- Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 469-470.
- Baltacı, Cahit, "Osmanlılar'da Mektep", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 6.
- Başaran Alpuga, Betül, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 263.
- Bayraktar, Mehmet Faruki "Hayvan", *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, ss. 85-92.
- Benice, Etem İzzet, "Hepsini Yakmak Yeniden Yapmak", *İkdam*, 19 Kasım 1939, s. 2-3.
- Benice, Etem İzzet, "Hepsini Yakmak Yeniden Yapmak", *Son Telgraf*, 18 Kasım 1939, s. 1, 3.
- Besim Atalay, "Bir Tenkid: Mektep Kitapları", *Muallimler Birliği*, Mart 1926 S. 9, s. 420-421.
- Beydilli, Kemal, "İstanbul Matbaaları (1453-1839)", *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, ss. 552-577.
- Beydilli, Kemal, "Mühendishâne-i Berri-i Hümayun", *DİA*, İstanbul, 2006, C. 31, ss. 515-516.
- Bildik, Cemaleddin, "Öğretmenlerin Para İşleriyle Uğraşmalarına Son Verilmelidir", *Akşam*, 16 Kasım 1952, s. 3.
- Bingöl, Abdulkuddûs "İsâgücü", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 488-489.
- Bingöl, Abdulkuddûs, "Osmanlılarda Mantık Bilimi İçeri, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 233.
- Birgen, Muhittin, "İki Dil: Hayat Dili, Mektep Dili", *Son Posta*, 19 Aralık 1940, s. 2.
- Birgen, Muhittin, "Usulsüz Dilli Mektep Kitapları", *Son Posta*, 9 Kasım 1940, S:3694, s.2.
- Bozkurt, İbrahim-Geylani, Nazlı, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Tahayyül Edilen Çocukluğun Politik Yapılandırılmasına İlişkin Değerler Aktarımı", *Belgi*, Sayı 23 (Kış 2022/I), ss. 169-195.
- Bozkurt, Nebi "Kitap", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, ss. 120-121.
- Bozkurt, Nebi, "Mektep", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 5-6.
- Burhan Cahit, "Kitap ve Kitapçılar", *Milliyet*, 8 Mart 1933, s. 3.
- Burhan Cevad, "Yeni Terimler", *Son Telgraf*, 21 Mart 1939, s. 3.
- Celal Nuri "Kitap İstihsalı", *İkdam*, 5 Ağustos 1929, s.3.
- Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. II, ss. 485-493.
- Cici, Recep "İmamzâde Esad Efendi", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 211-212.
- Coşgun Kandal, Sena, "Atatürk Dönemi'nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV / 2, 2019, ss.387-412.
- Çapa Mesut "Ders Kitapları (1950-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, ss. 59-70.
- Çapa, Mesut. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, Ocak-2012, s. 3-6.
- Çetinsaya Gökhan "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönem Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 47, 2016, s. 382.

- Çiçek Niyazi- Kabakulak Nurhan, "Harf Devrimi'nin Ardından İstanbul Kitapçılarının Yaşadıkları Zorluklar Nedeniyle Hükümet'ten Yardım Talepleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/2, 2018, ss. 1-18.
- De Vito Joseph A. "The Textbook Writer", *ETC: A Review of General Semantics*, Vol. 70, No. 3 (July 2013), ss. 282-287
- Demirel Fatmagül, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2004, S. 5, s. 93.
- Dilmen, İbrahim Necmi, "Okul Kitaplarında Yeni Terimler", *Son Posta*, 29 Ekim 1938, s. 12.
- Doğan, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 1, 1997..
- Dölen, Emre, "Modern Kimyanın Türkiye'ye Girişi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 461-470.
- Dölen, Emre, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Bilimsel Literatürü", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 63.
- Duman, Tayyip-Çakmak, Melek, "Ders Kitaplarının Nitelikleri" (Ed.) Küçükahmet, L. Konu Alanı *Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- Ebüzzıya Zade, "Yine Maarif İşleri", *Zaman*, 20 Ağustos 1934, s.1-2.
- Erdoğan, A. Teyfur, Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilatı-I, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, C. 51, s. 220.
- Erdoğan, Teyfur "Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilatı-II", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, C. 52, s. 265.
- Erkılıç, Turan Akman-Sevcan Can, "Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (AUJEF), 2(4), ss.
- Erünsal, İsmail E., "İstanbul'da Kitap Ticareti ve Sahaflar", *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 614-632.
- Estivalèzes Mireille, "Teaching about Islam in the History Curriculum and in Textbooks in France", *Journal of Educational Media, Memory & Society* Vol. 3, No. 1, Special Issue: Teaching about Islam and the Muslim World. Textbook and Real Curriculum Spring 2011, pp. 45-60.
- Eyice Semavi "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, 1968, XXXII(128), ss. 509-526.
- Fazlıoğlu İhsan "Hendese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 199-208.
- Fazlıoğlu İhsan, "Hesap (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 244-257.
- Fazlıoğlu Şükran, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S.12, 2008, ss. 593-609, s. 594.
- Fortna Benjamin C. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda Eğitim ve Otobiyoğrafi", Haz. Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, ss. 228-263, s.229 (Orijinali: Benjamin C. Fortna, "Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire," *Die Welt des Islams*, 41/1(2001), s. 1-31).
- Gündüz, Mustafa, "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim (1300-1774)", *Eğitim Tarihi*, Ed. Mehmet Şişman, *AÜ Açıköğretim Fakültesi Yayınları*, Eskişehir 2019, s. 109;
- Gürses, Fatma, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", *Gazi Akademik Bakış*, C. 4 S.7, Kış 2010, ss. 233-249.
- Halaçoğlu, Yusuf-Aydın, Mehmet Âkif, "Cevdet Paşa", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 443-450.
- Hıfzırrahman Reşit, "Devlet ve İlk Mektep Kitaplarının Bugünkü Vaziyeti", *Yolların Sesi*, 28 Şubat 1933, S. 6, s. 126-127.
- Hıfzırrahman Reşit, "Devlet ve İlk Mektep Kitaplarının Bugünkü Vaziyeti", *Yolların Sesi*, 31 Mart 1933, S. 7, s. 160-161.
- Hıfzırrahman Reşit, "Okuma Terbiyesi 1", *Vakit*, 20 Nisan 1933, s. 9.
- Hıfzırrahman Reşit, "Okuma Terbiyesi 2", *Vakit*, 21 Nisan 1933, s. 9.

- Hikmet Feridun "Tek Mektep, Tek Terbiye", *Akşam*, 8 Kasım 1933, s.3
- İbrahim Alaaddin "Terbiye-i Bediye-6", *Türk Yurdu*, 24 Mayıs 1333. C.6. S. 135. s. 99-100.
- İlgazi Aziz, "Nerede Bu Kitaplar!", *Türkiye*, 30 Eylül 2000, s. 9.
- İpşirli Mehmet, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 327-330.
- İpşirli Mehmet, "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema", *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.7, s. 34-85.
- Jacques Derrida, "İstanbul Mektubu", Çev. Elis Simson, *Cogito*, 47-48, 2006, ss. 19-20.
- Jonker Gerdien, "Caught in a Nutshell: 'Islam' and the Rise of History Textbooks in Germany (1700-2005)" *Journal of Educational Media, Memory & Society*, Vol. 3, No. 1. Special Issue: Teaching about Islam and the Muslim World. Textbook and Real Curriculum (Spring 2011), pp. 61-80
- Nadeem, Masood-Sadaf, Bushra-Parveen, Abida-Iqbal, Sadia, "Representation of Science in Curriculum Related Primary School Textbook", *Asian Journal Of Social Sciences & Humanities*, Vol. 2 No. 2 May 2013, ss. 380-387.
- Kalaycıoğulları İnan- Akgündüz, Batuhan, "Osmanlılar ve Lamarck", *Kayı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2022, 21 (1), ss. 448-465.
- Kalmus Veronika, "What do pupils and textbooks do with each other?: Methodological problems of research on socialization through educational media", *Journal of Curriculum Studies*, 2004, 36(3), ss. 469-485.
- Karabağ Gülin, "Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Kullanımı" İsmail H. Demircioğlu-İbrahim Turan, (Ed.), *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, Pegem Akademi, Ankara 2012, ss.38- 74.
- Karahan Abdülkadir, "Kitap ve Ders Kitapları", *Türkiye*, 20 Eylül 1989, s. 2, 11.
- Kaya Didem Sevtap, "Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Coğrafya Ders Kitapları Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.17, S. 33, 2019, ss. 287-317.
- Koloğlu Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. I, ss. 68-93.
- Kurtuluş Rıza, "Avrupa", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 152.
- Lässig Simone, "Textbooks and Beyond: Educational Media in Context(s)", *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, Volume 1, Issue 1, Spring 2009, s. 1-20
- Mahmood Kahlid "The Process of Textbook Approval: A Critical Analysis", *Bulletin of Education & Research*, June 2006, Vol. 28, No. 1, ss. 1-22.
- Mardin Şerif, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C. 1, ss. 46-54.
- Mustafa İsmet Uzun, "Ali Seydi Bey", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, ss. 442-445.
- Mülayim Ahmet, "Yabancı Okullar", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını İstanbul 1994, C.7, s. 395
- Necdet Sakaoğlu, "İptidailer", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, C. 4, s.189.
- Nurdoğan Arzu M., "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2014: 3 (2), s. 85.
- Ogur Erol, "Ali Canip Yöntem'in Cumhuriyet Döneminde Edebiyat Öğretimi İçin Hazırladığı Ders Kitapları", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII (2), 2009, ss. 379-395ç
- Okay M. Orhan, "Ahmet Midhat Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, ss. 100-103.
- Orhan Selim, "Mektep Kitapları Yolsuzluğu-3", *Akşam*, 18 Ekim 1936, s. 3.
- Oryan Mehmet H., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Matematik Bilimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 383-390.

- Özcan Abdülkadir, "Atâ Bey, Mehmed", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, ss. 34.
- Özcan Abdülkadir, "Cevad Paşa", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 431.
- Özcan Abdülkadir, "Harbiye", *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, ss. 115-119.
- Özel İsmet "Tanzimat'ın Getirdiği Aydın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s.66.
- Özey Ramazan, "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 328
- Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 300-303.
- Pinto, Laura Elizabeth, "Textbook Publishing, Textbooks, and Democracy: A Case Study", *Journal of Thought*, Spring-Summer 2007, s. 99-121
- Reşat Feyzi "Terim Meselesinde İstikrar Lazım", *Son Telgraf*, 29 Haziran 1939, s. 3.
- Safa, Peyami, "Hayat Karşısında Mektep ve Kitap", *Tan*, 7 Kasım 1935, s.2.
- Safa, Peyami, "Terim Rezaleti" *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1939, s. 3.
- Sakaoğlu, Necdet, "Ahmed Vefik Paşa" *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, C. 1, s.134
- Sakaoğlu, Necdet, "Protestan Okulları", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, C. 6, s. 288.
- Salahâtin Enis, "Mektep Kitaplarının Fiatlerini Kontrol", *Milliyet*, 13 Mayıs 1934, s. 3.
- Salih, Orhan, "Müteferrika Matbaası", *Müteferrika Sergisi'21*, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 26-30
- Sedes, Selami, "Mektep Kitapları Meselesi", *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 3.
- Sheldon, Leslie E., "Evaluating English Language Teaching Textbooks and Materials" *ELT Journal*, 1988, 42 (4), ss. 237-246.
- Sınar, Alev, "Cumhuriyetin İlk On Yılında Okutulan Türkçe Ders Kitapları", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1997, S. 9, ss. 343-352.
- Şahin, Hasan, "Etkili Bir Sosyal Bilgiler Kitabının Nitelikleri", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, S. 9, ss. 365-375.
- Şen, Abdulkerim, "Değişim ve Devamlılık: Türkiye'de Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Asker-Sivil İlişkileri ve Darbeler (1950-2012)", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2018, 14(3), ss. 1099-1119,
- Şentürk, İlknur- Turan, Selahattin, "Foucault'un İktidar Analizi Bağlamında Eğitim Yönetimine İlişkin Bir Değerlendirme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2012, C. 18, S. 2, ss. 243-272.
- Şentürk, M. Hüdayi, "Dârülmaârif", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 548-549.
- Tevfik Nureddin "Türk İbtidâi Mektep Kitapları", *Türk Yurdu*, 6 Eylül 1328. C.I. S.22. s. 363.
- Topdemir, Hüseyin Gazi "Osmanlılarda Fizik Çalışmaları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 446.
- Tunç Yaşar, Fatma, "II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları", *Osmanlı Araştırmaları*, LII (2018), s. 316.
- Turan, Refik, "Kültür Alanındaki Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırmaları Merkezi*, Ankara 2004, ss.
- Türkdoğan, Orhan "Millet Olma Sürecinde Millî Kültürün Önemi", *Türk Dünyasını Araştırmaları Dergisi*, S.55, İstanbul 1988, s. 22.
- Uçman, Abdullah, "Mehmed Tâhir, Menemenlizâde", *DİA*, Ankara 2003, ss. 534-535.
- Unat, Yavuz, "Osmanlı Teknolojisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, s. 652.
- Uzun, Mustafa İsmet, "Cûdî Efendi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 81-82.

Ürkmez, Naim, Mekteplerde Okutulacak Tarih Ders Kitapları Hakkında Sultan II. Abdülhamid'e Sunulmuş İki Rapor, *Turkish History Education Journal*, Spring 2016, 5(1), s. 289-291.

Va-Nü, "Kültür Hayatımız için Mühim Bir Hadise", *Akşam*, 3 Kasım 1938, s. 3.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Mektep Kitaplarından Vergi", *Yeni Sabah*, 1 Mart 1939, s. 1, 3.

Yaşaroğlu, Ahmet Halit, "İlk Mekteplerde Değişecek Kitaplar", *Tan*, 4 Şubat 1936, s. 7.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 57-62

Yıldız, Hasan, "Osmanlı Medrese Eğitim Sisteminde Karar Organı: Meclis-i Mesâlih-i Talebe ve Müfredât Programlarını Hazırlama Sürecindeki Rolü (II Meşrutiyet Dönemi Örneği)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/2, 2018, s. 255-275.

Resmî Yayınlar

Basic Education in Turkey Background Report, Republic of Turkey Ministry of National Education, 2005, s. 48.

"Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmas ile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun", Kanun Sayısı: 2259, *Resmî Gazete*, 13 Haziran 1933, s. 2426.

"Mektep Kitapları Hakkında Talimatname". *Yeni Gün*, Ankara 1341(1925).

"Te'lif ve Terceme Nizâm-nâmesi", (H. 12.02.1287/14.05.1870).

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Düstur

İlk Mektep Kitapları Tahkik Komisyonunun Musiki Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 14 İstanbul, Devlet Matbaası, 1927. s. 412-424.

İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonu'nun Elifba Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8 İstanbul, Millî Matbaa, 1926, s. 13-20.

İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Hendese Kitapları Hakkında Raporu", *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S.8, s. 31-32.

İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Hesap Kitapları Hakkında Raporu", *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8, s. 26-30.

İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonunun Kıraat Kitapları Hakkındaki Raporu, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8 İstanbul, Millî Matbaa, 1926.

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinin 7.9.1931 tarih ve 2917 numaralı emri

MM Tutanak Dergisi.

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TC MEB TTKB, Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları, Ankara 2022.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İlkokul Programı, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

Tebliğler Dergisi

TTK Karar Defteri, C. 1, Ankara 1926.

TTK Karar Defteri, C. 2, Ankara 1926.

TTK Karar Defteri, C. 3, Ankara 1927.

TTK Karar Defteri, C. 4, Ankara 1928.

Tezler

Alp Hayrûnisa, Tevhid-i Tedrisat'tan Harf İnkılâbına İlköğretim (1924–1928), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Ay Mehtap, Gelişim Süreci Açısından Türk Kitap Yayıncılığı ve Kültür Politikamızdaki Yeri, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

Çam, İrfan Davut, Eğitim ve İdeoloji: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Çocuk Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar (1908-1922), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019.

Çelik, Zafer, Politika ve Uygulama Bağlamında Türk Eğitim Sisteminde Yaşanan Dönüşümler: 2004 İlköğretim Müfredat Reformu Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 145.

Doğan, Nuri, İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Erdoğan, A. Teyfur, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995

Ertürk, Esin, Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Gündüz, Mehmet, “Türkiye’de Yabancı Dilde Öğretim Yapan Resmi Ortaöğretim Kurumları: Maarif Kolejleri” İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Kabakulak, Nurhan, Yazı Değişikliği Karşısında Basım Evrelerinin Kamuoyu Oluşturma Çabalarının Günlük Basına Yansımaları (1928-1933), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016

Kanbolat, Erhan, Harf Devrimi’nden Köy Enstitülerine Türkiye’de İlköğretim (1928-1940), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Kaya, Niyazi, Türkiye’de Coğrafya Eğitimi: Öğretim Programı, Öğretmen Eğitimi ve Ders Kitapları Boyutu, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Kırmıt, Ömer Faruk, Lise Tarih Ders Kitaplarında İslâm Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

Nurdoğan, Arzu M., Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Şahin Bağdatoğlu, Pelin, 1970’ten Günümüze Ortaöğretimde Görülen Gelişmeler (1970-2020), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Şeker, Kadir, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006.

Yeşiltepe, Didem Sevtap, Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Yıldız, Recep, Eğitim ve Sosyal Değişme (Türkiye örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 1999.

EKLER

EK-1: 1950-2021 Yılları Arasında Çıkan Ders Kitapları Yönetmelikleri İle İlgili Genel Bir Değerlendirme

Sıra	Yönetmeliğin Adı	Yayın Tarihi	Bakan	Hükûmet
1	Serbest Basıma Bırakılan Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ve Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkındaki Yönetmelik	3 Mart 1952	Tevfik İleri	Demokrat Parti
2	Serbest Basıma Bırakılan Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ve Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkındaki Yönetmeliğin 1, 2, 3'üncü maddelerinde yapılan değişiklik	22 Kasım 1954	Celal Yardımcı	Demokrat Parti
3	Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmelik	25 Haziran 1964	İbrahim Öktem	CHP

4	Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitaplarının İncelenme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmeliğin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Üç Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Yönetmelik	28 Nisan 1965	Nevzat Cihat Bilgehan	Adalet Partisi Yeni Türkiye Partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Millet Partisi
5	Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitaplarının İnceleme Zamanı ile Basılma ve Dağıtılmalarının Ne Yolda Yapılacağı Hakkında Yönetmeliğin 3 Üncü Maddesinin C Fıkrasının Değiştirilmesi ve 2'nci Maddesine Bir Ç Fıkrası Eklenmesi Halindeki Yönetmelik	26 Ocak 1970	Orhan Oğuz	Adalet Partisi
6	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Bağlı Her Dereceli Okullar için Mesleki Ders Kitapları ve Malzemeleri Temini İşlemlerine Dair Yönetmelik	11 Temmuz 1982	Hasan Sağlam	Askerî Hükûmet

7	Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Hakkında Yönetmelik	7 Eylül 1985	M. Vehbi Dinçerler	Anavatan Partisi
8	Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği	15 Mayıs 1986	Metin Emiroğlu	Anavatan Partisi
9	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitapları İle Eğitim Araçları Yönetmeliği	20 Kasım 1988	Hasan Celal Güzel	Anavatan Partisi
10	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği	16 Şubat 1991	Avni Akyol	Anavatan Partisi
11	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği	29 Mayıs 1993	Köksal Toptan	Doğru Yol Partisi Sosyaldemokrat Halkçı Parti
12	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	19 Haziran 1993	Nahit Menteşe	Doğru Yol Partisi Sosyaldemokrat Halkçı Parti
13	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	11 Aralık 1993	Nevzat Ayaz	Doğru Yol Partisi Sosyaldemokrat Halkçı Parti Cumhuriyet Halk Partisi
14	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği	29 Mayıs 1995	Turhan Tayan	Doğru Yol Partisi Sosyaldemokrat Halkçı Parti Cumhuriyet Halk Partisi

15	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	3 Eylül 1996	Mehmet Sağlam	Anavatan Partisi Doğru Yol Partisi
16	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin 22'nci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	5 Nisan 1997	Mehmet Sağlam	Anavatan Partisi Doğru Yol Partisi
17	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin 22'nci Maddesinin İkinci Fıkrasının Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	26 Temmuz 1997	Hikmet Uluğbay	Anavatan Partisi
18	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinin 14'üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik	4 Eylül 1997	Hikmet Uluğbay	Demokratik Sol Parti
19	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	9 Mayıs 1998	Hikmet Uluğbay	Demokrat Türkiye Partisi
20	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	12 Ağustos 1998	Hikmet Uluğbay	Anavatan Partisi

21	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	9 Ocak 1999	Hikmet Ulugbay	Demokratik Sol Parti
22	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	17 Aralık 1999	Metin Bostancıoğlu	Demokratik Sol Parti Milliyetçi Hareket Partisi Anavatan Partisi
23	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Yönetmelik	10 Nisan 2003	Hüseyin Çelik	AK Parti
24	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	11 Haziran 2003	Hüseyin Çelik	AK Parti
25	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	17 Mart 2004	Hüseyin Çelik	AK Parti
26	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	10 Haziran 2004	Hüseyin Çelik	AK Parti

27	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	2 Kasım 2004	Hüseyin Çelik	AK Parti
28	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	5 Nisan 2005	Hüseyin Çelik	AK Parti
29	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	16 Mart 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti
30	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	18 Mayıs 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti
31	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	4 Temmuz 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti

32	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	2 Ağustos 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti
33	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	1 Eylül 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti
34	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	4 Kasım 2006	Hüseyin Çelik	AK Parti
35	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	16 Şubat 2007	Hüseyin Çelik	AK Parti
36	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	3 Mart 2007	Hüseyin Çelik	AK Parti

37	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	4 Nisan 2007	Hüseyin Çelik	AK Parti
38	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair yönetmelik	4 Temmuz 2007	Hüseyin Çelik	AK Parti
39	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	28 Kasım 2007	Hüseyin Çelik	AK Parti
40	Sağlık Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitapları ile Eğitim Araçları Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik	23 Temmuz 2009	Hüseyin Çelik	AK Parti
41	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği	31 Aralık 2009	Hüseyin Çelik	AK Parti
42	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	24 Şubat 2011	Hüseyin Çelik	AK Parti

43	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	11 Haziran 2011	Nimet Çubukçu	AK Parti
44	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği	12 Eylül 2012	Ömer Dinçer	AK Parti
45	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	21 Kasım 2012	Ömer Dinçer	AK Parti
46	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	11 Aralık 2012	Ömer Dinçer	AK Parti
47	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	14 Ekim 2015	Nabi Avcı	AK Parti
48	Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği	14 Ekim 2021	Mahmut Özer	AK Parti

1950’li yıllardan itibaren ders kitaplarıyla ilgili düzenlemeler daha çok yönetmelikler ve yönergeler aracılığıyla yapılmıştır.

Sıra	Bakanın Adı	Döneminde Yayımlanan Yönetmelik Sayısı
1	Tevfik İleri	1
2	Celal Yardımcı	1
3	İbrahim Öktem	1
4	Nevzat Cihat Bilgehan	1
5	Orhan Oğuz	1
6	Hasan Sağlam	1
7	M. Vehbi Dinçerler	1
8	Metin Emiroğlu	1
9	Hasan Celal Güzel	1
10	Avni Akyol	1
11	Köksal Toptan	1
12	Nahit Menteşe	1
13	Nevzat Ayaz	1
14	Turhan Tayan	1
15	Mehmet Sağlam	2
16	Hikmet Uluğbay	5
17	Metin Bostancıoğlu	1
18	Hüseyin Çelik	20
19	Nimet Çubukçu	1
20	Ömer Dinçer	3
21	Nabi Avcı	1
22	Mahmut Özer	1

Yönetmelik değişikliğinin en çok yaşandığı dönem Hüseyin Çelik Dönemi olmuştur. Onu sırasıyla Hikmet Uluğbay, Ömer Dinçer ve Mehmet Sağlam takip etmiştir. Hüseyin Çelik Dönemi'nde çıkan yönetmeliklerden 18'i 29 Mayıs 1995 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*'nde değişiklik yapılmasına dair yönetmeliklerden oluşmaktadır. Biri *Sağlık Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulacak Ders Kitapları ile Eğitim Araçları Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik* iken diğeri ve en önemli değişikliği içeren 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği* ile yönetmelik tamamen değiştirilmiştir. İbrahim Öktem,

Metin Emiroğlu, Avni Akyol, Köksal Toptan, Turhan Tayan, Ömer Dinçer ve Mahmut  zer Dönemi'nde de ders kitaplarıyla ilgili yönetmelik tamamen değiştirilmiştir. Hikmet Uluğbay ve Hüseyin  elik Dönemi'nde bu kadar sık yönetmelik değişlikliği yaşanmasında Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmelerin rolü vardır. Bu durum aynı zamanda bu konuda büyük bir mücadelenin de olduğunu göstermektedir.

EK-2: 1964-2021 Yılları Arasında Ders Kitaplarıyla İlgili Çıkan Yönetmeliklerde Geçen Kavram ve Tanımlar

Kavram	Geçtiği Yönetmelik									
	7 Eylül 1985	15 Mayıs 1986	16 Şubat 1991	29 Mayıs 1993	29 Mayıs 1995	17 Mart 2004 Y.D.	3 Mart 2007 Y.D.	31 Aralık 2009	12 Eylül 2012	14 Ekim 2021
Alan Uzmanı/ Yazar/ Alan Eğitimsi					•	✓		✓	✓	✓
Ana Ders Kitabı	✓									
Ana Hizmet Birimi	✓									
Alıştırma Kitabı	✓							✓		
Bakanlık		✓	✓	✓	✓				✓	✓
Baskıya Hazır Nüsha				✓	✓					
Basılmış Kitap					✓					
Başkanlık		✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Başvuru Sahibi							✓	✓	✓	✓
Bilgi İş ve İşlem Yaprakları								✓		
Birim		✓	✓	✓	✓			✓		
Çoklu Ortam Tasarım İnceleme Uzmanı										✓
Daire Başkanlığı		✓	✓	✓	✓			✓		✓
Ders Kitabı				✓	✓			✓	✓	✓
Destek Kitabı	✓									
Dil İnceleme Uzmanı										✓
Dil Uzmanı					•	✓		✓	✓	✓
Döner Sermaye İşletmesi								✓		
Editör					•	✓		✓	✓	✓

Eğitim Aracı					•	✓		✓	✓	✓
Eğitim Teknolojisi Uzmanı					•	✓				
Enstitü Müdürlüğü				✓					✓	✓
Genel Müdürlük					•	✓				✓
Görsel Tasarımcı								✓	✓	
Görsel tasarım uzmanı									✓	
Grup Başkanı									✓	✓
Hizmet Birimi							✓			
İnceleme Merkezi								✓	✓	✓
İnceleme Ücreti								✓	✓	✓
İnceletme Ücreti	✓		✓	✓	✓					
İş ve İşlem Yaprakları	✓	✓	✓	✓	✓					
Kitap		✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Kurul									✓	✓
Moderatör								✓		
Müdürlük										
Müsvedde Eser	✓	✓	✓							
Okul	✓	✓								
Öğrenci Çalışma Kitabı					•	✓		✓	✓	✓
Öğretmen Kılavuzu/ Öğretmen Kılavuz Kitabı	✓		✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı					•	✓		✓	✓	✓
Panel									✓	✓
Panel Sekreteryası									✓	

Panelist									✓	✓
Program Geliştirme Uzmanı					•	✓		✓	✓	✓
Program Uygulama Kılavuzu								✓		
Protokol										✓
Rehberlik veya Gelişim Uzmanı					•	✓		✓	✓	✓
Tasarım inceleme uzmanı										✓
Taslak Ders Kitabı								✓	✓	✓
Temel Ders Kitabı	✓		✓	✓	✓					
Test Kitabı	✓									
Toplam Öğrenme Mimarisi										✓
Yardımcı Ana Ders Kitabı	✓									
Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığı				✓						
Yayınevi					•	✓		✓	✓	✓
Yazar									✓	✓
z-Kitap									✓	

Bu kavramlar 29 Mayıs 1995 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde 17 Mart 2004 tarihinde yapılan yönetmelik değişikliğiyle eklenmiştir.

Yönetmeliklerde geçen kavramlar ve tanımları şöyledir.

Alan Uzmanı: Dersle ilgili alanda lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁵⁰ Bu tanım 10 Haziran 2004 tarihli yönetmelik değişikliğinde “Kitabı ile ilgili alanda bir yükseköğretim kurumundan mezun olmuş veya bu alanda daha önce yayımlanmış ders kitabı olan kişiyi” ifade eder şeklinde değiştirilmiştir.¹⁵⁵¹ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise bu kavram “Alan uzmanı/Yazar” olarak yer almıştır. Kavramın tanımı ise “Taslak ders kitabıyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların, atamalarına esas olan alanda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş veya alanla ilgili en az doktora düzeyinde akademik kariyeri bulunan ya da bu alanda daha önce yayımlanmış ders kitabı olan kişiyi” ifade eder şeklinde açıklanmıştır.¹⁵⁵² 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte bu kavram “Alan eğitimcisi/uzmanı” olarak geçmiştir.¹⁵⁵³ 21 Kasım 2012 tarihli yönetmelik değişikliğinde yukarıdaki tanıma “bu alanda daha önce yayımlanmış ders kitabı olan kişi” ibaresi eklenmiştir.¹⁵⁵⁴ 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise Alan eğitimcisi/uzmanı “Taslak ders kitabıyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan alanda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş veya öğretmen olarak atanmış, alanla ilgili en az doktora düzeyinde akademik kariyeri bulunan ya da fiilî olarak görev yapmış olmak kaydıyla okutman veya öğretim görevlisi olarak beşinci yılı bitirip altıncı yıldan gün almış kişi” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁵⁵ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde kavram “Fiilî olarak görev yapıyor olmak kaydıyla taslak ders kitabıyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların

1550 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1551 *Resmî Gazete*, 10 Haziran 2004, 25488.

1552 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1553 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1554 *Resmî Gazete*, 21 Kasım 2012, S. 28474.

1555 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

atamalarına esas olan alanda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ya da öğretmen olarak atanmış veya ilgili alanda öğretim elemanı olarak görev yapmakta olan kişi” olarak tanımlamıştır.¹⁵⁵⁶

Ana Ders Kitabı: Ait olduğu programa uygun şekilde genel ve özel şartnamesine göre hazırlanmış ders kitabını ifade etmiştir.

Ana Hizmet Birimi: 8.8.1984 tarih ve 208 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’nin 8. maddesinde yer alan ve eğitim-öğretime ait plân ve programlar ile ders kitapları, yardımcı kitaplar, öğretmen kılavuz kitapları, temel ders kitapları, bilgi iş ve işlem yapraklarını hazırlamakla görevli birimlerini ifade etmiştir.

Alıştırma Kitabı: Ders kitabındaki konulara göre hazırlanan, yazılı anlatım gücünü geliştiren ve ilgili ders için defter olarak da kullanılabilen kitabını ifade etmiştir.

Bakanlık: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığını ve Millî Eğitim Bakanlığını ifade etmiştir.

Baskıya Hazır Nüsha: Çizgisiz beyaz kâğıdın bir yüzüne daktilo, bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış ve resim, fotoğraf, tablo, grafik, şema, plan, arita ve benzeri öğretime yardımcı unsurları metinlerin uygun yerlerine konulmuş, basılmamış, herhangi bir suretle yayımlanmamış, ciltlenmemiş ve baskıya hazır eseri ifade etmiştir. 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu kavram “Çizgisiz beyaz kâğıda daktilo, bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış, resim, fotoğraf, tablo, grafik, şema, plan, harita ve benzeri, öğretime yardımcı unsurları, metinlerin uygun yerlerine yerleştirilmiş, basılmamış, ciltlenmiş baskıya hazır eseri” olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁵⁷

1556 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1557 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

Basılmış Kitap: Ders kitabı, temel ders kitabı, iş ve işlem yaprakları, öğretmen kılavuz kitabı gibi basılı eserleri ifade etmiştir.¹⁵⁵⁸

Başkanlık: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığını ifade etmiştir.

Başvuru Sahibi: Ders kitabı veya eğitim aracı üreten gerçek ve/veya tüzel kişileri ifade etmiştir.¹⁵⁵⁹ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde ise "Ders kitabı üreten birim veya yayınevi" olarak açıklanmıştır.¹⁵⁶⁰

Birim: 208 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 8. maddesinde yer alan ve eğitim öğretime ait plan ve programları ile ders kitapları, yardımcı ders kitapları, öğretmen kılavuz kitapları, temel ders kitapları, bilgi iş ve işlem yapraklarını hazırlamakla görevli ana hizmet birimlerini ifade etmiştir. 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikte ise Bakanlık hizmet birimlerini olarak tanımlanmıştır. Aynı tanım 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte tekrar edilmiştir. 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu kavram "Okul ve kurumlarda okutulan derslere ait öğretim programı, ders kitabı ve eğitim aracını hazırlayan ilgili hizmet birimlerini" ifade eder şeklinde değiştirilmiştir.¹⁵⁶¹ 3 Mart 2007 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise bu kavram "Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulan derslere ait öğretim programlarına bağlı olarak ders kitabı, eğitim aracı ve benzerini hazırlayan hizmet birimlerini" ifade eder şeklinde değiştirilmiştir.¹⁵⁶² 31 Aralık 2009 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde bu tanım daha da ayrıntılı olarak "Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulan derslere ait öğretim programlarına uygun olarak ders kitabı ile eğitim kurumlarında okutulacak diğer eğitim araç ve gereçlerini hazırlayan veya kullanılmasına ihtiyaç

1558 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1995, S. 22297, s. 28-37.

1559 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

1560 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1561 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

1562 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

duyularak satın alınması öngörülen eğitim araç ve gereçlerini sağlayan Bakanlık birimleri” şeklinde verilmiştir.¹⁵⁶³

Çoklu Ortam Tasarım İnceleme Uzmanı: Fiilî olarak görev yapıyor olmak kaydıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan bilişim teknolojileri alanında en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ya da öğretmen olarak atanmış veya ilgili alanda öğretim elemanı olarak görev yapmakta olan veya panelistler arasından Başkanlıkça düzenlenen çoklu ortamların incelenmesi eğitimini tamamlamış kişi olarak tanımlanan bu kavram ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde geçmiştir.¹⁵⁶⁴

Daire Başkanlığı: Yayınlar Dairesi Başkanlığını ifade etmiştir. 12 Eylül 2012 yönetmelikte geçmeyen bu kavram 14 Ekim 2015’teki yönetmelik değişikliğinde yeniden eklenmiş ve “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ders kitapları ve öğretim materyalleri ile ilgili Daire Başkanlığı” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁶⁵

Ders Kitabı: İlgili öğretim programına uygun olarak hazırlanan ders kitabı, temel ders kitabı ile iş ve işlem yapraklarını ifade etmiştir. 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu kavram “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilen basılı eseri” ifade eder şeklinde değiştirilmiştir.¹⁵⁶⁶ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanım daraltılarak “Taslak ders kitaplarından Kurulca okullarda okutulması uygun bulunan kitap” olarak açıklanmıştır.¹⁵⁶⁷ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte “Kurulca, örgün ve yaygın eğitim

1563 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1564 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1565 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1566 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

1567 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

ve ğretim kurumlarında okutulması uygun bulunan kitap” olarak geçmiştir.¹⁵⁶⁸ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise “Herhangi bir eğitim ve ğretim programı çerçevesinde hazırlanmış, Kurulca örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulması uygun bulunan basılı veya dijital ortamdaki kitap ve ekleri veya model prototipi” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁶⁹

Destek Kitabı: Ait olduğu programla ilgili olmakla birlikte ana ders kitabına göre daha kapsamlı ve detaylı olup ileri derecede bilgi edinmek isteyen öğrencinin müracaat edebileceği telif veya tercüme edilmiş kitaplarını ifade etmiştir.

Dil İnceleme Uzmanı: Fiilî olarak görev yapıyor olmak kaydıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına ğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan Türkçe veya Türk dili ve edebiyatı alanında en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ya da ğretmen olarak atanmış veya ilgili alanda ğretim elemanı olarak görev yapmakta olan kişi olarak ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde geçmiştir.¹⁵⁷⁰

Dil Uzmanı: Türkçe veya Türk dili ve edebiyatı alanında lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁷¹ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanımdaki lisansüstü kısmı çıkarılmıştır.¹⁵⁷²

Döner Sermaye İşletmesi: Öğretim Materyallerini Geliştirme, İnceleme Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğu Döner Sermaye İşletmesini ifade etmiştir.

1568 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1569 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1570 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1571 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1572 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

Editör: Kitabın yazıldığı alanda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ve eserin üretim sürecinin koordinasyonunu sağlayan kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁷³ 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde “veya alanla ilgili doktora düzeyinde akademik kariyeri olan” ibaresi eklenmiştir.¹⁵⁷⁴

Eğitim Aracı: “Ders kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, öğrenci çalışma kitabı, bilgi iş ve işlem yaprakları, temel ders kitabı dışında kalan ve derslerin öğretiminde yararlanılan diğer basılı eserler ile film, çizgi film, film şeridi, slayt, videokaseti, resim, fotoğraf, tablo, plâk, ses kaseti, disket, CD (Kompakt disk), atölye makine teçhizatı, laboratuvar araç- gereci ve benzeri basılı olmayan araçları” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷⁵ 2 Ağustos 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu kavram “Programın alanının gerektirdiği standart donanım kapsamında okul ve kurumların atölye ve laboratuvarlarında yer alması gereken makine, teçhizat, eğitim deney seti ve benzeri ekipmanın; sıra, masa, tahta, TV, bilgisayar, tepegöz, dijital ölçüm aletleri, deney tüpü, yoğaltım malzemeleri ve benzerleri dışında kalan, öğretim programlarını destekleyen ve derslerin öğreniminde yararlanılan basılı eserler ile film, slayt, videokaseti, resim, fotoğraf, tablo, ses kaseti, disket, CD, yer küre, harita, atlas ve benzeri araçları” olarak tanımlamıştır.¹⁵⁷⁶ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise kavram “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılacak ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, bilgi iş ve işlem yaprakları ile öğretmen ve öğrencilere kaynak ve yardımcı olacak basılı eğitim malzemesini, millî eğitimin genel amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olacak diğer eserler” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷⁷ 11 Haziran 2011 tarihindeki

1573 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405; 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1574 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1575 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1576 *Resmî Gazete*, 2 Ağustos 2006, S. 26247.

1577 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

yönetmelik değişikliğinde “basılı eğitim malzemesini” ibaresi “basılı ve elektronik ortamdaki eğitim materyal” olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁷⁸ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde ise “Alanda ders kitabı olmaması veya yayınevlerine ait tek ders kitabı olması hâlinde, ikinci bir kitap onay alıncaya kadar Kurul kararı ve Bakan onayı ile ilgili hizmet birimince hazırlanan basılı veya dijital ortamdaki kitap ve ekleri” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷⁹

Eğitim Teknolojisi Uzmanı: Eğitim teknolojisi alanında lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁸⁰

Enstitü Müdürlüğü: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına bağlı Eğitim Araçları İnceltme Enstitüsü Müdürlüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁸¹

Genel Müdürlük: Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁸²

Görsel Tasarımcı/Görsel Tasarım Uzmanı: Resim veya grafik alanında lisans veya lisansüstü düzeyde öğrenim görmüş ya da en az beş yıl ders kitabı ile diğer kitap ve eğitim araçlarını resimlediğini belgelendiren kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁸³ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde kavramın tanımı daraltılarak “Resim veya grafik alanında en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş kişi” olarak açıklanmıştır.¹⁵⁸⁴ 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise tanım daha da daraltılarak “Kitabın görsel tasarımını yapan kişi” olarak açıklanmıştır.¹⁵⁸⁵ Kavramın giderek genişletilmesinin temel sebebi bu alanda yetişmiş üniversite mezunu

1578 *Resmî Gazete*, 11 Haziran 2011, S. 27961.

1579 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1580 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1581 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte 11 Aralık 1993 tarihinde yapılan değişiklikle bu kavram ilk kez eklenmiştir. *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

1582 Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1583 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1584 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1585 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

kişi sayısının az olması ve bu alandan çalışanların çoğunun alanında lisans düzeyinde eğitim almamış olmasıdır.

Hizmet Birimi: Örgün ve yaygın eğitim kurumlarının ders kitapları ile diğer eğitim araç-gereçlerini hazırlayan veya hazırlatan ya da satın alınması öngörülen eğitim araç ve gereçlerini sağlayan Bakanlık birimlerini ifade etmiştir.¹⁵⁸⁶

İnceleme Merkezi: Öğretim Materyallerini Geliştirme İnceleme Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁸⁷

İnceleme Ücreti: Özel kesimce hazırlanan taslak ders kitapları ile diğer eğitim araçlarını inceleyenlere ödenen ücret olarak ilk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde tanımlanmıştır.¹⁵⁸⁸ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte ise "Taslak ders kitapları ile diğer eğitim araçlarını inceleyenlere ödenen ücret" olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁸⁹

İnceleme Ücreti: Özel kesimce hazırlanan taslak ders kitapları ile diğer eğitim araçlarının incelenmesi için Döner Sermaye İşletmesi hesabına yatırılan ücret olarak ilk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde tanımlanmıştır.¹⁵⁹⁰

İş ve İşlem Yaprakları: Mesleki ve teknik öğretim okullarının atölye ve laboratuvar uygulamalarında kullanılmak üzere, genel ve özel şartnamelerine uygun olarak mesleğin özelliğine göre, meslekî bilgi ve becerileri pekiştirmek amacıyla iş ve işlemleri basamaklandırarak hazırlanan kitabı ifade etmiştir. "...amacıyla iş

1586 Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1587 *Resmî Gazete*, 3 Mart 2007, S. 26451.

1588 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1589 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1590 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

ve işlemleri basamaklandırarak hazırlanan kitabı” ibaresi 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikte “...düşüncesiyle hazırlanan eserleri” şeklinde değiştirilmiştir. 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte tanım kısaltılarak “mesleki ve teknik öğretim okullarının atölye ve laboratuvar derslerinde veya uygulamalarında kullanılmak, mesleki bilgi ve becerileri pekiştirmek amacıyla hazırlanan eserler” olarak açıklanmıştır. 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Bilgi iş ve işlem yaprakları” olarak geçmiştir.¹⁵⁹¹

Kitap: Ana, destek, yardımcı ana, temel ders, öğretmen kılavuzu, test ve alıştırma kitapları ile iş ve işlem yapraklarını ifade etmiştir. 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikte “ilgili öğretim programına uygun olarak hazırlanan ders kitabını, temel ders kitabını, iş ve işlem yapraklarını ve öğretmen kılavuz kitabı” olarak tanımlanmıştır. Aynı tanım 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte tekrar edilmiştir.

Kurul: Talim ve Terbiye Kurulunu ifade etmiştir.

Moderatör: Panel toplantısını yönetmek üzere Kurulca görevlendirilen kişiyi ifade etmiştir.¹⁵⁹²

Müdürlük: Öğretim Materyallerini Geliştirme, İnceleme Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü olarak ilk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanımlanmıştır.¹⁵⁹³

Müsvedde Eser: Çizgisiz, birinci hamur kâğıda daktilo ile yazılan, basılmamış eseri ifade etmiştir. 16 Şubat 1991 tarihli yönetmelikte “çizgisiz beyaz kâğıdın bir yüzüne daktilo veya benzeri araçlarla yazılan basılmamış ve ciltlenmemiş eser” olarak ifade edilmiştir.

1591 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1592 Bu kavram ilk kez 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde yer almıştır. *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1593 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

Okul: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı ilkokul, ortaokul, lise ve dengi okullar ile okulöncesi ve yaygın eğitim kurumlarını ifade etmiştir.

Öğrenci Çalışma Kitabı: İlgili öğretim programlarında yer alan amaç ve açıklamalar doğrultusunda dersin öğrenilmesini kolaylaştıracak ve öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olacak çeşitli örnek, alıştırma, işlenen ünitelerle ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan basılı eser ile üniteleri görsel ve işitsel yönden destekleyen CD, DVD, VCD gibi ek materyalleri kapsayan seti,¹⁵⁹⁴ 1 Eylül 2006 tarihli yönetmelik değişikliğinde bu kavram “İlgili öğretim programlarında yer alan amaç ve açıklamalar doğrultusunda dersin öğrenilmesini kolaylaştıracak ve öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olacak çeşitli örnek, alıştırma, işlenen ünitelerle ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan yapıtları ayrı ayrı da kullanılabilen basılı eser ile üniteleri görsel ve işitsel yönden destekleyen CD, DVD, VCD gibi ek materyalleri kapsayan seti” ifade eder şeklinde değiştirilmiştir.¹⁵⁹⁵ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde büyük oranda benzer bir tanım yapılmıştır.¹⁵⁹⁶ Daha önceki yönetmeliklerde yer alan “destekleyen CD, DVD, VCD gibi ek materyalleri kapsayan set” ibare 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte “destekleyen kaset, disket, CD gibi elektronik kayıt ortamlarını kapsayan set” olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁹⁷

14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde “İlgili eğitim ve öğretim programlarında yer alan kazanım ve açıklamalar doğrultusunda ders kitabının daha etkili kullanımını sağlayacak çeşitli örnek, alıştırma, işlenen ünite, konu, tema, öğrenme alanlarıyla ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan, öğretmenlerin

1594 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1595 *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2006, S. 26276.

1596 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1597 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

yararlanması için hazırlanan basılı/PDF formatında eser” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁹⁸ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanım sadeleştirilerek “Ders kitabını ve öğrenme sürecini desteklemek üzere öğrenciye yönelik üretilen dijital veya basılı kitap” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁹⁹

Öğretmen Kılavuzu: İlgili öğretim programında yer alan amaç ve açıklamalarla öğrencilere kazandırılacak davranışları gerçekleştirmede öğretmenlere yardımcı olacak şekilde hazırlanan kitabı ifade etmiştir. 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte tanım daha ayrıntılandırılarak “ilgili öğretim programlarında yer alan amaç ve açıklamalar doğrultusunda öğrencilere; bilgi, beceri, tutum, tavır, davranış ve iş alışkanlıklarının kazandırılmasında öğretmene yardımcı olmak ve öğretmeyi kolaylaştırmak üzere her ders kitabı için hazırlanan eseri ifade eder” şeklinde genişletilmiştir. 17 Mart 2004 tarihli yönetmelikte “ilgili öğretim programlarında yer alan hedef ve açıklamalar doğrultusunda ders kitabının daha etkili kullanımını sağlayacak çeşitli örnek, alıştırma; işlenen ünitelerle ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan, öğretmenlerin yararlanması için hazırlanan basılı eser” olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁰⁰ Kavram 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Öğretmen kılavuz kitabı” olarak benzer bir tanımla geçmiştir.¹⁶⁰¹ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte tanıma “PDF formatında eseri” ibaresi de eklenmiştir.¹⁶⁰² 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanım sadeleştirilerek “Öğretmeni desteklemek üzere üretilen dijital veya basılı kitap” olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁰³

1598 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1599 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1600 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1601 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1602 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1603 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı: Ölçme ve değerlendirme alanında lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁶⁰⁴ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde tanımın kapsamı genişletilerek “Ölçme ve değerlendirme alanında en az lisans veya farklı alandan olup ölçme değerlendirme alanında lisansüstü düzeyde öğrenim görmüş kişi” olarak açıklanmıştır.¹⁶⁰⁵

Panel: Taslak ders kitabı ile diğer eğitim araç-gereçlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesini gerçekleştiren panelistlerden oluşan komisyonu ifade etmiştir.¹⁶⁰⁶ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde “Kurulca ön incelemede kabul edilen taslak ders kitaplarının incelenmesi ve değerlendirilmesini gerçekleştiren panelistlerden oluşan komisyon” olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁰⁷

Panel Sekreteryası: Panel işlerini gören, başvuru sürecini yöneten ve Kurul ile bağlantıyı sağlayan, Grup Başkanı altında oluşturulan ve inceletme sürecinin sekreteryası hizmetlerini yürüten birimi ifade etmiştir.¹⁶⁰⁸ Bu kavram 14 Ekim 2012 tarihli yönetmelik değişikliğinde yönetmelikten çıkarılmıştır.¹⁶⁰⁹

Panelist: Taslak ders kitabı ile diğer eğitim araç-gereçlerini inceleyen ve değerlendiren panelde görevlendirilen alan eğitimcisini, uzmanını veya öğretmeni ifade etmiştir.¹⁶¹⁰ Bu kavramın tanımı 14 Ekim 2012 tarihli yönetmelik değişikliğinde genişletilerek “Taslak ders kitabı

¹⁶⁰⁴ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹⁶⁰⁵ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁶⁰⁶ Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹⁶⁰⁷ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁶⁰⁸ Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹⁶⁰⁹ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

¹⁶¹⁰ Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

ile diğer eğitim araç-gereçlerini inceleyen ve değerlendirmek üzere panelde görevlendirilen alan eğitimcisi/uzmanını, görsel tasarım uzmanını veya dil uzmanı” olarak tanımlanmıştır.¹⁶¹¹ 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde “Kurulca ön incelemede kabul edilen taslak ders kitaplarını incelemek ve değerlendirmek üzere panelde görevlendirilen alan uzmanı/eğitimcisi, dil inceleme uzmanı, tasarım inceleme uzmanı veya çoklu ortam tasarım inceleme uzmanı” olarak tanımlanmıştır.¹⁶¹²

Program Geliştirme Uzmanı: Program geliştirme alanında lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁶¹³ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde tanımın kapsamı genişletilerek “Program geliştirme alanında en az lisans veya farklı alandan olup program geliştirme alanında lisansüstü düzeyde öğrenim görmüş kişi” olarak açıklanmıştır.¹⁶¹⁴

Program Uygulama Kılavuzu: İlk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde yer alan bu kavram “ilgili dersin öğretim programlarının uygulanmasında öğretmene yardımcı olmak amacıyla hazırlanan eser” olarak tanımlanmıştır.¹⁶¹⁵

Protokol: Bakanlık birimlerince kişi, kurum veya kuruluşlarla yapılan iş birliği olarak tanımlanan kavram ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde geçmiştir.¹⁶¹⁶

1611 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1612 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

1613 *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

1614 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1615 *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

1616 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Rehberlik veya Gelişim Uzmanı: Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Çocuk Gelişimi veya Gelişim Psikolojisi alanında lisans veya lisansüstü öğrenim görmüş kişiyi ifade etmiştir.¹⁶¹⁷ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde tanımdaki lisansüstü kısmı çıkarılmıştır.¹⁶¹⁸ 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte tanım daraltılarak “Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık alanında en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş kişi” olarak açıklanmıştır.¹⁶¹⁹

Tasarım İnceleme Uzmanı: Fiilî olarak görev yapıyor olmak kaydıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas olan görsel tasarıma ilişkin alanlarda en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş ya da öğretmen olarak atanmış veya ilgili alanda öğretim elemanı olarak görev yapmakta olan kişi olarak tanımlanan kavram ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde geçmiştir.¹⁶²⁰

Taslak Ders Kitabı: İlk kez 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde yer alan bu kavram “örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilebilen, çizgisiz, beyaz kâğıda bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış, ciltlenmiş, ders kitabı veya takım hâlindeki ders kitabı ve/veya öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, program uygulama kılavuzu ile bilgi iş ve işlem yaprakları taslaklarından oluşan baskıya hazır eser” olarak açıklanmıştır.¹⁶²¹ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde ise kavramın tanımı genişletilerek “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği öğretim programları

¹⁶¹⁷ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹⁶¹⁸ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁶¹⁹ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

¹⁶²⁰ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁶²¹ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde veya Kurulun belirleyeceği derslere ve esaslara göre sınıf veya dönem esas alınmak suretiyle ders kitabı ve/veya öğrenci çalışma kitabının birlikte, ayrı ayrı ya da bölünmüş olarak da üretilen, çizgisiz, beyaz kâğıda bilgisayar veya benzeri araçlarla sınıf seviyesine uygun punto ve standartta yazılmış, ciltlenmiş, ders kitabı veya takım hâlindeki ders kitabı ya da öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitabı, program uygulama kılavuzu ile bilgi iş ve işlem yaprakları taslaklarından oluşan baskıya hazır eser” olarak açıklanmıştır.¹⁶²² 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte tanımda kısmi değişikliğe gidilerek “Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılmak üzere, içeriği eğitim ve öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, gerektiğinde fasikül hâlinde de üretilen, elektronik ortamda kayıtlı ders kitabı ya da öğrenci çalışma kitabı ile öğretmen kılavuz kitabı taslaklarından oluşan eser” olarak tanımlanmıştır.¹⁶²³ Kavram 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*’nde sadeleştirilerek “Herhangi bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hazırlanmış basılı veya dijital ortamdaki kitap ve eklerinin taslak veya model prototipi” olarak tanımlanmıştır.¹⁶²⁴

Temel Ders Kitabı: Mesleğin gerektirdiği bilgilerin tamamını kapsayan, program değişikliklerinden kısa sürede etkilenmeyen, genel ve özel şartnamelerine uygun olarak ve mesleğin özelliğine göre bir veya birden fazla hazırlanan kitabı ifade etmiştir. 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte tanı daha da kısaltılarak “genellikle mesleki ve teknik öğretim okul ve kurumlarında, alanının gerektirdiği bilgilerin tamamını kapsayan ve program değişikliklerinden kısa sürede etkilenmeyen kitap” olarak tanımlanmıştır.

1622 *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

1623 *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1624 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

Test Kitabı: Ana kitapta yer alan konuları öğrencilerin kavrayıp kavramadığını ölçmek ve değerlendirmek için test tekniğine uygun olarak hazırlanan kitabı ifade etmiştir.

Toplam Öğrenme Mimarisi: Uluslararası açık kaynaklı elektronik içerik standart ve belirtilmeleri olarak tanımlanan kavram ilk kez 14 Ekim 2021 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde geçmiştir.¹⁶²⁵

Yardımcı Ana Ders Kitabı: Ait olduğu programa uygun şekilde genel ve özel şartnameye göre hazırlanmış, ancak değerlendirme sonucunda Talim ve Terbiye Kurulunca yardımcı ana ders kitabı olarak kabul edilen kitabı ifade etmiştir.

Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığı: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına bağlı Yayın ve Kültür Dairesi Başkanlığını ifade etmiştir.¹⁶²⁶

Yayınevi: Ders kitabı ve/veya eğitim aracı üreten yayın evini,¹⁶²⁷ 31 Aralık 2009 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*'nde kavram daha geniş olarak “Ders kitabı üreten, tüzel kişiliğe sahip ticaret odalarına kayıtlı ve bu Yönetmelikte belirtilen şartları taşıyan yayıncılık faaliyetinde bulunan kuruluşlar” olarak açıklanmıştır.¹⁶²⁸ 24 Şubat 2011 tarihli yönetmelik değişikliğinde “ticaret odalarına kayıtlı” kısmı “herhangi bir meslek odasına kayıtlı” olarak değiştirilerek yayınevi tanımı genişletilmiştir.¹⁶²⁹

¹⁶²⁵ *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2021, S. 31628.

¹⁶²⁶ 29 Mayıs 1993 tarihli yönetmelikte 11 Aralık 1993 tarihinde yapılan değişiklikle bu kavram ilk kez eklenmiştir. *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1993, S. 21785, s. 16-17.

¹⁶²⁷ *Resmî Gazete*, 17 Mart 2004, S. 25405.

¹⁶²⁸ *Resmî Gazete*, 31 Aralık 2009, S. 27449 (4. Mükerrer).

¹⁶²⁹ *Resmî Gazete*, 24 Şubat 2011, S. 27856.

Yazar: Taslak ders kitabı alanı ile ilgili daha önce yayımlanmış ders kitabı olan kişiyi ifade etmiştir.¹⁶³⁰ Kavramın tanımı 14 Ekim 2015 tarihli yönetmelik değişikliğinde genişletilerek “Taslak ders kitabını yazan en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş veya öğretmen olarak atanmış ya da daha önce alanda yayımlanmış ders kitabı olan kişi” olarak tanımlanmıştır.¹⁶³¹

z-Kitap: Video, resim, ses, internet bağlantısı ve kullanıcı araçları gibi çoklu ortam öğeleri ile zenginleştirilmiş ders kitabını ifade etmiştir.¹⁶³²

1630 Bu kavram bağımsız olarak ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

1631 *Resmî Gazete*, 14 Ekim 2015, S. 29502.

1632 Bu kavram ilk kez 12 Eylül 2012 tarihli yönetmelikte geçmiştir. *Resmî Gazete*, 12 Eylül 2012, S. 28409.

